

JÜL VERN

KAPİTAN QRANTIN UŞAQLARI

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Nəşriyyatı

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”
BAKİ 2004

Bu kitab "Jül Vern. Kapitan Qrantın uşaqları"
(Bakı, Gənclik, 1986) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərcümə edən: **Cabbar Məcnunbəyov**

Ön sözün müəllifi: **Əziz Gözəlov**

843.8 - dc 21

AZE

Jül Vern. Kapitan Qrantın uşaqları. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004,
552 səh.

Jül Vern... Öz dövründə onun qədər böyük təsir gücünə malik ikinci bir yazıçı tapmaq çətindir. Yüzə qədər roman müəllifi olan Jül Vernin əsərlərində dünyanın bütün qitələrindən bəhs edilir.

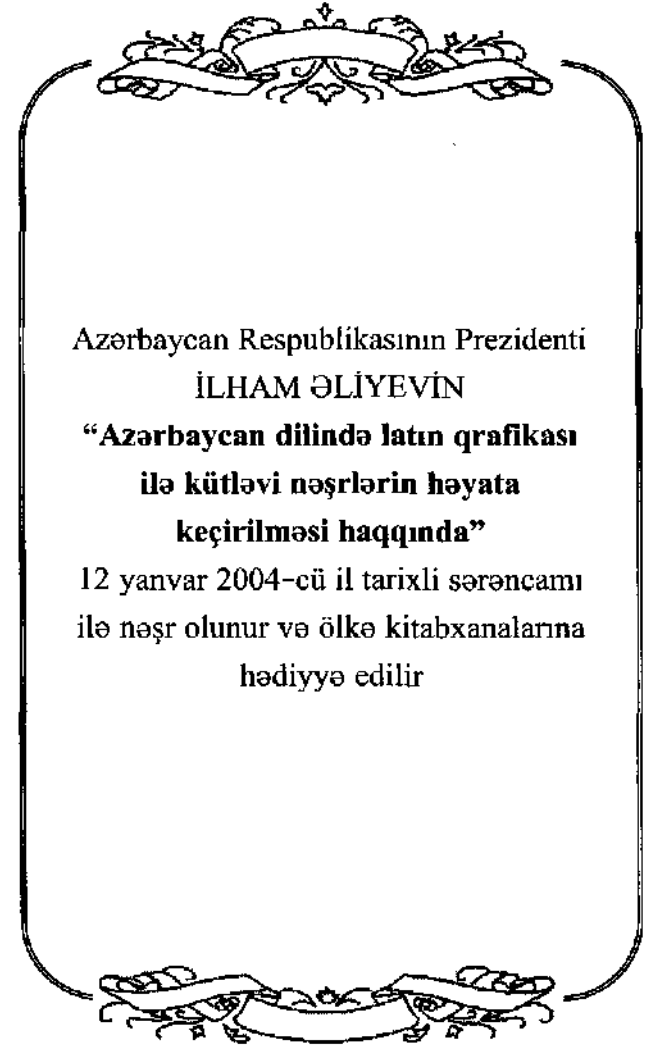
Jül Vern yaradıcılığının ən mühüm cəhəti yerin və kainatın sirlərini açmağa səy göstərən elmi romantikanın son dərəcə güclü olmasıdır. Onun qəhrəmanları təmənnəsiz alimlər, milli zülm və müstəmləkəçiliyə qarşı etiraz edən humanistlərdir.

Böyük fransız yazıçısının yaradıcılığı bir çox görkəmli alim, ixtiraçı və səyyahın elmi axtarışlarına güclü təsir göstərmişdir.

"Kapitan Qrantın uşaqları" əsərində müəllif dəniz və okeanları, Avstraliya, Yeni Zelandiya və Cənubi Amerikanın zəngin, gözəl və təkrarsız təbiətini təsvir etmişdir. Oxucu romanda maraqlı maceraların, süjet xəttindəki kəskin dönüşlərin şahidi olur. İncə yumor, nikbin ruh bu əsərdə də hakimdir.

ISBN 9952-416-34-1

© "ÖNDƏR NƏŞRİYYAT", 2004

ÖN SÖZ

Böyük fransız yazıçısı Jül Vern 1828-ci il fevralın 8-də Fransanın qərbində, Nant şəhərində anadan olmuşdur. Elmi-fantastik roman janrının yaradıcılarından biri olan Jül Vern ədəbi fəaliyyətə 1849-cu ildən fantastik roman və hekayələrlə deyil, şeirlə başlamışdır. Onun 1863-cü ildə 35 yaşında yazdığı "Beş həftə hava şarında" adlı romanı öz müəllifinə böyük şöhrət qazandırmayla yanaşı, yazıçının adını Fransa sərbədlərindən çox-çox uzaqlarda məşhur etmişdir. Çapdan çıxandan dərhal sonra bu əsər bir çox dünya dillərinə tərcümə edilmişdir.

Jül Vern çoxsaylı elmi-fantastik, ictimai-satirik, macəra, roman və povestini, "Kapitan Qrantın uşaqları" (1867-1868); "80000 kilometr su altı ilə" (1869-70); "80 günlük dünya səyahəti" (1872); "Gizli ada" (1875); "On beş yaşlı kapitan" (1878); "Üzən ada" (1895) və başqa əsərlərin müəllifidir. Jül Vernin romanlarında dünyanın bütün qitələrindən, oradakı müxtəlif ölkə və xalqlardan, böyüklü-küçüklü şəhərlərdən bəhs edilir.

Fransız yazıçısının ən çox maraqlandığı və ən çox oxuduğu əsərlər – dünya səyyahlarının əsərləri (səyahətnamələri) idi. Bax elə buna görə də Jül Vern heç vaxt görmədiyi, səyahət etmədiyi ölkələri, xalqları, şəhər və dənizləri elə dəqiq, elə inandırıcı və elə təfəssatlı təsvir etmişdir ki, oxucu inana bilmir ki, o, təsvir etdiyi yerlərdə olmayıb, o yerləri görməyib. Məsələn, Jül Vern özünün "Klodius Bombarnak" (1892) əsərində Azərbaycanı, Gəncə, Bakı, Xəzər dənizini və respublikamızın başqa yerlərinin elə gözəl və dəqiq təsvirini verir ki, adam həmin təsvirlərin qiyabi olmasına, Fransadan kənara çıxmadan təsvir edilməsinə heç cür inana bilmir.

Jül Vern yaradıcılığının ən önəmli cəhəti Yer və Kainatın sirlərini açmağa səy göstərən elmi romantikanın son dərəcə güclü olması amilidir. Onun qəhrəmanları təmənnəsiz alimlər, milli zülm və müstəmləkəçiliyə qarşı etiraz edən humanistlərdir.

Jül Vern cəmiyyətin aşağı təbəqəsinin maraqlarına, arzu və istəklərinə üstünlük vermiş, yeri gələndə zəhmətkeş insanların müdafiəsinə də qalxmışdır. O, elmi nailiyyətlərdən varlıların xeyrinə istifadə olunmasının əleyhinə çıxmış və əsərlərində bu ideyanı təlqin etməyə çalışmışdır.

Onun yaradıcılığı bir çox görkəmli alim, ixtiraçı və səyyahın (D.Mendeleyev, K.Siolkovski, F.Nansen) elmi axtarışlarına güclü təsir göstərmişdir. Ayın arxa tərəfindəki kraterlərdən birinə Jül Vernin adı verilmişdir. Yazıçının əsərləri zaman-zaman dünya dillərinə, o cümlədən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş və indi də edilməkdədir. O, yüzə qədər romanın müəllifidir.

Yazıçı "Kapitan Qrantın uşaqları" əsərində dəniz və okeanları, Avstraliya, Yeni Zelandiya və Cənubi Amerikanın zəngin təbiətini, florasını təsvir edir. Bu ölkələrdə ağır şəraitdə yaşayan xalqları əsarət altına almağa çalışan müstəmləkəçilərin törətdikləri amansız və qeyri-insani məqamlardan danışmağı da nəzərdən qaçırmır.

Müəllifin "80 günlük dünya səyahəti" adlı macəra romanı ən çox tanınan və oxunan əsərlərindəndir. Romanda corəyan edən hadisələr və əsərin əsas qayəsi haqda Jül Vern romanın çap olunmasından xeyli əvvəl "Magasin pittoresque"-də (Mənzərə jurnalı) hələ 1870-ci ildə məqalə dərc etmişdir. Məqalədə fransız yazıçısı sübut edir ki, 80 gün ərzində dünyanı səyahət edib qurtarmaq olar. Məqalədəki hesablamalar ingilis mətbuatında da ("Morning Chronicle") dərc edilir. Jurnalın əməkdaşı cavab və güclü ingilis cəntiməni 80 gündə dünyanı səyahət etməyin mümkünlüyü haqda yoldaşları ilə mübahisə edir, mərc gəlir və səyahəti vaxtında başa vurmaqla mərci udur. Səyahətdə gənc ingilis bütün növ nəqliyyat vasitələrindən, qayıq, yelkənli qayıq, xizək, gəmi, fil, at, araba və başqalarından istifadə etməklə səyahəti vaxtında başa vurur.

Müəllif əsərdə özünün atmacaları, məzəli yumorları, ekzotik macəra nümunələri nümayiş etdirməklə Avropa sivilizasiyasını, texnikasını, sürətli nəqliyyat vasitələrinin yaradılması arzusunun da gizlətmir.

Jül Vernin qeyri-adi səyahətlər seriyasından olan "Yerdən aya qədər" romanı isə 1865-ci ildə yazılmışdır. Əsərdə yazıçı inco yumorla bəşəriyyətin ən qədim arzu və istəklərindən olan elmi-texniki inkişaf və onun tətbiqi, qısa müddətdə böyük-böyük məsafələrin qət edilməsi, Yer planetindən başqa planetlərə – Aya, Marsa, Yupiterə və Veneraya səyahətin mümkünlüyünün təmin edilməsi kimi problemlərə toxunur.

Yazıçı bu arzuların gerçəkləşməsinə amerikalılara hovaldə edir və bunun üçün doqquz yüz pyelik (bir pye 30 sm-dən azca çoxdur) artilleriya və balistik qurğular, toplar düzəltməyi və onların mərmilərini içərisində insanla aya göndərməyi təklif edir. Müəllif bu qəbildən olan qurğuların Floriyada yerləşdirilməsini məsləhət görür. Aya uçanların lazımlı əşyalar və azuqə götürmələri də əsərdə geniş mübahisə obyektinə olur. Səyahət 97 saat 20 dəqiqə davam etməli və uca dağların zirvəsində yerləşdiriləcək teleskoplarla müşahidə edilməli idi. Roman belə bir sonluqla bitir ki, vaqon-mərmə səhven aya yox, ayətrafi orbitə çıxarılır və ayın ətrafında dövrə vurur.

Maraqlıdır ki, Jül Vernin o dövrdə özünün sevimli fantastik janrında peyğəmbərəsinə irəli sürdüyü, təsvir etdiyi bəzi ideyalar sonralar gerçəkləşdi və həyata keçdi: aya səyahət baş tutdu, səsdən iti gedən toyyarələr ixtira olundu, şar balonlarla uzun məsafələri qət etmək mümkün oldu, qitələrarası balistik raketlər hazırlandı və s.

XIX əsr mahiyyət etibarilə keçid dövrü hesab edilə bilər. Bu dövr həm keçmişin, həm də gələcəyin, həm inqilabın, həm də imperiyanın səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

XIX əsr həm də coğrafi tədqiqatların inkişafı, uzaq, ekzotik ölkələrə marağın artması ilə də yadda qalır. Bu maraq macəra ədəbiyyatının böyük vüsət alması və geniş miqyasda yayılmasını şərtləndirdi. İnkişaf etmiş ölkələrdə şəhər həyatının yüksəlişi yazıçıların böyük şəhərlərin romantikasına diqqətini artırır. Mətbuat səhifələrində nömrədən nömrəyə keçən maraqlı, gərgin süjetli macəra romanlarının, səyahət xatirələrinin dərc olunması bu janrın geniş yayılmasına səbəb olurdu.

Qərbi ədəbiyyatında Jül Vernin, Stivensonun, Aleksandr Dümanın (ata), Mayn Ridin və başqa məşhur yazıçıların macəra romanları çox geniş yayılmış və bunların çoxu dünya xalqlarının dillərinə tərcümə edilmişdir.

Macəra ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrində aydın, qüvvətli, bütöv xarakterlər, maraqlı, cazibəli süjet olur, bu əsərlər oxucuda iradə, mərdlik, dözümlülük, cəsarət, tədbirlilik kimi müsbət keyfiyyətlər tərbiyə edir. Müasir elmi-fantastik ədəbiyyat bir çox cəhətdən macəra ədəbiyyatına yaxındır. Bu tip ədəbiyyatda çox vaxt təbiiyyətlə qarışdırılır, məntiqi təfəkkürlə mifik təfəkkür bir-biri ilə çulğalaşır.

Yazıcının ilk romanı olan “Beş həftə hava şarında” əsərinin personajlarından Ferqson və onun dostları Afrikanın üstündən uçarkən o təcrübəli diqqətlə seyr edirlər, oranın təkrarsız gözəlliyinə heyran olurlar və birdən onlarda Afrikanın gələcəyi haqda heyrətamiz fikirlər yaranır. Jül Vern o dövrdə, Afrikanın çox primitiv həyat sürdüyü, çətinliklər mənəşəsində çabaladığı bir vaxtda onun parlaq gələcəyini, zəncilərin öz hüquqlarını nəhayət tələb edə biləcəklərini peyğəmbərəcəsinə görə bilirdi. Afrikanın Ay və Günəş diyarı adlandırır. Əslində bu tərif ondan antik dövrün alimləri vermişdi, çünki Afrikada bütün zamanlarda Ayı, onun ziyasını hər şeydən çox sevmişdilər. Afrika doğrudan da, əsrarəngiz və füsunkar təbiətə malik bir diyardı.

Afrika səmərələrində, hava şarında romanın personajları bir-birinə:

– Belə bir gözəllik Londonda olsaydı, bu xoşagələnlə olsa da, təbii görünməzdə. Görəsən, belə gözəl şeylər, bu zənginliklər nə üçün bir qayda olaraq barbar və zalimane insanların qismətinə çıxır – deyər mübahisəni davam etdirirdilər.

“Beş həftə hava şarında” romanının personajlarından Kennedi adlı birisi afrikalıların Avropa ölkələrinə miqrasiyasından, bir gün Avropa ölkələrinin maddi resurslarının tükənəcəyindən, Asiyanın ilk maddi təminatçı olmasından, Avropa ölkələrini yedirtməsindən, dörd min ildən yuxarı zəhmətsevər Asiyanın istehsal etdiyi məhsullardan planetimizin övladlarının bəhrələnməsindən söhbət açır.

Jül Vern böyük uzaqgörənliklə, onsuz da böyük maddi resurslara malik olmayan Avropanın bir gün müflisləşəcəyini, maddi imkanlarının tükənəcəyi ideyasını da gizlətmir. Avropada məhsuldarlığın aşağı düşməsi, xəstəliyin artması, süni qidalarda üstünlük təşkil etməsi yaxın gələcəkdə orada çox şeyin tükənməsindən xəbər verir.

Fransız yazıçısı bu və ya digər fikri macəra formasında desə belə, onların fabulasının əsasında gerçəklik və ona yetişmək arzusu durur ki, həmmən fikirlər reallaşsa, çin ola da bilər. Məsələn, Jül Vernin Amerikaya insan axımının artacağını və orada maddi imkan qazananların sayının çoxalacağını, bu yeni qitənin də köhnələcəyini, dilbər “meşələrinin sənayəçilərin baltası altına düşəcəyini, torpağın münbitsizləşəcəyini, ildə iki dəfə məhsul verən torpağın bir dəfəyə də gücü çatmayacağını” fantastik və macəra dili ilə oxuculara çoxdan çatdırmışdır.

Afrikanın böyük gələcəyindən, təkrarsız iqlimindən, günəşin bolluğundan, dağınıq sularının nəhayət birləşərək yeganə gəmiçilik arteriyası yaradacağından həvəslə və inandırıcı macərəlarla danışan Jül Vernin personajları Afrika torpaqlarının başqa regionlarla müqayisədə daha məhsuldar, sərvətlərlə daha zəngin, daha uzunömürlü olacağını, orada gələcəkdə iri krallıqların yaradılacağını və bu krallıqlarda buxar və elektrik enerjilərinə bərabər yeni-yeni kəşflərin mümkünlüyünü, insan axımının Afrikaya tərəf yönələcəyini qeyd edir.

Jül Vern sevimli personajı Kennedinin dili ilə deyir ki, sənaye hər şeyi udacaq, hər işi öz xeyrinə həll etməyə çalışacaq. Yeni-yeni maşınlar ixtira olunacaq və bu maşınlar insanları yeyəcək. Dünyanın sonu bir neçə nəhəng qazanda suyu üç milyard atmosferdə qızdırıb Yer kürəsini dağıtmaq gələcək.

Jül Vern “Kapitan Qrantın uşaqları” romanını 1867-68-ci illərdə yazmışdı. Bu romanda, bütövlükdə mütərəqqi yazıcının yaradıcılığında fransızların fədakarlığı, qəhrəmanlığı, humanistliyi mövzusu aparıcı yer tutur. Bir fransız ailəsinin başçısı kapitan Qrantı tapıb onun həyatını xilas etmək, onu ailəsinə qaytarmaq üçün “Dunkan” gəmi heyəti haralara getmir, Yer kürəsinin hansı regionunda axtarışlar aparır! Maraqlıdır ki, gəmidəki fədakar insanlar – Eduard Qlenarvan, Mak-Nabs, kapitan Con-Manqls, Paqanel, kapitan Qrantın dözümlü və cəsarətli uşaqları və başqaları böyük ruh yüksəkliyi və inamla kapitan Qrantı axtarırlar və onun tapılacağına ümid bəsləyirdilər.

Səyahət zamanı baş verən macərələr, maddi və mənəvi sıxıntılar, quruda daşqınla üzleşmələri, ağaclara dırmaşaraq özlərini xilas etmələri, böyük bir qarətəhn Qrantın oğlu Roberti caynaqlarına alıb havaya qaldırması və çoxsaylı belə fantastik əhvalatlar gəmi heyətinin iradəsini qıra bilmir. Bu macərələr, bu fantastik əhvalatlar çox vaxt oxucuya inandırıcı gəlməyə də belə (məsələn-

lon, caynaqlarına ahb Roberti aparən qartal göyde düz başından vursalar da, qartal daş kimi yerə düşmək əvəzinə qanadlarını gorib asta-asta yerə enir və Robertin burnu belə qanamır, ruhu da incimir), orada təsvir olunan əhvalatların maraqlı kompozisiyası, yazıçının gözəl və rəvan üslubu, forma və məzmunun təbii vəhdəti, oxucunun hadisələri izləmək intizarı adama hər şeyi unutturur və əsəri uşaq marağı ilə tezliklə axıra qədər oxumaqdan savayı heç nə səni düşündürmür.

“Kapitan Qrantın uşaqları” romanının başlanğıcında “Duncan” gəmisində təcrübə səfəri zamanı tutulan nəhəng bir köpek balığının qarnından çıxan şüşə qabda üç dildə – ingilis, fransız və alman dillərində yazılmış bir kağız parçası vardı. Orada söhbət hansı en və uzunluq dairəsində kapitan Qrantın qezaya uğramasından gedirdi. Şüşə qabın ağzı möhkəm bağlansa da, az da olsa oraya su sızmış və yazıları oxunmaz hala salmışdı.

Jül Vern üçün səciyyəvi olan romantik fikirlər və onların real həyatda çin olmasına göstərilən səylər, öz romantik idealarını qeyri-mümkünlüyə qarşı qoymaq inadı eynilə yazıçının personajlarına da sirayət etmişdir. Oxucu çətinlik çəkmədən personaj dilinin yazıçı ideyasını təlqin etməsini başa düşür.

Kağıza yazılmış sözləri oxumaq üçün hamı çalışır, hərə öz fikrini irəli sürür və gəmi sahibinin arvadı Elen deyilən versiyaları başqa bir kağız üzərində yazır, ayrı-ayrı hərflərdən sözlər düzəldir. Nəhayət, mətn təxmini olsa da, düzəlir və savadlı coğrafiyaşünas Paqanelin gəmidə olması bəzi məqamlara aydınlıq gətirir, gəmi heyətini azmaqdan xilas edir. Gəmidəkilər arasında tez-tez elmi mübahisələrin olması kiminsə savadlı, kiminsə savadsız olması məsələsini aydınlaşdırmağa yox, qarşıya qoyulmuş missiyanın, kapitan Qrantın axtarırlarının xoşbəxt sonluqla qurtarmasına xidmət edir.

Jül Vernin macərə janrına müraciət etməsi heç də təsadüfi deyildir. Əsl macərə dünyagörüşü debatları fonunda ictimai ziddiyyətlər asanlıqla üzə çıxır, onların səciyyəvi xüsusiyyətləri müəyyənləşir. Müəllif macərə və fantastik fonda böyük bir humanistlik nümayiş etdirir. Onun və onun şəxsinde personajların nümayiş etdirdikləri insansevərlik az qala vəzifə, borc, missiya səviyyəsinə qaldırılır. Yuxarı instansiyalardan heç bir göstəriş almayan gəmi heyəti achiğa, susuzluğa, soyuq və istiye, min bir əzab-əziyyətə, dözülməz çətinliklərə sinə gerərək gecə-gündüz kapitan Qrantı axtarır, ölümlə, həyatlarını riskə qoymaqla rastlaşırlar, amma xeyirxah əməllərindən dönmək istəmirlər. Onların ən böyük amalı, ən böyük ali məqsədləri gəmidəki uşaqları sevindirməkdir, hansı ölkəninə əsirliyində olan kapitan Qrantın həyatını xilas etməklə ata ilə onun uşaqlarını qovuşdurmaqdır.

Yeri gəlmişkən onu da deyək ki, ata ilə uşaqların görüş səhnəsi son dərəcə gərgin, psixoloji cəhətdən çətin, hönkürüb ağlamaq, hıçqırıqlar içərisində boğulmaq tələb edən ağır bir səhnədir. İstedadlı yazıçının böyük məhərəti

sayəsində oxucu əsərdəki az inandırıcı görünən, fantastik və macərəvari məqamları zərər unudur, heç bozən onlara məhəl də qoymur, hətta çox vaxt məhiyyətinə varmadan onları gerçəklik kimi və ya təbii qəbul edir.

Gəmi sahibi Qlenarvan təkcə ekspedisiyaya rəhbərlik etməklə kifayətlənməyərək gəmi heyətinə müsbət psixoloji təsir də göstərir, ürək-dirək verir, onları darıxmağa qoymurdu. Kapitan Qrantın qızının darıxdığını və narahatlığını görəndə Qlenarvan miss Meriyə deyir:

“Hər şey ekspedisiyamızın xoşbəxt bir nəticə ilə qurtaracağını vəd edir. Bir bu işə girişən qoçaqlara baxın! Adamın belə köməkçiləri olduqda, zəmanət vermək olar ki, biz nəinki müvəffəqiyyət əldə edəcəyik, bəlkə müvəffəqiyyət özü asanlıqla bizə tərəf gələcəkdir! Mən Elenə, onunla birlikdə dəniz gəzintisinə çıxmağı vəd etmişdim, mənə elə gəlirdi ki, bu vədimi yerinə yetirəcəyəm”.

Qlenarvan kapitan Qrantın qızını əmin edir ki, onun atası mütləq tapılacaq, bu sahədə uğur mütləq olacaq, hətta balaca qıza zəmanət də verir. Bu minvalla Meriyə böyük ümidlər, əminlik, sevinc, atası ilə görüşmək arzusu verir.

Bütün səyahət və axtarırlar boyu söhbət yalnız kapitan Qrantdan, onun harada olması ehtimallarından, müxtəlif güman və fərziyyələrdən gedir. Jak Paqanelin coğrafiyaşünas kimi Yer kürəsinin müxtəlif regionlarını yaxşı tanıması Qrantı tapmaq ümidini daha da artırır. Hamı fikirləşir, hamı götür-qoy edir, hamı baş sındırır, çoxlarının yuxusu ərşə çəkilir, amma ümid ölmür ki, ölmür.

Bu ümidlər əslində gələn müsbət impulslarla tənzimlənir. O impulslar Jül Vernin nikbin ovqatından, insanlara qarşı məhəbbət dolu ruhundan qopub gəlirdi.

Jül Vern dünya gənclərinin sevimli yazıçısı olub və indi də sevimli olaraq qalmaqdadır. Fransız, eləcə də dünya yazıçıları arasında Jül Vern ən çox tərcümə olunan sənətkardır. Öz dövründə onun qədər böyük təsir gücünə malik olan ikinci bir yazıçı tapmaq qeyri-mümkündür.

XIX əsrin axırları – XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış fransız yazıçısı Reyman Rusel Jül Vern yaradıcılığına, yazıçının şəxsiyyətinə perəstiyə edən, onun əsərlərindən gen-böl bəhrələnən yazıçılardan biridir.

Jül Vernin özü də ədəbi fəaliyyətində başqa yazıçılardan bəhrələnməmiş deyildir. Belə ki, o lap gənc yaşlarından Aleksandr Duma (ata) ilə dostlaşır, onun fantastik və macərə ruhlu əsərlərinin təsir dairəsindən axıra qədər çıxıb bilmir.

“Kapitan Qrantın uşaqları” romanında paralel olaraq Cənubi Amerika ölkələrinin, Yeni Zelandiya və dünyanın başqa regionlarının gözəl və təkrarsız təbiətindən, insanlarından, müxtəlif sosial təbəqələrdən, taleləri üzlərinə

gülməyən yoxsul, bədbəxt və nakam insanlardan söhbət açılır. Bu, paralel, gərgin atmosfer yaratmaqdan ötrü yazıçı tərəfindən tapılmış uğurlu bir üsuldür. Bəzələrinin son dərəcə yoxsul, bəzələrinin isə son dərəcə varlı və azğın olması oxucunu təəccübləndirməyə bilmir. Oxucu sövq-təbii hiss edir ki, bu iki aləm mütləq toqquşmalıdır, bu toqquşmanın məntiqi səbəbi isə oxucu üçün sirt olaraq qalır.

Oxucu romanda maraqlı macərələr, süjet xəttinin kəskin dönüşlərinin şahidi olur. Jül Vern yaradıcılığına xas incə yumor, nikbin ruh bu əsərdə də öz əksini tapmışdır.

“Kapitan Qrantın uşaqları” romanını Azərbaycan dilinə Cabbar Məcnunbəyov tərcümə etmişdir. Tərcümə rus dilindən edilsə də, mütərcim romanın ideya məzmununu və milli koloritini saxlamış, Azərbaycan dilində uyğun və təbii bədii ifadə vasitələri tapa bilmişdir.

Əziz Gözalov

Birinci hissə

I FƏSİL

ÇƏKİC BALIĞI

1864-cü il, iyul ayının iyirmi altısında Şimal kanalı ilə gözəl bir gəmi sürətlə üzürdü. Gəmi dorunun (bizanının) təpəsində ingilis bayrağı dalğalanırdı, qrottdorunda isə ucu haçalı və üzərində zərbafta ilə "E.Q." hərfləri tikilmiş ensiz və uzun bir bayraq görünürdü.

Bu gəminin adı "Dunkan" idi. Onun sahibi bütün Birləşmiş kralıqda məşhur olan Temza yaxt-klubunun fəxri üzvü Eduard Qlenarvan və əmisi oğlu mayor Mak-Nabs gəmidə idilər.

Tərsanədən yenice çıxmış "Dunkan" Klayd körfəz ilə təcrübə səfərini qurtarıb öz limanına – Qlazqoya qayıdırdı. Növbədə durmuş matros gəminin ardınca böyük bir balığın üzdiyünü xəbər verdikdə, üfüqdə Arren adalarının qaraltısı artıq görünməkdə idi. Kapitan Con Manqls bunu dərhal gəmi sahibinə xəbər verdi.

Qlenarvan, mayor Mark-Nabs ilə bərabər göyertəyə qalxaraq bunun hansı balıq olduğunu kapitandan soruşdu.

– Mən bunun böyük bir köpəkbalığı olduğunu güman edirəm, ser.

– Bu sularda köpəkbalığı? – deyə Qlenarvan şübhə ilə səslandı.

– Bəli. Burada təəccüb ediləcək heç bir şey yoxdur, – deyə kapitan təsdiq etdi. – Bu, köpəkbalığının elə cinsidir ki, ona bütün dənizlərdə və bütün ərz dairələrində rast gəlmək olar. Bu – çəkic balığıdır. İcazə versəniz, biz onu tutmağa çalışırıq; bu həm missis Qlenarvan üçün bir əyləncə olar, həm də bizim şübhəmizi dağıdır.

– Siz nə fikirdəsiniz, əziz Mak-Nabs? Sizcə, bu ovla məşğul olmağa dəyərmə? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Sizin qərarınızla mübahisə etmədən şərik oluram, – deyə mayor könülsüz cavab verdi.

Kapitan Manqls yenidən sözə başladı:

– Onu da əlavə etmək istəyirəm ki, bu təhlükəli yırtıcıları, harada rast gəlirsə–gəlsin, məhv etmək lazımdır. Fürsətdən istifadə edib həm maraqlı tamaşaya baxmağı, həm də xeyirli bir iş görməyi təklif edirəm.

Qlenarvan:

– Yaxşı, Con, razıyam, – deyib arvadının dalınca adam göndərdi. Bu tamaşa ilə maraqlanan Elen yubanmadan göyörtəyə çıxdı.

Kapitan körpücüyündən bu böyük yırtıcının bütün hərəkətlərini asanlıqla görmək olurdu. Balıq gah şəffaf suya cümlür, gah da böyük bir sürətlə gəminin dalınca üzürdü.

Con Manqls lazımı əmrlər verdi və az bir müddətdən sonra matroslar suya, ucuna qarmaq bağlanmış yoğun bir kəndir atdılar: qarmağa yekə bir piy parçası keçirilmişdi.

Balıq gəmidən, əlli yardlıq¹ bir məsafədə olduğuna baxmayaraq, piyin iyini dərhal duyub güllə kimi onun üstünə cumdu. İndi onun ucları boz, getdikcə isə qaralan daraqlarını suya necə qüvvətlə çırpdığıni aydınca görmək olurdu. Piyə yaxınlaşdıqca, onun böyük domba gözləri hərisliklə daha artıq parıldayırdı; o, dörd cərgə diş düzülmiş ağızını geniş açmışdı. Balığın başı, iki başı olan dəstəli çəkcik şəklində idi. Con Manqls səhv etməmişdi: bu doğrudan da köpəkbalığına bənzər çəkcik balığı ailəsinin ən yırtıcı və acgöz nümayəndəsi idi.

“Dunkan”ın səmişinləri və komanda heyəti köpəkbalığının hər bir hərəkətini böyük maraqla izləyirdi. Çox çəkmədən balıq lap qarmağın yanında göründü, piyi rahat udmaq üçün dalı üstə çevrildi və piy bir anda onun yekə ağızında yox oldu. Balıq o saat kəndiri dartıb öz-özünü qarmağa keçirdi, matroslar gəminin burnuna yerləşdirilmiş xüsusi alətlər vasitəsilə balığı sudan kənara çəkməyə başladılar.

Balıq sudan çıxarıldığını hiss edərək dəhşətlə çırpındı. Ancaq matroslar bundan qorxmadılar: onlar balığın quyruğuna ilgək salaraq cəld onun qəzəbinin öhdəsindən gəldilər. Bir neçə dəqiqədən sonra balıq

artıq göyörtəyə qaldırılmışdı. Matroslardan biri dərhal ona yaxınlaşdı, fürsət tapıb bir zorbə ilə onun qorxunc quyruğunu üzdü.

Ov qurtarmışdı. Bu yırtıcı balığın indi heç bir qorxusu yox idi. Matrosların, köpəkbalıqlarına olan nifrətləri soyumuşdu, ancaq onlar bu balıqla yenə də maraqlanırdılar. Əslində, ovlanmış köpəkbalığının qarnını yarmaq gəmilərdə bir adət olmuşdu. Matroslar bu yırtıcının qabağına gələni udduğunu bildiklərindən, onun mədəsindən ən gözələnilməz şeylər tapılacağına ümid edirlər və bu ümidlərində çox az-az yanılırdılar.

Elen Qlenarvan bu iyrenc mənzərəyə baxmaq istəməyib öz ka-yutuna qayıtdı.

Balıq hələ diri idi. Bu, on fut uzunluğu və altı yüz girvənkə ağırlığı olan iri bir balıq idi. Ovlanmış yırtıcının ağırlığı da, boyu da bu növ ən təhlükəli köpəkbalıqları üçün normal idi.

Çox çəkmədən bu yekə balığı baltalarla parça-parça doğradılar. Qarmaq balığın tamamilə boş olan mədəsinə qədər girmişdi. Balıq, görünür, uzun müddət imiş ki, yemək axtarırmış. Məyus olmuş matroslar doğram–doğram edilmiş balığı dənizə atmaq istəyirdilər ki, birdən yırtıcının mədə qatlarında gizləni qalmış qərribə bir cisim bosmanın diqqətini cəlb etdi.

– Bu nədir? – deyə səsləndi.

Matroslardan biri zarafatla dedi:

– Qaya parçasıdır, bunu balıq ağır olmaq üçün udmuşdur.

Başqa bir matros onun sözüne qüvvət verərək:

– Yox, bu, qumbaradır. Görünür, bununla balığı öldürmək istəmişlər. Bu isə onun qarnına düşmüş və balıq bunu həzm etməyə macal tapmamışdır.

Kapitanın müavini Tom Austin dedi:

– Heç də belə deyildir. Siz bu balığın bərk içki düşkünü olduğunu görmürsünüz mü? İçkinin bir damcısını belə itirməmək üçün onu butulkaqarışıq udmuşdur.

Qlenarvan hündürdən dedi:

– Necə, balığın qarnından butulka çıxmışdır?

Bosman cavab verdi:

– Özü də lap əsl butulkadır, ser. Ancaq inamla demək olar ki, bu butulka balığın qarnına heç də birbaşa çaxır anbarından gəlib düşməmişdir.

¹ Bir yard – 0,9144 metrə bərabərdir.

Qlenarvan dedi:

- Tom, butulkamı çıxarın görək. Ancaq bir qədər ehtiyatlı olun, çünki dənizdə tapılan butulkaların içərisində bəzən əhəmiyyətli sənədlər olur.

- Siz buna inanmırsınız? – deyə Mak-Nabs soruşdu.

Qlenarvan cavab verdi:

- İnanıram.

- Mən sizinlə mübahisə etmək istəmirəm. Butulkanın içində bir sirr olması tamamilə mümkündür.

- Bu saat bunu bilərik. Hə, Tom, necə oldu?

Kapitanın müavini balığın qarnından çətinliklə çıxarılmış formasız bir şey göstərərək:

- Hazırdır, ser! – deyə cavab verdi.

Qlenarvan dedi:

- Çox gözəl. Deyin butulkamı təmiz yusunlar, sonra onu kayıt-kompaniyaya gətirin.

Tom Austin Qlenarvanın əmrini yerinə yetirdi və çox çəkmədən əcaib şəraitdə tapılmış butulka masanın üstünə qoyuldu. Eduard Qlenarvan, mayor Mak-Nabs, Con Manqls və bütün qadınlar kimi hər şeylə maraqlanan Elen Qlenarvan masanın ətrafında əyləşdilər.

Dəniz həyatında hər bir əhəmiyyətsiz şey hadisə sayılır. Masanın ətrafında əyləşənlər sakitcə oturub düşüncüydülər. Hamı butulkaya baxırdı. Bu butulkanın içində müdhiş bir fəlakətin xəbərini vardı, yoxsa darıxmış bir matros öz sərşəm cizma-qarasını bunun içərisinə qoyub dalğalara atmışdı?

Qlenarvan dərhal butulkamı tədqiq etməyə başladı. O, bu hadisəyə uyğun bir ehtiyatla hərəkət edirdi. Kənardan baxan adam onu qiymətli bir "oşyayi-dəlil" yoxlayan müstəntiqə oxşadardı. Qlenarvan belə hərəkət etməkdə tamamilə haqlı idi; çünki çox zaman on mənasız bir iz belə böyük bir kəşfiyyata səbəb ola bilər.

Butulkamı açmazdan əvvəl Qlenarvan onu xaricdən diqqətlə gözdən keçirdi. Butulkanın uzun boğazı paslanmış məftillə hörülmüşdü. Butulkanın, bir çox atmosfer təzyiqinə davam edə biləcək qalın divarları onun şampan butulkası olduğunu aydın bildirirdi. Eperne çıxarıcları belə butulkalarla stul qırıqlar və butulkanın üzərində kiçik bir zədə belə qalmaz. Ona görə də butulkanın, uzun səfərin bütün macəralarını zərər görmədən keçirməsi təəccüblü deyildi.

- Kliko¹ butulkasıdır, – deyə mayor izah etdi.

O, bu məsələdə bilici olduğundan onun bu barədəki qərarı etirazsız qəbul olundu.

Elen dedi:

- Əziz mayor, bunun haradan üzüb gəldiyini bilmədiyimiz halda, necə bir butulka olduğunu bilməyimizin bizim üçün nə əhəmiyyəti var?

- Elen, bunu biləcəyik, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Elə indidən bu butulkanın uzaqlardan üzüb gəldiyini təsdiq edə bilərik. Görün dəniz suyundakı mineral maddələrin təsirindən butulkanın üzərində nə qədər çöküntü əmələ gəlmişdir. Bu tapıntı köpəkbalığının qarnına düşməzdən əvvəl okeanı uzun müddət gəzmişdir.

Mayor dedi:

- Sizin sözlərinizin haqlı olduğunu etiraf etməyə bilmərəm. Divarları möhkəm olduğundan bu butulka, doğrudan da uzun bir səyahət edə bilər. – Bəs o haradan üzüb gəlmişdir? – deyə Elen soruşdu.

Qlenarvan cavab verdi:

- Səbr edin, Elen, səbr edin. Əgər səhv etmərsə, butulkanın özü bizə cavab verəcəkdir.

Bunu deyib Qlenarvan butulkanın boğazını örtmüş zir-zibili ehtiyatla təmizləməyə başladı. Dəniz suyundan xarab olmuş probka göründü.

- Heyfl! deyə Qlenarvan sosləndi. – Butulkada sənədlər varsa, yəqin ki, islanmışdır.

- Bəli, məni də qorxudan budur, – deyə mayor razılaşdı.

Qlenarvan olavə etdi:

- Hələ yaxşı ki, köpəkbalığı butulkamı vaxtında udaraq "Dunkan" a gətirib çıxarmışdır: yoxsa probkanın belə xarab olması üzündən butulka gərək o saat dənizin dibinə çökə idi.

- Şübhəsiz! – deyə Con Manqls təsdiq etdi. Ancaq, çox təəssüf ki, biz onu dənizdən özümüz tapmadıq. Əgər özümüz tapsaydıq en və uzunluq dairələrini müəyyən etməklə, dəniz və hava cərəyanlarını öyrənməklə butulkanın qat etdiyi məsafə haqqında nəticə çıxara bilərdik. İndi isə küləklərə və cərəyanlara qarşı üzən belə bir poçtalyon haqqında hər şey güman etmək olar.

- Nəticə çıxarmağa tələsməyin, Con. Bu saat baxarıq! – deyə Qlenarvan etiraz edib böyük bir ehtiyatla probkamı çıxardı.

¹ Kliko – şampan çıxarıclarının məşhur markasıdır.

Dəniz suyunun tünd qoxusu kayuta yayıldı.

– Nə oldu? – deyə Elen qadınlara məxsus bir səbirsizliklə soruşdu.

Qlenarvan cavab verdi:

– Boli, səhv etməmişəm. Butulkanın içində kağızlar vardır.

– Sənəddir! Sənəddir! – deyə Elen qışqırdı.

Qlenarvan əlavə etdi:

– Ancaq deyəsən, su onları xarab etmişdir və butulkanın divarlarına yapışdıqları üçün onları oradan çıxarmaq mümkün olmayacaqdır.

– Onda butulkanı sındıraq, – deyə Mak-Nabs təklif etdi. – Butulkanı bütöv saxlasaq daha yaxşı olardı, – deyə Qlenarvan etiraz etdi.

– Mən də buna tərəfdaram, – deyə mayor dərhal bu fikirle razılaşdı.

Elen dedi:

– Siz ola bilsin ki, haqlısınız, ancaq həmişə məzmun formadan qiymətli olduğu üçün butulkanı onun içərisindəki sənədlərə qurban vermək lazım gələcəkdir.

Con Manqls dedi:

– Butulkanın təkə boğazını sındırmaq kifayətdir.

Doğrudan da, başqa çıxış yolu yox idi. Qlenarvan bu qiymətli butulkanın yalnız boğazını sındırmağa başladı. Butulkanın üzərində toplanmış qum qranit kimi bərkləşdiyindən, çəki dalınca adam göndərmək lazım gəldi. Çox çəkmədən şüşə sınıqları masanın üzərinə səpələndi. və Qlenarvan butulkanın divarlarına yapışmış kağız vərəqlərini böyük bir ehtiyatla qoparıb çıxardı, vərəqləri bir-birindən ayıraraq masanın üzərinə səpdi. Elen, Mak-Nabs və Con Manqls masanın ətrafında sıx dövrə vurdular.

II FƏSİL

ÜÇ SƏNƏD

Butulkadan çıxarılmış kağız vərəqlərinin yarısını dəniz suyu xarab etdiyindən bir-birilə əlaqəsi olmayan və buna görə də anlaşılmayan ayrı-ayrı sözləri seçmək olurdu. Qlenarvan bir neçə dəqiqə dinmədən hər bir kağızvərəqini o tərəf-bu tərəfə çevirir, işığa tutub sudan salamat qalmış hər bir hərfi diqqətlə gözdən ke-

çirirdi. Nəhayət o, cırıqlarını çıxarmadan gözlerini ona zilləmiş yoldaşlarına dönüb dedi:

– Burada üç müxtəlif sənəd vardır. Onların biri ingiliscə, qalan ikisi fransız və almanca yazılmışdır. Ehtimal ki, ayrı-ayrı dillərdə olduqlarına baxmayaraq hər üç sənəd eyni məzmunadadır. Mən pozulmamış kəlmələri bir-birilə tutuşduraraq bu nəticəyə gəlirəm.

– Sənədlərin mənasını anlamaq olmur? – deyə Elen soruşdu.

– Sevimli Elen, bu suala cavab vermək çətindir; çünki pozulmamış sözlər çox qırıq-qırıqdı...

– Bəlkə bir sənəddə yazılmış sözləri digər iki sənəddəkilərlə tamamlamaq mümkün olsun? – deyə mayor soruşdu.

Con Manqls dedi:

– Yəqin ki, bu mümkündür; çünki suyun hər üç sənəddə eyni yeri pozduğunu təsəvvür etmək çətindir. Bütöv qalmış cümlələrin qırıqlarını tutuşdurmaqla biz mütləq onların mənasını taparıq.

Qlenarvan cavab verdi:

– Doğru deyirsiniz, Con. Ancaq bu işi qayda ilə görmək lazımdır. İngiliscə yazılmış sənəddən başlayaq.

Bu kağız belə bir görünüşdə idi:

62	Bri	gow
sink		sira
		aland
skipp		Gr
that monit		of long
and		ssistance
		lost

Mayor dedi:

– Belə... Demək olmaz ki, bu tamamilə aydın bir məktubdur.

Kapitan qeyd etdi:

– Bununla belə, kağız ingilis dilini yaxşı bilən bir adam tərəfindən yazılmışdır.

– Buna şübhə yoxdur, – deyə Qlenarvan cavab verdi. Sink, aland, that, and, lost – sözləri zədəsiz qalmışdır: skipp, ehtimal ki, skipper – skipper deməkdir, onun yanındakı iki Gr hərfi isə yəqin batmış gəmi başçısının familiyasının başlanğıcı olmalıdır.

– Monit və ssistance¹ sözlərinin şübhə oyandırmayan monasını da bura əlavə edək.

– Görürsünüzmü, bir şey öyrənə bilərik, – deyə Elen səsləndi.

– Ancaq burada tam sətirlər çatışmır, – deyə mayor etiraz etdi. – Məhv olmuş gəminin adını və onun fəlakətə uğradığı yeri necə bilməli?

Qlenarvan inamla:

– Bilərik! – dedi.

– Şübhəsiz ki, biləcəyik, – deyə Qlenarvanın fikr ilə həmişə razılaşan mayor təsdiq etdi – ancaq necə?

– Bir sənədi o birisi ilə tamamlamaq yolu ilə.

– Onda, tez olun! – deyə Elen yalvardı.

İkinci kağız parçası birincidən daha çox xarab olmuşdu. Bu kağız parçasında aşağıdakı düzülüşdə bir neçə söz bütöv qalmışdı:

7	Juni	clas
		zwei airosen
		graus
		bringt ihnen

Con Manqls sənədə baxaraq:

– Bu almanca yazılmışdır, – dedi.

– Onda kağızın məzmununu bizə tərcümə edin.

Kapitan sənədi öyrəndikdən sonra dedi:

– Hər şeydən əvvəl biz hadisənin baş verdiyi vaxtı öyrəndik: 7 Juni – yeni 7 iyun. Bunu ingiliscə yazılmış kağızdakı 62 rəqəmi ilə birlikdə oxusaq, gəminin fəlakətə uğradığı tarixi tamamilə düzgün müəyyən edə bilərik. Demək, gəmi 1862-ci il iyunun 7-də fəlakətə uğramışdır.

– Çox gözəl! – deyə Elen səsləndi. – Davam edin, Con.

– Həmin sətirdə Glas kəlməsi vardır. İngiliscə yazılmış kağızla həmin sətirdə bu sözün axırı gow vardır. Demək, söhbət Glasgow – Qlazqo limanına aid gəmi haqqındadır.

¹ Monit – monition sözünün yarımqıç şəkli – sənəd deməkdir, ssistance – assistance olub kömək deməkdir.

Mayor dedi:

– Mən də bu fikirdəyəm.

Kapitan sözünə davam etdi:

– Almanca yazılmış kağızda ikinci sətir əsla yoxdur, ancaq bunun əvəzində üçün sətirdə iki mühüm söz vardır. Bunlar da zwei, yəni – iki və atrosen, yəni – Matrosen sözünün müxtəssər şəkli – matrosdan ibarətdir.

Elen dedi:

– Demək, söhbət kapitan və iki matros haqqındadır.

– Tamamilə mümkündür, – deyə Qlenarvan təsdiq etdi.

Kapitan davam etdi:

– Etiraf etməliyəm ki, digər graus sözü məni çaşdırır. Bilmirəm onu necə tərcümə edim. Bəlkə bu söz üçüncü sənədlə tanış olduqdan sonra daha aydın olar? İki axırıncı: bringt ihnen sözünə gəlincə, onların izahı heç bir çətinlik törətmir. Bunların hərfi mənası: “onlara edin” deməkdir: bu sözləri ingiliscə yazılmış kağızda eyni surətdə yeddinci sətirdə yazılmış olan assistance sözü ilə birləşdirdikdə bu sözlər “onlara kömək edin” kimi tam bir cümlə təşkil edəcəkdir.

Qlenarvan dedi:

– “Onlar kömək edin” – burası aydındır. Ancaq bu bədbəxtlər haradadır? İndiyə qədər qəzanın baş verdiyi yeri göstərən bir izə belə rast gəlməmişik. Fəlakətin baş verdiyi yeri haradan öyrənə bilərik?

– Fransızca yazılmış sənədin daha aydın olacağına ümid edək, – deyə Elen səsləndi.

Qlenarvan cavab verdi:

– Onda fransızca yazılmış sənədə baxaq. Xoşbəxtlikdən bu dili hamımız bildiyimizdən onun oxunması bizi çətinliyə salmaz.

Fransızca yazılmış sənədin əslisi bu idi:

trois	ats	tannia	
gonie		austral	
abor			
contin	pr	criel	indi
	jete	ongit	
et 37°11'		lat	

– Conablar, burada rəqəmlər yazılmışdır, – deyə Elen səsləndi. – Baxın, burada rəqəmlər vardır.

Qlenarvan dedi:

– Gəlin hər işi qayda ilə görək. Başdan başlayaq və bir-birinin dala-
lınca hər sözün mənasını müəyyən edək. Birinci sətirdən bəllidir ki,
söhbət üçdörlü gəmi haqqındadır. Gəminin adı “Britaniya”dır, fransız-
ca yazılmış kağızı ingiliscə yazılmış kağızla tutuşdurduqda bu aydın
olur. Qalan iki goni və austral¹ sözlərindən ancaq ikincisi aydındır.

– Bax, bu qiymətli təfsilatdır, – deyə Con Manqls qeyd etdi, – de-
mək, gəmi cənub yarımkürəsində fəlakətə uğramışdır.

– Bunu tamamilə müəyyən olunmuş hesab etmək olmaz, – deyə
Mak-Nabs etiraz etdi.

Qlenarvan dedi:

– Davam edə bilmərəm. Abor sözü – abordez – yanaşmaq məsdərinin
köküdür. Bu bədbəxtlər hansı sahilə isə yan almışlar. Ancaq hansı
sahilə? Contin... kontinent olmasın? – Bu amansız deməkdir...

– Burada “amansız” sözü vardır? – deyə Con Manqls qışqırdı. –
Onda kağızın almançasındaki yarımqıq cruel sözü mənə aydın oldu: bu
– grausam – amansız – deməkdir!

Yarısqıq pozulmuş qırıq– qırıq sözlərin mənası aydınlaşdıqca, marağı
da son dərəcəyə qədər artan Qlenarvan:

– Dalını oxuyaq, – deyə səsləndi. – İndi... bunu necə anlamalı?
Bəlkə onlar Hindistana çıxmışlar? Ancaq burada ongit... sözü aydın
deyildir... Aha, bu Longitude – uzunluq deməkdir. Budur, bu da 37011
en dairəsi. İndi əlimizdə tamamilə düzgün bir əsas vardır.

Mayor:

– Ancaq uzunluq dairəsini bilmirik, – dedi.

– Əziz mayor, az şeylə kifayətlənməyi bacarmaq lazımdır, – deyə
Qlenarvan etiraz etdi. – En dairəsini düzgün bilmək özü pis deyildir.
Şübhəsiz ki, kağızın fransızcası hamısından tamdır. Habelə, hər bir
kağızın qalan ikisinin tərcüməsi olduğu da şübhəsizdir, çünki hər üç
kağızda sətirlərin miqdarı birdir. Buna görə də hər üç kağızı birləşdirib
onları müəyyən bir dilə tərcümə etmək və ancaq bundan sonra bura-
dan daha məntiqli, daha aydın və doğru məna axtarmaq lazımdır.

Mayor soruşdu:

– Siz sənədi hansı dilə tərcümə etmək fikrindəsiniz: ingiliscəyə,
fransızca ya almancaya?

Qlenarvan cavab verdi:

¹ Austral – cənub deməkdir.

– Fransızcaya; çünki kağızın fransızcasında pozulmuş sözlərin sayı
daha azdır.

– Siz tamamilə haqlısınız, ser, – deyə Con Manqls qeyd etdi.

– Demək, qot olundu. Cümlələrin qırıqlarını birləşdirərək bu sənə-
din üzünü əslində olduğu qaydada görə bilmək və arada boş qalmış
yerləri buraxaraq mənası bizə aydın və şübhəsiz olan sözlərin qırıqla-
rını tamamlayaram, sonra isə baxarıq.

Qlenarvan qələmi əlinə aldı və bir neçə dəqiqədən sonra kağıza
yazmış olduğu bu aşağıdakı sətirləri dostlarına göstərdi¹.

Bu zaman kayuta bir matros girib “Duncan”ın Klayd körfəzinə
girdiyini kapitan Manqlsa bildirdi.

7 iyun 1862	Üçdörlü	“Britaniya”
Qlazqo qəza	qoni	cənub
	sahil	iki matros
Kapitan Qr	(abor)	
kontin (pr)	amansız	(indi)
bu sənədi atmışlar		uzunluq
və 37°11' en dairəsi		onlara kömək göstərin
tələf olmuş		

– Nə fikirdəsiniz, ser? – deyə kapitan, Qlenarvana müraciət etdi.
– Mümkün qədər tez Dumbartona çatmalı. Elen oradan Malkolm-
Kestlə qayıdar: mən isə sənədi admirallığın lordlarına təqdim etmək
üçün Londona gedərəm.

Con Manqls lazımı əmrlər verdi, matros bu əmrləri kapitanın müa-
vininə yetirmək üçün kayutdan çıxdı.

Qlenarvan dedi:

– İndi isə, dostlarım, yenə tədqiqatımıza davam edək. Biz böyük
bir fəlakətin izini tapmışıq. Bir neçə adamın həyatı bizim fərasətimiz-
dən asılıdır. Bu tapmacanın həllini tapmaq üçün bütün ağılımızı, zəka-
mızı sərf etməliyik!

– Biz buna can atırıq, əziz Eduard, – deyə Elen cavab verdi.

Qlenarvan təklif etdi:

¹ Qlenarvan tərəfindən tərtib edilmiş tərcümənin mətnində mötərizəyə alınmış
söz hissələrinin məzmunu aydın deyildir.

– Hər şeydən əvvəl, bu sənədi üç hissəyə bölək: birincisi – məlum olan, ikincisi – bizdə ehtimallar doğuran və üçüncüsü – naməlum. Bizə nə məlumdur? 1862-ci il iyunun 7-də üçdörlü “Britaniya” gəmisi qəzaya uğramışdır, gəminin kapitanı və iki matros bu sənədi yer kürəsinin 37011 en dairəsində naməlum bir nöqtədə dənizə tullamışlar: nəhayət – onların kömək istədikləri də bizə bəllidir.

– Tamamilə doğrudur, – deyə mayor təsdiq etdi.

– Biz nə kimi fərziyyələr irəli sürə bilirik, – deyə Qlenarvan sözüne sözüne davam etdi. – Hər şeydən əvvəl, onu fərz edə bilirik ki, gəmi cənub yarımkürəsindəki dənizlərdən birində qəzaya uğramışdır. Burada mən sizin diqqətinizi “qoni” sözünün bütöv qalmış hissəsinə cəlb etmək istəyirəm. Bu bir ölkənin adı olmasın.

– Pataqoniyanın? – deyə Elen səsləndi.

– Bəli.

– Ancaq Pataqoniya otuz yeddinci paraleldədirmi?

Con Manqls:

– Bunu yoxlamaq asandır, – deyib Cənubi Amerikanın xəritəsini açdı: – Belədir ki, var! Otuz yeddinci paralel Araukaniyanı kəşib, Pataqoniyanın şimal sərhədləri boyunca pampaslardan keçərək Atlantik okean sularında itir.

– Çox gözəl. Sözlərin mənasını axtarmağa davam edək, abor sözü-nü alağ. Bu, fransızca abor – yanaşmaq, yan almağ felinin bir hissəsi deyilmi? Əgər belədirsə, onda kapitan və iki matros haraya yanaşmışlar? Contin – kontinentə. Anlayırsınızımı, onlar adaya deyil, kontinentə yan almışlar! Bəs orada onların başına nə gəlmişdir? Xoşbəxtlikdən burada iki pr hərfi vardır: bu hərflər bizə bədbəxtlərin müqəddəratını söyləyir: bu prig və ya prisonniers sözünün başlanğıcıdır, özü də əsir düşmüşlər deməkdir. Onları kim əsir tutmuşdur? Kağız aydınca cavab verir ki, “amansız” indi yeni amansız indiens hindilər. Bu kifayət qədər inandırıcıdır, eləmi? Çatışmayan sözlər öz-özlüyündə aydınlaşmırmı?

Qlenarvan çox inandırıcı bir tərzdə danışdı. Onda ruh yüksəkliyi dinləyicilərə də keçirdi. Onlar Qlenarvanla birlikdə hamısı bir səslə:

– Tamamilə aydın və doğrudur! dedilər.

Bir qədər susduqdan sonra Qlenarvan dedi:

– Dostlarım, mənə bu fərziyyələr həqiqətə olduqca uyğun gəlir. Gəminin Pataqoniya sahilləri yaxınlığında qəzaya uğradığına şübhə

etmirəm. Bir də mən Qlazqoda “Britaniya” gəmisinin haraya işlədiyini öyrənərəm. O zaman aydın olar ki, o, Pataqoniya sularına gedib çıxa bilərdimi?

Con Manqls dedi:

– Yox, canım, bunun üçün Qlazqoya qayıtmağı gözləmək lazım gəlmir. “Ticarət və gəmiçilik qəzeti”nin bütün nömrələri məndə vardır, onlar bizə lazımı məlumatı verir.

– Axtarın görək, Con, – deyə Elen səsləndi.

Con Manqls qəzetin 1862-ci ildə çıxmış bütün nömrələrini götürüb cəld vərəqləməyə başladı.

Çox çəkmədən o, dərin bir məmnuniyyətlə dedi:

– Tapdım.

Qəzetdə belə yazılmışdı:

“1862-ci il mayın 30-da. “Britaniya”. Kapitan Qrant. Pəru. Kalyao: Qlazqoya yola düşmüşdür”.

– Qrantı? – deyə Qlenarvan qışqırdı. – Bu, Sakit okean adalarından birində yeni Şotlandiya təsis etmək istəyən cəsur kapitan deyilmi?

– Bəli, – deyə Con Manqls cavab verdi, – bu haman kapitan Qrantdır ki var, 1861-ci ildə “Britaniya” gəmisilə Qlazqodan yola çıxmışdır və o vaxtdan bəri ondan heç bir xəbər yoxdur.

Qlenarvan:

– Daha heç bir şübhə qalmadı, – deyə səsləndi. – Hər şey aydındır. Özüdür ki var, “Britaniya” Kalyaodan mayın 30-da yola düşmüşdür, iyunun 7-də isə, yəni səkkiz gündən sonra Pataqoniya sahilləri yaxınlığında qəzaya uğramışdır. Bu fəlakətin bütün tarixi indi bizə aydın oldu! Görürsünüzmü, dostlarım, məntiq, demək olar ki, bu tapmacanı bütünlüklə açmaq üçün bizə açar verdi, indi bizə təkə fəlakətin baş verdiyi uzunluq dairəsi məlum deyildir.

– Uzunluq dairəsi heç lazım da deyil, – deyə Con Manqls bildirdi. – Sahillərində fəlakət baş vermiş ölkəni tanımaqla və en dairəsini dürrüst bilməklə mən sizi düz gəminin qəzaya uğradığı yerə aparmağı öhdəmə götürürəm.

Demək, indi hər şeyi bilirik, eləmi? – deyə Elen soruşdu.

– Hamısını bilirik, əziz Elen, indi mən suyun yuyub pozduğu bütün çatışmayan sözləri, kapitan Qrantın öz ağzından eşidirmişəm kimi, asanlıqla yazacağam.

Qlenarvan qələmi alıb, asanlıqla aşağıdakı sətirləri yazdı:

1862-ci il iyunun 7-də, Qlarqodan çıxmış üçdörlü "Britaniya" gəmisi cənub yarımkürəsində Pataqoniya sahilləri yaxınlığında qəzaya uğramışdır. Sahilə doğru hərəkət edərək iki matros və kapitan Qrant quruya çıxmağa (aboraer) çalışacaqlar. Orada amansız hindilərə əsir olacaqlar. Onlar bu sənədi... uzunluq və 37°11' en dairəsində dənizə atmışlar. Onlara kömək edin, yoxsa tələf olacaqlar.

– Çox gözəl, əziz Eduard – deyə Elen səsləndi. – Bu bədbəxtlər bir zaman yenə öz vətənlərinə qayıtmış olsalar, həyatlarını xilas etdiyimiz üçün sizə minnətdar olacaqlar.

– Onlar vətənlərini görəcəklər! – deyə Qlenarvan cavab verdi. – İndi bu sənəd o qədər aydın və beləğətlidir ki, İngiltərə, kimsəsiz sahildə fəlakətə uğramış üç oğluna yubanmadan kömək əlini uzadacaqdır.

Elen dedi:

– Şübhəsiz, bu bədbəxtlərin ölümünə ağlayan ailələri qalmışdır. Bəlkə də kapitan Qrantın arvadı, uşaqları vardır...

– Siz haqlısınız, əzizim, itmiş dənizçilərin xilas edilmələrinə hələ ümid olduğunu təcili surətdə onlara xəbər verməyi öhdəmə götürürəm! Dostlar, indi göyertəyə qalxaq, yəqin indi biz limana yaxınlaşırıq.

Doğrudan da, "Dunkan" artıq çiçəkli vadi üzərində yerləşmiş gözəl və yaşıl Rotsey qəsəbəsini geridə qoyub, But sahilləri boyunca üzürdü. "Dunkan", körfəzin ensiz hissəsinə girərək Qrinoku keçdi və axşam saat altıda Dumbartonun bazalt qayası ətəyində dayandı.

Körpüdə Elen Qlenarvanı və mayor Mak-Nabsı Malkolm-Kestldən gəlmiş fayton gözləyirdi. Qlenarvan arvadını faytona mindirib, Qlazqoya gedən qatara çatmaq üçün stansiyaya cumdu. Ancaq yola düşməzdən əvvəl o, aşağıdakı mühüm elanı ən sürətli rabitə vasitəsi sayılan elektrik teleqrafı ilə Londona göndərdi:

Kapitan Qrant və üçdörlü "Britaniya" gəmisi haqqında məlumat almaq istəyənlər Ed.Qlenarvana müraciət edə bilərlər. Şotlandiya, Dumbarton qraflığı, Lüss, Malkolm-Kestl.

Bir neçə dəqiqədən sonra bu elan London qəzetləri "Tayms" və "Morning Kronikl" redaksiyalarına çatdırılmışdı.

MALKOLM – KESTL

Malkolm-Kestl, şotlandca – Malkolm qəsri deməkdir; bu qəsir dağlıq Şotlandiyanın ən şairanə guşələrindən birində yerləşmişdi: qəsir, gözəl mənzərəsi olan balaca Lüss kəndinin yaxınlığındakı dağda tikilmişdi, Lomond gölünün şəffaf suları onun qranit divarını yuyurdu.

Malkolm-Kestlin sahibi Eduard Qlenarvanın otuz iki yaşı təzəcə tamam olmuşdu. O, çöhrəsinin ifadəsi bir qədər sərt, ancaq mehriban baxışlı, ucaboy bir adam idi; o, son dərəcə qoçaq, işgüzar, açıqürəkli və həssas idi. Şotlandiyalı olan Qlenarvan qızgın bir vətənpərvər idi. Malkolm-Kestldəki bütün xidmətçilər, həmçinin "Dunkan"ın komandası xalis şotlandiyalılardan ibarət idi.

Eduard Qlenarvan cəmisini üç ay idi ki, evlənmişdi. Onun arvadı, bir çoxları kimi, coğrafiya kəşfiyyatına olan qızgın həvəsi üzündən həlak olmuş məşhur soygah Vilyam Tuffnelin qızı idi. Elen xalis şotlandiyalı idi. Atasının ölümündən sonra yetim qalaraq doğma Kilpatrikdə yaşayırdı. Qlenarvan, ehtiyacla təkbəşinə və şikayət etmədən mübarizə apararaq bu qəşəng qızla tanış olduqda onun sədaqətli və fədakar həyat yoldaşı olacağını o saat anlamışdı. Ona görə də qıza evlənmələrinə təklif etmiş, Elen də buna razı olmuşdu.

Elen Qlenarvanın iyirmi iki yaşı var idi. O sarışındı, – Şotlandiya göllərinin suyunu və fərəhli yaz səhərini andıran göy gözləri var idi. O, öz ərini hərətlə sevirdi.

Gənc ər-arvad Malkolm-Kestldə, dağlıq Şotlandiyanın cazibədar və vəhşi təbiəti qoynunda xoşbəxt yaşayırdı. Onlar şabalıd və palıd ağaclarının kölgəli xiyabanında, göllərin sahillərində, özündə Şotlandiyanın tarixini əks etdirən yüzillik xarabalıqların yerləşdiyi vəhşi dərələrdə gəzərdilər. Onlar gah uca otlarla örtülü talalarda dincələ-dincələ qaymağacı meşələrinin qalınlığına cumur, cah sıldırım yamaclarla Benlomonun təpəsinə dırmanır, gah da at belində, öz şairanə vətənlərinin gözəlliklərinə heyran olaraq tənha cığırqlarla uzun gəzintilər edirdilər.

Axşamlar, göydə "Mak-Ferlanın fənəri" (ay) yanarkən, Malkolm qəsirini dövrəyə almış qədim, dairəvi qalereyalı gəzib dolanırdılar.

Evlilik həyatının ilk ayları belə keçdi. Lakin Qlenarvan, arvadının məşhur səyyah qızı olduğunu yadından çıxarmırdı. O, öz-özünə deyirdi ki, atasından səyahətə olan həvəsi irsi olaraq yaqın Elenə də keçmişdir. Bunu deməkdə o səhv etmirdi. Buna görə də onlar “Dunkan” gəmisini almışdılar; bu gəmi Eduardı və Elen Qlenarvanı Aralıq dənizinin ən gözəl guşələrinə aparmalı idi. Qlenarvan Elenə – “Dunkan” sizin əmrinizə müntəzirdir, – dedikdə Elenin nə qədər sevindiğini təsəvvür etmək çətin deyildir.

Qlenarvan Londonda idi. Elen bu ilk ayrılığa qüssə, lakin səbrlə dözüdü – axı məsələ məhv olmaq üzrə olan adamların xilas edilmələri haqqında idi!

Gedişinin ertəsi günü Qlenarvan tezliklə qayıdacağını teleqrafia xəbər vermişdi. Ancaq həmin axşam ikinci bir teleqram da gəlmişdi. Burada Qlenarvan Londonda yubanacağını xəbər verirdi: onun səyləri bozi maneələrə rast gəlmişdi. Daha bir sonrakı məktubunda Qlenarvan admiralılıqda pis qəbul olunmasından şikayət edirdi. Elen işin belə gedişindən həyəcanlanmağa başlamışdı.

Axşam o, öz otağında yalqız oturmuşdu. Nökər içəri girib, mister Qlenarvanı xəbər alan gənc bir qızla bir oğlanı qəbul edə bilib– bilməyəcəyini ondan soruşdu.

– Yerli əhalidirlərmi? – deyə Elen soruşdu.

– Xeyr, xanım, mən onları tanımıram. Onlar Balloxa qədər qatarla, oradan isə piyada Lüssə gəlmişdilər.

– Çağırın, gəlsinlər.

Nökər çıxdı. Bir neçə dəqiqədən sonra bir qızla bir oğlanı Elenin otağına gətirdi. Onların üzlərindəki bənzəyiş bacı–qardaş olduqlarını göstərirdi. Qızın on altı yaşı vardı. Onun gözəl, iztirablı çöhrəsi, göründüyünə görə, çox ağlamış, kədərli, ancaq cəsur ifadəli gözləri, yoxsul, lakin təmiz paltarları qıza qarşı hüsn–rəğbət oyadırdı. O, qardaşının əlindən yapışmışdı: qardaşı, on iki yaşlı açıq və cəsur çöhrəli bir oğlan idi. Adama elə gəlirdi ki, o özünü bacısının müdafiəçisi və hamisi hesab edir və onunla lazımi hörmətlə davranmayan hər kəsin cəzasını verməyə hazırdır.

Qız missis Qlenarvan ilə üz–üzə gəldikdə bir qədər sıxtıldı. Elen nəzərlərilə qıza ürək–dirək verərək soruşdu:

– Siz mənimlə danışmaq istəyirdiniz?

Oğlan qəti bir ahənglə:

– Yox – deyə cavab verdi, – biz mister Qlenarvanın özü ilə danışmaq istəyirdik.

Qız qardaşına məzəmmətlə baxıb dedi:

– Xanım, onu bağışlayın.

– Mister Qlenarvan bu saat evdə yoxdur, – deyə Elen cavab verdi.

– Ancaq mən onun arvadıyam. Bəlkə mən onu əvəz edə bildim?

– Siz mister Qlenarvanın arvadısınız?

– Bəli.

– “Tayms”da “Britaniya” gəmisinin qəzaya uğraması haqqında elan verən mister Qlenarvanın arvadı?

– Bəli, bəli, – deyə Elen tələsik cavab verdi. – Bəs siz kimsiniz?

– Mən kapitan Qrantın qızıyam, bu da mənim qardaşım.

Elen qızı qucaqladı və onun yanaqlarından öpərək:

– Miss Qrant, miss Qrant! – deyə səsləndi.

Qız yenə danışmağa başladı:

– Xanım, atamın haqqında siz nə bilirsiniz? O sağdırımı? Biz onu bir də görəyikmi? Yalvarıram sizə, cavab verin!

– Mənim əziz qızım, – deyə Elen cavab verdi, – mən sizə bəlkə də əsassız bir ümid vermək istəmirəm...

– Söyləyin, xanım, sözləyin! Mənim canım dər–qüssə içərisində bərkimişdir. Mən hər şeyə qulaq asa bilərəm.

Elen dedi:

– Qızım, ümid işığı azdırsa da, ancaq ola bilsin, bir gün yenə də öz atanızı görüb qucaqlayarsınız.

Miss Qrant hiçqırdı. Qardaşı Robert Elenin əllərini öpmək üçün onun üzərinə atıldı.

Bu acı sevincin ilk coşqunluğu keçdikdən sonra, gənc qız, Elenə saysız–hesabsız suallar verməyə başladı. Missis Qlenarvan cavab olaraq sənədlərin necə tapıldığını və onların məzmununu ona nağıl etdi.

Miss Qrant “Britaniya” gəmisinin Pataqoniya sahilləri yaxınlığında qəzaya uğradığını, fəlakətdən sonra xilas olmuş kapitanla iki matrosun quruya çıxdıklarını və nəhayət, onların üç dildə kağız yazıb bütün dünyanı köməyə çağırtdıklarını və bu yalvarışlarını dənizin şıltaq iradəsinə buraxdıqlarını bildi.

Elen bunları nəql edərkən, Robert Qrant gözlərini ondan ayırmırdı. Elə bil ki, onun həyatı Elenin ağızından çıxan sözlərdən asılı idi. Onun uşaq xəyalı, kapitan Qrantın başına gəlmiş bütün qorxunc səhnələri

cəld onun gözü qarşısında canlandırdı. O, atasını fəlakətə uğramış “Britaniya” gəmisinin göyertəsində görürdü, onun sahilə doğru necə üzməsinə seyr edir, sanki onunla birlikdə sahil qayalarından yapışır, çətinliklə nəfəs alaraq dənizdən kənara, qumların üstünə çıxırdı. Elen danışdıqca onun ağzından bir neçə dəfə “Ah, atacan! Yazıq atam!” nidaları çıxır və o, daha bərk bacısına qısılırdı.

Miss Qrant bir kəlmə belə olsun danışmadan Elenin nağılına başdan-ayağa qulaq asdı. Yalnız Elen susduqda o:

– Siz Allah, o kağızları mənə göstərin! – deyə səsləndi.

– Kağızlar məndə deyil, qızım, – deyə Elen cavab verdi.

– İtirmişsinizmi?

– Yox, mənim ərim onları sizin atanızın xeyri üçün Londona aparmışdır, ancaq kağızların məzmununu mən sizə olduğu kimi söylədim. Yalnız onu deməliyəm ki, sözlərin çox hissəsini su yuyub aparmış, bədbəxtlikdən qəza ycrinin uzunluq dairəsini də silmişdir...

– Onsuz da keçinirik! – deyə Robert səsləndi.

– Şübhəsiz, oğlum, – deyə Elen uşağın qəti ahənginə gülümsəyərək cavab verdi. – Demək, miss Qrant, indisənədlərin məzmunu bütün təfsilatı ilə məlum olduğu qədər, sizə də məlumdur.

– Tamamilə doğrudur, xanım, ancaq... mən atamın xəttini görmək istərdim.

– Nə olar, ehtimal ki, sabah ərim qayıdacaq. O, sənədləri admirallığın lordlarına təqdim edərək kapitan Qrantın dalınca təxirsiz olaraq gəmi göndərilməsinə müvəffəq olmaq üçün özü ilə aparmışdır.

– Bu mümkündürmü? – deyə gənc qız səsləndi. – Doğrudanmı siz bunu bizim üçün etmişsiniz?

– Bəli, qızım, indi mən hər dəqiqə Qlenarvandan cavab gözləyirəm.

Miss Qrant titrək səslə dedi:

– Xanım, öz təşəkkürümü sizə və mister Qlenarvana bildirmək üçün söz tapa bilmirəm.

– Qızım, – deyə Elen cavab verdi, – biz hələ sizin təşəkkürünüzlə layiq heç bir iş görməmişik; bizim yerimizə kim olsaydı, bunu edərdi. Kaş sizə verdiyim ümid boşa çıxmıyaydı. Yəqin ki, ərim qayıdana qədər burada qalacaqsınız.

– Xanım, mən sizin mərhəmətinizdən sui-istifadə etmək istəmirəm... Axı biz sizə tamamilə yad adamlarıq...

– Yadımı? – deyə Elen onun sözünü kəsdi. – Nə siz, nə də sizin qardaşınız bu evdə yad deyilsiniz! Qalm. Mən istəyirəm ki, Qlenarvan gələn kimi kapitan Qrantın uşaqlarına, onların atalarının xilasını üçün nə kimi tədbirlər görüldüyünü söyləsin!

Belə açıq ürəklə edilmiş dəvətdən boyun qaçırmaq olmazdı, buna görə də Meri Qrant bu dəvəti minnətdarlıqla qəbul etdi.

IV FƏSİL

ELEN QLENARVANIN TƏKLİFİ

Admirallıq lordlarının Qlenarvanın təşəbbüsünü necə qarşıladığı barədə Elen, kapitan Qrantın uşaqlarına heç bir şey söyləmədi. Həmçinin kapitan Qrantın Cənubi Amerika hindilərinə əsir düşməsi ehtimalı haqqında da bir kəlmə olsun danışmadı. Zavallı uşaqları kədərləndirmək və ataları ilə yenidən görüşməyə olan ümidlərini qırmaq nəyə lazımdır? Bunun heç bir xeyir verməyəcəyini bilən Elen qəsdən bunların üstündən keçdi. Meri Qrantın suallarına cavab verdikdən sonra, Elen Qlenarvan öz növbəsində gənc qıza onun həyatı haqqında suallar verməyə başladı.

Meri Qrantın təsirli və sadə söhbəti ona qarşı ilk baxışda oyanmış olan rəğbət hissini daha da artırdı.

Meri və Robert kapitanın yeganə uşaqları idi. Qarri Qrantın arvadı, Roberti doğarkən ölmüşdü və öz uzun səyahətləri zamanı o, uşaqlarını xalası qızının yanında qoyardı. Kapitan Qrant öz işini gözəlcə bilən cəsur bir dənizçi idi. Əslən şotlandiyalı olan kapitan Qrant, Pert qraflığında Dendi şəhərində doğulub, həmişə orada yaşayırdı. Tam mənasız mədəni olan atası, uzaq dəniz səyahəti xidmətində çalışan kapitan üçün biliyin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu düşünərək oğluna kamil təhsil vermişdi.

Qarri Qrantın əvvəlcə kapitan köməkçisi, sonra isə kapitan sifətilə etdiyi birinci uzaq səyahətləri onun gözəl dənizçi olduğunu təsdiq etdi; Robert anadan olan zaman artıq onun xeyli pulu var idi.

Bu zaman onun başına, bütün Şotlandiyada ona şöhrət qazandıran cəsarətli bir fikir gəldi. Qlenarvan və digər şotlandiyalı ailələr kimi Qrant da Şotlandiyanı İngiltərənin müstəmləkəsi hesab edirdi. Onun fikrincə, Şotlandiyanın mənafeyi Böyük Britaniyanın mənafeyinə

uyğun deyildi, buna görə də o, okean adalarından birində geniş bir Şotlandiya müstəmləkəsi təsis etməyi qəət etdi. Günlərin birində bu müstəmləkənin də Amerika Birləşmiş Ştatlarında olduğu kimi və gectez, labüd olaraq Hindistanda və Avstraliyada olacağı kimi istiqlalıyyəət əldə edəcəyi onun xəyalından keçirdimi? Ola bilsin, keçirdi. Hətta ehtimal ki, o öz gizli ümidlərini bir başqasına da söyləmişdi. Buna görə heç də təəccüblü deyildir ki, İngiltərə hökuməti onun planlarının həyata keçməsi üçün köməkdən boyun qaçırdı. Bundan başqa, hökumət kapitan Qranta hər cür maneələr törədirdi.

Lakin Qarri Qrant təslim olmurdu. O, intibahnamə vasitəsilə həmvətənlərinə müraciət etdi, bütün var-yoxunu sərf edərək gəmi inşa etdirdi və həmfikirilərindən bir komanda düzəldib Sakit okeandakı böyük adaları tədqiq etmək üçün yola düşdü və öz uşaqlarını xalası qızının yanında qoydu. Bu hadisə 1861-ci ildə olmuşdu. 1862-ci ilin may ayına qədər ondan müntəzəm surətdə xəbər gəlirdi, ancaq 1862-ci ilin iyun ayında, Kalyadən çıxdıqdan sonra "Britaniya" haqqında kimsə bir xəbər eşitmədi, "Ticarət və gəmiçilik qəzeti" onun müqəddəratı haqqında bir kəlmə olsun xəbər verə bilmədi.

Bu zaman kapitan Qrantın xalası qızı öldü və iki uşaq dünyada bir nəfər də olsun yaxın adamları olmadığı üçün tək və kimsəsiz qaldı.

O zaman on dörd yaşında olan Meri Qrant, ona üz vermiş bədbəxtlik qarşısında özünü itirmədi, qardaşının qayğısını mürdənəliklə öz üzərinə götürdü. Amansız qənaət və məhrumiyyəət bahasına, gecə-gündüz çalışaraq, qüvvəsini sərf edərək, özünə heç bir şey qıymadan, bütün varlığını qardaşının tərbiyəsinə həsr edib Robertə ana ola bilməmişdi.

Yetim qalmış uşaqlar, ehtiyacla mübarizə edərək, Dendidə yaşayırdılar. Meri yalnız qardaşı üçün xoşbəxt bir gələcək arzu edirdi.

O, "Britaniya"nın tələf olduğuna və atasının öldüyünə artıq şübhə etmirdi. "Tayms" qəzetindəki elan təsadüfən gözünə sataşdıqda, onu necə bir həyəcanla oxuduğunu təsəvvür etmək çətin deyildir. Bu xəbər onun sönmüş ümidlərini yenidən canlandırmışdı.

Bundan sonra o, bir dəqiqə belə yubanmadan dərhal Malkolm-Kestlə getməyi qərara almışdı. Kapitan Qrantın meyitini tənha sahillərdə, "Britaniya"nın ənqazı arasında tapıldığını eşitmək onun üçün əzablı mübhəmlikdən, şübhənin əbədi işgəncələrindən min qat yaxşı idi. O, bütün bunları Robertə söylədi. Uşaqlar həmin gün Pertə gedən qatara minib axşam Malkolm-Kestlə yetişdilər. Meri burada bir neçə günlük qüssə və məyusluqdan sonra atasının xilas ediləcəyinə yenidən ümid bağladı.

Meri Qrantın Elen Qlenarvana nağıl etdiyi təsirli əhvalat bundan ibarət idi. Qız, bu uzun və iztirablı illər ərzindəki xətt-hərəkətinin əs- lində qəhrəmancasına bir hərəkət olduğunu qətiyyəən duymadan dərin bir səmimiyyəət və təvazökarlıqla danışdı. Elen qəlbinin dərinliklərinə qədər mütəəssir olmuşdu və qız danışarkən göz yaşlarını gizləmədən kapitan Qrantın uşaqlarını dəfələrlə bağrına basmışdı.

Robert gözlərini geniş açaraq bacısına baxırdı. Elo bil o, bu əhvalatı ömründə birinci dəfə idi ki, eşidirdi və Merinin onun uğrunda nə- lər etdiyini, onun yolunda nə qədər iztirab çəkdiyini yalnız indicə an- lamışdı.

Robert qollarını onun boynuna salıb birdən qışqırdı:

– Ana can! Monim əziz anacığım!

Bu səs onun qəlbinin ən dərin guşəsindən qopmuşdu.

Artıq hava qaralmışdı.

Elen uşaqların, yəqin ki, yolda yorulmuş olduqlarını düşünüb, on- lar üçün ayrılmış otaqlara aparılmalarını əmr etdi. Meri və Robert o saat yatıb xoş yuxular gördülər.

Onlar yatmağa getdikdən sonra Elen, Mak-Nabsı yanına çağırırdı və bu axşamkı əhvalatın hamısını qısaca ona söylədi. Mayor xalası qızının nağılını dinləyib dedi:

– Meri Qrant nə qədər sevimli bir qızmış!

– Ərimin Londonda müvəfəqiyyəət qazanacağına ümid etməliyik, – deyə Elen cavab verdi, – yoxsa bu iki uşağın vəziyyəti, doğrudan da, pis olacaqdır!

Mak-Nabs dedi:

– Admirallıq lordlarınının qəlbi Portland sementindən sərt olmazsa, o öz məqsədinə nail olar.

Mak-Nabsın bu inandırmasına baxmayaraq, Elen böyük bir narahatlıq içərisində bütün gecəni kirpik-kirpiyə vurmadi.

Ertəsi gün səhər Meri Qrant və onun qardaşı günəş doğar-doğmaz yuxudan oyanıb, Malkolm-Kestlin həyətinə gəzişərkən, birdən sür- rətlə yaxınlaşan bir fayton sosi eşitdilər. Bu, dəmiryol stansiyasından gələn Qlenarvanın faytonu idi. Qlenarvan faytondan yerə düşməmiş Elen və mayor ev qapısından onun qarşısına çıxdılar. Gənc qadın əri- nin qucağına atıldı. Qlenarvan onu bərk-bərk qucaqladısa da, bir söz demədi. O, qüssəli, məyus və acıqlı görünürdü.

– Nə oldu, Eduard? – deyə Elen soruşdu.

– İşlər pisdir, əzizim, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Bu adamların qəlbi yox imiş.

– Rədd etdilərmi?

– Bəli, onlar kapitan Qrantın dalınca gəmi göndərməkdən boyun qaçırdılar! Onlar, bizim tapdığımız sənədlərin aydın və mənim izahatımın inandırıcı olmadığını irəli sürdülər; mənim izahatım doğru olsa belə, bu məlumatın uzaq bir zamana aid olduğunu, keçən iki il müddətində hindilərin öz əsirlərini, yəqin ki, çoxdan ölkənin uzaq guşələrinə apardıqlarını və nəhayət, üç adamın, özü də şotlandiyalının xatiri üçün bütün Pataqoniyanı alt-üst etməyin mənasız olduğunu söylədilər! Onlar dedilər ki, bu axtarışlar təhlükəli və nəticəsiz olacaq və çoxlu qurban tələb edəcəkdir! Bir sözlə, kömək göstərmək istəmədiklərini əsaslandırmaq üçün onlar mənalı və mənasız hər cür etirazlara əl atdılar. Bu rədd cavabın səbəbini mən yaxşıca anlayıram: onlar kapitan Qrantın Şotlandiyanın istiqlaliyyəti uğrunda mübarizə edən bir adam olduğunu unutmamışlar. İndi yazıq həmişəlik olaraq məhv olmuşdur!

Meri Qrant Qlenarvanın qarşısında diz çöküb:

– Atam, yazıq atam! – deyə səsləndi.

Qlenarvan ayaqlarına düşmüş qıza heyrətlə baxıb soruşdu:

– Miss, sizin atanızımi?

– Bəli, Eduard, bunlar kapitan Qrantın uşaqları miss Meri Qrantla, onun qardaşı Robertdir; admirallıq bunları yetim qoymaq istəyir...

Qlenarvan qızı yerdən qaldırıb dedi:

– Ah, miss, mən sizin burada olduğunuzu bilsəydim...

O susdu. Malkolm-Kestlin heyətini, ancaq hiçqırıq və iniltilərle pozulan, ağır bir sükut qapladı. Nə Qlenarvan, nə Elen, nə mayor, nə də ağalarını əhatə etmiş saysız-hesabsız qəsr xadimləri bu sükutu pozmağa cürət edirdilər. Lakin bütün bu şotlandiyalılar ürəklərində İngiltərə hökumətinə qarşı etiraz edirdilər.

Uzun sükut dəqiqələrindən sonra birinci olaraq mayor Mak-Nabs danışmağa başladı:

– Demək, sizin başqa bir ümidiniz yoxdur? – deyə, o, Qlenarvandan soruşdu.

– Bəli, yoxdur.

– Belə olduqda, mən özüm o adamların yanına gedərəm və onda biz baxarıq... – deyə Robert birdən qışqırdı.

Meri onu dayandırdığından Robert öz hədəsini qurtara bilmədi. Lakin onun düyümlənmiş yumruqları uşağın mübariz niyyətlərini sözdən daha aydın ifadə edirdi. Meri Qrant dedi:

– Yox, Robert, yox! Bizə etdikləri bütün yaxşılıqlar üçün bu alicənab adamlara minnətdar olmalıyıq, bunu ədəbi olaraq xatirimizdə saxlamalı, ömrümüzün axırına qədər bu adamları qızğın təşəkkür hissilə yad etməliyik. İndi isə gedək!

– Meri! – deyə Elen qışqırdı.

– Miss Qrant, hara gedirsiniz? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Biz kraliçanın ayaqlarına döşənəcəyik. Mən əminəm ki, öz atalarının xilas edilməsi üçün yalvaran iki uşağın sözlərinə qarşı o, etinasız olmaz.

Qlenarvan şübhə ilə başını yırğaladı. Görünür o, cavan qızın etimadına şərikin deyildi.

Elen də Meri Qrantın bu təşəbbüsünün müvəffəqiyyətsizliyə məhkum olacağına şübhə etmirdi. O, bu uşaqları gözləyən məyus tale haqqında kədərli düşündü... Ancaq bu zaman onun başına nəcib və gözəl bir fikir gəldi. O, getməyə hazırlaşan qızı saxlayıb dedi:

– Dayanın. Meri! Mənə qulaq asın!

Meri dayandı.

Elen gözləri yaşlı halda ərinə yanaşdı qəti səsle dedi:

– Eduard! Siz məni sevindirmək üçün dəniz gəzintisində çıxmağı qəti etmişdiniz... Lakin öz vətənləri tərəfindən tələyin ixtiyarına verilmiş bədbəxt adamların həyatını xilas etmək xoşbəxtliyinə hansı bir sevinc bərabər ola bilər?

– Elen! – deyə Qlenarvan səsləndi.

– Siz məni anlamırsınız, Eduard? “Dunkan” möhkəm və davamlı gomidir! O, cənub dənizlərində cəsarətlə üzə bilər. O dövrü-ələm səyahəti edə bilər və lazım gəlsə bunu edər. Gedək, Eduard, gedək, kapitan Qrantı axtarıb tapmaq!

Bu sözlərdən həyəcanlanmış Eduard Qlenarvan ağışunu açıb cavan arvadını qucaqladı. Meri və Robert onun əllərini öpməyə başladılar.

Bu təsirli səhnə hətta sərt şotlandiyalıları, Malkolm-Kestlin xidmətçilərini də həyəcanlandırdı; onlar da uca səsle bağırmağa başladılar:

– Yaşasın bizim gənc xanımımız! Ura! Eduard və Elen Qlenarvana döfələrlə ura!

“DUNKAN”IN YOLA DÜŞMƏSİ

len Qlenarvan alicənab və mərd bir qadıncı. Kapitan Qranti axtarmaq üçün, “Dunkan” gəmisi ilə yola çıxmaq haqqındakı təklifi bunu, şübhəsiz, sübut edirdi. Eduard Qlenarvan belə bir arvadla fəxr etməyə haqlı idi. Demək lazımdır ki, kapitan Qranti xilas etmək üçün xüsusi bir ekspedisiya təşkil etmək fikri, hələ Londonda ikən, admirallıq tərəfindən onun xahişi rədd edildiyi zaman Qlenarvanın başına gəlmişdi. Arvadından ayrılmaq fikri ilə barışa bilmədiyindən, bu fikrini o, acıb kimsəyə söyləməmişdi. Buna görə də Elen özü bu təklifi ortalığa atdıqda, heç bir tərəddüdə yer qalmadı. Malkolm-Kestlin xidmətçiləri bu təklifi fərəhli qışqırtılarla təbrik etdilər – axı məsələ, qan qardaşlarının, şotlandiyalıların xilas edilməsi haqqında idi! Eduard Qlenarvan da öz səsinə Malkolm-Kestlin gənc xanımının şərəfinə fərəhli “ura” səslərinə qatdı.

Yola çıxmaq məsələsi qət edildikdən sonra, hər bir doqiqə hesaba alınır.

Qlenarvan həmin gün teleqrafla Con Manqlsa “Dunkan” gəmisini Qlazqoya gətirməyi və cənub dənizlərinə ediləcək uzun ekspedisiya üçün lazımı hazırlıq görməyi əmr etdi; bu ekspedisiya dövrü-ələm səyahətinə çevrilə bilərdi.

“Dunkan” gəmisinin dövrü-ələm səyahətinə çıxma biləcəyini təsdiq etməklə, Elen Qlenarvan gəminin loyaqətini şişirtmirdi. Olduqca möhkəm və sürətlə gedən bu gəmi, doğrudan da, uzaq səfərlər üçün uyğunlaşdırılmışdı.

“Dunkan” buxarla işləyən gəmilərin ən mükəmməli idi. Bu gəminin su tutumu 210 tona bərabər idi, yəni Kolumbun, Vespuççinin və Magellanın¹ Yeni Dünyaya qədər gedib çıxmış ilk gəmilərindən qat-qat çox tutumlu idi.

Qlenarvanın gəmisi ikidorlu idi. Gəminin foklu, marselli və bram-selli fok-doru, əyri qrot-doru, böyük və balaca stakseli, latın fok və ştaq yelkənləri var idi. Onun adı yelkənli gəmi kimi hərəkət etməsi üçün kifayət qədər avadanlığı var idi. Bununla belə onun başlıca və

əsas hərəkətverici qüvvəsi buxar maşını idi. Ən yeni sistemlə inşa edilmiş və yüz altmış at qüvvəsinə malik olan bu maşın, buxarın təzyiqini adi quruluşlu maşınlarla nisbətən xeyli yüksəyə qaldırmağa imkan verən qızdırıcı cihazlarla təchiz edilmişdi. Gəminin iki pəri var idi. Buxarın təzyiqini yüksək dərəcəyə qaldırdıqda “Dunkan” bütün buxarlı gəmilərdən daha sürətlə yeriməyə başlayırdı. Klayd körfəzindəki yoxlamada onun patent-laqı¹ gəminin saatda on yeddi mil² sürətlə getdiyini göstərmişdi. Bu gəmi dövrü-ələm səyahətinə cəsarətlə çıxma bilən tamamilə etibarlı bir gəmi idi və bunun üçün Con Manqls gəmiyə ancaq kömür və ərzaq ehtiyatı yükləməli idi.

Gənc kapitanın birinci qayğısı kömür çalalarının tutumunu artırmaq idi; o, gəmiyə mümkün qədər çox yanacaq yükləmək istəyirdi, çünki yolda yenidən yanacaq ehtiyatı götürmək çətindi. Gəmi mətbəxinə də belə bir ehtiyatla təmin etdilər. Con Manqls gəmiyə az qala ikiillik ərzaq ehtiyatı topladı. Pulu çox olduğu üçün balaca bir top da alıb, gəminin baş tərəfində yerləşdirdi. Gələcək hadisələrin hamısını qabaqcadan görmək olmazdı, buna görə də səkkiz girvənkə ağırlığın dərəcəsi dörd mil məsafəyə atan topun olda olması heç də bədd deyildi.

Con Manqls, cavan olmasına baxmayaraq, öz işində xam deyildi; o, Qlazqonun ən yaxşı kapitanlarından biri sayılırdı. Onun təqribən otuz yaşı vardı. Siması bir qədər sərt idi, ancaq diqqətlə baxdıqda, bu adamın mərhəmətli və həssas olduğunu seçmək olardı.

Con Manqls Qlenarvanlar ailəsi tərbiyə etmişdi. O, artıq bir neçə dəfə uzaq səfərə çıxmışdı, bu səfərlərdə o, soyuqqanlı, qoçaq, yorulmaz, tədbirli və cold olduğunu dəfələrlə sübut etmişdi.

Eduard Qlenarvan “Dunkan” gəmisinə komanda etməyi ona təklif etdikdə, o, bu təklifi sevinclə qəbul etdi, çünki o, Malkolm-Kestlin sahibini öz doğma qardaşı kimi sevirdi.

Kapitanın köməkçisi Tom Austin dəniz qulluğunu gözəl bilən qocaman dənizçi idi. Kapitan və kapitanın köməkçisi də daxil olmaqla, “Dunkan”ın komandası iyirmi beş nəfərdən ibarətdi. Onlar hamısı Dumbarton qraflığından idilər və özləri də təcrübəli dənizçi hesab

¹ Xristofer Kolumb Şərqi Hindistana səyahətini dörd gəmi ilə etmişdi. Bunlardan ən böyüyünün 70 ton, ən balacasının isə 50 ton su tutumu var idi.

¹ Patent-laq – gəminin hərəkət sürətini göstərən sferblatlı və əqrəbli sürət ölçüsü cihazıdır.

² Dəniz mili – 1852 metrə bərabərdir.

olunurdular. Onlar gəmidə heqiqi klan¹ yaratmışdılar və hətta özlərinin ənənəvi bag-piper²ləri də var idi. Beləliklə, gəminin komandası, Qlenarvana sözsüz olaraq sadıq, dənizçilikdə lazım olan qədr silah atmaqda da məşhur, təhlükəyə baxmadan Qlenarvanın dalınca lazımı yerə getməyə hazır olan cəsur adamlardan ibarətdi.

“Dunkan”ın komandası gəminin hara və nə üçün getdiyini bildikdə, sevincini gizlədə bilmədi və Dumbarton qayaları “ura” səslərilə canlandı.

Gəminin təchizi və ehtiyatın yüklənməsi ilə bərk məşğul olmasına baxmayaraq, Con Manqls, gəmidə Eduard və Elen Qlenarvana məxsus olan yeri uzaq səfər üçün lazımınca hazırlamağı da unutmadı, eyni zamanda kapitan Qrantın uşaqları üçün də kayut hazırladı, çünki Elen, Meri Qrantın, “Dunkan” ekspedisiyasında iştirak etmək xahişini rədd edə bilməyəcəkdi.

Robertə gəlincə, uşaq özünü gəmiyə salmaq üçün hər şeyə hazırdı. Sahildə qalmamaq üçün o, heç bir işdən boyun qaçırmaırdı. Bu yorulmaz uşağın xahişinə zidd getmək olardı? Qlenarvanlar bunu etmək niyyətində də deyildilər. Robert təkidlə tələb edirdi ki, onu gəmiyə səmişin sifətilə yox, komandanın bir üzvü, ya şagird, ya da matros sifətilə götürsünlər. Onun üçün fərqi yox idi. Qlenarvanlar Robertin bu inadlı tələbinə də itaət etməli oldular. Dənizçi peşəsini oğlana öyrətmək Con Manqlsa tapşırılmışdı. Robert bunu eşitdikdə:

– Çox gözəl, – dedi. – Ancaq kapitana söyləyin ki, mən pis şagird olsam, qamçısını məndən əsirgəməsin.

Qlenarvan, doqquzcu qamçısının donanmada qadağan edildiyi, bunsuz da haman qamçıya “Dunkan”da yer olmadığı haqqında bir şey söyləməyib, ciddi bir görkəmlə:

– Oğlum, arxayın ol! – dedi.

Gəminin gələcək səmişlərini sayıb qurtarmaq üçün, Mak-Nabsı da yada salmaq lazımdır. Bu, əlli yaşında bir adam idi, daimi təmkinliyi ilə fərqlənən simasında düz xətləri var idi, sakit, dinc və mərhəmətli olan bu adam, hara göndərsələr həmişə getməyə hazırdı, hamı

¹ Klan – Şotlandiyada bir ulu babadan törəmiş şəxslərdən ibarət nəsil ittifaqına deyilir.

² Bag-piper – tuluq zurnası çalan musiqiçi.

ilə və hər şeylə həmişə razılaşardı, heç vaxt heç kimlə mübahisə etməz və soyuqqanlılığını itirməzdi. O, düşmənin atəşə tutduğu səngərlərə öz otağının pilləkəninə qalxır kimi, sakit addımla qalxardı; dünyada heç şey, hətta ona doğru gələn top mərmisi belə, onu həyəcanlandıрмаğa müqtədir deyildir, yəqin, onun alınna, öləne qədər ömründə bir dəfə də olsun açıqlanmamaq yazılmışdı. Sözü tam mənasilə o, qoçaq bir adam idi. Şotlandiya vətənpərvərliyi duyğusunun həddindən ziyadə qızğınlığı onun zəif cəhəti idi. O, vətənin qədim adətlərinin qızgın pərəstişkarı idi. Buna görə də ingilis ordusunda xidmət etmək onu heç zaman şirnikdirmirdi və öz mayorluq rütbəsini bütünlüklə şotlandiyalılarından ibarət olan 42-ci dağ qvardiya polkunda almışdı. Mak-Nabs Qlenarvanın yaxın qohumu olduğu üçün, daimi olaraq Malkolm-Kestldə yaşayırdı, sabiq hərbiyyəçi olduğuna görə isə ekspedisiyada iştirak etməyi tamamilə təbii hesab edirdi.

Gözlənilməz səbəblər üzündən zomanəmizin ən qəribə səyahətini etməli olan gəminin şəxsi heyəti bu idi. “Dunkan” Qlazqonun paraxod körpüsünə yan alandan bəri, hamının marağını özünə cəlb etmişdi. Hər gün adamlar dəstə-dəstə gəlib ona tamaşa edirdilər. Şəhərdə ancaq Eduard Qlenarvanın buxar gəmisindən danışıldığı üçün, başqa paraxodların kapitanları özlərini inciməmiş hiss edirdilər. Camaatın bu ədalətsizliyi, “Dunkan”la yanaşı durmuş və Kəlküttəyə üzümə hazırlaşan “Şotlandiya” adlı gözəl paraxodun kapitanı Bertonu xüsusilə acıqlandırirdi.

Böyük “Şotlandiya” paraxodunun bu kiçik gəmiyə xırda bir qayıq kimi baxmağa haqqı var idi. Bununla belə, “Dunkan” Qlazqo əhalisinin gündən-günə artan marağını cəlb etməkdə davam edirdi.

“Dunkan”ın yola düşməsi günü yaxınlaşmaqda idi. Con Manqls məhərdətli və bacarıqlı kapitan olduğunu göstərdi. Klayd körfəzində bir az gəzib dolandıqdan sonra “Dunkan” anbarları ağzına qədər kömürlə və yemək ehtiyatı ilə dolu halda uzaq dənizlə üzümə hazır idi.

Qlenarvanın planı elan edildikdə, bir çoxları onun fikirləşdiyi bu ekspedisiyanın təhlükəli və çətin olduğunu deyirdilər. Ancaq o, buna əhəmiyyət vermirdi. Bununla belə, onu bu ekspedisiyadan daşıdırmaq istəyənlərin çoxu ürəklərində ona qibtə edirdi. Əfkar-ümumiyyə bütünlüklə Qlenarvanın tərəfində idi və hökumət qəzetlərindən başqa bütün qəzetlər bir səsle admirallıq lordlarının hərəkətini tənqid edirdi.

Ancaq Eduard Qlenarvan, hər cür tərifi laqeyd baxdığı kimi, tənqiddə də fikir verməzdi. O, öz işini görür və qalan şeylərin qətiyyənlə qeydinə qalmırdı.

Avqustun 24-də Qlenarvan, Elen, mayor Mak-Nabs, Meri və Robert Qrant, bufetçi mister Olbinet və onun arvadı – Elenin qulluqçusu, evdə qalanlarla salamatlaşıb Malkolm-Kestli tərk etdilər. Qlenarvanlar ailəsinin sadıq qulluqçuları sahiblərini hörmət və ehtiramla yola saldılar. Bir neçə saatdan sonra onlar artıq gəmidə idilər.

Qlazqonun əhalisi, fəlakətə uğramış olanları xilas etmək xatirinə rifah içərisində keçən həyat tərzindən əl çəkmiş cavan səyyah – Elen Qlenarvanı sevinclə qarşıladılar.

Qlenarvanın və onun arvadının “Dunkan”da tutduqları yer gəminin arxa tərəfində idi. Bu yer salondan, iki yataq otağından və ona bitişik olan vanna otağından ibarət idi. Kayut-kompaniya isə gəminin arxa tərəfində yerləşmişdi. Altı kayutun qapısı bura açılırdı. Bu kayutların beşini Meri, Robert, mister Olbinetlə onun arvadı və mayor Mak-Nabs tutmuşdu. Con Manqls ilə Tom Austinin kayutları gəminin mərkəzi hissəsində idi və qapıları göyertəyə açılırdı. Komandanın olduğu yer gəminin burnunda idi. Bura çox rahat və geniş idi, çünki “Dunkan” ticarət gəmisi olmadığından, kömür, ərzaq və silah ehtiyatından başqa heç bir yük götürməmişdi.

“Dunkan” avqustun 24-də gecə, dəniz çökən zaman yola çıxmalı idi. Axşam saat on birdə ekspedisiyanın bütün iştirakçıları gəmidə toplaşdılar. Con Manqls və Tom Austin yola düşmək üçün son hazırlıq işlərlə məşğul idilər.

Düz gecəyarısı ocaqlar yandırıldı: kapitan buxar qazanlarını işə salmağı əmr etdi. Çox çəkmədən gəminin bacalarından çıxan qara tüstü göyə ucalaraq gecənin qaranlığına qarışdı. His çəkməsin deyə “Dunkan”ın yelkənləri səliqə ilə torbalara bükülmüşdü; qarşıdan cənub-qərb küləyi əsdiyindən yelkənləri açmağın xeyri yox idi.

Gecə saat ikidə “Dunkan”ın gövdəsi titrədi. Manometrin əqrəbi dördüncü atmosferə tərəf hərəkət etdi. Qızmış buxar klapanlarda fışıldadı. Dənizin səthi dümdüz idi: suyun qabarması qurtarmışdı, çəkilmə isə hələ başlanmamışdı. Sübhün solğun şəfəqləri suda keçidi göstərən daş qayaları seçməyə imkan verirdi. Yola düşmək olardı. Con Manqls bunu Qlenarvana xəbər verməyi əmr etdi. Qlenarvan cəld göyertəyə qalxdı.

Çəkilmə başlar-başlamaz “Dunkan” qüvvətli fit səsilə havanı titrətdi, ipəri açdılar, gəmi körpüdən ayrıldı. Gəminin pəri getdikcə daha sürətlə fırlanırdı və çox çəkmədən gəmini kanalın ortasına çıxartdı.

Con Manqls gəmiyə bosman götürməmişdi. Klayd körfəzinin bütün əyri-üyrü yollarını gözəl tanıdığından, gəmini burada ondan yaxşı heç kəs sürə bilməzdi. Gəmi gənc kapitanın hər bir hərəkətinə itaət edirdi. Onun sağ əli maşın teleqrafının dəstəyində, sol əli isə sükanə idi. Çox çəkmədən Qlazqonun zavodları, şairənə bir şəkildə sahil təpələrinin döşünə səpələnmiş şəhəratrafi villalarla əvəz olundu və böyük şəhərin gurultusu uzaqlaşdı söndü. Bir saatdan sonra “Dunkan” Dumbarton qayalarının lap yanından keçirdi. Daha iki saat keçdikdən sonra gəmi artıq Klayd körfəzində idi. Səhər saat altıda gəmi Kantir bəndini keçib şimal kanalından açıq okeana çıxdı.

VI FƏSİL

6 NÖMRƏLİ KAYUTUN SƏRNIŞINI

Səfərin birinci günü dəniz çox coşqun idi: axşama doğru sərin külək əsdi. Dalğalar gəmini bərk yırğalayır. Qadınlar göyertəyə çıxmayıb bütün günü öz kayutlarında çarpayılarna uzanmış halda keçirdilər.

Lakin ertəsi gün külək öz istiqamətini tamamilə dəyişdi. Kapitan Con, fok, bramsel və marsel yelkənlərini açmağı əmr etdi və bununla da “Dunkan”ın yırğalanması azaldı. Buna görə də Elen və Meri səhər tezdən göyertəyə Qlenarvan, mayor və kapitanın yanına çıxma bildilər.

Günəşin doğması çox cazibədar idi. Qızıla çökülmüş metal dairəyə oxşayan odlu kürə nəhəng, qalvanik vannadan çıxırmış kimi, okeandan çıxıb yüksəlirdi. “Dunkan” əlvan dalğaların üzərilə süzürdü, adama elə gəlirdi ki, onun yelkənləri küləklə yox, günəşin şəfəqlərilə dolmuşdu.

Gəminin sərnəşinləri şəfqətli bir sükut içərisində günəşin doğmasına tamaşa edirdilər. Nəhayət, Elen dedi:

– Nə gözəl mənzərədir! Günəşin belə doğması bu günün xoş olacağını göstərir. Ancaq külək istiqamətini dəyişməyə lap yaxşı olar.

– Bəli, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Səfərin belə başlanmasından şikayət etməyə heç bir əsasımız yoxdur.

– Eduard, okeanı keçməyimiz uzunmu sürəcək?

Qlenarvan dedi:

– Bu sualınıza kapitan Con cavab verir.

– Con, “Duncan” yaxşımı gedir? Gəmidən razısınızmi?
– Çox razıyam, ser, – deyə kapitan cavab verdi. – Bu çox gözəl gəmidir və ona komanda edən hər bir dənizçi özünü xoşbəxt hesab etməlidir. Çünki onun gövdəsi gözəl bir quruluşa malikdir, özü isə mükəmməl maşınla təchiz olunmuşdur. Gəminin nə qədər sərrast getdiyini və dalğaları necə asanlıqla yardığını görürsünüz? Biz indi saatda on yeddi mil sürətlə gedirik. Bu sürət bütün keçid müddətində sabit qalarsa, onda biz Qorn burnuna beş həftədən tez çatırıq.

– Eşidirsinizmi, Meri? – deyə Elen səsləndi. – Beş həftədən tez.

Qız cavab verdi:

– Eşidirəm, xanım, kapitanın bu sözlərini eşitdikdə ürəyim bərk döyündü.

– Meri, özünüzü dəniz səyahəti zamanı necə hiss edirsiniz? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Pis his etmirəm, mister Qlenarvan. Güman edirəm ki, yeni şəraitə tezliklə alışacağam.

– Bəs bizim balaca Robert özünü necə hiss edir?

Con Manqls cavab verdi:

– Robertmi? İndi o, bu saat maşınxanada deyilsə, yəqin dordlardan birinin kəlləsindədir. Bu oğlan dəniz xəstəliyimin nə olduğunu bilmir. Odur ha, ordadır, baxınız!

Bütün gözlər kapitanın əli ilə göstərdiyi tərəfə, qabaq dora çevrildi. Robert dorun kəlləsində oturub ayaqlarını yellədir.

Meri təlaş etməkdən özünü saxlaya bilmədi. Kapitan dedi:

– Narahat olmayın, miss Meri. Onun dordan yıxılmayacağına mən zəmin oluram! Yaxın zamanda onu balaca bir dəniz qartalı sifətilə kapitan Qranta təqdim edəcəyəm söz verirəm. Axı mən çox çəkmədən atanızı tapacağımıza şübhə etmirəm!

Qız cavab verdi:

– Ah, buna nail olsaydıq...

Qlenarvan dedi:

– Hər şey ekspedisiyamızın xoşbəxt bir nəticə ilə qurtaracağını vəd edir. Bir bu işə girişən qoçaqlara baxın! Adamın belə köməkçiləri olduqda, zəmanət vermək olar ki, biz nəinki müvəffəqiyyət əldə edəcəyik, bəlkə müvəffəqiyyət özü asanlıqla bizə tərəf gələcəkdir! Mən Elenə, onunla birlikdə dəniz gəzintisində çıxmağı vəd etmişəm, mənə elə gəlirdi ki, bu vədimi yerinə yetirəcəyəm.

– Eduard, – deyə Elen səsləndi, – siz misilsiz bir adamsınız!

– Yox, mənim komandam – komandaların, gəmin – gəmilərin ən yaxşısıdır. Meri, məgər siz bizim “Duncan”a heyran deyilsinizmi?

– Əksinə, ser, – deyə qız cavab verdi. – Mən bu gəmiyə yalnız onun bir səmnişini kimi yox, dəniz işinin sirlərinə vaqif bir adam kimi heyranam.

– Beləmi?

– Mən uşaqlığımdan həmişə atamın gəmilərində olardım. O mənə dənizçi etməli idi... Lazım gəlsə, mən yelkən haqlarını taxmağı və yelkən açmağı bacararam.

– Doğrudanmı, miss Meri? – deyə Con Manqls səsləndi.

Qlenarvan dedi:

– Belə isə, onda sizin kapitan Conla dostluq edəcəyinizə şübhələnmirəm. Onun üçün dünyada dənizçi adından yüksək ad yoxdur. O, hətta qadınlar üçün belə bundan yüksək ad bilmir. Doğru deyilmi, Con?

– Əlbəttə, ser, – deyə gənc kapitan cavab verdi. – Etiraf etməliyəm ki, miss Qranta, dor ağacına çıxıb yelkən çökməkdənsə, göyörtədə sakitcə oturmaq daha çox yaraşardı, bununla belə onu dinləmək mənə çox xoşdur.

– Xüsusilə “Duncan”ı tərif etdiyi zaman dinləmək, – deyə Qlenarvan zarafatla qeyd etdi.

– Gəmi həqiqətən heyranlıq hissinə layiqdir, – deyə Con cavab verdi.

Elen dedi:

– Bilirsiniz nə var, Con, siz gəminizi elə tərifləyirsiniz ki, mən onu aşağıdan yuxarıya qədər bir daha gözdən keçirmək və matrosların öz yerlərində rahat yerləşib-yerləşmədiklərini bir daha öz gözümlə görmək istəyirəm.

– Çox rahat yerləşmişlər, – deyə Con cavab verdi. – Onlar özlərini orada cəvəkindən piş hiss etmirlər.

– Onlar doğrudan da, öz evlərindədirlər, – deyə Qlenarvan qeyd etdi. – Bu gəmi bizim səfətli, qoca Şotlandiyanın bir guşəsidir. Bu, Dombarton qraflığının dənizlərdə üzən bir parçasıdır. “Duncan”da olduqda biz vətənimizi tərk etməmiş oluruq. “Duncan” Malkolm-Kestl, okean isə Lomond gölüdür!

– Belə olduqda, Eduard, qəsrinizi bizə göstərin, – deyə Elen cavab verdi.

Qlenarvan dedi:

– Məmnuniyyətlə göstərəm. Ancaq icazə verin, əvvəlcə Olbinetə əmr verim.

Gəminin bufetçisi öz işində mahirdi. Sahibi onu çağırıqda dərhal gəldi. Qlenarvan, Malkolm-Kestldə gəzməyə çıxacaqmış kimi sakit bir ahənglə dedi:

– Olbinet, biz gəzməyə gedirik. Güman edirəm ki, biz qayıdıqda, səhər yeməyini masanın üstündə hazır halda görəcəyik.

Olbinet dinmədən baş əydi.

– Mayor, siz də bizimlə gedirsinizmi? – deyə Elen soruşdu.

Mak-Nabs cavab verdi:

– Əmr edərsəniz, gedərəm.

– Onun ləzzətlə siqar çəkməsinə mane olmayın, – deyə Qlenarvan söhbətə qarışdı. – Meri, o, qızgın siqar çəkəndi. O hətta yuxusunda da siqar çəkir!

Mayor başı ilə əmisi oğluna təşəkkür etdi və göyörtədə tək qaldı, hamı aşağı düşdü.

Mayor tək qaldıqda, siqarını tüstüləndərək adəti üzrə öz-özü ilə danışmağa başladı. O, gəminin suda buraxdığı izə baxaraq hərəkətsiz dayanmışdı. Bir neçə dəqiqə dinməz-söyləməz tamaşa etdikdən sonra geriyyə çevrildikdə yanında bir adamın dayandığını gördü. Mayorda təəccüblənmək qabiliyyəti olsaydı, o, bu adamı gördükdə, son dərəcə heyrətlənərdi, çünki bu adamı o, qətiyyətlə tanıyırdı.

Bu, qırx yaşlarında ucaboy, arıq bir adam idi. O, iribaşlı uzun mıxa bənzəyirdi. Onun dik, yumru başı, enli alını, uzun burnu, yekə ağzı və irəli çıxmış çənəsi var idi. Burnuna iri dəyirmi eynək taxılmışdı. Gözlərində adətən gecə də gündüz kimi yaxşı görün adamların gözüne məxsus bir ifadə var idi.

O, ağıllı və şən adamlara məxsus bir çöhrəyə malik idi. O, öz miskinliyini ciddiyyət pərdəsi altında gizləyərək, prinsip üzündən heç vaxt gülməyən loğva və məğrur adamlara oxşamırdı. Əsla yox! Onun özünü aparması, sadəliyi – bu naməlum şəxsin, adamların və şeylərin yaxşı cəhətlərini görməyə nail olduğunu göstərirdi. O, hələ bir kəlmə olsun danışmamışdasa da, onun çoxdanışan və çox dalğın adam olduğu hiss olunurdu.

Başında yol şapkası, ayağında möhkəm sarı çəkmə və meşin ketr var idi. Onun kostyumu qəhvəyi rəngli məxmər şalvardan və saysız-

hesabsız cibləri ağzına qədər qeyd və məlumat dəftərcələri, bloknot, pul kisəsi, xeyirsiz olduqları qədər də ağır olan min cür şeylərlə dolu bir pencəkdən ibarət idi. Bunlardan başqa çiyindən aşırıdığı qayışın ucunda tərəssüd borusu sallanırdı.

Mayorun heç bir şeylə pozulmayan sakitliyi bu adamın narahatlığı ilə kəskin ziddiyyət təşkil edirdi. O, Mak-Nabsın dövrəsində fırlanırdı, ona hər tərəfdən diqqət yetirirdi, ona sualedici nəzərlər atırdı; halbuki, Mak-Nabs nə bu naməlum adamın özünə, nə də onun “Duncan”da görünməsinə bir zərrə olsun maraqlı göstərmirdi.

Naməlum adam, Mak-Nabsın diqqətini cəlb etmək üçün sərf etdiyi bütün şey və təşəbbüslərin mayorun laqeydliyinə təsir etmədiyini gördükdə, dörd fut uzunluğu olan mütəhərrik tərəssüd borusunu əlinə alıb üfüq xəttinə doğru çevirdi və teleqraf ağaclarına bənzəyən ayaqlarını geniş açıb tərənəmədən yerində dondu.

Beş dəqiqəlik müşahidədən sonra, o, tərəssüd borusunu göyörtəyə dirəyib əlağacı kimi ona söykəndi. Ancaq bu dəqiqədə borunun hissələri bir-birinin içinə girib əvvəlki vəziyyətini aldı və istinad nöqtəsini birdən-birə itirmiş yeni sərnişin göyörtəyə sərildi.

Mak-Nabsın yerində kim olsaydı, mütləq gülümsərdi. Ancaq mayor qaşını belə tərətəmədi.

Naməlum adam başqa cür hərəkət etməyi qətiyyət etdi. O, əcnəbi ləhcəsilə:

– Ey, bufetçi! – deyə bağırdı.

Bir az gözlədi. Kimsə görünmədi. Daha uca bir səslə:

– Bufetçi! – deyə təkrar etdi.

Bu zaman Olbinet göyörtədən bərk altında yerləşmiş mətbəxə gedirdi. Bu qərribə adamın onu çağırıldığını eşitdikdə çox heyrətləndi.

“Bu qərribə adam haradan gəlib çıxmışdır? Yoxsa mister Qlenarvanın dostudur? Yox, bu mümkün deyil” deyə düşündü.

Bununla belə naməlum adam yaxınlaşdı və ondan soruşdu:

– Siz bufetçisiniz?

Olbinet cavab verdi:

– Bəli, cənab, ancaq mən sizi tanımıram...

– Mən altı nömrəli kayutun sərnişiniyəm.

– Altı nömrəli? – deyə bufetçi təkrar etdi.

– Elədir ki var. Sizin adınız nədir?

– Olbinet.

– Çox gözəl, dostum Olbinet, – deyə altı nömrəli kayutun sərnişini davam etdi. – Mənim üçün səhər yeməyi hazırlasaydıq pis olmazdı, özü də bir az tez. İndi düz otuz altı saatdır ki, mən bir şey yeməmişəm. Əslinə baxsan, bu otuz altı saatin hamısını yatmışam. Parisdən Qlazqoya bir an dayanmadan gəlmiş adam üçün bu üzrlüdür. Sizin gəmidə səhər yeməyini saat neçədə yeyirlər?

– Saat doqquzda, – deyə Olbinet cəld cavab verdi.

Naməlum adam saatını axtarmağa başladı. Bu çox uzun çəkdi, çünki o, saatını ancaq doqquzuncu cibində tapıb dedi:

– Çox gözəl, ancaq hələ heç saat səkkiz də olmamışdır. Eybi yoxdur, Olbinet, onda mənə biskvitle bir stəkan şerri verin, yoxsa acından lap əldən gedərəm.

Olbinet heç bir şey anlamadan qulaq asırdı. Naməlum adam isə qərribə bir qıvrıqlıqla bir mövzudan digərinə keçərək, bir an belə susmadan danışdı.

– Bəs kapitan hardadır? – deyə bağırdı. – Yoxsa, o hələ yuxudan durmamışdır? Bəs yaxşı, onun köməkçisi hardadır? O nə ilə məşğuldur? Yoxsa o da hələ yatır? Hava gözəldir, külək arxadan əsir, gəmi başlı-başlıma buraxılmışmı?

Elə bu zaman, o bu sözləri deyirən, Con Manqls pilləkəndə gördü. Olbinet:

– Kapitan budur gəlir, – dedi.

– Ah, mən nə qədər xoşbəxtəm, – deyə naməlum adam qışqırdı. – Kapitan Berton, sizinlə tanış olmaqla nə qədər məsudam.

Con Manqls gözlərini geniş açdı. Con Manqls yalnız onu kapitan Berton adlandırdıqları üçün yox, bu naməlum adamı öz gəmisində gördüyü üçün heyrətlənmişdi.

Naməlum adam nəzakətli sözlər yağdırmaqda idi.

– İcazə verin, əlinizi sıxım, – deyirdi. – Yola çıxdığınız andan sizə mane olmaq istəmədiyim üçün, sizinlə dünən axşam tanış olmadım. Ancaq bu gün, kapitan, hər şeydən əvvəl sizinlə tanış olmağı özümə borc bilirəm.

Con Manqls təəccüblə gah Olbinetə, gah da naməlum adama baxırdı. Naməlum adam pərt olmadan davam etdi:

– Demək, əziz kapitan, artıq biz tanış olduq və indi biz köhnə dostuq. Söyləyin görək, “Şotlandiya”nızdan razısınız mı?

Nəhayət, Con Manqls dedi:

– Siz hansı “Şotlandiya” haqqında danışsınız?

– İçərisində olduğumuz “Şotlandiya” haqqında. Gözəl gəmidir! Bu gəminin yürüş keyfiyyətlərini mənə, onun komandiri, kapitan Bertonun yüksək əxlaqi məziyyətlərindən az tərif etməmişlər! Siz cəsur Amerika səyyahı Bertonun qohumu deyilsiniz ki? Əgər belədirsə, tanış olduğumuza ikiqat şadam.

– Cənab, – deyə, Con Manqls cavab verdi, mən nə səyyah Bertonun qohumu, nə də kapitan Bertonam.

Naməlum adam:

– Aha! – deyə qışqırdı demək, mən kapitanın köməkçisi mister Berdnesslə danışsınız.

Məsələni anlamağa başlayan Con Manqls:

– Berdnessləmi? – deyə yenidən soruşdu. Ancaq Con Manqls bu saat kiminlə danışdığını bilmirdi. Onun qarşısındakı ya dəli və yaxud da əcaib bir adam idi. Bu məsələni qəti surətdə aydınlaşdırmağa hazırlanmışdı ki, birdən göyörtəyə qalxan Qlenarvanı, onun arvadını və miss Qranta gördü.

Naməlum adam da onları görüb qışqırdı:

– Aha, sərnişinlər! Sərnişinlər! Çox gözəl, Berdness, ümidvaram ki, mənə onlarla tanış edəsiniz...

Bunu deyib Con Manqlsın cavabını gözləmədən gələnlərin qabağına yüyürdü. Miss Qranta müraciətlə:

– Missis, – dedi, – sonra missis Qlenarvana tərəf dönüb təkrar etdi:

– Miss! Daha sonra nəzakətlə Qlenarvana baş əyərək – ser, – deyə sözünü bitirdi.

Con Manqls:

– Bu mister Qlenarvandır, – dedi.

Naməlum adam dərhal səsləndi:

– Ser, ümidvaram ki, öz-özümü sizə təqdim etdiyim üçün mənə bağışlayırsınız. Ancaq dənizdə, nəzakət qaydalarına bir qədər əməl etməmək də olar. Ümidvaram ki, biz tezliklə dost olarıq və bu xanımların cəmiyyətində “Şotlandiya” ilə gədəcəyimiz bütün yol bizə həm xoş, həm də qısa görünər.

Elen və Meri özlərinin elə itirdilər ki, cavab verməyə söz tapa bilmədilər. Onlar qəti surətdə anlaya bilmədilər ki, bu adam “Dunkan”ın göyörtəsinə haradan və nə sayaq düşmüşdür.

İcazə verin, kiminlə danışmaq şərəfinə nail olduğumu bilim, – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Siz Paris Coğrafiya cəmiyyətinin katibi, Berlin, Bombey, Darmstadt, Leypsiq, London, Peterburq, Vena və Nyu-York coğrafiya cəmiyyətlərinin müxbir üzvü, Şərqi Hindistan krallığı coğrafiya və etnoqrafiya institutunun fəxri üzvü Jak Eliasen–Fransua–Mari Paqanella, qısa desək, öz kabinetinin dörd divarı arasında iyirmi il coğrafiya tədqiqatı apardıqdan sonra, elmin sıravı əsgəri olmaq istəyən və böyük səyyahların tədqiqatlarını bir-birilə bağlayan bağları tapmaq üçün indi Hindistana gedən bir adamla danışırsınız.

VII FƏSİL

JAK PAQANEL HARADAN GƏLİB HARAYA GEDİR

Coğrafiya cəmiyyəti katibinin yaxşı tərbiyə görmüş bir adam olduğu görünürdü, çünki o, bütün bu əhvalatı incə bir nəzakətlə söylədi. Bir də onun adı Qlenarvana tanış idi. Jak Paqanel haqlı olaraq hər yerdə geniş bir şöhrətə malik idi. Onun coğrafiya əsərləri, son kəşfiyyatlar haqqında Coğrafiya cəmiyyətinin “Bülleten”lərində çap olunan məqalələri, onun bütün dünya ilə yazışması – bütün bunlar Paqaneli Fransanın ən görkəmli alimlərindən biri etmişdi. Buna görə də Qlenarvan, Paqanelin adını eşitdikdə, əlini gözlənilməyən qonağa səmimiyyətlə uzadıb dedi:

– İndi artıq sizinlə tanış olduqdan sonra, cənab Paqanel, sizə bir sual verməyə izin verərsinizmi?

– İstəyirsiniz lap iyirmisini verin, – deyə Paqanel cavab verdi, – sizinlə söhbət etmək mənə olduqca xoşdur.

Siz bu gəmiyə hələ srağagün gəlmisiniz, eləmi?

– Bəli, cənab. Srağagün axşam saat səkkizdə. Qatardan düşüb fayton məni birbaşa “Şotlandiya”ya gətirdi. Altıncı kayutu mən Parisdən teleqrafla sifariş etmişdim. Qaranlıq bir gecə idi. Gəmidə heç kəsə rast gəlməyib birbaşa öz kayutumə keçdim. Mən yolda, demək olar ki, otuz saat idi yatmamışdım, yaxşıca yatmağın və dənizə çıxdıqda ilk saatları yataqda uzanmağın dəniz xəstəliyinə qarşı ən yaxşı tədbir olduğunu bildiyim üçün, dərhal uzanıb düz otuz altı saat yatmışam, xahiş edirəm mənə dediklərimə inanasınız.

İndi artıq Jak Paqanelin “Dunkan” gəmisinə düşməsinin səbəbi onu dinləyənlərə aydın idi. Coğrafiya alimi qaranlıqda gəmiləri dolaşmaq salıb “Şotlandiya” gəmisi əvəzinə “Dunkan”a minibmiş. Hər şey aydındı. İndi bircə şey qalırdı: o da, səhvən minmiş olduğu gəminin adını və hara getdiyini bildikdə, alim nə deyəcəkdi?

Qlenarvan ondan soruşdu:

– Demək, cənab Paqanel, siz öz tədqiqatınız üçün Kəlküttəni seçmişsiniz, eləmi?

– Bəli, cənab. Hindistanı görmək, bütün ömrüm boyu mənim arzum olmuşdur. İndi isə tezliklə öz arzuma çatacağam! Siz mənim nə qədər sevindiyimi təsəvvürünüze gətirə bilərsinizmi?

– Deməli, Hindistan əvəzinə başqa ölkəyə gedib çıxsanız...

Paqanel onun sözünü kəsib dedi:

– Onda mən son dərəcə pərişan olardım. Hindistanın vitse-kralı lord Somerseqə tövsiyə məktubu aparıram və bundan başqa Coğrafiya cəmiyyəti mənə tapşırıq vermişdir ki, bunu da yerinə yetirməliyəm.

– Aha, demək, siz tapşırıq almışsınız?

– Bəli. Mənə maraqlı və mühüm bir ekspedisiya təşkil etməyi təklif etmişlər. Bu ekspedisiyanın programını mənim alim dostum və mənimlə bir peşə sahibi olan Vivyen de-Sen-Marten işləyib hazırlamışdır. Məqsəd Şlaqinavayt qardaşları, polkovnik Voy, Veb, Xodcson, missioner Xuk və Qabe, Murkroft, Jül Remi və bir sıra başqa məşhur tədqiqatçıların izlə səyahət etməkdir. Mən, 1846-cı ildə missioner Krikin müvəffəqiyyətsizliyə uğradığı yerdə müvəffəqiyyətə yetmək istəyirəm. Sözü qısası, min beş yüz mil məsafədə Tibedisuvaran və Himalay dağlarının şimal ətəklərindən keçən Yaru-Dzanqbo-Çu çayının cərəyanını tədqiq etmək fikrindəyəm. Axı bilmək lazımdır ki, bu çay Assamın şimal-şərqində Bramabutraya tökülür yoxsa yox! Bilirsiniz, ağalar, bu maraqlı coğrafiya məsələsini həll edən səyyah böyük qızıl medal alacaqdır!

Paqanelin kefi kök idi. O, böyük şövqlə danışırdı. Qızgın təsəvvürünün qanadları onu göylərə qaldırmışdı. Onun sözünü kəsmək, Şafuz qayalıqları yanında, Reyn çayının axınına bəndlə saxlamaq kimi çətin bir məsələ idi.

Onun qısa bir müddət susmasından istifadə edən Qlenarvan sözə başladı.

– Cənab Paqanel, mən şübhə etmirəm ki, siz bu mühüm kəşfiyyatı edəcəksiniz və bununla da elm sizə çox minnətdar olacaqdır. Ancaq

yanılmış olduğunuzu mən daha sizdən gizləyə bilmirəm. Siz heç olmazsa, müvəqqəti də olsa, Hindistana getmək zövqündən ol çəkməlisiniz.

- Əl çəkməliyem? Nə üçün?
- Çünki siz hər dəqiqə Hindistan yarımadasından uzaqlaşırırsınız!
- Başa düşürəm, kapitan Berton!..
- Mən kaptan Berton deyiləm, – deyə Con Manqls cavab verdi.
- Bu ki “Şotlandiya” gəmisidir.
- Yox, bu “Şotlandiya” gəmissi deyil.

Paqanelin heyrətini təsvir etmək çətindir. O, ciddi Eduard Qlenarvanı, simaları səmimi hüsn-roğbət hissi ifadə edən Elen və Merini, gülümsəyən Con Manqlsı və qətiyyən mütəəssir olmamış mayor Mak-Nabsı növbə ilə gözədən keçirdi.

Sonra çiyinlərini çəkərək və gözlüyünü alnından burnunun üstünə salaraq dedi:

- Nə ləyaqətsiz bir zarafat!

Ancaq bu zaman onun çəsməkli gözləri sükanın çarxındakı:

“DUNKAN
QLAZQO”

sözlərini oxudu.

– “Dunkan”! “Dunkan”! – deyə o, məyus səslə qışqırdı və dörd pilləni bir addımda tullanaraq pilləkənlə aşağı, öz kayutuna doğru cumdu.

Uğursuz alim gözədən iton kimi, mayordan başqa bu mənzərəni seyr edənlərin hamısı qəhqəhə çəkib güldü. Dumbarton qatarı əvəzinə səhvən Edinburq qatarına minmək mümkün olan işdir! Ancaq Hindistana getməyə can atdığım halda, başqa bir gəmiyə minib Çiliyə üzmək, – bu huşsuzluğun son dərəcəsi idi. Qlenarvan:

– Jak Paqanelin belə iş tutması məni təəccübləndirmir, – deyə qeyd etdi. – Bu alim özünün belə müvəffəqiyyətsizlikləri ilə məşhurdur. Bir dəfə o, Amerikanın xəritəsini nəşr edir və nə sayaq olursa, Yaponiyamı da bu xəritəyə daxil edir; lakin bu, onun gözəl bir alim və Fransanın ən yaxşı coğrafiyaşünaslarından biri olmasına heç də mane olmur.

– Bəs indi biz yazıqla nə etməliyik? – deyə Elen soruşdu. – Onu da özümüzlə bərabər Pataqoniyaya apara bilmərik ki?

– Nə üçün də aparmayaq? – deyə Mak-Nabs etiraz etdi. – Onun huşsuz olmasına biz cavabdeh deyilik ki! Elə güman edin ki, belə bir iş onun başına dəmir yolunda gəlmişdir, onun xatiri üçün qatarın yolunu dəyişməzdilər ki.

– Yox, bu halda o yaxın stansiyaların birində düşə bilər, deyə Elen cavab verdi.

Qlenarvan dedi:

– O, burada da elə edə bilər, – yaxın düşərgələrin birində gəmini tərək edər.

Bu halda pərt və təlaşlı olan Paqanel şeylərinin “Dunkan”da olduğunu bildikdən sonra, təkrar göyertəyə qalxdı.

O, arası kəsilmədən: “Dunkan”, “Dunkan” – deyə təkrar edirdi, elə bil ki, bu sözdən başqa heç bir şey bilmirdi. O, dala-qabağa gəzişir, gəminin avadanlığına göz gəzdirir, tam bir şaşqınlıqla üfüqə baxırdı.

Nəhayət o, Qlenarvana yaxınlaşıb soruşdu:

- Bəs “Dunkan” hara gedir?
- Amerikaya, cənab Paqanel.
- Amerikanın hansı yerinə?
- Konsepsiona.

Bədbəxt coğrafiyaşünas:

– Çiliyə! Çiliyə gedir! – deyə qışqırdı. – Bəs cəmiyyətin tapşırığı necə olacaq? Mərkəzi komisiyonun sədri cənab Katrfaj buna nə deyəcək? Bəs cənab Avezna! Cənab Kortamber! Bəs Vivyen de-Sen-Marten! Mən cəmiyyətin iclaslarına bir daha nə üzlə gedə bilərəm?

Qlenarvan dedi:

– Qulaq asın, cənab Paqanel. Ruhdan düşmək lazım deyil. Hər şey gözəlcəsinə düzələr və siz cüzi bir vaxt itirmiş olarsınız. Yarı-Dzanqbo-Çu Tibet dağlarından heç bir yere qaça bilməz. Bir azdan sonra biz Maderada dayanacağıq, siz orada Avropaya qayıdan gəmilərdən birinə minərsiniz.

– Bu təsəlli üçün sizə təşəkkür edə bilmərəm, cənab. Doğrudan da, bu təkliflərlə barışmaq lazım gələcəkdir... Ancaq belə qeyri-adi macərə olarmı? Belə iş yalnız mənim başıma gələ bilər! “Şotlandiya” gəmisindəki kayut işə əldən çıxdı...

– Bəli, “Şotlandiyanı”nı heç olmazsa müvəqqəti olaraq yaddan çıxarmaq... sizin üçün daha yaxşı olardı.

Paqanel azacıq bir sükutdan sonra davam etdi:

– Bağışlayın, axı deyəsən “Duncan” gəzinti gəmisidir?

Con Manqls dedi:

– Tamamilə doğrudur, özü də mister Qlenarvanındır.

– Mənim gəmində qonaq olmanıza şadam, – deyə Qlenarvan əlavə etdi.

– Çox razıyam, – deyə Paqanel cavab verdi.– Sizin bu iltifatınız məni mütəəssir edir. Ancaq izin verin, bir şeyi qeyd edim. Hindistan olduqca gözəl bir ölkədir. Orada səyyahları hər addımda gözənilməyən hadisələr və möcüzələr qarşılayır. Yəqin gəmidəki xanımlar Hindistanda heç vaxt olmamışlar... Sükançının ancaq sükanı döndərməsilə “Duncan” gəmiyi Konsepsiona üzdüyü kimi, asanca Kəlküttəyə də üzə bilər. Dəniz gəzintisində çıxdığınıza görə sizin üçün bunun fərqi yoxdur...

Alim gözlərini qaldıraraq Qlenarvana baxdı və onun başını yırğaladığını görüb, sözünü qurtarmadan susdu. Elen dedi:

– Cənab Paqanel, biz sadəcə dəniz gəzintisində çıxmış olsaydıq, mən özüm sizə birinci olaraq cavab verərdim ki, gedək Hindistana! Ərimin də buna etiraz etməyəcəyinə şübhə etmirəm. Ancaq “Duncan”, gəmi fəlakətinə uğramış dənizçiləri öz ailələrinə və vətənlərinə qaytarmaq üçün Pataqoniyaya gedir.

Əhvalatı başdan-ayağa müxtəsər şəkildə fransız səyyaha söylədilər; o, sənədlərin tapılması qəziyyəsinə, admirallıqdakı müvəffəqiyyətsiz təşəbbüsləri və Elen Qlenarvanın alicənab təklifi haqqındakı əhvalatı dərin bir həyəcanla dinlədi. O:

– Xanım, – dedi, – sizin mərdliyiniz və mərhəmətiniz məni heyran etdi. İcazə verin, bunu sizə açıq deyim. Sizin gəminiz öz yoluna davam etməlidir. Mənim tərəfimdən gəminin bir dəqiqə olsun belə öz yolundan saxlanması bağışlanılmaz bir qəbahət olardı.

– Bizə qoşulmaq istərdinizmi? – deyə Elen təklif etdi.

– Təəssüf ki, buna imkanım yoxdur: mənə verilmiş tapşırıqları yerinə yetirməliyəm. Buna görə də gəmi birinci körpüdə dayanan kimi düşəcəyəm.

Con Manqls:

– Yəni Maderada düşəcəksiniz, – dedi.

– Qoy Madera olsun. Oradan Lissabona cəmiisi yeddi yüz altmış kilometrdir və ehtimal ki, qitəyə gediş-gəliş yaxşıdır və mən orada çox gözleməli olmaram.

Qlenarvan dedi:

– Çox gözəl, cənab Paqanel, biz sizin istəyinizi yerinə yetirərik. Mənə gəlincə, sizin hələ bir neçə gün burada qonaq qalacağınıza şadam. Ümidvaram ki, bizim cəmiyyətimizdə siz o qədər də darıxmazsınız.

– Nə deyirsiniz, mister Qlenarvan, – deyə alim səsləndi, – mən xoşbəxtəm ki, tam yerində səhv edərək bu gəmiyə düşmüşəm. Ancaq orasını da etiraf etməliyəm ki, Hindistana getməyə yığışan, bunun əvəzində isə Amerikaya səfər edən adamdan daha gülünc bir şey ola bilməz.

Bu melanxolik qeydə baxmayaraq, Paqanel öz tədqiqatını bir qədər təxirə salmaq fikrində bəzişdi. Məlum oldu ki, coğrafiyaşünas alim şən, nəzakətli və xoş bir yol yoldaşı imiş. Bir gün belə keçmədi ki, o, hamı ilə dostlaşdı. Qlenarvan tapılmış sənədləri Paqanelin inadlı xahişilə ona göstərdi. O, bu sənədləri uzun-uzadı diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra dedi ki, Qlenarvanın izahatı yeganə düzgün izahatdır və sənədlər haqqında başqa heç bir fikir ola bilməz. O, Meri ilə Robert Qrantın halına ürəkəndən yandı və tezliklə atalarını görəcekləri ümidini onlarda möhkəmlətmək üçün, əlindən gələni etdi. Onun qabaqcıdan “Duncan” ekspedisiyasının müvəffəqiyyət qazanacağı haqqındakı fikri, hətta həmişə kədərli olan Merinin belə dodaqlarında təbəssüm oyatdı. O:

– Vəcdanım haqqı, Coğrafiya cəmiyyətinin tapşırığı olmasaydı, kapitan Qrantın axtarılmasında mən həvəslə iştirak edərdim, – deyə sözünü qurtardı.

O, Elen Qlenarvanın, məşhur Vilyam Tuffnelin qızı olduğunu bildikdə, sevincinin həddi-hüdudu olmadı. O, Elenin atasını tanıyırdı. O, nə qədər qorxmaz bir səyyahdı! Vilyam, Paris Coğrafiya cəmiyyətinin müxbir üzvü olduğda, onlar bir-birinə nə qədər məktub yazmışdılar! Cəmiyyətin üzvlüyünə onun namizədliyini Malt-Brünlə o özü irəli sürmüşdü. Necə gözənilməz bir təsadüf! Vilyam Tuffnelin qızı ilə üz-üzə nə qədər böyük bir şərəfdir! Axırda o, Eləndən, onu öpməyə icazə istədi, cavan qadın qızarıaraq razılıq verdi.

“DUNKAN”DA YAXŞI ADAMLARIN

BİRİ DƏ ARTDI

“Dunkan”, öz yolu üzərindəki Şimali Afrika cərəyanının köməyiylə, sürətilə ekvatora yaxınlaşırdı. Avqustun 30-da üfüqdə Madera adası göründü. Qlenarvan öz vədinə sadıq qalaraq, gözlənilməz qonağını sahilə düşürmək üçün, Maderada dayanmağı ona təklif etdi:

– Əzizim Qlenarvan, – deyə Paqanel cavab verdi, – mənə açığımı söyləyin görüm, sizin gəmiyə düşməzdən əvvəl siz Maderada dayanmaq istəyirdinizmi?

Qlenarvan:

– Yox, – dedi.

– Bu halda bədbəxt huşsuzluğumdan xeyirli bir iş çıxarmağa mənə icazə verin. Alimlər Maderanı eninə də, uzununa da tədqiq etmişlər. İndi coğrafiyaşünaslar üçün ora heç bir cəhətdən maraqlı deyil. Bu adamlar haqqında cild-cild kitablar yazılmışdır. Yeri gəlmişkən deyim ki, indi orada çaxırçılıq tamamilə tənəzzül etmişdir. Təsəvvür edin ki, Maderada indi, demək olar ki, bir dənə də olsun üzümçülük qalmamışdır! 1813-cü ildə illik çaxır istehsalı olduqca yüksələrək iyirmi iki min pipə¹ çatdığı halda, 1845-ci ildə bu rəqəm iki min altı yüz altmış doqquz pipə düşmüşdür. Hal-hazırda isə güclə beş yüz pipə çatır. Mənimlə razılaşın ki, bu gülünc bir rəqəmdir! Sizin üçün fərqi yoxdursa, mənə Kanar adalarında düşürün.

– Kanar adalarında da dayanmaq mümkündür; çünki onlar da yolumuzun üstündədir.

– Bunu mən bilərəm, əziz Qlenarvan. Məni çoxdan bəri maraqlandıran Tenerif zirvəsindən başqa Kanar adalarında tədqiq ediləsi üç qrup daha vardır. Bu, az-az düşən bir fürsətdir. Mən fürsətdən istifadə edib Avropaya gedən gəmi gələnə qədər bu məşhur dağa dırmaşaram.

Qlenarvan təbəssümünü gizləyərək cavab verdi:

– Əzizim Paqanel, necə arzu edərsiniz, elə də edərək.

O, gülümsəməkdə haqlı idi.

¹ Bir pip – 50 hektolitə bərabərdir.

Kanar adaları Maderadan olsa-olsa iki yüz əlli mil uzaqda idi, yəni “Dunkan” kimi sürətli gəmi üçün bu olduqca cüzi bir məsafə idi.

Avqustun 31-də gündüz saat ikidə Con Manqlsla Paqanel göyortədə gezişirdilər. Fransız öz həmsöhbətinə Çili haqqında suallar yağdırırdı, birdən kapitan onun sözünü kəsərək üfüqdə görünən bir nöqtəni göstərərək dedi:

– Cənab Paqanel!

– Nədir, dostum? – deyə alim soruşdu.

– Bu tərəfə baxın... Bir şey görmürsünüz?

– Heç bir şey görmürəm.

– Siz lazım olan yerə baxmırsınız. Üfüqə deyil, onun üzərindəki buludlara baxmaq lazımdır.

– Buludlarımı? Heç bir şey görmürəm...

– Buşpritin¹ ucuna baxın. Onun qabağında buludlar içərisində qara bir nöqtə görürsünüzmü?

– Yox.

Siz görmək istəmirsiniz! Biz qırx millik bir məsafədə olmağımıza baxmayaraq, Tenerif zirvəsi üfüqdə aydınca görünür!

Paqanel görsə də, görməsə də, bir neçə saatdan sonra həqiqət qarşısında təslim olub ya kor olduğunu bildirməli, ya da Tenerif zirvəsini gördüyünü etiraf etməli oldu.

– Demək, nəhayət siz indi zirvəni görürsünüz? – Con Manqls soruşdu.

– Bəli, bəli, çox gözəl görürəm, – Paqanel cavab verdi. – Tenerif zirvəsi budurmu?

– Bəli.

– Nədənə mənə elə gəlir ki, o, çox da yüksək deyildir.

– O, dəniz səthindən on bir fut yüksəkdədir.

– Bu Monblandan² alçaqdır.

– Ola bilər, ancaq siz bu dağa dırmanmağa başladığınızda, onun nə qədər uca olduğuna heyrət edəcəksiniz.

– Tenerifəmi dırmanmaq? Əziz kapitan, nəyin xatirinə mən ora dırmanmalıyam? Məndən əvvəl Humboldt və Bonplan ona dırmanmışlar! Humboldt əsl dahi idi. O, bu dağa dırmanmış və onun müfəssəl

¹ Buşprit – Geminin baş tərəfindəki əyri dor.

² Monblan – avropada İsveçrə alplarında ən yüksək dağdır.

təsvirini vermişdir. Onun bu təsvirinə bir kəlmə belə əlavə edə bilməzsiniz! O, dağ beş zonaya ayırmışdır ki, bu da, üzüm, dəfnə ağacları, şam ağacları, alp çəmənliləri və bəhərsiz zonadan ibarətdir. O, Tenerifin lap təpəsinə dırmanmışdır, burada oturmağa belə yer tapmamışdır! Oradan İspaniyanın dördü birinə bərabər bir sahəni görmüşdür. Sonra sönmüş yanar dağın ağzına gəlmiş, onun lap dibinə qədər enmişdir. Bu böyük adamdan sonra mən burada nə edə bilərəm?

– Siz haqlısınız, – deyə Con Manqls cavab verdi. Doğrudan da, Humboldtdan sonra burada sizlik heç bir iş qalmamışdır. Ona görə də çox təəssüf ki, Tenerif limanına gələcək gəmini gözləməkdən darıxaçaqsınız. Burada adamı məşğul edəcək heç bir əyləncə yoxdur.

Paqanel gülürək cavab verdi:

– Mən özümə hər yerdə əyləncə taparam. Məsəl üçün Yaşıl burun adalarını ala. Məgər orada gəmilərin dayanması üçün münasib bir yer yoxdurmu?

– Nə qədər istəsəniz vardır. Villa-Prayaya yanaşmaqdan asan nə var ki!

– Burada böyük bir üstünlük də vardır ki, mən heç bir vəchlə bunun üzərindən etinasız keçmək istəmirəm, – deyə Paqanel cavab verdi. – Bu da ondan ibarətdir ki, Yaşıl burun adaları Seneqala çox yaxındır, mən burada həmvətənlərimi görə bilərəm. Mən bu taqım adaların qüsellə, bəhərsiz, vəhşi və havasının xeyirsiz olduğunu yaxşı bilərəm. Ancaq coğrafiyaşünas üçün hər şey maraqlıdır. Görmək – öyrənmək deməkdir. Görməyi bacarmayan bir çox adamlar vardır. Səyahət əsnasında onlar bir ilbizin aldığı təəssüratdan artıq təəssürat ala bilməzlər. Mənim onların cərgəsinə daxil olmadığuma inanın.

– Cənab Paqanel, mən çox şadam ki, siz onların sırasına daxil deyilsiniz, – deyə Con Manqls cavab verdi. – Mən əminəm ki, sizin Yaşıl burun adalarında olmanızdan coğrafiya elmi çox xeyirlər görəcəkdir. Biz onsuz da kömür ehtiyatı götürmək üçün orada dayanmalıyıq və siz bizi heç də gecikdirməyəcəksiniz.

Kapitan bunu deyib, Kanar adalarına qərb tərəfdən dönmək üçün gəminin istiqamətini dəyişdi; məşhur təpə geridə qaldı və “Duncan” əvvəlki sürəti ilə gedərək sentyabrın 2-də saat beşdə artıq Xərçəng tropikini keçdi. Hava bərk dəyişdi. Adətən yağışlı mövsümlərdə olduğu kimi ağırlaşdı və rütubətli oldu.

Tələtümlü dəniz sərnəşinlərə tez-tez göyertəyə çıxmağa imkan vermirdi. Ancaq ümumi kayutdakı söhbətlərin qızgınlığına təsir etmirdi.

Sentyabrın üçündə Paqanel sahilə çıxmaq üçün hazırlaşmağa başladı. Bu zaman “Duncan” Yaşıl burun adalarının arası ilə gedirdi. Gəmi artıq əsl qum qəbiristanı olan boş, bəhərsiz Duz adasını keçib mərcan qayalarına döndü, iki uca təpəsi olan Bazalt dağlar silsiləsi ilə şimaldan cənuba doğru kəsilmiş Müqəddəs Yakov adasını geridə buraxdı. Nəhayət, “Duncan” Villa-Praya limanına girərək şəhərin lap görünən yerində səkkiz sajen dərinliyi olan bir yerdə lövbər atdı. Hava çox pis idi, limanın küləkdən yaxşı mühafizə olduğuna baxmayaraq, dalğalar şiddətlə sahilə çırpırdı. Sel kimi tökülən yağışdan üç yüz fut yüksəklikdə olan yanar dağların etəyindəki düzəngahda salınmış şəhəri güclə seçmək olurdu. Ada adamda çox kədərli bir təsir oyadırdı.

Elen şəhəri gəzmək haqqında əvvəlki qərarında daha inad etmirdi. Gəmiyə kömür yükləmək burada çox çətindi.

“Duncan”ın sərnəşinləri, dəniz və göy öz adı vəziyyətini alıncaya qədər qapıları bağlayıb içəridə oturmağa məcbur idilər.

Təbiidir ki, hava məsələsi gəmidə daimi bir söhbət mövzusu olmuşdu. Dünya tufanına da ola bilsin ki, eyni laqeydliklə baxan mayordan başqa, hava haqqında hər kəs öz mülahizəsini söyləyirdi.

Paqanel başını yırğalaya-yırğalaya kayutda o baş-bu başa gəzişərək deyirdi:

– Gətirmir də... Elə bil hava qəsdən pisləşmişdir.

Qlenarvan cavab verdi:

– Doğrudan da təbiətin qüvvələri sizin üzərinizə qalxmışdır.

– Mən bu qüvvələri sakitləşdirməyə çalışaram.

Elen dedi:

– Bu cür seldə sahilə ki, çıxma bilməyəcəksiniz!

– Mənə qalsa, mən çıxaram, ancaq mənim şeylərim və cihazlarım hamısı tələf olar!

Qlenarvan dedi:

– Çətini sahilə çıxmaqdır; sahilə çıxandan sonra Villa-Prayada tamamilə səlqiqli olmasa da, özünüze yaxşı bir yer tapacaqsınız. Doğrudur, donuz və meymunlar cəmiyyəti insan üçün hər zaman xoş deyil və adamlar cəmiyyətini əvəz edə bilmir, ancaq səyyah özü də tələbkər olmalıdır. Bundan başqa yeddi-səkkiz aydan sonra Avropaya yola düşəcəyinizə ehtimal vardır.

– Nəccə, yeddi-səkkiz ay! – deyə Paqanel bağırırdı.

– Ən azı. Yağışlı aylarda gəmilər Yaşıl burun adalarına çox seyrək gəlirlər. Ancaq siz bu vaxtınızı mənfəətli keçirə bilərsiniz. Bu taqım

adalar hələ az öyrənilmişdir. Topoqrafiya, klimatologiya, etnoqrafiya və gipsometriya¹ sahəsində işləmək üçün burada çox şey vardır...

Elen:

- Siz çayları tədqiq edə bilərsiniz, – dedi.
- Burada çay yoxdur, – deyə Paqanel etiraz etdi.
- Balaca çaylar ki var.
- Bunlar da yoxdur.
- Onda bulaqları tədqiq edərsiniz.
- Bir dənə də olsun bulaq yoxdur.

Mayor dedi:

- Nə olar, onda meşələrdə işlərsiniz.
- Meşə olmaq üçün ağac lazımdır, burada isə ağac yoxdur.
- Nə gözəl mənzərəli ölkə imiş, göz dəyməsin, – deyə mayor qeyd etdi.

– Sakit olunuz, əziz Paqanel, – deyə Qlenarvan ona ürək-dirək verdi, – hər halda burada dağlar vardır.

– Eh, onlar çox alçaq və maraqsızdırlar. Bir də onları çoxdan tədqiq etmişlər.

Qlenarvan dedi:

– Bu da düzdür.

– Məni ümumiyyətlə müvəffəqiyyətsizlik təqib edir. Kanar adalarında Humboldtun izilə getməli olsaydım, burada geoloq Şarl Sen-Kler Davil məni qabaqlamış olardı.

– Doğrudanmı?

– Təəssüf ki, belədir, – deyə Paqanel məyus cavab verdi. – “Qətiyyətli” adlı fransız gəmisi Yaşıl burun adalarında dayanarkən, bu alim gəmidə imiş. O, taqım adaların ən gözəl dağlarından birinin təpəsinə – Foqo adası vulkanına çıxmışdır. Ondan sonra mən daha burada nə edəcəyəm?

Elen:

– Bu, doğrudan da, təəssüf ediləcək bir haldır, – dedi.

Paqanel dinmədi. Qlenarvan dedi:

– Nə deyirsiniz-deyin, Maderada çaxır olmasa da, yenə orada düşməyiniz məsləhət idi.

Coğrafiya cəmiyyətinin elmi katibi sükut etməkdə idi. Mayor:

¹ Gipsometriya – sahə yüksəkliyini ölçən elm.

– Mən sizin yerinizə olsaydım, hələ düşməzdim, – dedi. O, yəqin ki, “yubanmadan” sözünü də eyni ahənglə deyirdi.

Əziz Qlenarvan, – deyə, nəhayət, Paqanel soruşdu, – siz daha hansı limanlarda dayanmaq niyyətindəsiniz?

– Bir də Konsepsionda dayanacağıq...

– Eh, zəhrimar! Bu məni Hindistandan tamamilə uzaqlaşdırar!

– Əsla, “Dunkan” Qorn burnunu keçdikdən sonra siz Hindistana yaxınlaşmağa başlayacaqsınız.

– Şübhə edirəm.

Qlenarvan çox ciddiyyətlə davam etdi:

– Bir də Şərqi və ya Qərbi Hindistana getməyiniz sizin üçün heç bir təfəvütü yoxdur.

– Ah, lənət şeytana, ser, – deyə Paqanel səsləndi, – yaxşı dediniz, bu bəhanə mənim lap yadımdan çıxmışdı.

– Bundan başqa, əziz Paqanel, qızıl medal almaq üçün hər yerdə xidmət göstərmək olar. Hər yerdə bir şey axtarmaq, kəşf etmək mümkündür. İstər Kordilyer silsiləsi olsun, istərsə də Tibet dağları.

– Bəs Yaru-Dzanqbo-Çu çayı coroyanının tədqiqi necə?

– Boş şeydir! Onu siz Kolorado çayı çərəyanının tədqiqi ilə əvəz edərsiniz. Bu, doğrudan da maraqlı çaydır! Onun yolunu hələ düzgün bilən yoxdur və xəritələri...

– Əziz ser, bunu mən bilərəm. Xəritələr olduqca yalan göstərir. Mənim xahişimlə Coğrafiya cəmiyyətinin məni Hindistana göndərdiyi kimi, Pataqoniyaya da eyni həvəslə göndərə biləcəyəm şübhə etmirəm, ancaq mən bunu düşünməmişdim.

– Bu sizin adi huşsuzluğunuzdur.

Elen ən xoş ahənglə dedi:

– Demək, Paqanel, bizi müşayiət edəcəksiniz, eləmi?

– Xanım, bəs mənə verilən tapşırıq?..

– Sizi xəbərdar edirəm ki, biz Magellan boğazından keçəcəyik, – deyə Qlenarvan əlavə etdi.

– Ser, siz adamı yoldan çıxarırsınız!

Con Manqls dedi:

– Onu da əlavə edim ki, biz Qoloda limanına da dəyəcəyik.

Hər tərəfdən dövrəyə alınmış fransız:

– Qoloda limanına? – deyə qışqırdı. – Coğrafiya tarixində məşhur olan limanamı?

Elen sözə qarışdı:

– Bizim ekspedisiyamız üçün coğrafiyaşünasın bizimlə olması çox faydalıdır. Elmdən bəşəriyyətin xeyrinə istifadə etməkdən yaxşı daha nə ola bilər?

– Bunu çox gözəl dediniz, xanım!..

– Beləliklə, Fransa və Şotlandiya da bu təşəbbüsdə iştirak etmiş olurlar, – deyər Qlenarvan olavə etdi.

Robert Qrant:

– Cənab Paqanel, bizimlə qalm, – deyər səsləndi.

Paqanel nəhayət dedi:

– Əziz dostlarım, bilirsinizmi nə var, mən götürəm ki, siz mənim qalmağımı çox istəyirsiniz.

Qlenarvan şən bir tərzdə dedi:

– Bəs siz, Paqanel, siz ki bizimlə qalmaq üçün lap əldən gedirsiniz.

– Əlbəttə! – deyər Paqanel səsləndi. – Ancaq mən size yük olacağımın qorxurdum!

IX FƏSİL

MAGELLAN BOĞAZI

“Dunkan”da olanların hamısı Paqanelin qərarını bilib səvindilər. Robert elə bir cəldliklə onun boynuna atıldı ki, Coğrafiya cəmiyyətinin layiqli katibi az qala üzüstə yerə yığılacaqdı. O:

– *Qıvracaq uşaqdı!* – dedi. – *Mən ona coğrafiyanı öyrədənəm!*

Görünür, Robertin qisməti qeyri-adi bir adam olmaqdı. Hər kəs öz ixtisasını ona öyrətməyə çalışırdı: Con Manqls dənizçi, Qlenarvan onu mərd ürekli, Elen – alicənab və mərhəmətli bir adam, mayor – soyuqqanlı və qorxmaz bir əsgər və nəhayət, Meri yaxşılığı qiymətləndirməyi bacaran bir insan etmək istəyirdi.

“Dunkan” tez kömür ehtiyatı götürüb Yaşıl burunun qüssəli adalarını tərk edərək, qərbə doğru hərəkət etdi. Sentyabrın 7-də sərin şimal küleyində ekvatoru keçərək cənub yarımkürəsinə girdi.

Hələlik səfər uğurlu idi. Hamı bu əlaməti yaxşılığa yozurdu. səfərin müvəffəqiyyətlə başa çatacağına olan ümid gündən-günə artırdı. Con Manqls dəstənin kapitan Qrantı tapacağına qəti əmin idi. Doğrudur, bu inam başlıca olaraq onun Meri Qrantı xoşbəxt və sakit görməyə olan qızgın istəyindən irəli gəlirdi. Gənc qız, kapitan Conu ciddi

marqlandırmışdı və o, qıza qarşı oyanan hissini elə müvəffəqiyyətlə gizlədirdi ki, gəmidə bunu, Meridən və özündən başqa, hamı bilirdi.

Coğrafiya aliminə gəlincə, şübhəsiz ki, o, gəmidə ən xoşbəxt bir adam idi. O, bütün gününü coğrafiya xəritələrini öyrənməklə keçirirdi. Ümumi kayutun bütün masalarının üstünə xəritələr sərilmişdi. Bu işə masaya yemək düzməyə mane olduğu üçün, Olbineti çox məyus edirdi. Bufetçi ilə olan mübahisədə, coğrafiya məsələlərinə ümumiyyətlə, yemək saatlarına isə xüsusilə soyuqqanlıqla baxan mayordan başqa, gəminin bütün sərnəşinləri Paqanelin tərəfini saxlayırdılar. Paqanelin bəxti kəsdi ki, o, kapitan köməkçisinin sandığından bir neçə dağılmış kitab, o cümlədən ispan dilində yazılmış bir kitab tapdı və o, ispan dilini öyrənməyi qət etdi. “Dunkan”da nə sərnəşinlər, nə də komanda içərisində ispan dilini bilən var idi. Halbuki, Çili sahillərində ispan dilini bilmədən keçinmək olmazdı. Paqanel iqtidarlı bir dilçi olduğu üçün ümid edirdi ki, gəmi Konsepsiona çətana qədər bu dilin sirtini öyrənəcəkdir. Hələlik isə bütün günü qəribə səslənən sözləri dodaq altında höccələyərək yorulmadan çalışırdı. Qısa istirahət dəqiqələrində Roberti yanına çağırıb coğrafiyadan ona əməli məlumat verməklə bərabər, “Dunkan”ın sürətlə yanaşmaqda olduğu sahillərin tarixini də ona söyləyirdi.

Sentyabrın 10-da gəmi 5037 en və 31015 uzunluq dairəsində idi. O gün Qlenarvan, hətta çox təhsil görmüş adamların çoxuna belə məlum olmayan bir tarixi təfəsilatı ilə öyrəndi. Paqanel Amerikanın tapılması tarixini danışdı. “Dunkan”ın indi getdiyi yolları tapmış olan böyük dəniz səyyahlarından danışarkən o, qeyd etdi ki, Xristofer Kolumb, yeni dünyanı kəşf edərkən ölənə qədər buranın Yeni dünya olduğunu bilməmişdir.

Həç kəs buna inanmayaraq qışqıraraq etiraz etdi. Lakin Paqanel öz dediyində durub:

– Bu, tamamilə təsdiq olunmuşdur, – dedi. – Mən Kolumbun şöhrətini azaltmaq istəmirəm, ancaq bu mübahisəsiz bir həqiqətdir. On beşinci əsrin axırında bütün zəkalar yalnız bir şeylə; Asiya ilə ticarət münasibətini asanlaşdırmaq, Şərqi yeni yol tapmaq, bir sözlə, “ədviiyat ölkəsi”nə – Hindistana ən qısa yol axtarmaqla məşğul idilər. Kolumb da bu vəzifəni qarşısına qoymuşdu. O, dörd dəfə səyahət etmişdir və Kuman, Qonduras sahillərinə, Moskit sahilinə, Nikaraquaya, Veraquaya, Kosta-Rikaya və Panamaya yaxınlaşaraq buraları Yap-

niyə və Çin sahilləri hesab etmiş, kəşf etmiş olduğu böyük qitənin mövcudiyətini xəyalına belə gətirməmişdir.

Qlenarvan dedi:

– Əzizim Paqanel, mən sizə inanmaq istəyirəm. Bununla belə, heyretimdən özümə gələ bilmirəm. Söyləyin görək, Kolumbun səhvinə hansı dəniz səyyahı aşkara çıxarmışdır?

– Ondan sonra gələnlər: onunla birlikdə səyahət edən Oxeada, Vinsent Pinson, Ameriqo Vespuççi, Mendosa, Bastidas, Kabral, Solis, Balbao. Bu səyyahlar 360 il bundan əvvəl, indi bizim gəmimizi aparan dəniz cərəyanı ilə gedərək, Amerikanın şərq sahilləri boyunca şimaldan cənuba doğru üzmüşlər. Bilirsiniz ki, dostlarım, biz ekvatoru, on beşinci əsrin axırını ilində Vinsent Pinsonun keçmiş olduğu yerdən keçdik, indi isə biz onun Braziliya sahillərində dayandığı cənub en dairəsinin səkkizinci dərəcəsinə yaxınlaşırıq. Bundan bir il sonra portuqaliyalı Kabral daha uzağa – indiki Sequra limanına qədər getmişdir. Sonra Vespuççi, 1502-ci ildə, özünün üçüncü ekspedisiyası zamanı daha da cənuba getmişdir. 1508-ci ildə; yeni qitənin sahillərini birlikdə tədqiq etmək üçün Vinsent Pinsonla Solis birləşmişlər. 1514-cü ildə Solis, La-Platanın mənşəbini tapdıqdan sonra yerli əhali tərəfindən öldürülmüş və qitəni birinci olaraq keçmək şöhrətini Magellana tərk etmişdir. Beş gəmidən ibarət bir ekspedisiyaya başçılıq edən bu böyük dəniz səyyahı 1518-ci ildə Pataqoniya sahilləri boyunca gedərək, Jelannı limanını, Müqəddəs Yulian limanını, əlli ikinci en dairəsində – sonralar onun adı ilə adlandırılacaq On Bir Min Qız boğazını tapmış, nəhayət, 1520-ci ilin 28 noyabrında Sakit okeana gəlib çıxmışdır. Günəşin şəfəqləri altında parlayan bu yeni dənizi gördükdə, bu adamın ürəyinin necə çırpındığını, onun nə qədər sevindiğini təsəvvür edin!

Alimin keçirdiyi həyəcədən mütəəssir olan Robert:

– Ah, cənab Paqanel, – deyərək səsləndi. – Kaş o zaman mən də orada olaydım!

– Mən də istərdim, oğlum! Dörd əsr bundan əvvəl doğulmaq səadətine nail olsaydım, mən belə fürsəti əldən verməzdim.

Elen dedi:

– Elə olsaydı, bizim üçün pis olardı. Əgər siz dörd əsr bundan əvvəl doğulmuş olsaydınız, indi “Dunkan”ın göyertəsində olmazdınız və biz bu əhvalatı bilməzdik!

– Onda bunu sizə, mənim kimi huşsuz olan başqa bir coğrafiyaşünas söylərdi. O, qitənin qərb sahillərinin Pizarro qardaşları tərəfindən tədqiq edildiyini də əlavə edərdi. Bu cəsarətli kələkbazlar o yerlərdə bir çox şəhərlər salmışlar. İndi “Dunkan”ın getdiyi Kusko, Kvito, Lima, Sant-Yaço, Villa-Rika, Valparayzo və Konsepsion şəhərləri onların əli ilə salınmışdır. Pizarro və Magellanın kəşfiyyatları, yeni qitənin təxmini konturunu xəritədə çəkməyə imkan verdi ki, bu da Köhnə Dünya alimlərini çox sevindirdi.

Robert dedi:

– Mən onların yerinə olsaydım, bununla kifayətlənməzdim.

Kəşfiyyatçılardan danışarkən gözləri parıldayan balaca qardaşına ana məhəbbətilə baxan Meri:

– Nə üçün? – deyərək soruşdu.

Qlenarvan da təsvibedici nəzərlərlə Robertə gülümsəyib:

– Söylə, nə üçün, oğlum? – deyərək soruşdu.

– Çünki mən Magellan boğazının daha cənublarında hansı yerlərin olduğunu bilməyincə sakitləşməzdim!

– Aforin, dostum! – deyərək Paqanel səsləndi. – Mən də, cənubda daha hansı torpaqların olduğunu, yaxud dostlarım, sizin homvətəniniz Drekin güman etdiyi kimi, açıq dənizin qütbə qədər uzanıb-uzanmadığını bilməyə söz edərdim. Əminəm ki, Robert Qrant və Jak Paqanel on yeddinci əsrdə yaşasaydılar, bu coğrafi sirri tapmağı özlərinə məqsəd qoyan şotlandiyalı Van-Sxouten və Lemere yol yoldaşı olardılar.

– Onlar alimdirlərmi? – deyərək Elen soruşdu.

– Yox, onlar sadəcə cəsur tacir imişlər və kəşfiyyatların elmi əhəmiyyəti onları az maraqlandırmışdır. O zaman Hollandiya-Şərqi Hindistan kompaniyası varmış, Magellan boğazı vasitəsilə olan bütün ticarət imtiyazı bu kompaniyanın əlində imiş. O zaman qərbdən Asiyaya gedən başqa yol bilinmədiyinə görə, Şərqi Hindistan kompaniyasının bu imtiyazı azad ticarətə yol verməmişdir. Bəzi tacirlər, başqa boğaz tapmağa çalışaraq, bu inhisarla mübarizə aparmağı qət etmişlər. Ağillı və elmlı adam kimi tanınmış İsaak Lemer də bu tacirlərin içərində olmuşdur. O, öz xərci və bacısı oğlu Yakov Lemer və Qori şəhəri sakini əla dənizçi Van-Sxoutenin başçılığı ilə bir ekspedisiya təşkil etmişdir. Bu cəsur səyyahlar Magellandan yüz il sonra, 1615-ci ilin iyun ayında Hollandiyadan yola çıxmışdılar. Onlar Odlu Torpaq və Ştatlar Torpağı arasında olan Lemer boğazını tapdıqdan sonra, 1616-cı

il fevralın 12-də əsl Qorndan daha böyük olan məşhur Qorn burnunu, Fırtınalar burnu ləqəbini almış Ümid burnunu keçmişlər.)

– Ah, kaş mən də onlarla bir yerdə olaydım! – deyərək Robert yenə də səsləndi.

– Bəli, sən onlarla olsaydım, oğlum, o zaman unudulmaz dəqiqələr keçirməli olardın, – deyərək Paqanel davam etdi. – Dünyada xəritəyə öz kəşfiyyatını qeyd edən dənizçinin məmnuniyyətindən və sevincindən şirin şey ola bilərmi? Mil-mil irəli getdikcə onun gözləri qarşısında yeni torpaqlar açılır. Ada ada dalınca, burun burun dalınca elə bil yoxluqdan əmələ gələn suyun səthinə çıxır! Yeni kəşf edilmiş torpağın dairəsi əvvəlcə yayılmış, kəsik-kəsik olur, qəti və müəyyən olmur. Bir tərəfdə tənha bir dərə, o biri tərəfdə tək bir liman, uzaqlarda tutqun buludlar içərisində itən bir körfəz görünür. Ancaq məlumat ehtiyatı getdikcə artır, cizgilər aydınlaşır, boş yerlər qətiyyətlə çəkilmiş xətlərlə əvəz olunur. Limanların düzgün cızılmış həddləri sahillərə soxulur, burunlar torpaq kütləsilə dolur və nəhayət, yeni qitənin bütün gölləri, çayları, bulaqları, dağları, düzənləri və ovalıqları, ağacları, şəhərləri və paytaxtları bütün əzəməti ilə qlobus üzərində görünməyə başlayır. Ah dostlarım, yeni yerlərin tədqiqatçısı da bir ixtiraçıdır! O da ixtiraçının keçirdiyi böyük sevinci keçirir, o da ixtiraçı kimi kəskin hiss edir və duyur. Ancaq, heyhat, bizim dövrümüzdə kəşfiyyatlar mədəni, demək olar ki, artıq tükənmişdir. İnsanlar hər şeyi görmüş, hər şeyi təsvir etmişlər və axırncı olaraq doğulmuş biz coğrafiyaşünasların pəhinə işə cansız avaraçılıq düşmüşdür.

– Bu doğru deyildir, əziz Paqanel, – deyərək Qlenarvan etiraz etdi.

– Bəs biz nə edək?

– Bizim etdiyimizi!

Bu aralıq “Dunkan” Vespuççi və Magellanın keçmiş olduğu yol ilə böyük sürətlə irəliləyirdi. Sentyabrın on beşində o, Kozeroq tropikini keçib məşhur boğazın ağzına doğru yollandı. Gündüz üfqudə Pataqoniya sahillərinin cizgilərini seçmək olardı. Gəmi təqribən sahildən on mil aralı gedirdi və Amerika sahillərini belə bir məsafədə, hətta Paqanelin gözəl tərəddüd borusu ilə də güclə görmək olurdu.

Sentyabrın 25-də “Dunkan” Magellan boğazının ağzına yetişdi. Con Manqls yubanmadan gəmini boğaza sürdü. Atlantik okeanından Sakit okeana gedən bütün gəmilər adətən bu yolu seçirlər. Boğazın uzunluğu düz üç yüz yetmiş altı mildir, ən böyük gəmilər belə bu boğazdan asan keçir: boğazın dibi lövbəri yaxşı saxlayır, təhlükəli Limer

boğazı, aramsız fırtına və qasırgaların coşduğu müdhiş qayalı Qorn burnunun yanında, bu boğaz, çoxlu şirin sulu bulaqları, bol balıqlı çayları, çoxlu quşları olan meşələri, iyirmi rahat və təhlükəsiz dayanacaq yeri ilə, heç şübhəsiz, səyyahların gözündə böyük üstünlük təşkil edirdi. Magellan boğazı ilə olan yolun birinci saatlarında, yeni onun sahilinin altmış-səksən millik bir hissəsi aralıq və qumdan ibarətdir.

Jak Paqanel aqgözlüklə hər bir balaca daşa diqqət yetirir, gözlərini yerdən ayırmırdı. Boğaz ən çoxu otuz altı saatda keçilməli idi. Cazibəli cənub günəşinin işıqlandırdığı sahillərin mütəhərrik mənzərəsi, şübhəsiz ki, alimin aşıb-daşan sevincinə haqq qazandırır. Boğazın şimal sahilində bir nəfər də olsun yerli görünməzdi. Yalnız bir neçə miskin və arıq vəhşi, Odlu Torpağın çılpaq qayalarını dolayırdı.

Pataqoniyalıların görünməməsindən Paqanel çox məyus olmuşdu və alimin bu barədə deyilməsi onun yol yoldaşlarını az əyləndirmədi. O, şikayətlənirdi:

– Bu neçə Pataqoniyadır ki, burada bir nəfər də olsun pataqoniyalı yoxdur!

– Səbr edin, əziz coğrafiyaşünas, – deyərək Qlenarvan cavab verdi. – Pataqoniyalıları tezliklə görəcəksiniz!

– Mən artıq buna inanmıram.

Elen:

– Ancaq buna baxmayaraq pataqoniyalıları mövcuddur, – dedi.

– Lakin mən onları görmürəm.

– Güman etmək lazımdır ki, ispan dilində “böyük ayaqlı” mənasını verən “pataqoniyalı” adı xəyallara deyil, həqiqətdə mövcud olan adamlara verilmişdir.

Mübahisənin soyumasına yol verməmək üçün öz rəyində ısrar edən Paqanel:

– Ad heç bir şeyi sübut etmir, – deyərək cavab verdi, – bundan başqa, ümumiyyətlə onların adları da bəlli deyildir!

– Bax, bu yeni şeydir!.. – deyərək Qlenarvan səsləndi. – Siz bunu eşitmişsinizmi, mayor?

– Yox, – deyərək Mak-Nabs cavab verdi, – ancaq bunu öyrənməyə vaxt sərf etməmə.

Paqanel:

– Bununla belə nə qədər laqeyd adam olsanız da bunu öyrənməyəcəksiniz, – dedi. – Magellan bu yerliləri “pataqoniyalı” adlandırmışdır, bu doğrudur, ancaq ficiyə onları “tirenəy”, çililəri “kaukalı”, Kar-

men müstəmləkəçiləri “tequelx”, araukanlılar – “uilix” adlandırılar: Bugenvil onlara “çauxlar” adını vermişdir; onlar öz-özlərini isə “ipagen” adlandırılar. İzin verin, sizdən soruşum, indi onları hansı adla çağırmalı və ümumiyyətlə, bu qədər adı olan bir xalq mövcud ola bilirmi?

Elen:

– Bax bu ciddi dəlidir, – deyə güldü.

Qlenarvan:

– Söylədiyinizi qəbul edirəm, – dedi, – ancaq güman edirəm ki, dostumuz Paqanel, pataqoniyalıların adında şübhə olsa da, onların boyunun ucalığı məsələsində ayrı-ayrı fikirlər olmadığını etiraf edər.

– Bu cür cəfəngiyatı mən heç bir zaman qəbul edə bilmərəm, – deyö coğrafiyaşünas cəld cavab verdi.

– Onların boyu ucadırmı? – deyö Qlenarvan israr etdi.

– Bilmirəm.

Elen sözə qarışdı:

– Qısa boyludurlarmı?

– Bu kimsəyə bəlli deyildir.

Mak-Nabs hamını barışdırmaq üçün:

– Orta boyludurlarmı? – deyö soruşdu.

– Bunu deyö bilmərəm.

– Bu daha ağ oldu, – deyö Qlenarvan səsləndi. – Onları görən səyyahlar...

– O səyyahlar bir-birlərinə bərk zidd gedirdilər, – deyö Paqanel onun sözünü kəsdi. – Məsələn, Magellan təsdiq edirdi ki, onun başı pataqoniyalıların qurşağına ancaq çatırdı.

– Görürsünüzmü?

– Görürəm! Ancaq Drek deyir ki, ucaboyle pataqoniyalı orta boyle ingilisdən qısadır.

Mayor nifrətlə üz-gözünü qırışdırıb:

– İngilislərə gəlincə, mən şübhə edirəm, – dedi. – O, bunu şotlandiyalıların haqqında desəydi, onda başqa məsələ.

– Kevendiş inandırır ki, onlar möhkəm və qüvvətli adamlardır, – deyö Paqanel davam etdi. – Qaukins onları nəhəng adlandırır. Lemer və Van-Sxouten bildirir ki, onların boyunun hündürlüyü on bir futdur.

Qlenarvan dedi:

– Bax, bu məlumata inanmaq olar.

– Pataqoniyalıların orta boyle olduqlarını iddia edən Vud, Narboro və Falknerin məlumatları da eyni dərəcədə doğrudur. Digər tərəfdən,

Bayron, La-Jirode, Bugenvil, Uells və Kartre onların boyunun altı fut altı düym olduğunu müəyyən edirlər, deyilənə görə, bu ölkəni hamıdan yaxşı tanıyan alim d’Orbinyi pataqoniyalıların orta boyunun beş fut dörd düym olduğunu göstərir.

– Bu bir-birinə zidd olan məlumatlardan hansının doğru olduğunu bəs necə müəyyən etməli? – deyö Elen soruşdu.

– Siz hansının doğru olduğunu soruşursunuz? – deyö Paqanel cavab verdi. – Doğrusu budur ki, pataqoniyalıların gövdələri uzun, ayaqları qısadır. Oturduqda onların altı fut, ayaq üstə durduqda isə beş fut olduqlarını etiraf etsək, bütün ziddiyyətləri barışdırmaq olar.

– Afərin! Bu ağıllı sözdür, – Qlenarvan səsləndi.

– Ancaq bu zaman həqiqət olar ki, pataqoniyalıların doğrudan da mövcud olaydılar, onlar mövcud olmayan bir xalqdırsa, o zaman ziddiyyətlər öz-özlüyündə heçə çıxır. Dostlarım, yeri gəlmişkən deyim ki, Magellan boğazı pataqoniyalıların olmasa belə gözəldir.

Bu zaman “Duncan” Brunsvik yarımadasının çıxıntısını dönürdü. Gəminin hər iki tərəfindən gözəl mənzərələr görünürdü. Qreqori burunun yetmiş milliyində gəmi Punt-rena islah evini geridə buraxdı. Çili bayrağı və zəng qülləsinin şiş ucu ağacların arasında görünüb, yəni də gözdən itdi. Boğaz indi qranit kütlələrinin qorxunc mənzərəsi arası ilə qıvrılıb uzanırdı. Dağların ətəkləri qalın meşələr içində gizlənməmişdi. Həmişə qardan papaq geyinən təpələrini isə bulud pərdəsi örtmüşdü. Cənub-qərbdə altı min beş yüz fut hündürlükdə olan Tarn dağının tepəsi göyə yüksəlirdi.

Uzun müddət davam edən axşam toranlığından sonra gecə oldu; gündüzün işığı yavaş-yavaş əriyirdi. Göy üzünü parlaq ulduzlar qapladı. Cənub Xaçının parlaq bürcü cənub qütbü istiqamətini göstərirdi.

Gəmi, Magellan boğazında çox sıx-sıx təsadüf edilən münasib lövbör duracaqlarında dayanıb geconu gözləmək fikrində deyildi. O, bu parlaq gecədə burada mədəni ölkələrin mayaklarını əvəz edən ulduzların işığında qorxmadan irəliləyirdi. Bəzən gəminin dərslərinin ucu, yüksək sahildən suların üzərinə baş əymiş qocaman cökə ağacların budaqlarına toxunurdu.

Gəminin pərvanəsi, tez-tez böyük çayların mənsəbində sakit suları təxərrüşə gətirərək ördəkləri, qazları, cüllütləri, cingirləri və bu yerlərin bütün qanadlı sakinlərini yuxudan oyadırdı. Heç gözənilmədiyi halda, birdən daş yığınlarının adamda əzəmətli və böyük təsir oyadan tutqun cizgiləri qaranlıqda görünməyə başladı. Bunlar,

tərk edilmiş qəsəbənin ürəksıxıcı xərəbələri idi. Xərəbənin adı, bu yerlərin bolluğu və buradakı meşələrin zənginliyi ilə ziddiyyət təşkil edirdi: “Duncan” Açıq limanının yanından keçirdi.

1581-ci ildə ispaniyalı Sarmiyento dörd yüz nəfər mühacir ilə burada yerləşmişdi. Onlar burada San-Filipp şəhərini salmışdılar. Aman-sız qış buraya divan tutmuş, bəhərsizlik və açıq işə, soyuğa davam gətirib sağ qalmış olanları qırıb-tökmüşdü. 1587-ci ildə bu qəsəbəyə gəlmiş Korsar Kevendiş altı il ömür sürmüş, amma altı əsr bundan əvvəl təsis olunmuş kimi görünən şəhərin xərəbələri arasında acından ölmüş dörd yüz bədbəxt mühacirdən ancaq bircəciyini diri tapmışdır.

Sübh açılarkən “Duncan” boğazın dar hissəsinə yetişmişdi.

Cökə və başqa iriyarpaqlı ağaclar hər iki tərəfdən suyun üzərinə öyilmişdi; sıx kollarla örtülmüş təpələrin yaşıl günbəzi meşədən göyə ucalırdı.

“Duncan”, vaxtilə Bugenvil tərəfindən “Fransızlar limanı” adlandırılan müqəddəs Nikolay limanının önündən keçdi. Uzaqlarda suitilər sürüsü, orda-burda işə balinalar görünürdü.

Nəhayət, “Duncan” hələ əriməmiş axırncı buzlarla örtülü olan Frouord burnunu keçdi. Boğazın cənub sahilində, Odlu Torpaqda, dəniz səthindən altı min fut yüksəklikdə olan, böyük qayalar yığınının ibarət Sarmiyento dağı ucalırdı. Bu dağ havadan asılmış adalar yığınına xatırladırdı.

Amerika qitəsi Frouord burnu ilə qurtarır, çünki Qorn burnu cənub en dairəsinin olli altıncı dərəcəsinə dənizdə itib-gedən tənha bir qayadan başqa bir şey deyildir.

Frouord burnunun şərqində boğaz daha da daralır. Burada boğaz, Brunovik və dalğalar tərəfindən qayalı sahile atılmış böyük balının cəmdəyinə oxşayan bir ada kimi uzanmış Ümitsizlik Torpağı yarımadası arasından keçir.

Amerikanın kəşik-kəşik olmuş bu cənub qurtaracağı Afrika və Hindistanın enli, girdə qurtaracağılarından necə də fərqlənir! İki okean üçün suayrıcı xidmətini gören bu böyük qitəni, görsən, hansı kosmik fəlakət belə parçalamışdır?

“Duncan” sürətini azaltmadan və tərəddüd etmədən sahilin dolaşığı girinti-çıxıntuları arasından özünə yol seçirdi, gəminin bacasından buğum-buğum çıxan tüstü qayaların parçalandığı buludlara qarışırdı. Gəmi dayanmadan bir neçə İspaniya ticarət məntəqəsinin yanından

ötdü. Tamar burnu yanında boğaz yenə genişləndi. Gəmi qayalı Nar-boro adasını dönüb onun cənub sahilinə ilə getdi.

Nəhayət, boğazla otuz altı saat üzdükdən sonra Ümitsizlik Torpağının qurtaracağında Pilar burnunun qayası göründü. Qayanın arxasından ucsuz-bucaqsız okean açıldı.

Yeni dənizi sevinclə alqışlayan Jak Paqanel, yəqin ki, “Trinidad” gəmisi Sakit okeanın dalğalarında yırğalanırkən Ferdinand Magellanın həyəcanlandığından az həyəcanlanmamışdı.

X FƏSİL

OTUZ YEDDİNCİ PARALEL

Pilar burnunun geridə qalmasından səkkiz gün keçirdi. “Duncan” tam sürətlə on iki mil uzunluğu, doqquz mil eni olan Talkaquano adlı gözəl, təbii limana doğru irəliləyirdi. Hava gözəl idi. Noyabrdan mart ayınadək bu ölkənin göyündə bir dənə də bulud görünmür və cənub küləyi dəyişmədən, dəniz tərəfdən And dağları silsiləsilə mühafizə edilmiş bütün sahilə yalayır. Con Manqls Qlenarvanın göstərişlərinə itaət edərək, həmişə Amerika qitəsinin saysız-hesabsız tör-töküntüsü olan Çoloe taqım adalarının lap sahilinə ilə gedirdi. Əgər sahil boyunda gəmi fəlakətinin heç olmazsa kiçik bir əlaməti – qırılmış dirək, yaxud insan əlilə işlənmiş bir ağac parçası tapılırdı, ekspedisiya dərhal fəlakətə uğramış adamları axtarmağa başlayacaqdı. Diqqəti cəlb edən heç bir şeyə təsadüf edilmədiyindən “Duncan” öz yolu ilə gedərək, dumanlı Klayddan çıxdığı vaxtdan qırx iki gün sonra Talkaquano limanında lövbər atdı.

Qlenarvan dənizə qayıq salınmasını əmr etdi və Paqanelin müşayiətilə səddin yanından qırağa çıxdı. Coğrafiya alimi, öyrənilməsinə xeyli əmək sərf etmiş olduğu ispan dilini burada işə salmaq istəyirdi. Ancaq, yerlilər onun danışığından bir kəlmə də olsun anlamırdılar. Paqanel böyük bir heyrət içərisində:

– Görünür, mən sözləri pis tələffüz edirəm, – dedi.

Gömrükxanada ifadəli him-cimlər və bir neçə ingilis sözünün köməyiylə, Britaniya konsulunun, Talkaquanodan birsaatlıq məsafədə, Konsepsion şəhərində olduğunu aydınlaşdırma bildilər. Qlenarvan

çətinlik çəkmədən iki minik atı tapdı və çox qısa bir müddətdən sonra Paqanelle birlikdə böyük şəhərin darvazasından içeri girdi; özünün təsis edilməsilə bu şəhər Pizarronun¹ yoldaşı Valdiviyanın parlaq zəkasına minnətdardır.

Ancaq bu şəhərin qabaqkı əzəmətindən nə qalmışdır?

Dəfələrlə yerlilərin talanına məruz qalmış, 1819-cu il yanğınında yarısı uçub dağılmış, evlərinin divarları alovdan qaralmış boş və tamamilə xarabalıqdan ibarət bu şəhərdə vur-tut sökkiz min adam yaşayırdı. Hətta Talkaquano da onu vurub ötmüşdü! Əhalinin tənbel adamları altında şəhərin küçələrini kol-kos basmış və küçələrdə nohurlar əmələ gəlmişdi. Burada nə bir ticarət, nə bir işgüzar həyat izi var idi! Bunun əvəzində hər balkondan mandolina səsi, salınmış pərdələrin dalından isə gözəl mahnılar eşidilirdi. Cəsur adamların qədim şəhəri olan Konsepsion indi arvad-uşaqla məskun bir kənd olmuşdu.

Paqanel şəhərin hansı səbəblər nəticəsində belə düşkün vəziyyətə gəldiyi haqqında söhbət açmaq istəyə də, Qlenarvan bu söhbətin açılmasına azacıq olsun belə meyl göstərmədi. Bir dəqiqə belə itirmədən o, Britaniya konsulu mister Bentokun mənzilinə yollandı.

Konsul onları çox yaxşı qəbul etdi və kapitan Qrantın əhvalatını bilən kimi, onun haqqında məlumat toplamağı təklif etdi. "Britaniya" gəmisinin Çili və ya Araukan sahillərində dayanıb-dayanmadığı sualına konsul mənfi cavab verdi. Nə Britaniya, nə də başqa ölkələrin konsulluğu bu barədə heç bir məlumat almamışdı.

Bu xəbər Qlenarvanı rıhdan salmadı. O, Talkaquanoya qayıdıb, nə zəhmət, nə pul əsirgəmədən bütün sahil boyunu axtarmaq üçün adamlar göndərdi. Ancaq bütün axtarışlar boşa çıxdı. Sahil əhalisindən edilən sorğu-suallar da heç bir nəticə vermədi. "Britaniya"nın buraya gəlməsini sübut edən bir iz belə tapılmadı.

Qlenarvan axtarışların müvəffəqiyyətsiz nəticəsini dostlarına xəbər verdi.

Meri Qrant və onun qardaşı öz meyusluqlarını gizlədə bilmədilər. Bu əhvalat, "Dunkan"ın Talkaquanoya gəlməsindən altı gün sonra olmuşdu. Gəminin bütün sənişinləri ümumi kayuta toplaşdılar. Elen, kapitan Qrantın yazıq uşaqlarına hər növ təsəlli verməyə çalışırdı. Pa-

¹ Fransisk Pizarro - Perunu fəth edən İspaniya köüllü dəstələrinin başçılarından biridir.

qanel sənədləri yenidən çıxarıb daha diqqətlə onlara baxaraq, yeni bir əlamət tapmağa səy edirdi. O, düz bir saat sənədləri oտraflı nəzərdən keçirdi.

Qlenarvan onun düşünməsinə mane olub:

– Paqanel, – dedi, – mən sizin kamalınıza müraciət edirəm. Məgər biz bu sənədin mənasını yarlız izah etmişik? Bu sətirlərin mənası biz düşündüyümüz kimi deyilmi?

Paqanel dinmirdi.

– Bəlkə biz gəminin fəlakəto uğradığı yer haqqında səhv edirik? – deyə Qlenarvan davam etdi. – Məgər "Pataqoniya" sözü sənədləri bir qədər diqqətlə nəzərdən keçirən adamın gözüne o saat çarpmırmı?

Paqanel qabaqkı kimi susurdu.

– Nəhayət, indien – *hindi* sözünün başlanğıcı kimi qəbul etdiyimiz ind sözü bizim fikrimizi təsdiq etmirmi?

Mak-Nabs:

– Şübhəsiz, – dedi.

– Belə olduqda, aydın deyilmi ki, qəzaya uğrayanlar bu sənədləri yazdıqları zaman dəqiqəbədəqiqə zəncilərə əsir düşəcəklərini gözləyirləmiş?

Paqanel:

– Bağışlayın, əziz Qlenarvan, burada sizin sözünüzü kəsim, – dedi, – sizin çıxardığımız nəticələri indiyədək doğru sanırdımsa da, bu nöqtədə sizinlə şərik deyiləm.

– Bununla nə demək istəyirsiniz? – deyə Elen soruşdu.

Bütün nəzərlər coğrafiyaşünasa dikildi.

Paqanel tənənə ilə cavab verdi:

– Mən onu demək istəmirəm ki, kapitan Qrant bu kağızı yazdığı zaman artıq zəncilərin əlində əsir imiş. Onu da əlavə edim ki, sənədlər bu fikrin doğruluğuna heç bir şübhə oyatmır.

– Lütfən, izah edin, – deyə Meri Qrant xahiş etdi.

– "Amansız zəncilərə əsir düşəcəklər" əvəzinə "əsir düşmüşlər" oxumaqdan asan nə var ki!.. Belə oxunsa, hər şey aydın olar.

– Bu mümkün deyil? Nə üçün – deyə Paqanel gülümsəyərək soruşdu.

– Çünki butulka, ancaq gəmi qayalara çarpdığı zaman okeana atıla bilərdi. Bu da onu göstərir ki, sənədlərdə qeyd edilmiş uzunluq və en dairələri məhz gəminin qəzaya uğradığı yeri göstərməlidir.

– Bu mülahizənin doğru olduğunu heç bir şey sübut etmir, – deyə Paqanel cold etiraz etdi. – Fəlakətə uğrayanların zəncilər tərəfindən ölkənin içərilərinə aparıldıqlarını və onların öz əsirlikləri haqqında aləmə oradan məlumat verməyə səy etdiklərini güman etmək olmazmı?

– Əziz Paqanel, bu ehtimal düzgün deyildir, – deyə Qlenarvan gülmədi. – Axı butulkanı okeana atmaq üçün okeanın sahilində olmaq lazımdır.

– Yaxud da okeana tökülən bir çayın sahilində, – deyə coğrafiyaşünas təntənə ilə cavab verdi.

Gözlənilməz, həm də həqiqətə tamamilə uyğun olan bu cavabdan sonra kayutu dərin bir sükut qapladı. Paqanel onu dinləyənlərin gözlərindəki parlıtdan, hər kəsin ürəyinin dərinliyində yenidən ümid oyandığını anladı.

Birinci olaraq Elen sözə başladı. O:

– Bax, bu yaxşı fikirdir, – deyə səsləndi.

Coğrafiyaşünas sadələvhəcsinə onu təsdiq etdi.

– Özü də nə qədər dayıhanə bir fikirdir!

– Demək... siz güman edirsiniz ki... – deyə Qlenarvan sözə başladı.

– Mən güman edirəm ki, Sakit okean sahilində otuz yeddinci paralelin Amerika qitəsindən keçdiyi yerdən axtarışa başlayıb, bu paraleldən yarım dərəcə də olsa sapmadan, onun Atlantik okeanının sahilinə çatdığı yerə qədər bütün qitəni gəzib-dolanmaq lazımdır. Ola bilsin ki, bu yolda biz kapitan Qrantı tapa bilək.

– Güman azdır, – deyə mayor qeyd etdi.

Paqanel inamla cavab verdi:

– Nə qədər az olsa da, onu etinasız buraxmaq olmaz. Butulkanın birbaşa okeana deyil, okeana tökülən bir çaya atılması gümanı doğru çıxarsa, onda biz əsirlərin aparıldığı yerin izini mütləq hardasa taparıq. Dostlarım, bu ölkənin xəritəsinə baxın. Mən bu saat haqlı olduğumu sizə sübut edərdəm.

Bunu deyib Paqanel Çili və Argenitina əyalətlərinin xəritəsini masanın üzərinə sərdi.

– Baxın, – deyə o davam etdi. – Mənim dalımca Amerika qitəsini seyr edin. Nazik Çili zolağından atılıb keçək. Kordilyer dağlarını keçib pampaslara enək. Baxın, bu yerləri nə qədər sulu və dərin çaylar suvarır! Bu Rio-Neqro, Rio-Kolorado, bu da onların otuz yeddinci para-

leldən dəfələrlə keçən qolları. Bunların hər biri, içərisində sənəd olan butulkanı rahatca aparıb okeana sala bilərdi. Bəlkə də dostlarımız adlandırmağa haqlı olduğum adamlar, hindilərin düşərgəsində, az məlum olan balaca bir çayın kənarında, syerrilər dərəsində oturub kömək gözləyirlər! Yəni biz onların ümidini doğrultmayacağıq? Xəritədə dirnağımla cızdığım düz xətt boyu ilə biz bu ölkəni bir ucundan o biri ucuna qədər dolanmalıyıq. Məgər siz mənim fikrimlə şerik deyilsiniz? Gümanımıza xilaf olaraq onları burada tapmasaq, biz otuz yeddinci paralel boyunca, hətta dövrü-ələm səyahəti etməli olsaq belə, axıra qədər getməliyik!

Coğrafiyaşünasın bu qızgın və səmimi sözləri onu dinləyənlərin hamısına böyük təsir bağışladı. Hamı yerindən sıçrayıb aman vermədən onun əlini sıxmağa tələsdilər.

– Mən bilirəm! Atam oradadır! – deyə xəritəni dördgözlə seyr edən Robert Qrant səsləndi.

Qlenarvan:

– Oğlum, atan harada olur-olsun, biz onu tapacağıq! Dostumuz Paqanelin təklifi tamamilə ağılabatan bir təklifdir və biz yubanmadan onun göstərdiyi yolla getməliyik! Kapitan Qrant ya böyük və qüvvətli bir hindi qəbiləsində, ya da kiçik və zəif bir dəstənin əlində əsirdir. Belə olarsa biz onu güclə xilas edərik. Yox, əgər qüvvətli bir qəbilə əlində əsir olarsa, biz “Dunkan”ı Amerikanın şərq sahilində qarşılayıb Buenos-Ayresə gedərik və mayor Mak-Nabs orada, Argentina əyalətlərinin bütün hindilərinə qələbə çalmağa müqtədir olan bir dəstə təşkil edər.

– Yaxşı sözdür, ser! – deyə Con Manqls səsləndi. – Onu da əlavə edim ki, Amerika qitəsindən keçmək heç də təhlükəli deyildir.

– Nə təhlükəlidir, nə də çətin! – deyə Paqanel onun sözünü təsdiq etdi. Bu qitəni bir çoxları keçib getmişlər. Ancaq onların nə bizim əlimizdə olan qədər maddi vəsaiti, nə də bizə ruh verən belə alicənab məqsədləri olmuşdur. 1782-ci ildə Bazilio Vilarmo adlı birisi Karmenden Kordilyer dağlarınadək getməmişdimi? 1806-cı ildə Konsepsion əyalətinin alkadı çilili don Luis de-İya-Krus, Antukodan yola düşüb, həmin bu otuz yeddinci paralel üzrə gedərək qırx gündən sonra Buenos-Ayresə çatmamışdımı? Nəhayət, polkovnik Martin de-Mussi də bu ölkəni eninə və uzununa gəzib, bizim mərhəmət və insanlıq naminə etmək istədiyimizi elmin mənafeyi üçün etməmişdimi?

Həyəcandan səsi tutulmuş Meri Qrant:

– Cənab Paqanel! – deyə səsləndi. – Atamızın xilasını üçün bu qədər təhlükələrə qarşı hazır olduğunuza görə sizə necə təşəkkür edək?

– Təhlükələrəmi? – deyə Paqanel qışqırdı. – Təhlükə sözünü burada kim dedi?

– Mən yox, mən demədim, – deyə Robert Qrant hərarətlə səsləndi.

– Təhlükə! – deyə Paqanel təkrar etdi. – Deyin görüm təhlükə haradan çıxacaqdır? Təhlükə yoxdur. Biz düz xətlə gedəcəyimiz üçün burada ancaq və ancaq üç yüz əlli lye¹ məsafəlik bir səyahət, şimal yarımkürəsində İspaniya, Siciliya, Yunanıstanın olduğu ərz dairəsi üzrə ediləcək bir səyahət, gözəl iqlim şəraitində olacaq bir səyahət, vur-tut bir ay sürəcək səyahət haqqında söhbət gedir! Bir də bu səyahət deyil, adi gəzintidir!

– Cənab Paqanel, – deyə Elen soruşdu, – siz, qəzaya uğrayanları əsir tutmuş zəncilərin onları sağ saxladıklarını güman edirsiniz?

– Deyə bilərəm ki, mən buna tamamilə əminəm. Axı zəncilər adam yemirlər. Coğrafiya cəmiyyətində tanış olduğum həmvətənlərimdən Qinar adlı birisi üç il hindilərin əlində əsir olmuşdur. O, iztirab çəkmiş, onunla pis rəftar etmişlər, ancaq gördüyünüz kimi, yenə də sağ qalmışdır. Bu yerlərdə avropalılar xeyirli adamlardır. Hindilər onların qiymətini bildiklərindən onları cins ev heyvanları kimi qoruyurlar!

Qlenarvan:

– Hər şey aydıdır, – dedi. – Getmək, mümkün qədər tez getmək lazımdır! Biz hansı yolla getməliyik?

– Yolumuz asan və xoş olacaqdır, – deyə Paqanel cavab verdi. – Əvvəlcə bir neçə dağ keçəcəyik, sonra Kordilyer dağlarının şərqi yamacı ilə aşağı enəcəyik, nəhayət, çiçəklərlə örtülmüş hamar düzənə – bir sözlə, bağların içi ilə gedəcəyik.

Mayor dedi:

– Bu yola xəritədə baxaq!

– Buyurun, əziz Mak-Nabs. Biz Çilinin sahilindən, otuz yeddinci paralelin onu qət etdiyi yerdən, yəni Rumen burnu ilə Kameyro limanı arasından yola çıxacağıq. Araukaniyanın paytaxtını keçdikdən sonra Antuko keçidi ilə Kordilyer dağlarını aşacağıq. Bu zaman vulkan xeyli cənubda qalacaqdır. Sonra biz, dağların yamacı ilə yenib Rio-Koloradonu keçərək pampaslara, Salinas gölüne, Quamini və Syerra-Tapal-

¹ Lye – 4 kilometrə bərabərdir.

ken çayına, yəni Buenos-Ayres əyalətinin sərhədinə çatacağıq. Buranı ötürüb Syerra-Tandil dağlarını aşaraq oradan düz Atlantik okeanın sahilindəki Medano burnuna enəcəyik.

Ekspedisiyanın yolunu təyin edərkən Paqanel qabağındakı xəritəyə bir dəfə də olsun nəzər salmadı. Onun buna ehtiyacı yox idi. Frezye, Molin, Humboldt, Myer, d'Orbinyinin bütün əsərləri onun hafızəsində yaxşı qalmışdı və o çəşmədən, yubanmadan ən düzgün istiqamət seçirdi. Bu coğrafiya adlarını sayıb qurtardıqdan sonra, o əlavə etdi:

– Dostlarım, artıq yolumuz aydıdır. Biz bu yolu otuz gündə keçəcəyik, xüsusən qarşından əsən külək “Dunkan”a mane olarsa şərqi sahilində ondan tez gəlib yetişəcəyik.

– Demək, “Dunkan” Korriyentes burnu ilə müqəddəs Antoni burnunun arası ilə getməlidir? – Con Manqls soruşdu.

– Tamamilə doğrudur.

– Əzizim Paqanel, söyləyin görək, – deyə Qlenarvan sözə başladı, – sizin fikrinizcə, bu səfərdə kim iştirak etməlidir?

Adam nə qədər az olsa bir o qədər yaxşıdır. Çünki, bu, kapitan Qrantı hindilərin əlindən güclə almaq məqsədini daşıyan mübariz dəstə olmayıb, yalnız kəşfiyyat üçün edilən bir səfərdir. Mən güman edirəm ki, bu səfərdə mister Qlenarvan, əlbəttə, öz yerini kimsəyə güzəştə getmək istəməyən mayor Mak-Nabs və sizin itaətkar nökrünüz Jak Paqanel iştirak etməlidir...

– Bir də mən! – deyə Robert səsləndi.

Meri məzəmmətlə dedi:

– Robert, Robert!

– Nə üçün də yox? – deyə Paqanel cavab verdi. – Səyahət cavanların canını bərkidir. Demək, biz dördümüz və bir də “Dunkan”ın üç matrosu.

Con Manqls meylus olaraq:

– Necə, siz bu səfərdə məni artıq hesab edirsiniz, ser? – deyə Qlenarvandan soruşdu.

– Əzizim Con, – deyə Qlenarvan ona cavab verdi, – biz qadınları, yəni dünyada ən qiymətli sandığımız vücudları “Dunkan”da qoyub gedirik! “Dunkan”ın sədaqətli kapitanından başqa onları biz kimə etibar edə bilərik?!

Birdən-birə gözləri qüssə ilə dolan Elen soruşdu:

– Demək, biz sizə yoldaş ola bilmərik?

– Sevimli Elen, bizim ayrılığımız çox qısa olacaqdır... – deyə Qlenarvan cavab verdi.

Elen:

– Yaxşı, – dedi, – gedin, sizə müvəffəqiyyət diləyirəm.

Paqanel:

– Hiss edirsinizmi ki, bizim səfərimizi, hətta səyahət belə adlandırmamaq olmaz? – dedi.

– Bəs siz ona nə ad verirsiniz?

– Bu balaca bir gezintidir. Biz qitəni adamların Edinburqdan Qlazqoya getdikləri kimi keçəcəyik.

Paqanelin bu sözləri ilə mübahisə qurtardı; bu mübahisənin iştirakçıları bir rəydə olduğundan, ona söhbət demək olardı.

Elə həmin gün səfərə hazırlaşmağa başladılar. Hindilərdə şübhə oyandırmamaq üçün, hazırlıq olduqca gizli aparılırdı.

Yola düşmək oktyabrın 14-nə təyin olundu. Səfərdə iştirak etmək üçün üç matros seçmək vaxtı gəlib çatdıqda, bütün komanda bu işə hazır olduğunu bildirdi və Qlenarvan çətinliyə düşdü. Heç kəsin üreyini sındırmamaq üçün, o, püşk atmağı qərara aldı. Püşk kapitanın köməkçisi Tom Austinin, qüvvətli və qoçaq Vilsonun və hər bir boks çempionunun qabağına çıxmağa hazır olan Mülredinin bəxtinə çıxdı.

Qlenarvan səfərə böyük bir səylə hazırlaşdı. O, hər necə olursa olsun təyin edilmiş vaxtda yola düşmək istəyirdi. Quru yolla ediləcək səfər üçün hazırlıq gedirkən, Con Manqls kömür ehtiyatını doldurmaqla məşğuldu. Argentina sahilinə Qlenarvandan tez çatmaq üçün o; dəstənin yola çıxacağı gün lövbər qaldırmaq istəyirdi. Buradan da dəstə başçısı ilə gəmi kapitanı arasında əsl yarış əmələ gəldi, bu yarışdan həm gəmi, həm də Qlenarvan qazandı.

Oktyabrın 14-də, təyin edilmiş saatda hər şey hazırdı. Ayrılmazdan bir neçə dəqiqə əvvəl "Dunkan"ın bütün sərnişinləri ümumi kayuta toplandı. Gəmi lövbərini qaldırmağa başladı. Uzaqvruran karabinlərlə və Kolt tapançalarıyla silahlanmış Qlenarvan, Paqanel, Mak-Nabs, Robert Qrant, Tom Austin, Vilson və Mülredi gəmini tərk etməyə hazırlaşdılar. Bələdçilər və qatırlar onları sahilə gözləyirdilər.

Qlenarvan, nəhayət:

– Vaxtdır! – dedi.

Elen həyəcanını güclə saxlayaraq:

– Sağ– salamat gedəsiniz, – deyə cavab verdi.

Qlenarvan onu qucaqladı, bu zaman Robert Merinin boynundan asıldı. Paqanel:

– İndi isə, əzizlərim, – dedi, – bir-birimizin əlini elə berk sıxaq ki, Atlantik sahillərində görüşənə qədər kifayət etsin!

Paqanel mümkün olmayan bir şeyə nail olmaq istəyirdi. Bununla belə salamatlaşanlardan bəzilərinin bir-birlərini ağuşlarında berk-berk sıxmaları ləyaqətli coğrafiyaşünasın tələbinə cavab verdi. Hamı göyörtəyə qalxdı və səfərin yeddi iştirakçısı gəmini tərk etdi. Çox çəkmədən qayıq onları yarım kabeltov¹ məsafədə olan sahilə çıxardı.

Elen axırncı dəfə olaraq:

– Uğurlu yol və müvəffəqiyyət diləyirəm, dostlarım! – deyə qışqırdı.

– Söz verirəm ki, müvəffəqiyyət əldə edəcəyik! – deyə Paqanel qurudan ona cavab verdi.

– Tam sürətlə irəli! – deyə Con Manqls mexanikə əmr etdi.

– İrəli! – deyə Qlenarvan sahilədən ona cavab verdi.

Süvarilər öz qatırlarını mahmızlayaraq sahil boyunca irəlilədikləri zaman "Dunkan" da pərlərinin zərbələri ilə suyu köpükləndirərək okeana doğru yola düşdü.

XI FƏSİL

ÇİLİDƏN KEÇİRLƏR

Qlenarvan, üç kişidən və bir uşaqdan ibarət bələdçilər dəstəsi tutdu. Bələdçilərdən ən yaşlısı, iyirmi ildən artıq bu yerlərdə yaşamış bir ingilis idi. O, qatırlarını səyyahlara kirayə verib, özü Kordilyer dağlarını keçməkdə onlara bələdçilik edəcəkdə. Dağdan endikdən sonra o, səyyahları Argentina bələdçilərinə – bakeonlara tapşıracaqdı, onlar isə pampasların bütün yollarını gözəlcə tanıyırdılar.

¹ Kabeltov – Dənizin çox da dərin olmayan yerlərini ölçmək üçün işlədilon cihazdır, uzunluğu 200 metrdir.

Uzun illər boyunca, yalnız hindilərin arasında yaşamasına baxmayaraq bu ingilis öz ana dilini hələ də unutmamışdı. Bu, hər cür əmrlər verməkdə dəstə başçısı Qlenarvanın işini xeyli yüngülləşdirirdi, çünki Paqanelin ispan dili yerlilər üçün hələlik anlaşılmaz idi. Yerli dildə “katapas” deyilən ingilis bələdçisinə iki yerli - peon və on iki yaşlı bir oğlan kömək edirdi. Peonlar səfərə çıxanların yükünü daşıyan qatırların dalınca gedir, oğlan isə qatır karvanının qabağında gedən, boğazı zınqırovlu balaca “Madril” atının cilovundan çəkirdi. Qatırların yeddisində səyyahlar, səkkizinci qatırda katapas gedirdi, iki axırıncı qatıra isə ərzaq ehtiyatı və yerlilərin qəbilə rəislərilə aparılacaq danışığı asanlaşdırmaq üçün onlara hədiyyə olaraq götürülmüş cürbəcür parçalar yüklənmişdi. Peonlar adətləri üzrə piyada gəzirdilər. Beləliklə, Cənubi Amerika ilə olan səyahət, həm təhlükəsizlik, həm də sürət nöqtəyi-nəzərinə çox əlverişli şəraitdə keçməli idi.

And sıra dağlarını keçmək adı bir səyahət deyildir. Möhkəm qatırlara malik olmadan bu səyahətə girişməyi tövsiyə etmirlər.

Belə səfərlər üçün Argentinada yetişdirilmiş qatır cinsləri xüsusilə qiymətlidir. Bu qatırlar başqa yerlərin qatırlarında olmayan bir sıra xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bu heyvanlar qidaya tələbkər olmayıb, gündə yalnız bir dəfə su içir, səkkiz saatda on lye məsafəni asanlıqla gedərək, on dörd arrob¹ yükü çətinlik çəkmədən apara bilirlər.

Bu okeandan o biri okeana qədər olan yolda nə bir mehmanxana, nə də bir aşxana vardır. Səyyahlar qaxac ət, düyü və yolda vurmağa müvəffəq ola biləcəkləri ovla dolanmalıdırlar. Suyu isə onlar dağ səl-lərindən, bulaqlardan, çaylardan alır, bir neçə damla romla qarışdırıb içirlər. Özünü də öküz dərisindən qayrılmış “ciffi” adlandırılan tuluqlara töküb, orada saxlayırlar (Səyyahlar spirtli içkilər içməkdən saqınmalıdırlar, çünki dağlarda olmaq onsuz da əsəb sistemini çox qıcıqlandırır). Yatacaq ləvazimatına gəlinə, bütün yatacaq “rekord” adlı yerli yəhərdən ibarətdir. Bu yəhər, bir tərəfi ütülmiş, o biri tərəfi isə yunla örtülü olan qoyun dərisindən – “pelion”dan qayrılmışdır. Gündüzlər bu dəriləri naxışlı, enli kəmərlərlə qatırların belinə bağlayırlar və onlar yəhər vəzifəsini görür, gecələr açıldıqda isə, onlar gözəl, isti yorğan xidmətini görür. Belə yorğana bürünmüş səyyah ilin bütün fəsil-lərində açıq havada rahatca gəzəyə bilər.

¹ Arrob – 11 kiloqrama bərabər olan yerli çəki vahididir

Qlenarvan təcrübəli səyyah olduğundan müxtəlif ölkələrin adətləri ilə hesablaşmağa alışmışdı. Buna görə də o, həm öz adamları, həm də özü üçün Çili paltarını əldə etmişdi.

Paqanel və Robert dama-dama parçadan tikilmiş və başa keçirmək üçün kvadratşəkilli deşiyi olan geniş plaş, milli “ponço” və uzunboğaz çəkmələri geydikdə, şadlıqlarından az qahrıldılar uşaq kimi oynasınlar. Qatırların üstündə atılıb-düşdükdə onlara baxmaq çox maraqlı idi. Daima huşsuz olan Paqanel qatıra minərkən az qaldı ki, bir şillaq yesin. Ancaq çiyindən asmış olduğu ayrılmaz tərəssüd borusu ilə yəhərə oyləşdikdə özünü tamamilə qatırın ixtiyarına verdi və bir dofo olsun belə qatıra olan bu inamından peşmançılıq çəkmədi. Robertə gəlinə, o, qatıra minməkdə qərribə məharət göstərirdi. Belə ki, onun gələcəkdə yaxşı bir minici olacağına ümid etmək olardı.

Balaca dəstə yola düşdü. Hava gözəldi, göyün üzündə bir dənə olsun bulud yox idi; günəşin rəhmsizcəsinə od saçmasına baxmayaraq isti deyildi, çünki dənizdən arası kəsilmədən sərin külək əsirdi.

Səyyahlar sürətli addımlarla Talaquano limanı sahili ilə otuz mil cənubda olan otuz yeddinci paralelə doğru irəliləyirdilər. Qurumuş bataqlıqlarda bitmiş sıx qamışlıqlarla gedən səyyahların birinci gün danışmağa heç həvəsləri yox idi. Ayrılıq səhnəsi hamıya dərin təsir etdi və yolçular uzun zaman bu təsiri unuda bilmədilər. “Dunkan”ın üstüsünü üfüqdə hələ də görmək olurdu. Ümumi sakitliyi yalnız Paqanel pozurdu, çalışqan coğrafiyaşünas ispanca ucadan öz-özünə suallar verib, özü də onlara cavab verirdi.

Katapas xasiyyətə qəşqabaqlı adamdı, bir də onun peşəsi elə idi ki, boş-boş və uzun danışmağa imkanı yox idi. O, hətta öz peonları ilə belə danışmayıb onlara ancaq işarə ilə əmrlər verirdi. Peonlar öz işlərini çox gözəl bilirdilər. Qatırlardan biri inad edib dayandıqda, onu irəli getməyə məcbur etmək üçün, peon qərribə bir səsle bağırırdı. Bu səs də kömək etmədikdə, o, bir daş götürüb düz qatırın belinə vururdu. Bu zaman itaət altına alınmış qatır adi ayıqlığını yenidən əldə edirdi. Tapqır boşaldıqda, peon ponçosunu əynindən çıxarıb qatırın başını onunla bürüyər, saz olmayan yeri düzəldər və karvan yoluna davam edərdi.

Yolçular səhər yeməyindən sonra, səhər saat səkkizdə yola düşüb dayanmadan gündüz saat dördə qədər yol getməyə adət etmişdilər. Qlenarvan bu adətə riayət etməyi qəti etdi. Birinci günün axırında səy-

yahlar Talkaquano limanının cənub qurtaracağında yerləşmiş Arauko şəhərinin lap girəcəyinə yetişdilər. Dəstə bütün günü dənizin kənarı ilə getmişdi.

Otuz yeddinci paralelə çatmaq üçün buradan hələ iyirmi mil qərbə doğru – Karneyro limanına qədər getmək lazımdı. Lakin Qlenarvanın göndərmiş olduğu adamlar dəniz sahilinin bu yerini yoxlamışdılar, buna görə də buranı ikinci dəfə tədqiq etmək mənasız olardı.

Araukodan birbaşa ölkənin içərilərinə yollanmaq və otuz yeddinci paralelə çatdıqda, düz xətdən bir addım da olsun sapmamaq qərara alındı.

Balaca dəstə şəhərə girib gecəni karvansarada qaldı.

Arauko – altı yüz kilometr uzunluqda, yüz iyirmi kilometr enliyində bir sahə tutmuş balaca Araukaniya dövlətinin paytaxtıdır. Araukaniyada moluy qəbiləsi yaşayır. Bu, Çili əhalisinə yaxın, məğrur və mərd bir qəbilədir. Yeri gəlmişkən onu da demək lazımdır ki, bu, yadellilərin hökmranlığına heç bir zaman boyun əyməmiş yeganə Amerika tayfasıdır. Arauko şəhəri özü bir zamanlar ispaniyalılar tərəfindən istila edilmişdisə də, şəhərin əhalisi zalımlara itaət etməmiş və onlarla amansızcasına mübarizə aparmışdır.

Araukaniyanın bayrağı abı parça üstündə ağ ulduzdan ibarətdir. Bu bayraq indiyə kimi də şəhəri mühafizə edən istehkam təpəsinin üstündə qürurla dalğalanır.

Karvansarada axşam yeməyi hazır olana qədər Qlenarvan, Paqanel və katapas gəzməyə çıxdılar. Burada olan bir qədim kilsə və heç bir maraq oyandırmayan Fransiskan monastırının xarabalığı nəzərə alınmazsa, şəhər küləş damlı balaca evlərdən ibarətdi.

Qlenarvan, onu maraqlandıran məsələ haqqında heç olmazsa cüzi bir məlumat əldə etməyə səy etdisə də, onun bu səyi nəticəsiz qaldı. Paqanel məyus olmuşdu: yerlilər onun dediklərinin bir kəlməsini də başa düşmürdülər; yerlilər Magellan boğazına qədər hər yerə yayılmış olan araukan dilində danışdılar. Odur ki, Paqanelin ispan dili burada heç bir vəchlə işə yaramırdı.

Qulaqları ilə eşidib öyrənmək imkanından məhrum olan alim gözlərini işlətməklə özünə təsəlli verirdi. O, hər rast düşdüyü adama diqqətlə nəzər yetirir, moluy irqi nümayəndələrinin quruluşu xüsusiyyətlərini təsvüründə canlandırır və ümumiyyətlə, bu işdən dərin bir məmnuniyyət hissi duyurdu.

Moluyların kişiləri ucaboy idilər. Sifətləri tunc rənglərində, saqqalsız və yastı idi, böyük başları və uzun, qara saçları var idi. Onlar səyyahlara etimadsızlıqla baxırdılar. Mühəribəyə adət etdiklərindən dinc zamanlarda nə etməli olduqlarını bilməyən araukanlı kişilər, bütün günü avara-avara gəzib dolaşırdılar. Onların qadınları zahirən çox miskin və bədbəxt görünürdülər. Səhərdən axşama qədər ev işləri görərək taqətdən düşür, at otarır, silah təmizləyir, yer şumlayır, ov edir və bundan başqa ən azı ikiillik iş tələb edən və hər biri yüz dollardan ucuz olmayan göy pançolar da toxumağa vaxt tapırdılar.

Ümumiyyətlə, demək lazımdır ki, moluyalar olduqca vəhşi ənənə və adətləri olan az maraqlı bir qəbilədir. Elə bil ki, onlar insanların bütün nöqsanlı cəhətlərini özlərində toplamışdılar və yaxşıqları ancaq azadlığı sevmələrində idi. Paqanel gəzintidən sonra yemək masasının başında oturarkən:

– Buranın adamları lap spartalılar kimidir! – deyərək təkrar edirdi.

Coğrafiya aliminin nəyə heyran olduğu bəlli deyildi. Naharın ortasında o, bildirdi ki, Arauko şəhərini gəzdirdiyi zaman onun fransız ürəyi şiddətlə çırpınırdı. Mayor ehtiyatla bu gözlənilməz ürək döyüntüsünün səbəbini xəbər aldıqda, alim cavab verdi ki, bu olduqca təbiidir, çünki onun həmvətənlərindən biri bir zaman Araukaniya taxt-tacına malik olmuş və burada hökmranlıq etmişdir. Mayor, bu padşahın adını söyləməsini ondan xahiş etdi və Jak Paqanel iftixarla sabiq Periqor vəkili cənab de-Tonnenin adını çəkdi və əlavə etdi ki, “təbəələrinin nanəciibliyi üzündən” onun hakimiyyəti uzun sürməmişdir. Mayor, “nanəci təbəələri” tərəfindən taxt-tacdan qovulmuş sabiq vəkili gözləri qabağına gətirərək gülümsədi, ancaq Paqanel ciddiyyətlə cavab verdi ki, vəkilin yaxşı kral olması kralın yaxşı vəkili olmasından asandır. Paqanelin bu qeydi hamının qəhqəhəsinə səbəb oldu və hamı stəkanını Araukaniyanın sabiq kralı I Orel Antoninin sağlığına qaldırdı. Bir neçə doqiqə keçdikdən sonra səyyahlar ponçolarına bürünərək bərk yadılar.

Sabahısı, düz səhər saat səkkizdə madrilo qabaqda, peonlar daldə olmaqla balaca dəstə yola düşdü. Otuz yeddinci paralel burada Araukaniyanın üzüm bağları və mal-qara sürülərilə zəngin olan münbit torpaqlarını qət edirdi. Ancaq getdikcə bu yer səhraya çevrilirdi. Vəhşi atları təlim etməkdə bütün Amerikada məşhur olan resteadorların daxmaları getdikcə seyrəkləşirdi və dəstə bəzən bir dənə də olsun yaşayış evinə rast gəlmədən, minlərlə mil yol getməli olurdu.

Həmin gün yolçular, Rio-Rake və Aio-Tubal adlı iki çayı keçməli oldular. Katapas hər iki çayı keçdikcə onların dayaz yerini o saat tapdı. And sıra dağları üfəqdə görünürdü. Lakin bu, Yeni Dünyanın baş silsiləsinin yalnız ətokləri idi.

Gündüz saat dördə, otuz beş mil yol getdikdən sonra, dəstə, mərsin ağacı fəsiləsindən olan nəhəng ağacların yanında, açıq havada dayandı. Qatırların yəhərini açıb göy və sıx otla örtülmüş çəmənə otlamağa buraxdılar. Yəhər çantalarından ənənəvi qaxac və düyü çıxartdılar. Ot üzərinə salınmış qoyun dəriləri masa və stul vəzifəsini görürdü; axşam isə bunlardan yorğan-döşək kimi istifadə edərək hər kəs onların üzərində dincəlib insanın qüvvəsini yenidən özünə qaytaran yuxuya daldı. Katapas və peonlar növbə ilə bütün gecəni keşif çəkdi.

Ertesi gün dəstə macərasız olaraq sürətlə axan Rio-Bell çayını keçdi və axşam, İspaniya Çilisini müstəqil Çilidən ayıran Rio-Bionun sahilində dayandıqda, Qlenarvan bu gün daha otuz beş mil yol gedildiyini gündəliyinə qeyd edə bildi.

Ətraf yerlərin siması hələ ki, dəyişmirdi. Əvvəlki kimi yenə hər tərəfi amariliya, bənövşə və batbat çiçəkləri bürümüşdü. Quşlardan burada leylik, bayquş, oxuyan qaratoyuq və korlu quşuna təsadüf etmək olardı.

Dəstə yolda, demək olar ki, yerlilərə rast gəlmirdi. Hər dəstə səyahətlər qabağından kölgə kimi quassoslar¹ keçib gedirdilər, bunlar yalnız ayaqlarına bağlamış olduqları böyük mahmızlarını atlarının qanmış böyürlərinə batırırdılar. Lazımi məlumatı heç yerdən və heç kimdən almaq olmurdu. Lakin Qlenarvan bu vəziyyətdən sıxılırdı. Kapitan Qrantı əsir almış hindilərin, şübhəsiz ki, öz əsirlərini And dağlarının o biri üzünə aparmış olduqlarını o öz-özünə deyirdi. Deməli, axtarışlar yalnız pampaslara çatdıqda müvəffəqiyyət qazana bilərdi. Səbirli olub, dayanmadan və sürətlə irəliləmək lazımdı.

Ayın 17-də səhər dəstə adi vaxtda və adi qayda ilə yola düşdü. Daima mədriləməni ötürməyə istəyən Robert, bu qaydaya riayət etməkdə çətinlik çəkirdi. Uşağı cərgədəki yerinə qayıtmağa məcbur etmək üçün, Qlenarvan onu ciddi bir səsle geri çağırmağa çalışırdı.

Dəstə irəlilədikcə düzənlik də qurtarırdı. Yol üzərində çala-çuxurlar görünməyə başladı ki, bunlar da dəstənin dağlara yaxınlaşdığını

¹ Quassoslar – hindilərlə ispanların qarışığından törəmiş yerli əhali

göstərirdi. Burada suyu coşqun və sürətlə axan çoxlu çay və bulaqlar yeri kəsik-kəsik etmişdi.

Paqanel tez-tez xəritəyə baxırdı, bu balaca çaylardan hər hansının xəritəyə qeyd edilmədiyini gördükdə, coğrafiyaşünasın qanı qaynayır və həyəcanının həddi-hüdudu olmurdu.

– Adsız çayla vətəndaşlıq hüququ olmayan adamın heç fərqi yoxdur, o, coğrafiya üçün mövcud deyildir! – deyərək, səslənirdi.

Paqanel bu çayları xəritədə qeyd edərək elə o anda xəyalına gələn döbdöbəli İspaniya adlarını diqqətlə ora yazırdı.

– Nə gözəl dildir, deyərək, hər dəfə heyran qalırdı. – Nə ahəngdar, necə təntənəlidir. Bu metal kimi səslənən bir dildir! Mən əminəm ki, bu dilin, zəng qayırmaq üçün işlədilən ən yaxşı bürünc kimi yctmiş səkkiz payı misdən və iyirmi iki payı qalaydan ibarətdir.

Qlenarvan bir dəfə ondan soruşdu:

– Məşğələləriniz necə gedir? Yetirə bilərsinizmi?

– Əlbəttə, əzizim ser. Ah, kaş bu dilin tələffüzü olmayaydı! Bütün işləri korlayan budur.

Paqanel yaxşı bir fürsət gözləyərək, boğazına yazdığı golmodən yolunu ispan gomilərinin tələffüz edilməsindəki çətinliyin öhdəsindən gəlməyə çalışaraq, eyni zamanda coğrafi müşahidələr etməyi də unutmurdu. O, bu sahədə olduqca qüvvətli idi və ona rəqib yox idi. Belə ki, olduqları yerin xüsusiyyətlərinə aid bir sualla Qlenarvan katapasa müraciət etdikdə o, bələdçinin cavabını həmişə qabaqlayır və bələdçiyə ancaq coğrafiyaşünasa təəccüblə baxmaq qalırdı.

Ayın 17-si günü səhər saat ona yaxın dəstə hansı bir yoldansa keçdi.

Qlenarvan katapasadan bunun hansı yol olduğunu soruşdu və təbii, bu suala Jak Paqanel cavab verdi:

– Bu Yumbeldən Los-Ancelesə gedən yoldur.

Qlenarvan katapasa baxdı. O:

– Tamamilə doğrudur, – deyib coğrafiyaşünasa müraciətlə əlavə etdi: – Görünür, siz bu yerləri gəzib-dolanmışsınız?

– Məlum şeydir, – deyərək Paqanel cavab verdi.

– Qatırla?

– Yox, kreslodə oturaraq gəzmişəm.

Katapas bir şey anlamayıb çiyinlərini çəkərək öz yerinə, dəstənin başına qayıtdı.

Gündüz saat beşə yaxın dəstə Lox şəhərinin bir neçə kilometrliyində, çox da dərin olmayan bir dərədə dayandı.

Yolçular bu gecəni, böyük Kordilyer sıra dağlarının ilk pillələri olan Syerrin ətəyində keçirdilər.

XII FƏSİL

DƏNİZ SƏTHİNDƏN 1200 FUT YÜKSƏKDƏ

ilidən keçmək indiyə qədər heç bir çətinlik törətmirdi. Ancaq bu yerdən başlayaraq dəstə uca dağlara dırmaşmaqla əlaqədar olan bütün maneə və təhlükələrə məruz qalırdı. Burada təbiətlə amansız mübarizə başlanmalı idi.

Yola düşməzdən qabaq çox mühüm bir məsələni həll etmək lazım gəldi: And sıra dağlarının hansı keçidindən istifadə etməli?

Bu məsələ ən əvvəl katapasa təklif edildi.

– Mən sıra dağların bu hissəsində yalnız iki keçilə bilən keçid tanıyıram, – deyə o, cavab verdi.

– Valdivia Mendosa tərəfindən kəşf edilmiş Arika keçidimi? – deyə Paqanel soruşdu.

– Doğrudur.

– Bir də ki, cənubda olan Viarika keçidi?

– Bəli.

– Ancaq dostlarım, – deyə coğrafiyaşünas davam etdi, – hər iki keçidin nöqsanı budur ki, bu keçidlər bizi bu xətdən sapmağa məcbur edəcəkdir: birinci keçid bizi şimala, ikinci keçid isə cənuba aparacaqdır.

– Siz bizə üçüncü bir keçid təklif edə bilərsinizmi? – deyə mayor soruşdu.

– Əlbəttə, – deyə Paqanel cavab verdi: – Otuz yeddi dərəcə otuz dəqiqədə, yəni bizim yolumuzdan yarım dərəcə kənarda vulkanlı yamacda yerləşmiş Antuko keçidi. Bu keçid altı min fut yüksəklikdədir.

Qlenarvan:

– Çox gözəl, – dedi. – Katapas, siz Antuko keçidini tanıyırsınızmi?

– Bəli, ser, mən bu keçiddən keçməli olmuşam. Ancaq mən bu keçid haqqında ona görə danışmadım ki, buradan yalnız hindi çobanlar dağın şərq yamacından mal-qara keçirmək üçün istifadə edirlər.

– Nə olar, dostum, – deyə Qlenarvan cavab verdi, – at, qoyun və öküz keçən yerdən biz sözsüz keçə bilərik. Beləliklə, Antuko bizə düz getməyə imkan verirsə onda bu keçidi seçməliyik.

Yola çıxmaq üçün dərhal işarə verildi və dəstə kristallaşmış əhəng daşından ibarət olan iki sal qaya arasında yerləşmiş Las-Lexas dərəsinə girdi. Yamac maili olduğu üçün buradan başlayan yoxuş, demək olar ki, hiss edilmirdi. Saat on bir radələrində dəstə balaca və çox mənzərəli bir gölü keçməli oldu, bütün ətrafdakı bulaqlar gəlib bu gölə tökülürdü. Bunlar sakit bir şırıltı ilə axıb gölün suyuna qarışaraq yox olurdular. Gölün üst tərəfində geniş bir düzəngah var idi. Düzəngahda qalın ot bitmişdi. Adətən burada hindilər sürülərini otarırdılar. Bir az sonra dəstə bir bataqlığa düşdü və qatırların duyğusu sayəsində bu bataqlıqdan sağ-salamat çıxdı.

Saat birdə, vaxtilə qayanın yalında qürurla yüksələn Ballenare qalasının xarabalıqları göründü. Dəstə dayanmadan onun yanından ötüb keçdi. Yoxuş getdikcə artır, daşlı torpaq başlayır və daşlar qatırların dırmaqları altından qaçaraq gurultu ilə aşağı yuvarlanırdı. Saat üçə yaxın, səyyahlar 1770-ci il üsyanı zamanı uçurulmuş daha bir qala gördülər.

Paqanel dedi:

– Görünür, dağlar insanları lazımınca müdafiə etmirlər ki, dağlarda üstəlik bir də qalalar tikmək lazım gəlmişdir!

Bu andan yol çətinləşməyə və hətta təhlükəli olmağa başladı. Yoxuş bir az da sərtləşdi; cıgırlar ensizləşir, dərin uçurumlar görünürdü. Qatırlar yolu iyləyirmiş kimi başlarını aşağı salaraq ehtiyatla addımlayırdılar. Dəstənin adamları zəncir kimi bir-birinin ardınca düzülürdü. Bəzən madrilə kəskin bir döngənin dalında gözdən itir və bu zaman dəstə qabaqdan gələn zınqırov səsi ilə irəliləyirdi. Yoxuşun gürültü-çıxıntıları üzündən bəzən yolçular ikiyə bölünməli olurdular və buna görə də dəstənin başında gedən katapas, dəstənin axırında gələn peonlarla keçilməz bir uçurumun o tayından danışmalı olurdu. Bu uçurumun isə eni üç-dörd metr, dərinliyi iki yüz metr və daha çox idi.

Yaşılıq burada daşların hücumu ilə hələlik müvəffəqiyyətlə mübarizə edirdi, ancaq tezliklə mədən hökmranlığının yaşılığa qalib gələcəyi hiss olunurdu. Soyumuş lava axınlarına daha tez-tez təsadüf edilirdiyindən Antuko yanar dağının yaxında olduğu bəlli olurdu.

Adama elə gəlirdi ki, bir-birinin üzərinə qalaqlanmış qayalar indicə uçaçaqdır; müvazinet qanunlarına zidd olaraq onların belə uzun müddət

uçmamaları adamı ancaq toocübə gətirirdi. İlk zəlzələ zamanı yer sismasının tamamilə dəyişəcəyi şübhəsizdir. İstinadgahı olmayan bu şiş daşlara, yana əyilmiş dağ zirvələrinə, kələ-kötür daş gümbəzlərə baxdıqda, dağyarana prosesinin burada hələ qurtarmadığı aydın görünürdü.

Belə bir şəraitdə yolu tapmaq asan deyildi. Tez-tez baş verən zəlzələlər yolun şeklini daima dəyişir, işarə qoyulmuş yerlər itirdi, ona görə də katapas yol seçməkdə çox vaxt tərəddüd edirdi; o, dayanaraq yolun istiqamətini qayalardan soruşmuş kimi, ətrafına baxıb daşlı torpaqda cığır izi axtarırdı.

Qlenarvan bir addım da olsun, bələdçidən ayrılmırdı: o daima dəyişən relyef şəraitində səmt tapmağın katapas üçün çox çətin olduğunu anlayırdı. Qlenarvan onu dindirməyə cürət etmirdi. Ürəyinin dərinliyində bələdçinin yaddaşından və biliyindən daha çox qatırların duyğusuna ümid edirdi.

Beləliklə, dəstə, təvəkkülü, bir neçə saat dolandı. Bu dolanma nəticəsində səyyahlar dağın getdikcə yuxarısına dırmanırdılar. Ancaq katapas birdən dayandı – irəli getməyə yol yox idi. Dəstə bir tərəfi uçmuş qaya parçaları ilə bağlı dar bir keçiddə düşmüşdü. Katapas diqqətlə qayaya baxdı, çıxış yolu tapmayıb qatırdan enərək əllərini döşündə çarpazladı.

Qlenarvan qatırını onun yanına sürdü.

– Siz azmışsınız, nədir? – deyərək soruşdu.

– Yox, ser, – deyərək katapas cavab verdi.

– Lakin biz ki, Antuko keçidinə çatmamışıq?

– Əksinə, biz keçidin lap özündəyik.

– Səhv etməirsiniz ki?

– Mən səhv etməyirəm. Bu da hindilərin qalamış olduqları tonqalın qalıqları, bu da qoyun və at ayağının izi.

– Demək, bu keçid keçilməzdir?

– Axırncı zəlzələyədək buradan keçmək olurdu, indi isə keçilməzdir.

– Qatırlar üçün keçilməzdir, insanlar isə keçə bilərlər! – deyərək mayor etiraz etdi.

– Bu öz işinizdir, – deyərək katapas cavab verdi. – Məndən asılı olan hər şeyi etdim. Mən qatırları geri döndərməyə və istəsəniz And dağlarının digər keçidilə aparmağa hazırım.

– Bu bizi neçə gün yubandırar?

– Ən azı üç gün.

Qlenarvan dinmədən katapas qulaq asırdı. Katapas öz borcunu vicdanla yerinə yetirmişdi və Antuko keçidinin qatırlar üçün keçilməz hala düşməsində o müqəssir deyildi. Ancaq katapas geri qayıtmağı təklif etdikdə Qlenarvan yol yoldaşlarından soruşdu:

– Hər bir çətinliyə qatlaşaraq bu keçiddən keçməyə razısınız mı?

– Biz sizin dalınızca getməyə hazırıq, – deyərək hamısının ovəzindən Tom Austin cavab verdi.

– Hətta sizdən qabaqda getməyə hazırıq, – deyərək Paqanel əlavə etdi.

– Axı, bizim son məqsədiniz nədir? Məqsədiniz, sıra dağları keçməkdir, bir də ki, dağın o tayındakı yamac, enmək üçün olduqca münasibdir. Biz dağı enən kimi, pampaslardan keçməkdə bizə bələdçilik etməyə hazır olan bageanoslar və yerli şəraitə alışmış gözəl Argentina atları taparıq. Heç də götür–qoy etmədən irəli getməyi təklif edərim!

– İrəli! – deyərək Qlenarvanın yol yoldaşları birağızdan qışqırdılar.

– Siz bizimlə gedirsiniz mi? – deyərək Qlenarvan katapasdan soruşdu.

– Mən qatır sürənəm, – deyərək o, cavab verdi.

– Özünüz bilirsiniz.

Paqanel dedi:

– Bələdçi olmadan da keçinərik. Keçidin o tayında bir cığır taparıq və mən Kordilyerlərdə gəzən hər hansı bir bələdçidən pis olmayaraq sizi sıra dağların ətoyinə çatdırmağı boynuma götürürəm.

Qlenarvan katapasın haqq–hesabını verib razılıqla onu, pconları və qatırları buraxdı. Səfərin yeddi iştirakçısı silahları, alətləri və kiçik orzaq ehtiyatını öz aralarında bölüşdü. Hamının razılığı ilə təcili olaraq dağa qalxmaq və lazım gələrsə, bütün gecəni durmadan dirəşmək qərara alındı.

Qatırların getməsi üçün mümkün olmayan bir cığır ilan kimi qıvrıqlaraq dərənin şərq səddi boyu yuxarı qalxırdı. Böyük çətinliklərə baxmayaraq, iki saat dırmandıqdan sonra Qlenarvan və onun yol yoldaşları yolun qabağını kəsmiş qayadan aşdılar.

Paqanelin ümidinə baxmayaraq onlar hey bir yerdə köhnə bir cığır tapa bilmədilər – zəlzələ buradan keçmiş insanların ayaqlarının bütün izlərini məhv edib ətrafdakı hər şeyin şeklini dəyişmişdi.

Coğrafiyaşünas çox məyus oldu. Bu, dəstəni hündürlüyü on birdən on iki min altı futa qədər olan Kordilyer sıra dağlarının təpəsinə qalxan çətin yoxuşu dırmanmağa məcbur edirdi. Xoşbəxtlikdən ilin fəslə buna kömək edirdi: göyün üzü şəffaf idi və külək əsmirdi. Qışda may ayın-

dan oktyabr ayınadək¹ bu yoxuşu çıxmaq qətiyyəni mümkün olmazdı: bu yerlərə xas olan “temporales” adlı müdhiş qasırğalı küləklər onları sağ buraxsaydı belə, soyuq burada ehtiyatsız davranan səyyahların axırına çıxardı.

Bütün gecəni dağa dırmanmalı oldular. Səyyahlar güclə hiss edilən çıxıntılardan yapışaraq dik divarlara çıxırdılar. Onlar yarıqlardan tullanırdılar, çiyinləri nərdivan xidmətini görür, bir-birindən yapışmış əllər kəndiri əvəz edirdi. Bu qorxmaz adamlar bəzən çıxış etməzdən əvvəl gicəlləndirici trüklərlə məşq edən kəndirbazları xatırladırdılar. Vilsonun çevikliyi və Mülredinin gücü lap yerinə düşmüşdü. Bu iki qoçaq şotlandiyalı hər yerdə imdada çatır, hamıya kömək edirdi: onların cəsarəti və sonsuz sədaqətləri balaca dəstəni min dəfələrlə fəlakətdən qurtarmışdı.

Qlenarvan gözünü Robertdən çökməyib, uşaqlıq qızgınlığının onu ehtiyatsız bir hərəkətə sövq etməsindən qorxurdu, ehtiyatsız edilən hərəkət isə bu şəraitdə qorxulu ola bilərdi.

Paqanel əsl fransız coşqunluğu ilə qabağa düşüb dırmanırdı. Mayora gəlincə, o, növbəti maneəni dəf etmək üçün lazım gələn qüvvədən bir zərrə də artıq qüvvə sərf etməyərək mütonasib bir şəkildə hərəkət edirdi. Budur, artıq bir neçə saatdır ki, dağa dırmandığını o, duyurdumu? Bunu inamla demək olmazdı. Bəlkə də ona elə gəlirdi ki, o dağdan enir.

Səhər saat beşdə barometr balaca dəstənin yeddi min beş yüz fut hündürlükdə olduğunu göstərdi. Ağac bitkiləri burada qurtarırdı. Səyyahlar burada şinşil-pişiyi adlanan sıx və çox yaraşlı tükü olan balaca, sevimli və ürəkək, gemirici heyvanlara da rast gəlirdilər. Ərəbdovşanına oxşayan bu balaca heyvanın, ağacların başı ilə necə çevikliklə və nə qədər incə bir əda ilə atılmasına tamaşa etmək adama ləzzət verirdi.

– Bu, quş deyilsə, dördayaqlı da deyildir, – deyər Paqanel qeyd etdi.

Bununla belə bu balaca heyvanlar, buradakı heyvanlar aləminin son nümayəndələri deyildilər. Doqquz min fut hündürlükdə, daimi qarlar sərhədində səyyahlar, bir sürü olduqca gözəl, münasib bədənli, məğrur duruşlu, incə tükü, buynuzsuz keçilər sürülərinə rast gəlirdilər. Onlara heç yaxınlaşmaq belə mümkün deyildi, onlara baxar-baxmaz gözqamaşdırıcı ağ qar xalısının üzərilə səssizcə sürüşərək qaçdılar.

¹ Cənub yarımkürəsində qış, şimal yarımkürəsində yay aylarına təsadüf edir.

İndi dağların şəkli tamamilə dəyişmişdi. Sınımış yerləri göy rəngə çalan böyük buz qayaları gündüzün ilk şüalarını özündə əks etdirirdi.

Dağa dırmaşmaq getdikcə daha təhlükəli olurdu. Addım atmazdan əvvəl, qarın altında uçurum olmadığına inanmaq üçün səyyahlar əllərindəki ağacı qara batırmalı olurdular. Vilson dəstənin başında gedirdi və onun dalınca düzülmiş yol yoldaşları addımlarını ancaq onun izi ilə atmağa çalışırdılar. Adamlar bərk danışmaqdan qorxurdular, çünki balaca bir səs havanı titrədən yeddi-səkkiz fut hündürlükdə, onların lap başı üzərindən asılmış qar yığınının uçmasına səbəb ola bilərdi.

Onlar hələ kolluqlar zonasında idilər. Min beş yüz fut yüksəklikdə kolların yerini cürbəcür otlar tuturdu. On bir min fut yüksəklikdə isə bu bitkilər də yox olur və torpaq tamamilə çıpaqlaşdı.

Səyyahlar gündə yalnız birçə dəfə, səhər saat səkkizdə dincəlmək üçün dayanırdılar. Yeni qüvvə toplamaq üçün cəld səhər yeməyi yeyib hər addımda daha qorxunc olan təhlükələri dəf edər-edər, onlar yenidən dağa dırmanırdılar. Onlar gah dik qayalara dırmanmalı, gah baxanda dərinliyindən adamın gözü qaralan uçurumları keçməli olurdular. Bir çox yerlərdə baş vermiş fəlakətlərin dilsiz şahidi olan taxta xaçlara rast gəlirdilər. Gündüz ikiyə yaxın dəstə, çıpaq zirvələrin arasında yerləşmiş böyük, tamamilə boş bir sahəyə gəlib çatdı. Hava quru, göy parlaq mavi rəngdə idi. Belə yüksəklikdə yağış yağmazdı və buxarlar qar, yaxud da dolu şəklində yerə tökülürdü. Bir neçə bazalt və porfir daş skelet sümükləri kimi, ağ örtük arasında orada-burada qaralırdı. Soyuğun təsirindən qneys parçaları bəzən bu seyrek atmosferdə güclə eşidilən boğuc bir çatırtı qopararaq qırıq-qırıq olurdu.

Mərdliyinə baxmayaraq balaca dəstə lap təqətdən düşmüşdü. Qlenarvan yol yoldaşlarının yorğunluqdan yıxıldıqlarını görərək, tədbirsizlikdən dağın belə uzaq yerinə gəlib çıxmasına təsadüf etməyə başladı. Robert yıxılmamaq üçün var gücünü sərf edirdisə də, daha getməyə təqəti olmadığı aydın görünürdü. Gündüz saat üçdə Qlenarvan dayanmaq əmrini verdi. Dayanmaq təklifini etməyə birinci olaraq heç kəsini cürət etmədiyini gördükdə, o:

– Dincəlmək lazımdır, – dedi.

– Buranın harasında dincələcəksən? – deyər Paqanel soruşdu. – Ətrafda bir dənə də olsa daldalanacaq yer yoxdur.

– Buna görə də, heç olmazsa Robertin xatirinə dayanmaq lazımdır.

– Yox, yox, sər! Mənə görə dayanmayın, – deyər qoçaq oğlan cavab verdi. – Hələ yeriyə bilərəm!

Paqanel dedi:

– Oğlum, biz seni çiyinizdə aparırıq. Ancaq nə cür olursa-olsun biz özümüzü şərq yamacına çatdırmalıyıq! Bəlkə orada bir düşərgə tapa bildik. Mən zənn edirəm ki, bizə ən çoxu iki saat da yol getmək lazımdır.

– Paqanellə hamı şərikdirmi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Hamı! – deyə Qlenarvanın yol yoldaşları bir səsle cavab verdilər: Mulredi:

– Uşağın qayğısını mən çəkərəm, – deyə əlavə etdi.

Dəstə yenidən yola düşdü. Dağın təpəsinə çıxmaq iki eziyyətli saat daha çəkdi. Seyrək hava onların nəfəs almalarını çətinləşdirirdi. Bədənin xaricindəki atmosfer təzyiqi daxili təzyiqdən az olduğu üçün adamların dişinin dibindən qan sızırtdı, ciyərlərə lazım olan miqdarda oksigen udmaq üçün tez-tez nəfəs almaq lazım gəlirdi; bu isə çox yorucu idi. Səyyahların iradəsi nə qədər qüvvətli idisə də, onların, hətta ən möhkəminin belə zəifləməsi dəqiqəsi çatdı. Axırda bədbəxtlikdən hamının başı gicəllənməyə başladı – bu, insanları nəinki fiziki qüvvədən, hətta mərdlikdən belə məhrum edən dağ xəstəliyinin qorxunc cərcisi idi. Bədəni bu dərəcəyə qədər yormaq yaramazdı. Çox çəkmədən adamlar tez-tez büdrəməyə başladılar. Yolçulardan bəziləri yığılıb artıq qalxa bilmir və dizləri üstə sürünə-sürünə gedirdilər.

Yorğunluq, dəqiqəbədəqiqə uzanan bu keçidə son verməli idi və Qlenarvan bu yurdsuz-yuvasız yerdə onun dəstəsini ucsuz-bucaqsız qar sahəsində nələr gözlədiyini dəhşətə gəlmədən düşünə bilmirdi. Çox çəkmədən gecənin kölgələri dağların tutqun təpələrinə dırmandı və bu tonha yerlərdə daima hökmranlıq sürən soyuq yolçuların iliklərinə işlədi... Bu zaman mayor əlini Qlenarvanın çiyinə qoyub sakitliklə:

– Daxma! – dedi.

XIII FƏSİL

AND DAĞLARINDAN ENMƏ

ak-Nabsın yerinə başqası olsaydı, daxmanın qarşısından, böyründən, hətta lap üstündən yüz dəfə ötüb keçər, onun varlığından xəbərdar olmazdı. Daxmanı ətrafdakı qayalardan yalnız qar yığını fərqləndirirdi. Daxmanın girecəyini qazıyıb tapmaq lazım gəldi. Yarım saatlıq fasiləsiz işdən sonra Vilson və Mülredi axır ki, daxmanın qapısını qardan təmsizlədilər və balaca dəstə yerlilərin “kazuça” adlandırdığı bu qazmanın içərisinə doluşdu.

Bu daxma hindilər tərəfindən gündə bişirilmiş “adoba” adlı kərpicə oxşayan bir maddədən tikilmişdi. Daxma kub şəklində idi və hər tərəfi on iki futə bərabər idi. O, bazalt qayasının lap kəlləsində tikilmişdi. Qayanın döşündə qazılmış pilləkən qapıya – kazuçanın yeganə dəliyinə çıxırdı. Bu qapı nə qədər dar idisə də, dağlarda coşqun temporales baş verdikdə külək, qar və dolu dəlikdən daxmanın içərisinə girə bilirdi.

Daxmanın içərisində on adamın yerləşməsi üçün kifayət qədər yer var idi. Bu daxma nə qədər ibtidai şəkildə tikilmiş olsa da, yağışdan və soyuqdan qorunmaq üçün münasib idi. Bundan başqa daxmanın içərisində olan bacalı ocaq da yandırmağa və on dərəcə şaxta ilə müvəffəqiyyətlə mübarizə etməyə imkan verirdi. Qlenarvan:

– Bu da sizə sığınacaq! – dedi. – Kifayət qədər rahatlığı olmasa da yenə daldalanacaq yerdir.

– Əzizim Qlenarvan, siz naşükürsünüz! – deyə Paqanel etiraz etdi, – bu, lap saraydır. Burada ancaq saray ətəyi və saray keşikçiləri çatışmır! Biz burada çox gözəl yerləşəcəyik.

– Xüsusilə ocaqda yaxşı bir od yansa, – deyə Tom Austin əlavə etdi. – Axı soyuq bizə açıqdan az əziyyət vermir. Doğrusu, mən bu saat bir şələ odunu ən əzəmətli yeməyə dəyişərdim!

– Fikir etmə, Tom, bu da düzələr, – deyə Paqanel cavab verdi, – yanacaq tapmağa da çalışırıq.

Mülredi başını etinasızlıqla yırğalayıb:

– Kordilyer dağlarının təpəsindəmi? – deyə səslandı.

– Bir halda ki, daxmada ocaq qayrılmışdır, demək onun ətrafında yanacaq tapmaq olar, – deyə mayor qeyd etdi.

Qlenarvan:

– Dostumuz Mak-Nabs haqlıdır, – dedi. – Axşam yeməyi üçün ərzaq hazırlayın. Mən yanacaq dalınca gedərəm.

– Mən də sizinlə gedərəm, – deyə Paqanel cavab verdi.

Vilson:

– Mən də, – dedi.

Robert ayağa qaxaraq:

– Mən də, – dedi.

– Yox, dostum, sən qalacaqsan, – deyə Qlenarvan cavab verdi, – qabaqcadan deyirəm ki, sənən yaşlıların hələ uşaq ikən sən həqiqi kişi olacaqsan.

Qlenarvan, Paqanel və Vilson daxmadan çıxdılar. Axşam saat altı idi. Külək olmasa da şaxta özünü hiss etdirirdi. Göyün mavi rəngi tündləşməyə başlamışdı və dağların təpəsi batan günəşin əyri şüaları ilə qırmızı rəngə boyanmışdı. Özü ilə barometr götürmüş Paqanel civənin dörd yüz doxsan beş millimetr səviyyədə durduğunu dedi. Civə sütununun enməsi səyyahların dəniz səthindən on bir min yeddi yüz fut hündürlükdə olduqlarına dəlil edirdi. Beləliklə, onların Kordilyer dağlarındakı yerləri, Monblan dağının zirvəsindən cəmi doqquz yüz on metr aşağıda idi. Monblanda alpinistlərin qabağna çıxan maneələr Kordilyer dağlarında səyyahların qarşısına çıxsaydı və Qlenarvanın dəstəsi burada tufana, yaxud hətta sadə bir küləyə düşmüş olsaydı, dəstədə olan adamlar bu dağ silsiləsinə qətiyyən çıxma bilməzdilər.

Qlenarvan və Paqanel uca porfir qayanın başına dırmaşmış oradan bütün üfüqü gözdən keçirdilər. Onlar "nevada"nın təpəsində idilər və üfüqün hüdudu onların gözləri qarşısında qırx mil məsafədə hər tərəfə açılmışdı. Şərqdə geniş bir yamac görünürdü. Peonlar bu yamacdan enirən çox vaxt dalları üstə uzanıb bir neçə yüz sajen üzəşəği sürürdülər. Uzaqlarda buz kütlələri üzərinə tökülmüş süxurların bir yerə toplaşmış qırıqlarının uzun zolaqları görünürdü. Kolorado çayının vadisini artıq gecə kölgəsi bütümüşdü. Ancaq yer üzərindəki çıxıntıların, təpələrin və zirvələrin yalları batan günəşin əyri şüaları altında parlayırdı. Qaranlıq tədricən dağların bütün şərq yamacını bürüməkdə idi. Qərbdə isə şəfəq dağ ətəklərini hələ də işıqlandırır. Tünd-qırmızı şüalarla işıqlandırılmış qayalar və buz kütlələri gözqamaşdıracaq qədər gözəl idi. Əyri-üyrü bir xətlə birləşmiş, getdikcə alçalın təpələr silsiləsi şimala doğru uzanıb gedirdi. Bu silsilə, titrək əllə cızılmış dalğalı bir xətti andırırdı. Silsilənin ucu dumanlı üfüqlərdə gözdən itirdi. Bunun əvəzində cənubun mənzərəsi doğrudan da gözəl idi və gecənin yaxınlaşması onun gözəlliyini daha da artırır. Əfsanəvi bir əjdaha kimi uğuldayan Antuko vulkanı böyük tüstü burumları və alov fişqıraraq bütün qüdrəti ilə göz qabağında canlanırdı. Onu üzük qaşı kimi dövrəyə almış yamacları ehtə bir yanğın bürümüşdü. Közərmis daşlar, dolu kimi gözqamaşdırıcı əlvan işıqlar saçaraq, vulkanın başı üzərində uçurdu; yanın lava düzəngəyə axırdı, qırmızı tüstü sütunu göyə qalxırdı. Qızartı üfüqün tutqun xətti arxasında gizlənen günəşin axırıncı solğun şüalarına qalib gələrək bütün göyə yayılmışdı.

Paqanel və Qlenarvan cəzib edilmiş kimi, göy ilə yer atəşinin həqiqətən gözqamaşdırıcı mübarizə mənzərəsindən nəzərlərini uzun müddət ayıra bilmədilər. Lakin bu mənzərəyə qismən laqeyd baxan Vilson, onları həqiqət ələminə qaytardı. Əlbəttə, ətrafda ağac yox idi, ancaq xoşbəxtlikdən yamaclar quru yosunla örtülmüşdü. Odunçuluğa məcbur olmuş səyyahlar kifayət qədər yosun və habelə yanacaq vəzi-fəsini görə bilən lyaret bitkisi kökləri topladılar.

Qiymətli yanacağı daxmaya gətirib ocağa basdılar. Ocağı yandırmaq çox çətindi, ancaq yandırdıqdan sonra ocağın sönməsinin qabağını almaq daha çətindi. Mayorun deməsinə görə, seyrək havada odu qidalandırmaq üçün kifayət qədər oksigen yox idi.

– Ancaq, – deyə o, əlavə etdi, – su, qaynamaq üçün yüz dərəcəyə qədər qızdırılmamalıdır. Yüz dərəcə qızdırılmış suda bişirilən qəhvə həvəskarları az bir istiliklə kifayətlənməlidirlər. Çünki belə yüksəklikdə su təqribən doxsan dərəcədə də qaynayır¹.

Həm böyük bir ləzzətlə bir neçə qurtum isti qəhvə içdi. Quru et böyük həvəslə qarşılanmadı. Ətin görünüşü Paqanelin heç şübhəsiz doğru olan, ancaq heç bir əməli qiyməti olmayan qeydinə səbəb oldu. O, dedi:

– Amerika dəvəsinin biştekisi lap yerinə düşərdi! Deyirlər ki, bu heyvan öküz və qoyunu çox yaxşı əvəz edir. Mən aspazlıq nöqtəyindən bunun doğru olub-olmadığını bilmək istərdim!

– Alim dostum, yoxsa, yoxsa axşam yeməyimizdən razı deyilsiniz? – mayor soruşdu.

– Yox, qaçaq mayor, bu yemək mənim çox xoşuma gəldi. Ancaq onu da deyim ki, bu axşam yeməyinə bir balaca ov eti də əlavə edilərsə heç də bəd olmazdı.

Mak-Nabs dedi:

– Görünür ki, siz naz-nemət sevnənlərdəsiniz!

– Mayor, bu fikrinizi qəbul edirəm, ancaq açıqcasına etiraf edin ki, söz özünüz də bu saat biştekisdən boyun qaçırmaqdadınız.

– Ola bilər.

– Və sizdən bunun üçün ova gətməyinizi xahiş etsəydilər, yəqin soyuğa və gecəyə baxmayaraq, buna etiraz etməzdiniz?

¹ Suyun qaynama nöqtəsi hər üç yüz iyirmi dörd metr yüksəklikdə təqribən bir dərəcə azalır.

– Höcət etmirəm....

Mak-Nabsın yoldaşları həmişə qulluq göstərməyə hazır olduğuna görə öz razılıqlarını mayora bildirməyə macal tapmamışdılar ki, uzaqlardan bir nəriltili eşidildi. Hamı qulaqlarını şəkələdi. Bu tək bir heyvanın yox, bütöv bir sürünün nəriltilisi idi, gurultu böyük bir sürətlə yaxınlaşırdı.

– Doğrudanmı təsadüf bizə o qədər lütfkardır ki, bu daxmadan əlavə hələ axşam yeməyinə bizə isti ətli yemək də verəcək? – deyə coğrafiyaşünas öz-özünə düşünüb dilləndi.

Ancaq Qlenarvan onun sevincini sakitləşdirərək heç bir dördayaqlı heyvanın Kordilyer dağlarının bu yüksək qurşağına çıxma bilməyəcəyini söylədi.

– Belədirsə, bes bu gurultu haradan gəlir? – deyə Tom Austin soruşdu. – Eşidirsinizmi, gurultu getdikcə yaxınlaşır.

– Bəlkə də bu yuvarlanan lavalanın gurultusudur? – deyə Mülred tərəddüdlə səsləndi.

– Yox, bu heyvan nəriltilisidir! – deyə Paqanel etiraz etdi.

– Gedək baxaq! – deyə Qlenarvan təklif etdi.

Mayor dedi:

– Hər ehtimala qarşı özümüzə silah götürək.

Hamı daxmadan bayıra sıçradı. Qaranlıq, ulduzlu gecə çökmüşdü. Ayın dairəsi hələ üfüqdə görünmürdü.

Şimalda və şərqdə dağların təpələri qaranlıqda görünmürdü, etrafda yalnız qayaların əfsanəvi çevrələrini seçmək olurdu. Nəriltili, ürkmüş heyvan nəriltilisi – getdikcə yaxınlaşırdı. Sürü haradan isə Kordilyer qaranlıqlarından gəlirdi. Bu nə olan şeydir? Birdən bir axın, yolçuların üzərinə gəldi: bu nə qar, nə də daş axını olmayıb, qorxudan dəli olmuş canlı heyvanlar axını idi. Elə bil heyvanların ayaqlarının tappılısından bütün dağ titrəyirdi. Havanın seyrək olmasına baxmayaraq, yüzlərcə və bəlkə də minlərcə olan bu heyvan sürüsü qulaqbatırıcı bir səs qoparırdı. Bunlar pampaslardan gələn vəhşi heyvanlarımı, yoxsa sadəcə Amerika dəvəsi sürüsü idimi?

Yolçular yerə sərilməyə macal tapmamışdılar ki, canlı tufan onların üstünü aldı. Yaxşı görmək üçün ayaq üstə durmuş Paqanel bir qırpımda yerə yuvarlandı.

Bu zaman tufan səsi eşidildi: mayor təvəkküli, sürüyə atəş açmışdı. Heyvanlar dayandırılmaz bir coşğunluq və nəriltili ilə vulkanın

ışıqlandırdığı yamacla üzəyaşığı yuvarlandığı halda, ona elə gəldi ki, bir heyvan yıxıldı. Paqanelin qaranlıqda:

– Tapdım! – səsi eşidildi.

– Nə tapdınız? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Eynəyimi! Məəttələm ki, belə vurhavurda o, necə salamat qalmışdır!

– Siz yaralanmışsınızmi?

– Yox, ancaq bir qədər ezilmişəm. Yaxşı, bunlar nə heyvanlardı? İndicə öldürülmüş heyvanı sürüyüb daxmanın yanına gətirən mayor:

– Bu saat bilərik, – deyə cavab verdi.

Mak-Nabsın “ovuna” od işığında tamaşa etmək üçün hamı daxmaya gəlməyə tələsdi.

Bu, xarici görünüşündən küvənsiz dəvəyə oxşayan gözəl bir heyvan idi, heyvanın xırda başı, arıq gövdəsi, uzun və nazik ayaqları, darçını rəngli ipək kimi yumşaq tükü var idi.

Paqanel heyvana baxan kimi onu tanıdı:

– Bu quanakodur.

– Quanako nə heyvandır? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Əti yeyilən bir heyvandır, – deyə Paqanel cavab verdi. – Dadlıdırmi?

– Çox dadlıdır. Olimpə layiq bir xörəkdir. Mənim ürəyimə dammışdı ki, axşam yeməyinə təzə ətimiz olacaqdır! Özü də necə ət! Yaxşı, heyvanı soymağı kim boynuna alır?

Vilson:

– Mən, – dedi.

– Mən də sizə ət qovurması hazırlaram, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Cənab Paqanel, məgər siz aşpazsınız? – deyə Robert soruşdu.

– Əlbəttə, oğlum, axı mən fransızam. Hər bir fransızın canında bir az aşpazlıq da var.

Beş dəqiqədən sonra Paqanel iri “ov ətini” parçalarını közormiş kömürlərin üstünə qoydu.

Daha on dəqiqə keçdikdən sonra alim-aşpaz yol yoldaşlarını özünün tontənə ilə “quanakonun can ətini” adlandırdığı xörəkdən ləzzətli yeməyə dəvət etdi. Sıxılmadan hamı isti ətə iştaha ilə yeməyə başladı. Ancaq “quanakonun can ətini”ni dadan kimi hamı məyus sifətini qırışdıraraq, çeynənməmiş tikəni tüpürməyə tələsdi. Bu, coğrafiyaşünası dərin heyretə saldı. Biri:

– Bu iyrenc ətdir! – dedi.

– Bunu yemək olmaz, – deyə o biri təsdiq etdi.

Yazıq alim “can əti”ni özü də dadıb etiraf etməli oldu ki, qızartmanı hətta acından ölən adam belə yeməz. Yoldaşları Paqanelin “olimp” xərəyi haqqında zarafat etməyə başladılar. O özü isə heqiqətdə də ləzzətli olan və gastronomların qiymətləndirdiyi qanako ətinin onun əlindən birdən nə üçün belə yeyilməz olduğunun səbəbini tapmaq üçün başını sındırırdı. Birdən fikrinə bir şey gəldi.

– Anladım! – deyə o, qışqırdı. – Mən anladım!

– Bəlkə ət köhnə imiş? – deyə Mak-Nabs ümumun qəhqəhəsi arasında məsxərə ilə soruşdu.

– Məsxərəni buraxınız, mayor, heyvan çox qaçmışdır! Təəccüb edirəm ki, mən bu məsələni necə unutmuşam.

– Cənab Paqanel, siz bununla nə demək istəyirsiniz? – deyə Tom Austin soruşdu.

– Qanakonun əti yalnız heyvan sakit vaxtında öldürülərkən dadlı olur; onu çox qovduqda, çox qaçmağa məcbur etdikdə, onun əti iyrenc olur. Beləliklə, bu heyvanın ətinin dadından mən cürətlə deyə bilərəm ki, o və bütün sürü uzaqdan qaçıb gəlmişdir.

– Siz buna əminsizsinizmi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Tamamilə əminəm, – deyə alim cavab verdi.

– Lakin, gecənin bu vaxtında öz yuvalarında dinc yatmalı olan bu heyvanları qorxuya sala bilən nə ola bilər?

Paqanel dedi:

– Bilmirəm, əziz Qlenarvan. Mən bu suala cavab verə bilməyə cəyəm. Ancaq bu tapmaca üzərində başımızı sındırmağa dəyməz. Yaxşısı budur uzanıb yataq. Mən yatmaq üçün lap ölüərəm! Mayor, yataqımı?

– Yataq, Paqanel!

Ocağa yanacaq ataraq və bir-birilərinə şirin yuxu diləyərək hamı ponçosuna büründü. Çox çəkmədən daxmada çoxsəslə xorultu eşidildi.

Yalnız Qlenarvan yata bilmirdi. Onun fikri bilaixtiyar təsvirəgəlməz bir həyəcan içərisində qaçan sürüyə qayıdırdı. Bu heyvanları dəlicəsinə Antuko uçurumlarına doğru baş alıb qaçmağa nə məcbur etmişdi? Heç bir yırtıcı heyvan qanakonu qorxuda bilməz. Belə yüksəklikdə nə yırtıcı heyvan, nə də ovçu ola bilməzdi. Bəs onda qanakoların qaçmasına nə səbəb ola bilərdi?

Yaxın bir fəlakətin nigarançılığı Qlenarvanı üzürdü.

Bununla belə, bu ağır gündən sonrakı xoş dinclik duyğusu tezliklə onun fikirlərinə başqa bir istiqamət verdi və qorxusu ümidlə əvəz olundu. O, sabah Kordilyer dağlarının ətəklərindəki düzəngahlarda olacaqlarını gözləri qabağında canlandırırırdı. Kapitan Qranti ancaq orada axtarmağa başlayacaq və bu axtarış çox çəkmədən müvəffəqiyyətlə qurtaracaqdı. Qlenarvan, kapitan Qranti və onun yoldaşlarını əziyyətli əsarətdən necə xilas edəcəklərini gözləri qabağına gətirirdi. Müxtəlif mənzərələr bir-birinin dalınca onun beynindən ötüb keçir və ocaqdan çıxan qığılcımların parıltısı onun diqqətini cəlb edər-etməz, bu fikirlər beynindən yox olurdu. Qlenarvan yatmış yoldaşlarının sifətlərinə, daxmanın divarlarında oynayan ani kölgələrə baxırdı. Ancaq bundan sonra bəd fikirlər yeni bir qüvvə ilə onun beynini qaplayırdı. Bu zaman Qlenarvan qulaqlarını şəkəylərək, qapının dalından gələn əcaib xışıltı səslərini eşitməyə çalışırdı. Kimsəsiz və tənha dağlarda bu əcaib səslərin necə əmələ gəlməsi məlum deyildi. O, birdən uzaqlarda göy gurultusu, yeraltı uğultuya bənzər tutqun, müdhiş bir səsin gəldiyini və getdikcə artdığını eşitdi. Bu səs haradasa dağların ətəyində, bir neçə min fut onlardan aşağı qopmuş fırtınanın əks-sədası ola bilərdi, bununla belə buna inanmaq istəməyərək Qlenarvan daxmadan bayıra çıxdı.

Ay üfüqdən qalxmışdı. Nə göydə, nə də dağların yamaclarında bir dənə də olsun bulud var idi. Qlenarvan qaranlığa nə qədər diqqətlə baxdısa da, heç bir yerdə fırtına əlaməti görmədi. Aydın göydə, hətta şimşək də çaxmırdı. Yalnız vulkan alovunun işıqları qara bazalt qayaları üzərində oynayırdı. Göydə yüzlər və minlərcə ulduz parlayırdı. Bununla belə uğultu lap aydın eşidilirdi. Sanki o, Kordilyer dağları boyunca hərəkət edərək yaxınlaşırdı.

Qlenarvan daxmaya daha narahat halda qayıtdı. O, bu yeraltı gurultunun qanako sürüsünün qaçması ilə bir əlaqəsi olub-olmadığını öz-özündən soruşurdu. Heyvanların qorxmalarına bu gurultu səs səbəb olmasın? O, saata baxdı. Gecə saat iki idi. Qlenarvan bilavasitə heç bir təhlükənin olmadığını görüb ölü kimi yatmış yoldaşlarını yuxudan oyatmağa cürət etmədi və özü də dərin yuxuya daldı. Onun bu yuxusu bir neçə saat davam etdi.

Qulaqbatırıcı bir gurultu Qlenarvanı yuxudan ayıltı. Elə bil içərisində top gülləsi qutuları olan minlərcə araba daş döşənmiş küçə ilə gedirdi. Qlenarvan birdən yerin, ayaqları altından qaçdığını hiss etdi. Daxma yırgalandı və divarı çatladı.

– Qalxın! – deyə o, qışqırdı.

Onun yoldaşları onsuz da yuxudan oyanmışdılar. Oyanmamaq da mümkün deyildi. Dəhşətli bir qüvvə onları itələyib, bir yerə yıxdı və böyük bir sürətlə dağın yamacı ilə aşağı sürüklədi.

Yenice açılan səhərin işıqlarında qorxunc bir mənərə canlandı. Dağların şekli birdən-birə dəyişildi. Dağların təpəsi yırgalanır və sonra da qulaqbatırıcı bir çatırtı ilə elə bil açıq kalafaya yuvarlanırdı. Sıra dağların bir neçə mil enində olan böyük bir sahəsi yerindən qopub düzəngaha doğru yuvarlandı¹.

– Bu zəlzələdir! – deyə Paqanel qışqırdı.

Coğrafiya alimi səhv etmirdi. Bu, doğrudan da zəlzələ idi. Çili dağlarında, xüsusilə səyyahların indi olduqları yerdə belə zəlzələlər çox tez-tez baş verir. Burada on dörd il ərzində Kopiano şəhəri iki, Sant-Yaqo şəhəri isə dörd dəfə dağılmışdı. Yer qabığının bu hissəsinin altında olduqca böyük bir atəş mənbəyi gizlənmişdi; cavan dağ silsiləsinin vulkanları isə yer altında toplaşmış buxar və qazları bayıra atmaq üçün kifayət deyildi. Yerli əhəlinin “tramblores” adlandırdığı arasıkəsilməz yeraltı təkanlar da bunun nəticəsində əmələ gəlirdi.

Bu halda, bizim yeddi səyyahın olduğu dağın bir hissəsi qopub ən iti gedən bir qatar sürətilə, yeni saatda əlli mil sürətlə aşağı yuvarlanmaqda idi. Həyəcana düşmüş və qorxmış adamlar yerdən, yosunlardan yapışırdılar. Qaçacaq bir yer yox idi, Yeraltı uğultu, uçan qayaların qorxunc gurultusu, qranit və bazalt kütlələrinin toqquşmasından əmələ gələn gurultu hər cür danışmaq səyini mənasız edirdi. Hər dəqiqə bir yer heç bir təkan olmadan səlis və yumşaqcasına ayaq altından sürüşür, lakin bəzən də şiddətli fırtınada yırgalanan gəmidə olduğundan daha qüvvətli bir silkələnmə və yırgalanma başlayırdı. Səyyahlar başgicəlləndirici bir sürətlə aşağı yuvarlanırdılar; onların gözü önündə böyük torpaq qəlpələri uçub qarşdakı uçurumlara tökülür, qocaman ağaclar kökündən qopur, bütün əyri-üyrü yerlər, dağın şərq yamacları hamarlaşırı. Əlli dərəcəlik enişdə sürətlə aşağı yuvarlanan və getdikcə öz sürətini artıran bir neçə milyard tonluq dağ kütləsinin qüvvəsini təsəvvür etmək mümkün deyildi.

¹ Belə bir hadisə 1820-ci ildə Monblan dağında olmuşdur: bu qorxunc fəlakət şamunili olan üç bələdçinin ölümünə səbəb olmuşdur.

Səyyahlardan heç kəs, bu yuvarlanmanın nə qədər davam etdiyini müəyyən edə bilmirdi. Onların heç biri, hətta yuvarlanmanın harisi uçurumda qurtaracağını düşünməyə belə cürət etmirdi. Yuvarlanmanın sürətindən təngnəfəs, qar qasırğasından kor olmuş və kəsici soyuqdan donmuş səyyahlar bəzən şüurlarını itirmələrinə baxmayaraq qüdrətli özünüqoruma duyğusuna tabe olub, əlləri və dirnaqları ilə yenə də yerdən yapışmaqda davam edirdilər.

Birdən dəhşətli bir təkan onları yuvarlanan adadan qopardı. Ətalət qüvvəsi onları qabağa tulladı və onlar yamacın son çıxıntıları üzərində aşağı yuvarlandılar. Dağın qopmuş hissəsi maneəyə dəyib dərhal dayandı.

Bir neçə dəqiqə kimsə tərpənmədi. Sonra birinci olaraq mayor səndələyə-səndələyə ayağa qalxdı. O, tozdan tutulmuş gözlərini silib ətrafına baxdı. Yol yoldaşları ölü kimi hərəkətsiz halda onun ətrafında yerə sorilmişdilər. Mayor onları saydı. Bir adamdan başqa hamı burada idi. Robert Qrant yox idi.

XIV FƏSİL

XİLASKAR ATƏŞ

Kordilyer dağlarının şərq yamacı maili halda aşağı enərək duyulmadan düzənliyə çevrilən bir neçə enişdən ibarət idi. Yerindən qopmuş dağ parçası bu yamacın etəyinə qədər yuvarlanaraq dayanmışdı. Səyyahlar birdən-birə başqa ölkəyə düşmüşdülər: düzəngahı sıx ot örtmüşdü, budaqlarından qıprırmızı almalar sallanmış gözəl alma ağacları tam bir meşə əmələ gətirmişdi. Elə bil ki, bir möcüzə nəticəsində məhsuldar Normandiyanın bir guşəsi Yeni Dünyaya köçürülmüşdü və yolçular da bu guşəyə düşmüşdülər. Başqa hallarda onlar, qarlı dağların boşluğu və çıpaqlığı ilə çiçəkli düzlər, yuxarıda hakim olan sərt qışla buradakı isti yay arasında kəskin ziddiyyətə hədsiz dərəcədə təəccüb edərdilər.

Yer də hərəkətsiz və sabit olmuşdu. Zəlzələ qurtarmışdı.

Şübhəsiz, yeraltı qüvvələr, daima yeraltı təkanlara və torpağın tərpənməsinə məruz qalan Kordilyer sıra dağlarının harasında isə uzaqlarda öz pozucu işini davam etdirməkdə idi, lakin burada tam bir sakitlik hökm sürürdü.

Yenicə sakitləşmiş zəlzələ öz müstəsna qüvvəsilə fərqlənirdi. Dağlar tamamilə tanınmaz olmuşdu. Mavi göyün fonunda dağ təpələrinin, yalların, şiş qayaların yeni-yeni şəkli düşmüş olduğunu görmək olardı və pampasların bələdçisi bunlarda əvvəlki əlamətləri əbəs yerə axtarmalı olacaqdı.

Səhər saat səkkizdi. Mayorun qayğısı sayəsində Qlenarvan və onun yol yoldaşları yavaş-yavaş özlərinə gəlməyə başladılar. Onların yalnız qulaqları batmışdı. Yuvarlandıqları zaman heç kəsin bir yeri də cızılmamışdı. Yolda Robert Qrant yox olmasaydı, onlar hətta özlərini gətirib düzəngaha çıxaran bu hərəkət üsulundan razı qalardılar.

Bu cəsur oğlanı hamı – doğma bir övladı kimi ona bağlanmış Paqanel də, adətən soyuq olan mayor da, Qlenarvan da xüsusilə sevirdi. Qlenarvan Robertin itdiyini bildikdə son dərəcə məyus oldu. Uçurumun dibinə düşüb əbəs yerə imdad istəyən bədbəxt uşağı təsəvvüründə canlandırır... O, göz yaşlarını güclə saxlayaraq:

Dostlarım, dostlarım, – deyərək təkrar edirdi. – Roberti axtarmaq lazımdır, onu tapmaq lazımdır! Biz oğlumuzu buraxıb gedə bilmərik! Biz bütün keçidləri, bütün yarıqları lap diblərinə qədər gözdən keçirməliyik! Siz mənim belimə kəndir bağlayın, bütün uçurumları mən özüm yoxlaram. Eşidirsinizmi? Bunu mən tələb edirəm! Kaş o, sağ olaydı! Oğlu sağ olmadığı halda biz onun atasının gözüne görünməyə necə cürət edə bilərik!

Qlenarvanın yol yoldaşları dinmədən ona qulaq asırdılar. Qlenarvanın, onların gözlərində, heç olmazsa bir ümid qığılcımı görməyə səy etdiyini hiss edərək, onlar kənara baxırdılar.

– Susursunuz? – deyərək Qlenarvan davam etdi. – Siz mənə cavab vermirsiniz? Deməli, siz heç bir şeyə ümid etmirsiniz? Heç bir şeyə?

Ağır sükut yenə də ona cavab oldu.

Sonra Mak-Nabs danışmağa başladı:

– Robertin nə vaxt itdiyi heç kəsin yanında deyil ki? – deyərək soruşdu.

Bu suala heç kəs cavab vermədi.

– Heç olmazsa, Kordilyer dağlarından enərkən uşağın kimin yanında olduğunu söyləyin, – deyərək mayor davam etdi.

– Mənim yanımda, – deyərək Vilson cavab verdi.

– Nə vaxta qədər siz onu öz yanınızda gördünüz? Vilson, yadınıza salın! Fikrinizi cəm edin!

– Yadımda qalan budur, – deyərək Vilson cavab verdi: – Robert Qrant, nəgahani təkən bizim yuvarlanmamızı dayandırandan iki dəqiqə əvvəl qədər mənim yanımda idi.

– Çox yox, iki dəqiqə əvvəl? Düşünün, Vilson, vaxt haqqındakı təsəvvürünüz dolaşmaq olmasın, o zaman dəqiqələr sizə çox uzun gələ bilərdi. Siz səhv etməmişsiniz ki?

– Yox... Güman edirəm ki, səhv etməmişəm... Təkənə ən azı iki dəqiqə qalmış mən hələ Roberti görürdüm... Mən buna zəmin oluram.

– Yaxşı!, – deyərək Mak-Nabs davam etdi. – Robert hansı tərəfdə idi: sağımızda, yoxsa solunuzda?

– Solunuzda. Burası yadımdadır ki, onun pañosunun ətəyi mənim üzümə dəyirdi.

– Bəs siz bizim hansı tərəfimizdə idiniz?

– Yenə də solunuzda idim.

Mayor üzünü dağa çevirib sağını göstərərək:

– Deməli, Robert bu tərəfdə itə bilər, – dedi. – Onun itməsilə uçmuş dağ kütləsinin dayanması arasında iki dəqiqə keçdiyini nəzərə alarsaq, o zaman aydındır ki, Roberti, dağın ətəyindən başlanmış iki min fut yüksəkliyə qədər olan sahədə axtarmaq lazımdır. Bu sahəni kvadratlara bölüb, elə bu saat axtarışa başlayaq!

Mayorun təklifinə heç kəs bir kəlmə də əlavə etmədi. Dağın döşünə dırmaşmış altı nəfərin hər biri öz kvadratını sayla tədqiq etməyə girdi. Onlar dönmədən uçmuş yerin sağ tərəfilə gedərək, dağ kütləsinin uçmuş qırıntıları ilə dolmuş uçurumların dibinə qədər enib ən balaca yarıqları belə axtarıb, oradan əl-ayaqları qanmış və paltarları tikə-tikə olmuş bir halda yuxarı çıxırdılar. Onların hər biri öz həyatını dəfələrlə təhlükəyə salmışdı. Bir neçə əlçatmaz uca yerdən başqa dağın bütün bu hissəsi diqqətlə tədqiq edildi. Axtarışın bir neçə saat davam etməsinə baxmayaraq dincəlmək haqqında heç kəs fikirləşmədi. Bununla belə bütün söylər əbəs idi. Dağlar Robertə qəbir, qaya parçaları isə başdaşı olmuşdu.

Gündüz saat birə yaxın Qlenarvan və yol yoldaşları əldən düşmüş və pərişan bir halda yəni düzənlikdə tapışdılar. Qlenarvan son dərəcə məyus idi. O, güclə danışdı. Qanı qaçmış dodaqları yalnız hərdən bir səssizcə pıçıldayırdı:

– Mən buradan getməyəcəyəm. Getməyəcəyəm!

Onun bu inadını hamı anlayaraq onunla hörmətlə davranırdı.

Paqanel mayora və Tom Austine dedi:

– Gözləyək. Bir az dincəlib yenidən qüvvə toplayaq. Hər halda istər axtarışda, istərsə yolumuza davam etmək üçün qüvvə toplamaq lazımdır!

– Elədir, – deyə Mak-Nabs cavab verdi. – Madam ki, Eduard bunu isteyir, biz burada qalacağıq. O, hələ ümid edir. Anciq nəyə ümid edir, bilmirəm?..

Tom Austin:

– Yazıq Robert! – dedi.

– Bəli, yazıq Robert, – deyə Paqanel gözlərinin yaşını silərək təkrar etdi.

Düzenlikdə çoxlu ağac bitmişdi. Mayor bir qədər yuxarıda bir dəstə ağac seçib onların altında müvəqqəti bir çadır qurdu. Səyyahların hələ bir neçə yorğanı, silahı, azca qaxac ətləri və düyüləri qalmışdı. Yaxında balaca bir çay axırdı. Onlar, içərisinə tökülmüş daş və torpaqdan hələ bulanıq olan sudan içmək üçün götürdülər. Müfredi quru otlardan tonqal qalayıb Qlenarvan üçün bir fincan isti qəhvə qaynatdı. Ancaq Qlenarvan qəhvəni içmədi.

Beləliklə, gün keçdi. Sakit və dinc bir gecə oldu. Yol yoldaşları kimi Qlenarvan da pañosuna bürünüb uzandısa da ancaq kirpik-kirpiyə vura bilmədi. Gecəyarısı o, yenidən ayağa qalxıb dağa dırmaşdı. Dağın lap yuxarisına çıxmışdı; tez-tez dayanaraq nəfosini çəkmədən gah ən xırda bir hənirtiyo belə qulaq verir, gah da boş yamacı kədərli qışqırıqlarla doldururdu.

Yazıq Qlenarvan bütün gecəni dağı dolaşdı. Mayor və Paqanel bu sürüşkən enişlərdə, Qlenarvanın chtiatsızlıqla yaxınlaşdığı uçurların kənarında ona kömək etməyə hazır bir halda növbə ilə onun dalınca gedirdilər. Ancaq bütün axtarışlar əbəsdi və min dəfələrlə havaya deyilən “Robert! Robert!” çağırışına yalnız əks-səda cavab verirdi...

Səhər açılırdı. Mayor və Paqanel, Qlenarvanı güclə çadıra gətirməli oldular. O, qəmgindi. Yola davam etməyi və bu qəmli düzəni buraxıb getməyi kim ona təklif etməyə cürət edə bilərdi?

Bununla belə ərzaq ehtiyatı qurtarmaq üzrə idi. Dəstənin düşmüş olduğu yerin yaxınlığında katapasın dediyi argentinalı bələdəçilər olmalı idi. Hələ “Dunkan”la Atlantik okeanda görüşəcəkləri bir kənara dursun, geri qayıtmaq, qabağa getməkdən çətindi. Bütün bu əhəmiyyətli mülahizələr düzəngahda çox qalmağa imkan vermirdi, ümumun mənafeyinə olaraq irəli hərəkət etmək vaxtını yubandırmaq olmazdı.

Mak-Nabs, kədərli düşüncələrdən Qlenarvanı ayırmağa cəhd etdi. O, Qlenarvanla danışımağa girişdisə də, Qlenarvan onun sözlərini eşitmirmiş kimi ancaq başını yırğalayır. Görünür, axırda mayorun sözləri onun şüuruna çatdı.

– Yola düşmək vaxtı çatmışmı? – deyə o, təkrar etdi.

Mayor:

– Bəli, çatmışdır! – dedi.

– Heç olmazsa bircə saat gözləyək!

– Yaxşı, bir saat da gözləyərək! – deyə mayor cavab verdi.

Bir saatdan sonra Qlenarvan daha bir saat vaxt istədi. Elə bil ki, ölümə məhkum edilmiş adam həyatının uzadılması üçün yalvarırdı. Nəhayət, Mak-Nabs özünü saxlaya bilməyib bütün yoldaşlarının adından Qlenarvana bildirdi ki, daha yubanmaq olmaz, tezliklə yola düşmək lazımdır. Çünki indi hamının həyatı bundan asılı idi.

– Elədir, elədir... – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Gedək... gedək...

Lakin Mak-Nabsa cavab verirkən Qlenarvan ona baxmırdı. Onun gözləri göyə dikilmişdi. Birdən o, əllərini qaldırıb daşa dönmüş kimi bir vəziyyətdə qaldı.

– Ora baxın! – deyə qışqırdı. – Ora baxın!

Bütün nəzərlər, Qlenarvanın amirənə bir surətdə göydə göstərdiyi nöqtəyə çevrildi. Bu nöqtə sürətlə böyüyürdü. Bu, çox hündürdə uçan bir quş idi. Paqanel:

– Bu qartaldır, – dedi.

– Bəli, qartaldır! – deyə Qlenarvan təkrar etdi. – Kim bilir? ... O yaxınlaşır! Aşağı enir! Gözləyək!

Qlenarvan nəyə ümid edirdi? Doğrudanmı o, aqlını itirmişdi? O: “Kim bilir” dedi...

Quş sürətlə yaxınlaşırdı. Paqanel səhv etməmişdi, bu, doğrudan da Kordilyer quşlarının padşahı olan qartal idi. Qartallar çox qüvvətli olur. Bəzən onlar öküzü belə itələyib uçuruma salır. O, düzənlərdə otlayan qoyunlara, dayçalara, cöngələrə hücum edib onları özünün əlçatmaz bir yüksəklikdə olan yuvasına aparır. Qartallar çox vaxt, iyirmi min fut yüksəklikdə olan yuvasına aparır. Qartallar çox vaxt, iyirmi min fut yüksəklikdə qalxır, orada ən yaxşı durbinlə belə seçilməyən sahəni seyr edir, bu yüksəklikdən ən balaca heyvanları belə gözəlcəsinə taparaq onlara hücum edir. Qartalın uzaq görünliyi adamda heyrət oyadır. Onların bu xüsusiyyəti, təbiyyətçilər üçün anlaşılmaz bir sirdir.

Qartal yerdə nə görmüşdü? Bəlkə Robert Qrantın cəsədi onun nəzərinə çarpmışdı? Qlenarvan gözünü qartaldan ayırmadan:

– Kim bilir? – deyə təkrar etdi.

Bu böyük quş gah havada süzərək, gah da daş kimi aşağı cumaraq yaxınlaşırdı. Çox çəkmədən quş cəmişi yerdən beş yüz metr yüksəklikdə dövrə vurmağa başladı. İndi onu aydın görmək olurdu. Qüvvətli qanadları demək olar ki, hərəkət etmədən onu havada saxlayırdı. Böcəklər özlerini havada saxlamaq üçün bir saniyədə min dəfə qanad çalmalı olduğu halda böyük quşlar əzəmətli bir sakitliklə uçurlar.

Mayor və Vilson karabinlərinə əl atdılar. Qlenarvan əlinin hərəkətilə onları dayandırdı. İndi qartal dağın yamacından dörd mil məsafədə, əlçatmaz bir qayanın üzərində fırlanırdı. Qorxunc dimdiyini gah açıb, gah da yumaraq və başını silkələyərək o, getdikcə daha sürətlə uçurdu.

– Robert oradadır! Oradadır! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

Birdən gözlənilməz bir fikir ildırım kimi onun beynində parladı.

– Robert hələ sağdırsa, qartal onu... – deyə o, dəhşətlə qışqırdı: – Ateş! Ateş!

Ancaq artıq gec idi. Qartal qayaların uca çıxıntısı arxasında gözden itdi. Qlenarvan üçün tam bir əsr qədər uzun keçən bir saniyə belə keçmədi ki, böyük quş yenidən uçub havaya qalxdı; ancaq quş özü ilə ağır bir yük qaldırdığından bu dəfə yavaş uçurdu. Qartal caynaqlarında Robert Qrantı tutmuşdu¹. Quş indi səyyahların düşmüş olduğu yerdən cəmişi yüz əlli fut yüksəklikdə idi. Qartal adamları görərək ağır yükü ilə bərabər gizlənmək üçün tez-tez qanad çalmağa başladı.

– Ah! – deyə Qlenarvan qışqırdı. – Robertin cəsədinin qayalara dəyib parçalanması, bu quşa qismət olmaqdan daha...

O, cümləsini bitirməyərək karabini Vilsonun əlindən qapıb döşünə sıxdı, ancaq əlləri əsdiyindən və gözləri yaşadığından nişan ala bilmirdi. Mayor:

– Verin, mən nişan alım! – dedi.

O, möhkəm əlilə, artıq üç yüz fut yüksəkliyə qaxmış yırtıcı quşu nişan aldı.

¹ Qartalin pəncələri elə qurulmuşdur ki, o öz ovunu çox yüksəyə qaldıra bilməz. Qartal uşaqlara heç bir zaman hücum etmir. Beləliklə, o, Roberti də qaldırıb apara bilməzdi. Jül Vern, onun zamanəsində qartallar haqqında danışılan bir çox nağıllarla çəşdirilmişdi ki, ondan sonrakı elmi müşahidələr bunları tamamilə redd edir.

Lakin mayor tüfəngin titəyini çəkməyə macal tapmamışdı ki, düzəngahın harasında güllə səsi eşidildi. Başından yaralanmış qartal yavaş-yavaş aşağı enməyə başladı. Qanadları açıq olduğundan quş ağır-ağır enirdi. Qartal ovunu caynaqlarından buraxmadan çayın sahilindən on addım kənarda yerə serildi. Qlenarvan quşun düşmüş olduğu yerə qaça-qaça:

– Robert! – deyə qışqırdı.

Yol yoldaşları da onun dalınca qaçdılar.

Qartal ölmüşdü. Onun açılmış qanadları altında Robertin bədəni görünmürdü. Qlenarvan dizi üstə çöküb uşağı quşun caynaqlarından xilas edərək otun üzərinə uzandırdı və qulağını onun sinəsinə qoydu.

Qlenarvan hüdudsuz bir sevinc içərisində səsi gəldikcə bağırırdı.

– Sağdır! O, hələ nəfəs alır!

Bir anda Robertin paltarını cırıb əynindən çıxartdılar. Gicgahlarını su ilə islatdılar. Robert tərponib gözlərini açdı:

– Ser... Mənim ikinci atam, sizsiniz? – deyə pıçıldadı. Qlenarvan cavab verə bilmədi. O, həyəcanından boğulurdu. Uşağın yanında diz çökərək ağlamağa başladı.

XV FƏSİL

JAK PAQANELİN İSPAN DİLİ

Qorxunc bir təhlükədən yenicə yaxasını qurtarmış Roberti bundan heç də az olmayan bir təhlükə gözləyirdi. O da yolçuların uşağa qarşı göstördikləri hədsiz nəvazişlər idi. Zəif olmasına baxmayaraq, səyyahların hər biri onu bağrına basmağı unutmurdu. Ancaq belə görünür ki, qucaqlamaq və öpmək xəstə üçün öldürücü deyilmiş, çünki bunlardan uşaq ölmədi. Uşağın xilas olması hamını xeyli sevindirilmişdi.

İlk sevinc dəqiqələri keçdikdən sonra, səyyahlar Robertin xilaskarının kim olduğu barəsində düşünməyə başladılar. Şübhəsiz ki, bu adam haqqında birinci olaraq mayor düşündü. Mak-Nabs ətrafına baxaraq çayın əlli addımlığında, dağın ətəyində, ucaboylu bir adam gördü; o, lüləsi uzun tüfənginə söykənib heykəl kimi hərəkətsiz dayanmışdı.

Onun boyu altı futdan artıq idi. Kürəkləri enli idi, qayışla bağlanmış uzun düz saçları çiyinlərinə tökülmüşdü. Onun alnı ağ, burun sümüyü

qırmızı və göz qapaqları qara rəngə boyanmışdı. O, sərhəd boyunda yaşayan pataqoniyalıların adəti üzrə bayırı ipəyə bənzər yun, kənarlarında isə qırmızı haşiyə tikilmiş gözəl bir pləş geymişdi. Bu pləş quanaqonun boynundan və ayaqlarından soyulmuş dərindən qayrılıb, dəvəquşu damarları ilə tikilmişdi. Pləşin altından onun, tülkü dərisindən qayrılmış alt paltarını görünürdü; o, bu paltarın üstündən kəmərlə bağlanmışdı və kəmərdən üzünə çəkmək üçün rəng kisəsi asılmışdı.

Pataqoniyalının sifəti qaba surətdə rənglənməsinə baxmayaraq gözəl idi və üz-gözündən ağıl təkülürdü. O, məğrur bir vəziyyət alıb sakitcə gözləyirdi. Qayanın üzərində şairənə bir surətdə dayanmış, hərəkətsiz və əzəmətli vücudu elə bil mermərdən yonulmuşdu.

Mayor pataqoniyalıyı gördü və o saat Qlenarvana göstərdi. Qlenarvan Roberti xilas edən bu adamın yanına qaçdı. Pataqoniyalı iki addım qabağa gəldi. Qlenarvan onun əlindən yapışb hər iki əlilə bərk-bərk sıxdı.

Qlenarvanın baxışında, sifəti işıqlandıran məmnun təbəssümündə o qədər minnətdarlıq vardı ki, pataqoniyalı onun sevincinə səbəb olan hissləri anlamaya bilməzdi. O, təmkinlə baş endirib nə mayora, nə də Qlenarvana bəlli olmayan bir dildə bir neçə söz söylədi. Pataqoniyalı yadellilərə diqqətlə baxıb başqa bir dildə danışdı. Lakin söylədiyi yeni cümlə də birinci kimi anlaşılmaz qaldı. Bununla belə ispan dilində çox işlədilən bir neçə söz bildiyindən Qlenarvana elə gəldi ki, pataqoniyalının danışığında ispan dilini xatırladan bir şey var.

– İspaniyalı? – deyə o, soruşdu.

Pataqoniyalı bir neçə dəfə başını əydi ki, bu da bütün xalqlarda təsdiq əlamətini bildirir. Mayor:

– Çox yaxşı, – dedi. – İndi dostumuz Paqanelin növbəsidir. İspan dilini öyrənmək məsələsinin onun ağılına gəlməsi özü bir xoşbəxtlikdir.

Paqaneli çağırdılar. O, dərhal gələrək tam bir fransız nəzakəti ilə pataqoniyalıya salam verdi; ancaq pataqoniyalı onun bu nəzakətini qiymətləndirdimi? Coğrafiya alimini əhvalatdan xəbərdar etdilər. O:

– Çox gözəl, – deyərək sözləri aydın tələffüz etmək üçün ağızını geniş açdı və:

– Vos sois um homem de bem!¹ – dedi.

Yerli diqqətlə qulaq asdısa da, bir cavab vermədi.

Coğrafiyaşünas:

– O, anlamır, – dedi.

– Bəlkə də siz sözləri düz tələffüz etməirsiniz – deyə mayor qeyd etdi.

– Ola bilər. Axmaq tələffüzü var!

Paqanel yenidən nəzakətlə başladı. Yenə də bir nəticə çıxmadı.

– Cümləni dəyişək, – deyib o, yavaşca, müəllimlərə məxsus bir ahənglə:

– Sem duvida, un Pataga?¹ – cümləsini tələffüz etdi.

Pataqoniyalı balıq kimi susurdu.

– Dizeime!² – deyə Paqanel olavo etdi.

Yerli dinmədi.

– Vos compriendeis?³ – deyə Paqanel elə bərkdən qışqırdı ki, az qala boğazının səs telləri qırılmışdı.

Hindinin bir şey anlamadığı tamamilə aydın idi, çünki o, nəhayət ispanca:

– No comprendo⁴, – dedi.

Təəccüblənmək növbəsi Paqanelə çatdı. O, həyəcanla eynəyini gözlərindən alınma və alından yenə gözlərinə çəkməyə başladı.

– Mən bu məlun danışqdan bir şey anlayıramsa, qoy mənə assınlar. Mən əminəm ki, bu, araukan dilidir, – deyib o, üzünü pataqoniyalıya tərəf çevirdi.

– İspansanı? – deyə təkrar etdi.

– Si, si⁵, – deyə pataqoniyalı cavab verdi.

Paqanelin heyrətinin həddi-hüdudu yox idi.

Mayor və Qlenarvan çöp-çöp ona baxırdılar. Mayor:

– Mənim alim dostum, – dedi və onun dodaqlarında xəfif bir təbəssüm parladı, – yoqin ki, siz yenə də huşsuzluq qurbanı olmuşsunuz.

– Nə? – deyə coğrafiyaşünas təəccüblə soruşdu.

– Bəli, pataqoniyalının ispan dilində danışdığı tamamilə aydındır.

– Omu?

– Şübhəsiz. Bəlkə də, siz huşsuzluq üzündən başqa bir dil öyrənmişsiniz...

¹ Şübhəsiz ki, siz pataqoniyalıyımsınız?

² Cavab verin.

³ Başa düşürsünüz mü?

⁴ Başa düşürəm.

⁵ Bəli, bəli.

¹ Siz çox yaxşı oğlansınız.

Mak-Nabs sözünü qurtarmadı. Coğrafiyaşünasın qəzəblə çiyinlərini çəkərək təlaş içərisində dediyi “ax!” kəlməsi onu susmağa məcbur etdi. Paqanel sərt bir tərzdə:

– Mayor, sizin zarafatınız həddini keçir, – dedi.

– Axı o, sizin söylədiklərinizi anlamır, – deyə Mak-Nabs cavab verdi.

– Yəqin bu yerli özü ispanca pis danışır, – deyə coğrafiyaşünas səbirsizliklə etiraz etdi.

– Siz onun dilini başa düşmədiyinizdən sizə elə gəlir ki, o, pis danışır, – deyə mayor sakitcə etiraz etdi.

Qlenarvan onların mübahisəsinə qarışdı:

– Mak-Nabs, sizin gümanınız doğru deyildir. Dostumuz Paqanel nə qədər huşsuz olsa da, yenə ola bilməz ki, bir dilin əvəzinə başqa dil öyrənsin!

– O zaman, öziz Eduard, yaxud da cənab Paqanel, mənə izah edin görüm, bu necə işdir?

– Mən heç şey izah etmək istəmirəm, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Hər gün ispan dilini öyrəndiyim kitabı bu saat mən sizə göstərəm. O kitabı baxın və onda mənim səhv edib-etmədiyimi görərsiniz.

Bunu deyib Paqanel saysız-hesabsız ciblərini qurdalamağa başladı. Bir neçə dəqiqə sürən ciddi axtarışdan sonra cibindən solmuş bir kitab çıxarıb təşəxxüslə mayora uzatdı.

Mayor kitabı alıb oxumağa başladı.

– Bu nə əsərdir? – deyə mayor soruşdu.

– Bu “Luziada”dır, – deyə Paqanel cavab verdi. – Bu məşhur epopeyadır...

– “Luziada”?! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

– Bəli, dostum, heç o yan-bu yan yoxdur, böyük Kamoensin “Luziada”sıdır ki var.

– Kamoensin? – deyə Qlenarvan təkrar etdi. – Mənim yazıq dostum, Kamoens portuqaliyalıdır və deməli, bu altı həftənin ərzində sizin belə söylə öyrəndiyiniz Portuqaliya dili imiş!

– Komocns! “Luziada!” Portuqaliyalı!

Paqanelin daha bir kəlmə də olsun danışmağa təqəti qalmadı. Onun nəzərləri bir yerdə qalmayıb bir nöqtədən o biri nöqtəyə sıçramaqda idi. Artıq bütün səyyahlar burada toplaşdıqlarından və coğrafiyaşünası əhatə etdiklərindən onun ətrafında son qəhqəhə səsi eşidildi.

Bütün bu müddət ərzində pataqoniyalı gözlərini də qırpmadı. O, sakit dayanıb ona tamamilə aydın olmayan bu səhnənin özünə izah edilməsini gözləyirdi.

– Ah, miskin sofeh! – deyə nəhayət Paqanel bağırdı. – Deməli, bu doğru imiş? Zarafat deyilmiş! Bunu edən də mənəm! Mən! Bu böyük bir bədbəxtlikdir! Ah, dostlarım, dostlarım, Hindistana getmək əvəzində gəlib Çiliyə çıxmaq, ispan dili əvəzinə Portuqaliya dilini öyrənmək!.. Bu lap biabırçılıqdır! Əgər mənim bu halım bir az da davam edərsə, günlərin birində sığarımı pəncərədən atdığım yerdə özümü pəncərədən ataram!..

Paqanelin öz müvəffəqiyyətsizliyindən necə şikayət etdiyini, öz halına necə gülünc bir tərzdə peşman olduğunu ciddi tövrlə dinləmək və müşahidə etmək olmazdı. Hər kəsdən əvvəl o, özü bu hala gülürdü.

– Gülün, dostlarım, lap ürəkdən gülün, – deyirdi. – Mən öz-özümə hamıdan çox gülürəm.

Bunu deyib o, ucadan bir qəhqəhə çəkdi.

– Beləliklə, biz mütərcimsiz qalmış oluruq, – deyə nəhayət, mayor ümumi gülüşü dayandırdı.

– Məyus olmayın, – deyə Paqanel cavab verdi. – İspan dili ilə Portuqaliya dili doğrudan bir-birlərinə çox bənzədikləri üçün mən səhv etmişəm. Lakin həmin bənzəyiş səhvimi düzəltməkdə bizə kömək edəcəkdir. Mən bu ağıllı pataqoniyalıya gözəlcə bildiyi dildə bu saat razılıq edəmə.

Paqanel haqlı idi, çünki bir neçə dəqiqədən sonra, o, artıq yerli ilə bir neçə kəlmə danışa bildi. O, hətta pataqoniyalının adının Talkav olduğunu da öyrəndi ki, bu da araukanca “gurultu” demək idi. Yəqin bu ad yaxşı tüfəng atdığı üçün hindiye verilmişdi.

Məlum oldu ki, pataqoniyalı pampasların peşəkar bələdçisidir. Bu, Qlenarvanı olduqca sevindirdi və özü də yaxşı bir əlamət kimi qəbul edildi. Hamı bu qərara gəldi ki, indi səfer, heç şübhəsiz, yaxşı qurtaracaqdır. Kapitan Qrantın tapılacağına daha heç kəsdə şəkk-şübhə qalmamışdı.

Səyyahlar və pataqoniyalı Robertin yanına qayıtdılar. Robert hindiye gülümsədi, o da əlini onun başına qoydu. O, uşağı gözdən keçirib əl-ayağını yoxladı. Sonra gülümsəyərək çayın kənarına gedib bir neçə dostə yabanı ot dərdi və onunla xəstənin bədənini ovdu. Hindi uşağın bədənini

böyük bir məharətlə sürdükdən sonra Robert qüvvəsinin özünə qayıtdığını hiss etdi. Aydın idi ki, bir neçə saatlıq istirahət onun bütün qüvvələrini tamamilə özünə qaytaracaqdı. Buna görə də yerlərindən hərəkət etməyərək bu günü burada keçirmək qərara alındı. Soyyahların nə qidaları, nə də nəqiyyatları var idi. Xoşbəxtlikdən Talkav onlarla idi. Bələdçi balaca dəstənin çatışmayan hər şeyin boynuna aldı. Bələdçi dörd mil məsafədə olan hindi kəndinə getməyi təklif etdi; burada dəstə üçün lazım olan hər şeyi əldə etmək olardı. Paqanel, pataqoniyalının bu təklifini birtəhər tərcümə etdi və bu təklif sevinclə qəbul olundu.

Qlenarvan və coğrafiyaşünas yoldaşları ilə salamatlaşaraq pataqoniyalının dalınca düşüb çayın axını ilə yuxarı getdilər. Nəhəng Talkava güclə çətəraq saat yarım sürətli addımlarla yol getdilər.

Dağ ətəyindən ibarət olan bu yerlər olduqca gözəl və münbit idi. Məhsuldar otlaqlar bir-birinin arxasınca düzülüşdü; bu otlaqlar yüz minlərlə kövşəyən heyvanı asanlıqla doyura bilərdi. Balaca çayların şəbəkəsilə bir-birilə birləşən gümüş rəngli göllər düzəngahın şirəli otlarına qida verirdi. Boyunları və başları qara olan qu quşları şən halda suların hamar səthinə yayılıb üzürdülər. Buranın gözəl və tərkib etibarilə müxtəlif quş aləmi var idi. Bozuntul-ağ tüklü boyunları olan izaqlar, sarı rəngli alacəhrə quşları canlı çiçəklər kimi süzüb budaqdan-budağa qonurdular. Köçəri göyərçinlər lap yerin üzəri ilə uçur, cürbəcür sərçələr havanı şaqraq səslərlə doldururdular.

Paqanel gördüklərindən hədsiz dərəcədə ləzzət alırdı. Bütün bunları: havadakı quşları da, göllərdəki qu quşlarını da, çəmənlərin gözəl otunu da adi bir şey hesab edən pataqoniyalının böyük təəccübünə rəğmənlə Paqanelin ağzından saysız-hesabsız suallar yağdı. Alim bu gəzintidə iştirak etməsinə peşman olmadığı kimi, onun uzun sürməsindən də şikayətlənmirdi. Yaxında hindilərin düşərgəsinin görünməsinə baxmayaraq ona elə gəlirdi ki, indicə yola çıxmışlar.

Kənd, Kordilyer dağlarının ətəklərində yerləşmiş düzəndə idi. Orada, ağac budaqlarından hörülmüş daxmalarda otuza qədər köçəri hindi yaşayırdı. Onlar burada öz inək, qoyun, öküz və at sürülərini otarırdılar və öz sürüləri üçün həmişə hazır yemək tapırdılar.

Ando-peruanlılar araukan, pexuen və aukass irqlərinin qarışığıdır. Bu adamlar ortaboylu olub, bədənlərinin rəngi sarıdır; ensiz alınları, girdə sifətləri, nazik dodaqları, qabağa çıxmış yanaqları vardır; onların

simalarının xətlərində qadınlara məxsus bir əlamət vardır. Antropoloqlar, bu hindilərin saf irq nümayəndələri olmadığını dərhal deyirdilər. Lakin Qlenarvanı yerlilərin özündən çox onların sürüləri maraqlandırır. Onların atı və öküzləri var idi. Qlenarvan onlardan artıq şey də istəməirdi.

Alver danışıqlarını Talkav öz üzərinə ötürdü. Danışiq uzun sürmədi. Qoşqu ləvazimatı ilə yeddi balaca Argentina atı, yüz girvənkə qaxac at, bir neçə çanaq düyü və bir neçə su tuluğu əvəzində səyyahlardan əvvəlcə çaxır və rom tələb edən hindilər indi iyirmi qızıla razı oldular. Onlar qızılın qiymətini yaxşı bilirdilər.

Qlenarvan pataqoniyalı üçün səkkizinci atı almaq istəsə də, Talkav əlinin hərəkətilə ona at lazım olmadığını anlatdı.

Alver qurtarmışdı. Qlenarvan, Paqanelin "təchizatçı" adlandırdığı yerlilərlə salamatlaşdı və yarım saat keçmiş dostlar düşərgəyə qayıtdılar. Onların gəlişi sevinclə qarşılandı. Əslinə baxsan, bu, adamın özündən çox ərzaq və atlara aiddi. Hamı böyük bir iştahla yeməyə başladı. Robert də bir az yedi. Demək olar ki, onun qüvvəsi tamamilə özünə qayıtmışdı.

Günün qalanını istirahət etdilər. Hər şey haqqında bir az söhbət etdilər: burada olmayan əzizlərini, "Dunkan"-ı, kapitan Con Manqlı, onun cəsur sənişinlərini və bəlkə də yaxınlarda olan Qarri Qrantı yad etdilər.

Paqanel bir dəqiqə də olsun hindinin yanından əl çəkmirdi. O, Talkavın lap kölgəsi olmuşdu. Coğrafiya alimi, həqiqi pataqoniyalı görmək sevincindən lap məst olmuşdu; hindinin yanında o, cırdana oxşayırdı. O, sakit bir halda dayanmış hindinin üzərinə ispanca cümlələr yağdırırdı və hindi də səbrlə ona qulaq asırdı. Bu dəfə coğrafiyaşünas ispan dilini kitabsız öyrənirdi. Səs tellərini, dilini və çənəsini var gücü ilə görürək səli sözləri necə tələffüz etdiyi eşidilirdi. O, mayora deyirdi:

– İspan dilinin ahəngini mənimsəsəm, siz mənə güzəştə getməlisiniz. Kimin ağılına gələ bilər ki, günlərin birində mən pataqoniyalıdan ispan dili öyrənəcəyəm!

XVI FƏSİL

RİO-KOLORADO

ertəsi gün, oktyabrın 22-də, səhər saat səkkizdə Talkav yola düşmək üçün işarə verdi. En dairəsinin iyirmi ikinci və qırx ikinci dərəcəsi arasında olan Argentina düzəngahı qərbdən şərqə doğru mailidir, bu minvalla, səyyahlar dənizə qədər enişlə getməli idilər.

Pataqoniyalı ata minməkdən boyun qaçırıqda Qlenarvan başqa bələdçilər kimi onun da piyada getməyi üstün tutduğunu zənn etmişdi. Ancaq Qlenarvan səhv etmişdi.

Yola düşdükləri zaman Talkav xüsusi bir səsle fit verdi. Sahibinin çağırışı ilə yaxındakı meşədən dərhal gözəl, qara kəhər bir at qaçıb gəldi. Atın parlaq tükü, oynaqlığı, nazik üzü, qabaran burun dəlikləri, sıx tüklü yalı, enli sifəti və uzun topuqları onun qızgın, qüvvətli, qaçağan və dözümlü olduğunu göstərirdi.

At bilicisi olan mayor saf qanlı pampas cinsinin bu nümayəndəsinə heyran oldu. O, bu atla “qunter” ingilis atları arasında bəzi oxşayışlar tapırdı. Bu gözəl heyvanın adı “Tayka” idi; pataqoniyalıların dilində bu “quş” deməkdir və bu ad doğrudan da ona yaraşır.

Talkav yəhərə atılan kimi Tayka şahə qaxdı. At və atlı çox gözəl bir mənzerə təşkil edirdilər. Pataqoniyalının yəhərinə, adətən Argentina düzəngahlarında işlədilən bolas və lassodan ibarət iki ov silahı bağlanmışdı.

Bolas, bir-birilə qayıyla birləşdirilmiş üç balaca küredən ibarətdir. Hindi yüz addımlıq məsafədən onu elə serrast atır ki, kürelər qaçan düşmənin, yaxud heyvanın ayaqlarına dolaşib onu yerə sərir. Bu, pataqoniyalının əlində qorxunc bir silahdır və o, bu silahdan heyrət ediləcək bir çevikliklə istifadə edir.

Lasso – iki möhkəm qayışdan toxunmuş, ucunda ilgək olan və ilgöyi girdə bir dəmirin ortasında keçən otuz fut uzunluğunda bir ipdir. Bir ucu bərk-bərk yəhərə bağlanmış lasso sol əldə tutularaq ilgək sağ əllə atılır.

Bunlardan başqa pataqoniyalının bir də çiyindən aşırılmış karabin tütəngi var idi.

Talkav, öz incə hərəkətlərinin təbii və məğrur tövrünün yolçularda doğurduğu heyranlıq hissini duymadan dəstənin başına keçdi və

səyyahlar hərəkət etdilər. Görünür, Argentina atları yorğa yerimədiklərindən səyyahlar gah çaparaq, gah da addım-addım gedirdilər.

Robert yəhərin üstündə yaxşı oturmuşdu. O, bununla at minməyi bacardığını Qlenarvana sübut edirdi.

Pampaslar Kordilyer dağlarının lap ətəyindən başlanır. Pampasları üç hissəyə bölmək olar. Sıra dağlara yaxın olan birinci hissə iki yüz əlli milə qədər uzanır. Bu hissə alçaq ağaclar və kollarla örtülmüşdür. Dörd yüz əlli mil enində olan ikinci hissəni olduqca sıx ot basmışdı. Bu hissə, Buenos-Ayresdən yəkkə səksən mil məsafədə qurtarır. Buradan ta okeana qədər səyyah ucu-bucağı olmayan qara yonca və qanqallıqla gedir. Bu, pampasların üçüncü hissəsidir.

Kordilyer dərələrindən çıxaraq Qlenarvanın dəstəsi hər şeydən əvvəl, Pataqoniyada “medanos” adlandırılan çoxlu miqdarda qum təpələrinə rast gəldi. Bitki kökləri bu qum təciklərini öz qol-budaqları ilə bərkitmədikdə onlar tam mənasilə qum dalğalarını andırır və külək hər osonda bunları o tərəf-bu tərəfə hərəkət etdirir. Bu təpələrin qumu xeyli narın olduğundan, külək onu asanlıqla bulud kimi havaya qaldıraraq, onlardan bəzən, hətta çox yüksəklərə uçan qasırğa əmələ gətirir. Bu mənzerə adamı eyni zamanda həm sevindirir, həm də onun zəhləsini töküdü. Qasırğaların bir-biri üzərinə uçaraq toz kimi yerə tökülməklə və dərhal yenidən havaya qalxmaqla düzəngahda necə süzməsinə tamaşa etmək maraqlı idi, qasırğanın pisliliyindən ibarət idi ki, saysız-hesabsız medanosdan hava narın qum tozla dolu olurdu, belə ki, adam ağızını və gözünü nə qədər bərk yumsa da, toz yenə insanın ağızına və gözüünə dolurdu.

Şimal küləyinin əsdiyi müddətdə, yəni günün çox hissəsini səyyahlar bu mənzerəni seyr etdilər. Bununla belə, dəstə, dayanmadan yoluna davam edirdi və axşam saat altıya yaxın, onlardan qırx millik bir məsafədə olan Kordilyer dağları üfəqdə duman içərisində güclə seçilən qara bir zolağa oxşayırdı.

Bu uzun keçid səyyahları yormuşdu. İstirahət saatını onlar sevinclə qarşıladılar. Səyyahlar, Neukvem çayının kənarında dayandılar. Bu çayın suyu bulanıq idi, özü də hündür, qırmızı rəngli sahillərin arası ilə qıjıltıyla axıb gedirdi. Bəzi coğrafiyaşünasların Ramid və Komoe adlandırdıqları Neukvem çayı yalnız hindilərə məlum olan göllərdən axıb gəlir və bunlar coğrafiyaşünaslar tərəfindən hələ tədqiq edilməmişdir.

Nə bu gecə, nə də ertəsi gün yadda qalacaq bir hadisə baş vermədi. Dəstə sürətlə irəliləyirdi. Yol yaxşı olduğundan və havalar sərin keçdiyindən səyahət xoş və asan idi. Axşamçağı cənub-qərb tərəfdə üfüqdən qalın buludlar qalxmağa başladı. Bu, havanın doyışocəyini xəbər verirdi. Pataqoniyalı barmağı ilə göyün qərb hissəsini coğrafiyaşünasa göstərərək ispanca nə isə dedi.

– Yaxşı, anladım, – deyərək Paqanel ona cavab verdikdən sonra üzünü yol yoldaşlarına tutub dedi:

– Hava xarablaşır. Biz pampero ilə tanış olacağıq.

Bunu dedikdən sonra o, Argentina düzəngahlarında pamperonun çox tez-tez əsdiyini izah etdi. Pampero olduqca quru və qüvvətli cənub-qərb küləyidir.

Talkav haqlı idi. Gecə qüvvətli pampero əsdi və ancaq öz pançoları ilə özlərini qoruyan adamlara az iztirab vermədi. Atlar yerə yatdılar, səyyahlar da bir yerə sıxlaşaraq atların yanında uzandılar.

Qlenarvan tufanın onları yoldan saxlayacağından qorxdığını söylədisə də, Paqanel barometre baxaraq onu sakit etdi. O:

– Adətən, pampero üç gün sürən bir qasırğaya səbəb olur, – dedi.

– Belə hallarda barometrin cəvəsi indiki kimi yuxarı qalxdıqda qasırğa dərhal keçir. Sakit olun, dostum, pamperonu fırtına adlandıracaq olsaq, bizi yalnız bir neçə belə qəzəbli fırtına yubandıracaq və günəş doğana qədər şəffaf və buludsuz olacaqdır.

– Paqanel, siz kitab kimi xəbər verirsiniz, – deyərək Qlenarvan qeyd etdi.

– Mən kitabam və istədiyiniz zaman mənə vərəqləyə bilərsiniz.

“Kitab” səhv etməmişdi. Gecə saat birə yaxın külək necə başlamışdı, eləcə də birdən sakitləşdi və səyyahlar rahat yata bildilər. Səhəri hamı, xüsusilə sümüklərini şaqıldadan və ayaz vurmuş kiçik kimi gəməşən Paqanel, dincəlmiş və qıvraq halda yuxudan qalxdı.

Bu gün oktyabr ayının iyirmi dördüncü və Talkaquanodan çıxdıqlarının onuncu günü idi. Otuz yeddinci paralelin Rio-Koloradonu qət etdiyi yerdən səyyahlar hələ təqribən yüz əlli kilometr uzaqda idilər. Daha doğrusu, o yerə qədər üç günlük yol var idi.

Bütün səyahət boyu Qlenarvan səbirsizliklə hindilərə rast gələcəklərini gözləyirdi. O, pataqoniyalının vasitəsilə kapitan Qrant haqqında onlardan bir məlumat almaq istəyirdi; indi Paqanel pataqoniyalı ilə sərbəstcə danışa bilərdi. Lakin onlar, hindilərin az-az olduğu yerlərdən gedirdilər, Çünki Argentina respublikasından Kordilyer dağlarına ge-

dən işlək yollar xeyli şimalda idi. Buna görə də onlar indiyə qədər qəbilə başçıları tərəfindən idarə edilən nə köçəri, nə də oturaq qəbilələrə rast gəlməmişdilər. Onlar üfüqdə tək bir atlı gördükdə, o, ehtimal ki, tanıyıb-bilmədiyi bu adamlara rast gəlməmək üçün, tez gözdən itirdi. Yəqin tək-tənha bu keçilməz yerlərə gəlməyə ürək etmiş hər kəsə dəstə şübhəli görünürdü; yaxşı silahlanmış səkkiz adamın görünüşü quldur-qaçağı qorxuda bildiyi kimi, həqiqi səyyah da onları quldur hesab etməkdə haqlı idi. Buna görə də Qlenarvan nə dinc yerlərdən, nə də quldurların bir şey soruşa bilərdi. O, indi heç olmazsa quldur dəstə ilə görüşməyi arzu edirdi. O, hətta danışıqın bir-birlərinə güllə atmaq şəraitində başlanılmasına da razı idi. Lakin tezliklə sənədlərdən izahının doğru olduğunu gözlənilmədən təsdiq edən bir hadisə Qlenarvanı təskin etdi. O, artıq təsadüf edilən yolçulardan kapitan Qrant haqqında məlumat almağın mümkün olmadığına təəssüf etmirdi.

Dəstə bir neçə dəfə pampaslardan gedən ciğurları və o cümlədən Karmendən Mendosaya uzanan yolu ötüb keçmişdi; bu yol, ölmüş ev heyvanlarının sümükləri ilə dolu idi. Bu heyvanlar, sürü buradan keçdiyi zaman ölmüşdülər. Talkav anlamışdı ki, dəstə pampaslarda nə böyük bir yol, nə Argentina kənd və şəhərlərini axtarır. Ancaq buna baxmayaraq o, dönmədən gedilən bu yol haqqında indiyə qədər bir kəlmə də olsun belə danışmamışdı. Dəstə hər gün səhər şərqi doğru hərəkət edir, bir addım da kənara çıxmıdan bütün günü yol gedib axşamlar günəş bathabatda gecələmək üçün dayanırdı. Talkav dəstəni deyil, dəstə Talkavı aparırdı. Bir bələdçi olaraq, bu hal onu təəccübləndirməli idi. Ancaq o, təəccüb edirdisə də, hindilərə məxsus bir təmkinliliklə bunu büruzə vermirdi. Dəstə kəndarası yolların önündən keçdikdə, o, heç bir söz demirdi. Lakin bu gün, yolçuların, həmçinin böyük yolu da ötüb keçmək istədiklərini gördükdə o, atını dayandıraraq üzünü Paqanelə çevirərək:

– Karmenə gedən yol budur, – dedi.

– Doğrudur, mənim cəsur pataqoniyalı, – deyərək coğrafiyaşünas cavab verdi, – Bu Mendosadan Karmenə gedən yoldur.

– Biz bu yolla gətməyəcəyikmi? – deyərək Talkav soruşdu.

– Yox, – deyərək Paqanel təsdiq etdi.

– Bəs biz hara gedirik?

– Birbaş şərqi.

– Yəni heç yerə?

– Kim bilir!

Talkav susdu və heyrətlə alimə baxdı. Paqanelin zarafat etdiyi qətiyyənin onun ağılına gəlmirdi. Həmişə ciddi olan hindilər zarafatın nə olduğunu anlamırlar.

– Deməli, siz Karmenə getmirsiniz? – deyə o, yenidən soruşdu.

– Yox, Karmenə getmirik, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Mendosaya da getmirsiniz?

– Mendosaya da getmirik.

Bu anda Qlenarvan onlara yaxınlaşdı. O, coğrafiyaşünasdan Talkavın nə söylədiyini və nə üçün dayandığını soruşdu.

– O, məndən hara, Karmenəmi, yoxsa Mendosayamı getdiyimizi soruşdu, – deyə Paqanel cavab verdi. – Hər iki sualına mənfi cavab aldıqda çox təəccüb etdi.

Qlenarvan:

– Doğrudan da, bizim yolumuz ona qərribə görünməlidir, – dedi.

– Elədir, o, deyir ki, biz “heç bir yerə getmirik”.

– Paqanel, deyin görüm, səfərimizin məqsədini və nə üçün daima şərqlə doğru getdiyimizi siz ona anlada bilərsinizmi?

Paqanel:

– Bu son dərəcədə çətin olacaqdır, – dedi, – çünki hindilər en və uzunluq dairəsindən heç bir şey anlamırlar. Sənədin tarixi isə Talkava tamamilə əfsanəvi bir şey kimi görünür.

– Çox maraqlıdır: Talkav söyləyən adamı anlamaz, yoxsa ona nağıl edilən əhvalatı? – deyə mayor ciddiyyətlə soruşdu.

– Ah, Mak-Nabs, siz mənim ispanca danışdığımıza indiyə qədər də inanmırsınız! – deyə Paqanel etiraz etdi.

– Nə deyim, dostum, sınayın!

– Sınayıram.

Paqanel yenə də pataqoniyalıya yaxınlaşdı onunla söhbətə başladı. Söz ehtiyatı çatmadığından və yalnız konkret təsəvvürlər və obrazlara alınmış vəhşiyyə mücərrəd şeyləri izah etmək çətin olduğundan o, tez-tez danışğını kəsirdi.

Bu zaman coğrafiya aliminə baxmaq maraqlı idi. O, əl-qolunu ölçür, bəzən az qala qışqırır, yəhərin üstündə qurcuxur, üz-gözünü bürürürdü. Onun alından iri tər damcıları axırdı. İspan dilinin gücsüz olduğunu gördükdə o, əllərini işə salırdı. O, nəhayət, atdan yerə sıçrayıb torpaq üzərində en və uzunluq dairələri şəbəkəsilə dolu coğrafiya

xəritəsi çəkdi, xəritədə hər iki okeanı və Karmenə gedən yolu düz bir xətlə göstərdi. Hələ indiyə kimi heç bir müəllim belə çətinlik çəkməmişdi. Talkav dinməzəcə coğrafiya aliminin sözünü kəsmədən nəzərlərini ondan ayırmırdı. Paqanelin danışmalarından heç olmazsa, bir kəlmə olsun belə anlayırdımı? Bunu müəyyən etmək mümkün deyildi. Coğrafiya dərsi təqribən yarım saat davam etdi. Nəhayət, Paqanel susub tördən tamamilə islanmış üzünü silərək pataqoniyalıya baxdı:

– Başa düşdümü? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Bu saat bilərəm, – deyə Paqanel cavab verdi. – Ancaq başa düşməmişdirsə, onda daha mən acizəm.

Talkav hərəkətsiz dayanmışdı. O dinmirdi. Küləyin tədricən torpaq üzərindən sildiği cizgiden gözlərini çəkmirdi.

– Nə oldu? – deyə Paqanel ondan soruşdu.

Talkav elə bil onun sualını eşitmədi. Paqanel sanki mayorun dodaqlarında kinayəli təbəssüm oynadığını görürdü. Öz ləyaqətini yüksək tutmaq arzusu ilə coğrafiya dərslərini yeni bir qüvvə ilə başlamaq istəyirdi ki, pataqoniyalı əlinin hərəkəti ilə onu dayandırdı.

– Siz əsirmi axtarırsınız? – deyə o soruşdu.

Bəli, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Özü də düz günçixanla günbatan arasındakı xətdəmi? – deyə Talkav davam etdi.

– Bəli, bəli! Məhz orada!

– Bu halda şərqlə tərəf, lazım gəlsə lap günəşin özünə qədər gəlməliyik, – deyə Talkav sözünü qurtardı.

Bundan sevinmiş Paqanel hindinin cavabını tez yoldaşlarına tərcümə etdi.

– Nə ağıllı tayfadır, – deyə o səsləndi. – Mənim iyirmi nəfər həmvətənli kəndlimdən on doqquzu mənim izahatımdan bir şey qanmazdı!

Qlenarvan hind qəbilələrindən birinə əsir düşmüş avropalılar haqqında bir şey eşidib-eşitmədiyini Talkavdan soruşmağı Paqaneldən xahiş etdi.

Paqanel Qlenarvanın sualını tərcümə edib susaraq cavabı gözlədi.

– Deyəsən eşitmişəm, – deyə azca düşündükdən sonra Talkav cavab verdi.

Paqanel bu cavabı yoldaşlarına tərcümə etməyə macal tapmamışdı ki, onlar pataqoniyalıyı sıx dövrəyə aldılar. Pataqoniyalının, onların dilini anlamadığını unudaraq səyyahlar onu suallara qərqləndirdilər.

Həyəcanlanmış Paqanel sözləri çətinliklə taparaq əsir haqqında Talkavdan soruşmağa davam etdi. Bütün nəzərlər hindinin çöhrəsinə dikilərək verəcəyi cavabı ağızından çıxacaq sözlərdən tez üzündə oxumaq istəyirdilər.

Paqanel, Talkavın danışığını kəlmə-kəlmə ingilis dilinə tərcümə edirdi.

– O əsir kimdir? – deyə Paqanel soruşdu.

– Özge yerlidir, avropalıdır, – deyə Talkav cavab verdi.

– Siz onu görmüşsünüzmü?

– Yox, ancaq onun haqqında çox adam danışdı. O, cəsur bir adamdır! Onda öküz ürəyi vardır!

– Öküz ürəyi! Nə qəribə obrazdır! Siz anladınız mı, dostlarım, bu mərd adam deməkdir!

– O, mənim atamdır! – deyə Robert Qrant səsləndi və sonra üzünü Paqanelə tutub soruşdu: İspanca “mənim atamdır” necə deyilir?

– Es mio padre – deyə coğrafiya alimi cavab verdi.

Robert Talkavın əlindən yapışıb həyəcanla dedi:

– Es mio padre.

– Suo padre?¹ – deyə pataqoniyalı soruşdu.

O, uşağı qucaqlayıb atdan düşürdü və açıq bir səmimiyyətlə onun gözlərinin içinə baxdı.

Pataqoniyalının ağıllı simasında həyəcan əlaməti görünürdü.

Lakin Paqanel hələ sorğu-sualını qurtarmamışdı. O, əsirin harada olduğunu, nə iş gördüyünü, axırıncı dəfə onun barəsində Talkavın nə zaman eşitdiyini soruşurdu.

Bütün bu sualları o, birdən yağdırdı.

Cavabı gözləməli olmadı. Pataqoniyalı, avropalının Rio-Kolorado ilə Rio-Neqro arasındakı pampasları dolaşan köçəri qəbilələrin əsiri olduğunu bildirdi.

– Axır vaxtlarda o harada idi?

– Kalfuqur qəbilə başçısının yanında, – deyə Talkav cavab verdi.

– Bu getdiyimiz yolun üstündədirmi?

– Bəli.

– Orada başçı kimdir?

– Hindi – poyuxların ikidilli, ikiürekli başçısı.

Paqanel pataqoniyalının obrazlı danışığını yoldaşlarına tərcümə edib anlatdı:

– Bu, ikiüzlü və qəlp adam deməkdir. Biz öz dostumuzu onların əlindən xilas edə bilirikmi? – deyə o davam etdi.

– Əgər o, hələ indiyə qədər əvvəlki adamların əlindədirsə mümkündür, – deyə Talkav cavab verdi.

– Siz onun barəsində axırıncı dəfə nə vaxt eşitmişsiniz?

– Çoxdan. O vaxtdan günəş pampaslara iki dəfə yay gətirmişdir.

Qlenarvanın sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Sənəddə göstərilmiş tarixlə bu vaxt tamamilə uyğun gəlirdi. Daha bir məsələni aydınlaşdırmaq lazım idi. Paqanel axırıncı sualını Talkava verməyə tələsirdi.

– Siz ancaq bir əsir haqqında danışırsınız. Məgər onlar üç nəfər deyillermi?

– Eşitməmişəm, – deyə Talkav cavab verdi.

– Əsirin bu saat nə vəziyyətdə olmasından da xəbəriniz yoxdur?

– Yox.

Bu sözlərlə də danışq qurtardı. Üç əsiri bir-birlərindən lap əvvəlcədən ayırıqlarını güman etmək olardı. Pataqoniyalının dediklərindən aydın idi ki, hər halda bir avropalı hindilərin əsiridir. Onun əsir düşməsi vaxtı, olduğu yer və igidliyi haqqında pataqoniyalının obrazlı danışığı da buraya daxil olmaqla, hər şey, şübhəsiz ki, kapitan Qranta aid idi.

Ertəsi gün, oktyabrın 25-də, soyyahlar yeni bir qüvvə ilə şərqi doğru irəliləməyə davam etdilər. Bu günü onlar düzəngahın yerlilər tərəfindən “travezias” adlandırılan yeknəsəq qumlu sahəsi ilə getdilər. Hindilər tərəfindən qazılmış süni gölməçələr nəzərə alınmazsa, bu yerlər nə bir qırışığı, nə bir çuxuru olan, tamamilə hamar, küləklərlə qurudulmuş gilli torpaqdan ibarətdi. Xeyli müddət keçdikdən sonra yolçular alçaq meşələrin yanından ötüb keçdilər; meşələrin yaşıl ağacları arasında bəzən dəstə halında ağ gövdəli ağaclara da təsadüf etmək olardı; bu ağacların qabığına altında dadlı ətirli və şirin bir maddə olur. Hər dəfə badam ağacı, “xanar” və tikanyarpaqlılar dəstəsinə də təsadüf etmək olar.

Oktyabrın 26-sı yorucu bir gün idi. Bu gün dəstə Kolorado çayına çatmalı idi. Süvariələr tərəfindən arası kəsilmədən məhmızlanan atlar qaçmır, lap uçurdular. Buna görə də dəstə, axşama doğru pampasların ən gözəl çayına çatdı.

¹ Onun atası

Hindilər Kolorado çayını “Kobu-Lebu” adlandırırlar; bunun mənası “böyük çay” deməkdir. Kolorado uzun bir məsafəni pampaslarla axıb Atlantik okeanına tökülür. Orada, çayın ağzında, alimlər tərəfindən hələ indiyədək tədqiq edilməmiş qərribə bir hadisə baş verir: bütün çaylarda olduğu kimi, okeanın yaxınlığında çayın suyunun həcmi artmayıb, əksinə olaraq torpağa hopduğundanmı, ya da buxar olduğundanmı azalır.

Paqanel hər şeydən əvvəl Koloradonun gilli sularında çimdi. Çayın dərinliyi onu çox təəccübləndirdi, ancaq bahar olduğundan qarların bu yaxınlarda əridiyini xatırlayaraq coğrafiya alimi daha heyrtlənmədi. Daşqın nəticəsində çay o qədər genişlənməmişdi ki, onu ayaqla keçmək mümkün deyildi. Xoşbəxtlikdən yaxında, yəqin hindilər tərəfindən qayrılmış toxunma bir körpü rast düşdü. Balaca dəstə bu körpüdən istifadə edərək dərhal çayın sol sahilinə keçib dincəlmək üçün dayandı.

Yatmağa uzanmazdan əvvəl Paqanel, çayın coğrafi koordinatlarını düzgün müəyyənləşdirib, xüsusi bir diqqətlə onları xəritəyə qeyd etdi. Yarı-Dzanqbo-Çu çayının tədqiq edilməmiş halda Tibet dağlarından axmaqda davam etməsinin heyfini o, bundan çıxdı.

Sonrakı iki gündə, yəni oktyabrın 27-si və 28-də heç bir hadisə baş vermədi. Eyni yeknəsəq mənzərə, eyni çılpaq torpaq... Bununla belə torpaq tədricən nəmləşirdi. İndi dəstə “kanadas”lardan, yəni bataqlıq ararlardan və “esteros”lardan, yəni heç bir zaman qurumayan və üzərində su bitkiləri bitmiş göllərdən keçməli idi.

Axşam, səyyahlar hindilərin “acı göl” adlandırdıqları suyu çox şor olan böyük Ure-Lankvem gölünün yanında dayandılar. 1862-ci ildə, Argentina cəza dəstələri bu gölün sahilində qiyamçılara qanlı divan tutmuşdular.

XVII FƏSİL

PAMPASLAR

Argentina pampaları otuz dördüncü cənub en dairəsindən qırxıncı en dairəsinə qədər uzanır. “Pampas” araukan sözü olub, “ot basmış düzən” deməkdir. Ad bu yerə çox uyğundur. Pampaların qərb hissəsindəki ağaca oxşayan mimozalar və şərq hissəsində olan sıx ot örtüyü onlara xüsusi bir görkəm verir. Bitkilər torpağın gilli-qumlu qırmızımtıraq, yaxud sarı, torpaqaltı qatına kök

atır. Bir geoloq üçüncü dövr¹ qalıqları olan bu yerləri tədqiq etsəydi, burada az şeylər kəşf etməzdi. Bu qatlarda ibtidai heyvan və insanların saysız-hesabsız miqdarda sümükləri yatır. Hindilər bu sümüklərin ölüb getmiş böyük tatu qəbiləsinin adamlarının sümükləri olduğunu təsdiq edirlər. Demək olardı ki, torpağın altında pampaların ilk dövrlərinin tarixi basdırılmışdır.

Amerika pampaları – böyük göllər ölkəsinin tropik bozqırları, yaxud Sibir tayqaları kimi ayrıca coğrafi bir sahədir. Pampaların iqlimi kontinental olub yayda çox isti, qışda çox soyuq olur və istinin dəyişmə dərəcəsi pampalarda Buenos-Ayres əyalətlərindəkindən xeyli çoxdur.

Paqanel bunu dəniz kənarında olan ölkələrdə okeanın yayda istini udub qışda onu yavaş-yavaş yerə verməsi ilə izah edirdi.

– Buradan belə bir nəticə çıxır ki, – deyər o, əlavə etdi, – havanın istiliyi adalarda, dənizdən uzaq olan yerlərin istiliyindən az dəyişir: adada yayda az isti olduğu kimi qışda da soyuq olur. Buna görə də pampaların qərb hissəsinin iqlimi, okeanla həmsərhəd olan şərq hissəsinin iqlimi kimi mötədil deyil. Qərb hissəsində sert şaxtalar, bərk istilər olur və havalar kəskin bir şəkildə dəyişir. Payızda, yəni aprel və may aylarında burada tez-tez şiddətli yağışlar yağır. Ancaq ilin bu fəslində hava adətən quru və isti olur.

Sübh açılar-açılmaz səyyahlar yola düşdülər. Torpaq bərkimişdi, daha qum yox idi, buna görə də medianoslar və havadan asılan toz buludu da yox olmuşdu. Atlar əksəriyyətlə pampalarda bitən yüksək otların – paya bravanın arası ilə yorulmadan qaçırdılar, fırtına qopduqda hindilər bu otların arasına sığınmışdılar. Dəstə arabilər ancaq irəli, getdikcə səyrəkləşən su hovuzlarına rast gəlirdi, hovuzların ətrafında cökə ağacları bitmişdi. Burada atlar su içib yangınlarını söndürürdülər.

Talkav kolların arası ilə “xolinas” ilanlarını hürküdərək irəlilə gəzdirdi; bu ilan öküzü sancaqda, bir saat keçməmiş ölküz ölür. Quş kimi uçan Tayka kolların üstündən sıçrayır və yol açmaqda öz sahibinə kömək edirdi.

Düzəngahın mənzərəsi dəyişməzdi, uzanan sahədə bir dənə də olsun daş yox idi. Dünyada belə yeknəsəq, belə yekahəng və ürəksizlik

¹ Üçüncü dövr məmali heyvanların inkişafı və böyük dağların emələ gəlməsi prosesi ilə səciyyələnən geoloji dövrdür (kaynozoy erası).

bir mənzərə heç yerdə tapmaq olmazdı. Paqanel kimi heç zaman ruh-dan düşməyən bir alim olmaq lazım idi ki, belə yoldan xoşlanaydın. Burada onu sevindirən nə idi? Bu suala ehtimal ki, o, özü belə cavab verə bilməzdi. Onu sevindirən bəlkə də kol, bəlkə də bir dəstə ot idi, lakin coğrafiya alimi hər şeyə heyran olur, hər yerdə mühazirə üçün mövzu tapır və həvəslə onu dinləyən Robertə məlumat verirdi.

Oktyabrın 29-da onlar səhərdən axşama qədər ucsuz-bucaqsız yeknəşəq düzənlə getdilər. Gündüz saat ikiyə yaxın, yerdə hansı heyvanlarınsa sümüklərini gördülər. Bunlar, böyük bir öküz sürüsünün qalıqları idi.

Lakin ağarmış sümüklər, bir-birinin yaxınlığına topa-topa atılmamışdı; belə görünür ki, heyvanlar yollarda yorulub əldən düşərək, bir-birinin ardınca ölməmişdilər. Soyyahlardan heç kəs burada, sümüklərin nə üçün bir yere yığılmış olduğunu izah edə bilmədi. Başqaları kimi bu, hətta Paqanelə də aydın deyildi. O, izah üçün Talkava müraciət etdi, dərhal da qənaətləndirici cavab aldı.

Coğrafiya aliminin heyretlə dolu nida səsləri və pataqoniyalının inandırıcı ahəngi buradakıların harnısını maraqlandırır.

– Bu nədir? – deyər onlar soruşdular.

– İldırım, – deyər coğrafiyaşünas cavab verdi.

– Necə? Heç ildırım da belə bir qırğın törədib beş yüz başdan ibarət sürünü məhv edə bilərmə?

– Talkav belə deyir və özü də səhv etmir. Ancaq tufanın pampaslarda qorxulu olduğunu mən özüm də bilirdim. Ümidvaram ki, biz belə tufanların dağıdıcı qüvvəsini görməyəcəyik.

Vilson:

– Çox istidir, – dedi.

– Termometr kölgədə otuz dərəcə istilik göstərir, – deyər Paqanel cavab verdi.

– Bu məni təəccübləndirmir, – deyər Qlenarvan səsləndi. – Mən elə bil bədənimdən elektrik cərəyanı keçdiyini hiss edirəm. İstinin çox davam etməyəcəyinə ümid bağlaya bilərik.

Paqanel:

– Təəssüf ki, havanın dəyişəcəyini güman etməyə əlimizdə heç bir əsas yoxdur, – dedi. – Üfüqdə bir dənə də olsun bulud görünmür.

Qlenarvan cavab verdi:

– O daha pis. Atlarımız istidən lap təqətdən düşmüşlər. Sənə çox isti deyil ki, oğlum? – deyər o, Robertə müraciət etdi.

– Yox, – deyər uşaq cavab verdi. – Mən istini sevirəm.

Mayor siqarının tüstüsünü göyə buraxaraq:

– Xüsusilə qışda, – deyər sağlam mühakimə yürüdü.

Axşam dəstə, çubuqlardan toxunmuş, divarlarına gil çəkilməmiş və üstü küləşlə örtülmüş adam yaşamayan bir daxmanın yanında dayandı. Daxma yarımçürümüş payalarla əhatə edilmişdi. Ancaq çürük olmalarına baxmayaraq bunlar gecələr atları tülkülərin hücumundan qoruyurdu. Doğrudur, tülkülər atların özünə zərər verə bilməzdilər, ancaq bu hiyləgər heyvanlar cilovları gəmirib qoparı və atlar da bundan istifadə edərək qaçırıldı.

Daxmanın bir neçə addımlığında, görünür, ocaq qalamaq üçün bir çala qazılmışdı. Çalanın dibində bir ovuc sönmüş kül var idi. Soyyahlar daxmanın içərisində skamya, öküz dərisindən yataq, çuqun tava, şiş və mete qaynatmaq üçün balaca bir qazan tapdılar.

– Mate – Cənubi Amerikada çox yayılmış bir içkidir. Bu, hindilər üçün çayı əvəz edir. Mateni quru otların şirəsindən düzəldirlər və sərinləşdirici içki kimi saman çöpü ilə içirlər.

Paqanelin xahişi ilə Talkav bir neçə fincan mate hazırladı və soyyahlar öz axşam yeməklərini bununla qurtardılar.

Ertəsi gün, oktyabrın 30-da, günəş elə bil odlu dumanlar arasından çıxmışdı; o, yer üzərinə qızgın şüalar axını yağdırırdı. Bu gün dözülməz bir isti vardı və bədbəxtlikdən düzəngahda istidən daldalanmaq üçün bir yer yox idi. Bununla belə dəstə igidcəsinə şərqə doğru yoluna davam edirdi. Soyyahlar yolda tez-tez sürülərə rast gəlirdilər, yorulmuş heyvanlar müdhiş istidən otlaya bilməyib otun üzərinə sərilmişdilər. Sürülərin nə keşikçisi, nə də çobanı var idi. Pampasların buynuzlu heyvanlarının çox yumşaq təbiətləri vardır. Onlar öz Avropadakı həmcinslərindən fərqli olaraq qırmızı bir parça gördükdə qətiyyətlə hürkmürdülər.

Paqanel:

– Bu heyvanların, burada respublika otlaqlarında otlamaları ilə izah edilir, – deyər özünün bu məzəli sözündən razı qalaraq güldü.

Günortaüstü pampasların görünüşü bir qədər dəyişməyə başladı. Bu vəziyyət boş düzənlərin yeknəşəq mənərəsindən yorulmuş səyyahların gözündən qaça bilməzdi. Dənli bitkilər seyrək görünməyə

başladı. Onları alağ otları və dünyanın bütün eşşəklerini xoşbəxt etməyə müqəddir olan doqquz fut hündürlüyündə nəhəng qanqallar əvəz etdi. Qurumuş torpağın ora-burasında görkəmsiz xanarlar və başqa alağ otları bitmişdi. Gilli torpaq düzəngahın bitki örtüyünü qidalandıran azca rütubəti hələ saxlamışdı, ancaq burada hər bir addımda səyyahlar alağ otundan başqa heç bir şey yetirə bilməyən torpağın qurumuş, zəif, şirəsi az olan yerlərinə rast gəlməyə başladılar. Bu, quraqlıq əlaməti idi. Talkav səyyahların diqqətini buna cəlb etdi.

– Bu dəyişiklik məni kədərləndirmir, – deyə Tom Austin etiraf etdi. – Hara baxırsan otdur. Bu lap məni tənəgə gətirməyə başlamışdır.

– Doğrudur, ancaq hər tərəfin ot olması, hər tərəfin su olması deməkdir! – deyə mayor cavab verdi.

– Sudan korluğumuz yoxdur – tuluqlarımız doludur! – deyə Vilson ona etiraz etdi. – Bundan başqa, yəqin ki, biz hələ yolumuz üstündə bir çox çaylara rast gələcəyik.

Paqanel onun sözlərini çitmiş olsaydı, Rio-Kolorado ilə Argentina əyalətinin düzəngahları arasında çox az çay axdığını deməkdən vaz keçməzdi. Ancaq o, bu dəqiqədə Qlenarvana, onun diqqət verdiyi bir hadisənin səbəbini izah edirdi.

Xeyli vaxt idi ki, havadan elə bil yanıt qoxusu gəlirdi. Ancaq üfüqdə nə od, nə də uzaq yanıtın əlaməti olan tüstü görünürdü. Bu əcaib hadisənin səbəbini izah etmək çətin idi. Azca sonra yanıt qoxusu o qədər qüvvətləndi ki, Talkav və Paqaneldən başqa qalan səyyahların hamısını təlaşa saldı.

Dünyada hər şeyi bilən coğrafiya alimi bu hadisəni yol yoldaşlarına belə izah etdi. O:

– Biz yanıt qoxusunu duyuruqsa da, od görmürük – dedi. – Ancaq odsuz tüstü olmaz və bu misal Amerikada Avropada olduğundan az gerçək deyildi. Deməli, bir yerdə nə isə yanır. Pampaslar o qədər hamar bir düzəngahdan ibarətdir ki, hava axını burada heç bir şey saxlaya bilmir. Buna görə də yanıt yerindən yetmiş, yetmiş beş mil məsafədə olduqda da yanan odun qoxusunu duymaq olar.

– Yetmiş beş mil? – deyə mayor şübhə ilə soruşdu.

– Belədir ki, var, – deyə Paqanel cavab verdi. – Ancaq onu əlavə etmək lazımdır ki, düzəngah yanıtını burada çox zaman böyük bir sahəni tutur.

– Bu yanıtın nəyin nəticəsində baş verir? – deyə Robert soruşdu. – Bəzən ot istidən quruduqda ildırımdan yanır. Bəzən yanıtın müqəssirləri hindilər olur.

– Onlar nə üçün yanıtın törədirlər?

– Onlar yanıtından sonra dənli bitkilərin daha yaxşı cücərdiyini təsdiq edirlər; ancaq bilmirəm bu, həqiqətə nə qədər uyğundur. Görünür ki, bu, külün torpağı gübrələməsi ilə izah olunur. Şəxsən mən güman edə bilmirəm ki, onlar heyvan sürülərini olduqca əldən salan milyardlarla paraziti məhv etmək üçün otu yandırirlar.

– Axı, bu qəhrəman üsul, düzlərdə yanıtına düşmüş heyvanların ölümünə səbəb ola bilər?

– Elədir, bəzən bütöv sürülər yanır. Ancaq belə bir bolluqda bir sürünün qiyməti nədir?

Mak-Nabs:

– Bununla belə pampaslarda səyyahlar da olur, – dedi. – Ola bilər ki, yanıtın onları yaxalayıb xilas yollarını kəssin?

– Əlbəttə! – deyə Paqanel açıq bir məmnuniyyətlə səsəndi. – Bu hərdən bir olur. Mənə gəlincə, mən belə bir tamaşada iştirak etməkdən boyun qaçırılmazdım.

Bax bu lap həqiqi alimdir! – deyə Qlenarvan güldü. – Öz marağını təmin etmək üçün, o diri-diri yanmağa hazırdır.

– Sizi inandırırım ki, səhv edərsiniz, öziz Qlenarvan. Fenimor Kuperi hamımız oxumuşuq və Dəri Corab düzəngah yanıtından necə can qurtarmağı bizə öyrətmişdir: bunun üçün öz dövrəndə bir neçə sajen otu yonub çıxarmaq kifayətdir. Bundan asan nə ola bilər ki? Buna görə də mən düzəngah yanıtından zərər qədər də qorxmuram, əksinə, onu öz gözlərimlə görmək üçün can atıram.

Lakin Paqanelin arzusu yerinə yetmədi və onu düzəngah yanıtını yox, günəşin doğrudan da dözülməz dərəcədə qızgın şuaları qovurdu. Bu tropik istinin təsirindən atlar lap boğulurdu. Hərdən bir günəşin qabağını ani bir surətdə ötüb keçən balaca bir bulud kəsirdi. Bu halda hamar torpağın üzərinə kölgə düşdükdə atlılar və atlar qıvrıqlaşır qərb küləyi ilə irəliyə doğru aparılan sərin zolaqdan geri qalmaq istəmişdilər. Lakin bulud tezliklə atları çox geridə buraxır və heç bir şeylə qabağı tutulmayan günəş pampasların əhəngli torpağını yenidən od yağmuruna qorq edirdi.

Wilson tuluqlarda lazım olduğundan artıq su ehtiyatı olduğunu dedikdə, bu çətin gündə onun yol yoldaşlarını əldən salmış susuzluğu nəzərə almamışdı. Hələ ki, qarşıda çaya rast gəlməmişdilər. Pampasların süfrə kimi hamar səthi çayların axması üçün münasib deyildi. Yollarının üstündə çay olmaması bəs deyilmiş kimi, hindilərin qazdıqları süni hovuzların – göllərin də hamısı qurumuşdu. Paqanel quraqlıq əlamətinin hər bir mildə artdığını görüb, Talkavdan onun harada su tapmağı güman etdiyini soruşdu.

- Salinas gölündə, – deyə hindi cavab verdi.
- Bəs biz ora nə zaman çatacağıq?
- Sabah axşam.

Pampaslarda səyahət edənlər argentinəlikləri susuzluq yaxaladıqda adətən yeri bir neçə sajen dərinlikdə qazıb orada su tapırdılar. Lakin çala qazmaq üçün bizim səyyahların lazımı alətləri olmadığından bu üsul onlar üçün yaramırdı. Buna görə də onlar az su işlətməli oldular: səyyahlara uzun bir fasilədən sonra azca su verməyə başladılar. Onlar susuzluqdan ölmürdülərsə də, hər halda çox əzab çəkirdilər.

Otuz mil yol getdikdən sonra onlar axşam dayandılar. Hamı dincəlməyə və yatmağa can atırdısa da, gecə bulud kimi uçub gələn ağcaqanadlar heç kəsə dinclik vermədi. Onların gəlməsi küləyin istiqamətinin dəyişəcəyini xəbər verirdi və doğrudan da gecəyarısı külək istiqamətini bir qədər dəyişib şimaldan əsməyə başladı. Beləliklə, səyyahların bu məlun həşəratdan yaxa qurtarmağa heç bir ümidləri qalmadı, çünki ağcaqanadlar yalnız cənub və cənub-qərb küləyi əsdikdə çəkirlidilər.

Mayor, hətta ağcaqanadlar onu dişlədikdə də adi sakitliyini qoruyurdu, ancaq Paqanel daima taleyinə lənət oxuyurdu. O, ağcaqanadları söyür, turşulu suyu olmamasından şükayətlənirdi, bu su ağcaqanadların sancdığı yerləri üyüşdürürdü.

Təbiiyyatçılara məlum olan 600–700 min növ həşəratdan onlara yalnız bir növünün hücum etdiyi üçün, özlərini xoşbəxt hesab etməli olduqlarını deyən mayorun verdiyi təskinliyə baxmayaraq, Paqanel səhər yuxudan ovaqatı təlx halda oyandı. Bununla belə səhər yola düşmək işarəsi verildiyi zaman o, artıq atın belində idi. Çünki Paqanel Salinas gölüne çatmağa hamıdan çox tələsirdi. Atlar çox yorulmuşdu; atlılar onların xatiri üçün öz su paylarını içməyib onlara verirdilərsə də, atlar susuzluqdan ölürdülər.

Quraqlıq əlamətləri bu gün dünənkindən çox idi, pampasların əsl səmum yeli olan şimal küləyinin hərəkətli nəfəsi isə istini dözülməz hala salırdı.

Bu gün yekəhəng səyahətə az bir zaman üçün müxtəliflik gətirən bir hadisə baş verdi. Hamıdan qabaqda gedən Müldred birdən atını geri döndərüb hindilər dəstəsinin yaxınlaşdığını bildirdi. Səyyahların hər biri bu xəbərə özünə görə yanaşdı. Qlenarvan hər şeydən əvvəl, bu yerlilərin qəzaya düşər olmuş "Britaniya" gəmisi haqqında ona yeni məlumat verə biləcəklərini güman edib sevindi. Köçəri hindilərlə tanış olmaq Talkavın xoşuna gəlmirdi. Bunlar soyğunçu və quldur ola bilərdilər.

Onun təklifi ilə balaca dostu hərbi qaydada düzüldü və hər kəs öz tüfəngini doldurdu. Baş verə biləcək hər bir hadisəyə hazır olmaq lazım idi.

Çox çəkmədən hamı hindiləri gördü. Onlar on nəfərdən artıq deyildi; bu, pataqoniyalı bir qədər sakitləşdirdi. Onlar yaxınlaşdılar, indi onlara yaxşı tamaşa etmək olardı. Bunlar pampasların daimi sakinləri idilər. Geniş, irəli çıxmış alınları, uca boyları, zeytun rəngli dəriləri onların saf hindi irqinin nümayəndələri olduğunu göstərirdi.

Onlar qanakod dərindən paitar geymişdilər. Onların silahları iyirmi fut uzunluğunda nizələrdən, böyük bıçaqlardan, sapanlardan, bolas və lassodan ibarət idi. At üstündə sərbəst oturmalarından onların gözəl minici olduqları görünürdü.

Onlar səyyahlardan yüz addım kənarda dayanıb bağıraraq və əllərini oynadaraq məsləhətləşməyə başladılar.

Qlenarvan atını onlara doğru sürdü, ancaq iki sajen getməmişdi ki, hindilərin bütün dəstəsi atlarını cold geri çevirib böyük bir sürətlə çapmağa başladı. Şübhəsiz ki, səyyahların yorulmuş atları onlara çata bilməzdi.

– Qorxaqlar! – deyə Paqanel qışqırdı.

Mayor:

– Qaçmalarından görünür ki, onlar düz adam deyildirlər, – dedi.

– Bu hindilər kimdir? – deyə Paqanel Talkavdan soruşdu.

– Bunlar qauçodurlar, – deyə pataqoniyalı cavab verdi.

– Qauço? – deyə Paqanel təkrar edib, üzünü yol yoldaşlarına tutaraq əlavə etdi. – Bu qədər ehtiyatlı olmaq lazım deyilmiş! Biz heç şeydən qorxmamalıyıq.

– Nə üçün? – deyə mayor soruşdu.
– Çünki qauçolar sakit əkinçilərdir.
– Siz buna əminsizmi, Paqanel?
– Tamamilə əminəm. Onlar bizim soyğunçu olduğumuzu güman etdikləri üçün qaçdılar.

Hindilərlə danışmağa girişmək səyinin baş tutmamasından qəzəblənmiş Qlenarvan:

– Mənsə onların, bizə hücum etməyə cürətləri çatmadığı üçün qaçdıqlarını güman edirəm, – deyə etiraz etdi.

Mayor:

– Mən də belə güman edirəm, – dedi. Səhv etmirəmsə qauçolar heç kəsi incitməyən əkinçilər olmayıb ən qəddar və təhlükəli quldurlardır.

Paqanel:

– Boş sözdür! – dedi.

Paqanel bu etnoloji¹ mübahisədə özünün haqlı olduğunu elə bir qızgınlıqla sübut etməyə başladı ki, hətta mayoru da özündən çıxara bildi. Hər zaman, hər işdə öz müsahibləri ilə razılaşan Mak-Nabs adəti xilafına olaraq birdən dedi:

– Mənə elə gəlir ki, siz haqlı deyilsiniz, Paqanel.

– Mənmi haqlı deyiləm? – deyə alim təkrar etdi.

– Bəli, siz. Talkav özü bu hindiləri quldur hesab etdi. – Talkav isə onların kim olduqlarını yəqin ki, bilir.

– Nə olsun, demək bu dəfə Talkav da səhv etmişdir, – deyə Paqanel bir qədər acıqlanaraq etiraz etdi. – Qauçolar əkinçilərdən, çobanlardan başqa bir şey deyildirlər. Pampasların sakinləri haqqındakı kitabımda mən bu barədə yazmışam; mənim kitabım isə mütəxəssislərin ən gözəl təqdirini qazanmışdır.

– Cənab Paqanel, bu ancaq sizin səhv etdiyinizi sübut edir.

– Mənmi səhv etmişəm, cənab Mak-Nabs?

– Huşsuzluğunuzdan səhv etdiyinizi güman etmək lazımdır, – deyə mayor öz dediyində durdu. – Ancaq zərəri yoxdur, kitabınızın ikinci çapında bu səhvi düzəldərsiniz.

Öz coğrafi biliyinə mayorun şübhə ilə baxmasından və hətta bu barədə mübahisə etməsindən sarsılmış Paqanel qəzəblənməyə başladığını hiss etdi. O:

¹ Etnoloji – etnoqrafiya kimi xalqsünashq elmidir.

– Bilirsinizmi, cənab, – dedi, – mənim kitablarımın belə “təshih”-lərə ehtiyacı yoxdur.

– Yox, vardır, heç olmazsa bu halda ehtiyacı vardır! – deyə inada düşmüş Mak-Nabs etiraz etdi.

Paqanel:

– Cənab, siz bu gün nə üçünsə hər sözə qulp qoyursunuz – deyə çəmkirdi.

– Siz isə deyingən olmusunuz, – deyə mayor cavab verdi.

Tamamilə mənasız bir şeyin üstündə başlanan mübahisə, görüldüyü kimi, zarafat həddini keçmişdi. Qlenarvan onun bu məsələyə müdaxilə etməsinin vaxtı çatdığını hiss etdi. O:

– Siz hər ikiniz dostluq mübahisəsinin həddini keçdiniz və bu məni çox təəccübləndirir.

Mayorla coğrafiyaşünasın nə üstündə mübahisə etdiklərini bilməyən pataqoniyalı dostların höcətləşdiyini gözəlcə anlamışdı. O, gülümsəyib sakitliklə:

– Müqəssir şimal küləyidir! – dedi.

– Şimal küləyi? – deyə Paqanel səslandı. – Şimal küləyinin bura nə dəxli var?

Qlenarvan:

– Aha, – dedi, – indi hər şey aydındır. Hər ikinizin də qəzəblənməsinə şimal küləyi səbəb olmuşdur. Mən eşitmişəm ki, cənub yarımkürəsində şimal küləyi əsəb sisteminə çox təsir edir.

Mayor:

– Namusuna and olsun, Eduard, siz haqlısınız, – deyib ürəkdən qəhqəhə çəkdi.

Lakin özündən çıxmış Paqanel, Qlenarvana da qəzəbləndi; onun mübahisəyə qarışması coğrafiyaşünasın qəzəbini daha da alovlandırmışdı.

– Demək, belə, ser, siz mənim əsəblərimin yerindən oynadığımı zənn edirsiniz?

– Bəli, Paqanel, ancaq mən sizi təqsirləndirmirəm – müqəssir şimal küləyidir, bu külək İtaliyada tramontano kimi, pampaslarda da insanları cinayətə sürükləyir.

– Cinayət? – deyə alim kinli bir toxtaqlıqla təkrar etdi. – Sizin sözlünüzdən belə çıxır ki, mən cinayət etməyə müqtədir adamam?

– Mən belə demədim...

– Bircə o qaldı ki, deyəsiz mən sizin həyatınıza qəsd etmişəm!

Qlenarvan daha özünü saxlaya bilməyib qəhqəhə çəkdi, o, güle-güle:

– Mən bunu deməkdən qorxuram, – dedi. – Xoşbəxtlikdən şimal küleyi bir gündən artıq əsmir.

Bu cavabı eşitdikdə səyyahların hamısı güldü. Özündən çıxmış Paqanel var gücü ilə atı mahmızlayıb irəli çapdı. On beş dəqiqədən sonra, o, nə üstündə mübahisə etdiyini də, qəzəbini də unutdu.

Beləliklə, daima rıqqotlı olan Paqanel bircə dəfə öz-özünə xilaf etdi. Lakin Qlenarvanın doğru olaraq dediyi kimi, bu zəifliyi coğrafiya alimindən asılı olmayan səbəbin ayağına yazmaq lazımdır.

Axşam saat səkkizdə, dəstənin başında gedən Talkav qışqıraraq irəlində göl gördüyünü xəbər verdi. On beş dəqiqədən sonra balaca dəstə Salinas gölünün sahilinə yetişdi. Lakin burada səyyahları böyük bir məyusluq gözləyirdi: göldə su yox idi.

XVIII FƏSİL

SU AXTARIŞI

Salinas gölü – Ventanla Quamini düzləri arasında uzanan su hövzələrinin axırındadır. Keçmiş zamanlarda bu gölün duz sərvəti geniş ölçüdə Buenos-Ayresli sahibkarlar tərəfindən işlənilmiş: göldə külli miqdarda xlorlu natrium duzu varmış. Ancaq qısa müddət ərzində qızgın günəş altında buxarlanan gölün duzu daşınmış və sahilləri boşalmışdır.

Talkav, Salinas gölündə şirin su olduğunu deyirkən, gölə axıb tökülən çayların onun suyunu həmişə dəyişdiyini və gölü doldurduğunu güman etmişdi. Ancaq göl kimi bütün çayların da qurduğu aşkar oldu. Odlu günəş suyun hamısını içmişdi.

Susuzluqdan yanan səyyahların, gölün qurduğunu, istinin təsirindən dibinin çatladığını gördükdə necə məyus olduqlarını təsəvvür etmək çətin deyil! Bir qərara gəlmək lazım idi: tuluqların dibində qalmış cüzi su ehtiyatı xarab olmuşdu və az olduğu üçün heç kəsin susuzluğunu söndürə bilməzdi. Səyyahlar susuzluqdan dözülməz dərəcədə özab çəkirdilər. Susuzluq aclığı, yorğunluğu da – hər şeyi yaddan çıxartdırmışdı...

Taqətdən düşmüş yolçular, “ruxa”da – dəri çadırda yerləşdilər. Bu çadırı köçərilər tərk edib getmişdilər. Gölün sahilindəki qurumuş yosunları atlar çox könülsüz çeynəyirdilər.

Hamı ruxada yerləşdikdən sonra, Paqanel Talkavdan nə etmək lazım gəldiyini soruşdu. Coğrafiya alimi və pataqoniyalı qızgın söhbətə başladılar. Diqqətlə onları müşahidə edən Qlenarvan onların danışmalarının mənasını anlaya bilmirdi. Çünki ispanca yaxşı bilmirdi. Talkav tamamilə sakit danışdı. Paqanel onun da, özünün də əvəzinə əl-qolunu ölçürdü. Bu danışq bir neçə dəqiqə davam etdi. Sonra pataqoniyalı qollarını döşündə çarpazladı.

– Nə dedi? – deyə Qlenarvan soruşdu, mənə belə gəlirdi ki, Talkav bizim müxtəlif cəhətlərə getməyimizi məsləhət görür.

– Elədir, o, iki qrupa bölünməyimizi məsləhət görür, – deyə Paqanel cavab verdi. – Bizlərdən atlarının addım atmağa taqəti olmayanlar otuz yeddinci paralel boyu ilə imkanları olduğu qədər irəli hərəkət etməlidirlər. Atları yaxşı vəziyyətdə olanlar isə, buradan otuz mil uzaqda San-Lukas gölüne tökülən Quamini çayına doğru getməlidirlər. Orada su olarsa onlar öz yoldaşlarını sahilə gözlərlər. Su olmazsa, yoldaşlarının canını əbəş qüvvə sərf etməkdən qurtarmaq üçün onların qabağına gələrlər.

– Bəs sonra? – deyə Tom Austin soruşdu.

– Sonra yolumuzdan yetmiş beş mil kənara çapıb çoxlu çay olan Ventanın yamaclarına doğru getmək lazım gələcəkdir.

Qlenarvan:

– Bu fikir mənim xoşuma gəlir, – dedi. – Biz yubanmadan Talkavın məsləhətinə əməl etməliyik. Mənim atıma susuzluq o qədər də təsir etməmişdir. Mən Talkavla birlikdə irəli gedə bilərəm.

Söhbət adı bir gozinti haqqında imiş kimi Robert:

– Ser, mən də sizinlə gedim, – deyə dilləndi.

– Oğlum, sənin atın buna davam gətirərmə?

– Bəli, gətirər. Mənim atım gözəldir və əsla yorulmamışdır. Ser, xahiş edirəm, mənə də özünüzlə aparın.

Ürəyinin dərinliyində uşaqlardan ayrılmağına şad olan Qlenarvan:

– Yaxşı, Robert, – dedi. – Ola bilməz ki, üçlükdə bir bulaq tapa bilməyək!

– Bəs mən? – deyə Paqanel soruşdu.

– Əziz Paqanel, siz arxa dəstədə qalmalısınız, – deyə mayor cavab verdi. – Çünki siz bizdən ayrı da gedə bilərsiniz. Siz otuz yeddinci pa-

ralelə, Quamini çayına və pampaslara çox yaxşı bələdsiniz. Nə Mülredi, nə Vilson, nə də ki, mən Talkavla görüş yerini təkbaşına tapa bilmərik, ancaq Jak Paqanelin başçılığı ilə biz həvəslə və inamla yola düşə bilərik.

Ali komandanlığın ona etibar edildiyinə şad olmuş coğrafiya alimi:

– Təbə oluram, – deyə cavab verdi.

– Ancaq heç bir huşsuzluq olmamalıdır! – deyə mayor əlavə etdi.

– Bizi işimiz-gücümüz olmayan bir yerə, daha doğrusu geriyyə, Sakit okeanın sahillərinə aparıb çıxarmayın.

Paqanel gülərək cavab verdi:

– Ay dözülməz adam, sizi belə yerə aparmağına dəyər! – O, yenidən ciddiləşərək davam etdi: – Ancaq, Qlenarvan, siz Talkavla necə danışıcaqsınız?

– Güman edirəm ki, pataqoniyalı ilə danışıcaq bir sözüümüz olmayacaqdır, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Lakin təcili hallarda ispanca bildiyim bir neçə sözlə və dünyada hamının anladığı hərəkətlər vasitəsilə bir-birimizi başa salarıq.

Paqanel:

– Əziz dostum, – dedi, – elə isə yola düşün.

– Gəlin əvvəlcə axşam yeməyini yeyək və yola düşməzdən qabaq bir qədər yatmağa çalışaq, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

Quru yemək adamın boğazını deşirdi, ancaq çarə yox idi. Yeyib doyduqdan sonra səyyahlar yatmaq üçün uzandılar. Paqanel yuxusunda axınlar, şəlalələr, çaylar, göllər, hətta su ilə dolu qrafinlər – bir sözlə, hər növ sular gördü. Bu həqiqətən dəhşətli bir hal idi.

Ertəsi günün səhəri, saat altıda Talkavın, Qlenarvanın və Robertin atları artıq yəhərlənmişdi. Tuluqlarda qalmış su ilə atları suladılar; suyun dadı çox pis idi, ancaq buna baxmayaraq atlar onu axırıncı damcısına qədər acgözlüklə içdilər. Sonra üç kəşfiyyatçı yəhərə sıçradı.

Mayor, Vilson və Mülredi:

– Salamət qalın, – dedilər.

– Müvəffəqiyyət diləyirəm! – deyə Paqanel əlavə etdi.

Çox çəkmədən pataqoniyalı, Qlenarvan və Robert, Paqanelin himayəsinə verilmiş dəstəni dalda buraxıb gözəndən itdilər.

Kəşfiyyatçıların getdiyi “Dezersio de las Salinas” – Salinas səhrası bəzi yerləri qurumuş kollar, mimoza və yumam fəsiləsindən olan alçaq kura-maməllərlə örtülmüş gilli bir düzəngahdı. Həmin kura-maməllər yerə yayılan kollarından ibarətdir, özləri də yandıqdan sonra

küllərindən bolluca soda əmələ gəlir. Bir çox yerlərdə geniş duz təbəqələri torpağın üzünə çıxmışdı. Bu “barrerolar” buz bağlamış su səthinə oxşayırdı. Yolçu ona bir xəyal kimi görünən bu mənzərə ilə özünü təskin etməyə meyl göstərirdisə də, günəşin istisi onu tez dağıdırdı. Gündən yanmış və qaralmış torpaqla gözü qamaşdıracaq dərəcədə parıldayan sahələr arasındakı ziddiyyət düzəngahı xüsusi bir görünüş verirdi.

Rio-Quaminin qurduğu aşkara çıxsaydı, səyyahlar cənuba doğru səksən mil məsafədə yerləşmiş Ventan dağlarına getməli olacaqdılar. Bu yerin tamamilə başqa mənzərəsi var idi. 1836-cı ildə “Biq” adlı gəmiyə komandanlıq edən kapitan Fis-Roy tərəfindən tədqiq edilmiş bu yer öz bol məhsuldarlığı ilə başqa yerlərdən tamamilə fərqlənirdi. Dağların yamyaşıl otlarla örtülmüş şimal-qərb yaxasında ən yaxşı hind otlaqlarına təsadüf etmək olar. Sıx meşələrdə saysız-hesabsız ağac növləri vardı. Burada – meyvəsi qurudulub üyüdüldükdə hindilərə unu əvəz edən qın ağacı növündən alqarabo; aşılavıcı maddə ifraz edən, uzun elastiki budaqları ağ kvebraxo; bərklikdə şimşadla rəqabətə girə bilən qırmızı kvebraxo; çox tez alışan və çox vaxt dəhşətli meşə yanğınlarına səbəb olan naudubay; bənövşəyi çiçəkləri budaqları üzərində mütənəsin ehtamlar əmələ gətirən viraro; nəhayət, böyük bir sürünü belə öz kölgəsində günəş şüalarından qoruya bilən, öz nəhəng tacını yerdən 80 fut ucaltmış timbo ağacları bitir. Argentinahılar bu zəngin ölkəni dəfələrlə özlərinin müstəmləkəsi etməyə çalışmışdı-larsa da, hər dəfə hindilər tərəfindən düşmənçəsinə qarşılanmış və öz təşəbbüslərindən vaz keçməyə məcbur olmuşdular.

Buranın bol bitkilərini suvarmaq üçün Ventan dağlarının yamaclarından çoxlu balaca çaylar axır. Bu çaylar, hətta ən böyük quraqlıq zamanı belə heç vaxt qurumur. Ancaq bütün çətinlik burasında idi ki, cənnət qədər gözəl olan bu yerə yalnız yüz otuz mil yol getdikdən sonra çatmaq mümkün idi. Talkav, əvvəlcə dəstənin yolu üstündə və daha yaxın məsafədə olan Quamini çayında su axtarmağı təklif etməkdə, əlbəttə, haqlı idi.

Üç at bərk çapırdı. Bu gözəl heyvanlar sanki süvarilərin haraya tələsdiklərini anlaşırdılar. Tayka atların hamısından qıvrıq idi. Elə bil bu yorğunluq və məhrumiyət ona təsir etməzdi. Qlenarvanla Robertin atları o qədər gümrəh deyildi. Ancaq buna baxmayaraq Taykadan ibrət alınmış kimi möhkəm addımlarla irəliləyirdilər. Atlar Taykadan ibrət götürdükleri kimi, yolçular da Talkavdan ilham alırdılar.

Pataqoniyalı tez-tez geri dönüb Robert və Qlenarvana diqqətlə baxırdı.

Uşağın at belində əmin və möhkəm oturduğunu görərək o, məmnuniyyətini ürəkverici səslə ifadə edirdi.

Robert Qrant, doğrudan da, hindinin təqdirinə layiq idi. Qlenarvan:

– Aferin, Robert, – dedi. – Mənə elə gəlir ki, Talkav da səni alışlayır.

– Nəyə görə, ser?

– O sənə at minməyinə heyran qalmışdır.

– Mən ancaq yəhərin üstündə möhkəm otururam, vəssalam, – deyə Robert şadlığından qızaranaq təvazökarlıqla cavab verdi.

Qlenarvan:

– Elə osl məsələ bundadır, Robert, – dedi. – Ancaq sən həddindən artıq təvazökarsan. Səndən gözəl idmançı olacaq, Robert, bunu mən sənə qabaqcadan deyirəm!

Robert güldü:

– Görəsən, buna atam nə deyər, – deyə o, soruşdu. – Axı o, mənə dənizçi etmək istəyirdi.

– Birinin o birisinə qətiyyənlə maneçiliyi yoxdur. Bütün minicilər yaxşı dənizçi ola bilməsələr də, bütün dənizçilər yaxşı süvari ola bilərlər. Dağların üzərilə çapmağı öyrənmiş adam at belində də oturmağı bacarar. Atı idarə etmək, yorğa sürmək, saxlamaq və döndərməyə gəlincə, bu öz-özünə əmələ gəlir, burada heç bir çətinlik yoxdur.

Robert ah çəkərək:

– Yazıq atam! – dedi və azca sükutdan sonra əlavə etdi: – Ser, siz onu xilas etsəniz, o sizə nə qədər minnətdar olacaqdır!

– Robert, sən atamı çox sevirsen?

– Bəli, ser. O mənə və bacıma qarşı çox mərhəmətli idi. O, ancaq bizi düşünürdü. Hər dəfə səfərdən qayıtdıqda bizə bəxşis gətirərdi. Evə gəldikdə bizi necə əzizlər, necə oxşardı! Tanış olduqda siz də onu sevocəksiniz! Meri ona oxşamışdır. Onun da Merinin səsi kimi incə səsi vardı. Doğru deyilmi, bu dənizçi üçün qəribədir?

– Bəli, çox qəribədir, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

Uşaq öz-özünə danışmış kimi davam etdi:

– O, mənə gözələrimin qarşısındadır, elə bil dünən ayrılmışdıq. Sevimli, əziz atam! Mən onun dizləri üstündə yatardım, o da qədim Şotlandiya mahnısı ilə mənə layla deyirdi... O hava tez-tez yadıma

düşür. Merinin də yadındadır. Ah, ser, biz onu nə qədər sevirik! Bilirsinizmi, mənə elə gəlir ki, ancaq balaca uşaqlar atalarını belə bərk sevə bilərlər.

Səmimi və ürəkdən gələn bu sözlərdən mütəəssir olmuş Qlenarvan:

– Haqlısan, oğlum, – dedi.

Bu söhbət zamanı atlar yavaş-yavaş addım-addım getməyə başlamışdılar. Robert bir neçə dəqiqəlik sükutdan sonra soruşdu:

– Biz atamı tapacağıq, doğru deyilmi?

– Bəli, biz onu mütləq tapacağıq, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Talkav bizi onun izinə salmışdır, mən isə heç şübhəsiz Talkava inanıram.

Robert:

– Bu Talkav nə qədər gözəl hindidir, – dedi.

– Doğrudur.

– Bilirsinizmi nə var, ser...

– Nə var, Robert?

– Sizin başınıza ancaq yaxşı adamlar toplaşmışdır: mənəim olduqca sevdiyim missis Elen, həmişə sakit olan mayor, kapitan Con da, cənab Paqanel də, “Dunkan”ın matroslarının hamısı da elə sədaqət, elə cəsur adamlardır ki..

– Elədir, oğlum, mən bunu bilirəm, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

– Onu da bilirsinizmi ki, siz hamıdan yaxşısiniz....

– Yox... Mən bunu bilmirəm.

Robert onun əlini dodaqlarına yaxınlaşdırıb:

– Bilmirsinizsə, biliniz, ser, – deyə səsləndi.

Qlenarvan mərhəmətlə başını yırğaladı. Söhbət burada qırıldı, çünki Talkav əlinin hərəkətilə onları irəli çağırırdı. Başları söhbətə qızıxdığından atların addım-addım getdiklərini sezməmişdilər, halbuki, vaxtı hədəf yerə keçirmək olmazdı. Daldan qalanları unutmamaq lazımdı.

Səyyahlar atları yenidən yorğa sürdülər. Lakin tezliklə aşkar oldu ki, Taykadan başqa yazıq heyvanların uzun müddət belə getməyə təqətləri qalmamışdır. Onlar o qədər gücdən düşmüşdülər ki, qara yonca cinsindən olan və amansız günəşin qurudub qaraltdığı alfafaranı belə yemək istəmirdilər.

Qlenarvan təlaşa düşdü. Quraqlıq ətrafda canlı olan hər şeyi öldürmüşdü və su yoxluğu ağır nəticələrə səbəb ola bilərdi. Talkav bir kəl-

mə də olsun danışmırdı. Görünür o, belə güman edirdi ki, Quamini qurumamışdır. Orada su tapılacağına ümid etmək olar. Buna görə də məyus olmaq lazım deyil.

Azca dincəldikdən sonra yolçular yenidən atlarını minib qamçı və mahnız gücünə bədbəxt heyvanları irəli getməyə məcbur etdilər. İndi atlar addım-addım gedirdilər, onlardan bundan artıq heç nə tələb etmək mümkün deyildi.

Talkav, əlbəttə, irəli gedə bilirdi: yorulmaz Taykanın onu bir anda çayın sahilinə çatdırmağa taqəti vardı. Şübhəsiz ki, pataqoniyalı bunu düşünürdü, lakin yol yoldaşlarını bu ucsuz-bucaqsız səhrada atıb getmək istəmədiyi də eyni dərəcədə şübhəsizdi. Onları geridə buraxmaq üçün o da atını addım-addım getməyə məcbur edirdi.

Tayka öz sahibinin bu arzusuna heç bir vəchlə boyun əymək istəmirdi. At şahə qalxır, tək atır və bərkdən kişnəyirdi. Talkav onu güclə yox, dilə tutaraq sakit etməli olurdu. Talkav öz atı ilə ciddi danışdı. Tayka isə ona sözlə cavab vermirdisə də, hər halda onun dediklərinin gözəl anlayırdı.

Tayka Talkavın dediklərini anladığı kimi, Talkav da öz Taykasının hərəkətlərini anlayırdı. Ağillı heyvan havanın bir qədər nəmləşdiyini duymuşdu. At, həyatverici bir maye içirmiş kimi dilini oynadaraq havanı ləzzətli udurdu. Bütün bunlar suyun yaxında olduğunu göstərirdi. Taykanın hərəkətinin nə demək olduğunu birtəhər yol yoldaşlarına izah edərək, Talkav onları sevindirdi. Çox çəkmədən o biri iki at da yaxında su olduğunu hiss etdi. Onlar bütün qüvvələrini toplayaraq hindinin atının dalınca dördayaq çapdılar.

Gündüz saat üç radələrində təkənin dalında ağ bir zolaq göründü. Zolaq günəş şüalarının altında parıldayırdı.

– Su! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

– Su, su! – deyə Robert onun səsinə səs verdi.

Atları qamçılamaq lazım gəlmirdi. Yazıq heyvanlar onsuz da var gücü ilə qaçırdılar. Atlar bir neçə dəqiqənin içərisində Quamini çayına çatıb, yəhərlərinin açılmasını gözləmədən lap sinəyə qədər suyun içinə cumdular.

Atlılar gözlənilmədən soyuq suda çimməli oldular, ancaq buna heç bir etirazları yox idi. Robert çayın ortasından içib susuzluğunu söndürərək:

– Ah, nə gözəldir, – deyə səsləndi.

Qlenarvan dedi:

– Robert, çox içmə, özünü saxla, – dedi.

Ancaq Qlenarvan özü bu dəfə bu barədə heç də nümunə ola bilmədi.

Talkava gəlincə, o, suyu tələsmədən, pataqoniyalıların dediyi kimi, balaca, ancaq “lasso kimi uzun” qurtumlarla içirdi. Talkav o qədər içdi ki, yol yoldaşları onun çaydakı bütün suyu içib qurtarmasından cəhəyat etməyə başladılar.

Qlenarvan:

– İndi dostlarımız barədə arxayınam, – dedi və – Talkav suyun hamısını içməse, onlar buraya gəldikdə kifayət qədər təzə, şoffaf su tapacaqlar, – deyə gülə-gülə olavə etdi.

– Onların qabağına getmək olmazmı? – deyə Robert soruşdu. – Bununla biz onların canını bir neçə saatlıq artıq nigarançılıq və əziyyətəndən qurtararıdıq.

– Oğlum, su aparmağa qabımız olsa idi, bu mümkün olardı. Ancaq tuluqlar Vilsonda qalmışdır. Yox, yaxşısı budur şərtləşdiyimiz kimi onları buradaca gözləyək. Məsafəni və taqətdən düşmüş atların yerləş sürətini hesaba alaraq, dostlarımızın sabah axşamüstü buraya gəlib çatacaqlarını güman edirəm. Onlara yatacaq və ləzzətli axşam xöröyü hazırlayaq.

Talkav, Qlenarvanın əmrini gözləmədən dayanmaq üçün yer axtarmaqla məşğul oldu. Çox çəkmədən çayın qırağında “ramada” mal-qara üçün olan çəpərlənmiş bir yer tapdı. Açıq havada gecələmək üçün bu yer dedikcə münasibdi. Talkavın yol yoldaşları açıq havada yatmaqdan qorxmadıqları üçün məsələ həll olundu. İxtiyarsız olaraq çayda çimirkən islanmış paltarlarını günəşin qızgın şüaları altında qurutmaq üçün onlar yerə serildilər. Qlenarvan:

– Gecələməyə yerimiz vardır, – dedi. – İndi axşam yeməyinin qeydinə qalaq. Dostlarımız gerək onlar üçün mənzil tutanlardan tamamilə razı qalsınlar. Ümidvaram ki, bizdən şikayət etməyə onların əsası olmayacaq. Qalx, Robert, ova getmək vaxtıdır.

Uşaq ayağa qalxıb tufəngi yerden götürərək:

– Mən hazırım, ser! – deyə cavab verdi.

Dəmə, Qaumi çayının sahilində, ətrafdakı bütün heyvanların və quşların yeri imiş; səyyahlar qırmızı köklükləri xatırladan tinamu quşlarının, hindilərin “teru-teru” adlandırdığı quşların, sarı çəkçəkin quşlarının və su toyuqlarının dəstə-dəstə havaya qalxdığını gördülər.

QIRMIZI CANAVARLAR

ecə oldu, təzə ayın parlaq dairəsi çox çəkmədən üfüqdə gizləndi. Düzəngahı yalnız ulduzların titrək işığı işıqlandırır. Quamini çayının suyu səsizcə öz yatağı ilə axırdı. Quşlar, sürünən və yırtıcı heyvanlar gündüzkü yorğunluqlarını alırdılar. Pampasların böyük sahəsinə ölü bir sükut çökmüşdü.

Qlenarvan, Talkav və Robert ümumi qaydaya riayət edirdilər. Yumşaq ot üzərində uzanıb bərk yatmışdılar. Uzun və əziyyətli yoldan sonra zəif düşmüş atlar da yerə uzanmışdılar. Yalnız cins at olan Tayka ayaq üstə mürgüləyib sahibinin birinci çağırışı ilə qaçmağa hazırdı. Çəpərlənmiş yerdə dərin bir sakitlik hökm sürürdü. Ancaq tonqal hərdən bir son parıltıları ilə sakit qaranlığı şəfəqləndirərək sönməkdə idi.

Axşam saat ona yaxın hindi birdən yuxudan oyandı. Onun gözləri qatı zülmətə dikildi. O, düzənlikdən gələn səsə gərginliklə qulaq verib, onu yuxudan oyadan, uzaqdan gələn səsi eşitmək istəyirdi. Çox çəkmədən Talkavın adətən tələssiz olan üzündə həyəcan kölgəsi oyandı. O, yuxuda iken nə eşitmişdi? Yaxınlaşmaqda olan dəstənin atlarının ayaq səslərini, yaquarların, pələnglərin və yaxud su içmək üçün buralara gəlmiş başqa qorxunc və yırtıcı heyvanların bağirtisini eşitmişdi? Görünür, bu son ehtimal pataqoniyalıya daha doğru gəlmişdi, çünki o, çəpərin ortasına yığılmış yanacaq ehtiyatına cəld bir nəzər saldı. Onun bu baxışının nəticəsi qeyri-kafi oldu. Yanacaq az idi və yanacaq ehtiyatı yırtıcı heyvanları uzun müddət uzaqda saxlaya bilməzdi. Pataqoniyalının üzü daha da möyüşləşdi.

Ancaq heç bir çarə yox idi: baş verəcək hadisəni gözləmək lazım idi. Talkav başını ovuclarının içərisinə alıb dirsəklərini yerə dirəyərək, naghani bir həyəcədən oyanmış adam kimi, yarızanmış halda baş verəcək hadisəni gözləyirdi.

Beləliklə, bir saat keçdi. Talkavın yerinə başqası olsaydı, ətrafdakı sükutdan arxayınlaşıb yenidən yuxuya gedərdi. Lakin yad adamın heç bir şey hiss edə bilmədiyi yerdən təhlükə yaxınlaşdığını hindi duyğusu ona söyləyirdi.

Pataqoniyalı düzəngaha baxırkən və qulaq verirkən Tayka birdən başını çəpərin ağzına tərəf döndərüb kişnədi. Talkav cəld ayağa qalxdı.

– Tayka düşmənin gəldiyini hiss etmişdir, – deyə o, daha da gərginliklə qaranlığa baxmağa başladı.

Hələ ki, ətrafda heyvan görünmürdü: ancaq Talkav kolluqda qırılmış budaqlar gördü və ot üzərində təzə ayaq izləri sezdi. O, heyvanların çayın sahilindəki kolluqlarda gizləndiklərini söylədi. Belə ki, ovçulara ov üçün uzağa getmək lazım deyildi.

Onlar cəld on iki dənə tinamu – qırmızı köklik vurdular və geri qayıtdıqda Qlenarvan çox ləzzətli əti olan və dərisi sərt dördayaqlılar cinsinə mənsub taitetr adlı donuz vura bildi.

Bu minvalla ovçular yorulmadan, yarım saatdan da az bir müddətdə kifayət qədər ərzaq ehtiyatı əldə etdilər. Robert öz növbəsində qərribə bir heyvan vura bildi. Bu, natamam dişli məməlilər ailəsinə mənsub armadil adlı zirehli heyvandı, onun xırda mütəhərrik plastinkalardan ibarət sümük çanağı var idi. Təqribən fut yarım uzunluğu olan bu heyvan çox yağlı idi və pataqoniyalının dediyinə görə, əti çox ləzzətli və dadlı idi. Robert öz müvəffəqiyyətiylə çox fəxr edirdi.

Talkava gəlincə o, dəvəquşu növündən olub, çox sürətlə qaçan nandanı nə təhər ovlamaq lazım gəldiyini öz yol yoldaşlarına göstərdi.

Pataqoniyalı Taykanı dördayaq nandanın üzərinə çapdı. Nandanı ancaq belə naghani hücumla tutmaq olar, çünki bu heyvan çox sürətlə qaçır və onu izləyən adamı asanlıqla arxada buraxır. Talkav dəvəquşunun üzərinə çaparaq bolası elə cəldliklə atdı ki, kəndir nandanın ayağına dolaşdı onu yerə sərdi.

Talkav ovu yəhərə bağlayıb düşərgəyə gətirdi. O, nandanı lovğalanmaq üçün ovlamamışdı, nandanın əti çox ləzzətli və hindi öz payını ümumi qazana qarışdırmaq istəmişdi.

Ovçular bir şələ kəkliyi, Talkavın dəvəquşusunu, Qlenarvanın vurduğu donuzu və Robertin zirehlini daxməyə gətirdilər. Dəvəquşunun və donuzun dərisini dərhal soyub ətlərini nazik-nazik doğradılar. Zirehliyə gəlincə bu heyvanın qazanı özündə idi. Onun üzərindəki zirehi qoparmadan, onu birbaşa tonqalın közləri üzərinə qoydular. Ovçular qalan səyyahlar gəlincəyə qədər, başlıca yeməyi, yəni dəvəquşunu, zirehlini və donuzu saxlayaraq, naharda kəklikləri yeyib doydular. Naharın üstündən, onlara dünyanın bütün çaxırlarından ləzzətli görünən təzə sudan doyunca içdilər.

Onlar atları da yaddan çıxarmırdılar. Ramadada olan bir qucaq ot atlar üçün həm yem, həm də altlıq vəzifəsini gördü.

Bundan sonra Qlenarvan, Robert və Talkav ponçolarına bürünərək pampasda ovçuluq edənlərin adı yatağı olan quru alfafar otları üzərinə uzandılar.

Düzəngahda sükut hökm sürürdüsə də, əvvəlki dinclik artıq yox idi. Talkav kura-mame cəngəllikləri arası ilə səssizcə sürünüb gələn bir kölgə gördü. Orada-burada gah sönen, gah parıldayan, gah da birbirini qət edən nöqtələr görünürdü. Bunların gecə işıldayan böcəklər olduğunu güman etmək olardı. Yad adam şübhəsiz ki, belə düşünürdü, ancaq bu Talkavı aldada bilməzdi: o, necə bir düşmənlə üz-üzə gəldiyini anlamışdı. Talkav karabinini dolduraraq çəpərin ağzında keşikdə dayandı.

O, çox gözləməli olmadı. Pampaslarda hürməyə, yaxud nəritliyə bənzəyən bir səs eşidildi. Hindi atəş açdı. Yüzlərlə ulama səsi ona cavab verdi.

Güllə səsinə oyanmış Qlenarvan və Robert bir anda ayağa qalxdılar.

– Nə olmuşdur? – deyə Robert soruşdu.

Qlenarvan:

– Hindilərdimi? – dedi.

– Yox, aquarlardır, – deyə Talkav cavab verdi.

Robert Qlenarvana baxdı:

– Aquarlar? – deyə o, təkrar etdi.

– Bəli, – deyə Qlenarvan cavab verdi, – pampasların qırmızı canavarları.

Qlenarvan və Robert tüfənglərini götürüb tələsik hindinin yanına gəldilər. Hindi dinmədən vəhşi ulama səsləri gələn düzəngaha işarə etdi.

Robert ixtiyarsız olaraq bir addım geri çəkildi.

– Oğlum, sən canavarlardan qorxursan? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Yox, ser, – deyə Robert qəti səslə cavab verdi. – Mən sizinlə olduqda heç bir şeydən qorxmuram.

– Daha yaxşı. Onu da deyim ki, aquarlar qorxulu heyvan deyildirlər. Bir yerdə belə çox toplaşmasaydılar, onların ulaşmasına əhəmiyyət verməmək də olardı.

Robert:

– Onların çox olmasından nə çıxar? – dedi. – Biz ki, yaxşı silahlanmışıq. Qoy bir yaxın gəlsinlər.

– Bəli, biz onları layiqincə qarşılayarıq.

Qlenarvan bu sözü uşağı sakit etmək üçün demişdi, ancaq ürəyinin dərinliyində belə çoxlu yırtıcının hücumu onu təlaşa salmışdı. Üç adam, yaxşı silahlanmış olsa da, yüzlərlə canavarın qabağında nə edə bilərdi?

Pataqoniyalı “aquarlar” sözünü deyən kimi, onun pampaslarda yaşayan qırmızı canavar haqqında danışdığını Qlenarvan dərhal anlamışdı. Təbiyyatçıların canis jubatus dediyi aquar, itdən böyük, tülkü üzünə kimi üzünə olan və bədəni qırmızıya çalan qalın tüklərlə örtülüb bir heyvan idi. Qırmızı canavarlar çox qüvvətli və çevik heyvanlardır, onlar adətən bataqlıq yerlərdə yaşayırlar və ovlarını üzərək də təqib edə bilirlər. Gecə düşdükdə onlar gündüz yatdıqları zağalardan çıxırlar. Bu yırtıcı heyvanlar maldarlıq təsərrüfatlarını qorxuya sahrılar, çünki ac olduqda, onlar hətta qaramala hücum etməkdən belə qorxmur və sürülərə böyük tələfat verirlər. Tək aquar tamamilə qorxusuzdur, ancaq acmış heyvanlar bir sürüyə yığıldıqda, məsələ bambaşqa olur. Belə olduqda pələnglə, ya da bəbirlə rastlaşmaq daha yaxşıdır.

Pampaslardan gələn ulama səmindən, qaranlıqda sürünən gölgələrin miqdarından Qlenarvan, Quamini çayının kənarına olduqca böyük qırmızı canavar sürüsünün yığıldığını anladı. Yırtıcı heyvanlar insan və at qoxusu duymuşdular və öz ot paylarını almayınca onlardan birisi də zağalarına qayıtmaq istəməyəcəkdi.

Səyyahların vəziyyəti qorxulu idi.

Canavarlar işə gətdikcə onları daha sıx halqaya alırdılar. Yuxudan oyanmış atlar qorxudan əsirdilər. Yalnız Tayka səbirsizliklə ayaqlarını yerə vurub kəndiri qırmağa can atırdı. Talkav uzun fit səsləri ilə onu sakit etdi.

Qlenarvan və Robert çəpərin ağzında dayanmışdılar. Onlar karabinlərini dolduraraq hücum edən aquarların birinci sırasını güllə ilə qarşılamağa hazır idilər. Lakin Talkav onların tüfənglərinin lüləsini əli ilə yuxarı qaldırdı.

– Talkav nə istəyir? – deyə Robert soruşdu.

– O, güllə atmağı bizə qadağan edir, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

– Nə üçün?

– Yəqin aquarlar hələ uzaqdadır.

Lakin Talkavın anlaşılmaz hərəkətinin səbəbi bu deyildi. Onun bu hərəkətinin səbəbi daha ciddi idi. İndi demək olar ki, tamamilə boş olan barıt qabını ona göstərdikdə, Qlenarvan bunun səbəbini anladı.

– Bəs nə oldu? – deyə Robert soruşdu.

– Barıtı qənaət etmək lazımdır, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Bugünkü ov zamanı çox barıt işlətdiyimizdən olsa-olsa ancaq iyirmi atəş üçün barıtımız və qurğuşunumuz qalmışdır.

Uşaq dinmədi.

– Robert, sən qorxmursan ki?

– Yox, ser.

– Çox gözəl, dostum.

Bu zaman güllə səsi eşidildi: Talkav canfəşanlıq edən bir canavarı yerə sərdi. Sıx sıralarla hücum edən qalan yırtıcılar geri qaçıb çəpərdən yüz addım uzaqda dayandılar.

Talkavın işarəsi ilə Qlenarvan onun yerinə keçdi. Hindi öz altlarına salınmış və tonqal üçün hazırlanmış yanacaq qalıqlarını toplayıb hamısını çəpərin ağzına gətirdi və üzünə közərmə od tökdü. Çox çəkmədən alov pərdəsi çəpərin girəcəyini qapadı və düzəngəyə titrək işıq saçdı. Səyyahlar nə qədər hədsiz-hesabsız bir düşmənlə vuruşmalı olacaqlarını indi gördülər.

Bu qədər ac canavar hələ indiyə qədər bu cür sürüyə toplaşmışdı. Talkavın yandırdığı alov onların qəzəbini ikiqat artırdı. Canavarlardan bəziləri pəncələrinin yanmasına baxmayaraq lap tonqala yaxınlaşdılar.

Bu uluşan və qudurmuş dəstəni lazımı uzaqlıqda saxlamaq üçün, hərdənbir güllə atmalı olurdular. Bir saat müddətində on azı on beş canavarın cəmdəyi yerə sərilmiş oldu.

Mühasirəyə alınanların vəziyyəti hələlik nisbətən pis deyildi. Nə qədər ki, güllə ehtiyatı vardı, nə qədər ki, çəpərin ağzında alov yarırdı, hücumdan qorxmaq lazım gəlmirdi. Lakin güllə qurtardıqdan və tonqal keçdikdə bu qudurmuş yırtıcı heyvanların yürüşünü necə dəf etməli idilər?

Qlenarvan Roberto baxıb ağrıdan ürəyinin sıxıldığını hiss etdi. Yaşına baxmayaraq mərd olan bu uşağa baxdıqda məruz qaldığı təhlükə yadına düşmürdü. Robertin rəngi qaçmışdısa da, tufəngdən bərk-bərk yapışmışdı və o, canavarların hücumunu qorxmadan gözləyirdi.

Qlenarvan əmələ gəlmiş vəziyyəti, özünü itirmədən təhlil edib, yubanmadan bir çıxış yolu tapmaq lazım gəldiyini qət etdi.

“Bir saatdan sonra bizim nə bazıtımız, nə gülləmiz, nə də odumuz qalacaqdır. Qərara gəlmək üçün bunu gözləmək lazım deyil” deyərək düşündü.

O, üzünü Talkava döndərərək bildiyi bütün ispan sözlərini yadına salıb, pataqoniyalı ilə danışmağa başladı.

Onlar bir-birini çətin başa düşdülər. Xoşbəxtlikdən Qlenarvan qırmızı canavarların xasiyyətini oxuduğu kitablardan bilirdi, yoxsa Talkavın sözlərini və hərəkətlərini heç cürə anlamayacaqdı.

Qlenarvan vəziyyətləri haqqında nə düşündüyünü hindidən soruşdu.

– Talkav sizə nə cavab verdi? – deyərək Robert soruşdu.

– O dedi ki, nəyin bahasına olursa-olsun səhər açılana qədər özümü müdafiə etməliyik. Aquarlar yalnız gecələr ova çıxırlar, günəş çıxdıqda isə öz zağalarına qayıdırlar. Onlar günəş işığından qorxan gecə heyvanlarıdır. Onlar dördayaqlı bayquşlardır.

– Nə olar, səhər açılana qədər özümüzü müdafiə edərək!

– Mütloq, dostum. Gülləmiz tamam qurtardıqda isə bıçaqla onları dəf edərək.

Talkav artıq belə də edirdi: indi canavarlardan biri ehtiyatsızlıqla tonqala yaxınlaşdıqda, hindi əlindəki uzun bıçaqla bir anda canavarı yerə sərdi.

Mühasirəyə alınmışların döyüş sursatı qurtarırdı. İndi onların yalnız beş atımlıq barıtları var idi. Gecə saat ikiyə yaxın Talkav axırını ot çəngəsini ocağa atdı.

Qlenarvan kədərlə tonqala nəzər saldı.

O, yanında dayanmış uşaq, yoldaşları, sevdiyi bütün adamlar haqqında düşünürdü. Robert dinmirdi. Bəlkə də təhlükə bu sadə uşağa o qədər də qorxulu görünmürdü. Lakin Qlenarvan qorxunc gələcəyi – diri-diri yeyilməyi gözləri qabağına getirib özü və uşaq üçün təlaşa düşdü. O, öz hissələrini gizlədə bilməyib uşağı özünə tərəf çəkdi, onu sinəsinə basıb alından öpdü. Onun yanaqlarından iki damla iri göz yaş aşağı yuvarlandı.

Robert gülümseyərək ona baxdı və:

– Mən qorxmuram, – dedi.

– Qorxuladı bir şey də yoxdur, dostum. Sən tamamilə haqlısan. İki saatdan sonra hava işıqlanmağa başlayacaq və biz xilas olacağıq.

Qlenarvan hindinin, alov çəpərindən keçməyə səy edən iki böyük canavarı tufənginin küpü ilə cəld vurub öldürdüyünü görərək birdən: – afərin, Talkav, afərin! – deyərək səsləndi.

Lakin elə bu dəqiqə sönməkdə olan odun son şöləsində o, canavarların yenidən sıx sıralarla hücumu keçdiklərini gördü.

Qanlı faciənin başlanğıcı yaxınlaşdı. Tonqalın odu sönürdü. Daha yanacaq yox idi. İndiyo qədən tonqalın şölesi ilə işıqlanan düzəngahı tədricən yenə də qaranlıq bürüyürdü və canavarların bəbəyi yenidən fosforlu bir işıqla parıldamağa başlayırdı. Daha bir neçə dəqiqə keçər-keçməz bütün sürü çəpərə soxulacaqdı.

Talkav axırıncı dəfə tüfəngini doldurub daha bir canavarı öldürdü. Sonra daha gülləsi olmadığından əllərini döşündə çarpazlayıb sinəsinə dikdi.

Adama elə gəlirdi ki, nə isə bir şey haqqında gərginliklə düşünür. O, bu quduz sürünün qabağını almaq üçün bir əlacını axtarırdı?

Qlenarvan onun nə barədə düşündüyünü soruşmağa cürət etmirdi.

Bu anda hücum edən canavarların arasında nə isə bir qarışıqlıq əmələ gəlirdi. Sonra onlar hamısı geri dönüb hara isə çəkildilər. Qulaq, batırıcı ulama səsi tezliklə uzaqlarda eşidilməz oldu və düzəngahı dərin bir sükut qapladı.

– Canavarlar getdilər, – deyə Robert səsləndi.

– Ola bilər, – deyə Qlenarvan getdikcə eşidilməz olan səsə qulaq asaraq cavab verdi.

Lakin onun fikrini anlamış Talkav başını mənfə bir işarə ilə yırğaladı.

O, gündüzün, bu yırtıcı heyvanları qaranlıq zağalara qovmayınca nağd ovlarından əl çəkməyəcəklərini bilirdi.

Talkav haqlı idi.

Düşmənin ancaq öz taktikasını dəyişmişdi.

Alovla və güllə ilə müdafiə edilən çəpər qapısına soxulmaq səyindən əl çəkmiş aquarlar hərhlənərək dairəyə o biri tərəfdən hücum etdilər.

Mühasirəyə alınmış səyyahlar canavarların yarıçürümüş ağaca necə sancıldığını eşitdilər. Çəpərin yerindən oynamış şalbanları arasından artıq caynaqlı pəncələr və uzunsov canavar sifətləri içəri soxulurdu. Qorxudan ağıllarını itirmiş atlar kəndiri qırıb çəpəri dörd dolanırdılar.

Qlenarvan Roberti axırıncı imkana qədər qorumağı qət edərək, onu qucaqladı. O, bəxtini qaçmaqla sınağa düşürdü ki, birdən nəzəri Talkava sataşdı.

İndicə çəpərin ortasında vəhşi heyvan kimi dolayan pataqoniyalı səbirsizliyindən titrəyən atına doğru yönəlib, onu diqqətlə yəhərləməyə başladı. Sanki yeni bir qüvvə ilə hücumu keçmiş canavarların ulaması onu daha məşğul etmirdi.

Qlenarvan dəhşətlə ona baxırdı.

O, pataqoniyalının yəhərə oturmağa hazırlaşdığını gördükdə:

– Talkav bizi tərk edir, – deyə qışqırdı.

– Talkavımı? O, bizi heç vaxt tərk etməz, – deyə Robert cavab verdi.

Həqiqətdə isə Talkav öz yol yoldaşlarını tərk etmək yox, onları xilas etmək istəyirdi.

Tayka hazır idi. O, səbirsizliyindən cilovu çəynəyirdi. O, yerində sıçrayır və odlü gözlərindən qılgıncım çıxırdı. Gözəl at öz sahibinin fikrini anlamışdı.

Talkav əlini atın sağrısına qoyub yəhərə sıçramağa hazırlaşdığı dəqiqədə, Qlenarvan onu saxladı.

– Sən bizi tərk edirsən? – deyə işarə ilə açıq düzəngahı göstərərək soruşdu.

– Bəli, mən gedirəm, – deyə hindi cavab verdi və ispanca bu sözləri əlavə etdi:

– Tayka gözəl atdır, yeyin qaçır. Canavarlar onun dalınca düşürlər.

– Ah, Talkav, – deyə Qlenarvan qışqırdı.

Qlenarvan həyəcədən titrəyən səsi ilə Robertə:

– Eşidirsənmi, oğlum, eşidirsən? O, özünü bizə qurban vermək istəyir. Canavar sürüsünü dalınca aparmaq üçün pampasa çıxmaq istəyir, – dedikdə hindi:

– Cəld ol, cəld ol! – deyə təkrar etdi.

– Ah Talkav, – deyə Robert səsləndi. O, əllərini yalvarıcı bir səsle çarpazladı: – Talkav, dostum, bizi tərk etmə. Qlenarvan:

– Biz ondan ayrılmayacağıq, – dedi və üzünü hindiyə döndərərək əlavə etdi: – Bərabər gedək.

Bunu deyib Qlenarvan qorxudan çəpərin şalbanlarına sıxılmış iki atı göstərdi. Onun sözlərini anlamış hindi: – Yox, – deyə cavab verdi, – yox, pis atlardır. Qorxaqdırlar. Tayka gözəl atdır.

Qlenarvan:

– O, haqlıdır, – dedi. – Robert, Talkav səni tərk etməyəcəkdir. Mən getməliyəm. Talkav səni qorumaq üçün qalacaqdır, – deyib Taykanın cilovundan yapışdı və hindiyə müraciətlə əlavə etdi: – Mən gedəcəyəm!

– Yox, – deyə hindi sakit cavab verdi.

Qlenarvan cilovu onun əlindən dartaraq:

– Sənə deyirəm ki, mən gedəcəyəm, – deyə qışqırdı. – Sən uşağı xilas etməlisən. Talkav, onu sənə etibar edirəm.

Qlenarvan həyəcanından ingilis sözlərini ispan sözlərilə qarışdırırdı. Ancaq bunun nə əhəmiyyəti ola bilərdi. Belə qorxunc dəqiqələrdə əl hərəkətləri sözdən tez anlaşılır və insanlar bir-birlərini ağızlarını açmamış anlayırlar.

Bununla belə Talkav razılaşmırdı. Mübahisə uzanırdı, təhlükə isə saniyəbəsanıyə artırırdı. Çəpərin çürümüş ağacı canavarların dişləri və pəncələri altında cırdıydı. Nə Qlenarvan, nə də Talkav bir-birinə güzoştə getmək istəmirdilər. Hindi Qlenarvanı çəpərin ağızına doğru apardı. Düzəngahda bir dənə də olsun canavar yox idi. Talkav özünün obrazlı dili ilə bir saniyə də olsun vaxt itirmək mümkün olmadığını izah etməyə çalışırdı. Demək istəyirdi ki, o, fikirləşdiyinə nail olmasa, burada qalanlar, gedənlərdən daha çox təhlükədə olacaqlar. Ümumən xeyri üçün Taykanın gözəl qıvrıqlığından və cəld qaçışından o, hamıdan yaxşı istifadə edə bilərdi.

Qlenarvan inad edir və heç bir dəlilə qulaq vermək istəmirdi. Hər necə olursa-olsun o, özünü qurban vermək istəyirdi. Birdən nə isə onu dala itələdi. Tayka onunla yanaşı durmuşdu. Dal ayaqları üstə qaxdı. Sonra bir hərəkətlə od çəpərindən və canavarların cəmdəkləri üzərindən sıçrayaraq qaranlığa doğru qaçdı. Uşaq səsi artıq uzaqlarda:

– Əlvida! – deyə qışqırdı.

Qlenarvan və Talkav Taykanın yalından yapışmış balaca fiquru güclə seçə bildilər.

– Robert! Bədbəxt! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

Lakin birdən-birə ortalığı bürüyən vəhşi ulama səsi içərisində bu sözləri hətta hindi də eşitmədi.

Qırmızı canavarlar atın dalınca qərbə doğru cumub ağlasığmaz bir sürətlə gözəndə itdilər.

Talkav və Qlenarvan çəpərdən bayıra qaçdılar. Düzəngah yenidən sükkuta daldı.

Sarsılmış Qlenarvan, məyusluqdan əlləri sustalmış və təqətsiz bir halda yerə oturdu. O, Talkava baxdı. Talkav özünün adi sakitliyi ilə gülümsədi. O:

– Tayka yaxşı atdır. Oğlan da qoçaqdır. O, özünü xilas edər, – dedi.

– Birdən Robert yıxılsa? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Yıxılmaz.

Talkavın inandırmasına baxmayaraq zavallı Qlenarvan gecəni dəhşət içərisində keçirdi. O, canavarların çəkilib getməsi ilə özünün

necə ağır bir təhlükədən qurtardığını düşünmürdü. O, bir neçə dəfə Roberti axtarmağa getmək üçün can atdısa da hindi onu saxladı. Talkav Qlenarvanı inandırır ki, bu atlar Taykaya çata bilməz. O, hətta canavarları da çox keçmişdir. Ümumiyyətlə, qaranlıqda heç bir axtarış mümkün deyildir. Robertin izi ilə getmək üçün səhərin açılmasını gözləmək lazımdır.

Gecə saat dördü dan yeri sökülməyə başladı. Üfüqdəki tutqun zolla solğun bir işıqla parladı. Düzəngaha şəffaf şəh damlaları düşdü və uca otlar səhər yelinin nəfəsilə cana gəldilər.

Yola düşmək zamanı çatdı. Hindi:

– Gedək! – dedi.

Qlenarvan cavab olaraq öz atını Talkava verib Robertin atının belinə sıçradı və hər iki atlı dördayaq düz qərbə doğru çapıb gözəndə itdilər.

Onlar yavaşmadan bir saat atlarını çapdılar. Gözlərilə Roberti axtarı, onun qanlı cəsədinə rast gəlməkdən qorxurdular.

Qlenarvan atını mahmızlayaraq öldən salırdı. Nəhayət, uzaqdan güllə səsləri eşidildi: gülləni hərdən bir atırdılar, görünür, işarə verirdilər: Qlenarvan:

– Bu bizim dostlarımızdır, – deyə qışqırdı.

Talkav və Qlenarvan bir daha atlarını mahmızlayıb bir neçə dəqiqə içərisində Paqanelin başçılıq etdiyi dəstəyə yetişdilər.

Qlenarvanın səsinə sevinc qışqırtısı qopdu. Robert sağlam, salamat və şən halda atını alimlə yanaşı sürürdü. O, sahibini gördükdə sevincindən kışnəyən Taykanın üstündə idi.

– Oğlum, mənim oğlum! – deyə Qlenarvan təsviredilməz bir nəvazişlə dilləndi.

Qlenarvan və Robert atlarından yerə sıçrayaraq bir-birinin ağışına atıldılar. Sonra kapitan Qrantın qoçaq oğlunu ağışına basmaq növbəsi hindiyə çatdı. Sevincdən hələ də özünə gəlməmiş Qlenarvan:

– O sağdır, sağdır! – deyə təkrar edirdi.

– Bəli, Taykanın sayəsində sağam, – deyə Robert cavab verdi.

Öz atına təşəkkür etmək üçün pataqoniyalı Robertin bu sözlərini gözləməyərək, Taykanın boynunu qucaqladı, məğrur heyvanın damarlarında insan qanı axırmış kimi, onunla danışdı, onu oxşadı. Pataqoniyalı birdən üzünü Paqanelə döndərüb Roberti göstərərək dedi:

– Qoçaq oğlandır!

Və sonra:

– Onun məhmızları titrəmir, – deyə olavə etdi.

Hindilərdə bu ifadə qoçaqlığın tərifi dir.

Bu zaman Qlenarvan Robertin çiyinlərindən tutaraq ondan soruşdu:

– Oğlum, sevimli oğlum, səni qurtamaq üçün, axırncı ümidi sınamaq imkanını sən nə üçün Talkava, ya da mənə vermədin?

– Ser, – deyə uşaq titrək səslə cavab verdi, – bu dəfə özünü qurban vermək növbəsi mənim idi. Talkav artıq bir dəfə mənim həyatımı xilas etmişdi. Siz isə mənim atamın həyatını xilas edəcəksiniz!

XX FƏSİL

ARGENTİNA DÜZƏNGAHLARI

Örüşün ilk sevincindən sonra, mayor Mak-Nabsdan başqa Paqanel, Austin, Vilson və Müiredi, xülasə yeni gələnlərin hamısı, susuzluqdan yandıqlarını hiss etdilər.

Koşbəxtlikdən Quamini çayı lap yaxınlıqda idi. Dəstə yenidən yola düşüb səhər saat yeddide üç səyyahın bütün gecəni qırmızı canavarlarla çarpışdığı çəpərə yetişdi. Canavarların hücumunun nə qədər qəzəbli və müdafiənin nə qədər qəhrəmancasına olduğunu təsəvvür edə bilmək üçün çəpərin ağzında yerə sərilmiş canavar cəmdəklərinə baxmaq kifayət idi.

Səyyahlar doyunca su içdikdən sonra, kəşfiyyatçılar onları gözəl səhər yeməyinə qonaq etdilər. Nanda ətindən bişirilmiş qovurma zirehli heyvanın əti kimi olduqca ləzzətli çıxdı. Paqanel:

– Bu elə gözəl qovurmadır ki, ondan doyunca yemək lazımdır, – deyə qeyd etdi.

O, doğrudan da doyunca yedi, ancaq bunun ona heç bir zərəri olmadı: görünür, Quamini çayının suyunda həzmə kömək edəcək bir xüsusiyyət var idi.

Səhər saat onda Qlenarvan yola düşmək işarəsi verdi. Tuluqları su ilə doldurdular və dəstə yola düşdü. Dincəlmiş atları dördnala çapırdılar.

Suyun yaxın olması üzündən ətraf getdikcə münbitləşirdi. İki və üç noyabrda qeydədəyər heç bir hadisə üz vermədi. Noyabrın 3-də,

axşam səyyahlar Buenos-Ayres əyalətinin yaxınlığındakı pampaların sərhədində dayandılar. Onlar Talkaquano limanından oktyabrın on dördündə çıxmışdılar. Bu minvalla onlar iyirmi iki gün müddətində dörd yüz əlli mil və yolun üçdə iki hissəsini qət etmişdilər.

Ertəsi günün səhəri onlar Argentina düzəngahlarını pampaslardan ayıran şərti xətti keçdilər. Talkav burada Qlenarvanın fikrincə Qarri Qrantın və onun iki yoldaşını əsir almış kətsiklərə rast gələcəklərini güman edirdi.

Argentina respublikasının tərkibinə daxil olan on dörd əyalətdən Buenos-Ayres daha geniş və nüfuzlu bir əyalətdir. Bu əyalət cənubi hindilərin torpağı ilə həmsərhəddir. Bu əyalətin torpağı olduqca münbitdir. Buranın iqlimi sağlamdır. Dənli bitkilər və kollarla örtülmüş bütün düzəngah, Tandil və Tapalkvem dağlarının ətəklərinə qədər uzanan gözəl və hamar sahədən ibarətdir.

Səyyahlar Quamini çayının sahilindən uzaqlaşdıqdan sonra istiliyin tamamilə dözümlü olduğunu böyük məmnuniyyətlə qeyd etdilər. Qüvvətli və sərin küləklər sayəsində gündüzün orta istiliyi selsi ilə on yeddi dərəcə olurdu. Quraqlıqdan və yandırıcı hərarətdən əzab çəkmiş adamlar və heyvanlar indi köks dolusu nəfəs alırdılar. Dəstə, gümrah və ruh yüksəkliyi ilə irəli hərəkət edirdi. Lakin Talkavın inandırmasına baxmayaraq, bu yer səyyahlara qeyri-məskun, daha doğrusu, adamlar tərəfindən tərk edilmiş kimi görünürdü.

Onlar şərqə doğru olan yollarının üstündə tez-tez gah şirin, gah da şor sulu gölməçələrə rast gəlirdilər.

Sahillərdə, sıx kolların kölgəsi altında balaca çalıquşları yuva salmışdı, şən torağaylar ötüşürdü; tüklərinin parlaqlığı etibarilə bəhsə girə bilən tanqar quşları havada o tərəf-bu tərəfə uçuşurdu. Bu gözəl quşlar sahilə lovğa-lovğa gəzən döyüşkən sığırçılara əhəmiyyət vermədən budaqdan-budağa atılırdılar. Anubislərin yuvaları Kreol yelləncəyi kimi kollarda yırğalanırdı: gölməçələrin kənarında isə qəşəng telli durnalar sıx cərgələrlə gəzişirdilər. Tellli durnalara məxsus olan, kəşik məxrut şəkilli minlərlə yuvalar bir qədər qruplaşmışdı, özləri də adama balaca şəhərləri xatırladırdı.

Telli durnalar yaxınlaşmaqda olan səyyahlara laqeydliliklə baxıb heç bir qorxu əlaməti göstərmirdilər. Bu, coğrafiya alimini çox kədərləndirdi. O:

– Bilirsinizmi, mayor, – dedi, – mən uçan telli durnaları çoxdan görmək istəyirdim.

– Mən bunu yadımda saxlamam, – deyə mayor cavab verdi.

– Bu saat bu arzunu yerinə yetirmək üçün münasib təsadüf olduğundan, mən ondan istifadə edəcəyəm, – deyə coğrafiyaşünas davam etdi.

– İstifadə edin, Paqanel, istifadə edin!

– Mayor, gəlin mənimlə gedək, Robert, sən də mənimlə gedək, mənə şahidlər lazımdır.

Bu sözlərdən sonra Paqanel yol yoldaşlarını qabağa buraxaraq mayor və Robertlə birlikdə qırmızıtellli durnalar dəstəsinə doğru yönəldi. Durnalara yaxınlaşdıqda o, durna qanını nahaq yerə axıtmaq istəmədiyindən havaya bir güllə atdı. Dəstə o saat göyə qalxdı və Paqanel onların uçuşuna tamaşa etməyə imkan tapdı. Dəstə gözəndən itdikdə:

– Necədir? – deyə o, mayordan soruşdu, – siz onların necə uçduqlarını gördünüzümü?

– Əlbəttə gördüm, – deyə Mak-Nabs cavab verdi, – bunu görmək üçün kor olmaq lazımdır.

– Sizcə, durnaların uçması ləkəli oxa oxşamırmı?

– Heç də yox.

– Bir damcı da oxşamır, – deyə Robert əlavə etdi. Coğrafiya alimi məmnun bir görünüşlə:

– Mən buna şübhə etmədim, – dedi. – Uçan durnaları oxa oxşatmaq kimi uyğunsuz bir müqayisə mənə yox, mənim məşhur həmvətənlim, təvazökar adamların ən məğruru olan Şatobriana mənsubdur. Görürsənmi, Robert, mən həmişə müqayisənin ən təhlükəli bir ritorik forma olduğunu iddia edirəm!

Bütün ömrün uzununu müqayisədən saqın və onu yalnız nələcə qaldıqda işlət!

– Demək, siz öz təcrübənizin nəticəsindən razısınız, – deyə mayor soruşdu.

– Olmazın dərəcədə.

– Mən də. İndi isə gəlin, atlarımızı məhmızlayaq, çünki biz yoldaşlarımızdan demək olar ki, bir mil geridə qalmışıq.

Dəstə qayıtdıqda Paqanel, Qlenarvanın pataqoniyalıdan təkidlə nə isə soruşduğunu gördü. Deyosən, pataqoniyalı onu anlamırdı. Talkav tez-tez atını saxlayaraq ətrafa baxırdı, hər dəfə də onun üzündə canlı bir təəccüb görünürdü. Mütərcim Paqanel olmadıqda, Qlenarvan hin-

dini özü sorğu-suala tutmağa çalışırdı. Nəhayət, coğrafiyaşünası gördükdə, uzaqdan ona qışqırdı:

– Paqanel, tez bura gəlin! Sizsiz mən fikrimi Talkava heç cür izah edə bilmirəm.

Paqanel Talkavla danışdıqdan sonra, atını Qlenarvanın yanına sürdü. O:

– Doğrudan da, qərribə bir hadisə Talkavı çox təəccübə gətirmişdir. – dedi.

– Nə hadisə?

– İndiyə qədər nə hindilərə, nə də onların izinə rast gəlməməyimiz. Adətən, düzəngahda gah estansiyadan aldıkları mal-qaramı sürən, gah da qadınların toxuduqları xalçaları, yaxud cilovları satmaq üçün Kordilyer dağlarına yollanan hindi dəstələrinə həmişə rast gəlmək olar.

– Talkav bunu nə ilə izah edir?

– Heç bir şeylə, o, ancaq buna təəccüb edir.

– Axı o, pampasların bu hissəsində hansı hindilərə rast gəlməyə ümid edirdi?

Elə avropalıları əsir alan hindilərə: Kalfukur, Katriel və Yanxetrus katsiklərinin başçılıq etdiyi qəbilələrə.

– Onlar kimlərdir?

– Hələ otuz il bundan əvvəl qüdrətli və qüvvətli olan qəbilə başçılarıdır, lakin sonra onları dağların o biri tərəfinə qovmuşlar və o zaman, ümumiyyətlə, hindilərin ola biləcəkləri dərəcədə dinc olmuşlar. Bu qəbilələr əvvəllər Buenos-Ayres əyalətində köçərilik etdikləri kimi, indi də pampaslarda köçərilik edirlər. Onlara rast gəlməməyimiz məni Talkavdan az təəccübləndirmir. Buralar onların adı şücaət meydanıdır.

– Belə olduqda biz nə etməliyik? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Bu saat Talkavdan soruşaram, – deyə Paqanel cavab verdi.

Pataqoniyalı ilə uzun-uzadı danışdıqdan sonra o, Qlenarvanın yanına qayıtdı.

– Talkavın fikri belədir, – deyə Paqanel söz başladı, – bu fikrə mən də şərikəm. Biz İstiqlaliyyət qalasına qədər sərçə doğru gətməliyik. Bu qala bizim yolumuzun üstündədir, orada kapitan Qrant haqqında məlumat ala bilməsək də, heç olmazsa Argentina düzəngahlarında yaşayan hindilərin haraya gətdiyklərini öyrənərik.

– İstiqlaliyyət qalası buradan çoxmu uzaqdır? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Yox, bu qala Tandil sıra dağlarından altmış mil uzaqdadır.

– Biz oraya nə vaxt çataırıq?

– Sabah yox birigün.

Əmələ gələn vəziyyət Qlenarvanın əhvalını pozdu. Pampaslarda bir nəfər də olsun hindiyo rast gəlməmək ağlasığan şeydir! Bunu heç cür gözləmək olmazdı. Adətən, hindilər burada getdikcə çox olurlar. Hindilərin hara isə yox olmalarından görünür ki, pis bir hadisə üz vermişdir. Lakin əsl bəla burasında idi ki, naməlum bir yerə getmiş olan hindilər yəqin ki, əsirləri də özlərilə aparmışdılar. İndi bəs Qarri Qrantı harada axtarmalı: şimalda, yaxud cənubda?

Bu sual Qlenarvana əzab verirdi. Bununla belə, Talkavın məsləhətinə qulaq asmaqdan və İstiqlaliyyət qalasına getməkdən başqa səyyahların çarəsi yox idi. Orada bu qəribə hadisənin sirrini öyrənmək olardı!

Gündüz saat dördə yaxın üfüqdə bir təpə göründü. Bu düzəngah yerdə təpəni dağ hesab etmək olardı. Bu, Tapalkvem təpəsi idi və səyyahlar onun ətəyində gəçələdilər.

Ertəsi gün heç bir hadisə üz vermədən, səyyahlar bu təpəni aşdılar. Kordilyer sıra dağlarını keçmiş adamlar üçün bu dağ bir maneə ola bilməzdi, buna görə də səyyahlar atlarını yavaşmadan belə onu aşıb keçdilər.

Günortaüstü onlar hindilərin quldur hücumundan qorunmaq üçün düzəngahın cənub sərhədi boyunca tikilmiş qalalar silsiləsinin bir halqası – Tapalkvem qalasının yanından keçdilər, Talkavın artmaqda olan töccübünə rəğmən əvvəlki kimi hindilərin izinə rast gəlmədilər.

Nəhayət, günortaçağı dəstə, uzaqda xırda bir hindi dəstəsi gördü. Lakin onlar səyyahları görər-görməz atlarını olmanın bir sürətlə çapdılar. Qlenarvan özündən çıxmışdı.

Talkav, hindiləri artıq bir dəfə Paqanelle mayorun arasında savaşmağa səbəb olmuş adla adlandıraraq:

– Qauço! – dedi.

– Aha, qauço, – deyə mayor səsləndi. – Hə, Paqanel, bu gün ki şimal küləyi əsmir! Bu dinc əkinçilər haqqında nə deyə bilərsiniz?

– Onların mənə də əsl quldur təsiri buraxdıqlarını etiraf edərim, – deyə coğrafiyaşünas cavab verdi.

– Təsirdən həqiqətə isə...

– Yalnız bircə addımdır, əziz mayor.

Paqanelin etirafı ümumi qəhqəhəyə səbəb oldu, ancaq bu, coğrafiya alimini zərər qədər də utandırmadı. O, hətta bu hindilər haqqında maraqlı bir qeyd də etdi.

– Mən harada isə oxumuşam ki, ərəblərin mehriban gözləri və qəzəbli ağız bükümləri olur, – dedi. – Ancaq Amerika vəhşilərində bunun əksi görünür: onların xüsusilə acıqlı gözləri vardır.

Talkavın göstərişilə dəstə indi sıx cərgə ilə gedirdi. Ətraf nə qədər tənha da olsa, hər bir gözlənilməz hadisəyə hazır olmaq lazım idi. Ancaq bu qədər ehtiyatkarlığa ehtiyac yox imiş, çünki axşama doğru səyyahlar heç bir xətaya rast gəlmədən başlı-başına buraxılmış, geniş toldərə gəlib çatdılar. Adətən kasik Katriel ona tabe olan adamları burada toplayardı. Tolderin ətrafında təzə izlər olmadığından pataqoniyalı buraya çoxdan adam gəlmədiyini söylədi. Ertəsi günün səhərini səyyahlar yenə düzəngahda keçirdilər.

Çox çəkmədən Tandil dağlarının ətəyində yerləşmiş ilk estansiya-lar göründü. Lakin Talkav yubanmayıb İstiqlaliyyət qalasına doğru getməyə davam etməyi məsləhət gördü, bu yerlərin hindilər tərəfindən nə üçün tərk edilmiş olması haqqında yalnız burada lazımı məlumat almaq olardı.

Yenə də ağaclar görünməyə başladı. Bu ağacların çoxunu avropalılar əkməmişdilər. Burada şaftalı və ərək, söyüd, akasiya, qovaq ağacları özbaşına çox tez və gözəl bitmişdi. Ağacların çoxu mal-qara üçün çəpərlənmiş geniş ağillərin ətrafında bitmişdi. Minlərlə öküz, inək, qoyun və at burada otlayıb kökəlirdi. Bütün bu heyvanlar sahiblərinin nişanı ilə damğalanmışdı. Yekə, acıqlı köpəklər sürünü sayıqlıqla qoruyurdular.

Dağların ətəyində, şoran torpaqda bitmiş ot mal-qara üçün gözəl yem olduğundan adətən estansiyalar üçün şoran yerlər seçirdilər. Estansiyaların qulluqçuları əksərən çox olmayıb müdirdən, onun köməkçisindən və hər min baş mal-qaraya dörd peondan ibarət olurdu.

Estansiyalardan birinin yaxınlığında səyyahlara, bu düzəngahda çox tez-tez təsadüf edilən ilğıma tamaşa etmək müyəssər oldu: uzaqdan estansiya böyük bir adaya oxşayırdı. Onu əhatə edən qovaq və söyüd ağacları isə yolçular yaxınlaşdıqca sanki geri çəkilən şəffaf suda

əks olunurdular. Bu, tamam-kamal bir illüziya idi və adam, gözün bu dərəcədə aldandığına inanmaq istəmirdi.

Noyabrın 6-da, bütün gün ərzində səyyahlar bir neçə estansiyanın, həmçinin bir, yaxud iki saladeronun yanından ötüb keçdilər. Saladero – sallaqxana deməkdir. Çəmənlərdə otlayıb kökəlmiş mal-qara burada kəsilir. Mal-qaranın ətinə də burada duzlayırlar. Bu iyrenc işə adətən yazın axırında başlanır. Sallaqxana işçiləri – saladeroslar mal-qara dalınca korrallara gedirdilər. Çox məharətlə aldıkları lasso vasitəsilə mal-qaranı tutduqdan sonra sallaqxanaya gətirib kəsir, dərisini soyur, ıçalatını çıxarıb, ətinə duzlayırdılar. Lakin çox vaxt öküz könüllü olaraq sallağın dalınca gəlmək istəmir. Belə olduqda sallaq onunla toreador kimi rəftar edir və demək lazımdır ki, bu təhlükəli işin öhdəsindən çox qoçaqlıq və amansızlıqla gəlir.

Bu sallaqxanaların çox çirkin görkəmi vardır. Onların rafından daha iyrenc bir şey təsəvvür etmək çətindir. Çürüntü qoxusu ilə bərabər burada kəsilən heyvanların dəhşətli bağırtıları, sallaqların acıqlı qışqırıqları, itlərin qəzəbli hürüşləri eşidilir. Belə günlərdə hər tərəfdən sallaqxanaya uçub gələn böyük quzğunlar həyətin üzərində uçuşub hələ isti olan qanlı mal ıçalatını çox vaxt az qala sallağın əlindən qapırlar.

Lakin indi sallaqxanada sakitlik idi, oradan bir səs belə eşidilmirdi və heç kəs yox idi: mal-qaranı kəsmək vaxtı hələ çatmamışdı.

Talkav hər vasitə ilə səyyahları tələsdirdi. O, axşama qədər mütələq İstiqlaliyyət qalasına çatmaq istəyirdi. Atlılar atlarını mahmızlayırdılar və atlar da Taykaya baxıb uca taxılların arası ilə uçurdular. Dəstə yolda diş-diş hasarlarla və köçərilərin hücumundan müdafiə üçün qazılmış dərin çalalarla əhatə olunmuş bir neçə fermaya rast gəldi. Hər bir fermanın əsas evinin damında eyvan tikilmişdi. Fermada yaşayanlar bu eyvanlara qalxıb düzəngahlarda dolaşan quldurlarla atışırıdılar.

Qlenarvan burada onu maraqlandıran məlumatı ala bilirdi. Ancaq bu məlumatı Tandil kəndində toplamaq daha münasib idi. Buna görə də səyyahlar dayanmadan fermaların yanından ötüb keçirdilər. Onlar Rio-Quezos və bir neçə mil sonra da Rio-Şapaleofu çayını keçdilər. Çox çəkmədən atlar Tandil bağlarının yamaclarını örtmüş sıx otlar arasına girdilər. Bir saat belə keçməmiş yolçular ensiz dairənin dibində yerləşmiş Tandil kəndinin ilk evlərinə çatdılar; bu dərənin üstündə İstiqlaliyyət qalasının dilik-dilik divarları yüksəlirdi.

İSTİQLALIYYƏT QALASI

Tandil dağları dəniz səthindən min fut yüksəklikdədir. Bu dağ silsiləsi ibtidai dövrlərdə, yer üzərində canlı həyatın başlanmasından çox-çox qabaq əmələ gəlmişdir.

Tandil sıra dağları sıx otla örtülmüş Qneys təpələrindən yarımdairə əmələ gətirir. Dağ silsiləsinin adı ilə adlanan Tandil dairəsi Buenos-Ayres əyalətinin bütün cənub hissəsini tutur. Dağların yamacları Tandil dairəsinin şimal sərhədini təşkil edir. Bu yamaclardan çaylar axır.

Bu yerin təxminən dörd minə qədər əhalisi vardır. İnzibati mərkəz olan Tandil kəndi İstiqlaliyyət qalasının müdafiəsi altında, dağların şimal yamaclarının otayında yerləşmişdir. Kənd gözəl bir mənərə təşkil edərək bol suyu olan Şapaleofu çayı boyunca uzanmışdır. Bu kəndin əhalisinin tamamilə fransız basklarından və italyan müstəmləkəçilərdən ibarət olduğunu Paqanel bilməmiş olmazdı. Doğrudan da, La-Plata hövzəsinin bu cənub guşəsinə birinci olaraq fransızlar köçüb gəlmişdilər. Vəzifəsi dairəni köçəri hindilərin hücumundan müdafiə etmək olan İstiqlaliyyət qalası, 1828-ci ildə fransız Parşapp tərəfindən tikilmişdir. Bu işdə ona Cənubi Amerika qitəsinin cənub hissəsi haqqında olduqca qiymətli coğrafi əsərlər yazmış və ən yaxşı coğrafiya mütəxəssisi sayılan birinci dərəcəli alim Alkid d'Orbinyi kömək etmişdir.

Tandil kəndi olduqca əhəmiyyətli ticarət nöqtəsidir. Kənd "qaleras"larla – böyük öküz arabaları vasitəsilə Buenos-Ayreslə daima əlaqə saxlayır: bu arabalar Argentinanın paytaxtına qədər olan yolu on iki günün içərisində qət edirlər. Kənd öz estansiyalarından paytaxta diri mal-qara, öz sallaqxanalarında duzlanmış ət, hindi peşəkarların orijinal məhsulətini: pambıq toxumları, yun mallar, dəridən hörülmüş çox qiymətli ləvazimat və başqa şeylər göndərir. Tandil kəndində şəhər evləri şəklində tikilmiş bir neçə yaşayış evindən başqa məktəb və kilsə binaları da vardır.

Bütün bunları yoldaşlarına söyləyən Paqanel şübhəsiz ki, Tandildə, əsir düşmüş avropalılar haqqında bütün məlumatı toplamağın mümkün olacağını da əlavə edib:

Bundan əlavə, İstiqlaliyyət qalasında milli qoşundan ibarət daimi bir qarnizon vardır, – dedi, – lazım olsa bu qarnizon bizə kömək olaraq balaca bir dəstə ayıra bilər.

Qlenarvan və onun yoldaşları “fondaya” – təmiz görünüşü olan karvansaraya düşdülər. Atları tövlədə bağladıqdan sonra Qlenarvan, Paqanel və mayor, Talkavin başçılığı ilə İstiqlaliyyət qalasına yollandılar.

Bir qədər dağların yamacı ilə çıxdıqdan sonra, onlar qalanın darvazasına çatdılar. Yerli keşikçilər bu darvazanı demək lazımdır ki, çox etinasız qoruyurdular. Onlar qalaya sərbəstcəsinə girdilər: bu, ya qala komandanlığının böyük qayğısızlığını, ya da heç bir təhlükə olmadığını göstərirdi.

Qalanın meydanında bir neçə əsgər məşq edirdi. Əsgərlərin ən böyüyünün iyirmi yaşı, ən kiçiyinin isə olsa-olsa yeddi yaşı olardı. Mahiyyət etibarilə bu, hərbi dəstə olmayıb, hərbi təlimi məharətlə yerinə yetirən bir uşaq yığıncağı idi. Onların “formaları” zol-zol köynəkdən ibarət idi, bellərinə kəmər bağlamış və köynəyi çılpaq bədənlərinə geymişdilər. Şalvar, alt paltar və üst geyimindən əsər belə yox idi. Bununla belə demək lazımdır ki, hava isti olduğundan onların bu geyimi lap yerinə düşürdü.

Yerli hökumətin cərimə pullarını boş və mənasız yerlərə xərcləməməsinə Paqanel təqdir etdi. “Əsgərlərin” hər biri qədim tüfəng və qılıncla silahlanmışdı. Bu uşaqlar üçün qılınclardan artıq uzun, tüfəng isə həddindən artıq ağır idi. Hamısının bir-birinə oxşayan qarayamızı üzünü var idi. Təlim aparan kapral da ona tabe olan əsgərlərə oxşayırdı. Yəqin bunlar on üçüncü qardaşın rəhbərliyi ilə hərbi işi öyrənən on iki qardaş idi (demə bu elo, doğrudan da belə imiş).

Bu, Paqaneli təəccübləndirmədi. Argentinanın doğum statistikasını onun yadında idi və burada orta hesabla hər ailədə doqquz uşaq olduğunu bilirdi. Lakin onu təəccübləndirən əsgərlərin fransız qaydası ilə təlim keçmələri və kapralın fransız dilində təlim verməsi idi.

– Mən bunu gözləmədim, – deyərək o, səsləndi.

Lakin Qlenarvan İstiqlaliyyət qalasında hərbi təlim keçən uşaqlara baxmaq, onların hansı millətdən olmaları və mənşələri ilə məşğul olmaq üçün gəlməmişdi. Buna görə də o, Paqanelin əsgərlərə tamaşa edib təəccüblənməsinə imkan verməyib ondan qarnizon rəisini çağırmağı xahiş etdi. Coğrafiya alimi Qlenarvana tabe oldu və balaca əsgərlərdən biri dərhal meydanın ortasındakı alçaq evə doğru qaçdı: görünür, bura kazarma idi.

Bir neçə dəqiqədən sonra qarnizon rəisi özü bayıra çıxdı. Bu, bədənə möhkəm, hərbi qayda ilə geyinmiş, əlli yaşlarında bir adamdı.

Onun qalın bıığı, dəyirmi yanaqları, çallaşmış saçları vardı. Nəzərlərindən öz əzəmətini dərk etdiyi hiss olunurdu. O, əslində belə bir adam olmasa da, səyyahlara çubuğundan çıxan qara tüstü dalğaları arasında belə göründü. Onun yerışı nədənsə Paqanelə qədim fransız kiçik zabitlərinin yerişini xatırlatdı.

Talkav Qlenarvanı və onun yoldaşlarını qarnizon rəisinə təqdim etdi. O, danışıqdan qarnizon rəisi gözlərini ayırmadan Paqanelə baxırdı. Coğrafiya alimi bu diqqətli baxışdan, hətta bir qədər sıxıldığını belə hiss etdi və qarnizon rəisinin ona nə üçün belə baxdığını soruşmaq istərkən, o, iltifatsızlıqla Paqanelin əllərindən yapışıb coğrafiya alimindən ana dilində:

– Siz fransızsınız mı? – deyərək sevinclə soruşdu.

– Bəli, – deyərək Paqanel cavab verdi.

– Mən xoşbəxtəm! Xoş gəlmisiniz. Mən də fransızam! – deyərək qarnizon rəisi var gücü ilə zavallı alimin əlini silkləyib bu sözü təkrar etdi.

– O, sizin dostunuzdur mu? – deyərək mayor, Paqaneldən soruşdu.

– Əlbəttə, – deyərək Paqanel öyünə-öyünə cavab verdi. – Məgər siz dünyanın beş hissəsində də mənim dostum olduğumu bilmirsiniz mi?

Paqanel canlı kəlbətindən əlini çətinliklə qurtarıb qüvvətli qarnizon rəisi ilə qızıq danışığa girişdi. Qlenarvan söhbəti, özünü maraqlandıran tərəfə çevirə bilərdi. Ancaq yeri deyildi. Qoca əsgər başına gələnləri nağıl edirdi və yəqin ki, yarıda dayanmaq niyyətində deyildi. Bu adam Fransadan çoxdan çıxmışdı, o, ana dilini yadırgamış, sözləri unutmasa da, danışığı qaydasını unutmuş və Fransa müstəmləkəsindən olan zəncilər kimi danışdı. Axır ki, səyyahlar İstiqlaliyyət qalasının qarnizon rəisinin bir zamanlar fransız ordusunda serjant və Parşappın yol yoldaşı olduğunu öyrəndilər.

Qala bina edilən zamandan, yəni 1828-ci ildən sonra, o, bu yerləri tərk etməmişdi və hazırda Argentina hökuməti onu qalanın komendantı təyin etmişdi. Onun əsl basklı, adı isə Manuel İfaragerdi; Argentinada bir il yaşadığından sonra serjant Manuel, Argentina təbəəliyini qəbul etmiş, orduya daxil olmuş və bir hindu qızla evlənmişdi. Çox çəkmədən arvadı əkiz oğlan doğmuşdu, çünki serjantın ləyaqətli arvadı qız doğmağı özünə layiq bilməmişdi. Manuel hərbi peşəni saymayıb zaman keçdikcə Argentina respublikasında tam bir bölük əsgər yaradacağına ümid etmişdir. O:

– Gördünüz mü? – dedi, – no gözəl əsgərlərdir. Xoze, Xuan, Mikele, Pepe, Penenin yeddi yaşı olmasına baxmayaraq güllə atmağı bacarır.

Adının çəkildiyini eşidən Pepe yalın ayağını yerə vurub tüfəngini səliqə ilə götürərək “hazır ol” vəziyyətində durdu.

– Gələcəyi parlaqdır, – deyə qarnizon rəisi əlavə etdi. – Günlərin birində polkovnik, bəlkə də general olacaqdır.

Serjant Manuel o qədər şad idi ki, səyyahların nə hərbi peşənin üstünlüyü və nə də serjantın mübariz ailəsinin parlaq gələcəyi haqqında mübahisə etməyə cürətləri çatmadı.

Talkavın təəccübünə rəğmən qarnizon rəisinin söhbəti düz on beş dəqiqə vaxt aldı. Hindi bir boğazdan birdən–birə bu qədər sözün necə çıxdığını anlaya bilmirdi. Qarnizon rəisinin sözünü heç kəs kəsmirdi. Lakin hər bir serjant, o cümlədən fransız serjantı gec–tez susmalı olduğundan, nəhayət Manuel dayandı. Bununla belə o, əvvəlcə səyyahları öz evinə dartıb aparmağa və hamıya yaxşı təsir buraxan xanım İfaraqeri onlara təqdim etməyə də imkan tapdı.

Qonaqları onun bütün arzularını yerinə yetirdikdən sonra, serjant onların bura nə üçün gəldiklərini soruşdu. Fərsətdən istifadə edib izahata başlamaq lazımdı. Paqanel pampaslarda olan səyahəti qoca serjanta nağıl cürə ilə öz hekayətini hindilərin bu yerləri nə üçün tərk edib gəldikləri sualı ilə qurtardı. Serjant çiyinlərini qısaraq:

– Elədir... Heç kəs qalmamışdır... – deyə cavab verdi. Heç kəs qalmamışdır... işsiz–gücsüz oturmuşuq... İş yoxdur.

– Axı nə üçün?

– Mühəribədir!

– Mühəribə?

– Bəli. Vətəndaş mühəribəsi...

– Vətəndaş mühəribəsi!.. – deyə Paqanel təkrar etdi.

– Bəli. Paraqvaylılar Buenos–Ayreslə mühəribə edir. Mühəribədir!

– Nə olsun ki?

– Hindilərin hamısı şimala getmişlər. General Floresin dalınca getmişlər. Hindilər quldurdurlar, soyurlar.

– Bəs kətsiklər?

– Kətsiklər də o cümlədən.

– Necə! Bəs Katriel haradadır?

– Katriel oradadır.

– Bəs Kalfuqura?

– Kalfuqura da oradadır.

– Bəs Yanxetrus?

– Yanxetrus da.

Coğrafiya alimi bu cavabları Talkava tərcümə etdi. Talkav başını yırğaladı. Görünür, Talkav vətəndaş mühəribəsinin respublikanı iki cəbhəyə böldüyünü və nəticədə Braziliyanın da işə qarışdığını ya unutmuş, ya da bilmirdi. Hindilər bu döyüşdə yalnız qazana bilərdilər.

Serjant pampaslarda kimsenin olmaması səbəbini tamamilə düzgün izah etdi. Bütün hindi qəbilələri hər nə cür olursa–olsun, Şimali Argentina torpağında gedən vətəndaş mühəribəsində iştirak edirdilər.

Lakin bu vəziyyət Qlenarvanın bütün planlarını və ümidlərini alt–üst edirdi. Doğrudan da əgər Qarri Qrant kətsiklərə əsir düşmüşdü, onlar kapitani özləri ilə bərabər pampasların şimal sərhədlərinə doğru aparmalıydılar. Belə olduqda onu harada və necə axtarmaq lazım gəlirdi? Pampasların şimal hissəsinə təhlükəli bir səyahət etməyə dəyərdimi? Belə məsul bir qərara gəlmək üçün dərinlən düşünmək lazım gəldi. Bununla belə serjant səyyahların bir mühüm sualına da cavab verməli idi. Hamı indicə eşitmiş olduğu xəbərlərdən məyus olub susduqda, mayor serjantdan onun hindi kətsiklərə əsir düşmüş avropalıları haqqında bir şey eşidib–eşitmədiyini soruşdu.

Manuel fikrini cəm etmək üçün düşüncəyə daldı.

Nəhayət:

– Bəli, eşitmişəm, – dedi.

Qlenarvan dirçələrək:

– Aha! – deyə səsləndi.

Paqanel, Mak–Nabs və Robert serjantı dövrəyə aldılar.

– Danışın, danışın! – deyə hamı bir səsle xahiş etdi.

– Bir neçə il bundan əvvəl... – deyə Manuel cavab verdi, – bəli... bəli... yadımdadır... Avropalı əsirlər... Ancaq mən onları heç vaxt görməmişəm.

– Deyirsiniz bir neçə il bundan əvvəl? – deyə Qlenarvan onun sözünü kəsdi. – Yəqin siz səhv edirsiniz! “Britaniya” 1862–ci ildə, iyun ayında qəzaya uğramışdır. Demək, o zamandan olsa–olsa iki il keçmiş olar...

– Nə danışırırsınız, çox keçmişdir!

– Ola bilməz! – deyə Paqanel səsləndi.

– Doğrudur, doğrudur! Pepe anadan olanda... İki adam....

Qlenarvan:

– Yox, üç adam, – dedi.

– İki, – deyə serjant inamla təkrar etdi.
– İki? – deyə Qlenarvan təəccüblə soruşdu: – İki ingilis?
– Yox canım, – deyə serjant cavab verdi. – Kim deyir ingilis?
Deyirəm ki, biri fransız, o biri də italyan idi...
– Poyuxlar tərəfindən öldürülmüş italyanımı deyirsiniz? – deyə Paqanel qışqırdı.
– Bəli... sonra öyrəndim ki, fransız xilas olmuşdur...
Həyatı serjantın cavabından asılı imiş kimi gözlərini onun dodaqlarından ayırmayan Robert:
– Xilas olmuşdur! – deyə qışqırdı.
Hamı tam bir məyus halda yumruğunu alına döyəcləyən alimə baxdı.

– Ah, anlayıram. İndi hər şey aydındır.
Qlenarvan acıqlı:
– Mən isə heç bir şey anlamıram, – dedi.
Mayor:
– Mən də, – dedi.

Paqanel Robertin qolundan yapışaraq:
– Dostlarım, – deyə cavab verdi, – biz ağır bir ümitsizliklə barışmalıyıq... Biz düz yolla getməmişik. Xilas etməyə hazırlaşdığımız əsir kapitan Qrant deyil, mənim həmvətənlərimdən biridir. Onun yol yoldaşı, italyan Marko Vazello poyuxlar tərəfindən öldürülmüş, o isə əsirlikdən qaçmaq və sağ-salamat Fransaya qayıtmaq xoşbəxtliyinə nail olmuşdur. Qarri Qrantın izi ilə getdiyimizi güman etdiyimiz halda, biz həqiqətdə Qinnarın izi ilə getmişik¹.

Coğrafiyaşünasın bu sözləri dərin bir sükutla qarşılandı. Səyyahların səhv etdikləri tamamilə aydın idi. Əsirin milliyyəti, onun əsirlikdən qaçması, yoldaşının həlak olması, serjantın nağıl etdiyi bütün təfəsilat – Qlenarvanın dostosininin səhv bir izlə getdiyini qəti surətdə müəyyən edirdi.

Qlenarvan özünü itirmiş halda Talkava baxdı. Talkav danışmağa başladı:

¹ A.Qinnar, doğrudan da, üç il müddətində – 1856-cı ildən 1859-cu ilə qədər hindi poyuxların əlində əsir olmuşdur. Əsirliyin bütün əzablarına böyük bir dəyanətlə dözərək, nəhayət And dağlarını aşıb qaça bilmişdir. O, 1861-ci ildə Fransaya qayıtmış və indi Coğrafiya cəmiyyətinin üzvü, Paqanelin həmməsləkidir. Müəllifin qeydi.

– Siz əsir düşmüş üç ingilis barəsində bir şey eşitməmişsiniz? – deyə serjantdan soruşdu.

– Heç zaman eşitməmişəm, – deyə Manuel cavab verdi. – Olsa idi Tandildə eşidərdilər. Mən də bilərdim... Yox, belə şey olmamışdır.

Bu qəti cavabdan sonra Qlenarvanın və onun yoldaşlarının İstiqalaliyyət qalasında bir işləri qalmırdı. Onlar, verdiyi məlumat üçün serjanta təşəkkür edib, əlini sıxaraq ayrıldılar.

Qlenarvan dərin bir məyusluq içərisində idi. Robert göz yaşlarını udaraq onunla yanaşı gedirdi. Qlenarvan onu təskin etmək üçün, bir kəlmə olsun söz tapmırdı. Paqanel öz-özü ilə danışaraq əl-qolunu ölcürdü. Mayor dodaqlarını belə qımıldamayırdı. Talkava gəlincə, onun hindi izzəti-nəfsi, doğru olmayan yolla getdiyindən xırpalanırdı. Bununla belə səhvi üçün onu məzəmmət etmək kimsənin ağına belə gəlmirdi. Hamı bu vəziyyətdə karvansaraya qayıtdı.

Axşam yeməyini qüسسə ilə yedilər. Aydındır ki, çəkdikləri çətinliklər, yorğunluq, keçirmiş olduqları təhlükələr bu cəsur adamları yandırmırdı. Lakin bütün ümidlərinin birdən-birə boş çıxması onların hər birini incidirdi. Doğrudan da, kapitan Qrantı, Tandildə okean arasındakı yerdə axtarıb tapmağa ümid etmək olardımı? Əlbəttə, yox! Serjant Manuel köçəri qəbilələrin əlində hansı avropalının isə əsir olduğunu şübhəsiz ki, bilərdi. Rio-Neqro çayının ağzında, Tandil və Karmen arasında qızğın alver edən yerlilər içərisində belə bir hadisə səs salmaya bilməzdi və deməli, serjant da işdən xəbərdar olardı. Yubanmadan, Medano burnunda onları gözləyən “Dunkan”a qayıtmaqdan başqa bir çarə qalmırdı.

Paqanel onları bu xeyirsiz səfərə çıxmağa məcbur etmiş sənədi yenə Qlenarvandan istədi. O, sənədi açıq bir qəzəblə bir neçə dəfə oxuyaraq, onun sirrini öyrənməyə can atdı.

Qlenarvan:
– Nə qədər baxırsan bax, bu sənəddə hər şey aydındır, – deyə təkrar etdi. – “Britaniya”nın qozaya uğraması və kapitan Qrantın əsir alınması haqqındakı hər şey orada gün kimi aydın göstərilmişdir...

Coğrafiyaşünas yumruğunu mizə döyərək:
– Lənət şeytana, – deyə səsləndi. – Qarri Qrant pampaslarda yoxdursa, demək o, Amerikada da olmamışdır. Onun harada olduğuna bu sənəd cavab verməlidir. Sizə söz verirəm ki, o, ya cavab verəcək, ya da mən Jak Paqanel deyiləm!

DAŞQIN

stiqlaliyyət qalası Atlantik okeanı sahilindən yüz əlli mil uzaqdadır. Beləliklə gözlənilməz bir maneyə rast gəlməzlərsə, Qlenarvan və onun yoldaşları dörd gündən az bir müddətdə “Duncan”la təyin edilmiş görüş yerinə gəlib çıxa bilərdilər. Lakin Qlenarvan, kapitan Qrantı tapmadan gəmiyə qayıtmaq fikri ilə heç cür barışa bilmirdi. Buna görə də yola düşmək əmrini yubandırır. Belə olduqda təşəbbüsü mayor öz əlinə aldı: o, atları yəhərləməyi əmr etdi, ərzaq ehtiyatını doldurdu və yolun vəziyyətindən xəbər tutdu. Onun səyi sayəsində ertəsi gün səhər saat səkkizdə balaca dəstə Tandil dağlarının otla örtülmüş yamacı ilə şərqə doğru yola düşdü.

Atını Robertlə yanaşı sürən Qlenarvan dinmirdi. Onun yorulmaq bilməyən qüvvətli təbiəti ona müvəffəqiyyətsizliklə barışıb tərksilahlığa yol verirdi. Üroyi sürətlə çırpınır, başı od kimi yanırdı.

Səfərin pis nəticə ilə bitməsindən acıqlanmış Paqanel sənəddən yeni bir göstəriş çıxarmaq üçün orada yazılmış sözlərin yerini dəyişdirib oxuyurdu. Adətən dinməz olan Talkav cilovu Taykanın boynuna ataraq yolu onun ixtiyarına buraxmışdı. Tom Austin və hər iki matros çox kədərənib ürəkdan Qlenarvanın halına yanırdılar. Ancaq, heç bir zaman məyus olmayan mayor öz gümrahlığını itirmirdi.

Birdən qorxaq bir dovşan onların yanından qaçıb yolun üstündən keçdikdə, mövhumatçı matroslar bir-birlərinə baxdılar. Vilson:

– Bu pis əlamətdir, – dedi.

– Elədir, dağlıq Şotlandiyada bu pis əlamətdir, – deyə Mülredin cavab verdi.

– Şotlandiyada pis olan şey, burada da yaxşı deyildir, – deyə Vilson israr etdi.

Günortaçağı səyyahlar dağdan enib lap dənizə qədər uzanan nahamvar bir düzəngaha çıxdılar. Onlar hər addımda olduqca münbit olan bu yerləri suvaran çay və irmaqlara rast gəlirdilər. Fırtınadan sonrakı okcan kimi bu yer də gətdikcə düzənləşirdi. Axırncı təpələr geridə qaldı; indi otla örtülmüş yeknəsəq düzəngah dörd bir tərəfə uzanırdı.

Son zamanlar havalar çox gözəl keçirdi, ancaq bu gün göyün üzü tutqunlaşdı. Axırncı isti günlərdə toplaşmış buxar bərk yağış yağacağı bildirən sıx buludlar şəklində göyə ucaldı. Atlantik okeanının

yaxınlıqda olması bir tərəfdən, buralarda hakim olan qərb küləkləri isə o biri tərəfdən havanı daha da nəmləşdirirdi. Bu nəmlilik hətta, xeyli münbit olan bu ölkənin otlarının ucalığından, çəmənlərin yamyaşıl olmasından da görünürdü.

Bununla belə, göy üzünü bürümüş alçaq buludlardan yağış yağmadı. Axşam qırx mil yolu asanlıqla gəlmiş atlar dorin “kanal”ın – su ilə dolu böyük təbii gölün kənarında dayandılar. Ətrafda bir dənə də ağac yox idi. Ponço səyyahlar üçün çadır və yorğan vəzifəsini gördü və hamı qara buludlarla örtülmüş açıq havada yatdı.

Ertəsi gün düzəngahı aşağı endikcə torpaqaltı suların burada bol olduğu gətdikcə daha çox nəzərə çarpmağa başladı. Su, yerin bütün dölmə-deşiklərindən torpağın üstünə çıxırdı. Çox çökmədən səyyahlar yol üstündə geniş təbii göllər və bataqlıqlara rast gəlməyə başladılar.

Nə qədər ki, səyyahlar açıq hovuzlara rast gəlirdilər, hər şey zərərsiz keçirdi, ancaq hər bir addımda ən yaxın məsafədən belə düzəngahdan seçilməyən yosun və ot basmış su çalalarına rast gəldikdə, iş xarablaşdı. Burada təhlükə o zaman meydana çıxırdı ki, artıq onun qarşısını almaq mümkün olmurdu.

Təbiətin yaratdığı bu tələlər nə qədər canlılığın ölümünə səbəb olmuşdu!

Dəstədən yarım mil qabağa getmiş Robert atını çaparaq geri qayıdıb qışqırdı:

– Cənab Paqanel, cənab Paqanel! Orada bütöv bir buynuz meşəsi görünür.

– Nə dedin? – deyə alim soruşdu. – Orada buynuz meşəsi görürsən?

– Bəli, bəli! Meşə də olmasa ağaclıqdır.

– Ağaclıq? Sən sayıqlayırsan, dostum, – deyə Paqanel çiyinlərini çəkərək cavab verdi.

– Yox, sizi inandırırım ki, doğru deyirəm. İndicə siz özünüz buna inanarsınız. Qərribə ölkədir. Burada buynuz əkirlər və onlar da taxıl kimi cücərir. Kaş bizdə də belə toxum olaydı.

Mayor:

– Deyəsən, uşaq zarafat etmir, – dedi.

– Cənab Mak-Nabs, zarafat etmirəm, siz özünüz görürsünüz ki, mən doğru deyirəm.

Robert, doğrudan da, zarafət etmirdi. Çox çəkmədən səyyahlar, düz buynuz cərgələri ilə dolu göz işlədikcə uzanan geniş bir talaya gəlib çıxdılar. Bu, buynuzlardan bitmiş həqiqi bir cəngəllikdi.

– Görürsünüzmü? – deyə Robert tontone ilə səsləndi.

Heyrətə düşmüş Paqanel:

– Təəccüblüdür, – deyə sözünü uzadıb izahat almaq üçün üzünü hindiyə tutdu.

Talkav:

– Buynuz torpağın üstünə çıxır, öküz isə yerin altında qalır, – dedi.

– Necə? Bütöv bir sürü bu palçıqın altında qalıb ölmüşdür? – deyə Paqanel səsləndi.

Pataqoniyalı təsdiq olaməti olaraq başını yırğaladı.

– Doğrudan da, sıx bir surətdə bir yerə toplaşmış minlərlə öküz bu geniş tələyə düşüb ölmüşdü. Argentina düzəngahlarında belə hallara çox tez-tez təsadüf edildiyindən pataqoniyalı üçün bu gözlənilməz bir şey deyildi. Bu öküz qəbiristanı, qarşdakı yolu böyük bir ehtiyatla getmək üçün Talkava yalnız bir xəbərdarlıq idi.

Səyyahlar qədim zamanın ən qaniçən allahının belə gözünü doyura biləcək bu nəhəng gekatombanı¹ dolanıb keçdilər və az zamanda onu arxada buraxdılar.

Talkav həyəcanla, durmadan torpağı nəzərdən keçirirdi. O, tez-tez Taykanı dayandırıb üzəngiyə qalxırdı. Ancaq şübhəli bir şey görmədikdə yohərə oturur və yoluna davam edirdi. Bununla belə, bir neçə metr yol getdikdən sonra, o, yenidən dayanır, yaxud atını birdən-birə kənara sürüb gah cənuba, gah da da şimala doğru çaparaq bir neçə mil gəzir və nə üçün ehtiyat etdiyi haqqında kimsəyə bir söz demədən öz yerinə gələrək dəstəyə başçılıq edirdi. O, bunu bir neçə dəfə təkrar etdi. Talkavın əsrarəngiz hərəkəti Paqaneli maraqlandırdı və Qlenarvanı narahat etdi. O, pataqoniyalıdan nə üçün belə davrandığını soruşmağı alimə təklif etdi. Paqanel dəstə başçısının bu əmrinə həvəslə tabe oldu.

Talkav coğrafiya aliminə cavab verdi ki, torpağın çox nəm olması, onu bərk təəccübləndirir. O, bələdçi sifətilə işlədiyi bütün müddət ərzində belə yumşaq torpaq görməmişdi. O, hətta yağışlar yağın mövsümdə belə buralarda bu qədər rütubətə rast gəlməmişdi.

¹ Gekatomba – Qədim Yunanıstanda yüz öküzün qurban kəsilməsi ayini. Məcəzi mənada – canlıların kütləvi surətdə məhv olması deməkdir.

– Siz bunu nə ilə izah edirsiniz?

– Bilmirəm, – deyə hindi cavab verdi, – bilsəydim...

– Dağ çaylarının daşdığı hallar olurmu?

– Olur.

– Bəlkə indi də çaylar daşmışdır?

– Ola bilər, – deyə Talkav cavab verdi.

Paqanel tərəddüdlə deyilən bu cavabla kifayətlənməli oldu. O, bələdçi ilə olan söhbətinin məzmununu Qlenarvana söylədi.

– Talkav nə etməyi məsləhət görür? – deyə Qlenarvan soruşdu.

Paqanel bu sualı pataqoniyalıya tərcümə etdi.

– Gəldi irəli getməyi məsləhət görürəm! – deyə Talkav cavab verdi.

Məsləhət vermək asan, onu yerinə yetirmək isə çətin idi. Atlar ayaqlarının altından qaçan yumşaq torpağın üzəri ilə getməkdən çox yorulmuşdular.

Düzəngah yağış sularını özündə toplaya bilən geniş bir qobu əmələ gətirərək hiss olunacaq dərəcədə alçalırdı. İndi dərənin ən alçaq hissəsilə gedən səyyahlar mümkün qədər daha yüksək yerə çatmaq üçün tələsməli idilər, çünki birinci yanğın zamanı bura həqiqi göl ola bilərdi.

Atları məhmızladılar.

Lakin görünür, atların basıb keçdiyi su çalaları təbiət üçün az imiş; gündüz saat ikiyə yaxın göy üzü tutqunlaşdı və tropik yağış selləri düzəngahı başına götürdü. Səyyahların özlərinə fəlsəfi təskinlik verməkdən başqa heç bir çarələri qalmadı; bu tufandan qorunmaq üçün heç bir imkan yox idi. Onların ponçolarından yağış sel kimi axırdı. Su navalçalardan tökülən kimi şlyapalardan axıb yerə tökülürdü. “Ponçonun – “rekado”nun saçaqları sanki incə su şırnaqlarından ibarətdi. Atların ayaqları altından fəvvarə kimi fişqıran palçığa bulanmış səyyahlar göydən tökülən və fəvvarə şəklində yerdən çıxan iki daşqın altında addım-addım gedirdilər.

Başdan-ayağa qədər islanmış, titrəyən və yorğunluqdan taqətdən düşmüş səyyahlar axşamüstü gəlib içində adam yaşamayan bir daxmaya çatdılar.

Bu daxmanı ancaq xeyli yorulmuş və əzab çəkmiş adamlar rahat düşərgə hesab etməyə razı olurdular. Lakin Qlenarvan və onun yol yoldaşlarının başqa çarəsi yox idi. Onlar hər bir pampas sakininin iyrenəcəyi bu miskin daxmaya şadlıqla doluşdular. İstidən çox, tüstü verən

ocağı asanlıqla qalamağa müvəffəq ola bilmədilər. Bayırda yağış qəzoblənərək, daxmanın damının çürümüş küləşi arasından balaca şırnaqlarla axıb daxmanın içərisinə tökülürdü. Ocaqdakı od ancaq ona görə sönməmişdi ki, Vilson və Mülredi yağış seli ilə iyirmi dəfə qəhrəmancasına mübarizə aparmışdılar.

Miskin axşam yeməyini kədərli bir sükutla yedilər. Səyyahlar iştahasız yeyirdilər. Yalnız tək-cə mayor öz payını tamamilə yedi. Səyyahların müvəffəqiyyətsizliyi artdıqca onun sakitliyi də o nisbətə artırdı. Əsl fransız olan Paqanel zarafət etməyə çalışırdısa da, heç kəsi güldürə bilmirdi. O, nəhayət:

– Görünür, mənim zarafatlarım da nəm çəkmişdir, – dedi, – zarafatımın heç biri tutmur.

Bu şəraitdə görüləcək yeganə bir iş vardısı o da yatmağa çalışmaq idi. Hamı yatacaq yorğunluğu və kədərini unutmaq istəyirdi. Pis bir gecə idi: daxmanın divarları elə cırıldayırdı ki, elə bil bu dəqiqə uçacaqdı; hər dəfə külək əsdikdə daxmanın divarları yerindən oynayırdı. Bayıra bağlanıb, sel altında qalmış yazıq atlar sanki şikayətli-şikayətli kişnəyirdilər. Daxmanın deşilmiş damı altında at sahiblərinin vəziyyəti atların vəziyyətindən o qədər də yaxşı deyildi. Lakin nəhayət yuxu qələbə çaldı. Başını Qlenarvanın çiyinə dayayıb birinci olaraq Robert, onun dalınca isə qalanları yuxuya getdilər.

Gecə heç bir hadisə üz vermədən keçdi. Hamını, ayaqları ilə daxmanın taxta divarını döyən Taykanın kişnəməsi yuxudan oyatdı. Sanki ağıllı at yola düşmək vaxtının çatdığını xəbər verirdi. Səyyahlar Taykaya çox borclu olduqlarından onun çağırışına qulaq asmaya bilməzdilər. Yola düşdülər. Yağış bir qədər sakitləşmişdi. Lakin nəm torpaq gecə yağmış yağışı canına çəkmədiyindən onun sothi dərin “banadolar” əmələ gətirmişdi. Çalalar, bataqlıqlar, gölməçə və böyük göllərlə örtülmüşdü. Bunlar dərin və yolçular üçün çox təhlükəli idi. Paqanel xəritəyə baxaraq dedi ki, adətən bu düzəngahın sularını canına çəkən Rio-Grande və Rio-Vivarota çayları daşaraq bir neçə mil məsafədə bir-birilə qovuşmuşdur.

Daşqın gözlənilməyən bir anda başlaya bilərdi və ondan qorunmaq üçün heç bir yer yox idi. İndi yalnız atları bərk sürməklə daşqından xilas olmaq mümkün idi. Dörd tərəfindən üfük görünən bu geniş düzəngahın heç yerində bir dənə olsun belə topə yox idi. Daşqın başlasa idi, maneəsiz olaraq bütün düzəngahı ağızına almalı idi.

Səyyahlar atlarını mahmızlayaraq dördnala çapmağa başladılar. Tayka əvvəlki kimi dəstənin başında gedirdi və qarşıya çıxan axınlardan elə asanlıqla üzüb keçirdi ki, guya su onun həmişə yaşadığı doğma aləmi idi.

Səhər saat ona yaxın Tayka nigarançılıq əlamətləri göstərməyə başladı. At tez-tez üzünü cənuba, göz işlədikcə uzanan hamar düzəngaha çevirib, sükutu uzun kişnəmələrlə pozurdu. O, burun deyişiklərini genişləndirərək şahə qalxır və cənubdan əsən küləyi qüvvətlə ciyərlərinə çəkirdi. Taykanın bu sıçrayışları Talkavı yəhərin üstündə qumıldada bilmirdi. Ancaq buna baxmayaraq o, atı güclə saxlaya bilirdi. Atın ağızından tökülən köpük cilovun bərk çəkilməsindən qana boyanmışdı. Ancaq at təslim olmurdu. Talkav hiss edirdi ki, cilovu buraxmış olsa Tayka quş kimi şimala doğru uçacaq.

– Taykaya nə olmuşdur? – deyə Paqanel soruşdu. – Elə bil ki, onu zəli sorur?

– Yox, – deyə Talkav cavab verdi.

– Elə isə bəlkə o, bir təhlükə hiss edir?

– Elədir, o, təhlükə hiss etmişdir.

– Bu təhlükə, nə ola bilər?

– Bilmirəm.

Taykanın hiss etdiyi təhlükəni göz hələ görmürdüsə də, qulaq onun yaxınlaşdığını artıq eşidirdi. Haradansa uzaqlardan, cənubdan daşqın gurultusuna oxşayan boğuş bir səs gəlirdi. Rütubətli və coşqun cənub küləyi özü ilə su tozu gətirirdi. Görünməyən təhlükədən xilas olmaq üçün quşlar güllə kimi bir istiqamətdə uçurdular. Dizlərinə qədər suya girmiş atlar, axın əmələ gəldiyini hiss etdilər. Çox çəkmədən cənuba doğru yarım millik bir məsafədən böyürtü, hayqırtı, kişnəmə səsləri eşidildi və qaçaraq bir-birini vurub yıxan və yıxılanları ayaqlayıb böyük sürətlə keçən, ağırlı itirmiş heyvanların böyük sürüsü göründü. Bu heyvanların ayaqları altından sıçrayan su sütunları ayrı-ayrı heyvanları görməyə güclə imkan verirdi. Sürü, yerin üzərini örtmüş suyu elə çalxalandırırdı ki, yüzlərlə balina okeanı bu cür çalxalandıra bilməzdi.

– Anda! Anda!¹ – deyə Talkav uca səslə bağırtdı.

– Bu nədir? – deyə Paqanel soruşdu.

¹ Tez, tez!

– Daşqındır! Daşqın! – deyə pataqoniyalı cavab verdi və Taykanı mahmızlayaraq şimala doğru döndərdi.

– Daşqın! – deyə Paqanel öz yoldaşlarına qışqırdı.

Hamı atlarını döndərərək var qüvvələrilə Taykanın dalınca çapmağa başladı.

Səyyahlar hadisəni vaxtında görmüşdülər. Doğrudan da cənuba doğru beş mil məsafədə düzəngaha böyük bir dalğa hücum etdi. Otlar biçilmiş kimi yox oldular. Köklərindən qoparılmış kollar burulğanlarda fırlanırdı. Su sürətlə irəliləyir və qabağına çıxan bütün maneələri uçurub dağıdırdı. Yəqin, daşqın pampasların əsas su arteriyası arasındakı bəndi dağıtmışdı və Rio-Kolorado ilə Rio-Neqro çaylarının suyu bir-birinə qovuşmuşdu.

Talkavın görmüş olduğu su dalğası cıdır atı kimi, böyük bir sürətlə yuvarlanıb gəlirdi. Səyyahlar küləyin qovduğu bulud kimi bu dalğadan qaçırdılar. Lakin onlar təlaş içində gözlərilə əbəs yerə bir düşərgah axtarırdılar. Göylə su üfüqdə birləşdi. Bərk hürkmüş atlar quduzcasına çapırdılar, səyyahlar atların üstündə güclə oturmuşdular.

Qlenarvan tez-tez dönüb baxırdı.

“Su bizə çatır” deyə düşünürdü.

– Anda! Anda! deyə Talkav qışqırdı.

Onsuz da, böyürlərindən qan axan yazıq heyvanların böyrü yenidən manmızlandı. Ayaqları çalaya düşərək səndələyən atlar indi uca otların içərisində yolu itirib yerə yığılırdılar. Onları yenidən qaldırırdırsa da onlar yenə yığılırdılar. Suyun səviyyəsi getdikcə qalxırdı, köpüklü zirvəsi artıq iki mil məsafədən görünən bu nəhəng dalğanın xırda ləpələri çox çəkmədən daşqının onlara çatacağını xəbər verirdi.

Səyyahlar təbiətin bu ən qorxunc fəlakətindən yaxa qurtarmaq üçün dayanmadan 15 dəqiqə qaçdılar. Səyyahlar dalğanın göründüyü andan başlayaraq nə qədər məsafə qət etdiklərini, təqribən də olsa, müəyyən edə bilmirdilər. Lakin atların qaçma sürətilə mühakimə edilərsə keyli yol getmişdilər. Ancaq indi atlar lap gücdən düşmüşdülər və döşlərinə qədər suya girdiklərindən olmanın dərəcədə ağır hərəkət edirdilər. Paqanel, Qlenarvan, Austin, hamısı müdhiş bir ölümə məhkum olduqlarını güman edirdilər. Atların ayağı indi güclə suyun dibinə çatırdı. Ən uca bir adamın boğula bilməsi üçün işə düzəngahın üzərində 6 fut hündürlüyündə su olması kifayət idi. Amansız bir daşqına düşərək olmuş bu 8 adamın keçirdiyi dəhşəti təsvir etməkdən qələm

boyun qaçırır. Onlar bu təbii fəlakətlə mübarizə edə bilməyəcəklərini hiss edirdilər. Onların xilasını öz əllərində deyildi.

Beş dəqiqədən sonra atlar üzümə başladılar. Qüvvətli axın saatda 20 mil sürətlə onları irəli aparırdı.

Xilas olmaq üçün daha bir ümid qalmadığını zənn edirkən birdən mayorun:

– Ağac! – deyən sakit səsi eşidildi.

– Ağac! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

– Odur, odur, – deyə Talkav onlara səs verdi və barmağı ilə şimala doğru 800 sajen uzaqdakı nəhəng bir ağacı göstərdi.

Səyyahları tələsdirmək lazım deyildi. Nə cür olursa-olsun gözənlənmədən öz vaxtında onların qarşısına çıxmış bu ağaca qədər üzümək lazım olduğunu hamı anlayırdı. Gücdən düşmüş atlar ağaca qədər üzə bilməsələr də insanlar xilas ola bilərdilər. Axın onları birbaşa ağaca doğru aparırdı.

Bu anda Tom Austinin atı qısa bir kişneyişdən sonra suyun altında gözdən itdi. Atlı, ayaqlarını üzəngidən çıxarıb üzdü.

– Mənim yohərimdən tutun, – deyə Qlenarvan ona qışqırdı.

– Sağ olun, ser, – deyə dənizçi cavab verdi, – mən onsuz da ağaca qədər üzə bilərəm.

Qlenarvan Robertə tərəf dönərək:

– Sənin atın nə haldadır, Robert? – deyə soruşdu.

– Balıq kimi üzür!

– Diqqət! – deyə mayor var səsi ilə qışqırdı.

O, bu sözü deyib qurtarmağa macal tapmamışdı ki, birdən dalğa səyyahları yaxaladı.

Qırx fut hündürlüyü olan böyük bir dalğa dəhşətli gurultu ilə onların üstünü aldı. Adamlar və heyvanlar köpüklənən burulğanın içərisində gözdən itdilər. Milyon ton ağırlığı olan su kütləsi onları uddu.

Dalğa axıb irəliyə keçdikcə, qaçqınlar suyun üzünə çıxıb o dəqiqə bir-birini səslədilər. Hamısı burada idi. Lakin atlardan yalnız təkə Tayka sağ idi. Qalan atlar suyun dibinə getmişdilər. Qlenarvan bir əli ilə Paqaneldən tutub o biri əli ilə yorulmadan suyu avarlayaraq:

– Cəsarətlə, cəsarətlə! – deyə qışqırdı.

– Hər şey öz qaydasındadır, – deyə ləyaqətli alim cavab verdi. – Mən hətta məmnunam ki...

Paqanelin nədən məmnun olduđunu heç kəs öyrənə bilmədi, çünki alim cümləsinin son szlerin külli miqdarda bulanıq su ilə uddu.

Mayor ovcu ilə suyu müntəzəm surətdə v qüvvətlə avarlayıb tamamilə sakit üzürdü, hər bir özgə müəllimi onun belə zmsin həsəd aparardı. Matroslar sanki dođma aləmə dmdlr. Robertə glinc o, Taykanın yalından yapışıb onun dalınca üzürdü. Gözəl at sinəsi ilə suyu inamla yararaq svqi-təbii ilə ađaca dođru üzürdü.

Ađac, səyyahlardan indi cəmisi iyirmi sajen uzaqda idi. Bir neo saniyonin ierisinde bütün dəstə ađaca çatdı. N böyük xbxtlik! Bu ađac olmasaydı, mütləq məhv olacaqdılar.

Su ađacın altındaki budaqlarına çatmışdı. Belə ki, ađaca dırmaşmaq çox asan idi. Talkav atını buraxıb birinci olaraq ađaca dırmaşdı. Roberti sudan çıxartdı v əlini növbə ilə qalan zgclr uzatdı. Çox kmdn Taykadan başqa hamı təhlükədən qurtarmışdı. Axın böyük bir sürətlə Taykanı uzaqlara aparmışdı. O, ađill zn sahibinə çevirib, onu ađırırımı kimi kədərlə kinyirdi.

– Sən Taykadan ol kirsnmi? – deyə Paqanel Talkavdan soruşdu.

– Mnmi? – deyə hindi səsləndi.

Bunu deyərək Talkav baı st axına tullanıb ađacdan on sajen uzaqda yenə üzməyə başladı. Bir saniyədən sonra o, li ilə Taykanın yalından yapışdı: Çox çəkmədən at v süvari duman ierisinde gözədən itdiler.

XXIII FƏSİL

QUSSAYAđI HƏYAT

lenarvana və onun yoldaşlarına elə gəldi ki, onların sıđın-
dıqları ađac qoz ađacıdır. Əslində isə bu, Argentina dzon-
gahlarında tənha bir halda bitən ombu idi.

Bu yođun, nəhəng gövdəli ađacın nəinki təkcə şaxəli yođun kök-
ləri torpaqda olur, eyni zamanda onu xeyli dözümlü edən budaqları da
torpađa gmlm olur. Ancaq buna görə idi ki, nəhəng dalđa onu
kökündən çıxara bilməmişdi.

Ombunun ucalıđı demək olar ki, 100 futa çatırdı. 6 fut diametri
olan  əsas budađı onun tirini təşkil edirdi. Budaqlardan ikisi de-
mək olar ki, şaquli qalxıb yarpaqlardan böyük bir msiyy əmələ g-

tirmıdı. Ađacın yarpaqları bir-birinə elə sıx sarılmışdı ki, hər tərəfdən
bu yarpaqların altında qapalı, yaşıl gulr əmələ gəlmışdı. cnc
budaq isə əksinə, üfüqi olaraq uđuldayan axının üzərində uzanıb, de-
mək olar ki, suyun ierisinde imirdi. Bu budaq okeanın ierilrin
dođru uzanan sivri yaşıl buruna oxşayırdı. Bu nəhəng ađacın budaq-
larında istədiyin qədər yer var idi: ađacın tirinin kenarlarında, xsu-
silə sıx olan yarpaqlar gvdy yaxın bir yerdə seyrklirdi. Külək-
lərə qarşı açıq olan bu yerdə yarpaqlar arasından gnei açıqca görmək
olardı. Sarmaıqla bir-birinə sarılmış saysız-hesabsız axlrini bu-
daqlara dođru qaldıran bu budaqlara baxdıqda ombunun gövdəsində
böyük bir meşə bitdiyini zənn etmək olardı.

Səyyahların ađacda görünməsi buranı zn məskun etmiş böyük
bir quş dəstəsinin ađacdan hrktd. Quşlar ađırılmamı qonaqların
iltifatsız hücumuna qarşı qzblrini acıqlı qıqırılqlarla ifadə etdiler.
Ombuda sıđınacaq tapmış bu quşların sayı-hesabı yox idi. Burada qa-
ratoyuq, sıđırm, isaq quşu, gilqueros, xüsusilə gz qamaşdıracaq də-
rcd parlaq tk olan milkvari pika-flor quşu var idi. Bu quşlar
hamısı birlikdə havaya qalxdıqda səyyahlara elə geldi ki, ađacdan
iklr qopub küləyin istiqamətində uçdu.

Qlenarvan və onun yoldaşlarının nicat tapdıqları sıđınacaq belə idi.
Sudan çıxar-çıxmaz Robert v Vilson tələsik ombunun lap kllsin
dırmaşdılar. Bu yüksek yerdən adam böyük bir sahəni görə bilirdi. La-
kin onlar diqqətlə n qədər ətrafa baxdıarsa yeni “okean”ın suyundan
başqa heç bir şey grmdiler. trafd, 10 mil msafod bir dənə də
oisun ađac yox idi.

Uzaqlarda kökündən çıxmış ađac gövdələri, qırılmış budaqlar,
hansı daxmadan isə qoparılmış kl dam, heyvan lelri, sallaqxana-
dan axıb gln qanlı heyvan dəriləri v cmdklri, nəhayət ađac gv-
dlri üzərində caynaqlarını bu gvdlr keirmı halda nrilti ilə
gln yaquarlar ailəsi görünürdü. Bunlar hamısı cənubdan imala dođ-
ru cərəyanla axıb gedirdilər. Daha uzaqlarda, lap üfüqün ətəyində isə
uzaqgörən Vilson balaca qara bir nöqtə gördü. Bu, z sadıq Taykasına
minmiş Talkav idi. Robert lini gcl görünən nöqtəyə dođru uzadıb:

– Talkav! Dostumuz Talkav! – deyə qışqırdı.

Vilson:

– Narahat olma, Robert, – dedi. – Talkav xilas olacaq. Biz isə aađı
dmliyik.

İki saniyədən sonra matros və uşaq üçmərtəbəli budaqdan sürüşüb öz yoldaşlarının yanına düşdülər.

Qlenarvan, Paqanel, Austin, mayor və Mülredi hərəsi öz istədiyi kimi ağac üzərində yerləşmişdi. Kimisi budağı at kimi minmiş, kimisi ayaqlarını səliqə ilə aşağı sallamışdı. Vilson ombunun təpəsindən gördükləri haqda Qlenarvana hesab verdi. Hamı Talkavın xilas olması haqqında onun əmniyyətinə şerik oldu. Ancaq bir məsələ üzərində səyyahlar bir-birilə razılaşa bilmədilər: Taykavı Talkavı, yaxud əksinə, Talkavı Taykavı xilas edəcəkdir? Şübhəsiz ki, ağacda oturmış səyyahların vəziyyəti Talkavın vəziyyətindən daha təhlükəli idi: ağac yəqin ki, axına qarşı dayanacaqdı. Lakin axın davam edirdi və daşqın ağacın təpəsindən aşağı bilirdi. Ağacın bitmiş olduğu torpaqdakı çökək, düzəngahın bu yerini təbii və çox dərin bir hovuzla döndərmişdi. Qlenarvan suyun səthinin qalxıb-qalxmadığını bilmək üçün ən əvvəl ağacda nişan qoydu. Bir saatdan sonra, nişanı yoxlayaraq daşqının ən yüksək həddə çatdığını yoldaşlarına xəbər verdi. Çünki bir saat içərisində su artmamışdı. Bu təskinedici bir xəbər idi.

– İndi biz nə edək? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Yuva tikək! – deyə Paqanel şən cavab verdi.

– Yuvamı? – deyə Robert səsləndi.

– Əlbəttə, dostum. Bir halda ki, balıq kimi suda yaşaya bilmirik, quşsayağı yaşamaqdan başqa əlacımız qalmır.

– Burası belədir, ancaq bizə kim yemək verəcək? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Mən, – deyə mayor cavab verdi.

Bütün nəzərlər ona çevrildi. Mak-Nabs iki budağın əmələ gətirmiş olduğu təbii kreslodan rahat oturub əlində islanmış, lakin içərisi dohu bir yəhər çantası tutmuşdu.

– Sizi tanıyıram, Mak-Nabs! – deyə Qlenarvan səsləndi. – Siz hətə hamının başını itirməyə məcbur olduğu bir şəraitdə belə soyuqqanlılığımızı mühafizə edirsiniz.

– Burada təəccüblü bir şey yoxdur, – deyə mayor cavab verdi. – Bir halda ki, biz boğulmamışı qət etdik, acıdan ölməyin heç bir mənası yoxdur.

Paqanel sadələvhcəsinə:

– Mən çantalar haqqında düşünürdüm, – dedi, – ancaq o qədər huşsuzam ki...

– Bu çantalarda nə var məgər? – deyə Tom Austin soruşdu.

– Yeddi adam üçün iki günlük yemək ehtiyatı, – deyə Mak-Nabs cavab verdi.

– Çox gözəl, – deyə Qlenarvan səsləndi. – Mən daşqının 24 saat ərzində əskiləcəyinə əminəm.

– Ya da quruya çıxmaq üçün biz başqa bir üsul tapırıq, – deyə Paqanel Qlenarvana səs verdi.

– Beləliklə, birinci növbədə qəlyanaltı etmək lazımdır, – deyə Qlenarvan davam etdi.

– Əvvəlcə paltarlarımızı qurutmaq lazımdır, – deyə mayor etiraz etdi.

Vilson:

– Paltarlarımızı qurutmaq üçün od hanı? – dedi.

– Od qalamaq lazımdır, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Harada qalayacaqsan?

– Elə burada!

– Nədən qalayacaqsan?

– Burada bol olan quru budaqlardan!

– Ancaq tonqalı necə qalamalı? – deyə Qlenarvan soruşdu. – Bizim qovumuz yaş süngərinə dönmüşdür.

– Qovsuz da yola gedərik, – deyə Paqanel cavab verdi. – Bir qədər quru yosun, mənim tərəssüd borumun ədəsəsi və günəş şüası kifayətdi. Onda görürsünüz ki, mən bu üç ünsürdən sizin üçün necə bir tonqal qalayaram. Odun üçün “məşəyə” kim gedəcəkdir?

– Mən! – deyə Robert qışqırdı.

Uşaq öz dostu Vilsonla bərabər pişik kimi budaqların sıx olan yerinə dırmaşdılar. Onlar getdikdən sonra Paqanel kifayət qədər quru yosun tapdı. Günəş şüası bol idi. Çünki gündüz çırağı buludların arasından siyirilib çıxmışdı. Tərəssüd borusundan çıxarılmış şüşenin köməyi ilə alim çətinlik çəkmədən yarpaqların üzərinə qoyulmuş yosunu yandırdı.

Çox çəkmədən Robert və Vilson iki şələ quru budaqla geri qayıtdı. Budaqları dərhal tonqala atdılar. Odu tez közərtmək üçün Paqanel ayaqlarını geniş qoyaraq tonqalın üzərində dayandı, tez-tez qalxıb-enərək ponçosunun ətəyi ilə odu yelləməyə başladı. Quru budaqlar o saat alışıb-yandı və alov xoş bir isti saçaraq uğuldadı. Səyyahlar paltarlarını cəld qurudular və qurutmaq üçün ponçolarını tonqalın üzərindən asdılar. Bundan sonra onlar ən az payla kifayətlənib nahara

başladılar. Çünki sabahkı günü də düşünmək lazım idi. Düzəngahın hər iki tərəfindəki enişin əmələ gətirdiyi böyük təbii hovuz onların hesab etdiyindən daha gec boşala bilərdi. Ərzaq ehtiyatı isə çox az idi. Ombu heç bir meyvə gətirməmişdi. Lakin xoşbəxtlikdən səyyahlar budaqlardakı çoxlu quş yuvalarında yumurta tapdılar. Bu yuvaların quşları da əlavə yemək ehtiyatı ola bilərdi.

Səhər yeməyindən sonra bəlkə də çox qalacaqlarını düşünən Qlenarvan rahat bir mənzil qayıрмаqla məşğul olmağı təklif etdi. Paqanel:

Mətbəx və yemək otağı birinci mərtəbədə olsun, – dedi, – yataq otağımı isə ikinci mərtəbədə düzəldərik. Bunun üçün ev kifayət qədər genişdir. Mənzil kirayəsi isə o qədər də çox deyildir. Mən yuxarıda təbii beşiklər görürəm. Bu beşiklərdə biz gözəl çarpayılarda yatdığımız kimi yatarıq. Yalnız ehtiyatlı olmaq üçün özümüzü budaqlara bağlamalıyıq. İndi bizim üçün heç bir təhlükə yoxdur. Hətta keşikçi qoymamaq da olar, vəhşi heyvanların hücumunu dəf etmək üçün biz lazım olduğundan daha çoxuq.

– Bunun üçün ancaq silahımız çatmır, – deyə Tom Austin qeyd etdi.
Qlenarvan:

– Mən tapançalarımı saxlamışam.

– Mən də, – deyə Robert səsləndi.

– Cənab Paqanel barıt qayıрмаq üçün bir üsul tapmazsa tapançalar bizə əl verməz, – deyə Austin etiraz etdi.

Mayor tamamilə quru barıt qabını onlara göstərərək:

– Paqanel zəhmət çəkməli olmayacaqdır, – deyə qeyd etdi.

– Mayor, siz onu necə saxlamışsınız, – deyə Paqanel soruşdu.

– Bu Talkavın işidir. O, barıt qabının bizə yarayacağını düşünüb Taykannın köməyinə getmək üçün suya atılmamışdan əvvəl onu mənə verdi.

– Nə qədər cəsur və alicənab bir hindidir! – deyə Qlenarvan səsləndi.

Tom Austin:

– Elədir, – dedi, – bütün pataqoniyahılar ona oxşayırsa, mən Pataqoniyanı alqışlayıram!

Paqanel:

– Xahiş edirəm atı unutmayasınız! – dedi, – Tayka bizim pataqoniyahının ayrılmaz hissəsidir. Ya mən bərk səhv edirəm, ya da biz bu iki ayrılmaz dostu yenə də görəcəyik.

– Biz Atlantik okeanından nə qədər uzaqdayıq? – deyə mayor soruşdu.

– Təqribən 40 mil, – deyə Paqanel cavab verdi, – indi isə, dostlarım, sizi tərk etmək üçün icazə istəyirəm. Yuxarı çıxıb orada müşahidə məntəqəsi düzəldəcəyəm. Tərəssüd borusu ilə görə biləcəklərimin hamısını sonra sizə söyləyərəm.

Bu təklifə heç kəs etiraz etmədi və alim cəld bu budaqdan o budağa keçərək sıx yarpaqlar arasında gözden itdi. Onun yoldaşları gecə üçün yer və yatacaq hazırlamaqla məşğul oldular. Bu iş çətin olmadığı kimi uzun də çəkmədi. Qısa bir zamandan sonra hamı tonqalın kənarındakı yerinə qayıdıb söhbət etməyə başladı. Aydın ki, söhbət kapitan Qrant haqqında gedirdi. Bu mövzu tükənməz idi. Sabah səhərə qədər su azalarsa, səyyahlar üç gün müddətində “Dunkan”a qayıda bilərdilər. Lakin Qarri Qrant və onun iki matrosu onlarla olmayacaqdı... Səyyahalara əl gəlirdi ki, onları Amerikada axtarmaq səyi boş çıxardıqdan sonra yazıq dənizçiləri xilas etmək ümidləri bütünlüklə kəsilmişdir. Dəstənin nə kimi müvəffəqiyyətsizliklərlə qarşılaşdığını bildikdə, Meri və Elen Qlenarvan nə qədər kədərlənəcəkdilər! Robert:

– Yazıq bacım! – dedi. – Bütün ümidlərin kəsildiyini bildikdə onun halı necə olacaqdır!

Qlenarvan birinci dəfə idi ki, uşağı təskin etmək üçün söz tapmırdı. Onun Robertə ümid verməyə haqqı var idimi? İndi kapitan Qrantı harada axtarmalı? Məgər onlar butulkada tapılmış sənəddəki göstərişlərə ciddi surətdə əməl etməmişdilərmi? Qlenarvan:

– Axı 37-ci paralel, sənəddə əbəs yerə göstərilməmişdir! Bunu ki, biz öz başımızdan çıxarmamışıq. Bu, qara xətlərlə sənəddə yazılmışdır. Bu en dairəsi gəminin qəzaya uğradığı, yaxud kapitan Qrantın esir alındığı yeri göstərməklə birlikdə paralel olduğu ki şübhəsizdir. Axı bu, tamamilə aydındır.

– Bunlar hamısı doğrudur, – deyə Tom Austin qeyd etdi, – bununla belə bizim axtarışlarımız nəticəsiz qaldı.

– Təəssüf ki, bu doğrudur, – deyə Qlenarvan etiraz etdi. – Kədər və məyusluqdan dəli olmaq olar!

– Nə qədər istəyirsiniz, kədərlənin, ancaq hələlik ruhdan düşmək lazım deyildir, – Mak-Nabs sakitcə cavab verdi. – 37-ci paralel sənəddə tamamilə aydın göstərilmişdir. Nə qədər ki, biz bu göstərişin axırına qədər getməmişik, məyus olmaz tezdür.

– Bununla nə demək istəyirsiniz? – deyə Qlenarvan soruşdu. – Sizin zənninizə biz daha nə etməliyik?

– Çox sadə və məntiqli bir şey, əziz Eduard, – deyə mayor cavab verdi, – “Dunkan”a çatan kimi şərqlə doğru istiaqamət alıb qəzaya uğrayanları tapıncaya qədər 37-ci paralel boyu bütün dünyanı dolanırıq!

Qlenarvan:

– Mən artıq bu barədə düşünmüşəm, Mak-Nabs, - dedi, – ancaq bu tamamilə boş bir təşəbbüsdür! Bircə düşünün, Qarri Qrant özü sənəddə gəminin Pataqoniyada qəzaya uğradığını göstərdiyi halda biz Amerika qitəsini necə tərk edə bilərik?

– Siz “Britaniya”nın nə Sakit okean və nə də Atlantik okean sahilləri yaxınlığında qəzaya uğramadığına əmin olmusunuz. Bu halda pampasları yenidən axtaramğın nə mənası ola bilər? – deyə mayor soruşdu.

Qlenarvan cavab vermədi.

– Məgər siz kapitan Qrantı axtarmaq ümidi nə qədər zəif olsa da göstərilmiş 37-ci paralel boyunca gedib bu axtarışı davam etdirməyin zəruri olduğunu başa düşürsünüz? – deyə mayor davam etdi.

– Mən “yox” demədim... – deyə Qlenarvan cavab verdi.

Mayor üzünü dənizçilərə çevirərək:

– Bəs siz, dostlarım, siz mənim fikrimə şəriksinizmi? – deyə əlavə etdi.

– Tamamilə şərikik! – Tom Austin cavab verdi.

Vilson və Mülredi razılıq əlaməti olaraq başları ilə işarə etdilər.

Qlenarvan uzun müddət düşündükdən sonra:

– Mənə qulaq verin, mayor, – dedi, – Robert, diqqətlə qulaq as, bu çox mühüm məsələdir. Kapitan Qrantı tapmaq üçün mən dünyada əlimdən gələn hər şeyi edirəm. Mən bunu etməyi boynuma götürmüşəm və lazım gəlsə bütün həyatımı buna həsr edirəm. Bütün Şotlandiya öz gözəl oğlunu xilas etmək üçün mənə kömək edir. Mən mayorla şərikəm ki, ümidimiz nə qədər zəif də olsa 37-ci paralel boyunca bütün dünyanı dolanmalıyıq. Biz dünyanı dolanmalıyıq da! Ancaq məsələ bunda deyildir. Daha müəkkəb bir məsələ vardır. O da bundan ibarətdir: biz Amerika qitəsindəki axtarışımızı tamamilə dayandırmalıyıqmi?

Bu qəti sual cavabsız qaldı. Heç kəs öz fikrini söyləməyə cürət etmədi. Qlenarvan başlıca olaraq mayora müraciət edib:

– Bəs nə üçün susursunuz? – deyə soruşdu.

– Bilirsinizmi nə var, əziz Eduard, – deyə mayor cavab verdi. – Sizə “hə” və ya “yox” cavabını vermək böyük bir məsuliyyəti öz üzə-

rimə götürmək deməkdir. Bu məsələni dərinləndirib düşünmək lazımdır. Ancaq hər şeydən əvvəl mən 37-ci paralelin hansı yerlərdən keçdiyini bilmək istədim.

Qlenarvan dedi:

– Bunu Paqanel sizə deyər.

– Onu buraya çağırın.

Sıx yarpaqlar alimi gizlətməmişdi.

Onu səsləmək lazım gəldi.

– Paqanel! Paqanel! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

– Buradayam! – deyə göydən bir səs cavab verdi.

– Haradasınız?

– Qüllənin təpəsində.

– Nə edirsiniz?

– Üfüqü seyr edirəm.

– Bir dəqiqəliyə enib buraya gələ bilərsinizmi?

– Mən sizə lazımam?

– Bəli.

– Nəyinizə lazımam?

– 37-ci paralelin hansı ölkələrdən keçdiyini öyrənmək üçün.

– Bunun üçün aşağı düşməyim lazım deyil.

– Yaxşı, onda qüllənizdən deyin!

– Buyurun. Cənub en dairəsinin 37-ci dərəcəsi Amerikamı qət edib

Atlantik okeanından keçir...

– Sonra?

– Sonra Tristan d’Akunya adasından keçir...

– Yaxşı.

– Ümid burnundan iki dərəcə aşağı...

– Sonra?

– Hind okeanından...

– Daha sonra?

– Müqəddəs Pyotr adasından keçib Amsterdam taqım adalarına

uzanır.

– Davam edin!

– Viktoriya əyalətini qət edərək Avstraliyadan...

– Anlayıram.

– Və Avstraliyanın qurtaracağından...

O, axırcı cümləsini qurtarmadı. Olmaya coğrafiyaşünas tərəddüd edirdi? Olmaya alim bilmirdi? Yox, iş bunda deyildi. Ağacın başından qorxunc bir səs eşidildi.

Qlenarvan və onun yoldaşlarının rəngi qaçdı və bir-birlərinə baxdılar.

Nə olmuşdur? Yoxsa yenə təzə bir fəlakət üz vermişdir? Yazıq Paqanelin ayağı qaçıb ağacdan yıxılmışdır mı? Vilson və Mülredi onun harayına çatmaq istəyirdilər ki, Paqanelin uzun bədəni göründü. Paqanel yapışmağa macal tapmadan budaqdan-budağa yuvarlanırdı. O, hələ sağdırmı? Bu məlum deyildi. Alim artıq suyun üzünə yetişmişdi ki, mayorun qüvvətli əli onun pəncəsinin etəyindən yapışib budağa dartdı. Paqanel:

– Sağ ol, Mak-Nabs! - dedi.

– Sizə nə olub? – deyə mayor soruşdu. – Yenə də həmişəki huşsuzluğunuzunmu qurbanı oldunuz?

Paqanel həyəcanından boğuq səslə:

– Elədir, elədir... – dedi. – Elədir, elədir... böyük və yolverilməz bir huşsuzluq.

– Bu huşsuzluq nədən ibarətdir?

– Biz səhv etmişik! Biz yenə də səhv etmişik! Biz həmişə səhv etmişik.

– Bircə deyın görək nə olmuşdur?

– Qlenarvan, mayor, Robert, dostlarım! – deyə Paqanel qışqırdı. – Biz kapitan Qrantı onun olmadığı yerdə axtarmışıq.

– Nə danışırınsınız? – deyə Qlenarvan səsləndi.

– Nəinki onun olmadığı yerdə, hətta onun heç bir zaman olmadığı bir yerdə axtarmışıq! – deyə Paqanel əlavə etdi.

XXIV FƏSİL

QUŞSAYAĞI HƏYAT DAVAM EDİR

u gözənilməz məlumat dərin təəccübə səbəb oldu. Coğrafiyaşünas bununla nə demək istəyir? Yoxsa aqlını itirmişdi? Lakin Paqanel elə inamla danışdı ki, bütün nəzərlər Qlenarvana çevrilmişdi. Axı coğrafiyaşünasın sözləri Qlenarvanın sualının cavabı idi.

Bu zaman Paqanel özünü toplayıb yenidən danışmağa başladı. O, inamla:

– Bəli, bəli! – dedi. – Biz azmışıq!.. Biz sənəddə orada heç yazılmamış bir şeyi oxumuşuq!

Mayor:

– Ətraflı söyləyin, Paqanel, – dedi, – özü də həyəcanlanmayın.

– Bunlar hamısı çox sadə bir şeydir, mayor, – deyə alim cavab verdi. – Sizin hamınız kimi, mən də səhv etmişəm. Sizin hamınız kimi, mən də sənəddə yazılanları düzgün izah etməmişəm. Ancaq bir deqiqə bundan əvvəl, mən ağacın başında oturub sizin suallarınıza cavab verdiyim zaman “Avstraliya” dedikdə sanki beynimdə ildırım çaxdı və hər şey mənə aydın oldu.

– Necə? – deyə Qlenarvan qışqırdı. – Siz demək istəyirsiniz ki, Qarri Qrant...

Paqanel onun sözünü kəsdi:

– Mən təsdiq edə bilmirəm ki, fransızca yazılmış sənəddəki avstral sözü indiye qədər düşündüyümüz kimi cənub mənasını vermir, bu yalnız Avstraliya, yəni Avstraliya sözünün köküdür. Mayor:

– Çox qərībədir! – dedi.

– Qərībədir? – deyə Qlenarvan təkrar etdi. – Heç də qərībə deyil, bu bilmərrə mümkün deyil!

– Mümkün deyil? – deyə Paqanel qışqırdı. – Fransızların lüğətində bu söz yoxdur.

– Demək, siz təsdiq etmək istəyirsiniz ki, sənəddən “Britaniya”nın Avstraliya sahillərində qozaya uğradığı noticosi çıxır, – deyə Qlenarvan böyük bir etimadsızlıqla əlavə etdi.

– Mən buna əminəm! – deyə Paqanel cavab verdi.

– Paqanel, vicdanım haqqı, coğrafiya cəmiyyəti katibinin ağzından bu sözü eşitmək mənə qərībə görünür.

Qlenarvanın bu sözlərindən inciməmiş Paqanel:

– Nə üçün? – deyə soruşdu.

– Çünki, söhbət Avstraliya haqqında getsə idi, o zaman kapitan Qrant nə üçün hindilərin zalımlığından şikayət edir? Bu, tamamilə boş sözdür.

Lakin bu dəlil Paqaneli zərrə qədər də öz fikrindən döndərmədi. Görünür, o, bu etirazı gözləyirmiş və onu rədd etmək üçün hazırmış. O:

– Əziz Qlenarvan, sevinməyə tələsməyin, – dedi. – Bizim Fransa-da deyildiyi kimi, mən bu saat sizin küreyinizi yerə qoyaram. İndiyə qədər hələ heç bir fransız ingilise mənim indi sizə qələbə çalacağım kimi qəfi qələbə çalmamışdır. Vaxtilə Kres və Azenkura¹ ətrafında uduzulmuş döyüş üçün bu bizim revanşımız olacaqdır.

– Etiraz etmirəm, Paqanel! Mənə qalib gəlin.

– Elə isə qulaq asın! Kapitan Qrant tərəfindən yazılmış sənəddə hindilər haqqında da Pataqoniya haqqında olduğu qədər yazılmışdır. Yarım-çiq indi sözü indiens – *hindilər yox*, indigenes, yəni *yerlilər* deməkdir. Əminəm ki, siz Avstraliyada “yerlilərin” yaşadığına etiraz etməzsiniz?

Bu dəlillə doğrudan da məğlub olmuş Qlenarvan diqqətlə Paqanelə baxdı. Mayor:

– Afərin, Paqanel! – dedi.

– Əzizim ser, indi siz mənim izahatımı qəbul edirsinizmi?

– Edirəm, – deyə Qlenarvan cavab verdi, – ancaq bu şərtlə ki, siz “qoni” sözünün “Pataqoniya” sözünün bir hissəsi olmadığını mənə sübut edəsiniz.

– Lənət şeytana! Orada Pataqoniya haqqında bir işarə belə yoxdur! – deyə Paqanel qışqırdı. – Bu sözü “pataqoniya” yox, istədiyiniz kimi oxuyun.

– Məsələn, necə?

– *Kosmoqoniya, teoqoniya, aqoniya.*

– Aqoniya! – deyə mayor təkrar etdi.

– Mənim üçün bunun fərqi yoxdur, – deyə Paqanel davam etdi, – bu sözün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Mən hətta bu sözün nə mənə verdiyini tapmağa belə səy etməmişəm. Başlıca məsələ budur ki, avstral *Australie* deməkdir! Bunu əvvəlcədən görməmək üçün kor olmaq lazımdır imiş! Sənədi mən özüm tapsaydım, sizin izahatınıza uymasaydım, mən heç vaxt belə qaba səhv etməzdim.

Bu dəfə hamı Paqanelin dediklərinə şərəkdi. Arası kəsilməyən “ura” səsləri və alqışlar alimin axırıncı sözünü gurultu içərisində bəttirdi. Kapitan Qrantı tapmaq ümidinin təkrar canlanmasından xoşbəxt olmuş mayor və Robert, Paqaneli xüsusi bir səylə alqışlayırdılar. Qlenarvan artıq təslim olmağa hazır idi. O:

– Axırıncı sözümə də qulaq verin, əziz Paqanel, – dedi, – Bu sözümə də cavab versəniz, mən təslim olacağam.

– Buyurun, deyin.

– İndi siz sənədi bütünlüklə yeni qayda ilə necə izah edirsiniz?

– Bundan asan nə var. Bu da sənəd, – deyib Paqanel axırıncı günlər ərzində gərginliklə tədqiq etdiyi qiymətli kağızları cibindən çıxartdı.

Cavab verməzdən əvvəl alim fikrini toplayan zaman aralığa dərin bir sükut çökdü. Nəhayət o, barmağını cırılmış sotirlərin üzləri ilə gözdürərək etimadlı bir səslə aşağıdakı sözləri oxudu:

“1862-ci il iyunun 7-də üçdörlü “Britaniya” gəmisi Qlazqodan çıxıb qəzaya uğramışdır...” burada bu sözləri əlavə edək: “gəmi üç-dörd gündən sonra” – yaxud da istəyirsiniz belə deyək, “uzun aqoniyadan sonra” – bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur, “Avstraliya sahillərində sahilə doğru gedərək iki matros və kapitan Qrant quruya çıxmağa çalışırlar” – yaxud da belə oxuyaq: “sahilə gedərək quruya çıxdıq”, – “burada onlar zalım yerlilərə asir düşəcəklər” – yaxud da “düşdülər”. “Onlar bu sənədi atdılar...” və i.a. aydındır mı?

– Aydındır, deyə Qlenarvan cavab verdi. – Ancaq adadan başqa bir şey olmayan Avstraliyanı “qitə” adlandırmaq düzdür mü?

– Sakit olun, əziz Qlenarvan, yaxşı coğrafiyaşünaslar bu adaya “Avstraliya qitəsi” deyirlər.

– Belə olduqda mənə ancaq, dostlarım, Avstraliyaya doğru, demək qalır, – deyə Qlenarvan səsləndi.

– Avstraliyaya, – deyə Qlenarvanın yol yoldaşları bir səslə qışqırdılar.

Sonralar bu qədər mühüm nəticələrə səbəb olmuş söhbət beləliklə qurtardı. Bu söhbət səyyahların əhval-ruhiyyəsini tamamilə dəyişdi. Onlar yolun izini, tam mənasilə azmış olduqları labirintin çıxış yolunu yenidən tapmışdılar. Dağılmış planların xarabaları üzərində yeni ümid qığılcımları canlandı. İndi onlar Amerika qitəsini təəssüf etmədən və qorxusu tərk edə bilərdilər və fikirlərində bu qitəni artıq tərk etmişdilər. Onlar “Dunkan”a qayıtdıqda özlərilə ümitsizlik gətirməyəcəkdilər. Meri Qrant və Elen kapitan Qranta yas tutmalı olmayacaqdılar.

İgid səyyahlar onları hər tərəfdən əhatə etmiş təhlükələri unudular, indi onlar ancaq təxirsiz olaraq yola düşə bilmədiklərinə təəssüf edirdilər.

¹ İngilis qoşunlarının fransızları məğlub etdiyi iki döyüş.

Gündüz saat dördə yaxın idi. Axşam yeməyini saat altıda yeməyə qərar vermişdilər. Paqanel bu məşhur günü təntənəli surətdə bayram etməyi təklif etdi. Axşam yeməyi həddindən artıq sadə olduğu üçün o, “qonşu meşə”yə ova getməyi Robertə təklif etdi. Robert əl çaldı. Tal-kavin barıt qabından quru barıt götürüb tapançalarını yaxşı təmizləyərək ovçular onları qırma ilə doldurdular.

– Uzağa getməyin! – deyə mayor ciddiyətlə məsləhət gördü.

Ovçular getdikdən sonra Qlenarvan və Mak-Nabs, Vilson və Mülcədiyə tonqal qalamağı tapşırıb, özləri ağacdakı nişana baxmağa getdilər.

Qlenarvan lap suyun səthinə qədər enib ağac vurulmuş nişandan daşqının hələlik azalmağ fikrində olmadığını müəyyən etdi. Lakin digər tərəfdən su deyəsən lap yüksək səviyyəyə qalxmışdı. Suyun axın sürəti, çaylar arasında hələlik müvazinət əmələ gəlmədiyini sübut edirdi. Donizdə qabarma hadisəsinin qurtarması ilə çökilmə başlanması arasındakı fasilə olduğu kimi, aydın idi ki, suyun səthi aşağı düşməzdən əvvəl axın yavaşımaltı və su hərəkət etməməli idi. Lakin bundan hələlik heç bir əlamət yox idi və nə qədər ki, axın sürətlə şimala doğru axırdı, ondan xilas olmağı güman etməyə dəyməzdi.

Qlenarvan və mayor axını müşahidə etdikləri zaman, gurultulu səvinc səsləri ilə birlikdə ağacda güllə səsləri eşitdilər. Robertin nazik səsi Paqanelin yoğun səsinə qarışdı. Görünür, ov müvəffəqiyyətlə başlanmışdı və babatca axşam yeməyi yeyəcəklərinə bel bağlamaq olardı.

Qlenarvan və mayor tonqalın yanına gələrək, Vilsonun gözlənilməz bir işlə məşğul olduğunu gördülər: ağıllı matros sancaqdan qarmaq qayırib balıq tutmağa məşğul idi. O, artıq yerlilərin “moyara” adlandırdıqları xırda balıqdan onlarca tutmuşdu. Balıqlar gümüş kimi pullarını pərildadaraq Vilsonun ponçosunun büküklərində qıvrılırdılar. Axşam yeməyi doğrudan da dəbdəbəli olacaqdı.

Bu anda ovçular da ombunun başından düşüb gəldilər. Paqanel qarınqış yumurtaları və qaratomyuq adıyla işə vermək niyyətində olduğu bir neçə sərçəni ehtiyatla gətirdi; Robert isə bir neçə cüt xilquerosu, çox dadlı olan sarı-yaşıl rəngli balaca quşları sevinclə gətirirdi.

Yumurtanı əlli bir üsulla bişirə bilməsi ilə lovğalanan Paqanel, ən sadə üsulla, yəni yumurtaları tonqalın külündə bişirməklə kifayətlənməli idi. Bununla belə çox dadlı və çoxnövlü bir axşam yeməyi başa gəldi: qaxac ot, külləmə yumurta, moyara, kabab edilmiş xilqueros və sərçələr – hamısı birlikdə səyyahların uzun müddət unutmadıqları bir qonaqlıq əmələ gətirdi.

“Süfrə” başında şən söhbət bir doqıqə də olsun kəsilmirdi. Paqanel həm ovçu, həm də aşpaz kimi hamının təqdirini qazanmışdı. Alim bu təbrikləri böyük adamlara xas olan bir təvazökarlıqla qəbul edirdi. O, qarnını doydurduqdan sonra sığındıqları bu ombu ağacının qübbəsi altındakı gözəl oxu yadına salmağa başladı.

Onun sözündən elə çıxırdı ki, guya ombunun budaqları və yarpaqları meşənin ən sıx bir guşəsi idi. Alim hiyləgər bir təbəssümlə nağıl edirdi:

– Robert və mən elə bil özümüzü həqiqi meşədə hiss edirdik. Mənə həttə bəzən elə gəlirdi ki, yolu azmışıq. Nə qədər axtarırdımsa qayıtmaq üçün yol tapa bilmirdim. Günəş artıq üfüqdə batmaq üzrə idi. Hava qaranlıqlaşdı. Ayaqlarımızın izini nahaq axtarırdım. Acından ölürdük. Meşənin qaranlıq bir yerində artıq yırtıcı heyvanların nəritisi eşidilirdi... Bağışlayın, çox təəssüf edirəm ki, orada yırtıcı heyvan yox idi.

– Necə! – deyə Qlenarvan səsləndi. – Orada yırtıcı heyvan olmadığına siz təəssüf edirsiniz?

– Əlbəttə.

– Bu heyvanlar bizim üçün böyük bir təhlükə təşkil etmiş olsaydılar, yenə də təəssüf etməzdinizmi?

– Heç də yox, – deyə alim etiraz etdi.

Mayor dedi:

– Lakin, Paqanel, yırtıcı heyvanların xeyirli olduqlarına siz mənə heç bir vəchlə inandıra bilməyəcəksiniz.

– Mayor! Siz yadınızdan çıxarırsınız ki, bu heyvanlar olmasaydı, bizim təsnifatımız kamil olmazdı – bütün bu dəstələr, cinlər, ailələr, yarım ailə...

– Elə bu çatmırdı! – deyə Mak-Nabs onun sözünü kəsdi. – Sizin təsnifatınız mənə çox lazım olmuş! Mən Nuhun yol yoldaşı olsaydım, ağılsız ulu babamızın aslanları, pələngləri, ayıları, digər zərərli və xeyirsiz heyvanları özü ilə bərabər gəmiyə götürməsinə mane olardım. Kaş onlar Nuhun tufanı zamanı qırılırdı.

– Doğrudanmı bunu edərdiniz? – deyə Paqanel soruşdu.

– Əlbəttə edərdim.

– Zoologiya nöqtəyi-nəzərindən siz böyük bir cinayət etmiş olardınız.

– Lakin insanlıq nöqtəyi-nəzərindən cinayət etmiş olmazdım.

– Buna dözmək olmaz, mayor, – deyə alim səsləndi. – Nuhun yanında mən olsaydım, bütün meqateriləri, pterodaktilləri və təəssüf ki,

indi aradan çıxmış digər qədim heyvanları götürməyə onu məcbur edərdim. Yox, Nuh özünü pis aparmışdır və dünyanın axırına qədər alimlər ona lənət yağdıracaqlar! – deyərək Paqanel sözünü qurtardı.

Paqanelle mayorun mübahisəsinin şahidləri, hər iki dostun Nuhu necə söydüklərinə qulaq asaraq qəhqəhə ilə gülməkdən özlərini saxlaya bilmirdilər. Heç vaxt heç kəslə dalaşmayan mayor daima Paqanelle mübahisə edirdi. Görünür, sarsılmaz şotlandiyalının müvazinetini pozmaq üçün alimdə xüsusi bir istedad var idi. Həmişəki kimi Qlenarvan mübahisəyə qarışaraq dedi:

– Elmi, ya da insanlıq nöqteyi-nəzərindən yırtıcı heyvanların mövcud olub-olmamalarının arzu edilməsindən asılı olmayaraq bu ağacda onların olmaması faktı ilə barışmalıyıq. Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, göydə olan bu meşədə vəhşi heyvanlara rast gəlməyi güman etməyə Paqanelin haqqı da yoxdur.

– Nə üçün haqqım yoxdur? – deyərək Paqanel soruşdu.

– Ağacda yırtıcı heyvan? – deyərək Tom Austin səsləndi.

– Nə qədər istəyirsiniz! Ovçular Amerika “pələngi” – yaqarı çox qovduqda qaçıb ağacda gizlənir. Çox ola bilər ki, bu heyvanlardan biri daşqına düşərək ombuda gizlənmişdir.

– Ümidvaram ki, bununla belə siz yırtıcı heyvana rast gəlmədiniz? – deyərək mayor soruşdu.

– Yox, bütün meşəni yoxlamağımıza baxmayaraq rast gəlmədik! – deyərək alim cavab verdi. – Mən buna çox təəssüf edirəm! Bir düşünün, bu nə gözəl bir ov olardı! Yaqar qəzəbli heyvandır! Pəncəsinin bir zərbəsilə ən qüvvətli atın belini qırır! Bir dəfə insan ətinə daddım, həmişə bu ləzzətli xörəyi əldə etməyə can atır. Yaqar dünyada hər şeydən çox hindilərin, sonra zəncilərin, mələzlərin və nəhayət ağ adamların ətinə sevir.

– Mən dördüncü növbədə olduğumdan bəxtiyaram, – deyərək Mak-Nabs qeyd etdi.

– Sevinməyiniz yersizdir, – deyərək alim etiraz etdi. – Bu ancaq sizin ləzzətsiz olduğunuzu sübut edir.

Bunu deyib Paqanel iyrənən adamlar kimi üzünü qırırdı.

– Mənsə ləzzətsiz olduğumla xoşbəxtəm, – deyərək Mak-Nabs alimi cinlətməkdə davam etdi.

– Bu sizi alçaldır! – deyərək Paqanel səsləndi. – Ağ adamlar özlərini ən seçilmiş irq elan edirlər, ləzzətli et yeyən yaqarlar isə onlara dördüncü, axıncı yeri verirlər!

Qlenarvan yenidən söhbətə qarışdı.

– Əzizim Paqanel, nə olursa-olsun, burada, ombuda nə hindilər, nə zəncilər, nə də mələzlər olduğu üçün, sizin sevdiyiniz yaqarların olmamasından da mən nəhayət dərəcədə xoşbəxtəm! Onsuz da bizim vəziyyətimiz acınacaqlıdır.

Paqanel söhbətə başqa istiqamət vermək üçün fürsətdən istifadə edərək qışqırdı:

– Necə yeni acınacaqlıdır? Qlenarvan, siz taleyinizdən şikayətmi edirsiniz?

– Əlbəttə, – deyərək Qlenarvan cavab verdi. – Yoxsa bu quşsayağı həyat sizi narahat etmir?

– Hətta xüsusi kabinetimdə də mən özümü heç vaxt belə yaxşı hiss etməmişəm. Biz quşlar kimi yaşayıb, budaqdan-budağa tullanır, oxu-yuruq. Mən bu nəticəyə gəlmişəm ki, insanlar həmişə ağaclarda yaşamağadılar.

Mayor dedi:

– Onların birçə qanadları çatmır.

– Bir zaman insanlar onu qaytaracaqlar!

Qlenarvan dedi:

– Bunu gözəyənə qədər, əziz dostum, icazo verin, bağ xiyabanlarının qumunu, gəminin göyertəsini, yaxud otağın parketini bu hava monzilindən üstün tutum.

Paqanel lovğahqla dedi:

– Qlenarvan! Vəziyyətdən şikayət etməməyi öyrənmək lazımdır. Vəziyyət yüngülləşərsə, daha yaxşı! Bədbəxtlik üz verərsə, buna əhəmiyyət vermək lazım deyil. Malkolm-Kestlədəki rahatlığa çox təəssüf etdiyinizi görürəm.

– Yox, ancaq...

Özünə heç olmazsa bir tərəfdar tapmaq məqsədilə, Paqanel: – Hər halda, mən bir şeyə tamamilə əminəm, – deyərək tələsik əlavə etdi, – mən əminəm ki, Robert öz taleyindən razıdır.

– Molum işdir, cənab Paqanel, – deyərək uşaq sevinclə səsləndi.

– Bu, onun yaşına münasibdir, – deyərək Qlenarvan cavab verdi.

Alim dedi:

– Mənim də yaşına münasibdir. Rahatlıq nə qədər az olarsa, ona olan tələbat da bir o qədər az olar. Tələbat nə qədər az olarsa, xoşbəxtlik də bir o qədər asan əldə edilir.

Mayor:

- Paho, – dedi. – Paqanel firavanlığın əleyhinə çıxmağa başlayır.
- Qorxmayın, Mak-Nabs, – deyə alim cavab verdi. – İstəsəniz, mən sizə bir ərəb nağılı danışaram. Bu nağıl bizim halımıza uyğundur.
- Buyurun, danışın, cənab Paqanel, – deyə Robert xahiş etdi.
- Sizin nağılınızın nəticəsi nədir? – deyə mayor soruşdu.
- Bütün başqa nağılların nəticəsi kimi, mənim cəsur mayorum.

Mayor:

- Nə olar, “Min bir gecə” nağılınızı danışın, – dedi.

Paqanel sözə başladı:

– Biri var idi, biri yox idi, böyük Harunər-Rəşidin bir oğlu var idi. Bu oğlan çox bədbəxt idi. Məsləhət üçün onun müraciət etdiyi qoca bir dərviş, bu dünyada səadət tapmağın çətin iş olduğunu ona dedi. “Lakin, – deyə o, əlavə etdi, – sizi xoşbəxt etmək üçün mən doğru bir yol bilirəm”. – “Bu yol nədir?” – deyə cavan şahzadə soruşdu. – “Xoşbəxt bir adamın köynəyini geymək”. Bundan sevincək olmuş şahzadə dərvişi qucaqlayıb xoşbəxt adamı axtarmağa yollandı. O, uzun müddət gəzib dolandı. Dünyanın bütün paytaxtlarına gedərək kral-ların, imperatorların, şahzadələrin, knyazların köynəyini geyib sınadı. Ancaq heyhat, bütün bunlar əbəs imiş. O, əvvəlki kimi bədbəxt olaraq qaldı. Artistlərin, əsgərlərin, tacirlərin köynəyini geydisə də, xoşbəxt olmadı. O, səadət tapmadan uzun zaman səyahət etdi. Nəhayət, xoşbəxt adamın köynəyini tapmaqdan ümidini kəsərək atasının sarayına qayıtmağı qərar etmişdi ki, birdən tarlada şən mahnı oxuya-oxuya xışıp dalınca gedən bir əkinçi gördü. O, öz-özünə: “Xoşbəxt adam ya budur, ya da ki, xoşbəxtlik dünyada əsla yoxdur” – dedi. O, əkinçiyə yaxınlaşdı: “Dostum, sən xoşbəxtsənmi?” – dedi. Əkinçi: “Bəli” – deyə cavab verdi. – “Sən daha heç bir şey istəmirsənmi?” – “Yox”. – “Sən öz taleyini kralın taleyilə dəyişməzsənmi?” – “Heç bir vaxt” – “Gəl sən köynəyini mənə sat!” – “Köynəyimi? Mənim ki, heç köynəyim yoxdur!”.

finda sanki ikinci bir səma əmələ gətirmişdi və olduqca gözəl bir mənzərə təşkil etmişdi.

Paqanel danışarkən, göy şərq tərəfdə fırtına olacağını andıran bir şəkil aldı. Üfüqdə kəskin bir sürətdə fərqlənən ağır qara bir bulud, bürcləri bir-birinin arxasınca öz içərisində gizlədirdi. Bu fırtına buludu çox çəkmədən göyün yarısını örtüdü. Adama elə gəlirdi ki, bulud öz-özünə hərəkət edir, çünki ətrafda xəfif bir yel belə əsmirdi. Hava tamamilə sakit idi. Ağacın bir yarpağı belə tərpənmir, suyun dümdüz səthində bir dənə də ləpə görünmürdü. Nəfəs almaq çətinləşirdi, sanki böyük bir nasos havanı sorub seyrəkləşdirirdi. Yüksək elektrik havanı doldurur və hər bir canlı məxluq elektrik cərəyanının bütün bədənində dolaşdığını hiss edirdi.

Qlenarvan, Paqanel və Robert bədənlərinə nəyin isə batdığını duyurdular. Paqanel:

Fırtına olacaqdır, – dedi.

– Sən göy gurultusundan qorxmursan ki? – deyərək Qlenarvan Robertdən soruşdu.

– Siz nə danışsınız, sərl! – deyərək uşaq cavab verdi.

– Daha yaxşı, çünki indicə fırtına qopacaqdır.

– Göyün görkəmindən məlum olur ki, özü də bərk fırtına qopacaqdır, – deyərək Paqanel əlavə etdi.

– Məni tufandan çox, onunla birlikdə başlayacaq yeni daşqın qorxudur. Biz iliklərimizə qədər islanacağıq. Paqanel, siz nə deyirsiniz-deyin, insan quş yuvası ilə kifayətlənə bilməz, tezliklə siz buna öz təcrübənizlə inanacağsınız...

– Paho! – deyərək alim cəsarət etdi. – Fəlsəfi cəhətdən...

– Fəlsəfə sizin islanmanıza mane olmayacaqdır...

– Ancaq fəlsəfə məni qızdıracaq.

– Bir sözlə, dostlarımızın yanına dönüb dərhal ponçolarına yaxşı-yaxşı bürünməyi, başlıcası isə səbirli olmağı onlara məsləhət görək. Səbirli olmaq bizə hər şeydən çox lazım olacaqdır, – deyərək Qlenarvan sözünü qurtardı.

Qlenarvan göyə axırıncı dəfə nəzər saldı. Bulud artıq göyün üzünü tamamilə örtmüşdü. Ancaq qərbdə, üfüqün lap üstündə gecənin zəif işığı ilə işıqlandırılmış ensiz bir zolaq titrəyirdi. Su, qaralır göydəki buluda qarışmağa hazır olan ikinci bir bulud kimi olmuşdu. Elə qaranlıq idi ki, artıq bir addımlıqda göz-gözü görmürdü. Ətrafa dərin sükut çökmüşdü.

– Aşağı enək, – deyərək Qlenarvan təklif etdi. – Fırtına indicə başlayacaqdır.

Səyyahlar budaqlardan sürüşüb aşağı endilər.

Qlenarvan bu qasırğalı gecəni qarşılamağa hazırlaşmağı dənizçilərə və mayora məsləhət gördü. Qüvvətli fırtına olacağını gözləmək lazım idi. Fırtına başlayan kimi, yəqin ki, dəhşətli bir külək qalxacaq və ombu ağacı silkələncəkdi. Buna görə də Qlenarvan hamıya özlərini bərk-bərk budaqlara sarımağı məsləhət gördü. Göydən töküləcək sudan yaxa qurtarmaq mümkün olmasa da heç olmazsa, ombunun gövdəsinə çarpacaq sürətli axından özlərini qorumalı idilər. Səyyahlar bir-birlərinə xeyirli gecə arzu etdilərse də, ancaq arzusunun yerinə yetməyinə çox da əmin deyildilər. Bundan sonra hamı özünün hava yatağına dırmaşmış ponçoya büründü və yuxu gəlməsini gözləməyə başladı.

Ancaq qüvvətli fırtınanın, yaxud qasırğanın yaxınlaşması, hətta ən cəsur adamın ürəyini belə naməlum bir həyəcanla doldurur ki, bu həyəcədən yaxa qurtarmaq mümkün olmur. Buna görə də ombunun təlaşlı, həyəcanlı sakinləri kirpik-kirpiyə vura bilmədilər və fırtınanın ilk gurultusunu onlar hələ ayıq olanda eşidilər. Gecə saat on birə yaxın tufan uzaqlardan gələn bir gurultu ilə başladı. Qlenarvan öz yatağına düşdü, üfüqi bir budağın ucuna gələrək başını yarpaqların arasından uzadıb bayıra baxdı.

Suyun qara səthi göydə parlayan ildırım artıq özündə əks etdirirdi. İldırım buludu bir neçə yerdən parçalayırdısa da, göy gurultusu güclə eşidilirdi. Qlenarvan qara buludlarla tutqun rəngli suyun birləşdiyi üfüqə nəzər saldıqdan sonra tonqalın yanına qayıtdı.

– Söyləyin, orada nə gördünüz? – deyərək Paqanel ondan soruşdu.

– Fırtına başlayır... Belə gədirsə o, çox dəhşətli olacaqdır.

– Daha yaxşı! – deyərək yüksək ruhlu Paqanel cavab verdi. – Bir halda ki, bu tamaşadan boyun qaçırmaq olmayacaq, o zaman ondan bol zövq ala.

Mayor:

– Bütün başqa nəzəriyyələriniz kimi bu yeni nəzəriyyəniz də darmadağın olacaqdır, – dedi.

– Görürük, Mak-Nabs! Mən Qlenarvanın fikrini şərik oluram. Fırtına, doğrudan da, dəsgahlı olacaqdır. Mən indicə, əbəs yerə yuxulamağa səy edərkən, dəsgahlı tamaşa olacağını mənə güman etməyə imkan verən bir neçə maraqlı hadisəni xatırladım. Unutmayın ki, biz öz ildırımları ilə lap qədimdən şöhrət tapmış yerin düz ortasındayıq!

Mən harada isə oxumuşam ki, 1793-cü ildə Buenos-Ayresin elə bu əyalətində bir fırtına zamanı göy otuz yeddi dəfə dalbadal gurlamışdır. Mənim möhtərəm yoldaşım Martin de-Mussi bir dəfə burada göyün düz əlli beş dəqiqə arasıkəsilmədən guruldadığını görmüşdür!

– Saatla ölçüb? – deyə mayor soruşdu.

– Saatla, – deyə Paqanel cavab verdi; nigarançılıq təhlükənin qa-bağını ala bilse idi, o zaman məni ancaq ətrafında, bir neçə millik məsafədə bizim oturduğumuz ombu ağacının ən yüksək yer olması narahat edə bilərdi. İldırım düşməsi üçün bura daha əlverişlidir, çünki ildırım pampasların ağacları içərisində nə üçünsə ombunu üstün tutur. Bundan əlavə siz, fizikşünasların tufandan qorunmaq üçün ağac altında dayanmağı məsləhət görmədiklərini yaqin ki, bilirsiniz.

– Bax, bu keyirli və yerli xəbərdarlıqdır! – deyə mayor güldü.

– Paqanel, bu mühazirə üçün münasib vaxt seçmədiyinizi açıq de-mək lazımdır! – deyə Qlenarvan qeyd etdi.

– Eybi yoxdur! – deyə alim cavab verdi. – Adamın öz biliyini artır-ması üçün hər cür vaxt yararlıdır. Ancaq, deyəsən doğrudan da başlanır...

Qüvvətli göy gurultusu bu yersiz danışığı kəsdi. Gurultu arasıkə-silmədən davam etməyə başladı və özü də dəqiqədən-dəqiqəyə şid-dətini artırır. Çox çəkmədən bu səslər qulaqbatırıcı dərəcədə qüv-vətləndi və hava titrədi. İldırım elə tez-tez çaxırdı ki, ombunun ətra-fındakı bütün sahə işıq içində idi və indi bir an belə olsun susmayıb arasıkəsilmədən guruldayan bu növbəti ildırımın çaxmasına hansı clektrik qüvvəsinin səbəb olduğunu müəyyən etmək mümkün deyildi.

İldırım ən müxtəlif şəkillərdə çaxırdı. Bunların boziləri demək olar ki, vertikal şəkildə eyni bir yerə beş-altı dəfə dalbadal düşürdü. Bəziləri isə öz əcaibliyi ilə hər bir fizikşünası heyran buraxa bilərdi. Araqə özünün statistik icmalında yaba kimi ikiyə ayrılmış ildırımını yal-nız ikicə dəfə gördüyünü yazır, burada isə belə ildırımlar yüz dəfələrlə çaxırdı. İldırımların bəziləri göyün qara fonunda parlayan bir kol kimi görünürdü.

Çox çəkmədən bütün göy çıraqban oldu, sanki buludlarda böyük bir yanğın başlamışdı. Bu işıqlar daşqın suyunda əks olunaraq lap or-tada durmuş ombu ağacının ətrafında oddan əmələ gəlmiş nəhəng bir sfəra yaradırdı.

Qlenarvan və onun yol yoldaşları, bu qorxunc tamaşanı dinmədən seyr edirdilər. Yenidən söhbətə başlamaq kimsənin belə ağına gəl-

mirdi. Onsuz da qulaqbatırıcı göy gurultusu heç nə eşitməyə imkan verməyəcəkdi. İldırım işığında gah Mak-Nabsın sakit üzü, gah Paqa-nelin maraqdan parlayan gözləri, gah Qlenarvanın sifətinin mütəssir cizgiləri, gah Robertin qorxmış çöhrəsi, gah da matrosların qayğısız üzləri qaranlıq içərisində görünüb bir anda da yox olurdu.

Lakin yağış hələ başlamamışdı və xəfif bir yel belo əsmirdi. Bir-dən vertikal zolaqlar toxucu sapları kimi, yerlə göyü birləşdirdi. Ağır yağış damcıları suya düşərək sıçrayıb ildırımın işığında qövs-qüzehin bütün rənglərlə parıldayan balaca fəvvarələr əmələ gətirirdi.

Bu yağış fırtınanın qurtardığını göstərirdi? Səyyahların yağışda islanmaqla canı qurtaracağını və ya onları yeni bəlalər gözləyirdi?

İldırım şiddətlənən zaman, horizontal budağın ucunda gözələn-il-mədən böyük bir yumruq boyda, gözqamaşdıracaq qədər parlaq bir dairə alovlandı. Bu dairə öz oxu ətrafında fırlandı, birdən bomba kimi partladı. Belə ki, öz səs ilə, hətta göy gurultusunu da batırdı. Kükürd qoxusu ətrafi bürüdü. Araya çökən sükut içərisində Tom Austinin səsi eşidildi:

– Ağac yanır!

Tom Austin söhv etməmişdi. Alov bir anda ombunun qərb tərəfdəki budaqlarına və yarpaqlarına keçdi. Quru budaqlar, quş yuvaları, nəhayət ağacın qabığı qarşısızalmaz bir qüvvə ilə yayılan alovu daha da artırır.

Bu zaman külək qalxıb yanğını qızısdırmağa başladı. Ombunun şərq tərəfdəki budaqlarına od düşməmişdi. Qlenarvan və onun yoldaşları bu budaqlara adlayıb oradan dinməz-söyləməz və özlərini itirmiş halda alovun necə yaxınlaşdığına baxırdılar. Budaqlar çırtıl-da-yaraq yanıb od içində ilan kimi qıvrılırdı və ətrafa şofəq saçır. Mə-şum parıltı ilə işıqlanmış axın dərhal bu şofəqi özü ilə aparırdı. Alov gah sütun kimi göyə ucalır, növbəti külək əsdikcə ağacın aşağı budaq-larına serilirdi. Qlenarvan, Robert, mayor və matroslar ümidlərini kəs-mişdilər. Onlar, qatı tüstü içərisində boğulurdular; dözülməz isti onları yandırır; yanğın sürətlə onlara yaxınlaşırdı. Yanğının yayılmasının qabağını heç bir şey ala bilməzdi, heç bir şey də söndürə bilməzdi. Buna görə də zavallı səyyahlar özlərini artıq məhv olmuş hesab edirdilər. Daha dözməyə onlarda taqət yox idi, iki ölümdən daha az qorxulu olanı seçmək lazımdı.

– Suyu tullanın! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

Bu anda alovun dili Vilsona toxduğundan o, birinci olaraq Qle-narvanın əmrinə itarət etdi. Lakin səyyahlar birdən onun:

– Kömək edin! Kömək edin! – deyə d h  et i erisində fəryad etdiyini   itdilər.

Austin yoldaşlarının yanına atılıb onun təkrar a aca dırmanmasına kömək etdi.

– Nə oldu?

– Timsah! – deyə Vilson cavab verdi.

Zirhli k rt nk l l r ailəsinin bu qəzəbli nümayəndələri, demə, a acın ətəyini dövrəyə alıb m şlar. Bunların enli pulları g zɡ  kimi alovu  zlərində əks edirdi; onların uzun quyruqları, yanan gözləri, sivri sifətləri, qulaqlarının dibinə qədər  cılmış d h  etli ağızları Vilsonun səhv etmədiyini sübut edirdi. Paqanel bunların kayman olduqlarını xatırladı. Bu s r n n qorxunc heyvanlardan təxminən onu ombunu dövrəyə alıb alt  n l rinin uzun k p k di l ril  a acın gövdəsini g mirirdil r.

Yazıq səyyahlar bunu gördükdə artıq məhv olduqlarını anladılar. Onlar od i erisində, ya da kaymanların ağzında  zabla  lm li idilər. Səyyahlar, mayorun sakit bir səslə:

– Deyəsən axırımızdır! – dediyini   itdilər.

Elə hallar olur ki, insanlar təbiətin f lak tl rin  qarşı mübarizədə aciz olurlar, bu fəlakəti yalnız digər bir fəlakət  z n  tabe edə bilər. Qlenarvan  z n  v  yoldaşları üzərinə hücum  k n od v  suya  aşqın bir halda baxırdı. O, haradan imdad gözləməli olduğunu bilmirdi.

Firtına artıq sakitl şirdi; o, suyun xeyli buxarlanmasına səbəb olmuşdu v  havaya qalxan buxar buludu bərk elektrikl nm şdi. Cənubda ucu aşağı, dibi isə yuxarı olan və  z oxu ətrafında fırlanan nəhəng bir burulğan dalğalı suyu fırtına törədən qara buludlarla birləşdirirdi. B  burulğan böyük bir sürətlə yaxınlaşırdı. Fırlanaraq g l n suyunu  z  ilə b r b r götürüb nəhəng bir sütun halında göyə ucalırdı. Burul an qəflətən ombuya hücum edərək ağacı dörd bir tərəfdən dövrəyə alıb kökündən sarsıtdı. Səyyahlara elə gəldi ki, a aca kaymanlar hücum  ekib qüvvətli  n l ril  onu yerindən oynatdılar. Onlar birdən böyük a acın  yilib yıxıldığını hiss etdilər. A acın yanmaqda olan aşağı budaqları suya toxundu v  qəribə bir fi ilti ilə s nd . Bunlar hamısı bir anda ba  vermiş və burulğan artıq uzaqlaşıb getmişdi.

Suya yıxılmış a ac küləyin v  axının birgə qüvvəsilə yır alandı v  üzməyə başladı. Kaymanlar gizləndilər, onlardan yalnız biri a acın yerdən qopmuş köklərinə dırmaşıb səyyahlara tərəf süründü. Ancaq Mülredi yekə bir buda ı qıraraq qüvvətlə kaymanı vurub onun bel s -

m y n  qırdı. Kayman hələ diri olduğu halda axına düşdü; onun qorxunc quyruğunun zərbələri altında su k p kl ndi.

Acɡ z timsahların əlindən yaxalarını qurtarmış Qlenarvan və onun yoldaşları budağa dırmaşıdılar. Yanan a ac nəhəng bir m   l kimi qaralı ı işıqlandıraraq axınla axırdı.

XXVI F S L

ATLANTİK OKEANI

Ombu ağacı artıq iki saatdan çox idi ki, böyük güllə  z rd s  də hələ yer görünmürdü. Yavaş-yavaş ağacı g mir n alov s n rd . Bu minvalla səyyahları təhdid edən başlıca təhlükə keçmişdi. Mayor dedi ki, indi onlar ölümdən xilas olsalar heç də t  c bl  olmaz.

Suyun axını ombunu cənub-q rb n şimal- erq  doğru aparırdı.  traf qatı zülmət i erisində idi. Yalnız hərdənbir gecikmiş ildirim bir anlığa qaralı ı işıqlandırırdı. Fırtına yatmışdı. İndi şiddətli yağış yava ı mışdı. Rəngi ağarmış v  parça-parça olmuş buludlar, göydən yavaş-yavaş sürünürdü.

Qijiltlı axın ombunu böyük bir sürətlə aparırdı. A ac suyun üzəri ilə elə sürətlə axırdı ki, elə bil onu nəhəng bir maşın hərəkətə gətirmişdi. Səyyahlar, axının onları  z  ilə b r b r bir ne  gün aparaca ından qorxurdular. Lakin saat   e yaxın mayor, sanki a ac köklərinin torpağa ili diyini duydu. Tom Austin uzun bir budaq qırıb onunla suyun dərinliyini diqqətlə ölçməyə başladı. Çox  ekm d n o, qurunun yaxınlaşdığını yoldaşlarına xəbər verdi. Doğrudan da, iyirmi d qi-qədən sonra a ac nəyə isə toxunub silkələndi v  yerində dayandı.

– Quruya  atdıq! Quruya! – deyə Paqanel qı ırdı.

Yanmı  budaqların ucu suyun dibinin qabarıq yerlərinə ili di. Ehtimal ki, d nizciler heç bir zaman bizim səyyahların sevindiyi qədər sevinm mi dilər. Suyun dayazlı  burada qurunun yaxın olduğunu göstərirdi. Vilson v  Robert birinci olaraq suya atılıb sahilə qaçdılar. Tanış bir fit səsi onları salamladı. At ayağının səsləri  sidildi v  hindinin cəsarətli vücudu qaralı ın i erisində dikəldi.

- Talkav! – deyə Robert qışqırdı.
- Talkav! – deyə qalan səyyahların hamısı ucadan qışqırdı.
- Amigos¹ – deyə hindi cavab verdi.

O, səyyahları sahilə axının onu gətirib çıxartdığı yerdə gözləyirmiş. Hindi Roberti yerdən qaldıraraq ağuşuna basdı. Paqanel onun boynuna atıldı. Bu zaman sahilə çıxmış digər səyyahlar bir-birinin dalınca Talkavın əlini sıxdılar: sadıq bələdçiləri ilə yenidən görüşdükləri üçün onlar xoşbəxt idilər.

Sevincli görüş üçün bir-birini salamladıqdan sonra səyyahlar pataqoniyalının dalınca tork edilmiş estansiyadakı köhnə bir daxmaya getdilər. Daxmada qızğın bir ocaq yanırdı; ocağın üstündə ləzzətli ov əti qızarırdı. Səyyahlar paltarlarını qurudular və acgözlüklə ləzzətli ovin üstünə düşdülər. Əti axırıncı tikəsinə qədər yedikdən sonra onlara düşünmək üçün yenidən qüvvə gəldi. Bir az əvvəl keçirdikləri od, su, kaymanlar təhlükəsi onlara qorxunc bir yuxu kimi gəlirdi.

Talkav özünün necə qurtardığını bir neçə sözlə Paqanelə söylədi; o, xilas olması üçün Taykaya borclu idi. Paqanel öz növbəsində sənədlərin yeni izahatını pataqoniyalıya aydınlaşdırmağa çalışdı. Hindi, alimin tutarlı dəlillərini çətin anladı. Lakin hindi, dostlarının yenidən xoşbəxt olduqlarını gördü; bu isə onun üçün kifayət idi.

Yalnız ən cəsəətli adamlar ombu ağacında keçirilmiş vaxtı istirahət hesab etməyə razı olardı. Bununla belə səyyahlar, səhər saat səkkizdə artıq yola hazır idilər. Estansiyalar və sallaqxanalar şimal tərəfdə, çox uzaqlarda olduğundan heç bir sürətdə minik atı əldə etmək, və ya kirələmək mümkün deyildi.

Demək, yola piyada davam etmək lazım gəlirdi. Ancaq keçiləcək məsafə qırx mildən artıq olmazdı və yorulan adam həmişə Taykanın belində dincələ bilirdi. Otuz altı saatdan sonra Atlantik okeanın sahilinə çatmaq olardı.

Talkav başda olmaqla səyyahlar su basmış arın yerini geridə qoyaraq, gümrahlıqla irəlilədilər. Göz işlədikcə uzanan bir sahə sıx otla örtülmüşdü. Hərdən bir səyyahların qabağına avropalılar tərəfindən süni olaraq əkilmiş ağaclar çıxırdı. Lakin mədəni bitkilər olduqca azdı, yabani ağaclara isə ancaq düzəngahın qurtaracağında Korrientes burunun yaxınlığında rast gəlmək olardı.

¹ Dostlar.

Bu gün beləliklə qurtardı, bir gün ərzində dəstə on beş mil yol getmişdi. Ertəsi günü, axşama xeyli qalmış səyyahlar okeanın yaxınlığında olduqlarını hiss etdilər. Axşamüstü və gecə osən virason külöyü hündür otları yerə əyirdi. Cılız torpaqda ara-sıra akasiya ağacları, qurramabelya kolları görünməyə başladı. Şor suyu olan bir neçə gölməçə güzgü sınıqları kimi günəşdə parıldayırdı. Bu gölməçələr yolu uzadırdı, çünki onların yanından dövrə vurub keçmək lazım gəlirdi.

Gecə düşənə qədər okeanın lap sahilində olan Salado gölünə çatmaq üçün səyyahlar addımlarını yeyinlətdilər. Axşam saat səkkiz radələrində, ilk qum tepələri görüldükdə, hamı bərk yorulmuşdu. Çox keçmədən yolçular dalgaların gurultusunu eşidilər.

– Okean! – deyə Paqanel qışqırdı.

– Bəli, okean, – deyə Talkav cavab verdi.

İndicə ayaqlarını çətinliklə çəkən, taqətdən düşmüş adamlar indi iyirmi sajen hündürlükdə olan qum tepələrinə heyrətamiz bir cəldliklə dırmaşırdılar. Artıq gecə düşmüşdü. Dənizə dikilmiş nəzərlər əbəs yerə qaranlığı dəlməyə çalışırdı. “Duncan” görünmürdü. Qlenarvan:

– Bununla belə, “Duncan” buradadır! – dedi. – O, bizi gözləyir!

– Sabah görürük, – deyə Mak-Nabs cavab verdi.

Tom Austin gözo görünməyən gəmini soslədisə də cavab almadı.

Bərk külək əsirdi, dənizin səthində uca dalgalar gəzirdi. Külək buludları qərbə tərəf qovur və dalgalardan qapdığı su sıçrantılarını qum tepələrinin lap zirvəsinə qədər gətirirdi. Beləliklə, “Duncan” yaxında olsaydı, gecə növbəsində duran matros qurudan gələn zəif səsi eşidə bilməzdi. Sahilə gəminin daldalanması üçün heç bir yer: nə körfəz, nə liman, nə də süni körpü var idi. Sahil dənizin içərilərinə doğru uzanan dayaz qumla örtülmüşdü. Bu dayaz yerlər gəmilər üçün qayadan daha təhlükəlidir. Dayaz yerlərdə dəniz həmişə xüsusilə coşqun olur və külək təzə osən zaman buraya düşmüş gəminin batması labüddür!

“Duncan”ın daldalanmaq üçün heç bir yeri olmayan bu təhlükəli sahilədən uzaqda dayanması heç də töəcəüblü deyildi. Ehtiyatlı və gələcəyi gören Con Manqls, əlbəttə, başqa cür hərəkət edə bilməzdi. Tom Austinin fikrincə, “Duncan” sahədən ən azı beş mil aralı üzməli idi. Mayor özünün səbirsiz dostlarını bununla razılaşmağa vadar etdi. Qatı zülməti dağıtmaq üçün heç bir imkan yox idi. Belə olan sürətdə onlar nə üçün gözlerini yormalı və lazımı istirahətdən özlərini məhrum etməli idilər?

Mayor qum təpəsinin ətəyində gecələmək üçün yer düzəltməklə məşğul oldu.

Ərzağın qalığı axırıncı axşam yeməyinə sərf edildikdən sonra mayor kimi hər bir səyyah qumda özünə yatacaq seçdi və çənələrinə qədor qum yarpaqlarına girib yuxuya getdi.

Təkcə Qlenarvan yuxuya gedə bilmirdi.

Külək böyük qüvvətlə əsirdi və gurultu ilə qum təpələrinə dəyib parçalanan uca dalğalar, fırtınadan sonra hələ dənizin sakitləşmədiyini sübut edirdi. “Dunkan”ın yaxında olması fikri Qlenarvanı həyəcanlandırmışdı. Gəminin görüşə gecikdiyi fikri onun ağına belə gəlmirdi. Bu mümkün deyildi. Qlenarvanın dəstəsi Talkaquano limanını oktyabrın 14-də tərk edib, noyabrın 12-də Atlantik okeanın sahilinə gəlmişdi. Çilini, Kordilyer dağlarını, pampasları və Argentina düzəngahlarını keçməyə sərf edilmiş bu otuz gün müddətində “Dunkan” Qorn burununu keçib qitənin şərq sahilə boyu ilə irəliləməli idi. “Dunkan” kimi gözəl üzən gəmini heç şey yubandıra bilməzdi; əlbəttə, yolda fırtına olması mümkün idi və fırtına Atlantik okeanın suyunu coşdura bilərdi. Lakin gəmi möhkəm olmaqla bərabər kapitanı da yaxşı dənizçi idi.

Bununla belə, bu düşüncələr Qlenarvanın həyəcanlı əsəblərini sakitləşdirmədi. İdrak ürəklə mübahisə etdikdə ona çox az-az üstün gəlir. Cəsur şotlandiyalı bu qaranlıqda sevdiyi adamların hamısının: onun əzizi Elenin, Mcri Qrantın, Con Maqlsın və “Dunkan” ekipajının yaxınlığını hiss edirdi. O, fosfor şəfəqlə parıldayan dalğaların hücum etdiyi boş sahilə dolaşır. O, diqqətlə qaranlığa baxıb qulaq asır. Hətta, bəzən ona elə gəlirdi ki, qaranlıqda sayrısan işıqlar görünür. O, öz-özünə:

– İndi mən səhv etmirəm! – deyirdi. – Mən “Dunkan”ın fənərini görürəm. Ah, nə üçün mənim nəzərlərim bu zülməti dələ bilmir!

Birdən Qlenarvanın başına belə bir fikir gəldi: Paqanel özünün niktalop olduğunu – qaranlıqda görmək qabiliyyəti olduğunu – söyləyirdi. O, Paqaneli oyatmağa getdi. Qüvvətli bir əl onun çiyindən tutub silkələyən zaman, alim özünün qum çalasında, uşaq kimi şirin yuxuda idi.

– Kimdir? – deyər qışqırdı.

– Mənəm!

– Sən kimsən?

Qlenarvan:

– Qalxın, sizin gözləriniz mənə lazımdır.

– Mənim gözlərim? – deyər alim tez-tez gözlərini ovuşduraraq təkrar etdi.

– Bəli, bu qaranlıqda “Dunkan”ı tapmaq üçün sizin gözləriniz mənə lazımdır. Tez olun, qalxın!

– Mənim niktalopiyanı andıra qalsın! Onun ucbatından mənə rahatlıq yoxdur, – deyər Paqanel mırıldansa da, ürəyinin dərinliyində Qlenarvana kömək göstərmək imkanından razı qaldı.

Alim çaladan çıxıb gərməşdi və üyüşmüş ayaqlarını gedə-gedə ovaraq Qlenarvanın dalınca sahilə yollandı.

Qlenarvan, qaranlıq üföfö başdan-başə nəzərdən keçirməyi ondan xahiş etdi. Paqanel bir neçə dəqiqə vicdanla bu işlə məşğul oldu.

– Nə oldu, bir şey görürsünüzmü? – deyər Qlenarvan soruşdu.

– Sözüün düzü, heç bir şey görmürəm! Belə qaranlıqda pişik də iki addımlığında qabağımı görməz!

– Yaşıl, ya qırmızı işığı, yəni gəminin burun ya dal tərəfindəki fənəri axtarın.

– Nə yaşıl işıq görürəm, nə də qırmızı! Hər şey qapqaradır, – deyər gözləri yumulan Paqanel cavab verdi.

Paqanel başını sinəsinə əyərək və sonra diksinib yenidən qaldıra-raq düz yarım saat səbirsiz dostunun dalınca gözdi. Bir azdan sonra o, susub, hətta Qlenarvana cavab belə verməyə başladı. Ayaqları sərxoş adamların ayaqları kimi bir-birinə dolaşır. Qlenarvan Paqanelə baxdı. Coğrafiyaşünas gedə-gedə yatmışdı.

Sübh açılarkən eşidilən:

– “Dunkan!”, “Dunkan!” – səsi yatanların hamısını yuxudan oyatdı.

– Ura! – deyər Qlenarvanın yol yoldaşları ona cavab verərək sahilə yürüşdülər.

Doğrudan da, gəmi sahilədən beş mil uzaqda dolanırdı. Onun bacasından çıxan tüstü səhərin dumanına qarışırdı. Dəniz dalğalı olduğundan “Dunkan” kimi ağır gəmi təhlükəsiz olaraq sahilə yaxınlaşa bilməzdi.

Qlenarvan, Paqanelin tərəssüd borusunu gözünə qoyaraq gəminin bütün hərəkətlərinə mütəmadiyən diqqət edirdi. Anlaşıldığına görə Con Maqls sahilədəki səmişinlərini hələ görmədiyindən yelkənləri salaraq dolanmaqda idi.

– Quien sabe?¹ – deyə Talkav cavab verdi.

Bu hindinin axırncı sözləri idi.

Çəkilmə qüvvəsilə qayıq sürətlə sahiləndən uzaqlaşdı.

Talkavın hərəkətsiz silueti uzun müddət sahilə görünürdü. Sonra onun uca gövdəsi gözdən itdi.

Bir saatdan sonra Robert “Dunkan”ın pilləkəni ilə birinci olaraq gəmiyə çıxıb bütün sənişinlərin susmayan “ura” səsləri altında Meri Qrantın qucağına atıldı.

Düz xətlə bütün Cənubi Amerikayı qət edib keçən bu səyahət, beləliklə qurtardı. Nə dağlar, nə çaylar qorxmaz səyyahları öz yollarından dönməyə məcbur edə bilmədi. Onlar bu yolda özgə adamların kinli iradəsilə toqquşmadılarsa da, cansız təbiətlə etdikləri mübarizə onların mərdliyini kifayət qədər sınaqlardan çıxartdı.

I FƏSİL

GƏMIYƏ QAYITMA

Qlenarvan istəmirdi ki, səfərin müvəffəqiyyətsiz nəticəsi görüş sevincini pozsun. Buna görə də, gəmiyə çıxan kimi səsləndi:

– Səbir lazımdır, dostlarım, səbir! Kapitan Qrant hələlik bizimlə deyilsə də, onu tapacağımıza qəti əminik!

“Dunkan”ın sənişinlərinə ümid vermək üçün, bu sözlər kifayət idi. Qayığın gəmiyə üzünü müddət ərzində Elen və Meri Qrant şübhədən doğan bütün əzabları keçirmişdilər. Onlar gəmiyə qayıdanları saymağa çalışdılar. Cavan qızın ümidi gah kesilir, gah da yenidən parlayırdı: ona elə gəlirdi ki, o qayıqda gələnlərin arasında Qarri Qrantı görür.

Elen onu bağına basmışdı. Con Manqls onunla yanaşı durub dinmirdi. Onun uzaqgörən dənizçi gözləri gəmiyə qayıdanların arasında kapitan Qrantı görmürdü.

– Oradadır, mənim atam onlardır! – deyə cavan qız pıçıldayırdı.

Ancaq qayıq yaxınlaşdıqca, bu xəyal öz-özünə dağılırdı. Qayıqla gəmi arasında yüz sajenlik bir məsafə qalmışdı ki, Elen və Con Manqls, hətta gözləri yaşla dolu olan Meri özü belə ümidlərin qırıldığını anladılar.

Qlenarvan təskinedici sözü vaxtında demişdi.

Birinci görüş və qucaqlaşmadan sonra Qlenarvan səfərin bütün ağırlığını Elen, Meri və Con Manqlsa danışdı. Ancaq hər şeydən əvvəl ağıllı Paqanelin sənədlərə verdiyi yeni məna haqqında onlara məlumat

¹ Kim bilir?

verildi. Roberti də çox təriflədilər. Meri Qrant, doğrudan da, qardaşı ilə fəxr edə bilirdi. Onun cəsarəti, fədakarlığı, dəf etdiyi təhlükələr Qlenarvan tərəfindən çox gözəl təsvir edildi və uşaq xəcalətindən harada gizlənəcəyini bilməyib bacısının qucağına sığındı. Con Manqls ona:

– Qızarma, Robert, – dedi. – Sən kapitan Qranta layiq oğulsan.

Con Manqls əlini Merinin qardaşına uzatdı. Robertin yanaqları Merinin göz yaşlarından ıslanmışdısa da, Con Manqls buna əhəmiyyət verməyərək mehribanlıqla onun yanağından öpdü.

Mayor və coğrafiya aliminin necə hörmətlə qəbul edildiyi və burada olmayan Talkavım necə minnətdarlıqla xatırlandığı haqqında heç danışmağa dəyormi? Elen cəsur hindinin əlini sıxa bilmədiyinə toosüf edirdi.

Dərdləşdikdən sonra Mak-Nabs kayuta cənərək hər şeydən əvvəl üzünü təmiz qırxdı. Paqanelə gəlinə, o, artı kimi yorulmadan onun-bunun üstünə uçaraq tərif və təbəssüm balı toplayırdı. O, “Dunkan”ın bütün sənişinlərini qucaqlamaq istəyirdi; o öz arzusunu yerinə yetirdi. Elenlə Meri Qrantın bu sənişinlər ailəsinə daxil olduğunu təsdiq edərək onlardan başlayıb Olbinetlə qurtardı. Bufetçi bərkdən:

– Səhər yeməyi hazırdır! – deməklə bu iltifata cavab verdi.

– Səhər yeməyi? – deyə Paqanel qışqırdı.

– Bəli, cənab Paqanel, – deyə Olbinet cavab verdi.

– Çəngəl-bıçaqlı və dəsmallı həqiqi süfrə başında həqiqi səhər yeməyi?

– Əlbəttə, cənab Paqanel.

– Özü də yeməyə bizə nə qaxac ət, nə də dəvoquşu ət verilməyəcək?

– Nə danışırsınız, cənab! – deyə bufetçi incidi.

Alim gülümseyərək:

– Mən sizi incitmək istomirdim, dostum, – dedi, – ancaq biz tam bir ay masa daldı deyil, yerdə, ən yaxşı halda işə ağac budaqlarında oturub yemək yemişik. Sizin bizə vəd etdiyiniz səhər yeməyi mənə xəyal, əcaib və qəribə bir hadisə kimi görünür.

Elen özünü güclə gülməkdən saxlayıb:

– Gedib bunun gerçək olduğuna inanaq, – dedi.

Nəzakətli coğrafiyaşünas:

– İzin verin əlimi sizə təqdim edim, – dedi.

– “Dunkan”a bir əmriniz olacaqdırımı? – deyə Con Manqls Qlenarvandan soruşdu.

– Əzizim, Con, səhər yeməyindən sonra yeni səfərimizin məram-naməsini birlikdə müzakirə edərik, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

Gəminin sənişinləri və cavan kapitan ümumi kayuta endilər. Baş mexaniko gəminin qazanlarını söndürməmək təklif olundu.

Üzünü yenidən qırxmış mayor və digər səyyahlar birtəhər bezənib-düzənib masanın başında yer tutdular.

Olbinetin səhər yeməyi lazımınca bəyənildi. Hamı onun hazırladığı yeməyin ləzzətli olduğunu etiraf etdi və səyyahların dediyinə görə, hətta pampasların ən qəşəng qonaqlığını bu yeməklə müqayisə etmək olmazdı. Paqanel, özü dediyi kimi, “huşsuzluq” üzündən hər xörəkdən iki nimçə götürürdü.

Bu məşum söz, Eleni mehriban fransızdan bu adı günaha tez-tezmi düçar olduğunu soruşmağa vadar etdi. Mayor və Qlenarvan gülümseyərək bir-birlərinə baxdılar. Paqanel qəhqəhə çəkib namusuna and içdi ki, bütün səyahət ərzində o, yalnız birçə dəfə öz huşsuzluğunun qurbanı olmuşdur. Sonra o, Kamoensin böyük yaradıcılığının onu məyus etdiyini çox məzoli bir surətdə nağıl etdi.

– Nəticədə deməliyəm ki, şər deməsən xeyir gəlməz, səhv buraxdığımıza zərər qədər də təsüf etmirəm, – deyə o öz söhbətini bitirdi. Mayor:

– Nə üçün, mənim ləyaqətli dostum? – deyə soruşdu.

– Çünki mən nəinki ispanca, hətta Portuqaliya dilini də öyrəndim. İndi mən bir dil əvəzində iki yeni dildə danışırım.

– Vicdanım haqqı, mən bu barədə fikirləşməmişdim, – deyə Mak-Nabs cavab verdi. – Paqanel, mənim təbrikimi qəbul edin.

Bir an da olsun gövşəməsindən ol çəkməyən Paqaneli hamı təbrik etdi. Lakin Paqanel yemək və danışqla məşğul olduğundan Qlenarvanın diqqətli nəzərlərindən qaça bilməyən bir xüsusiyyəti duymadı: bu da Con Manqlsın Meri Qranta olan diqqəti idi. Elenin başı ilə verdiyi yüngül bir işarə Qlenarvanı səhv etmədiyinə inandırdı. O, bu iki gəncə xüsusi bir təvəccühlə baxdısa da, onların sirtindən xəbərdar olduğunu üzə vurmadı.

– Con, sizin səyahətiniz necə keçdi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Ən gözəl bir şəraitdə keçdi, – deyə kapitan cavab verdi. – Ancaq sizə bildirməliyəm ki, biz Magellan boğazının yanından keçməli olduq.

– Ola bilməz, canım! – deyə Paqanel qışqırdı. – Siz Qorn burnunu mənsiz vurub keçdiniz?

Mak-Nabs:

– Özünüzü asmaqdan başqa çarəniz yoxdur, – dedi.

– Necə də xudpəsənd adamsınız! Necə deyərlər, siz xoşbəxtlik gətirən kəndiri öz əlinizə almaq üçün bu məsləhəti mənə verirsiniz, – deyə coğrafiyaşünas cavab verdi. {

– Əziz Paqanel, – deyə Qlenarvan ona təsəlli verdi, – eyni zamanda bir neçə yerdə ola bilmək qabiliyyətinə malik olmadan hər yeri görmək mümkün deyil. Pampaslarda səyahət etdiyinizdən siz eyni zamanda Qorn burnunun yanından keçə bilmədiniz.

– Siz haqlısınız, ancaq bu Qorn burnunu görmədiyimə təəssüf etməyə mane olmur, – deyə alim cavab verdi.

Bu cavabla kifayətlənib onu daha açıqlandırmadılar.

Bundan sonra Con Manqls bütün təfsilatilə öz səfərinin qeziyyəsinə nağıl etdi.

Amerika sahilı boyu ilə gedərək o, qərb taqım adalarının bütün adalarını tədqiq etmiş, lakin orada “Britaniya” gəmisindən bir əşer tapmamışdır. Magellan boğazına girirən Pılar burnunda gəmi qabaqdan əsən küləyə tutulmuşdur. Cənuba dönməli olmuşdur. “Duncan” Ümidizlik Torpağının yanından keçərək altmış yeddinci paralelə qədər qalxıb Qorn burnunu ötmüş, Odlu Torpağı geridə buraxmış və Lemer boğazından keçib Pataqoniya sahillərinə çatmışdır. Orada, Qorrientes burnunun yüksəkliyində, “Duncan” küləyin sarsıdıcı qüvvəsinə rast gəlmişdir; pampaslardakı fırtına zamanı həmin bu külək qəzəblə bizim səyyahlara hücum etmişdi. Lakin gəmi fırtınanın öhdəsindən gözəl gəlmişdi; belə bir səbirsizliklə gözlədikləri səyyahların gəlməsini bildirən karabin tüfənginin atəşini eşidənə kimi Con Manqls düz üç gün sahil boyu ilə gəzmişdir. Elen və Meriyə gəlincə, onların misilsiz qorxmazlığını deməyi unutsaydı kapitan ədalətsizlik etmiş olardı. Fırtına onları əsla qorxutmamış; onlar ancaq Argentina düzənqahlarında səyahət edən dostları üçün nigarançılıq keçirmişlər.

Con Manqls söhbəti qurtardı.

Qlenarvan ona təşəkkür edib Meri Qranta müraciətlə:

– Əziz Meri, – dedi, – mən kapitan Conun sizin böyük ləyaqətinizə lazımi qiymət verdiyini görürəm, xoşbəxtəm ki, siz mənim gəmində özünüzü yaxşı hiss etmişsiniz.

– Başqa cür ola bilərdimi? – deyə Meri Elenə baxaraq və cavan kapitana xəfifcə gülümşəyərək cavab verdi.

– Ah, kapitan Con, mənim bacım, həmçinin mən, sizi çox sevirik! – deyə Robert qışqırdı.

Robertin sözlərindən bir qədər sıxılmış Con Manqls:

– Mən də səni sevirem, dostum, – deyə cavab verdi.

Bu sözlərdən Meri Qrantın da üzü azca qızardı.

Con Maqls söhbəti dəyişməyə tələsdi.

– Mən “Duncan”ın səfəri haqqındakı hekayəmi qurtardım. İndi bəlkə mister Qlenarvan öz vədini yerinə yetirib bizim gənc qəhrəmanımızın əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərdən danışsın.

Elen və Meri üçün bundan xoş bir şey ola bilməzdi. Qlenarvan onların marağını təmin etməyə tələsdi. O, bir okeandan digər okeana olan səyahətin hadisələrindən: Kordilyer dağlarının keçilməsindən, zəlzələdən, Robertin yox olmasından, qartalın uçuşundan, Talkavin atəşindən, qırmızı canavarlarla olan hadisədən, uşağın qəhrəman hərəkətindən, daşqımdan, fırtınadan, yanğından, kaymanlardan, burulğandan, Atlantik okeanın sahilində keçirdikləri gecədən danışdı. Gah şəhən, gah da qorxunc olan bütün bu təfsilat dinləyicilərdə gah sevincə, gah da dəhşətə səbəb olurdu.

Elenlə Meri Roberti öpüşlər içində qerq etdilər.

Qlenarvan öz hekayəsini bu sözlərlə qurtardı:

– İndi, dostlarım, əsl məsələ haqqında düşünək. Keçənə güzəşt deyirlər, ancaq gələcək bizimdir; gəlin kapitan Qrant haqqında danışaq.

Səhər yeməyi qurtardı; həmsöhbətlər Elenin salonuna keçdilər. Onlar üstünə xəritələr və planlar qalaqlanmış masanın ətrafında oturdular və yenə söhbət başlandı.

Qlenarvan:

– Əziz Elen, – dedi, – gəmiyə gələr-gəlməz mən dedim ki, qəzaya uğramış dənizçilər bizimlə qayıtmamışlarsa da bizim onları tapmağa qəti ümidimiz vardır. Amerikada olan səyahətimiz nəticəsində bizdə belə bir etimad və əmniyyət əmələ gəlmişdir ki, “Britaniya” gəmişi nə Amerikanın Sakit okean, nə də Atlantik okeanı sahillərində qəzaya uğramışdır. Bundan belə çıxır ki, biz sonədin Pataqoniyaya aid olduğunu səhv izah etmişik. Xoşbəxtlikdən, gözlənilmədən ilhama gələn dostumuz Paqanel səhvi anlamışdır. O, bizim doğru yolla getmədiyimizi sübut etdi və sonədin məzmununu elə aydınlaşdırdı ki, onun bu yeni izahatı bizdə şəkk-şübhə qoymadı. Söhbət fransızca yazılmış sonəddə haqqında olduğundan, mən onu burada təkrar oxumağı Paqaneldən çox xahiş edirəm; qoy buradakıların hamısı mənim sözlərimə inansınlar.

Alimdən çox xahiş etmək lazım gəlmədi. O, gəmi və indiki sözləri haqqında geniş və inandırıcı mühakimə yürütdü; fransızca yazılmış sonəddəki avstral sözünü cənub deyil, Australia – Avstraliya anlamaq

lazım gəldiyini dinləyicilərə tamamilə sübut etdi. O, dinləyiciləri inandırdı ki, kapitan Qrant Peru sahillərindən Avropa istiqamətilə üzərkən qasırgaya məruz qalmış, Sakit okeanda cənub cərəyanları zolağına düşmüş, bu cərəyanlar isə onu Avstraliya sahillərinə aparmışdır.

Coğrafiya aliminin bu ağıllı kəşfiyyatını və nəticələrini, hətta Con Manqls da tamamilə bəyəndi. Çünki Con Manqls ciddi məsələlərin müzakirəsində çox ehtiyatla davranırdı və belə işlərdə təmtəraqlı cümlələrlə və xəyal şıltaqlıqları ilə əylənməyi xoşlamazdı.

Paqanel öz mühazirəsini qurtaran kimi Qlenarvan "Dunkan"ın dayanmadan Avstraliyaya yola düşəcəyini bildirdi.

Lakin mayor gəmini şorqə doğru döndərmək əmri verilməzdən əvvəl bir şeyi qeyd etmək üçün izin istədikdə Qlenarvan:

– Söyləyin, Mak-Nabs – dedi.

– Mən öz sözümle dostum Paqanelin sübutlarından alınan təsiri əsla zəiflətmək istəmirəm, – deyə mayor sözə başladı. – Mən bu sübutları heç də rədd etmək fikrində deyiləm. Əksinə, mən onların ciddi, hakimənə və bizim diqqətimizə layiq sübutlar olduğunu təsdiq edirəm və şübhəsiz ki, bu sübutlar bizim gələcək axtarırlarımızın osası olmalıdır. Lakin mən bu sübutların mənasının bizim üçün tamamilə şübhəsiz olmasından ötrü, onların yenidən tədqiq edilməsini istədim.

Ehtiyatlı Mak-Nabsın nöyə işarə etdiyini heç kəs bilmirdi və hamı onu gərgin bir diqqətlə dinləyirdi, Paqanel dedi:

– Mayor, davam edin, mən sizin bütün suallarınıza cavab verməyə hazırım.

Mayor dedi:

– Bundan sadə bir şey ola bilməz. Beş ay bundan əvvəl Klayd körfəzində biz hər üç sənədi öyrəndikdə onlara verdiyimiz izahat bizə yeganə doğru izahat kimi görünürdü. Buna bizim əsla şübhəmiz yox idi.

– Bu tamamilə doğrudur, – dedi.

– Sonralar, Paqanel öz huşsuzluğu üzündən bizim gəminizə gəlib çıxdıqda sənədlər ona göstərildi və o, bir dəqiqə belə tərəddüd etmədən bizim Amerika sahillərində axtarışa başlamaq qərarımızı bəyəndi.

– Mən bununla razıyam, – deyə coğrafiyaşünas təsdiq etdi.

– Buna baxmayaraq biz səhv etdik, – deyə mayor sözünü qurtardı.

– Bəli, biz səhv etdik, – deyə Paqanel təsdiq etdi. – Səhv etmək insanın xasiyyətidir, ancaq öz səhvində inad etmək ağılsızlıqdır.

– Səbir edin, Paqanel, həyəcanlanmayın, – deyə mayor cavab verdi. – Mən heç də demək istəmirəm ki, biz Amerikada axtarırları davam etdirməliyik.

– Bəs onda siz nə demək istəyirsiniz? – deyə Qlenarvan soruşdu:

– Biz indi "Britaniya"nın fəlakətə uğradığı yerin ancaq və ancaq Avstraliya olduğunu zənn edirik. Axı bir zaman biz bu yerin Amerika olduğuna qane idik.

– Biz bunu bütün varlığımızla etiraf edirik, – deyə Paqanel cavab verdi.

Mayor dedi:

– Bunu nəzərə alıram və fürsətdən istifadə edərək, sizi guya bu aydın olan həqiqətə uymaqdan çəkindirmək istəyirəm. Biz artıq bir "şübhəsiz" həqiqətin nəinki mübahisəli, hətta doğru olmadığını şahidi olmuşuq. Kim deyə bilər ki, Avstraliyadan sonra başqa bir ölkə bizə kapitan Qrantın olduğu "şübhəsiz" yer kimi görünməyəcəkdir və bu yeni axtarırlar da müvəffəqiyyətsiz qurtararsa, Paqanel birdən sənədləri yenidən səhv izah etdiyimizi, üçüncü bir səfərə çıxmaq lazım gəldiyini deməyəcəkdir?

Qlenarvan və Paqanel bir-birinə baxdılar. Şübhəsiz ki, mayorun qeydi tamamilə məntiqli idi.

– Mən istərdim ki, Avstraliyaya üzməzdən əvvəl, sənədlər axıncı dəfə yoxlanılsın, – deyə Mak-Nabs yenidən sözə başladı. – Bu sənədlər və bu da xəritələr. 37-ci paralelin keçdiyi nöqtələri bir daha gözdən keçirib, sənəddəki göstərişlərin aid ola bildiyi başqa bir ölkəyə rast gəlib-gəlməyəcəyimizə baxaq.

– Bundan asan bir şey ola bilməz, – deyə Paqanel cavab verdi, – çünki bu paraleldə nisbətən az yer vardır.

Mayor, Merkatop proyeksiyasında çəkilmiş və bütün yer kürəsini müstəvi şəkildə göstərən ingilis xəritəsini açaraq:

– Baxaq, – dedi.

Xəritə Elenin qarşısında açılmışdı və hamı Paqanelin izahatını dinləməyə hazırlaşdı.

– Artıq sizə dediyim kimi, Cənubi Amerikadan qərbə doğru 37-ci paraleldə Tristan-da-Kunya adaları yerləşmişdir. Mən sənədlərdə bu adalar haqqında bir kəlmə də olsun yazılmadığını təsdiq edirəm.

Hamı sənədləri diqqətlə bir daha gözdən keçirdi. Tristian da-Kunya adaları haqqındakı güman bir səsle rədd edildi. Coğrafiyaşünas:

– Tədqiqatımıza davam edək, – dedi. – Atlantik okeandan çıxaraq, Ümid burnundan iki dərəcə aşağı keçib Hind okeanına gəlirik. Yolu-

muzda biz yalnız bir qrup adalara – Amsterdam adalarına rast gəlirik. Mən sənədlərdə bu adalar barəsində Tristan-da-Kunya adaları haqqında yazıldığından çox yazılmadığına tamamilə əminəm.

Diqqətli yoxlanışdan sonra Amsterdam adaları da bir kənara qoyuldu. Hind okeanında yerləşmiş bu təqim adalar haqqında nə fransızca, nə ingiliscə və nə də almanca yazılmış sənədlərdə bir kəlmə də deyilmirdi.

– İndi biz Avstraliyaya çatdıq, – deyə Paqanel yenidən izahata başladı. – 37-ci paralel Bernund burnunda qitəyə girib onu Tufold limanında tərk edir. Siz hətta sənədi yoxlamadan mənimlə razılaşarsınız ki, ingiliscə stra və fransızca austral sözləri Avstraliya mənasını verə bilər. Bu o qədər aydındır ki, daha burada mübahisəli bir şey qalmır.

Paqanclın çıxardığı nəticə ilə hamı razılaşdı.

– Davam edin, – deyə mayor təklif etdi.

– Baş üstə, – deyə coğrafiyaşünas razılaşdı. – Axı belə səyahət etmək heç də çətin deyildir. Beləliklə, Tufold limanını tərk etdikdən sonra, biz Avstraliyanın şərq sahillərini yalayan boğazı keçib Yeni Zelandiyaya yaxınlaşırıq; hər şeydən əvvəl, sizə xatırlatmalıyam ki, fransızca yazılmış sənəddə olan contin – continent sözü kontinent – qitə deməkdir. Bunu heç də danmaq olmaz. Kapitan Qrant məlum olduğu kimi adadan başqa bir şey olmayan Yeni Zelandiyada özünə sığınacaq tapa bilməz. Bir halda ki, belədir, sözləri istədiyiniz kimi araşdırın, müqayisə edin, yerlərini dəyişin, onda bu sözlərin həmin ölkəylə zərər qədər münasibəti olmadığına inanarsınız.

Con Manqls sənədləri və xəritələri diqqətlə bir-birilə tutuşdurduqdan sonra:

– Qətiyyə münasibəti yoxdur, – deyə razı oldu.

– Elədir, – deyə Paqanelə qulaq asanların hamısı və hətta mayorun özü də təsdiq etdi, – elədir, kapitan Qrant Yeni Zelandiya adaları yanında qəzaya uğraya bilməz.

Coğrafiyaşünas yenidən sözə başladı:

– Görürsünüz ki, Yeni Zelandiyamı Amerika sahillərindən ayıran bu böyük sahədə 37-ci paralel, ancaq bircə dənə quru və bitkisiz addan keçir.

– Bu addanın adı nədir? – deyə mayor soruşdu:

– Xəritəyə baxın. Bu Mariya-Tereziyadır. Üç sənədin üçündə də bu addan heç bir əsər yoxdur.

– Elədir, – deyə Qlenarvan təsdiq etdi.

– Belə olduqda, dostlarım, sənəddə söhbətin Avstraliya haqqında gətməsi gümanının doğru olub-olmadığını qət etməyi öz öhdənizə buraxıram.

– Şübhəsiz ki, doğrudur, – deyə “Dunkan”ın sənişinləri və kapitanı yekdil cavab verdilər.

Bu zaman Qlenarvan:

– Con, kifayət qədər ərzaq və yanacaq varmı? – dedi.

– Vardır, ser, mən Talkaquanodan lazım olan hər şeydən bolluca ehtiyat götürmüşəm. Lazım olarsa Kapştadtda asanlıqla yenə də ərzaq ehtiyatı götürə bilərik.

– Çox-gözəl, belə olduqda yola düşək!

– Daha bir qeydim vardır, – deyə mayor öz dostunun sözünü kəsdi.

– Buyurun, Mak-Nabs.

– Kapitan Qrantın çıxdığı yerin məhz Avstraliya olduğuna nə qədər insansa da, hər halda ehtiyat üçün bir-iki gün Tristan-da-Kunya və Amsterdam adalarında dayanmaq lazım deyilmi? Bu adalar bizim yolumuzun üstündədir və yolumuzu zərər qədər də olsun uzatmır. Biz orada “Britaniya” gəmisinin qəzaya uğramasından bir iz qalıb-qalmadığını öyrənərik.

– Nə üçün siz heç nəyə inanmırsınız, mayor? – deyə Paqanel səsləndi.

– Mən başlıca olaraq onun qeydinə qaltram ki, Avstraliyaya olan ümidimiz boş çıxdıqda ikinci dəfə öz izimizlə geri qayıtmayaq, – deyə mayor cavab verdi.

– Belə ehtiyatlı olmaq mənə heç də yersiz görünmür, – deyə Qlenarvan mayorun sözünü təsdiq etdi.

– Mən sizi bu yoldan heç də döndərmək istəmirəm, – deyə Paqanel səsləndi, – tamamilə əksinə.

– Beləliklə, Con, Tristan-da-Kunya adasına istiqamət götürün, – deyə Qlenarvan qət etdi.

– Əminizə hazıram, ser, – deyə kapitan cavab verib öz körpüsünə çıxdı.

Meri Qrant və onun qardaşı, Qlenarvana qızgın təşəkkür etdilər.

Çox keçmədən “Dunkan” burnu ilə Atlantik okeanının dalğalarını yararaq Amerika sahillərindən uzaqlaşdı.

TRİSTAN-da-KUNYA

Gəmi ekvatorla getsoydi o zaman Avstraliyanı Amerikadan, daha doğrusu, Bernull burnunu Korrientes burnundan ayıran yüz doxsan altı dərəcə, on bir min yeddi yüz altmış coğrafi mil uzunluğunda bir yola bərabər olardı. Lakin 37-ci paralel boyu ilə getdikdə, bu yüz doxsan altı dərəcə cəmişi doqquz min dörd yüz səksən mil məsafə təşkil edir. Amerika sahilindən Tristan-da-Kunyaya qədər iki min yüz mildir. Şərq küləkləri gəminin sürətini azaltmasa, Con Manqls, bu məsafəni on gün müddətində qət etmək fikrində idi. Ancaq bu cəhətdən hələlik işlər çox yaxşı gedirdi, axşamüstü xəlif yel hiss olunacaq dərəcədə sakitləşdi, sonra istiqamətini dəyişdi; bu halda “Dunkan” yenidən öz yüksək yolgetmə keyfiyyətlərini göstərə bilirdi.

Səmişinlər elə o gün özlərinin adı işlərinə başladılar. Səmişinlərin bir qismini bu yaxınlarda gəmini bir aylığa tərək etdiklərini xatırladan heç bir şey yox idi. Sakit okeanın suları əvəzinə onların gözləri qarşısında Atlantik okeanın suları parlayırdı. Rənglərindəki olduqca az təfavütdən başqa, bütün dalğalar bir-birinə oxşayırdı.

Səyyahlarımızın bu qədər ağır əzablar çəkmələrinə səbəb olmuş təbiət, sanki indi onlara kömək etmək üçün öz qüvvəsini toplamışdı.

Okean sakit idi. Arxadan xəlif yel əsirdi və qabarmış yelkənlər qazanlara buraxılan buxara kömək edirdi.

Bu sürətli keçid heç bir hadisə baş vermədən qurtardı. Avstraliya sahilinin yaxınlaşmasını hamı əminliklə gözləyirdi. Etimad ümidi əvəz etmişdi.

Kapitan Qrant haqqında elə danışmışdılar ki, guya gəmi birbaşa onun dalmca müəyyən bir limana gedirdi. Kapitan Qrant və onun iki yoldaşı üçün kayutlar hazırlanmışdı. Meri Qrant özü bu kayutlara avadanlıq düzmüş və onları səliqəyə salmışdı. Olbinet öz kayutunu kapitan Qranta gəzəştə gedib – missis Olbinetin kayutuna keçdi.

Coğrafiya alimi qapını bağlayaraq demək olar ki, həmişə öz kayutund otururdu. O, “Coğrafiyaşünasın Argentina pampaslarında qeribə səyahəti” adlı elmi əsəri üzərində səhərdən axşama qədər işləyirdi.

Kağıza köçürməzdən əvvəl onun, əsərin müxtəlif maraqlı və uzun parçalarını həyəcanlı səsi ilə necə ucadan oxuduğunu eşitmək olurdu. Mayor, alim dostunun bu məşğələsini alqışlayırdı, ancaq adəti üzrə hər şeyə şübhə etdiyindən tez-tez ona deyirdi:

– Paqanel, ancaq sizə xas olan adı huşsuzluqdan özünüzlü qoruyun və başınıza Avstraliya dilini öyrənmək fikri gəlsə, onu Çin qrammatikası üzrə öyrənməyə çalışmayın.

Beləliklə, gəmidə, hər şey öz qaydası ilə gedirdi. Qlenarvan və onun arvadı altdan-altdan Con Manqlsın və Meri Qrantın hərəkətlərinə göz yetirirdilər. Lakin Con və Meri susduqlarından, onlar bu iş haqqında birinci olaraq danışığa başlamaya cürət etmirdilər.

– Görəsən, kapitan Qrant buna nə deyirdi? – deyə bir dəfə Qlenarvan öz arvadından soruşdu.

– Əziz Eduard, o, Conun Mcriyə tamamilə layiq olduğunu qət edər və səhv də etmər, – deyə Elen cavab verdi.

Bu zaman gəmi sürətlə Tristan-da-Kunya adalarına yaxınlaşırdı.

Korrientes burnu gözden itdikdən beş gün sonra qərbdən əsən xəlif yel qüvvətləndi.

“Dunkan” yelkənləri salıb fok, marsel, bombramsel və lisellərlə sol yelkən ipinə sarı əyilərək sürətlə irəliyə doğru hərəkət etdi. Gəminin Temza yaxt-klubundakı cıdır mükafatını almaq üçün can atdığı-nı düşünmək olardı.

Ertəsi gün, səyyahlar yuxudan oyandıqda okeanın nəhəng yosunlarla örtülü olduğunu gördülər; okean, üzərini ot basmış böyük bir gölə oxşayırdı. “Dunkan” yaşıl otlarla örtülü hamar bir səth üzərində gedirdi. Bu səthi Paqanel pampaslarla müqayisə edirdi. Yosunlar gəminin sürətini xeyli azaldırdı.

Daha bir gün sonra səhər açılarkən növbətçi matrosun səsi eşidildi:

– Quru!

– Hansı istiqamətdədir? – deyə növbədə durmuş Tom Austin soruşdu.

– Küləyin əsdiyi istiqamətdə! – deyə matros cavab verdi.

Bu həyəcanlandırıcı xəbərdən gəminin göyərtesi dərhal adamları doldu.

Pilləkəndən tərəssüd borusu uzandı. Onun dalmca Paqanel gəlirdi. Alim tərəssüd borusunu göstərilən tərəfə uzadıb orada azca da olsa quruyu oxşayan bir şey görmədi.

– Buludlara baxın, – deyə Con Manqls ona məsləhət gördü.

– Doğrudan da, orada qayaya oxşayan bir şey gözə çarpır, – deyə Paqanel bildirdi.

Con Maqls dedi:

– O, Tristan-da-Kunyadır.

– Əgər yanılmıramsa, biz adadan səksən mil uzaqdayıq, – deyə alim sözə başladı, – çünki yeddi min fut yüksəkliyi olan Tristan qayası üfüq üzərində ancaq bu məsafədə görünür.

– Tamamilə doğrudur, – deyə kapitan Con təsdiq etdi.

Bir neçə saatdan sonra üfüqdə çox uca qayaları olan taqım adaları tamamilə aydın görmək olurdu. Tristanın konusabənzər təpəsi göyün mavi fonunda qara kölgə kimi nəzərə çarpırdı: çıxmaqda olan günəşin gözqamaşdırıcı şüaları onu işıqlandırır. Çox çəkmədən ümumi qayalıq içərisində baş adanın cizgiləri görünməyə başladı.

Tristan-da-Kunya adası Qrinviçdən 37°8' cənub en dairəsində və 10°44' qərb uzunluq dairəsində yerləşir. Bu adadan cənub-qərbə doğru on səkkiz mil uzaqda Əlçatmaz adası, cənub-şərqə doğru on mil məsafədə isə Atlantik okeanda başlı-başına buraxılmış bu balaca taqım adaları birləşdirən Bülbül adası vardır.

Günortaya yaxın gəmi dənizçilər üçün nişan məntəqəsi vəzifəsini görən iki nadir yerin yanından: yəni Əlçatmaz adasında yelkənləri salınmış gəmiyə bənzəyən qayanın və Bülbül adasının şimal qurtaracağına qala xarabalığını andıran iki balaca adanın yanından ötüb keçdi.

Saat üçdə “Dunkan” Tristan-da-Kunyada yerləşən və Gelm burnu ilə qərb küləklərindən qorunan Falmut limanına girdi.

Burada bir neçə gəmi lövbər salıb dayanmışdı; gəmilər bu yerin sahillərində külli miqdarda olan suiti və digər dəniz heyvanlarını ovlamaqla məşğul idilər.

Con Mayqls dayanmaq üçün təhlükəsiz yer axtarmaqla məşğul oldu, çünki adanın açıq limanı burada gəmiləri şimal-qərb və şimal küləklərindən çox pis qoruyurdu. İngilis gəmisi “Culiya” 1829-cu ildə məhz bu yerdə batmışdı. “Dunkan” sahildən yarım mil uzaqda dayanıb lövbər atdı. Kişilər və qadınlar dərhal suya buraxılmış böyük qayığa oturub çox keçmədən qara, narın qumla örtülü sahilə çıxdılar.

Tristan-da-Kunya taqım adalarının paytaxtı, sırıltı ilə axan balaca çayın yaxınlığında, limanın dərinliyində yerləşmiş balaca bir kənddən ibarətdi. Kənddə əllyə qədər çox təmiz ev var idi; bu evlər ən yeni ingilis şəhər inşaatının son qaydası ilə mütenasib tikilmişdi. Bu balaca şəhərin dalında yüz əlli hektar böyüklüyündə bir meydança var idi, meydançanın hər tərəfi sönmüş lava ilə əhatə olunmuşdu, onun başı üstündə isə dağın yeddi min fut yüksəkliyi olan konusəoxşar təpəsi ucalırdı.

Qlenarvan yubanmadan Qarri Qrant və “Britaniya” gəmisi haqqında bir xəbər öyrənmək ümidi ilə bu ingilis müstəmləkəsinin quberna-

torunun yanına getdi. Ancaq bu adlar burada heç kəsə məlum deyildi. Tristan-da-Kunya adaları gəmilərin adi yolundan çox uzaqda olduğundan, onlar buraya az-az gəlir, 1821-ci ildə, Əlçatmaz adasının yanında “Blendon-Qolla” gəmisinin məşhur fəlakətindən sonra, baş adanın sahilinə yalnız iki gəmi: 1845-ci ildə “Primoqe” və 1857-ci ildə Amerikanın üçdörlü “Filadelfiya” gəmisi yan almışdı.

Qlenarvan burada “Britaniya” gəmisinin fəlakətindən bir əsər tapacağına ümid də etmirdi. O, adamın qubernatoruna yalnız vicdan əzabı çəkməmək üçün müraciət etmişdi. Con Manqls bütün dövrəsi on yeddi mildən çox olmayan adanın ətrafına qayıqlar göndərdi. Bu adanın sahəsi üç dəfə çox olsaydı da, onun tutduğu ərazidə nə London, nə də Paris yerləşə bilərdi.

Kəşfiyyat aparıldığı müddətdə “Dunkan”ın səmşinləri şəhəri və ətraf təpələri gəzdilər. Tristan-da-Kunyanın əhalisi yüz əlli nəfərdən ibarət idi. Bu əhali zənci qızları ilə və Ümid burnundan gəlib öz çirkinlikləri ilə müstəsna şöhrət qazanmış qottentot qızları ilə evlənmiş ingilislərdən və amerikalılardan ibarət idi. Bu ata-analardan törəmiş uşaqlar saksonlar kimi arıq, afrikalılar kimi qara olurlar.

Nəhayət, ayaqlarının altında bərk torpaq olduğunu hiss etmiş səyyahlar özlərini çox xoşbəxt saydıqlarından, sahili lava ilə çəpərlənmiş meydança ilə sərhəd olan hissəsinə qədər gəzdilər; bu meydança isə səliqəyə salınmış yeganə yer idi. Sönmüş lava ilə örtülü olan bütün qalan sahil boş və bitkisizdir. Burada yalnız böyük albatroslar və yüz minlərlə pinqvinlər yaşayır.

Səyyahlar vulkandan əmələ gəlmiş bu qayalara tamaşa etdikdən sonra, təkrar dərəyə endilər. Burada dağların təpəsindəki daimi qardan süzülərək sürətlə axan saysız-hesabsız bulaqlar şırıdayırdı.

Tünd-yaşıl kolluqlarda çoxlu quş uçurdu. Adama elə gəlirdi ki, onların sayı ətrafdakı çiçəklərin sayı qədərdir. İyirmi fut hündürlüyü olan rojok ağacı, ağacəoxşar budaqları olan nəhəng tusse bitkisi, lifli budaqları bir-birinə sarılmış böyük lomariyalar, olmanın dərəcədə güclü balzam iyi verən parlaq anuerin kolları, yosunlar, yabanı kərəvəz və əyrilti otları adanın bol florasını təşkil edirdi. Adama elə gəlirdi ki, bu bir parça torpaqda həmişə yaz olur.

Səyyahlar ancaq gecə düşdükdə gəmiyə qayıtdılar.

Şəhərin ətrafında öküz və qoyun sürüsü otlayırdı. Bu sürülər, taxıl və qarğıdalı tarlaları və qırx il əvvəl bura gətirilmiş bostan bitkiləri ilə birlikdə əhalinin bütün var-yoxunu təşkil edirdi.

Qlenarvanın gəmiyə qayıtdığı dəqiqədə qayıqlar da gəlib çıxdı. Qayıqlar bir neçə saatin ərzində bütün adanı yoxlaya bilmiş və “Britaniya” gəmisindən kiçik bir əsər belə tapmamışdı. Bu “dövri-ələm” səyahəti ancaq birçə nəticə vermişdi: Tristan-da-Kunya adalarını ax-tarış programından bilmərrə çıxarmaq lazım idi.

“Dunkan” Afrika adalarının bu qrupunu dərhal tərk edib şərçə doğru yoluna davam edə bilərdi. Qlenarvan gəminin bütün dənizçilərinə Falmut limanının sahilində bol olan suitləri ovlamaqla məşğul olma əmrini verdiyi üçün, gəmi bu axşam lövbər qaldırmadı. Bir zamanlar burada balinalar da yaşayırmış, lakin onlar çox ovlandıqlarından, indi demək olar ki, yox olmuşdular. Yağ ehtiyatını doldurmaq üçün ertəsi günü də dənizçilərin ovla məşğul olacağı qərara alınmışdı. Beləliklə, “Dunkan”ın yola çıxması sabah yox birisigünə, yəni noyabrın iyirminə təyin edilmişdi.

Axşam yeməyi zamanı Paqanel Tristan-da-Kunya adaları haqqında dinləyiciləri maraqlandıran bir sıra əlavə məlumat verdi. Onlar bu təqım adaların 1506-cı ildə portuqaliyalı Tristan-da-Kunya tərəfindən tapıldığını və tam bir əsr müddətində tədqiq edilmədiyini öyrəndilər. Bu adalar haqlı olaraq “fırtına yuvası” adlanır və Bermud adaları kimi pıs şöhrət qazanmışdır. Bu adalara yaxınlaşmaqdan qorxurlar və heç bir gəmi, gözlənilmədən coşan fırtına məcbur etməzsə, burada könüllü olaraq lövbər atmaz.

1697-ci ildə hind kompaniyasına mənsub olan üç Hollandiya gə-misi təqım adaların sahilinə yan almışdı. Onlar bu adaların koor-dinatlarını müəyyən edib öz hesablarını yoxlamaq üçün onu məşhur astronom Qalleyə vermişdilər. 1712-ci ildən 1767-ci ilə qədər olan bu müddətdə bir neçə fransız səyyahı da bu təqım adalarla tanış olmuşdur. 1785-ci ildə etdiyi məşhur səyahəti zamanı elmi-tədqiqatları üçün buraya gəlmiş Laperuz bu adalarla xüsusilə tanış olmuşdu.

Demək olar ki, heç kəsin gəlmədiyi bu adalar, nəhayət, amerikalı Conatan Lambert buranı müstəmləkə etmək fikrinə düşməyincə, tamamilə boş olmuşdur. 1811-ci ilin yanvarında o, iki yoldaşı ilə bu-raya gəlmiş və igidçesinə işləməyə başlamışdır. Ümid burnundakı in-gilis qubernatoru adanın tutulduğunu bildikdə Lambertə İngiltərənin himayəsinə keçməyi təklif etmişdir.

Lambert razı olub öz daxmasının üzərində Britaniya bayrağı qal-dırmışdır. O, öz təbəələri olan bir qoca italiyalı və bir portuqaliyalı

üzərində sakitcə hökmranlıq sürürmüş. Bir gün qayıqla öz adasının sahillərini gəzdirdi zaman batmış və ya onu batırmışlar. Hələ indiyə qədər bu bir sirt olaraq qalır.

1816-cı il girmişdi. Napoleon Müqəddəs Yelena adasında dustaq edilmişdi; onu yaxşı mühafizə etmək üçün, İngiltərə Vozneseniya və Tristan-da-Kunya adalarına qarnizon göndərmişdi. Tristan-da-Kun-yanın qarnizonu Ümid burnundan gəlmiş bir bölük topçudan və bir qottentot dəstəsindən ibarət imiş. Bu qarnizon 1821-ci ilə qədər burada qalmış: Napoleon öldükdən sonra isə təkrar Ümid burnuna köçürülmüşdü. Paqanel öz söhbətinə davam edərək:

– Burada yalnız bir avropalı, şotlandiyalı zabit qalmışdır, – dedi.

Həmvətənləri ilə həmişə çox maraqlanan mayor:

– Aha! Şotlandiyalıyı! – deyərək təkrar etdi. – Onun adı nə imiş?

– Adı Vilyam Qlassmış, – deyərək Paqanel cavab verdi. – O öz arvadı və iki qottentotla adada yerləşmişdir. Çox çəkmədən iki ingilis – bir matros, Temzadan gəlmiş bir balıqçı və Argentina ordusunun bir eks-draqunu şotlandiyalıya qoşulmuşdur. Nəhayət, 1821-ci ildə “Blendon-Qolle” gəmisində qəzaya uğramış səmişlərdən biri cavan arvadı ilə adada özünə sığınacaq tapmışdır. Beləliklə, 1821-ci ildə adanın əhalisi artıq altı kişi və iki qadımdan ibarət olmuşdur. 1829-cu ildə, burada artıq yeddi kişi, altı qadın və on dörd uşaq varmış. 1835-ci ildə bu rə-qəm qırxa qalxmış, indi isə üçqat artıqdır.

Qlenarvan dedi:

– Beləliklə, bütöv bir millət əmələ gəlir.

– Tristan-da-Kunyanın tarixini bitirmək üçün, onu da əlavə edim ki, Xuan-Fernandes kimi bu ada da, mənəcə, Robinzonlar adası adlandırıl-mağa layiqdir. Doğrudan da, Xuan-Fernandes adasına bir-birinin dalınca iki dənizçi düşmüşsə, Tristan-da-Kunya adasında da iki alimin başına belə iş gəlmişdir. 1793-cü ildə mənim həmvətənlərimdən təbiy-yatçı Ober Dü-Peti-Tuar bitki toplamağa uyaraq azmış və ancaq kapitan lövbər qaldırmaq əmrini verdiyi anda, gəlib öz gəmisini tapmışdır. 1824-cü ildə, əziz Qlenarvan, sizin həmvətənlilərdən biri, mahir rəssam Avqust İrl düz səkkiz ay orada qalmışdır. Gəmi kapitani onun sahildə qaldığını unudub onu götürmədən Ümid burnuna getmişdir.

Mayor dedi:

– Bax, bu, doğrudan da, huşsuz kapitan imiş. Paqanel, şübhəsiz ki, o, sizin qohumlardanmış.

– Yox, mayor, o mənim qohumum olmasa da, bu şərəfə layiqdir. Coğrafiyaşünasın cavabı söhbətə son qoydu.

Bütün gecəni ovla məşğul oldular, əlli dənə böyük suiti ovlanmışdı.

Ertəsi gün suiti piyinin əridilməsinə və dərilərinin aşılmasına sərf olundu.

Burada dayandıqlarının ikinci günü sərnəşinlər adanın içərilərini bir daha gözdilər; ov etmək üçün Qlenarvan və mayor özləri ilə tüfəng götürdülər.

Bu gəzinti zamanı səyyahlar dağın lap etəyinə qədər endilər; burada yerin üzü yöndəmsiz qaya parçaları, şlak, qara lava yığınları və yanar dağın püskürdüyü digər şeylərlə dolu idi. Dağın etəyi ayaq altından qaçan daş və qaya qırıntılarından ibarətdi. Konusaoxşar bu böyük dağın mənşəyinin təyində səhv etmək olmazdı və ingilis kapitanı Karmaykel bunun sönmüş yanar dağ olduğunu söyləməkdə şübhəsiz ki, haqlı imiş.

Ovçular yolları üstündə bir neçə vəhşi qabana rast gəldilər. Mayor bu qabanlardan birini vurdu. Qlenarvan bir neçə kəklik ovladı, gəmi aşpazı bu kəkliklərdən nahara gözəl qovurma hazırladı. Yüksək dağların döşündə bir çox dağ keçisi doğub törəmişdi. Hətta itlərin belə qorxduğu cəsur, məğrur və qüvvətli vəhşi pişiklərə gəlincə, onlar burada külli miqdarda idilər.

Axşam saat səkkizdə hamı gəmiyə qayıtdı və gecə “Dunkan” bir daha qayıtmamaq şərti ilə Tristan-da-Kunya adasını tərk etdi.

III FƏSİL

AMSTERDAM ADALARI

Con Manqls Ümid burnundan kömür ehtiyatı götürmək fikrində idi. Buna görə də o, otuz yeddinci paraleldən azca meyl edib iki dərəcə şimala qalxmalı oldu. “Dunkan” pasatlar zolağından aşağıda olduğundan arxadan əsən qərb küləkləri zolağına düşdü. Gəmi Tristan-da-Kunya adasını Afrika sahilindən ayıran min üç yüz mili altı gündən az bir müddətdə qət etdi.

Noyabrın 24-də, səhər saat üçdə “Dunkan”ın göyertəsindən Masa dağı görmək olurdu, bir az sonra isə gəmi limanın mədxəlini göstə-

rən Siqnal dağı ilə bərabərleşdi. Saat səkkizə yaxın “Dunkan” bu limana girib Kapştadt körpüsündə lövbər atdı.

Afrikanın qurtaracağını 1486-cı ildə birinci dəfə olaraq portuqaliyalı admiral Varfolomey Dias görmüş və yalnız 1497-ci ildə məşhur Vasko-de-Qama bu burnu ötüb keçmişdir ki, sonralar bura Ümid burnu adlandırılmışdır.

Kamoensin bu böyük dəniz səyahətini özünün “Luziada” əsərində tərənnüm etdiyindən Paqanel bixəbər ola bilərdimi? Bu barədə coğrafiyaşünas maraqlı bir qeyd etdi: Dias 1486-cı ildə, Kolumbun ilk səyahətindən altı il əvvəl, bu burnun yanından keçmiş olsaydı, Amerika hələ uzun müddət tapılmazdı. Doğrudan da, Ümid burnu yanından olan yol, Şərqi Hindistana gedən ən qısa və düz yol idi.

Qenezianın böyük səyyahı durmadan qərbə doğru gedərək “Ədviyyat adası”na olan yolu qısaltmaqdan başqa nə iş görürdü? Beləliklə, bu burnu əvvəlcədən keçsə idilər, Kolumbun səfəri mənasız olardı və o, şübhəsiz ki, bu səfərə çıxmazdı.

Kap körfəzinin dərinliyində yerləşmiş Kapştadt şəhərinin binası 1652-ci ildə hollandiyalı Van-Ribbek tərəfindən qoyulmuşdu. Bu şəhər, 1815-ci il müqavilənaməsinə görə tamamilə ingilislərin ixtiyarına keçmiş və çox əhəmiyyətli bir müstəmləkənin paytaxtı idi.

“Dunkan”ın sərnəşinləri Kapştadtı gəzib-dolanmaq üçün gəminin dayanmasından istifadə etdilər. Onların ixtiyarında cəmi on iki saat vaxt var idi, çünki yeni kömür ehtiyatı götürmək üçün kapitan Cona yalnız bir gün lazım idi və ayın 26-da səhər o, artıq yola düşmək istəyirdi.

Kapştadt adlanan şahmat taxtasının bütün xanalarını keçmək üçün bu vaxt tamamilə kifayətdi, Kapştadtın otuz min ağ və qara əhalisi bu şahmat taxtasında kral, kraliça, top, fil, at və piyada rolunu oynayırdı. Hər halda Paqanelin fikri belə idi.

Şəhərin cənub-şərq hissəsində göyə ucalan qalaya, qubernatorun sarayına, birjaya, muzeyə öz kəşfiyyatı şərəfinə olaraq Diasın düzəltdiyi daş xaça tamaşa etdikdən sonra, yola düşməkdən başqa səyyahlara daha bir iş qalmırdı.

Şofəq söküldükdə “Dunkan” lövbər qaldırıb kliver, fok və marsel yelkənlərini açaraq bir neçə saatdan sonra məşhur Firtina burnunu ötüb keçdi. Portuqaliyanın nikbin kralı II İohan müvəffəqiyyətsiz olaraq buranı Ümid burnu adlandırmışdı.

Amsterdam adalarını Ümid burnundan ayıran iki min doqquz yüz mil məsafə sakit dəniz və arxadan əsən külək şəraitində on gündə qət olundu.

Dəniz səyyahları, pampasların səyyahlarından daha xoşbəxt oldular: təbiətin amansız olmasından şikayət etməyə onların heç bir əsasları yox idi.

– Ah, dəniz, dəniz! – deyə Paqanel ara vermədən təkrar edirdi. – dəniz olmasaydı, insanlar nə edərdilər! Gəmi mədəniyyətin həqiqi mühərrikidir! Bircə düşünün, dostlarım, yer kürəsi böyük bir qitə olsaydı, indi biz onun mində bir hissəsini də tanımazdıq. Qitələrin dərinliklərində görün nələr baş verir. İnsan Sibir tayqalarına, Mərkəzi Asiya düzəngahlarına, Afrika qumlarına, Amerika düzəngahlarına, Avstraliyanın geniş çöllərinə, qütblərin buzlu səhralarına girməyə belə cürət etmir... Zəiflər yarı yoldan qayıdır, igidlər isə məhv olurlar. Bu geniş sahələr keçilməzdir. İsti, xəstəliklər, yerlilərin vəhşiliyi səyyah üçün böyük maneələr törədir. 20 millik səhra insanları bir-birindən, 500 mil okeandan daha çox ayırır! Qarşı sahillərdə yaşayan insanlar qonşu hesab olunurlar, onları bir-birlərindən bir meşə ayırdıqda isə onlar yad sayılırlar! İngiltərə Avstraliya ilə həmsərhəd olduğu halda Misir Seneqaldan milyon lye uzaqdadır. Pekin isə Peterburqun antipodudur!

Paqanel elə böyük bir qızğınlıqla danışdı ki, hətta mayor belə onun okean haqqındakı bu mədhiyyəsinə bir söz tapa bilmirdi. Qarri Qrantı tapmaq üçün quru ilə bütün 37-ci paralel boyu getmək lazım gəlsəydi, o zaman belə bir səyahət etməyə dəyməzdi, lakin xoşbəxtlikdən dəniz cəsur səyyahlar üçün tam mənasilə əlverişli bir halda idi. Dekabrın 6-da, günəş şüaları, sanki dənizin dalğaları içərisindən çıxan dağları ilk dəfə olaraq işıqlandırdı.

Bu, 37°47' cənub en dairəsində və 37° uzunluq dairəsində olan Amsterdam adaları idi; konusaoxşar baş adanın şiş təpəsi aydın günlərdə, demək olar ki, on mil məsafədən görünür.

Adanın hələ də yaxşı seçilməyən cizgileri Tenerif adasını xatırladı. Qlenarvan dedi:

– Bu ada Tristan-da-Kunya adasına çox oxşayır.

– Tamamilə haqlı qeyddir, – deyə Paqanel ona cavab verdi, – bu həndəsə teoremindən əmələ gəlir: üçüncü bir adaya oxşayan iki ada, eyni zamanda bir-birinə oxşayar. Mən onu da qeyd edim ki, Amsterdam adaları Tristan-da-Kunya kimi suitləri və robinzonlarla zəngindir.

– Məgər burada da robinzonlar olmuşdur? – deyə Elen soruşdu.

– Doğrusunu desəm, mən çox az ada bilirəm ki, orada bu və ya digər şəkildə robinzonlar olmasın. Sizin məşhur həmvətənliniz Defonun romanını həyat ondan əvvəl yaratmışdır.

Meri Qrant dedi:

– Cənab Paqanel, icazənizlə sizə sual verim.

– İstəyirsiniz bir düjün verin! Mən onlara həmişə cavab verməyə hazırım.

– Təşəkkür edirəm, – deyə gənc qız cavab verdi, – mən sizdən ancaq onu soruşmaq istərdim ki, birdən siz insan yaşamayan bir adaya düşdünüz, onda çoxmu qorxardınız?

– Mənmi? – deyə Paqanel qışqırdı.

Mayor dedi:

– Əziz dostum, bunu çoxdan arzu etdiyinizi inandırmağa çalışmayın.

– Mən sizi heç bir şeyə inandırmaq istəmirəm, ancaq deməliyəm ki, belə macərələr mənə o qədər də qorxutmur. Mən orada yeni həyata başlayardım, ova gedərdim, balıq tutmaqla məşğul olar, özümə qışda mağarada, yayda isə ağacda mənzil qurardım, ərzaq ehtiyatı üçün anbarlar düzəldərdim; bir sözlə, bütün adamı özümə müstəmləkə edərdim.

– Tək-tənha?

– Bəli, siz deyən vəziyyətə düşsəm, tək-tənha. Bir də dünyada tamamilə tək adam olurmu? Məgər heyvanların içərisində özünə dost tapıb cavan bir keçini, qəşəng danışan bir tutuquşunu, sevimli meymunu özünə öyrədə bilməzmi? Tale sizə Cümə kimi bir dost göndərsə, daha heç şey lazım deyil. Bir qaya üzərində iki tənha dost – əsl səadət budur! Təsəvvür edin: mən və mayor...

– Təşəkkür edirəm, – deyə mayor cavab verdi, – Robinzonun rolunu oynamaq üçün mənim zərər qədər istedadım yoxdur və mən bu rolun olduqca pis oynayırdım.

Elen dedi:

– Əziz Paqanel, sizin təsəvvüratınız yenə də sizi xəyal aləminə aparır. Məncə, həqiqət xəyaldan çox fərqlidir. Düşünün ki, tale bütün bu xəyali robinzonları əvvəlcədən düşünərək gözəlcəsinə seçilmiş adalara atır; bu adanın qəşəng təbiəti onları ərköyün bir uşaq halına salır. Siz işin yalnız zahirini görürsünüz.

– Necə? Siz insan yaşamayan bir adada insanın xoşbəxt ola biləcəyinə inanmırsınız?

– Yox, inanmıram. İnsan cəmiyyət üçün yaranmışdır və tam tənha-
lıq insanda yalnız məyusluq oyada bilər. Bu, yalnız vaxt məsələsidir.
Əvvəlcə onu gündəlik ehtiyac və qayğı bürüyür, bu ehtiyac və qayğı
dəniz dalgalarının əlindən güclə canını qurtarmış zavallının bütün
vaxtını əlindən alır; hal-hazırın fikri, gələcək təhlükəni ondan uzaq-
laşdırır. Ancaq nəticədə o öz ölkəsini və yaxın adamlarını görməyə
ümid etməyib öz-özünə bənzər adamlardan uzaqda tək olduğunu dərk
etdikdə, necə əzablar keçirməlidir? Onun adası – onun üçün bütün bir
dünyadır. Bəşəriyyət tək o özüdür və ölüm gəldikdə o, dünyanın varlı-
ğının axırıncı günündə özünü axırıncı bir adam kimi hiss edəcəkdir.
Paqanel, mənə inanın ki, belə insanın yerində olmaq çox ağırdır.

Paqanel Elenin sübutları ilə istər-istəməz razılaşmalı oldu və tən-
həliğin üstünlüyü ilə qüsurluğu haqqında gedən danışıq “Dunkan”
Amsterdam adalarına bir mil qalmışa qədər davam etdi. Hind okeanının
bu tənha taqım adaları bir-birindən 33 mil uzaqda, düz Hind yarımadası
meridianının üzərinə düşmüş iki balaca adadan ibarətdir, şimal tərəf-
də Amsterdam, yaxud müqəddəs Pyotr, cənub tərəfdə isə müqəddəs
Pyotr, cənub tərəfdə isə müqəddəs Pavel adası yerləşmişdir. Lakin
qeyd etmək lazımdır ki, dəniz səyyahları və hətta coğrafiyaşünaslar
çox vaxt onların adını dəyişik salırlar.

Bu adalar 1796-cı ilin dekabr ayında hollandiyalı Flaminqo tərəf-
indən tapılmışdır; sonra xəbərsiz olaraq yox olmuş tədqiqatçı Lape-
ruzu axtarmağa getmiş dəstənin komandiri d’Antrkasto bu adaya gəl-
mişdir. Həmin bu zamandan adaların yerini dolaşmaq salmağa başlamış-
lar. Barron, Botan-Bopre d’Antrkasto atlasında, sonra Qorsburq, Pin-
kerton və digər coğrafiyaşünaslar müqəddəs Pyotr adasını təsvir edir-
kən, onu müqəddəs Pavel və ya müqəddəs Pyotr adlandırırlar. Lakin
1859-cu ildəki dövrü-ələm səyahəti zamanı bu adaya gəlmiş Avstriya
gəmisi “Navarra”nın zabitləri Paqanelin mütləq düzəltmək istədiyi bu
səhvi təkrar etməmişdilər.

Adaların cənubunda yerləşmiş müqəddəs Pavel adası uca bir dağ-
dan, görünür, sabiq yanar dağdan əmələ gəlmiş insan yaşamayan bir
parça torpaqdır. “Dunkan”dan suya salınmış qayıqla sənişinlərin çıx-
dığı Amsterdam, yaxud müqəddəs Pyotr adasının çevrəsi cəmi 12
mildir. Bu adada qüssəli bir həyat sürməyə artıq adət etmiş və könül-
lü surətdə buraya sürgün edilmiş bir neçə adam yaşayır. Bunlar Re-
yunyon adasından gəlmiş fransalı tacir Otovana mənsub olan bəliq

vətəgələrinin keşikçiləridir. Böyük dövlətlər tərəfindən tanınmış bu
hökmdar morina bəliqi ovundan, onu duzlayıb ixrac etməkdən ildə 75-
80 min frank mədaxil götürür.

Amsterdam adası əslində Fransaya mənsub olmalıdır. İlk dəfə
olaraq buraya sen-denili fransız Karmen gəlmişdir. Axırda o, bu adanı
bir polşalıya tərk etmişdir; bu polşalı madaqaskarlı qulların köməyi ilə
adanı becərməyə başlamışdır. Sonra ada yenidən Otovanın əlinə
keçmişdir.

“Dunkan” buraya gələn gün, yeni 1864-cü ilin 6 dekabrında bu
adanın əhalisini 3 nəfər təşkil edirdi: onların biri fransız, ikisi isə mulat
idi. Hər üçü Otovanın qulluqçuları idi. Beləliklə, Paqanel öz həmvə-
təni möhtərəm cənab Vionun əlini sıxa bilərdi. Bu əldən düşmüş qoca
demə çox qonaqsevən imiş. Avropalıların, həm də təhsil görmüş
adamların gəlməsindən o, artıq dərəcədə şad idi. Adətən Amsterdam
adasına yalnız suiti ovçuları və az-az balina ovlayan qaba və mədəniy-
yətsiz adamlar gəlir.

Vio səyyahları ona tabe olan iki mulatla tanış etdi. Məşədə dolanan
bir neçə qabanı və sahiləki minlərlə pinqvinləri hesab etməsək, ada-
nın bütün əhalisi bu üç nəfərdən ibarətdir.

Bu üç zahidin yaşadığı balaca ev dağ uçqunundan əmələ gəlmiş
təbii bir limanın içərisində yerləşmişdi.

Amsterdam adası I Otovanın “hökmranlığından” çox-çox əvvəl
gəmi qozasına düşər olmuş adamlar üçün sığınacaq xidmətini görmüş-
dür. Paqanel bu bərədə dostlarına danışdı və öz hekayəsinə “Amster-
dam adasına düşmüş iki şotlandiyalının tarixi” sərəlvhəsini verdi.

Bu əhvalat 1827-ci ildə olmuşdu. Adanın yanından “Palmira” adlı
ingilis gəmisi keçirmiş. Gəmidən tonqal tüstüsü görmüşlər. Kapitan
sahilə yaxınlaşıb fəlakət signalı verən iki adam görmüşdü. Kapitan on-
ların dalınca qayıq göndərmişdir. Xilas olunanların birinin adı Robert
Prudfut, digərinin adı Cek Pen imiş. Bu zavallılar demək olar ki, insan
simasını tamamilə itirmişdi. Onlar demək olar ki, şirin su içmədən,
yalnız hərdənbir əyilmiş mıxdan qayrılmış tilova keçən bəliqqulağı və
bəliqlərlə dolanaraq ən zəruri şeydən məhrum halda 18 ay dənizdə bir
korluq çəkiblərmiş. Onlar elə vəziyyətdə olmuşlar ki, günlərlə bir şey
yeməyib, axırıncı qov parçası vasitəsilə yandırılmış tonqalı göz bəbəyi
kimi qorumuşlar. Onlar bu tonqalın heç bir zaman sönməsinə yol
verməmişlər. Beləliklə, onlar ilyarım ömür sürmüşlər. Pen və Prudfutu

suiti ovlayan gəmilər adanın sahilinə çıxarıbmış. Onlar burada bir ay gəminin qayıtmasını gözləyərək suiti dərindən və yağından ehtiyat hazırlamalı imişlər. Lakin gəmi qayıtmamışdır. Beş aydan sonra Van-Dimen torpağına gedən “Xopp” gəmisi Amsterdam adasına yaxınlaşmışdır. Lakin “Xopp” gəmisinin kapitanı tamamilə anlaşılmaz bir amansızlıq göstərərək zavallı robinzonları gəmiyə almaqdan boyun qaçırmışdır. Bundan əlavə sahiləndən çəkilib gedən bu gəmi, həmin zavallılara nə bir dənə suxarı, nə də bir qram un vermişdir. Tamamilə şübhəsizdir ki, adanın yanından keçən “Palmira” gəmisi onları götürməmiş bu zavallılar açıqdan, ehtiyac və məhrumiyyət üzündən öləcəklərmiş.

Amsterdam adasının tarixinə (əgər belə bir torpaq parçasının tarixi olarsa), yazılmış ikinci macərə, Peron adlı bir fransız kapitanın başına gələnler idi. Bu əhvalat da qabaqkı əhvalat kimi başlandı və eləcə də qurtarmışdır, yəni könüllü olaraq adada dayanmaq özünün geri qayıtmayan gəmisi və 40 aylıq fəlakətdən sonra Robinzonu götürən yad bir gəminin gəlməsi məsələsini burada da görmək olardı. Lakin kapitan Peronun adaya düşməsi Defonun romanındakı qəhrəmanın məruz qaldığı hadisəyə çox oxşayan qanlı bir faciə ilə əlaqədardır.

Kapitan Peron 2 ingilis və 2 fransız matrosu ilə adaya çıxarılmasını ömrü edir. O, həyatının 15 ayını suiti ovuna sərf etmək fikrində imiş. Lakin 15 ay keçdikdən sonra və ərzaq ehtiyatı axıra çatdıqda, gəmi geri qayıtmamışdı və “beynəlxalq münasibət” adada xeyli mürəkkəbləşmişdi. Hər iki ingilis kapitan Peronun əleyhinə üsyan etmiş və öz həmvətənləri olan o biri iki matros onun harayına gəlməsəymişlər, Peron mütləq tələf olacaqmış. Bu zaman hər iki düşmən tərəf miskin bir həyat keçirməyə məhkum olmuşdu: gecə-gündüz bir-birilə göz-gözü duraraq, hətta gecələr belə silahı əllərindən yerə qoymamışlar. Həm qaliblər, həm də məğlublar ağlagəlməz məhrumiyyət və əziyyət çəkirmişlər. Şübhəsiz ki, təsadüfən olaraq adanın yaxınlığından keçən bir ingilis gəmisi bu zavallıları götürüb vətənlərinə aparmasaydı, gec-tez bir tərəf digər tərəfi məhv edəcəkdi.

Bu adanın belə bir tarixi vardır. O, iki dəfə unudulmuş və tərk edilmiş insanların sığınacaq yeri olmuşdur. Lakin bu adanın sahillərində bir dənə də olsun gəmi fəlakətə uğramamışdır. Əgər yaxınlarda bir fəlakət baş versəydi, dalğalar heç olmazsa, gəmi qırıqlarını sahilə atar və fəlakətə uğramış adamların minmiq olduğu qayıqlar Vionun

vətənlərinə çatardı. Bununla belə qoca burada olduğu uzun müddət ərzində bir dəfə də olsun gəmi fəlakətə uğramış adamlara kömək etməmişdir. O nə “Britaniya” gəmisi, nə də kapitan Qrant haqqında bir şey eşitmişdi.

Bu xəbər Qlenarvanı nə təəccübləndirdi, nə də məyus etdi. “Dunkan”ın sənişinləri okean adalarında kapitan Qrantı axtarmaqdan ziyadə onun burada olmadığına əmin olmaq istəyirdilər.

Gəminin yola düşməsi sabaha təyin olunmuşdu.

Səyyahlar axşama qədər xarici görkəmi çox xoş olan adada qaldılar. Lakin buranın nə heyvanatında və nə də nəbatatında təbiətsünasın diqqətini özünə cəlb edəcək bir şey vardı.

Burada yalnız vəhşi qabanlar, albatroslar, pinqvinlər və suitilər yaşayırdı. Adanın müxtəlif yerlərində rəngi qaralmış lavalardan istə çəşmələr və tərkibində dəmir olan sular fəvvarə vurur və onların buxarı dağılmayaraq vulkanlı torpağın üzərində toplaşır.

Bulaqlardan bəzilərinin suyu çox isti idi. Con Manqlsın bulağa salmış olduğu termometr Selsi ilə 80 dərəcə istilik göstərirdi. Bulaqdan bir neçə addım kənarında dənizdən tutulmuş və bulağın demək olar ki, qaynar suyuna salınmış balığı bir neçə dəqiqədən sonra bişmiş halda yemək olardı. Bu, Paqaneli inandırır ki, bulaqda çimmək olmaz.

Yaxşıca gözüntidən sonra, axşam Qlenarvan və onun yol yoldaşları qoca Vio ilə salamatlaşdılar. Hamı bu tənha yaşayanlara çox-çox səadət dilədi. Qoca da öz tərəfindən onlara tam müvəffəqiyyət arzu etdi. Sonra qayıq sənişinləri təkrar “Dunkan”a gətirdi.

IV FƏSİL

JAK PAQANELLƏ MAYOR MAK-NABSIN MƏRCİ

Dekabrın 7-də səhər saat 3-də “Dunkan” artıq yola düşməyə hazır idi. Matroslar bucurqadı işə saldılar, lövbər balaca limanın qumlu dibindən qopub təkrar gəmidə öz yerində yerləşdi. Pərlərin qanadları suyu yarmağa başladı və gəmi yola düşdü. Sənişinlər səhər saat 8-də göyərtəyə çıxdıqda Amsterdam adaları artıq üfüqdə güclə görünürdü. 37-ci paralel boyu gəminin Avstraliyaya qədər olan yolu üzərindən bu, axırıncı torpaq parçası idi. İndi onlar bir dəfə də olsun dayanmadan 3 min mil yol getməli idilər.

Arxadan külək əsərdisə və dəniz sakit olardısı “Dunkan” bu yolu on iki günə qət edə bilərdi.

Meri və Robert Qrant fəlakətdən bir neçə gün əvvəl “Britaniya” gəmisinin yarın keçdiyi bu sulara həyəcansız baxa bilmirdilər. Bolke də kapitan Qrant Hind dənizinin yenilməz bir qüvvə ilə onun gəmisini boş və təhlükəli sahillərə qovub aparın qorxunc fırtınaları ilə mübarizə etmişdir. Con Manqls bu yerlərdə hakim olan cərəyanları xəritədə Meri Qranta göstərərək, bu cərəyanların öz istiqamətlərini heç bir zaman dəyişmədiyini bildirdi. Hind dənizindən keçən bir cərəyan Avstraliya sahillərinə gedir. Bu cərəyan yalnız Sakit okeanda deyil, hətta Atlantik okeanında da hiss olunur. Fırtına zamanı “Britaniya”nın dor və sükanı xarab olub bu cərəyan zolağına düşmüşsə, cərəyan gəmini mütləq Avstraliya sahillərinə aparıb orada qayalara çırpmalı idi.

Bununla belə, burada bir şübhə doğuldu: kapitan Qrant haqqındakı son məlumat 1862-ci il, mayın 30-da Kalyaodan alınmışdı, belə olan surətdə necə olmuş ki, “Britaniya” iyunun 7-də, yəni Peru sahillərindən çıxdıqdan 8 gün sonra Hind dənizinə gəlmişdir? Paqanelə verilən bu suala, o, elə aydın və ağıllı cavab verdi ki, bu cavab hətta mayoru da kifayətləndirdi.

Bu əhvalat dekabrın 12-də axşam, gəminin yola düşməsinin altıncı günü olmuşdu. Qlenarvan, Elen, Robert, Meri, kapitan Con, Paqanel və mayor göyertədə oturub söhbət edirdilər. Adət üzrə söhbət, gəmidə hamının düşüncəsini məşğul edən “Britaniya” haqqında gedirdi.

Birdən-birə Qlenarvanın qəlbində bir şübhə doğdu və dərhal səfərin qalan iştirakçılarının da şüur və ürəklərində həyəcana səbəb oldu.

Qlenarvanın sualla müraciət etdiyi Paqanel cəld başını qaldırdı. Sonra cavab vermədən sənədləri gətirmək üçün öz kayutuna getdi. Geri qayıdarkən, əhəmiyyətsiz bir şey üstündə həyəcanlanmasından razı qalmayan adam kimi çiyinlərini çəkdi. Qlenarvan ona dedi:

– Əziz dostum, bəlkə bizə daha aydın cavab verəsiniz.

Alim:

– Yox, mən sizə cavab verməyəcəyəm, – dedi. – Mən kapitan Cona sual verməklə kifayətlənəcəyəm.

– Cənab Paqanel, mən sizi dinləyirəm, – deyə gənc kapitan cavab verdi.

– Sürətlə gedən bir gəmi Cənubi Amerika ilə Avstraliya arasında olan məsafəni bir aya qət edə bilərmiz?

– Gündə orta hesabla iki yüz mil gedərsə, qət edə bilər.

– Bu, həddindən artıq bir sürət deyilmi?

– Qətiyyətlə, bu orta bir sürətdir. Külək arxadan əsədikdə yelkənli gəmilər adətən daha sürətlə gedirlər.

– Belə olan surətdə, – deyə Paqanel davam etdi, – totalım ki, bu sənədin bir rəqəmini su yuyub aparmışdır və “iyunun 7-də” əvəzinə bunu “17-də” və ya “27-də oxuyun”. O zaman hər şey aydınlaşar.

Elen dedi:

– Doğrudan da, mayın 31-dən iyunun 27-nə qədər...

– Kapitan Qrant bütün Sakit okeanı asanlıqla qət edib keçə bilərdi, – deyə Paqanel sevincək səsləndi.

Alimin qələbəsi ümumi bir məmnuniyyətlə qarşılandı. Qlenarvan dedi:

– Beləliklə, bir qarantlıq məsələ də aydın oldu. Biz bununla yenə Paqanelə minnətdarıq. İndi Avstraliyanın sahillərinə çatıb onun qərb sahilində qəzaya uğramış “Britaniya”dan bir əsər axtarmaqdan başqa çarəmiz qalmır.

– Bəs niyə qərb sahilində? – deyə mayor soruşdu. – Gəmi şərq sahilində də qəzaya uğraya bilərdi.

– Mak-Nabs, siz haqlısınız. Doğrudan da sənəddə bu barədə kiçik bir göstəriş belə yoxdur. Buna görə də biz həm şərq, həm də qərb sahillərində otuz yeddinci paralelin keçdiyi yerləri axtarmalıyıq.

– Demək, siz inanmırsınız ki... – deyə Meri Qrant sözə başladı.

– Heç də yox, miss Meri, – deyə Con Manqls tələsik qızın sözünü kəsdi, – mister Qlenarvan demək istəyir ki, bəlkə biz axtarış dairəsini bir qədər genişləndirməli olacağıq. Əlbəttə, kapitan Qrant Avstraliyanın şərq sahilinə çıxmışdısa, o zaman kapitan dərhal ona kömək göstərəcək həmvətənlərinə rast gəlməli idi. Şərq sahilini bütünlüklə ingilislərin müstəmləkəsidir və burada çoxlu ingilis yaşayır.

Paqanel dedi:

– Doğrudur, kapitan, mən sizin fikrinizə şərik oluram. Qarri Qrant şərq sahilindəki Tufold limanında, yaxud Edem şəhərində İngiltərə müstəmləkəsində yalnız sığınacaq deyil, hətta vətənə qayıtmaq üçün imkan da tapa bilərdi.

– Lakin, görünür, fəlakətə uğrayanlar indiki “Dunkan”ın bizi aparacağı qərb sahilində nə sığınacaq, nə də vətənə qayıtmaq imkanı tapmışdılar, – deyə Elen soruşdu.

– Yox, – deyə Paqanel cavab verdi. – Qitanın bu hissəsi bomboşdur. Oradan Melburna, yaxud Adelaidaya heç bir yol yoxdur. “Britaniya” bu sahillərin boyu ilə uzanan qayalara deyib parçalanmışsa, o zaman bu hadisə vəhşi bir halda qalmış Mərkəzi Afrikada baş vermiş kimi, onlar heç bir yerdən kömək gözləyə bilməzdilər.

– Belə olduqda mənim atamı nə kimi bir aqibət gözləyə bilərdi? – deyə Meri Qrant soruşdu.

– Əziz Meri, – deyə Paqanel cavab verdi, – axı siz fəlakətdən sonra kapitan Qrantın Avstraliya qitəsinə çıxdığına şübhə etmirsiniz?

– Şübhə etmirəm, cənab Paqanel.

– O zaman gəlin, bu halda qarşımızda duran bütün imkanları müzakirə edək: bu imkanlar çox deyildir. Comisi üçdür. Birinci fikir budur ki, kapitan Qrant yoldaşları ilə birlikdə İngiltərənin müstəmləkəsinə çıxmış; ikinci fikir: kapitan Qrant yerlilərə əsir düşmüş, nəhayət, üçüncü fikir isə budur ki, – onlar Avstraliyanın ucsuz-bucaqsız çöllərində azmışlar.

Paqanel susdu və yoldaşlarının onun fikrini bəyənib-bəyənməyəcəklərini bilmək üçün onların üzünə baxdı. Qlenarvan dedi:

– Paqanel, davam edin.

– Gözüm üstə, – deyə Paqanel cavab verdi. – Mən birinci gümanı rədd edirəm, çünki Qarri Qranta İngiltərənin müstəmləkəsinə çıxmaq mümkün olsaydı, indi o, çoxdan öz əziz şəhəri Döndiyə, sevimli uşaqlarının ağışına qayıtmış olardı.

– Yazıq atam! – deyə Meri pıçıldadı. – Düz iki ildir ki, biz səni görməmişik.

Robert dedi:

– Meri, cənab Paqanelə mane olma, atamızın harda olduğunu o bizə söyləyər!

– Əfsus ki, yox, dostum! Bunu mən özüm də bilmirəm. Mən ancaq onun Avstraliya vəhşiləri əlində əsir olduğunu güman edirəm, ya da ki, o...

– O vəhşilər təhlükəli adamlarıdır? – deyə Elen tələsik alimin sözünü kəsdi.

Elenin qorxduğunu anlayan alim:

– Sakit olun, onlar ən aşağı inkişaf dərəcəsində olsalar da, yumşaq adamlardır və yaxın qonşuları yeni zelandiyalılar kimi qaniçən deyildirlər. Kapitan Qrant yerlilərə əsir düşmüşdürsə, onu heç bir təhlükə

təhdid etmir. Avstraliyanın bütün tədqiqatçıları, oranın vəhşilərinin qan axıtmaqdan nifrət etdiklərini yekdilliklə təsdiq edirlər. Sürgündən qaçan məhbusların daha təhlükəli və qanlı hücumunun qabağını almaq üçün, bu səyyahlar çox vaxt vəhşilərin köməyinə müraciət edirlər.

Elen, Meri Qranta müraciətlə:

– Fəşidirsinizmi, Paqanel nə deyir! – dedi. – Sizin atanız avstraliyalılara əsir düşmüşdürsə, biz onu sağ-salamat tapacağıq.

Meri gözlərini Paqanelə zilləyərək:

– Birdən o, insan yaşamayan bu ölkədə azmış olsa? – deyə soruşdu.

– Onda onu axtarıb taparıq! Elə deyilmi, dostlarım?

Söhbəti həvəslə dəyişdirməyə çalışan Qlenarvan:

– Əlbəttə, – deyə cavab verdi. – Ancaq mən kapitan Qrantın azmasına inanmıram...

Paqanel:

– Mən də inanmıram, – dedi.

– Avstraliya böyükdürmü? – deyə Robert soruşdu.

– Avstraliyanın sahəsi 775 milyon hektara bərabərdir, yeni təqribən Avropanın beşdə dördünü təşkil edir.

Mayor dedi:

– Paho!

– Bəli, Mak-Nabs, belədir. İndi siz bu ölkənin qitə adlarına biləcəyinizə inanırsınız? –

– Əlbəttə, Paqanel.

– Onu da əlavə edirəm ki, səyyahların bu ölkədə soragsız olaraq yox olmaları hadisəsinə, demək olar ki, tarix bilmir. Deyəsən, ancaq təkə Leyxardın aqibəti məlum deyildir. Ancaq mənim yola düşməyimdən bir az əvvəl Coğrafiya cəmiyyəti guya Mak-İntrinin onun izini tapdığı xəbərini almışdı.

– Məgər Avstraliyanın bütün əyalətləri tədqiq edilməmişdir? – deyə Elen soruşdu.

– Yox, – deyə Paqanel cavab verdi. – Buna hələ çox qalmışdır. Avstraliya qitəsi Afrikanın içəri əyalətlərindən az tədqiq edilmişdir. Halbuki, yaxşı tədqiqatçılar çox olmuşdur. 1606-cı ildən 1862-ci ilə qədər demək olar ki, əlli adam Avstraliyanın sahillərini və içəri əyalətlərini tədqiq etməklə məşğul olmuşdur.

– Doğrudanmı əlli nəfər? – deyə mayor dərin bir etimadsızlıqla soruşdu.

– Bəli, Mak-Nabs, ən azı əlli adam. Mən yalnız öz canlarından keçərək yeni qitənin sahillərini öyrənən dənizçilər haqqında və bu qitənin içərilərinə getməyə cürət etmiş səyyahlar haqqında danışırım.

– Yəne siz onların əlli olduğuna məni inandıra bilməzsiniz, – deyə mayor cavab verdi.

– Belə olduqda bunu mən sizə sübut edərem... – deyə həmişə ziddiyyətə rast gələn Paqanel davam etdi.

– Əgər bacarırsınız sübut edin, Paqanel.

– Mənə inanmırsınızsa, mən bu saat əlli adamın adını çəkərəm.

Mayor sakitcə dedi:

– Ah, bu alimlər! Onlar həmişə bir şeyə uyurlar.

– Mayor, siz Purdey-Moor karabin tüfənginizi mənim Sekretan markalı torəssüd boruma qarşı qoymağa razısınız mı? deyə Paqanel təklif etdi.

– Əgər, bu sizə zövq verirsə, nə üçün də yox, Paqanel, – deyə Mak-Nabs cavab verdi.

– Çox gözəl, mayor, – deyə alim qışqırdı, – siz bir daha bu tüfənglə tülkü ovlamaq olmayacaqsınız, odur ki, onu məndən istəsanız, mən həvəslə sizə birovuz verə bilərəm.

Mayor pört olmadan cavab verdi:

– Paqanel, sizə də mənim torəssüd borum lazım olsa, o sizin xidmətinizdə hazırdır.

– Çox razıyam! – deyə alim cavab verdi. – Dostlarım, siz bu mübahisənin hakimləri olun. Robert, sən hesabımızı saxla!

Mübahisənin necə qurtaracağı ilə maraqlanan Eduardla Elen Qlenarvan, Mcri ilə Robert, mayorla Con Manqls coğrafiyaşünasa qulaq asmağa hazırlaşdılar. Axı söhbət “Dunkan”ın onları apardığı Avstraliya haqqında getməli idi və bu ölkənin tarixini öyrənmək hamını sevindirirdi.

Hakimlər və qulaq asanlar Paqaneldən, vaxt itirmədən öz hekayəsini başlamasını xahiş etdilər. Alim bəlağətlə sözə başladı!

– Mnemozina! Yaddaş ilahəsi, şeir pərisinin ulu nənəsi! Sən özün sadıq və həvəslə pərəstişkarına ilham ver! – deyib alim adi səs ilə davam etdi: – İki yüz əlli səkkiz il bundan əvvəl hələ Avstraliya tapıl-

mamışdı¹. Düzdür, alimlər cənub dənizlərində böyük bir qitənin olduğu fikrini irəli sürüdü. Əziz Qlenarvan, sizin Britaniya muzeyində mühafizə olunan 1550-ci ilin iki xəritəsi göstərir ki, Asiyadan cənuba doğru böyük bir torpaq vardı və bu torpaq “Portuqaliyalıların Böyük Yava”sı adlandırılır. Lakin bu xəritələr ola bilsin ki, 1550-ci ildən xeyli sonra tərtib edilmişdir. Buna görə də mən onların üzərində dayanmayıb birbaşa XVII əsrə keçirəm, 1606-cı ildə İspaniya dəniz səyyahı Kviros məlum olmayan bir torpaq tapıb onu “Australia de Espiritu Santu”, yəni “Müqəddəs ruhun cənub torpağı” adlandırmışdır. Bununla belə bir çox müəlliflər təsdiq edirlər ki, Kviros bugünkü Avstraliyanı deyil, Yeni Qebri adalarını tapmışdır. Mən bu məsələni müzakirə etməyəcəyəm. Robert, Kvirosu mənim hesabıma yaz ki, o birisinə keçək.

Robert dedi.

– Bir.

– Həmin ildə Kviros döstəsinin kiçik komandiri Luiz Vaz de-Torres yeni tapılmış torpağın cənub tərəflərini yoxlamağa davam etdi. Lakin yeni torpağı kəşf etmək şərəfi ona yox, hollandiyalı Teodorik Qertoqa aiddir; bu adam 25 dərəcə en dairəsində Avstraliyanın qərb sahilinə yan alıb öz gəmisinin şərəfinə olaraq ona “Endraxt” adı vermişdir. Qertoqdan sonra dəniz səyyahları bir-birinin dalınca buraya gəlmişlər. 1618-ci ildən Sixen şimal tərəfdə Amheym və Van-Dimen torpaqlarını tapdı. 1619-cu ildən Jan Edcls qərb sahilini tədqiq edir və onun bir hissəsinə öz adını verir. 1622-ci ildə Lyovan, buruna qədər enir ki, bu buruna o öz adını vermişdir. 1627-ci ildə de-Nuits və Vitt, biri qərbdə, digəri cənubda əvvəlki səyyahların kəşfiyyatlarını tamamlayırlar. Onlardan sonra kapitan Karpenter gəlir; bu adam öz gəmiləri ilə indi Karpentariya adlanan böyük körfəzə girmişdir. Nəhayət, 1642-ci ildə məşhur dəniz səyyahı Tasman yarımada hesab etdiyi Van-Dimen adasından keçib onu Bataviyanın general-qubernatorunun adı ilə adlandırır. Lakin tarix bu adı dəyişib Tasmaniya adlandırmaqda haqlı idi. Beləliklə, səyyahlar Avstraliya qitəsinin ətrafında dolanıb onun Hind və Sakit okean suları ilə əhatə olduğunu müəyyən etmişlər. 1665-ci ildə bütün böyük cənub adasına Yeni Hollandiya adı verildi, bu zaman Hollandiya dəniz səyyahları artıq meydandan çıxmışdılar. Lakin ada bu adı çox daşmadı... Robert mən necə ad saydım?

¹ Yəni 1606-cı ildə.

– On ad, – deyə uşaq cavab verdi.

– Çox gözəl, – deyə Paqanel davam etdi:

– İndi ingilislərə keçək. 1686-cı ildə məşhur flibüster¹ və cənub dənizlərinin qulduru, “Sahil qardaşlığı”nın üzvü Vilyam Dalne, hər cür forəhli və qüssəli macəralardan sonra özünün “Qu quşu” gəmisi ilə 16°50' en dairəsində olan Yeni Hollandiyanın şimal-qərb sahilinə yola düşmüşdür. O, yerlilərlə əlaqəyə girmiş və onların xarici görünüşlərini, adət və ənənələrini müfəssəl təsvir etmişdir. 1699-cu ildə o, Qertoqun çıxmış olduğu körfəzə qayıtmışdır. Ancaq bu zaman artıq o, flibüster deyil, İngiltərə kral donanması heyətinə daxil olan “Rebut” gəmisinin komandiri idi. Bu zamana qədər Yeni Hollandiyanın kəşf edilməsi yalnız sırf coğrafi hadisə hesab olunurdu və ümumi marağına səbəb olmamışdı. Yeni torpağın müstəmləkə edilməsi haqqında kimse düşünmürdü və yetmiş bir ildə, 1699-cu ildən 1770-ci ilə qədər buraya bir nəfər də olsun dəniz səyyahı gəlməmişdi.

Lakin bu vaxt bütün dövrlərin və xalqların ən məşhur dənizçisi kapitan Kuk meydana çıxır və yeni qitə avropalı mühacirlər tərəfindən sürətlə müstəmləkə edilməyə başlayır. Cəms Kuk özünün səyahətləri zamanı üç dəfə Yeni Hollandiyaya gəlmiş, özü də buraya birinci dəfə 1770-ci il martın 31-də gəlmişdir. Taitidə Venera planetinin günəş dairəsindən keçdiyini müvəffəqiyyətlə müşahidə etdikdən sonra, Kuk özünün balaca gəmisini Sakit okeanın qərb hissəsinə döndərmiş, Yeni Zelandiyanı tapdıqdan sonra o, Yeni Hollandiyanın sahillərinə üzüb körfəzdə lövbər atmış; bu körfəz müxtəlif nəbatatla çox zəngin olduğundan Kuk onu Botanika körfəzi adlandırmışdır. Bu, indiki Botani-Bey körfəzidir. Kukun, vəhşi bir halda yaşayan yerlilərlə əlaqəsindən danışmayacağam – bizi maraqlandıran bu deyildir. Botani-Beydən o, şimala doğru hərəkət edərək 160 en dairəsində, Hüzn burnunun yaxınlığında onun “Təşəbbüs” gəmisi sahildən otuz kilometr uzaqda olan mərcan qayalarına toxunmuşdur. Dalğalar gəmini mütləq batırmalı idi. Lakin Kuk bütün şeyləri və ehtiyatı dənizə atmağı əmr etmiş və ertəsi gün yüngülləşmiş gəmini qabarma qayaların arasından çıxarmışdır. Gəminin deşilmiş yerində suyun içəri girməsinə mane olan mərcan

¹ Flibüsterlər – XVII əsrin dəniz quldurlarıdır. İngiltərə və Fransanın İspaniya ilə koloniya üstündə apardığı mübarizədə böyük rol oynamışlar. Onlar ancaq İspaniyanı və onun müstəmləkələrini talan edirdilər.

qayası qırığı qaldığı üçün də, gəmi dərhal batmamışdır. Kuk gəmini sahilə qədər gətirib sakit limanda saxlaya bilmişdir. Deşilmiş gəmini təmir etmək üçün lazım olan üç ay müddətində ingilislər yerlilərlə əlaqəyə girməyə çalışmışlarsa da, müvəffəq olmamışlar. Deşiyi təmir etdikdən sonra “Təşəbbüs” şimala doğru üzmüşdür... Kuk Yeni Qvineya ilə Yeni Hollandiya arasında körfəz olub-olmadığını bilmək istəyirdi. İgid səyyahlar iyirmi dəfə ölümə nəticələnə bilən bir sıra macəralardan sonra cənub-qərbdə geniş okeanı görmüşlər: körfəz varmış! “Təşəbbüs” bu körfəzdən keçmişdir. Kuk balaca bir adaya yanaşmış, tapdığı bütün torpaqları İngiltərənin ərazisi adlandıraraq bu adaya Yeni Cənub Uelsi kimi sırf ingilis adı vermişdir. Üç il sonra bu igid dənizçi artıq “Macərə” və “Qərar” adlı iki gəmidən ibarət bir dəstəyə komandanlıq edirdi; onun əmri ilə “Macərə” gəmisinin kapitanı Furno, Van-Dimen torpağını tədqiq etməyə yollanmış və qayıdaraq bu yerin Yeni Hollandiyanın guya bir hissəsi olduğu gümanını söyləmişdir. Yalnız 1777-ci ildə, özünün üçüncü səyahəti zamanı Kuk “Qərar” və “Kəşfiyyat” gəmilərində Van-Dimer torpağına getmişdir. Buradan o Sandviç adalarına üzmüşdür; amansız ölüm onu burada gözləyirmiş.

Qlenarvan dedi:

– O böyük adam olmuşdur.

– Dünyadakı bütün dəniz səyyahlarının ən böyüyüdür! Onun yoldaşlarından biri olan Benks, Botani-Beydə müstəmləkə təşkil etmək fikrini ingilis hökumətinin qarşısında qoymuşdur. Kukdan sonra dünyanın bütün dəniz səyyahları yeni qitəyə can atmışlar. 1787-ci il fevralın 7-də zavalı tədqiqatçı Laperuz, Botani-Beydən göndərdiyi son məktubunda Karpentariya körfəzini və Yeni Hollandiyanın bütün sahillərini Van-Dimen torpağına qədər tədqiq etmək fikrində olduğunu bildirir. Laperuz öz planını icra etmişse də, geri qayıtmamışdır. 1788-ci ildə, kapitan Filipp, Cekson limanında birinci İngiltərə müstəmləkəsini düzəldir. 1791-ci ildə Vanquver yeni qitənin cənub sahillərinin təsvirini dərc edir. 1792-ci ildə Laperuzu axtarmağa göndərilmiş d'Antrkasto Yeni Hollandiya ətrafında səyahət edib yolu üzərində bir neçə yeni ada tapır. 1795 və 1797-ci illərdə Flindres və Bass adlı iki gənc 8 fut uzunluğu olan qayıqda cəsarətlə cənub sahilini tədqiq edir. 1797-ci ildə həmin Bass, Van-Dimen torpağı ilə Yeni Hollandiya körfəzi arasından keçir: bu körfəz indi onun adındadır. Həmin ildə Amsterdam adalarını tapmış Flaminq şərq sahilində Svan-River çayını

tapır. Bu çayda gözəl qara qu quşları yaşayırmış. Flindersə gəlincə o, 1801-ci ildə özünün maraqlı tədqiqatını təkrar edib 138°58' uzunluq dairəsində və 35°40' en dairəsində Görüş limanında kapitan Boden və Hamelenin komandanlıq etdiyi "Coğrafiyaşünas" və "Naturalist" adlı iki fransız gəmisinə rast gəlmişdir.

Mayor dedi:

– Aha, kapitan Boden!

– Bəli, bu nə üçün sizi təəccübləndirir, mayor, – deyə Paqanel soruşdu.

– Heç, əziz Paqanel, davam edin. Mən sizi böyük maraqla dinləyirəm!

– Davam edirəm. Bu adlara kaptan Kingin adını da əlavə etmək lazımdır. O, 1817-ci ildən 1822-ci ilə qədər Hollandiyanın subtropik sahələri ilə məşğul olmuşdur.

– Artıq iyirmi dörd tədqiqatçının adını çəkmişsiniz, – deyə Robert qeyd etdi.

Paqanel:

– Çox əla, – dedi. – Mayorun karabin tüfənginin artıq yarısı mənimdir. İndi mən dənizçilərdən qurtarıb quru yolla bu qitəni yoxlayan tədqiqatçılara keçirəm.

– Afərin, Paqanel, – deyə Elen səsləndi. – Sizin gözəl yaddaşınız vardır.

– Bu, tamamilə gözlənilməz bir hadisədir ki, belə... – deyə Qıcnarvan əlavə etdi.

– Belə huşsuz adam deməkmi istəyirsiniz! – deyə Paqanel onun sözünü kəsdi. – Təəssüf ki, mənim yaddaşında yalnız tarixi rəqəmlər və hadisələr qalır.

– İyirmi dörd! – deyə Robert təkrar etdi. – Cənab Paqanel, davam edin.

– Yaxşı, iyirmi beşinci adam leytenant Daus olmuşdur. Bu əhvalat 1789-cu ildə, Cekson limanında müstəmləkə düzəldikdən bir il sonra baş vermişdir. Bu zaman artıq yeni qitənin ətrafını dolanmışdırlarsa da, kimsə onun içərilərində nə olduğunu deyə bilmirdi. Şərq sahilə paralel olan dağ silsiləsi sanki qitəni bir sədd içərisinə alıb oraya gedən yolları kəşmişdi. Leytenant Daus dağlardan yol tapmaq üçün doqquz gün müvəffəqiyyətsizliklə əlləşdikdən sonra Cekson limanına qayıtmağa məcbur olmuşdu. Həmin bu ildə kapitan Tenc də belə müvəffəqiyyətsiz

yətsiz təşəbbüs etmişdi. Dausun və Tencin müvəffəqiyyətsizliyi digər tədqiqatçıları bu çətin vəzifədən uzaqlaşdırdı. Yalnız üç il sonra 1792-ci ildə Mərkəzi Afrikanın cəsur tədqiqatçısı polkovnik Peterson bu təşəbbüsü təkrar etməyi qəət etdi, ancaq o da müvəffəqiyyətsizliyə uğradı. Lakin sonrakı il İngiltərə donanmasının adi bir bosmanı Qaukins ondan qabaqkı adamlardan iyirmi mil çox olaraq ölkənin içərilərinə getmişdi. Qalan on səkkiz il ərzində məşhur Bass və mühəndis Barelenin iki yeni təşəbbüsünü qeyd etmək olar. Lakin bu təşəbbüslər də müvəffəqiyyətsizliklə qurtarmışdır. Nəhayət, 1813-cü ildə Sidneyin qərbindən yol tapılmışdır. Qubernator Makari 1815-ci ildə bu yoldan istifadə edərək, mavi dağların o tayında Batxorst şəhərini salmışdır. Bu zamandan başlayaraq yeni qitə ilə tanışlıq sürətlənir. Üç yüz mil ölkənin içərilərinə getmiş Qorsbi və Oksley, 37-ci paralelin keçdiyi Tufold limanında yola düşmüş Qovel və Qun, 1829-cu ildə Darlinq və Myorrey çaylarının axınına tədqiq etmiş kapitan Şturt – bu tədqiqatçılar ordusu – coğrafiyanı yeni məlumatlarla zənginləşdirmiş və müstəmləkənin inkişaf etməsinə kömək etmişlər.

Robert:

– Otuz altı! – dedi.

– Çox gözəl, – deyə Paqanel cavab verdi. – Mən mərci udacağam! 1840 və 1841-ci illərdə Avstraliyanı gözmüş Eyre və Leyxardı da; 1845-ci ildə Avstraliyaya ikinci dəfə gəlmiş Şturtu, 1846-cı ildə Qərbi Avstraliyanı gözmüş Qreqori və Gelpman qardaşlarını; 1848-ci ildə Şimali Avstraliyada Viktoriya çayını tədqiq etmiş Kennedini; Qreqorinin 1852-ci ildəki səyahətini, Austinin 1854-cü ildəki səyahətini; yenə də 1855-ci ildən 1858-ci ilə qədər Qreqori qardaşlarının səyahətini (onlar qitənin şimal-qərbinə tədqiq etmişlər); Torres gölüne qədər getmiş Bebecəni və nəhayət, Avstraliya tarix kitablarında şöhrət tapmış, qitəni üç dəfə cəsarətlə qət etmiş Stüartı yada salaq. Onun, ölkənin içərilərinə olan birinci səfəri 1860-cı ildə olmuşdur. Sonralar istəsəniz Avstraliyanın dörd dəfə cənubdan şimala necə qət edildiyini mən sizə danışaram; indi isə bu uzun ad siyahısını elmin cəsur döyüşçüləri: Demister qardaşları, Klarkson və Xarper, Byörk və Uils, Neylson, Uoker, Lensboro, Mak-Kinley və Qovitinin adı ilə qurtarıram.

– Siz artıq əlli altı adamın adını çəkdiniz! – deyə Robert qışqırdı.

– Görürsünüzmü, mayor, mənim sizə yazığım gəlir, çünki Düper, Buqenvil, Fis-Roye, Viqlyem və Ştokenin adlarını çəkmirəm.

Adların çoxluğundan məğlub olmuş mayor:
 – Kifayətdir, – deyə dilləndi.
 Paqanel onun sözlərinə əhəmiyyət vermədən:
 – Peru, Kuaye, Benn, Kenninqem, Terin adını çəkmirəm, – deyö davam etdi.
 – İnsaf edin!
 – Diksonun, Strelskinin, Reydin, Mitçelin adını hələ çəkmirəm...
 Ürəkdən qəhqəhə çəkən Qlenarvan dedi:
 – Dayanın. Paqanel, yazıq Mak-Nabsı şil-küt etməyin. Mərhəmətli olun. Axı özünü artıq məğlub hesab etdi!
 – Bəs onun karabini hanı? – deyö alim tontənə ilə soruşdu.
 Mayor toləsik:
 – Tüfəng sizindir, Paqanel, – dedi. – Mən onu sizə verməyə çox heyfsilənirəm, ancaq sizin kimi yaddaşı olan bir adamın nəinki karabin tüfəngi, bütöv bir artilleriya muzeyini mərc gəlib uda biləcəyini etiraf etməliyəm.
 – Doğrudan da Avsraliyanın tarixini bundan yaxşı bilmək olmaz, – deyö Elen qeyd etdi. – Paqanelin nəzərindən nə bir ad, nə də balaca bir fakt qaça bilmişdi...
 – Faktlara gəlincə... – deyö mayor şübhə ilə başını yırğaladı.
 – Necə! Mak-Nabs, siz yenədəmi öz dediyinizdən əl çəkmirsiniz?
 – deyö coğrafiyaşünas qışqırdı.
 – Mən yalnız onu demək istəyirəm ki, yəqin Avstraliyanın kəşfinin bütün təfsilatı sizə məlum deyildir, – deyö mayor təvazökarlıqla cavab verdi.
 Paqanel qürurla:
 – Bu ola bilməz! – dedi.
 – Mən sizə məlum olmayan bir təfsilatı danışsam, karabin tüfəngini mənə qaytararsınız mı?
 – O dəqiqə, mayor!
 – Razısınız mı?
 – Razıyam.
 – Çox yaxşı, Paqanel, bilirsiniz mi Avstraliya nə üçün Fransaya mənsub deyildir?
 – Lakin mənə elə gəlir ki...
 – Yaxud, daha doğrusu, ingilislər bu barədə nə deyirlər?
 – Bilmirəm, – deyö coğrafiyaşünas utanaraq cavab verdi.

– Belə ha. Onu bilin ki, əslində heç də qorxaq bir adam olmayan kapitan Boden 1802-ci ildə Avstraliya qurbağalarının qurultusundan qorxaraq lövbər qaldırıb bir daha ora qayıtmamaq üçün qaçdığından, Avstraliya Fransaya mənsub olmamışdır.

– Necə? – deyö alim qışqırdı. – İngilislər bunu təsdiq etməyə cürətmi edirlər? Axı bu dözülməz bir böhtandır!

– Doğrudan da, bu acı bir zarafətdır, bununla belə hər bir ingilis bu əhvalatı bilir, – deyö mayor onunla razılaşdı.

– Bu heç bir şeyə oxşamır! – deyö Paqanel təlaşa düşdü. – Doğrudan mı İngiltərədə belə axmaq bir sözə inanırlar?

Qlenarvan ümumi qəhqəhə içərisində:

– Təəssüf ki, inanırlar, əziz Paqanel, – deyö təsdiq etdi. – Doğrudan mı siz bu barədə heç bir şey eşitməmişsiniz?

– Qətiyyən eşitməmişəm! Ancaq mən buna ziddəm. İngilislər özü bizi “qurbağayeyən” adlandırırlar. Necə ola bilər ki, bizi yediyimiz qurbağalardan qorxmaqda günahlandırsınlar.

– Lakin bu belədir, Paqanel, – deyö mayor təvazökar bir təbəssümlə cavab verdi.

Beləliklə, Purdey-Moor firmasının gözəl karabini mayor Mak Nabsda qaldı.

V FƏSİL

HİND OKEANI COŞUR

Bu söhbətdən iki gün sonra Con Manqls günortaüstü dənizə baxaraq “Dunkan”ın 113°37′ uzunluq dairəsində 37°01′ en dairəsində olduğunu bildirdi. Səmişinlər xəritəyə baxaraq gəminin Bernulli burnundan cəmi 5 dərəcə uzaqda olduğunu sevinclə təsdiq etdilər. İndi gəmi Hind okeanının Avstraliya qitəsinə yuduğu hissəsilə gedirdi. Beləliklə, güman etmək olardı ki, üç-dörd gündən sonra Bernulli burnu üfüqdə görünəcəkdir.

Bu zamana qədər arxadan əsən qərb küləyi gəminin yeriməsinə kömək edirdi. Lakin son günlərdə bu külək yavaş-yavaş sakitləşib dekabrın 13-də tamamilə kəsildi. Yelkənlər gücsüz bir vəziyyətdə dördən asılı qaldı; buxar maşını olmasaydı, “Dunkan” küləksiz və sakit dənizdə donub qalmalı olacaqdı. Belə hava uzun zaman davam edə

bilərdi. Dekabrın 13-də axşam Qlenarvan bu barədə Con Manqls ilə danışdı. Cavan kapitan kömür ehtiyatının sürətlə azaldığını gördükdə, dənizin belə sakit olmasından çox kədərlandı.

Ən xəlif yəldən belə istifadə etmək üçün o, gəminin bütün yelkənlərini qaldırmağı əmr etdi, lakin matrosların dediyi kimi, bu cür yel hətta şlyapanı doldurmaq üçün belə çatmırdı. Qlenarvan dedi:

– Nə təhər olursa-olsun şikayət etmək lazım deyildir, qarşıdan əsən yəldənsə yelin heç olmaması yaxşıdır.

– Siz haqlısınız, ser, – Con Manqls cavab verdi, – lakin havanın belə gözlənilmədən durğunlaşması, onun kəskin sürətdə dəyişəcəyini xəbər verir. Elə məni narahat edən də budur. Axı biz mussonlar¹ sahəsinin sərhədindəyik. Bu küləklər oktyabrdan aprele qədər şimal-şərq istiqamətilə əsir. Musson bu istiqamətlə əssə, bizim gəminin üz-məsini xeyli yubandıracaqdır...

– Çarəmiş nədir, Con. Vəziyyətlə barışmaq lazımdır. Axı bu bizi bir o qədər də ləngitməz.

– Əlbəttə, fırtına qopmasa çox ləngimərik.

Qlenarvan gözlerini tamamilə buludsuz olan göyə qaldırıb:

– Siz fırtınanı gözləyirsiniz? – deyə soruşdu.

– Bəli, ser. Mən bunu sizə deyirəm, – deyə cavan kapitan tələsik əlavə etdi, – lakin missis Qlenarvan və miss Qrantı qorxutmaq lazım deyildir.

– Doğrudur. Lakin siz nə üçün belə düşünürsünüz?

– Fırtınanın yaxınlaşdığını göstərən dürüst əlamətlər vardır. Göydə buludun olmaması ilə təsəlli tapmaq olmaz. Bu çox aldadıcı bir əlamətdir. Artıq iki gündür ki, barometr aşağı düşür. Bu gün barometr aşağı düşməsi ciddi bir təlaş oyadır: normal yeddi yüz altmış əvəzinə barometr yeddi yüz otuz bir millimetrdə dayanmışdır. Bu, təhlükəli bir xəbərdir. Xüsusilə cənub dənizlərində buna etina etməmək olmaz. Mən cənub dənizlərində artıq amansız fırtınalarla tanış olmuşam. Su buxarlarının qütbə yaxın buzlar üzərindəki geniş fəzədə sıxlaşması burada qüvvətli hava cərəyanları yaradır. Buradan da gəmilər üçün az təhlükəli olmayan siklonlar, fırtınalar, qasırğalar əmələ gətirən qütb küləkləri ilə ekvator küləklərinin mübarizəsi başlayır.

¹ Mussonlar – başlıca olaraq tropik qurşaqla qışda qitələrdən okeana, yayda isə okeandan qitələrə əsən daimi küləklərdir.

– Con, “Dunkan” möhkəm gəmidir və onun kapitanı məharətli dənizçidir, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Qoy fırtına başlasın, biz özümüzü qorumağı bacarıyıq.

Əvvəlcə fırtınanın yaxınlaşdığını Con Manqls dənizçilərə məxsus sövq-təbii bir hisslə duymuşdu.

Barometrdeki cive sütununun aşağı düşməsindən özünün haqlı olduğuna inanən cavan kapitan, fırtınanı qarşılamaq üçün zəruri olan bütün hazırlıq işlərini gördü. Gəmini ciddi sınaqlar gözlədiyini ona barometr əvvəlcədən bildirmişdi və buludsuz göy barometrin göstərişinə zidd getsə də o, bu cihaza inanırdı.

Hava cərəyanları atmosfer təzyiqi yüksək olan yerdən atmosfer təzyiqinin az olduğu yerə axır. Bu yerlər bir-birinə nə qədər yaxın olsalar, küləyin sürəti də bir o qədər çox olur.

Con Manqls bütün bu gecəni kapitan körpüsündə keçirdi. Saat on birə yaxın cənub tərəfdə göyün üzünü buludlar örtüdü. Con Manqls hamını yuxarı çağırıb fok, staksel və marseldən başqa bütün yelkənləri salmağı əmr etdi. Gecəyarısı saf külək əsdi, bu külək getdikcə bərkidi və hava hissəciklərinin bir-birinə qarışması sürəti saniyədə on iki metrə çatdı. Heç bir şeydən şübhə etməyən səmişinləri küləyin uğultusu, dorun cırıltısı, yelkənlərin şappıltısı, gəminin içərisindəki avar-kəmələrin şikayətli səsi yuxudan oyatdı. Paqanel, Qlenarvan, mayor və Robert, kimisi maraqlı üzündən, kimisi öz köməyini kapitana təklif etmək məqsədilə göyertəyə çıxdılar.

Hələ dünən axşam buludsuz və ulduzlu olan göy indi qara buludlarla örtülmüşdü.

– Qasırğadır mı? – deyə Qlenarvan sadəcə olaraq Con Manqlsdan soruşdu.

– Hələ yox, ancaq tezliklə başlayacaq, – deyə Con Manqls cavab verdi.

Bu sözlərdən sonra kapitan marsel yelkənini salmağı əmr vermək üçün, gəmi sahibinin yanından ayrıldı. Matroslar coşmuş küləklə mübarizə edərək yelkənin külək tutan sahəsini çətinliklə azaltdılar. Con Manqls gəmini daha möhkəm etmək və onun yırgalanmasını azaltmaq üçün, yelkənləri mümkün qədər saxlamaq istəyirdi.

Bu iş qurtarıqdan sonra, o, Tom Austin və bosmanı yanına çağıraraq dəqiqədəqiqə qüvvətlənə biləcək qasırğaya hazırlaşmağı onlara əmr etdi. Matroslar qayıqları bərk-bərk bağladılar, gəminin burnunda

olan topu falşbortla mühafizə etdilər. Kəndirləri bərkitdilər, bütün anbar qapaqlarını möhkəmcə bağladılar. Con bir an da olsun özünün kapitan körpüsündəki döyüş postundan ol çökməyərək göyə baxır, sanki göyün bərk-bərk gızlədiyi sirri öyrənmək istəyirdi.

Bu anda barometr yeddi yüz iyirmi doqquz millimetrə endi; bu isə öz-özlüyündə qorxaq adamı əndişəyə sala bilərdi. Ştormqlass¹ qasırğa qopacağını xəbər verirdi.

Gecə saat birə yaxın idi. Gəminin yırgalanmasından oyanmış Elen və Meri göyertəyə qalxmaqdan qorxmədilər. İndi külək saniyədə iyirmi səkkiz metr sürətlə əsirdi; külək gəminin kəndirləri arasında vıyıldayırdı. Dəmir kəndirlər nəhəng bir mizrabla çalınan simlər kimi səslənirdi; küləyin şiddətindən yelkənlər elə şappıldayırdı ki, elə bil top atılırdı; qasırğanın qaldırmış olduğu böyük dalğalar gəmiyə doğru qaçıb onu su ilə doldurmağa çalışırdı. Lakin gözəl gəmi, dalğaların qəzəbinə rişxənd edirmiş kimi onların arasından asanlıqla çıxırdı.

Con Manqls, Elenlə Merini görüb cəld onlara yaxınlaşdı və kayuta qayıtmalarını xahiş etdi. Dalğalar göyertənin üstündən artıq bir neçə dəfə aşmışdı və göyertədə qalmaq indi çox təhlükəli idi. Qasırğa çox qüvvətlə səsləndiyindən Elen cavan kapitanın xahişini güclə eşitdi.

Bir saniyəlik sükut zamanı Elen:

– Təhlükə vardırmi? – deyə soruşdu.

– Heç bir təhlükə yoxdur, – deyə Con Manqls cavab verdi, – ancaq sizə göyertədə durmaq olmaz.

Elen və Meri Qrant, yalvarışa daha çox oxşayan bu əmrə tabe olub, ümumi kayutun qapısına çatar-çatmaz, böyük bir dalğa qüvvətlə göyertəyə çırpılarak bütün gəmini titrətdi. Külək getdikcə şiddətlənirdi, dor ağacları yelkənlərin ağırlığından əyilirdi, gəmi elə bil ki, dalğaların əlində bir oyuncaq idi.

– Foku kəndirlərə keçirin! – deyə Con Manqls komanda verdi. – Marsel və bramseli salın!

Matroslar öz yerlərinə atıldılar. Fallar salındı, kəndirlər bərkitildi, marsel və bramsel bir anlığa, hətta qəzəbli təbiətin hayqırtısını belə boğan bir gurultu ilə yerə düşdü. Bacalarından burum-burum qara tüs-

¹ Ştormqlass – içerisinde kimyevi məhlul olan şüşə qabdır. Bu məhlul küləyin gücündən, atmosferin elektrikləşməsindən və atmosfer təzyiqindən asılı olaraq rəngini dəyişmək qabiliyyətinə malikdir.

tü çıxan “Duncan” dalğaların üzərindən sıçrayaraq pərləri ilə suyu yarırırdı.

Qlenarvan, mayor, Paqanel və Robert qorxuqarşq bir sevincle gəminin təbiətlə mübarizəsinə baxırdılar. Onlar çarpayılardan torlarından yapışmışdılar; birco kəlmə ilə belə fikirlərini bir-birlərinə deməyə imkanları olmadığından, onlar dinmədən nəzərləri ilə fırtına quşlarının dəstəsini, pis havanın göydə uçan bu mənhus cərçilərini izləyirdilər.

Bu anda qulaqbatırıcı bir fit səsi, hətta qasırğanın uğultusunu belə boğdu. Bu, buxar bacasından deyil, bilavasitə qazanın klapanlarından qüvvətlə çıxan buxarın səsi idi. Həyəcanlı bir fit eşidildi. Gəmi xeyli yana oyıldı və sükan başında dayanmış Vilson dalğaların gözlənilməz zərbəsi ilə yerə sərilirdi. “Duncan” başsız qaldı və böyrünü dalğalara tərəf çevirdi. Con Manqls kapitan körpüsünün məhaccərindən əyilərək:

– Nə oldu? – deyə soruşdu.

– Gəmi yana əyilir, – deyə Tom Austin cavab verdi.

– Sükan başsız qalmışdırmi?

– Maşın şöbəsində kapitanı çağırırlar, – deyə mexanikin səsi eşidildi.

Con pilləkənlə aşağı endi. Maşın şöbəsini buxar buludu doldurmuşdu. Maşınların silindrlərinin porşenləri işləmirdi, şatunlar dişli çarxı dolandırmırdı. Mexanik, maşının ciddi sürətdə xarab olduğunu görüb qazanların partlamasından qorxaraq buxarı onlardan buraxdı.

– Nə var? – deyə kapitan soruşdu.

– Pərlərə nə işə olmuşdur. İşləmir. Ya sınımış, ya da ki, əyilmişdir.

– Pərləri boş buraxmaq lazımdır!

– Mümkün deyil.

Mexanik haqlı idi. İndi pərləri təmir etmək haqqında düşünmək vaxtı deyildi. Pərlərin işləməməsi və bütün maşının sıradan çıxması ilə barışmaq lazımdı. Göyertəyə qayıdıb indiyə qədər gəmiyə düşmənlə olan küləyi yelkənlərin vasitəsilə gəminin müttəfiqi etməkdən başqa Con Manqlsın çarəsi qalmamışdı.

O, vəziyyəti iki kəlmə ilə Qlenarvana izah edib ondan və digər sərnəşinlərdən kayutlara getmələrini xahiş etdi. Lakin Qlenarvan göyertədən getmək istəmirdi. Con Manqls qətiyyətlə:

– Ser, göyertədə ancaq mənim dənizçilərim və mən qalmalıyıq. Gedin. Dalğalar hər dəqiqə göyertəyə atılaraq qapaqlarına gələn hər bir şeyi yuyub apara bilər.

– Axı bizim sizo faydamız dəyə bilər...

– Gedin, ser! Belə lazımdır. Bu dəqiqə gəminin sahibi mənəm. Gedin, mən bunu tələb edirəm!

Bir halda ki, Con Manqls özü belə danışdı, vəziyyətin çox ciddi olduğu aydın idi. Qlenarvan, kapitanın əmrinə itaət etməkdə yol yoldaşlarına nümunə göstərməli olduğunu anladı. O, Paqanel, Robert və mayor göyertədən gedib təbiətlə olan mübarizənin sonunu ümumi kayutda təlaşla gözləyən Elen və Meri ilə yanaşı oturdular. Qlenarvan kayuta girərkən:

– Bu Con zirək oğlandır! – dedi.

– Elədir, – deyə Paqanel cavab verdi. – O mənə, sizin böyük Şekspirin “Fırtına” əsərindəki bosmanı xatırladır. Bu bosman göyertəyə çıxmış krala o zaman qışqıraraq belə demişdi: “Təbiətə əmr edib onu bu dəqiqə sakitləşdirməyi bacarırsınızsa, əmr edin! Bacarmırsınız rədd olun!”.

Con Manqls bu zaman bir an belə vaxtını itirmədən pərlərin xarab olması üzündən əmələ gələn fəlakətli vəziyyətdən gəmini çıxarmaq üçün hər bir tədbiri gördü. Gəminin götürdüyü istiqamətdən mümkün qədər az kənara çıxmaq üçün, o, gəmini özbaşına buraxmağı qərara aldı. Bunun üçün yelkənləri qaldırıb gəmini küləyin çəpinə aparmaq lazımdı. Matroslar cəld qrotdarda halqalı marsel və fok-staksel yelkənlərini açdılar və “Duncan” küləyin əks istiqaməti ilə getməyə başladı.

Gözlənilməz qabiliyyətinə malik olan gəmi, böyürləri mahımlanan cins at kimi sürətlə gedirdi. İndi hər şey yelkənlərin davam gətirib-gətirməyəcəyindən asılı idi... Düzdür, bu yelkənlər ən yaxşı Şotlandiya kotanından tikilmişdi, ancaq belə qasırğanın təzyiqinə hansı bir parça dözə bilərdi?

İndi dalğalar gəminin ən möhkəm hissəsinə çarpırdı. Bundan başqa, Con Manqlsın bu manevrinin üstünlüyü bir də onda idi ki, gəmi öz istiqamətindən az kənara çıxırdı. Bununla belə bu gediş təhlükəsiz deyildi, çünki gəmi iki nəhəng dalğanın arasındakı boşluğa düşüb bir daha oradan çıxmaya bilərdi. Lakin Con Manqlsın başqa çarəsi olmadığından, dorlar və yelkənlər tab gətirənə qədər, gəmini özbaşına buraxmağı qərara aldı. Öz cavan kapitanlarının hər bir əmrini icra etməyə hazır olan bütün dənizçilər göyertədə idilər.

Gecənin qalanını bu vəziyyətdə keçirdilər. Sabah açılarkən hamı qasırğanın sakitləşəcəyinə ümid edirdi. Bu boş ümid idi!

Səhər saat səkkizə yaxın külək daha da bərkidi. İndi külək saniyədə otuz beş metr sürətlə əsirdi. Bu artıq tufan idi!

Con heç bir şey danışmırdısa da, ürəyində gəmi və sərnəşinlərin halına yarırdı. “Duncan” şiddətlə elə ləngər vururdu ki, gəminin bütün gövdəsi şikayətlə cırlayırdı. Bəzən dorların kəlləsi dalğalara toxunurdu. Elə bir an oldu ki, bütün dənizçilər əyilmiş gəminin bir daha dikəlməyəcəyini güman etdilər. Matroslar əllərində balta artıq dorları kəsməyə atılmışdılar ki, birdən yelkənlər, çoxlu tufəngdən atılan yaylım atəşini andıran bir səslə dorlardan qopub nəhəng albatros kimi uçdu.

“Duncan” dikəldi. Lakin yelkənlərin küləyə qarşı yaratdığı istinaddan məhrum olmuş gəmini dalğalar o tərəf-bu tərəfə elə atırdı ki, dorlar hər dəqiqə sınmaq dərəcəsinə gəlirdi. Gəminin gövdəsini lərzəyə gətirən belə bir ləngərə heç bir gəmi davam gətirə bilməzdi.

Adama elə gəlirdi ki, gəminin yanlarındakı çatlaqlardan bu dəqiqə su içəri dolacaqdır.

Con Manqlsın for-stenqi-staksel yelkənini qaldırıb küləyin istiqamətilə getməkdən başqa çarəsi yox idi. Ancaq bu o qədər də asan iş deyildi. Külək, demək olar ki, artıq qurtarmış bir işi iyirmi dəfə yenedən görməyə məcbur edirdi və yalnız gündüz üçə yaxın yelkən fok-dorun kəndirinə bağlanıb küləklə doldu. Gəminin dalından əsən küləyin vasitəsilə “Duncan” ağılagəlməz bir sürətlə irəli getməyə başladı. Külək gəmini şimal-şərqə aparırdı. Con Manqls diqqət yetirdi ki, gəminin sürəti azalmasın, çünki onların nicatı gəminin sürətindən asılı idi. “Duncan” bəzən küləyin eyni istiqamətə qovduğu dalğaları keçərək burnu ilə onları yarıb nəhəng bir balına kimi suya soxulurdu. Lakin bəzən də elə olurdu ki, gəminin hərəkətinin sürəti dalğaların sürəti ilə bərabər olurdu! Belə olduqda sükan işləmir və gəmi az qala böyrü üstə çevrilərək, aciz-aciz o tərəf-bu tərəfə atılmağa başlayırdı.

Nəhayət, elə də olurdu ki, dalğalar gəmidən yeyin gedirdi; bu zaman dalğalar göyertəyə dolub sərbəst olaraq gəminin dalından burnuna qədər yuvarlanırdı.

Dekabrın 15-i və ertəsi günün gecəsi “Duncan”ın vəziyyəti təhlükəli qaldı. Ümidi ümitsizlik, ümitsizliyi isə yenedən ümid əvəz edirdi. Con Manqls bir an da olsun öz yerini tərk etməzdi; bu müddət ərzində o, heç bir şey yeməmişdi. Özünü itirməyən, xaricdən tamamilə sakit görünən cavan kapitan, doğrudan da, əzablı bir təlaş ke-

çirirdi. O, gərginliklə dənizə baxaraq buludla örtülmüş şimal üfəqünü nəzərləri ilə dolib keçmək istəyirdi.

Kapitanın tələş etməyə, doğrudan da, haqqı vardı: küləklə öz yolundan kənara atılmış “Dunkan” böyük bir sürətlə Avstraliya sahillərinə doğru gedirdi. Con Manqls onun gəmisini naməlum bir cərəyanın apardığını hiss edirdi. Gəmi hər dəqiqə qayaya toxunub parça-parça ola bilərdi. Kapitanın hesabına görə, küləklə getmiş olsalar sahilə on çoxu iyirmi mil qalmışdı. Sahilin yaxınlığı gəminin məhv olması, fəlakətə uğraması qorxusunu törədirdi: belə bir fırtınada sahilə yan almaq haqqında düşünməyə dəyməzdi. Açıq okeanda üzmək yüz dəfə bundan yaxşı olardı. Burada heç olmazsa gəmi dalğaların zərbəsindən özünü müdafiə edə bilərdi. Lakin qasırğa gəmini sahilə atarsa labüd olaraq məhv olacaqdı.

Con Manqls Qlenarvanı öz yanına çağırıb gəmini nə kimi bir təhlükə təhdid etdiyini ona açıqca söylədi. O, Qlenarvanı xəbərdar etdi ki, bəlkə “Dunkan”ı sahilə atmaq lazım gələcəkdir.

– Mümkün olarsa, sənişinləri və komandanı xilas etmək üçün gəmini qurban edəcəyəm, – deyə o, sözünü bitirdi.

– Yaxşı, Con, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

– Bəs missis Qlenarvan, miss Qrant?

– Mən onları axırıncı dəqiqədə, gəmini qurtarmağa artıq heç bir ümid olmadıqda, xəbərdar edəcəyəm. Siz mənə xəbər verərsiniz.

– Yaxşı, ser, mən sizə xəbər verərəm.

Qlenarvan sənişinlərin yanına qayıtdı, onlar təhlükənin nə qədər böyük olduğunu təsəvvür etməsələr də, bunu duyurdular. Elen və Meri özlərini öz yol yoldaşları olan kişilər kimi mürdənəliklə aparırdılar. Paqanel hava cərəyanlarının istiqaməti haqqında danışdı; onu diqqətlə dinləyən Robertə küləklər haqqında maraqlı təfəsilat danışaraq siklonları qasırğa və fırtınalarla müqayisə edirdi. Mayor fatalist-mü səlməna məxsus bir sakitliklə qasırğanın sonunu gözləyirdi.

Dekabrın 16-da, səhər saat on birə yaxın qasırğa elə bil ki, sakitləşdi, rütubətli duman dağıldı və Con Manqls sübh işığında altı mil uzaqda düzəngah bir sahil gördü. Gəmi tam sürətlə birbaşa bu sahilə doğru gedirdi. Əlli fut hündürlüyü olan böyük dalğalar, dənizdə yuvarlanırdı. Con Manqls anladı ki, suyun dibində dayağı olmadan dalğalar bu qədər yüksəyə qalxmaz. O, Tom Austinə:

– Görünür, burada qumlu laylar vardır, – dedi.

– Mən də elə düşünürəm, – deyə kapitan köməkçisi cavab verdi.

– İş xarəbdir, – deyə Con yenidən dilləndi. – Layların arasından keçməyə yol tapmasaq, “Dunkan” məhv olacaqdır...

– İndi yüksək qabarmadır, kapitan, bəlkə də biz layların üstündən keçə bildik.

– Nə danışsınız, Austin! Bir bu dalğalara baxın. Bircə an layda dayansaq, dalğalar bizi dərhal parça-parça edər.

Bu aralıq “Dunkan” for-stenqi-staksel yelkəni ilə coşqun bir sürətlə sahilə doğru getməkdə davam edirdi. Çox çəkmədən gəmi laylardan iki mil uzaqda olan bir yerə yaxınlaşdı. Havaya qalxan duman parçaları qurunu hər an gözəndən itirirdi. Bununla belə Con Manqlsa elə göründü ki, ləpə dəyirən köpüklənən xəttin o tayında daha sakit bir hövzə vardır. “Dunkan” ora girə bilsəydi təhlükə nisbətən az olardı.

Lakin hövzəyə necə girməli?

Con sənişinləri göyertməyə çağırdı. O, istəyirdi ki, gəmi qəzaya uğrayarkən sənişinlər göyertədə olsunlar.

Sənişinlər coşmuş dənizə tələşlə baxırdılar. Meri Qrantın rəngi qaçmışdı. Qlenarvan sakitcə cavan kapitana dedi:

– Con, mən öz arvadımı xilas etməyə çalışacağam, ya da ki, onunla birlikdə öləcəyəm. Meri Qrantın qayğısına qalın...

Con Manqls əlini furajkasının günlüyünə aparıb:

– Baş üstə, ser, – deyə cavab verdi.

“Dunkan” artıq laylardan bir neçə kabeltov uzaqda idi. Qabarmanın uca suyu, şübhəsiz ki, quma toxunmadan bu təhlükəli yerin üstündən keçib getməyə imkan verirdi. Lakin gəmini yüksəyə qaldıraraq sonra dərin boşluğa çıxan böyük dalğalar onu dənizin dibinə çırpa bilərdi. Ah, bir anlığa dənizi sakitləşdirmək mümkün olsaydı!

Con Manqlsın başına birdən bir fikir gəldi.

– Yağ, – deyə o qışqırdı. – Uşaqlar, yağ! Suiti yağı ilə doldurulmuş boçkaları bura götürün.

Kapitanın fikrini komanda dərhal anladı. O, bəzən gözəl nəticə verən bir vasitəni tətbiq etmək istəyirdi: bir qat sıyıq yağ tökməklə dalğaların qəzobini sakitləşdirmək olar; bu yağ qatı dənizin səthinə yayılaraq dalğaları zəiflədir. Yağ, dalğaları dərhal sakitləşdirərsə də təsiri qısa olur. Gəmi dənizin bu süni sürətdə hamarlaşdırılmış səthin-

dən keçdikdə, yağ çəkilib və dəniz ikiqat qəzəblə coşmağa başlayır. İkinci dəfə həmin yerdən üzməyə cürət edən gəminin vay halına!..¹

Təhlükədən gücləri birə-on artmış komanda suiti yağı ilə dolu boçkaları dərhal yuvarlayıb göyertəyə gətirdilər. Boçkaların altını çıxarıb onları bəkort və ştirbortun məhəccərinə qaldırdılar.

– Tökməyin! Mənim komandamı gözləyin! – deyərək əlverişli bir fürsət gözləyən Con Manqls qışqırdı.

İyirmi saniyədən sonra gəmi layın lap yanında idi, su qəzəblə qaynayıb burulurdu. Firsətdi.

– Tök! – deyərək kapitan qışqırdı.

Boçkaları dərhal çevirdilər və yağ lülə-lülə dənizə töküldü. Yağ təbəqəsi coşmuş dənizi həmişə sakitləşdirdi və “Dunkan” suyun hamar səthi ilə gedib sakit hövzəyə girdi. Gəmi keçdikdən sonra dəniz onun dalında onqat qüvvə ilə hayqırırdı.

VI FƏSİL

BERNULLİ BURNU

Con Manqls ilk növbədə tələsik hər iki lövbəri buraxdı. Hövzənin dibi yerə çökmüş çınqıldan ibarət olduğu üçün lövbərləri yaxşı saxlayırdı. Beləliklə, gəmini yerindən qopmaq təhlükəsi təhdid etmirdi. Bu qədər müsibət və təhlükədən sonra, nəhayət “Dunkan” tağşəkilli təpələrlə okean küləklərindən qorunan balaca limanda sakit bir sığınacaq tapdı.

Qlenarvan cavan kapitanın əlini bərk-bərk sıxıb:

– Sağ olun, Con, – dedi.

Con, bu iki kəlmə ilə çəkdiyi bütün zəhmətlər üçün mükafat aldığı hiss etdi. Keçirmiş olduqları təlaş haqqında Qlenarvan bir kəlmə olsun danışmadı, odur ki, nə Elen, nə Meri Qrant, nə də Robert necə müdhiş bir təhlükədən yaxa qurtardıqlarını həтта duymadılar.

İndi mühüm bir məsələni aydınlaşdırmaq lazımdı: fırtına “Dunkan”ı Avstraliya sahillərinin hansı yerinə atmışdı? Otuz yeddinci paraleldən onu uzağamı aparmışdı? Bernulli burnu buradan hansı məsa-

¹ Buna görə də eyni istiqamətdə başqa gəmi gəlirsə, bu üsulu işlətməyi dəniz qanunları kapitanlara qadağan edir.

fədə idi? Bu suallar Con Manqlsa verilmişdi. Bir dəqiqəliyə parlaman günəşdən istifadə edərək, o, müşahidə aparıb noticəni xəritədə qeyd etdi.

Ümumiyyətlə, “Dunkan” öz yolundan çox yox, cəmi iki dərəcə kənara çıxmışdı. Gəmi 136°12’ uzunluq dairəsində və 35°07’ en dairəsində, Fəlakət burnunun yanında idi.

Belə mənhus adı olan bu burnu, Kenquru adasının dənizə çıxmış hissəsində, Bord burnunun üzbuüzündə yerləşmişdir. Bu iki burnu arasında iki dərin körfəz: şimalda – Spenser, cənubda – Müqəddəs Vinsent körfəzinə çıxan Tədqiqatçılar boğazı vardır. Müqəddəs Vinsent körfəzinin şərq sahilində Cənubi Avstraliya əyalətinin paytaxtı Adelaida limanı yerləşmişdir.

1836-cı ildə salınmış Adelaida şəhərinin qırx min əhalisi vardır. Bu, tamamilə müasir və zəngin bir şəhər olsa da əhalisi sənayedən çox əkinçiliklə məşğul olur. Buna görə də şəhərdə aqronom mühəndisdən çoxdur, ticarət və sənayenin hörməti isə yoxdur.

Qasırgı zamanı zədələnmiş “Dunkan”ı Adelaidada təmir etmək olardımı? Bunu demək çətindi. Con Manqls bunun nə cür bir zədə olduğunu yoxlamağı dalgıca əmr etdi. Dalgıç pərlərin əyildiyini və axterştevenə toxunduğunu, bunun nəticəsində hərəkət edə bilmədiyini bildirdi. Bu o qədər ciddi bir zədə idi ki, onun Adelaidada düzəldiləcəyinə bel bağlamaq çətindi.

Uzun müzakirədən sonra Qlenarvan və Con aşağıdakı qərara gəldilər. “Dunkan” yelkənlər vasitəsilə Avstraliya sahilləri boyu gedib yolu üstündə fəlakətə uğramış “Britaniya” gəmisinin izini axtaracaqdır. Gəmi, Bernulli burnunda dayanacaqdır. Orada, bütün gəmi fəlakətləri haqqında yerli əhalidən hər cür məlumat almaq olardı. Buradan gəmi Melburna, quru tərsanəyə təmirə gedəcəkdir. Gəmi təmir olunub qurtardıqdan sonra yenidən dənizə çıxıb şərq sahilini boyunca “Britaniya”-nı axtarmağa davam edəcəkdir.

Bu qərarı hamı bir səsle bəyəndi. Con Manqls arxadan esən birinci küləkdən istifadə edərək lövbəri qaldırmaq qərarına gəldi. O, çox gözləməli olmadı. Axşamüstü dəniz tamamilə sakitləşdi və bir az əvvəlki qəzəbli qasırganı xəfif ləpə əvəz etdi. Gəmi yola düşmək üçün hazırlaşmağa başladı. Cırılmış yelkənləri dəyişdilər. Səhər saat dördə matroslar lövbərləri qaldırıb yelkənləri açdılar və “Dunkan” xırdaca ləpələrin üzərində yırğalanaraq Avstraliya sahilini boyu ilə üzdü.

İki saatdan sonra Fəlakət burnu artıq gözdən itdi və gəmi gəlib Tədqiqatçılar boğazına çatdı. Axşamüstü Borb burnunu ötərək Balaca Avstraliya adalarının başlıcası olan Kenquru adası boyunca getdi. Dənizdən adanın gözəl mənzərəsi vardır. Onun sahili yamyaşıldır. Meşələrinde saysız-hesabsız kenquru sürüləri yaşayır.

Ertəsi günü Qlenarvan, adanın sahilini gözdən keçirmək üçün qayıqlar göndərilməsini əmr etdi. Kenquru adası 360 en dairəsində yerləşmişdir. Qlenarvan isə 360 ilə 380 en dairəsi arasında yoxlanılmamış bir parça da yer qoymaq istəmirdi.

Dekabrın 18-də, gündüz, əsl yelkənli gəmi kimi bütün yelkənlərini qaldıraraq üzən "Dunkan" Görüş limanı sahillərinin yanından keçdi.

1828-ci ildə, Cənubi Avstraliyada ən böyük çay olan Myorrey tapıldıqdan sonra, səyyah Şturt buraya gəlmişdir. Lakin bu limanın sahilləri Kenquru adasının sıx bitkilərlə örtülmüş sahillərinə bənzəmir. Burada, əksinə hər yer çıpaq, boş və bombozdur.

Bu səyahət zamanı, "Dunkan"ın qayıqlarının öhdəsinə ağır vəzifə düşmüşdü. Lakin dənizçilər şikayət etmirdilər. Sahillərdə aparılan yoxlanışlarda Qlenarvan, onun ayrılmaz dostu Paqanel və Robert demək olar ki, həmişə iştirak edirdilər. Onlar qəzaya uğramış "Britaniya"dan bir iz tapmaqda şəxsən iştirak etmək istəyirdilər. Ancaq ən diqqətli axtarışlara baxmayaraq heç bir şey tapmaq mümkün olmadı. Avstraliya sahilləri də Pataqoniya sahilləri kimi lal idi. Bununla belə səyyahlar ruhdan düşmüşdülər, çünki onlar sənəddə düzgün olaraq göstərilmiş yerə hələ çatmamışdılar.

Bu axtarışları da vicdanları təmiz olsun və sonra özlərini töhmət etməsinlər deyər edirdilər. Gecə "Dunkan" ya lövber atır, ya da qaranlığın onu yaxaladığı yerdən mümkün qədər ayrılmamaq üçün, dreyfə yatırdı, səhər isə sahili diqqətlə gözdən keçirirdilər.

Beləliklə, gəmi yavaş-yavaş irəli gedib qəzaya uğramış "Britaniya"dan yolda heç bir əsər tapmayaraq, yalnız dekabrın 20-də Bernulli burnuna çatdı.

Bununla belə axtarışların müvəffəqiyyətsizliyi heç şeyi sübut etmirdi. Axı gəminin qəzaya uğramasından iki ildən artıq bir müddət keçmişdi və hətta gəmi əvvəlcə qayalar arasında özünə möhkəm yer etmiş olsaydı belə, indi dəniz qəzaya uğramış bu üçdörlü gəmidən heç bir əsər qoymaya bilərdi. Nəhayət, cəmdək qoxusunu uzaqdan duyan quzğunlar kimi, gəmi qəzasını duyan yerlilər gəminin bütün sınıqlarını

ən xırda talaşlarına qədər daşıyıb apara bilərdilər. Qarri Qranta və onun iki yol yoldaşına gəlincə, şübhəsiz ki, onlar sahilə çıxdıqları anda əsir düşmüş və sonra ölkənin içərilərinə aparılmışdı.

Lakin bu güman Jaq Paqanelin ən ağıllı fərziyyələrindən birini şübhə altında buraxdı. Nə qədər ki, söhbət Argentina ərazisi haqqında gedirdi, alim sənəddə göstərilmiş en dairəsinin, əsirlərin bulunduğu daimi yerə aid olmadığını təsdiq etməkdə haqlı idi. Doğrudan da, pampaslarda axan böyük çaylar və onların saysız-hesabsız qolları içərisində sənədlər olan şüşəni harada istəsən suya atmağa imkan verirdi və axın onu dənizə gətirə bilirdi. Avstraliyanın bu hissəsində otuz yeddinci paralelin yaxınlığından axan çaylar olduqca azdır; bundan əlavə, Rio-Kolorado və Rio-Neqro Amerikanın əhali yaşayan yerlərindən uzaqda, boş düzəngahla axıb okeana tökülür; burada Avstraliyanın başlıca çayları olan Myorrey, Yara, Torrens, Darlinq ya axıb birbirlərinə qovuşur, ya da çoxlu gəmilər dayanmış qızgın ticarət limanlarının yerləşdiyi mənəbdən okeana tökülür.

Nazik bir butulkanın yüzlərlə gəmilər üzən bu sulara maneəsiz axıb Hind okeanına düşdüyünü güman etmək çətinidir.

Bu mülahizə Qlenarvanın koskin zəkasından qaça bilməzdi. Paqanelin Argentina əyalətləri şəraiti üçün tamamilə doğru olan gümanı Avstraliyada tətbiq edilə bilməzdi. Paqanel, bu məsələni birinci qaldıran Mak-Nabsla mübahisəsində özü bunu etiraf etdi. Bundan belə çıxırdı ki, sənəddə göstərilmiş en dairələri dərəcəsi yalnız qəzanın yerini və butulkanın, Avstraliyanın qərb sahillərində dənizə "Britaniya"nın qəzaya uğradığı anda atıldığını göstərə bilirdi.

Bununla belə, Qlenarvanın haqlı olaraq dediyi kimi, sənədin bu mübahisəsiz izahı, kapitan Qrantın yerlilərə əsir düşməsi imkanını aradan qaldırmırdı. Əksinə, "burada onlar amansız yerlilərə əsir düşəcəklər" cümləsi ilə bunun labüd olduğunu kapitan Qrant özü göstərirdi. Bununla belə bir məntiqi nəticə çıxırdı ki, indi kapitan Qrantı otuz yeddinci paraleldə axtarmağa əsas olduğu kimi başqa paralellərdə də axtarmağa çoxlu əsas vardır.

Uzun müzakirədən sonra səyyahlar belə bir qəti qərara gəldilər: qəzaya uğramış "Britaniya"dan Bernulli burnunda da bir əsər tapmaq mümkün olmazsa, Qlenarvanın Avropaya qayıtmaqdan başqa bir çarəsi olmayacaqdı. Doğrudur, bu halda səfər müvəffəqiyyətsizliklə

qurtaracaqdi, ancaq səyyahlar öz borclarını vicdanla, axıra qədər yerinə yetirmiş olacaqdılar.

Doğruluguna şübhə olmayan bu qərar, bununla belə gəminin bütün sornişinlərini, xüsusilə Meri və Robert Qrantı kədərləndirdi, Qlenarvan, Mak-Nabs, Con Manqls və Paqanel ilə birlikdə sahile gedən yazıq uşaqlar atalarının müqəddəratının indi qəti olaraq həll olunacağını öz-özlərinə deyirdilər. Doğrudan da “Britaniya”dan burada da bir əsər olmazsa, gələcək axtarışlar əbəsdir: axı Paqanel hələ qabaqlarda da sübut edirdi ki, gəmi şərq sahillərində qəzaya uğraya bilməzdi, çünki bu halda kapitan Qrant və onun yol yoldaşları vətəne qayıtmaq üçün çoxdan bir vasitə tapmış olardılar. Elen, Meri ilə sahile çıxarkən gənc qıza mehribanlıqla:

– Ümidinizi kəsməyin, əziz Meri! – dedi.

Sahil ən çoxu bir kabeltov uzaqda idi. Burnun, iki mil məsafədə suya uzanan qurtaracağı maili olaraq dənizə enirdi. Qayıq balaca bir limanın arası ilə sahile üzdü; bu liman böyük mərcan laylarından əmələ gəlmişdi; bunlar zaman keçdikcə Avstraliyanın cənub hissəsində qayalardan bir qurşaq əmələ gətirəcəkdi. Bunlar indinin özündə belə kifayət qədər uca idi və “Britaniya”nı batıra bilirdi.

“Dunkan”ın sornişinləri və kapitani tamamilə boş sahile asanlıqla çıxdılar. Sahil boyu ilə altmışdan səksən futa qədər hündürlüyü olan qayalar uzanırdı. Nərdivansız və yaxud qarmaqlı kəndir olmadan bu təbii istehkama dırmaşmaq çətin idi, lakin xoşbəxtlikdən Con Manqls, tez-tez baş verən uçqunlar nəticəsində divarda əmələ gəlmiş yarığı hələ dənizdən görmüşdü. Şübhəsiz ki, gecə ilə gündüzün bərabər olduğu dövrdə qüvvətli qasırğalar zamanı dalğalar yumşaq gəvəngdən olan bu hasara qədər qalxıb öz zərbələri ilə onun yuxarı hissələrini uçurmuşdu.

Qlenarvan və onun yol yoldaşları yarığa girib dedikcə sıldırım yoxuşla qayanın təpəsinə dırmaşdılar. Robert az qala divar kimi dik olan yamacı pişik kimi dırmaşıb Paqaneli keçərək qayanın təpəsinə birinci çıxdı. Coğrafiyaşünas onun qırx illik uzun ayaqlarının on iki illik balaca ayaqlar tərəfindən məğlub edildiyi fikri ilə heç cür barışa bilmirdi. O, mayoru bir qədər qabaqlaması ilə özünü təskin etdisə də, mayor bunu heç vecinə də almadı.

Səyyahlar, gözləri qarşısında uzanan dərəyə maraqla tamaşa edirdilər.

Bura geniş, becərilməmiş bir düzənlikdən ibarət idi. Burada otlardan və kollardan başqa bir şey bitməmişdi. Bu düzən Qlenarvana Şotlandiyanın bəhərsiz aralıqlarını, Paqanelə isə Bretaninin şoran torpaqlarını xatırladırdı. Bu düzəngahın sahil hissəsində insan yaşamırdısa da, içərilərdəki bir neçə ev şübhəsiz ki, mədəni adamlar tərəfindən tikilmişdi.

– Dəyirman! – deyə Robert qışqırdı.

Doğrudan da, sahilə üç mil uzaqda dəyirman pəri fırlanırdı. Paqanel tərəssüd borusunu Robertin göstərdiyi tərəfə tuşlayaraq:

– Bəli, dəyirmandır! – deyə təsdiq etdi.

Qlenarvan dedi:

– Gedək oraya!

Hamı yola düşdü. Yarım saat getdikdən sonra yolçular becərilmiş bir ərazinin sərhədinə çatdılar. Bəhərsiz düzənə əkilmiş tarla arasındakı fərq çox kəskin idi. Yabani kollar, yenicə təmizlənmiş bir sahənin ətrafında əkilmiş canlı bitkilərlə əvəz edilirdi. Uca akasiyaların kölgəsi altında, otlaqda bir neçə öküz və altı at otlayırdı. Sonra dənli bitkilər əkini, böyük arı peteyi kimi göyə ucalan ot tayaları, yaşıl çəpərin dalında meyvə bağı, anbar, hər cür təsərrüfat qurğuları və nəhayət, rahat bir mənzil göründü. Evin arxasında dəyirmanın bir ucu əzəmətlə göyə ucalırdı. Bu anda əlli yaşlarında açıq və xoşüzlü bir adam dörd itin hümməsinə evdən eşiyə çıxdı.

Beş ucaboy, qəşəng oğlan (görünür, həmin bu kişinin oğlanları idi) və hündür, dolğun bir arvad onun dalınca çıxdı. Vətənlərində xirtdeyə qədər yoxsulluğa düşüb okeanın bu tayında özlərinə səadət axtarmağa gəlmiş irləndiyalı müstəmləkəçiləri tanımaq üçün bu igid ailəyə birçə nəzər salmaq kifayətədi.

Qlenarvan və onun yol yoldaşları yaxınlaşmağa belə macal tapmamışdılar ki, ev sahibi onların adlarını, rütbələrini soruşmadan, onlarla səmimi salamlaşdı.

– Yad adamlar, Paddi O’Murun evinə xoş gəlmisiniz!

Qlenarvan ev sahibinin ona uzadılmış əlini sıxaraq:

– Siz irləndiyalısınız mı? – deyə soruşdu.

– Bəli, mən vaxtilə irləndiyalı idim, – deyə o cavab verdi, – indi isə mən avstraliyalıyam. Yad adamlar, içəri buyurun və kim olursunuz-olun, öz eviniz kimi rahatlanın.

Bu səmimi dəvəti qəbul etməkdən başqa çarə yox idi. Elen və Meri Qrant missis O'Murun dəlincə getdilər, bu zaman müstəmləkəçinin oğlanları silahlarını çıxarmaqda səyyahlara kömək edirdilər.

Yaşayış evinin birinci mərtəbəsindəki işıqlı, geniş otağın müxəlləfatı təzə rəng çəkilmiş ağ divarın dibinə düzülmiş bir neçə skamyadan, on taburetdən, üstünə ağ çini qablar və təmizlikdən parıldayan qazanlar düzülmiş iki rəfdən, nəhayət enli və uzun masadan ibarət idi; bu masanın başında iyirmi adam otura bilərdi.

Evin avadanlığı, onun möhkəm quruluşu ev sahiblərinin uca boyu və sağlam sifəti ilə olduqca ahəngdar idi.

Günortaçağı nahar verildi. Sup kasası, rostbif və qızardılmış qoyun əti nimçələrin ortasında buğlanırdı. Bunların ətrafına isə zeytun, üzüm, portaqal dolu boşqablar düzülüşdü. Yeməklə dolu süfrə burada hər şeyin bol olduğunu göstərirdi. Ev sahibi və sahibəsi o qədər şad idilər və nimçələrə çəkilmiş xörəklər adamı elə iştaha gətirirdi ki, yeməkdən boyun qaçırmaq mümkün deyildi. Fermanın nökrələri və fəhlələri ev sahibi ilə bir süfrə başında öz yerlərini tutmuşdular. Paddi O'Mur əli ilə qonaqlara boş yerləri göstərdi. O, Qlenarvana sadəcə:

– Mən sizi gözləyirdim, – dedi.

– Bizimi? – deyərək Qlenarvan təəccüb etdi.

– Mən öz evimdə qonaq görməyə həmişə şadam, – deyərək irlandiyalı cavab verdi.

Səyyahlar və ev sahibləri layiqli naharı təriflədilər. Yemək zamanı qızğın söhbət başlandı. Şotlandiyalı ilə irlandiyalı arasında çox az təfəvüt vardır. Bir neçə sajen enliyində olan Tvid¹ çayı, Şotlandiya ilə İngiltərə arasında Köhnə Kaledoniyanı yaşıl Erindən ayıran səksən metr uzunluğundakı İrlandiya körfəzindən daha dərin bir uçurum açmışdı.

Paddi O'Mur öz qəziyyəsinə danışdı – bu, achiq ucundan vətənlərini tərk etmiş bütün mühacirlərə aid olan bir qəziyyə idi. Bunların bir çoxu yeni yerlərində bolluq əvəzinə daha dərin məyusluğa və ehtiyaca düşər olurlar. Lakin cəsarətli və zəhmətsevən, diribaş və qeyrətli mühacirlər istediklərinə nail olurlar.

Paddi O'Mur da bu sonunculardan idi. O, ailəsinin acından öldüyü Olsterdən Avstraliyaya köçüb, Adelaidaya gəlmiş, əkinçiliklə məşğul

olmaq üçün ona təklif olunan yaxşı qazanlı kömür çıxarmaq sənətindən boyun qaçırmış və gəldiyi gündən iki ay sonra tam bir torpaq parçasını əkib-becərmişdi; həmin bu torpaq parçası indi öz ruhoşsayıcı görünüşü ilə səyyahları sevindirirdi.

Cənubi Avstraliyanın bütün ərazisi hərəsi səksən akrdan¹ ibarət olan sahələrə bölünmüşdü. Ölkəni tez müstəmləkə etmək üçün bu sahələri hökumət pulsuz olaraq gəlmələrə paylamışdı. Hər bir sahə zəhmətsevən fermeri nəinki doyururdu, hətta ona pul yığmağa da imkan verirdi.

Paddi O'Mur bunu bilirdi. O və onun ailəsi qüvvələrini əsirgəmədən öz sahələrində əlləşirdilər. Sahib olduqları yer kimi ailə də çiçək kimi açırdı. İrlandiya köndlisi torpaq sahibi olmuşdu. İndi əlində onun zəhməti sayəsində münbitləşmiş bir torpaq sahəsi və beş yüz baş mal-qaradan ibarət bir sürüsü vardı. Bir az əvvəl İrlandiya mülkədarlarının qulu olan bu adam indi azad bir vətəndaş idi.

Səyyahlar mühaciri, bu cür müvəffəqiyyətinə görə ürəkdən alqışladılar. Paddi O'Mur öz qəziyyəsinə danışmaq qurtardı və susaraq onların danışmasını gözlədi. O, qonaqlardan heç bir şey soruşmadı, lakin Qlenarvan müstəmləkəçinin “Dunkan” haqqındakı hər şeyi, onun Bernulli burnuna nə məqsədlə gəldiyini, gəminin bütün dünyanı nə üçün axtardığını ertəflı bilməsi ilə özü maraqlanırdı. Əvvəlcə Paddi O'Murdan, onun “Britaniya”nın qəzaya uğraması haqqında bir şey eşidib-eşitmədiyini soruşdu. İrlandiyalı mənfi cavab verdi. Bu gəmi haqqında o, heç vaxt eşitməmişdi. Son iki il ərzində nə Bernulli burnunun yanında; nə də onun ətrafında bir dənə də olsun gəmi qəzaya uğramamışdı. “Britaniya” isə cəmi iki il bundan əvvəl qəzaya uğradığı üçün o, tam bir inamla bildirdi ki, Qlenarvanın axtardığı adamlar sahilin bu hissəsində yoxdur və olmamışdır.

– İndi isə icazə verin, ser, bu sualı mənə nə üçün verdiyinizi bilim, – deyərək o, soruşdu.

Belə olduqda Qlenarvan, butulkada sənəd tapdıqlarını, “Dunkan” gəmisində axtarışa çıxdıqlarını və kapitan Qrantı tapmaq üçün etdikləri bütün söyləri müstəmləkəçiyə nağıl etdi. Qlenarvan, onun kapitan Qrant haqqında qətiyyətlə bir şey eşitməməsi ilə, bədbəxt dənizçiləri tapmağa olan son ümidlərinin darmadağın edildiyini irlandiyalıdan

¹ İngiltərə və Şotlandiya sərhədinə axan bir çaydır.

¹ Akr – 0,404 hektara bərabərdir.

gizlətmədi. Bu sözlər, Qlenarvanı dinləyənlərdə əzablı bir təsir buraxmaya bilməzdi. Robert ilə Merinin gözləri yaşla dolu idi. Onları təskin etmək üçün hətta Paqanel də bir söz tapmadı. Con Manqls ikiqat: həm Meri, həm də özü üçün iztirab çəkirdi.

Əbəs yerə belə uzaq sahillərə gəlmiş bu alicənab adamların ürəyini ümitsizlik doldurmuşdu ki, birdən otaqda hökm süren gergin sükut içərisində:

– Ruhdan düşməyin, ser, kapitan Qrant sağdırsa, o, Avstraliyadadır, – deyən inamlı bir səs eşidildi.

VII FƏSİL

AYRTON

Bü sözlərin doğurduğu heyrəti təsvir etmək çətindir. Qlenarvan bu anda elə sıçradı ki, taburetkası döşəmədə dığırlandı.

– Bunu deyən kim idi? – deyə o, qışqırdı.

Paddi O’Murun masasının o biri başında əyləşmiş işçilərdən biri:

– Mənəm, – deyə cavab verdi.

Qlenarvandan az təəccüblənməmiş müstəmləkəçi:

– Ayrton, bunu sənmi dedin? – deyə səsləndi.

– Mən, – deyə Ayrton təlaşla, lakin qətiyyətlə cavab verdi. – Ser, mən də sizin kimi şotlandiyalıyam və “Britaniya” gəmisində qəzaya uğramış adamlardan biriyəm!

Bu xəbər məclisdəkilərdə sarsıdıcı bir təsir buraxdı. Həyəcandan boğulan Meri Qrant huşunu itirərək, Elenin qucağına düşdü. Con Manqls, Robert, Paqanel yerlərindən sıçrayaraq Paddi O’Murun indicə Ayrton adlandırdığı işçinin üstünə atıldılar.

Bu, qırx beş yaşlı, zahirən sərt görünüşlü bir adam idi. Göz çuxurlarının dərinliyində gizlənmiş və olduqca sıx qaşlarla örtülmüş oynaq gözləri var idi. Arıqlığına baxmayaraq görünürdü ki, çox qüvvətliidir. Bədəni sanki əzələlərdən və sümüklərdən ibarətdi. Onun boyu çox da uzun olmayıb, kürəkləri enli, qəti və qüvvətli hərəkətlərə malikdi. Onun ağıllı sifətində bu yaxınlarda keçirmiş olduğu məhrumiyyətlərin izini görmək olardı. Bu adamın çox iztirab çəkdiyi o saat görünürdü.

Qlenarvan və onun dostları bunu ilk baxışdan anladılar. Zahiri görünüşündən Ayrtonun etibarlı adam olduğu duyulurdu. Qlenarvan, Ayrtonun üzünə suallar yağdırmağa başladı. Ayrton bu suallara həvəslə cavab verirdi. Qəzaya uğramış dənizçiləri axtaran səyyahlarla görüş, görünür onda dərin təsir buraxmışdı.

– Siz, “Britaniya” gəmisində qəzaya uğrayanlardan birisinizmi? – deyə Qlenarvan ondan soruşdu.

– Bəli, ser, mən kapitan Qrantın yanında bosman vəzifəsində işləyirdim.

– Siz onunla birlikdə xilas olmuşsunuz?

– Yox, ser, yox... Dəhşətli dəqiqədə dalğa mənə göyərtədən götürüb sahilə atdı.

– Demək, siz sənəddə göstərilən o iki matrosdan biri deyilsiniz?

– Yox, mən bu sənəd haqqında heç bir şey bilmirəm. Ehtimal ki, onu kapitan artıq mən gəmidə olmadığım zaman dənizə atmışdır.

– Bəs kapitan?..

– Mən elə güman edirdim ki, o, “Britaniya”nın bütün ekipajı ilə birlikdə həlak olmuşdur. Mənə elə gəlirdi ki, gəmi qəzaya uğradıqdan sonra təkçə mən xilas olmuşam.

– Ancaq siz indicə, kapitan Qrantın sağ olduğunu söylədiniz.

– Yox, mən “oğor o sağdırsa” dedim.

– Və əlavə etdiniz ki, “o Avstraliyadadır”.

– Bəli, o, başqa bir yerdə ola bilməz.

– Demək, onun harada olduğu sizə məlumdur?

– Yox, ser. Təkrar edirəm ki, mən onun boğulduğunu, yaxud da qayalara çırpılıb öldüyünü güman edirdim. Onun hələ bəlkə də sağ olduğunu mən yalnız sizdən eşidirəm.

– Bu halda bəs sizə belli olan nədir?

– Mən elə o saat dedim ki, əgər kapitan Qrant hələ sağdırsa, o Avstraliyadadır!

– Gəmi harada qəzaya uğramışdır? – deyə mayor soruşdu.

Əlbəttə, ilk əvvəl bu sualı vermək lazımdı. Lakin həyəcanlanmış Qlenarvan, kapitan Qrantın sağ olub-olmadığını bilməyə tələsdiyindən bu sualı o saat verməyi düşünməmişdi. Ayrtona biçimsiz, çox zaman dolaşq və məntiqsiz, bütün məsələləri əhatə edən, ancaq heç bir məsələni dərinləşdirməyən suallar, mayor söhbətə qarışdıqdan sonra

bir qəder azaldı və çox çəkmədən bu əhvalatın bütün təfəsilatı, dinləyənlərə rabitəli və ardıcıl bir surətdə məlum oldu.

Ayrton mayorun sualına aşağıdakı sözlərlə cavab verdi:

– Dalğa mənə, fok kəndirini yığışdırdığım zaman göyörtədən suya saldıqda “Britaniya” Avstraliya sahilinə doğru üzürdü. Bu hadisə sahildən ən çoxu iki kabeltov uzaqda baş vermişdi. Demək, gəmi elə bu yerdə qəzaya uğramalıdır.

– Otuz yeddi dərəcə en dairəsindəmi? – deyə Con Manqls soruşdu.

– Bəli, – deyə Ayrton cavab verdi.

– Avstraliyanın qərb sahilindəmi?

– Yox, yox, – deyə bosman cəld cavab verdi, şərq sahilində.

– Nə vaxt?

– 1862-ci il iyunun 27-də, gecə vaxtı.

– Elədir ki, var! Elədir! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

– İndi görürsünüzmü, ser, – deyə Ayrton əlavə etdi, – “Kapitan Qrant hələ sağdırsa, onu başqa yerdə deyil, məhz Avstraliya qitəsində axtarmaq lazımdır!” deməkdə mən haqlıyam.

– Biz onu axtarıb tapacağıq, – deyə Paqanel səsləndi. – Ah, qiymətli sənəd, sənəin dərrakəli adamların əlinə düşməyin nə böyük səadətdir! – deyə o, sadələvhəcəsinə əlavə etdi.

Paqanelin özünü bu cür tərifləməsinə heç kəs duymadı. Qlenarvan və Elen, Meri və Robert, Ayrtonun başına yığışmışdılar. Bu adamlar olan görüş, Qarri Qrantın xilasının rəhmi imiş kimi, onun əlini sıxırdılar. Doğrudan da, bosman bu dəhşətli fəlakətdən sağ-salamat çıxmışdırsa kapitan Qrant nə üçün çıxa bilməsin? Ayrton, kapitan Qrantın sağ qalmalı olduğunu ara vermədən təkrar edirdi. Onun harada olduğunu Ayrton bilmirdisə də, Avstraliya qitəsində olduğuna şübhə etmirdi.

Minlərlə suallara qarşılıq olmuş sabiq bosman bunlara həvəslə, düşüncəli və dürüst cavablar verirdi. Ayrtonun danışdığı bütün müddətdə Meri onun əlini balaca əlindən buraxmırdı. Axı, Ayrton, onun atasının yol yoldaşı, “Britaniya” gomisinin matrosu idi! O, Qarri Qrantla birlikdə yaşamış, bir hava ilə nəfəs almış, zəhmət və təhlükələri bərabər keçirmişdir! Meri gözlərini Ayrtonun cəsarətli üzündən ayıra bilməyib xoşbəxtlikdən ağlayırdı.

Özünü “Britaniya” bosmanı adlandıran adamın sözlərinin doğru olub-olmadığına şübhə etmək indiyə qədər səyyahlardan heç birinin ağlına gəlməmişdi. Bəlkə ancaq fitrətən inanmaz və ehtiyatlı olan

mayor, Ayrtonun sözlərinə tamamilə inanmaq lazım gəlmədiyini öz-özündən soruşurdu. Bu görüşün gözənilməzliyi, doğrudan da, şübhə oyada bilirdi. Doğrudur, Ayrton tarixləri və bəzi hadisələri tamamilə düzgün deyirdi. Ancaq onun verdiyi təfəsilat həqiqətə nə qədər uyğun olsa da, bunlara kor-koranə inanmaq üçün əsas vermirdi. Həqiqət əvəzinə deyilən yalan çox vaxt məhz həqiqətə uyğun təfəsilata istinad edir. Ancaq Mak-Nabs şübhəsini ürəyində gizləyib, onu heç kəsə söyləmədi.

Con Manqlsa gəlməyə, onda doğma qardaş olan şübhə, Ayrton Meri Qrantla onun atası haqqında danışmağa başlayan kimi dağıldı. Ayrton Robertlə Merini gözəlcə tanıyırdı. Qlazqoda “Britaniya” yola düşən vaxt onları görmüşdü. Kapitanın gəmidə dostları üçün verdiyi səhər yeməyində Merinin iştirak etdiyini ona xatırladı. Şerif Mak-İntif də onların arasında idi. O zaman on yaşında olan Robertə baxmaq, bosman Dik Turnerə tapşırılmışdı, ancaq uşaq onun əlindən çıxıb sərən doruna dırmaşmışdı.

Robert:

– Doğrudur, doğrudur, yadımdadır, – dedi.

Ayrton bir çox xırda hadisələri yada saldı, görünür bunlara o qədər də əhəmiyyət vermirdi. Lakin Con Manqls üçün bu kifayət idi. O, əmin oldu ki, Ayrton eynən “Britaniya”da fəlakətə uğrayan adamdır. Sabiq bosman susduqda, Meri yalvarıcı bir səsle:

– Cənab Ayrton, atam haqqında daha nə bilərsiniz, danışın, – deyə səsləndi.

Bosman yenidən danışmağa başladı. Qlenarvan, Ayrtona veriləcək mühüm suallarına baxmayaraq onun sözünü kəsmədi. Lakin dözə bilməyib Ayrtonun sözünü kəsmək istədikdə, Elen onu saxlayaraq işarə ilə Merinin xoşbəxt çöhrəsini göstərdi.

Ayrton, Merinin suallarına cavab verərək “Britaniya”nın Sakit okeanla üzməsi tarixini nağıl etdi. Bu əhvalatın bir hissəsi Meriyə məlum idi, çünki kapitan Qrantın son məktubları, 1862-ci ilin may ayında yazılmışdı. “Britaniya” səfər etdiyi zaman okeanın başlıca adalarında olmuşdu. Gəmi Yeni Qebrid adlarına, Yeni Qvineyaya, Yeni Zelandiyaya və Yeni Koledoniyaya baş vurmuşdu. Lakin kapitan Qrantın baş vurduğu bütün adalar əksəriyyətlə buranı tutmağa haqqı olmayan adamlar tərəfindən işğal edilmiş. Kapitan Qranta yerli müstəmləkə nazirləri tərəfindən əvvəlcədən xəbərdar edilmiş ingilis hökuməti hor

cür əngəllər töretmişdi. Bununla belə o, Yeni Qvineyadan qərbə doğru, hər cəhətcə münasib bir nöqtə tapdı. O, əmin idi ki, tapdığı ada müstəmləkə edilmək üçün heç şübhəsiz münasibdir və buranın gələcək inkişafı onun həmvətənlərinin bu adaya köçməyə razı olmasından asılıdır. Doğrudan da Süveyş kanalının qazılması, Ümid burnu ətrafı ilə Hindistana gedən köhnə dəniz yolunu aradan qaldırıqdan sonra Moluqq adaları ilə Filippin adaları arasındakı yolda olan gözəl təbii liman bir çox gəmiləri buraya cəlb etməli idi.

Yeni Qvineyaya gəldikdən sonra yeni ehtiyat götürmək üçün "Britaniya" Kalyaoya üzmüşdür. Gəmi bu limanı 1862-ci il mayın 30-da tərk edib Ümid burnunun ətrafı ilə Hind okeanından Avropaya yollanmışdır. Kalyaodan çıxdığının üçüncü həftəsi müdhiş fırtına qopmuşdur. Gəmi sol böyrü üstə elə əyilibmiş ki, dərli kəsmək lazım gəlmişdir. Gəminin anbarı deşilmiş, deşiyi tutmaq mümkün olmamışdır. Nasoslar suyu anbardan sorub çıxarmağa macal tapmamışlar. Qasırga gəmini bir oyuncaq kimi səkkiz gün oynatmış, yırğalamışdır. Anbarda su altı fut yüksəyə qalxmışdır. Gəmi yavaş-yavaş batmışdır. Qasırga qayıqları hələ birinci gün gəmidən qoparıb aparıbmiş. Hamı məhv olacaqmış ki, bu zaman iyunun 26-da gecə birdən Avstraliyanın şərq sahilini görünmüşdür. Fırtına "Britaniya"nı çox çəkmədən lap sahilə gətirmişdir. Qorxunc bir şaqqıltı eşidilmişdir. Elə bu zaman dalğa Ayrtonu göyərtədən qoparıb qayaların üzünə atmışdır. O, özünə gəldikdə, artıq yerlilər onu əsir almış və qitənin içərilərinə aparmışlar. O vaxtdan bəri "Britaniya" haqqında heç bir şey eşitməmiş, gəminin və onun dənizçilərinin Tufolt limanının müdhiş qayalarında həlak olduğuna əmin olmuşdur.

Ayrtonun, kapitan Qranta aid olan söhbətinin birinci hissəsi bununla qurtarırdı.

Dinləyicilərin kədərli nidaları Ayrtonun danışığını həmişə kəsirdi. Onun sözlərinin yalan və ya doğru olduğuna şübhə etmək, hətta mayorun da ağına gəlmirdi.

Ayrtonun bəlalı sərgüzəşti haqqındakı söhbətin ikinci hissəsi dinləyənlər üçün daha maraqlı idi. Doğrudan da, fəlakətdən sonra Ayrtondan başqa kapitan Qrantın və iki matrosun xilas olduqlarına şübhə etmək lazım gəlmirdi. Tapılmış sənədlər də bunu göstərir. Demək, Ayrtonun söhbətindən, qalan adamların sonrakı müqəddəratı haqqında təsəvvürat hasil etmək olardı. "Britaniya"nın sabiq bosmanından öz

söhbətini davam etdirməyi hamı inadla xahiş etdi. Bu, çox qısa idi və mürəkkəb deyildi.

Yerlilər, əsir Ayrtonu ölkənin içərisinə, Darliq çayının axdığı yerə, yəni otuz yeddinci paraleldən şimala doğru, təqribən dörd mil uzağa aparmışdır. Əsirin həyatı onunla pis rəftar edildiyinə görə yox, yerlilərin özləri miskin bir halda yaşadıklarına görə ağır keçmişdi. Bu usandırıcı əsarət həyatı iki il davam etmişdir. Bununla belə, Ayrton azadlığa olan ümidini heç vaxt kəsməmişdir. Qaçarsa çoxlu təhlükələrə rast gələcəyini bilse də, qaçmağa azacıq bir imkan axtarmışdır.

Nəhayət, 1864-cü ilin qaranlıq bir oktyabr gecəsində ələ fürsət düşmüşdür. Bosman vəhşiləri qəflətə verib qaçaraq insan ayağı dey-məmiş qalın bir meşədə gizlənmişdir. O, bir aydan çox yalnız yeməli bitki kökləri ilə qidalanaraq, sonsuz meşələri və tənha düzənləri dolamışdır. Yorğunluqdan taqətdən düşərək, aclıqdan iztirab çəkərək çox vaxt ümidini üzsə də gündüz günəşə, gecə ulduzlara istinad edib, yenə getmiş, getmişdir. Beləliklə o, insan yaşamayan, ondan qabaq ancaq bir neçə cəsur tədqiqatçının ayaq basdığı bu qitənin çaylarını, bataqlıqlarını, dağlarını və meşələrini gəzib dolanmışdır. Nəhayət, tamamilə taqətdən düşmüş, ölümcül və vəhşiləşmiş bir halda gəlib qonaq-pərvər Paddi O'Murun evinə çıxmışdır. Mərhəmətli fermer onu işə götürmüş və çox çəkmədən Ayrton fermerin sevimli adamı olmuşdur. O öz nağlını qurtardıqda, irlandiyalı müstəmləkəçi:

– Ayrton ləyaqətli adamdır, – dedi, – o, ağıllı və qoçaq olmaqla bərabər gözəl işçidir. Paddi O'Murun evi, kefi istəyəne qədər onun evi olacaqdır!

Ayrton başı ilə irlandiyalıya təşəkkür edib susdu və öz hekayəsinə əlavə edəcək bir sözü olmasa da, yeni suallar gözlədi. Qlenarvan Ayrtonun məlumatına əsaslanaraq qurmuş olduğu yeni planı müzakirəyə qoymaq istəyirdi ki, birdən mayor bu aşağıdakı sualla matrosa müraciət etdi:

– Siz deyirsiniz ki, "Britaniya" gəmisində bosman olmuşsunuz?

– Bəli, – deyərək Ayrton cavab verdi və mayorun ona inanmadığı və şübhə etdiyi üçün sual verdiyini düşünərək əlavə etdi: – Fəlakətdən sonra mənim matros kitabçam qalmışdır.

Bu rəsmi sənədi gətirmək üçün o, təlosik otaqdan çıxdı. Onun geri qayıtması bir dəqiqədən çox çəkmədisə də, Paddi O'Mur bu vaxt Qlenarvana:

– Ayrton namuslu adamdır, ser, – deməyə macal tapdı. – Mənim yanımda qulluq etdiyi iki ay müddətində mən bir dəfə də olsun onu danlamamışam. Gəminin qəzaya uğraması və əsirlik həyatı haqqında mən ondan qabaqlarda da eşitmişəm. O, düz adamdır, ona inanmaq olar.

Qlenarvan, Ayrtonun sözlərinin doğruluğuna şübhə etmədiyi barədə irlandiyalıya cavab vermək istəyirdi ki, Ayrton öz matros kitabçası ilə qayıtdı. Kitabçanın axırncı səhifəsində “Britaniya”nın sahibi və kapitanı Qrant imza etmişdi! Meri atasının imzasını dərhal tanıdı. Kitabçada, birinci dərəcəli matros Tom Ayrtonun Qlazqodan çıxan üçdörlü “Britaniya” gəmisinə bosman qəbul olunduğu yazılmışdı. Beləliklə, Ayrtona olan şübhənin axırncı kölgəsi də silindi. Doğrudan da “Britaniya” və gəminin kapitanı haqqında verdiyi təfsilatdan sonra, onun bu kitabçanı başqa bir adamdan oğurlamasına şübhələnmək axmaqlıq olardı. Qlenarvan dedi:

– Dostlarım, indi sizin hamınızı səfərimizin yeni planının müzakirəsində iştirak etməyə dəvət edirəm. Ayrton, sizin rəyiniz bizim üçün daha qiymətli olacaq və siz öz fikirlərinizi desəniz mən sizə çox minnətdar olacağam.

Ayrton bir qədər düşünüb dedi:

– Etimadınıza görə təşəkkür edirəm, ser. Bu etimadı doğrultmağa çalışacağam. Mən bu ölkəni və onun vəhşi əhalisinin xasiyyət və adətlərini az da olsa bilirəm. Sizə bir şeylə mənfəət verə bilsəm...

– Məlum şeydir! – Qlenarvan onun sözünü kəsdi.

– İndi mən, kapitan Qrant və iki matrosun fəlakətdən qurtarıqlarına şübhə etmirəm, – deyə Ayrton davam etdi: – İngiltərənin müstəmləkələrinə gəlib çıxma bilmədiklərindən və ümumiyyətlə xəbərsiz olaraq itdiklərindən, əminəm ki, mənim başıma gələn onların da başına gəlmişdir, yeni onlar da yerlilərə əsir düşmüşlər.

Paqanel dedi:

– Siz mənim sözlərimi təkrar edirsiniz, Ayrton, əlbəttə, fəlakətə uğramış kapitan Qrant və iki matros vəhşilərə əsir düşmüşlər. Onlar bunu qabaqcadan duyub sənəddə yazmışlar. Ancaq bu o deməkdir ki, yerlilər onları da sizin kimi otuz yeddinci paralelin şimalına doğru aparmışlar?

– Bu tamamilə mümkündür, – deyə Ayrton cavab verdi. – Təbii edilməmiş qəbilələr ingilis müstəmləkələrinin yaxınlığına gəlməkdən qorxurlar.

– Bu bizim axtarırlarımızı çox çətinləşdirəcəkdir, – deyə Qlenarvan kədərli qeyd etdi. – Bu böyüklükdə qitədə biz üç əsirini izini necə tapacağıq?

Otağa dərin bir sükut çökdü. Elen sınaqçı nəzərlərlə yol yoldaşlarının üzünə baxdısa da, bu üzlərdə bir cavab tapa bilmədi. Hətta Paqanel də, öz adətində zidd olaraq susurdu. Bu halda onun kamalı da aciz idi. Con Manqls iri addımlarla otağı gəzirdi, sanki bura onun gəmisinin kapitan körpüsü idi.

– Ayrton, bəs siz, deyə nöhayət Elen matrosa müraciət etdi. – Siz nə məsləhət görürsünüz?

– Xanım, mən “Dunkan”a qayıdıb gəminin qəzaya uğradığı yərə gedərdim, orada işə şəraitdən və tapılmış izlərdən asılı olaraq hərəkət edərdim, – deyə Ayrton cəld cavab verdi.

Qlenarvan dedi:

– Doğrudur. Lakin bunun üçün “Dunkan”ın təmir olunub qurtarılmasını gözləmək lazımdır?

– Məgər gəmi zədələnmişdir? – deyə Ayrton soruşdu.

– Bəli, – deyə Con Manqls cavab verdi.

Zədə ciddidirmi?

– O qədər də yox. Lakin gəmini təmir etmək üçün alət lazımdır, bu işə gəmidə yoxdur. Pərlər öyülmüşdür, onları ancaq Melburnda təmir etmək olar.

– Yelkənlərlə üzmək olmazmı?

– Olar, ancaq külək qabaqdan əssə, Tufold limanına çatmaq üçün “Dunkan”a çoxlu vaxt lazım olacaqdır. Bundan başqa onsuz da Melburna getmək lazım gələcəkdir.

– Qoy “Dunkan” Melburna getsin, biz də quru ilə Tufold limanına yola düşərik, – deyə Paqanel səsləndi.

– Necə? – deyə Con Manqls soruşdu.

– Biz otuz yeddinci paraleli tutaraq Amerikanı keçdiyimiz kimi Avstraliyanı da keçərik.

Ayrton səsinə qərribə bir ahənglə:

– Bəs “Dunkan”? – deyə soruşdu.

– Şəraitdən asılı olaraq ya “Dunkan” bizi tapar, ya biz onu. Qitənin içərilərində kapitan Qrantı taparsaq, birlikdə Melburna yollanarıq. Əksinə, əgər onu lap şorq sahilinə qədər axtarırsaq “Dunkan” oraya, bizim qabağımıza gələr. Bu plana kimin etirazı vardır? Yəqin ki, mayorun.

– Avstraliya qitəsindən keçmək mümkündürsə, etirazım yoxdur, – deyə Mak-Nabs cavab verdi.

Paqanel dedi:

– O qədər mümkündür ki, mən hətta missis Elenin və miss Merinin də bizimlə getmələrini təklif edirem.

– Paqanel, siz bunu ciddi deyirsiniz? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Lap ciddi deyirəm, əziz ser. Bu yolun uzunluğu cəmi üç yüz olli mildir! Gündə on iki mil getməklə biz bu yolu bir aya qət edirik, bu vaxta kimi “Dunkan”ın təmiri də qurtarar. Əgər Avstraliya qitəsini daha aşağı en dairələri üzrə qət etmək lazım gəlsə idi, əgər Avstraliya qitəsinin yayda dözülməz hərərotin hökm sürdüyü ən geniş yerlərindən, böyük səhralardan keçmək lazım olsaydı, bir sözlə, indiyə qədər, ən cəsur tədqiqatçıların girişmədikləri səyahət haqqında söhbət gətseydi, o zaman mən ortaya belə bir təklif atmazdım. Lakin otuz yeddinci paralel İngiltərənin müstəmləkə etdiyi Viktoriya əyalətindən keçir, bu əyalətin şose və hətta dəmir yolları vardır və demək olar ki, hər yerində adam yaşayır. Bu səyahəti faytonda da etmək olar. Bu səyahət, Londondan Edinburqa getmək kimi təhlükəsiz bir şeydir!

Bu yolun bütün şəraitini öyrənmək istəyən Qlenarvan:

– Bəs yırtıcı heyvanlar?

– Avstraliyada yırtıcı heyvan yoxdur.

– Bəs vəhşilər necə?

– Bu en dairəsində vəhşilər yaşamır. Əgər onlar bizə rast gəlmiş olsalar belə qaniçən yenzelandiyalılar kimi deyildirlər.

Bəs sürgündən qaçanlar?

– Avstraliyanın cənub əyalətlərində sürgündən qaçanlar yaşamırlar. Onlar şərq sahillərində özlərinə sığınacaq tapırlar. Viktoriya əyalətində nəinki sürgündən qaçanlara qarşı, hətta cəza müddətini bitirmişlərə qarşı da olduqca amansız qanun vardır. Bundan başqa əyalətin hökuməti bu il “Hind-Avstraliya gəmi kompaniyası”nı hədələmişdir ki, əgər bu kompaniyanın gəmiləri sürgün edilənlərin təqib olunmadığı Qərbi Avstraliya limanlarında kömür yükü götürməkdə davam edərsə onları maddi köməkdən məhrum edəcəkdir. Bunu siz bilmirsinizmi, siz ki, ingilissiniz?

– Hər şeydən əvvəl mən ingilis deyil, şotlandiyalıyam, – deyə Qlenarvan etiraz etdi.

– Cənab Paqanel tamamilə haqlıdır, – deyə Paddi O’Mur qeyd etdi.
– Təkcə Viktoriya əyalətində deyil, bütün Cənubi Avstraliyada, Kvinslend və hətta Tasmaniyada da sürgün edilənlərə qarşı müstəsna qanunlar vardır. Bu fermada yaşadığım vaxtdan bəri mən onlar haqqında heç bir şey eşitməmişəm.

– Mən isə onlardan birinə də rast gəlməmişəm, – deyə Ayrton əlavə etdi.

– Görürsünüzmü, dostlarım, yolumuzun üstündə vəhşilər çox azdır, yırtıcı heyvanlar, quldurlar qətiyyən yoxdur. Avropanın çox ölkələrini belə təhlükəsizliklə öyünə bilər? Demək, qət olundu? – deyə Paqanel təntənə ilə sözünü qurtardı.

– Elen, sizin fikriniz nədir? – deyə Qlenarvan soruşdu.

Gənc qadın nəzərlərilə yol yoldaşlarını süzüb:

– Bizim ümumi fikrimiz yola düşməkdir, – deyə cavab verdi.

VIII FƏSİL

YOLA DÜŞMƏK

Qlenarvan bir qərar qəbul etdikdə, adətən onu dərhal həyata keçirirdi. Paqanelin planı qəbul edilən kimi, o, ən qısa müddətdə lazımı hazırlıq aparılmasını əmr edib, sabah yox, birgün, dekabrın 22-də yola düşəcəklərini bildirdi.

Bu səyahətdən nə gözləmək olardı? Qarri Qrantın Avstraliya qitəsinə düşdüyü inkaredilməz bir həqiqət halını aldığı vaxtdan dəstə öz axtarırlarının tam müvəffəqiyyətlə qurtaracağına, yaxud da heç olmazsa, qəzaya uğramış adamların olduğu yer haqqında düzgün məlumat əldə edəcəyinə bel bağlaya bilərdi. Heç kəs kapitan Qrantı dəstənin gedəcəyi otuz yeddinci paraleldə tapmağa ümid etmirdi, ancaq onun olduğu yerin izini tapmağa və bu izin hər halda “Britaniya”nın qəzaya uğradığı yerə aparıb çıxaracağını güman etmək olardı. Bu isə ən başlıca məsələ idi.

Bundan başqa Ayrton Viktoriya əyaləti üzrə bələdçi sifətilə dəstədə iştirak etməyə razılıq vermişdi. Həmçinin bu da müvəffəqiyyətin rəhni idi.

Qlenarvan, Qarri Qrantın sabiq yol yoldaşının iştirakını bu səfər üçün olduqca mənfəətli hesab edərək, Paddi O’Murdan, bu yürüşdə iştirak etməyə Ayrtona icazə verib-vermədiyini soruşdu.

İrlandiyalı müstəmləkəçi öz özəl işçisindən ayrılmaq istəməsə də razı oldu. Belə olduqda Qlenarvan:

– Ayrton, siz sabiq kapitanınızı axtarmaq üçün bizimlə gedərsinizmi? – deyə ondan soruşdu.

Bu suala Ayrton birdən-birə cavab vermədi. O, bir müddət düşünməklə, sanki tərəddüd etdiyini göstərdi. Nəhayət dedi:

– Yaxşı, ser. Mən sizinlə gedərəm. Kapitan Qrantın izini tapıb sizə göstərmək mənə müyəssər olmasa da, hər halda onun gəmisinin qəzaya uğradığı yeri mən düzgün olaraq sizə göstərə bilərəm.

– Sağ olun, Ayrton, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

İcazənilə sizə bir sual verim, ser.

– Buyurun, dostum.

– “Duncan”la siz harada görüşəcəksiniz?

– Kapitan Qrantı Avstraliyanın içəri əyalətlərində taparsaq o, Melburnda olacaqdır. Əks halda şərq sahilində, Tufold limanının yanında olacaq.

Belə olduqda “Duncan”ın kapitanı?..

– Melburnda mənim əmrimi gözləyəcəkdir.

– Olsun, ser. Mənə arxayın ola bilərsiniz.

– Mən də sizə arxayınam, Ayrton, – Qlenarvan cavab verdi.

“Duncan”ın sənişinləri “Britaniya”nın bosmanına ürekdən təşəkkür etdilər. Onun sabiq kapitanının uşaqları Ayrtona nəvaziş göstərüb hörmət etdilər. Sadiq və cold köməkçisini itirən irlandiyalıdan başqa, Ayrtonun onları müşayiət etməyə razılıq verməsi hamını şadlandırmışdı. Lakin Paddi O’Mur Qlenarvanın dəstəsində Ayrtonun iştirak etməsinin necə əhəmiyyətli olduğunu anlayır və Ayrtonu itirdiyinə ürekdən acıyırdısa da vəziyyətlə barışırdı.

Qlenarvan irlandiyalıdan Avstraliyaya getmək üçün ona minik satmasını xahiş etdi və onunla düzəlişdikdən sonra “Duncan”ın sənişinləri Ayrtonla harada görüşəcəklərini qabaqcadan şərtləşərək gəmiyə gettidilər.

Geri qayıtdıqda hamı şən idi. Bir gün ərzində hamı dəyişmişdi. Bütün şübhələr yox olmuşdu. Cəsur səyyahlar daha otuz yeddinci paralel boyu boş yerə gəzib dolanmayacaqdılar. İndi Qarri Qrantın Avstraliyada olduğu düzgün olaraq aydın idi və hamının ürəyi uzun müddət davam edən əzablı şübhələrdən sonra gözlənilməz inama keçən sevincə dolmuşdu.

İşlər düzgün gedərsə “Duncan” ən çoxu iki aya kapitan Qrantı Şotlandiyaya aparıb çıxarar!

Con Manqls Avstraliya ilə getmək layihəsini bəyəndikdə, bu dəfə özünün də səfərdə iştirak edəcəyinə şübhələnmirdi. O, Qlenarvan ailəsinə bəslədiyi sədaqətdən, dəstənin təşkilatçısı sifətilə edə biləcəyi köməyin zərurətindən, təmir zamanı “Duncan”da qalmasının tamamilə mənfəətsiz olmasından danışdı. Bir sözlə, cavab kapitan başlıca dəlildən əlavə minlərlə dəlil gətirdi, lakin xoşbəxtlikdən, Qlenarvan onsuz da bu dəlili bilirdi.

– Sizə bir sualım var, Con, – deyə Qlenarvan ona sual verdi. – Siz öz köməkçinizə tamamiləmi əminsiniz?

Con dedi:

– Tamamilə əminəm, ser. Tom Austin köhnə dənizçidir. O, “Duncan”ı, təyin olunmuş yerə aparıb təmir edir və onu bizimlə olacaq görüş yerinə düz vaxtında gətirər. Tom öz vəzifəsinin və intizamın quldur. O, əmri yerinə yetirməməyə və ya onun yerinə yetirilməsi vaxtını yubandıрмаğa heç vaxt cürət etməz. Siz mənə bel bağladığınız qədər ona da bel bağlaya bilərsiniz, ser.

– Siz deyən olsun, Con, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Siz bizimlə gedə bilərsiniz, – o gülümsəyərək əlavə etdi: – Meri Qrantın atasını axtarıb tapdığımız zamanda siz bizimlə olmalısınız...

Con Manqls alçaqdan:

– Ser... – dedi.

O daha bir şey deyə bilməyib Qlenarvanın ona uzadılmış əlini minnətdarlıqla sıxdı.

Ertəsi gün Con Manqls gəmi dülğəri və ərzaq ehtiyatı gətirən matroslarla birlikdə irlandiyalının fermasına qayıtdı. O, Paddi O’Mur ilə birlikdə dəstənin avadanlığı ilə məşğul olmalı idi.

Bu işdə irlandiyalının bütün ailəsi ona kömək edirdi. Ayrton öz növbəsində iştirak etdi və şəxsi təcrübəsi əsasında bir çox mənfəətli məsləhətlər verdi.

Paddi O’Mur və sabiq bosman, qadınlara fərqləndirilməmiş işə at belində getməyi məsləhət gördülər.

Furqon iyirmi fut uzunluğunda olub üstü brezentlə örtülmüş bir minik idi. Onun dörd təkərinin nə milləri, nə şini, nə də dəmir qurşaqları vardı. Təkərlər sadəcə taxta diaridən ibarət idi. Ən ibtidai üsulla furqonun altına bərkidilmiş qabaq ox birdən-birə dönə bilmirdi. Bu

oxdan çıxmış dişlənin otuz beş fut uzunluğu vardı. Bu furqona üç cüt öküz qoşmaq olardı. Bu uzun, ensiz, davamsız furqonu ancaq ucu şiş bir ağacla idarə etmək üçün böyük məharət tələb olunurdu. Lakin Ayrton fermada bunu öyrənmişdi və Paddi O'Mur, Ayrtonun arabacı vəzifəsinin öhdəsindən yaxşı gələcəyinə səyyahları inandırdı.

Yaysız furqonu rahat minik adlandırmaq çətindir. Ancaq nə etmək ki, başqa minik yox idi. Burası var ki, furqonu səliqəyə salmaq üçün Con Manqls əlindən gələn hər şeyi etdi. O, taxta arakəsmə ilə furqonu iki hissəyə bölməyi əmr etdi. Arxa hissədə ərzaq ehtiyatı, yük və mister Olbinetın səyyah mətbəxi yerləşəkdə; qabaq hissə bütünlüklə səyyah qadınlar üçün ayrılırdı. Gəmi dülgərinin mahir əli bu hissəni dərhal döşəməsinə qalın xalça döşənmiş rahat bir otağa döndərdi; otağa tualet stolu, Elen Qlenarvan və Meri Qrant üçün iki çarpayı qoyuldu. Meşin pərdə bayır divarı əvəz edərək, küləyin və gecə ayazının qabağını kifayət qədər alırdı. Lazım gəldikdə səfərdə iştirak edən bütün kişilər də furqonda yerləşib özlərini yağışdan mühafizə edə bilirdilər; yaxşı hava olduqda isə kişilər geniş kətan çadırda yatmalı idilər. Con Manqls qadınlara məxsus hissənin balaca bir yerində yolda səyyah qadınlara lazım ola biləcək hər şeyi yerləşdirdi. Bu səyyah otaqda Elen və Meri "Dunkan"da olduğu kimi rahatlıq görməli idilər.

Kişiləri yola hazırlamaq xeyli asan idi. Qlenarvan, Robert, Paqanel, Con Manqls, Mak-Nabs, Vilson və Mülredi üçün yeddi möhkəm Avstraliya atı əldə edilmişdi. Onlar bu səfərdə də Qlenarvanı müşayiət etməli idilər. Ayrton furqonun qabağında yerləşdi; at belində getməkdən heç vaxt xoşlanmayan mister Olbinet, furqonun yük hissəsində yerləşməyi üstün tutduğunu bildirdi.

Paddi O'Murum satdığı öküz və atlar evin lap yanında, düzəndə otlayırdılar və onları istənilən zaman sürüb gətirmək olardı.

Con Manqls lazımı əmrləri verdikdən və onların düzgün anlaşıldığına əmin olduqdan sonra Qlenarvanın yanına getmək istəyən irlandiyalının bütün ailəsi ilə birlikdə "Dunkan"a qayıtdı. Ayrton onlarla birlikdə getmək üçün icazə istədi və gündüz saat dördə yaxın Con və onunun yol yoldaşları "Dunkan"a qalxdılar.

Onları gəmidə çox mehribanlıqla qarşıladılar. İrlandiyalının xəcalətindən çıxmaq istəyən Qlenarvan hamını nahara çağırdı. Qonaqlar bu dəvəti həvəslə qəbul etdilər. Paddi O'Mur heyran qalmışdı. Kayut, salonların müxəlləfatı, xalçalar, lövhələr, qırmızı ağac – bütün bunlar

onda sevinc nidaları doğururdu. Əksinə, Ayrton çox təmkinli idi və onun rəyincə səmişin kayutları üçün bütün bu bəzəklər artıq idi. Buna görə də o bunlara heç bir dərəcədə heyran deyildi.

Bununla belə "Britaniya"nın sabiq bosmanı gəminin hər yerini diqqətlə gözdən keçirib anbarın içini, vint hissəsini, maşın şöbəsinə gəzdi. Burada o, maşına işlənən yanacağın miqdarından, onun qüvvəsindən xəbərdar oldu. Sonra kömür çalalarını, dəhlizləri, kayut-kameraları gözdən keçirdi. Silah anbarı və "Dunkan"ın burnuna qoyulmuş topla o, xüsusilə maraqlandı. Qlenarvan Ayrtonun, doğrudan da, dəniz işinin mütəxəssisi olduğuna inandı. Bunu, hər şeydən əvvəl, onun verdiyi suallardan görmək olardı. Ayrton, dorların möhkəmliyini və take-lajı yoxlamaqla gəmini gözdən keçirib qurtardı. Axırda o:

– Gözəl gəmidir, – dedi.

– Özü də yaxşı yol gedəndir, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

– Su tutumu nə qədərdir?

– İki yüz on ton.

Ayrton dedi:

– Zənnimcə, "Dunkan"ın saatda on beş dəniz mili qət etdiyini söyləmə, çox səhv etməyəm.

– On yeddi dəniz mili hesab edin, onda səhv etməzsiniz, – deyə cavan kapitan qeyd etdi.

– On yeddi! – deyə sabiq bosman səsləndi. – Belə olduqda "Dunkan"a bir dənə də olsun hərbi gəmi çata bilməz ki!

– Əlbəttə, – deyə Con Manqls cavab verdi. – "Dunkan" həqiqi yarış gəmisidir. Mən yol getməkdə onunla rəqabət edə biləcək bir gəmi tanımıram.

– Yelkənlədəmi? – deyə Ayrton soruşdu.

– Hətta yelkənlə də.

– Bu halda, ser və siz də kapitan, mənim alqışımı qəbul edin, – bu alqış, gəmidən başı çıxan dənizçinin alqışdır.

– Sağ olun, Ayrton, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Bizimlə qal-sanız gəmi sizin olar.

– Mən bu barədə fikirləşərəm, ser, – deyə bosman sadə bir cavab verdi.

Bu anda mister Olbinet gəlib yeməyin hazır olduğunu bildirdi. Qlenarvan qonaqları ümumi kayuta dəvət etdi.

Paqanel yavaşca mayora:

– Ayrton ağıllı adamdır, – dedi.

“Britaniya”nın sabiq bosmanın hərəkətlərini və danışıqlarını heç bir əsas olmadan bəyənməyən Mak-Nabs:

– Həddindən artıq ağıllıdır, – deyə mızıldandı.

Nahar zamanı Ayrton, gözəl tanıdığı Avstraliya qitəsi haqqında maraqlı əhvalat danışdı. O, bu səfərdə Qlenarvanın özü ilə neçə matros götürdüyünü soruşdu və yalnız iki matros götürdüyünü öyrəndikdə, çox təəccüb etdi. O, ekspedisiyanın heyətinə daha bir neçə yaxşı matros daxil etməyi Qlenarvana məsləhət gördü. Ayrton bunu elə bir qızgınlıqla israr edirdi ki, bu, mayorun bütün şübhələrini dağıtmalı idi.

– Cənubi Avstraliya ilə səyahət etmək üçün, tamamilə təhlükəsizdir, – deyə Qlenarvan etiraz etdi.

– Tamamilə təhlükəsizdir! – deyə Ayrton tələsik təsdiq etdi.

– Belə olduqda “Duncan”da daha çox adam qoymalıyıq. Onlar həm yelkənlərlə gedən zaman, həm də təmir zamanı işə yararlar. Hər şeydən əvvəl bizə “Duncan”ın təyin olunmuş vaxtda **görüş** yerinə gəlməsi imkanını təmin etmək vacibdir. Buna görə də gəminin bütün ekipajı burada qalmalıdır.

Bu dəlil, deyəsən, Ayrtonu inandırdı və o, daha mübahisə etmədi.

Axşam düşdükdə irlandiyalılar şotlandiyalılarla salamatlaşdılar. Ayrton və Paddi O’Murun ailəsi geri qayıtdılar. Furqon, atlar və öküzlər sübh zamanı yola hazır olmalı idilər. Səhər saat səkkizdə yola düşmək qət edilmişdi.

Elen və Meri Qrant yüklərini bağladılar. Qadınlarm bu son hazırlıqları uzun sürmədi, hər halda Jak Paqanelin hazırladığından sadə idi. Paqanel gecənin bir hissəsini tərəssüd borusunun hissələrini açmaqla, təmizləyib yenidən bağlamaqla məşğul oldu. Odur ki, hamı yuxudan durduğu halda, alim hələ də yatmışdı və mayor uzun müddət onu yuxudan ayıltmalı oldu.

Con Manqls səfərdə iştirak edənlərin yükünü hələ dünən fermaya göndərmişdi. Qayıq, səyyahları gəminin pilləkəni yanında gözləyirdi, hamı tezliklə qayığa mindi. Cavan kapitan, Tom Austinə axırncı tapşırıqlarını verirdi.

Ayrılarəkən, Qlenarvan yazılı əmrini Melburnda gözləməyi və əmir alan kimi onu düzgün yerinə yetirməyi bir daha ona tapşırırdı.

Qoca dənizçi, Con Manqlsı inandırdı ki, ona etibar edə bilər. O, bütün komanda adından gedənlərə uğurlu yol arzuladı. Top atəşi və gurultulu “ura” səsləri altında qayıq “Duncan”dan uzaqlaşdı. Qayıq on

dəqiqənin ərzində sahilə çatdı. On beş dəqiqədən sonra isə səyyahlar O’Murun fermasının qapısına yetişdilər.

Yola düşmək üçün hər şey hazırıdı. Furqondakı otağın quruluşu Eleni heyran etmişdi; o, taxta təkərli, ağır oxlu bu böyük arabanı çox bəyənmişdi. Dinc durub gövsəyən altı öküz qoşquda dayanaraq bu furqona qədim bir görünüş verirdi. Ayrton, əlində sivri uclu bir ağac olduğu halda furqonun qabağında oturub yeni sahibinin əmrini gözləyirdi.

– Əhsən! – deyə Paqanel səsləndi. – Nə gözəl minikdir. Avropa dilicanlarından da yaxşıdır. Məncə, dünyada bundan nəşəli səyahət üsulu ola bilməz. Bir düşünün; yolla gedən və istənilən yerdə dayanan bir ev! Bundan yaxşı nə ola bilər? Qədim zamanlarda sarmatlar bunu gözəl anladıklarından başqa cür səyahət etməzdilər.

Elen dedi:

– Conab Paqanel, mən əminəm ki, siz mənim salonuma gəlməklə məni şərəfləndirəcəksiniz, deyilmi?

– Məlum şeydir, xanım, – deyə alim nəzakətlə cavab verdi. – Bununla fəxr edərim! Siz öz “jurfiks”inizi¹ təyin etmisinizmi?

– Dostlarım həmişə məni evimdə taparlar, – deyə Elen cavab verdi, – siz isə...

– Mən sizin dostlarınızın ən sədaqətliyəm, – deyə Paqanel onun sözünü ağzından aldı.

Yüyenlənmiş və yəhərlənmiş yeddi atı qabağına qatıb gətirən O’Murun oğlunun görünməsi ilə bu nəzakətli danışq kəsildi. Qlenarvan irlandiyalının haqqını verib üstəlik ona təşəkkür də etdi; bu sözlər irlandiyalının ürəyinə gineyadan² az yatmadı.

Sonra Qlenarvan yola düşmək üçün işarə verdi. Elen və Meri furqonda, onlara məxsus olan hissədə, Ayrton furqonun qabağında, Olbinet yük hissəsində yer tutdular. Qlenarvan, mayor, Paqanel, Robert, Con Manqls, Vilson və Mülrədi çiyinlərində tüfəng, bellərində tapança atlarını mindilər. Paddi O’Mur və onun ailəsi hamıya uğurlu yol arzuladı. Ayrton xüsusi bir tərzdə qışqıraraq yaxındakı bir cüt öküzü ağaclarla bizlədi. Furqon tərpendi, oxlar cırıldı, təkərləri səsləndi və çox çəkmədən namuslu irlandiyalının qonaqpəroست evi döngədə gözəndi.

¹ Jurfiks – qəbul günü

² Gincyə – ingilis qızıl pulu

VIKTORIYA ƏYALƏTİ

-cü ilin 23 dekabrı gəldi. Şimal yarımkürəsində soyuq, rütubətli və buludlu olan dekabr ayı burada iyun ayı adlandırılırdı, daha doğru olardı. Astronomik yay cənub yarımkürəsində iki gün bundan əvvəl girmişdi; dekabrın 21-də günəş Oğlaq bürcünə çatmışdı və bu vaxtdan etibarən günlər qısalmağa başlamışdı.

Beləliklə, Qlenarvanın dəstəsi ilin ən isti fəslində, demək olar ki, günəşin tropik şüaları altında səyahət etməli idi.

Sakit okeanın bu hissəsindəki ingilis müstəmləkələri Avstraliya adlandırılır. Yeni Hollandiya, Tasmaniya, Yeni Zelandiya və bir sıra başqa adalar buraya daxildir. Avstraliya qitəsinin özü inzibati cəhətdən istər sahəsi, istərsə də əhəmiyyəti etibarilə müxtəlif olan bir neçə müstəmləkəyə bölünür. Bu müstəmləkələrin sərhədlərinin düzgün xətləri Avstraliyanın, Peterman, yaxud Preşel tərəfindən tərtib edilmiş müasir xəritələrinə baxan hər kəsin gözüne çarpar. İngilis coğrafiyaşünasları, bir əyaləti digərindən ayıran şərti xətləri xətkəş ilə çəkmişlər. Bu zaman nə su sistemləri, nə yerin relyefi, nə iqlim xüsusiyyətləri, nə də irq müxtəlifliyi nəzərə alınmışdır. Müstəmləkələr bir-birləri ilə parket taxtası kimi mütənəsb dördbucaqlarla birləşmişdir. Bu düzgün xətlərdə və bucaqlarda coğrafiyaşünasın yox, həndəsə mütəxəssisinin əlinin izi görünür. Qitənin ancaq çoxlu limana, körfəzə, buruna və çıxıntılara malik olan əyri-üyrü sahilləri üzərində təbiətin heç şeylə sıxışdırılmamış sərbəst gözəlliyə olan haqqını görmək olardı.

Bu şahmat damaları Paqancli həmişə gözlərindən yaş axana qədər güldürürdü. O deyirdi: "Avstraliya, Fransaya mənsub olsaydı, fransız coğrafiyaşünasları xətkəş və reysfeder işlətməyə bu qədər həris olmazdılar".

Beləliklə, Avstraliya altı əyalətə bölünmüşdü, bunlar – paytaxtı Sidney olan Yeni Cənubi Yells; paytaxtı Brisben olan Kvinslend; paytaxtı Melburn olan Viktoriya; paytaxtı Adelaida olan Cənubi Avstraliya; paytaxtı Pert olan Qərbi Avstraliya, nəhayət hələ paytaxtı olmayan Şimali Avstraliyadan ibarətdir. Müstəmləkəçilər ancaq sahil boyunca yerləşmişlər. İki yüz mil məsafədə ölkənin içərilərində yerləşmiş az-çox əhəmiyyəti olan kəndlərə az-az rast gəlmək olar. Qitənin bütün mərkəzi hissəsi, yeni Avropanın üçdə ikisinə bərabər olan sahə, demək olar ki, tədqiq edilməmişdir.

Xoşbəxtlikdən, otuz yeddinci paralel az əlçatan bu böyük səhraların kənarından keçir; elm bu səhraların keçilməsi yolunda çox qurbanlar vermişdi. Bizim səyyahların qarşısında daha asan bir vəzifə dururdu: onlar Cənubi Avstraliya əyalətinin dar bir zolağından, Viktoriya əyalətinin lap ortasından və nəhayət Yeni Cənubi Uells əyalətinin çevrilmiş üçbucağı andıran sahəsinin lap zirvəsindən keçməli idilər.

Bernulli burnundan Viktoriyanın sərhədinə qədər cəmisə altmış iki mildir, yəni ən çoxu ikigünlük yoldur. Buna görə də Ayrton ertəsi günün axşamı Viktoriya əyalətinin lap qərb şəhəri olan Eppl şəhərində gecələməyi təklif etdi.

Adətən, hər bir səyahətin başlanğıcında atılarda böyük ruh yüksəkliyi və atlarda qızgınlıq görünür. Birinci hala etiraz etmək lazım gəlmir, lakin ikincidən adam gərək özünü saxlasın: kim uzaq getmək istəyir, öz atını qorumaqdır. Buna görə də gündə orta hesabla iyirmi beş, otuz mil yol getməklə kifayətlənməyi qərara aldılar.

Bundan başqa atlar, əsl canlı mexanizm olan öküzlərlə ayaq tutmalı idi, öküzlər sürətlə gedə bilməsələr də, qüvvətli olurlar. İçərisində səmişinlər, ərzaq ehtiyatı və silah olan furqon dəstəsinin canı, onun hərəkət edən qalası idi. Atlılar sürətlə gedən atlarını istədikləri qədər çapa bilirdilər, ancaq heç bir vəchlə furqondan ayrıla bilməzdilər.

Sıra ilə getməyə ehtiyac olmadığından hər kəs müəyyən çərçivədə özünü tamamilə sərbəst hiss edirdi. Ovçular ov dalınca yaxın tarlalara çapır, nəzakətli adamlar furqondakı qadınlarla söhbət edir, filosoflar öz aralarında filosofluq edirdilər. Həm ovçu, həm kavalər, həm də filosof olan Paqanel dərindən çıxsa da hər işə macal tapırdı.

Cənubi Avstraliyadan keçən yolda maraqlı bir şey yox idi. Alçaq, tozlu təpələr, burada "buşam" adlandırılan ucsuz-bucaqsız çılpaq düzəngahlar, nəhayət qoyunların sevimli yemi olan tikanlı şor yarpaqlı alçaq kollarla örtülü səhralar neçə millərlə uzanıb gedirdi. Yalnız Avstraliyaya məxsus olan üzü donuz üzünə oxşar xüsusi Pigs-faus qoyun sürülərinə tez-tez rast gəlirdilər.

Bütün yol uzunluğunu Cənubi Avstraliyanı okeanın sahilləri ilə birləşdirən teleqraf dirəkləri xətti uzanırdı. Bu xətt son zamanlarda çəkilmişdi.

İndiyə qədər ətraf, Argentina pampalarının yeknəsəq düzəngahlarından az fərqlənirdi. Torpaq oradakı kimi otları örtülmüşdü və hamar idi, üfük də orada olduğu kimi uzaqlarda, kəskin bir xətlə kəsilmiş

halda nəzərə çarpırdı. Mak-Nabs iddia edirdi ki, Avstraliya ikiye bölünmüş bir alma kimi Amerikaya oxşayır. Lakin Paqanel hamını inanırdı ki, tezliklə mənzərə dəyişəcəkdir və onlar həqiqi möcüzə görəcəklər. Alimə inanıb onun vəd etdiyi möcüzəni səbirsizliklə gözləyirdilər.

Gündüz saat üçə yaxın dəstə geniş bir düzəngahdan keçdi; bu düzəngahda bir dənə də olsun kol-kos da nəzərə çarpırmırdı və adı haqlı olaraq "Ağcaqanadlar vadisi" adlanırdı. Bu ikiqanadlılar, səyyahları və heyvanları sancıb onlara çox əziyyət verdilər. Onlardan gizlənmək mümkün deyildi; səyyahlar dərman qutularındakı naşatır spirti ilə ağcaqanadların sancdıqları yerləri sürtməli olurdular.

Paqanel onun uzun, yəndəmsiz gövdəsini rəhmsizcəsinə dişləyən həşəratın dalınca ağızına gələni deyirdi.

Axşamüstü düzəngahın görkəmi canlandı; balaca akasiya meşələri, ağ gitrə ağaclarının bir neçə qrupu, zeytun-limon və yaşıl palıd kimi Avropa mənşəli tək-tək ağaclar görünməyə başladı. Nəhayət, uzaqda uca çəpərlər görüldü. Axşam saat səkkizə yaxın dəstə gəlib Red Qum stansiyasına çatdı.

Avstraliyada cavan heyvan yetişdirilən mal-qara təsərrüfatlarına stansiya deyilir. Məlum olduğu kimi mal-qara Avstraliyanın başlıca sərvətini təşkil edir. Mal-qara saxlayanlara burada "skvatter", yəni "çöməltmə oturanlar" deyilir. Doğrudan da, ucsuz-bucaqsız düzənləri ezməkdən yorulmuş hər bir müstəmləkəçi həvəslə belə oturur.

Red Qum balaca və əhəmiyyətsiz bir stansiya idi. Bununla belə Qlenarvanın dəstəsini burada olduqca məhraban qarşıladılar. Bu tənha evlərdə yolçular üçün həmişə süfrə hazırdır və avstraliyalı müstəmləkəçi yolçuları əziz bir qonaq kimi qəbul edir.

Ertəsi gün Ayrtın günəş doğar-doğmaz öküzləri furqona qoşdu. O, axşama qədər Viktoriyanın sərhədinə çatmaq istəyirdi. Bu gün yer, dünənki kimi hamar deyildi. Yer səthi üzərində bir neçə qırmızı qumlu alçaq təpə qabarmışdı. Uzaqdan elə görünürdü ki, guya yer böyük qırmızı bir bayraq düşmüş və bu bayrağın qırışlarını külək yuxarı qaldırmışdır. Bir neçə malle – yəni buralarda bitən düz və hamar gövdəli şam ağacı, öz yaşıl budaqlarını kəsli və oynaq örəb dovşanı sürülərinin yurd saldığı düzəngahın sıx otları üzərinə sərmışdi. Bir az sonra kol və körpə gitrə ağacları ilə örtülmüş geniş sahələr görünməyə başladı. Nəhayət, yaşıllığın ayrı-ayrı növləri birləşdi, kolları ağaclar

əvəz etdi və səyyahlar Avstraliya meşələrinin ilk nümunəsi ilə tanış oldular.

Viktoriya əyalətinin sərhədinə yaxınlaşdıqca mənzərə daha çox dəyişirdi. İndi səyyahlar insan ayağı dəyməmiş yerlərə qədəm basırdılar. Onları nə meşələr, nə dağlar dayandıra bilərdi. Onlar həndəsənin birinci fərziyyəsini, yəni iki nöqtə arasında düz xətt ən qısa yoldur, – fərziyyəsini möhkəm yadda saxlayaraq, dönmədən, müstəqim bir xətlə irəliləyirdilər. Nə yorğunluq, nə də yolun çətinliyi onları yollarından saxlayırdı.

Dəstə, öküzlərin yavaş yerışı ilə ayaq tutaraq irəliləyirdi. Bu dinc heyvanlar sürətlə gedə bilməsələr də, heç bir vaxt yarı yolda dayanmırlar.

Beləliklə, iki gün ərzində altmış mil yol gedib dekabrın 23-də axşam karvan gəlib Epplo çatdı; bu, Viktoriya əyalətinin Vimmer qəzasında yüz qırx bir dərəcə uzunluq dairəsində salınmış birinci şəhərdir.

Furqonu meyxananın həyətinə qoydular. Bu meyxananın dəbdəbəli bir adı var idi. Onu "Tac oteli" adlandırırdılar.

Axşam yeməyində səyyahlara yalnız qoyun əti təklif etdilər, ancaq qoyun ətindən müxtəlif növ yeməklər hazırlanmışdı. Yemək növlərinin nisbətən az olmasına baxmayaraq, hamı böyük bir iştahla yedi. Süfrə başında söhbət yeməkdən şirin idi. Səyyahların hamısı Avstraliya qitəsinin xüsusiyyətləri haqqında daha çox bilmək istədiklərindən coğrafiya alimini suala basmışdılar.

Paqanel, yol yoldaşlarına ondan ikinci dəfə xahiş etməyə imkan verməyib, "Xoşbəxt Avstraliya" adlanan Viktoriya əyaləti haqqında bildiklərinin hamısını həvəslə danışdı.

– Bu doğru ad deyildir, – deyə coğrafiyaşünas qeyd etdi. – Bu əyaləti "Zəngin Avstraliya" adlandırmaq daha düzgün olardı, çünki adamların başına gələn, ölkələrin də başına gəlir: sərvət onları xoşbəxt etmir. Avstraliyanın zəngin qızıl mədənləri amansız və qızıldan başqa hər şeyə laqəy baxan dələduzlar ordusu üçün aldadıcı yem olmuşdu. Qızıl rayonlarından keçdikdə siz özünü buna əmin olacaqsınız.

– Viktoriya əyaləti çoxdanmı təşəkkül tapmışdır? – deyə Elen soruşdu.

– Lap bu yaxınlarda, cəmi otuz il bundan əvvəl, 1835-ci il iyulun 6-da, çərşənbə axşamı...

Üzünün ifadəsi ilə Paqanelin söylədiyi rəqəmlərin düzgünlüyünə inanmadığını göstərməklə həmişə onu ələ salan mayor Mak-Nabs:

– Axşam saat yeddi qırx beş dəqiqə yarımda, – deyə cəld qeyd etdi.

– Yox, saat səkkizə on dəqiqə işləmiş, – deyə alim tamamilə ciddi cavab verdi. – Mohz bu dəqiqədə Vetman və Falkner, indi böyük Melburn şəhərinin olduğu həmin limanın sahilində Port-Filipp kəndinin binasını qoymuşlar. Sonrakı on beş il müddətində bu müstəmləkə Yeni Cənubi Uels əyaləti tərkibinə daxil olmuş və ancaq 1851-ci ildə müstəqil inzibati vahidə ayrılmış və Viktoriya əyaləti adını almışdır.

– O zamandan da inkişaf etməyə başlamışdır, eləmi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Bunu özünüz düşünün, əziz dostum, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Mən bu saat sizə bu məsələ barəsində statistik məlumat söyləyəyəm və Mak-Nabs nə deyir–desin, mən bu rəqəmlərdən daha inandırıcı bir şey bilmirəm.

Mayor təhriklə:

– Danışın, danışın, Paqanel, – dedi.

– Müsəidənizlə. 1836-cı ildə Port-Filipp müstəmləkəsində iki yüz qırx dörd adam yaşayırmış! Bu gün Viktoriya əyalətinin əhalisi beş yüz əlli min nəfərdir. Yeddi milyon kvadrat fut üzüm bağları hər il yüz iyirmi bir min qallon çaxır verir. Əyalətin geniş otlaqlarında altı yüz yetmiş beş min iki yüz yetmiş iki baş mal–qara ilə bərabər üç yüz min at otlayır.

Mayor dedi:

– Mən eşitmişəm ki, burada donuzçuluq da inkişaf etmişdir.

– Bəli, mayor, burada yetmiş doqquz min altı yüz iyirmi beş donuz vardır.

– Paqanel, bəs burada nə qədər qoyun vardır?

– Əzizim Mak-Nabs, yeddi milyon yüz on beş min doqquz yüz qırx üç.

– İndi yediyimiz qoyunu da daxil etmək şərtiləmi, Paqanel?

– Yox, bu qoyunu hesab etmək olmaz, çünki artıq onun dördü üçü yeyilmişdir.

Elen alimin hazırcavablığına gülərək:

– Afərin, Paqanel! – deyə əllərini bir–birinə vurdu. – Coğrafiya sahəsində çox geniş biliyiniz olduğunu etiraf etməmək olmaz və əminim oğlu Mak-Nabs nə qədər çalışsa da sizi tələyə salmağa müvəffəq olmayacaqdır.

– Əzizim, missis Elen, hər şeyi bilmək mənim peşəmdir. Buna görə də, bu gözəl ölkənin bizə çoxlu hədiyyələr hazırladığını dedikdə siz mənə inanmalısınız.

Onu yenə də danışdırmaq üçün mayor:

– Lakin indiyə qədər... – deyə sözbə başlayıb coğrafiyaşünası cəlt etməkdə davam etdi.

– Əşi, bir dayanın; siz nə səbirsiz adamsınız! – deyə Paqanel qışqırdı. – Bu torpağa keçdiyimiz cəmisə iki gündür, amma siz hər şeyi görmək istəyirsiniz. Mənə inanın, – bütün bu sözlərimə tamamilə məsul olaraq deyirəm ki, bu ölkə, bütün yer kürəsində ən maraqlı ölkədir. Onun əmələ gəlməsi, təbiəti, məhsulata, iqlimi bütün dünyanın alimlərini heyran etmiş, heyran edir və heyran edəcəkdir. Dostlarım, dəniz dibindən çıxmış, kənarları qərribə nəhəng dağlarla çevrələnmiş bir qitə təsəvvür edin. Yadınızda saxlayın, qitənin ortası yox, kənarları əhatə olunmuşdur. Ortasında ehtimal ki, yarımqurumuş dəniz olan bir qitə, çayları gündən–günə daha artıq quruyan bir qitə, rütubətin nə olduğunu bilməyən bir qitə təsəvvür edin ki, burada ağaclar hər il yarpaqlarını yox, öz qabıqlarını tökür; burada yarpaqlar yarı günəşə bitdiyi üçün kölgə salmır, çox vaxt ağaclar yanmır, böyük daşlar yağışdan yıpranıb əriyir, meşələr alçaq, otlar isə lap uca olur, nağıllarda olduğu kimi, dörd-ayaqlıların dimdiyi vardır ki, bu, təbiətçiləri onlar üçün lağımlılar və ya monotremlər¹ sinfi adı kimi xüsusi bir ad tapmağa məcbur etdi; burada kenquruların qabaq və dal ayaqlarının uzunluğu bərabər deyildir; qoyunların donuz sifətinə oxşar sifətləri vardır, tülkülər ağacdən acağa tullanırlar; quşlarının rəngi qarıdır, siçovullar yuva tikirlər; bu qitədə quşlar tükələrinin və səslərinin müxtəlifliyi ilə baxanları heyran edir. Quşların bəziləri poçt karetası sürücüsünün qamçısı kimi şaqıldayır, bəziləri divar saatının kəfkiri kimi saniyələri vuraraq, lıqıldayır, bəziləri sohərlər, günəş çıxarkən güllür, bəziləri axşam günəş batarkən ağlayırlar. Bu doğrudan da, maraqlı ölkədir; burada hər şey tərsinə qurulmuşdur, burada təbiət sanki öz-özünün əleyhinə çıxır. Alim Qrimar özünün məşhur “Bitkilər haqqında” adlı əsərində Avstraliya barəsində obəs yerə deməmişdir ki: “Avstraliya dünya qanunlarına nəzərə olan ölkə, bütün dünyaya meydan oxuyan bir ölkədir!..”.

¹ Paqanel Avstraliya ilanını nəzərdə tutur.

Paqanel bu parçanı tormozsuz buraxılmış kuryer qatan kimi sürətlə söylədi. Coğrafiya cəmiyyətinin bələğətlə danışan katibi artıq özündən çıxmışdı. O, qızgınlıqla əl-qolunu ölçərək hey danışır, danışır və əlindəki çəngəli elə oynadırdı ki, onun yaxınında oturanlar gözlerinden məhrum olmasınlar deyə, kənara çəkilməli oldular. Lakin sözünün axırında sevincli "afərin" qışqırıqları onun səsini batırdığından o, susmalı oldu.

Avstraliya qitəsinin xüsusiyyətlərinin bu parlaq siyahısından sonra sanki Paqaneldən soruşulması bir şey qalmırdı. Bununla belə, mayor özünü saxlaya bilməyib adətən sakit olan səsi ilə soruşdu:

– Hamısı budurmu, Paqanel? Əlavə etməli daha bir sözünüz yoxdurmu?

Alim yenidən qızıışaraq:

– Yox, hamısı deyildir, – deyə etiraz etdi.

– Necə? – deyə Elen töəcəüblə soruşdu. – Avstraliyanın möcüzələri hələ qurtarmamışdır?

– Yox. Qəribəliyi söylədiklərimin hamısını geridə buraxan iqlim hələ qalır.

– Ola bilməz, – deyə hər tərəfdən ona qışqırdılar.

– Mən Avstraliyanın oksigeni çox, azotu az olan havasının səhiyyə xüsusiyyətlərindən danışmayacağam. Lakin burada rütubətli küləklər olmur, çünki musson küləkləri sahilə müvazi olaraq ösir və yatalaqdan tutmuş çiçək xəstəliyinə qədər, dünyanın bütün başqa qitələrinə iztirab verən xəstəliklər burada məlum deyildir.

Qlenarvan dedi:

– Bax, bu elə öz-özlüyündə az iş deyildir.

– Məlum şeydir, – deyə Paqanel cavab verdi. – Ancaq söz bunda deyildir. Buranın iqliminin həqiqətə müvafiq olmayan bir xüsusiyyəti vardır...

– O necə xüsusiyyətdir? – deyə Con Manqls soruşdu.

– Desəm, heç bir vəchlə mənə inanmazsınız.

– İnanarım, inanarım! – deyə maraqlanmış dinləyicilər qışqırdılar.

– Onda qulaq asın. Bu iqlim... – deyə alim susdu.

– Nədir?

– Bu iqlim... əxlaqi təsir xüsusiyyətinə də malikdir.

– Əxlaqi təsir?

Alim dedi:

– Bəli. Burada metallar havada pas atmadığı kimi, insanlar da pas atmırlar. Buranın təmiz, quru havası nəinki paltarını, insanların qəlbini də tezliklə ağardır. İngiltərə əxlaqca pozğun olan vətəndaşları əbəb yerə bura göndərmir. İngilislər Avstraliya iqliminin bu xüsusiyyətini duymuşlar.

Mayor dedi:

– Siz bizi ələmi salmışsınız, Paqanel?

– Qətiyyətlə yox. Burada iqlimin təsiri heyvanlara şamil olduğu kimi, insanlara da şamildir. Siz, burada atların necə mülayim və itaətkar olduqlarına bir diqqət edin.

– Ola bilməz.

– Özünüz baxın. Avstraliyada katorqa işinə məhkum edilmiş pis fikrli adamlar bir neçə ilin müddətində burada yenidən tərbiyələnilib namuslu insanlar olurlar. Bütün insanpərvər adamlar bunu bilirler. Avstraliyada hər cür xarakterlər yaxşılaşır.

– Demək, Paqanel, sizin xoş təbiətiniz bu vəd etdiyiniz ölkədə... – deyə Elen sözə başladı.

– Mələk təbiəti, sadəcə mələk təbiəti olacaqdır, xanım, – deyə alim cavab verdi.

X FƏSİL

VİMERRA ÇAYI

Ertəsi gün, dekabrın 24-də, dəstə səbh tezdən yola düşdü. Hava xeyli isti olmasına baxmayaraq adamı əldən salmırdı, yol hamar və işlənmişdi. Balaca dəstə axşama qədər iyirmi beş mil yol gedib suyu şoran və içməli olmayan Ağ gölün sahilində dayandı.

Jak Paqanel, Qara dənizin "qara", Qırmızı dənizin "qırmızı", Sarı çayın "sarı" və nəhayət, Göy dağların "göy" adlandırıldığı kimi bu gölün də "ağ" adlanmasının eyni dərəcədə həqiqətə müvafiq olduğunu etiraz etməli idi.

O, bu adı müdafiə etməyə çalışaraq bu gölə belə müvəffəqiyyətsiz ad vermiş coğrafiyaşünasın tərəfini tutdusa da mübahisədə meğlub oldu.

Mister Olbinet, adi səliqəsi ilə axşam yeməyi hazırladı; axşam yeməyindən sonra səyyahlar kimi fərqləndi, kimi çadırda uzanıb yatdı. Avstraliya çaqqalları – dinçoların arasıkəsilməyən ulaşmasına baxmayaraq şirin yuxuya getdilər.

Ağ gölün o biri tayında gözəl bir vadi uzanıb gedirdi. Vadi başdan-baş xrizantem çiçəkləri ilə bəzənmişdi. Qlenarvan və onun yol yoldaşları sübh tezdən oyanarkən bu gözəl mənzərəni gördükdə, sevinclə qışqırmaqdan özlərini saxlaya bilmədilər.

Cənub tərəfdə, uzaqlarda alçaq təpələr görünürdü, lakin dəstə yaz sabahının parlaq rəngləri ilə işıqlayan düz vadi ilə getməli idi. Saysız-hesabsız, müxtəlif əyrilti otları bu yaşıllığa can verirdi və hətta yerin şoran hissələri belə qarayazı otunun sıx örtüyü altında görünməz olmuşdu. Paqanel, bitkilərin adlarını yoldaşlarına söylədi və homişə hər şeyi rəqəmlərlə təsbit etməyə adət etdiyi üçün bir sıra rəqəmlər dedi. Eyni zamanda Avstraliya florasının yüz iyirmi fəsiləyə mənsub olan dörd min iki yüz müxtəlif bitkidən ibarət olduğunu qeyd etmək firsətini əldən vermədi.

Bir az sonra, sürətlə on mil məsafə qət edən fərqlənən qalın akasiya, mimoza və ağ gitro ağacları meşəsinə girdi.

Çoxlu bulaqların suvardığı bu vadidəki bitki aləmi günəşin bol şüalarının özünü birə-yüz verirdi.

Heyvanat aləmi o qədər də zəngin deyildi. Vadidə bir neçə emu dolaşırdı, lakin onlara güllə çatacaq qədər yaxınlaşmaq mümkün olmadı. Ancaq mayor müvəffəqiyyətli bir atəşlə yer üzündən kökü sürətlə kəsilməkdə olan, az-az tapılan və yabira adlanan nöhəng bir durna vurdu. Bu, hündürlüyü beş fut, getdikcə ucu bizləşən enli qara dimdikli bir quş idi. Təbiət öz rənglərini onun tüklərindən əsirgəməmişdi: onun qırmızı-bənövşəyi başı, yaşıl boynu, göz qamaşdıracaq qədər ağ döşü və açıq-qırmızı rəngli ayaqları var idi.

Bu gözəl quş səyyahları heyran etmişdi. Bir az sonra Robert Qrant sərrast bir atəşlə həm kirpiyə, həm də qarışqayeyənə oxşayan qərribə bir heyvan vurub yerə sərməsə idi, mayor bu günün qəhrəmanı olaraq qalacaqdı. Bu heyvanın açıq ağızından uzun yapışqanlı dili çıxmışdı; heyvan qarışqaları dili vasitəsilə tutmuş.

Paqanel dedi:

– Bu zəhərli ildir, Avropada heç buna oxşar heyvan görmüşsünüzmü?

– Nə iyrenkdir! – deyə Qlenarvan cavab verdi.

– İyrenç olmağına iyrenkdir, ancaq olduqca maraqlı heyvandır. Bundan əlavə o, Avstraliyadan başqa dünyanın heç bir hissəsində yaşamır, – deyə Paqanel qeyd etdi.

Təbiidir ki, Paqanel zəhərli ildir saxlamaq istəyirdi. O, heyvanı yük hissəsində gizləmək üçün fərqlənən aparadı, lakin mister Olbinet elə bir nifrətlə bunun əleyhinə çıxdı ki, alim güzəştə gedib Avstraliya mənetmərlərinin bu nümunəsini Parisə aparmaq fikrindən daşındı.

Səyyahlar 141°30' uzunluq dairəsinə yetişdilər. Onlar indiyə qədər nə müstəmləkəçi əkinçilərə, nə də skvatter-maldarlara rast gəlməmişdilər. Ətraf tamamilə boş görünürdü. Yerlilərdən əlamət belə yox idi: vəhşilərin köçəri qəbilələri xeyli şimalda, Darlin və Myorrey çayının qolları ilə suvarılan ucsuz-bucaqsız düzənlərdə dolaşırlar.

Bu gün Qlenarvan və onun yol yoldaşları hər is möhtəkirlərin şərq tərəfdəki dağlardan Viktoriya və Cənubi Avstraliya əyalətlərinə sürükləri böyük sürülərdən birini görə bildilər.

Gündüz saat 4-ə yaxın Con Manqls üfəqdə görünən böyük toz sütununu yoldaşlarına göstərdi. Bu qərribə hadisəyə nə səbəb olmuşdu? Külək əsmirdi. Paqanel bunun qasırğa olduğu gümanını söyləyib bu hadisəni doğrultmaq üçün həqiqətə uyğun dəlillər axtarmağa başladı, ancaq Ayrton, göyə ucalan bu toza, gəlməkdə olan sürünün səbəb olduğunu deyib, cold Paqaneli fikrindən daşındırdı.

Bosman səhv etməmişdi; toz sütunu yaxınlaşırdı, çox çəkmədən səyyahlar hayqıran, nərə çəkən, mələyən səslərdən ibarət qulaqbatırıcı bir xor eşitdilər; hərədən bir bu səslərə insan qışqırığı və kəskin fit səsləri də qarışırdı.

Nəhayət, bu qarmaqarışıqlıq içərisindən bir adam çıxdı. Bu, dörd-ayaqlılar ordusunun başçısı idi. Qlenarvan ona yaxınlaşıb söhbətə girişdi. Demə, dəstəbaşı bütün sürünün sahibi imiş. Onun adı Sem Mitçel idi, o, şərq əyalətlərindən gəlib Portland limanına gedirdi.

Sem Mitçelin sürüsü on iki min yetmiş beş başdan: min öküzdən, on bir min qoyundan və yetmiş beş atdan ibarətdi. Bütün bu heyvanlar Göy dağın etəyində satın alınırken çox arıq və cılız imişlər və indi Cənubi Avstraliyanın məhsuldar otlalarında kökəlib ötlənməli idilər. Bu mənfəətli iş idi. Ancaq bu kəhkir heyvanları belə uzaq bir məsafəyə sürmək üçün nə qədər səbr, nə qədər qüvvə tələb olunurdu! Müvəffəqiyyət çox baha qiymətə başa gəlirdi.

Sürü mimoza kollarının arası ilə irəliləməklə davam edirdən, Sem Mitçel qısa cümlələrlə öz qəziyyosini nağıl etdi. Elen və Meri fərqəndən çıxdılar, atlıların hamısı atlarından enib gitmə acağının kölgəsində oturaraq, Sem Mitçelin nağılına qulaq asmağa başladılar.

Sem Mitçel artıq yeddi ay idi ki, yolda idi. O, gündə orta hesabla on milə qədər yol gedirdi və bu yorucu soyahət hələ düz üç ay daha davam etməli idi. Onun köməkçiləri iyirmi itdən və otuz adamdan ibarətdi, o cümlədən bunların beşi xüsusi olaraq sürüdən geri qalmış heyvanların axtarışı ilə məşğul olan yerlilər idi. Bu ordunun dalmca altı araba gəlirdi. Əllərində dəstəyinin uzunluğu on səkkiz düymə olan ciyə və doqquz fut uzunluğunda qamçı tutmuş bələdçilər sıra ilə gedərək tez-tez pozulan qaydanı bərpa edirdilər. Quş kimi sürünün ətrafında hərələnən itlər onlara kömək edirdilər.

Sürüdəki intizam səyyahları heyran etmişdi. Müxtəlif cinsli heyvanlar cərgə ilə getmirdilər, çünki öküzlərlə qoyunlar bir-biri ilə yaxşı yola getmirdilər. Öküzlər, qoyunların keçmiş olduğu yerdə heç bir vəchlə otlamağa razı olmaq istəmirdilər. Bu, öküzləri sürünün baş tərəfinə qoymaq zərurətinə səbəb olurdu. İki batalyona bölünmüş heyvanlar qabaqda qürurla irəliləyirdilər. Onların dalmca iyirmi bələdçinin komandası altında qoyunlar alayı gəlirdi. İtlərin vızvodu dal dəstəni təşkil edirdi.

Sem Mitçel onu dinləyənlərin diqqətini, nə bələdçilərin, nə də itlərin bu orduda əsl başçı olmadıqlarına cəlb etdi, bu ordunun başçıları öküzlər idi. Onlar birinci sırada qürurla gedərək, ən yaxşı yolu seçirdilər. Onlar sürünün əsl sahibləri idilər və sürü etiraz etmədən onlara tabe olurdu. Öküzlər dayanan kimi bütün sürü dayanırdı; öküzlər özləri yola düşmək üçün işarə verməyinə, çobanların heç bir söyi heyvanları irəli getməyə məcbur edə bilmirdi.

Sem Mitçelin əlavə etdiyi bəzi təfsilat Ksenofontun¹ qələminə layiqdi.

Nə qədər ki, sürü vadi ilə hərəkət edirdi, hər şey yaxşı gedirdi. Nə bir qayğı, nə yorğunluq hiss olunurdu. Heyvanlar yolda sakitcə gedərək, otlaqlarda yeyib-ıçır, gecə yatır, gündüz çağırıldıqda itaətlə toplaşaraq yenidən yola düşürdülər. Ancaq qitənin sıx meşələrində, evka-

¹ Ksenofont – qədim yunan tarixçisidir (bizim eramızdan 430-435 il qabaq yaşamışdır).

lipt və mimoza ağacları cəngəlliklərində əzab başlanırdı. Vızvollar, batalyonlar, alaylar gah bir-birinə qarışır, gah da böyük məsafədə bir-birlərindən ayrılırdılar və lazımı qaydanı bərpa etmək üçün çox uzun müddət tələb olunurdu. Bədbəxtlik üz verib başçılarından biri itdikdə, hər hansı bir qiymətə olursa-olsun, onu tapmaq lazım gəlirdi, əks təqdirdə bütün sürü başıpozuq halda qaça bilərdi. Yerli qara çobanlar çox vaxt bu çətin axtarışlara bir neçə gün sərf edirdilər. Sıx yağışlar başladıqda, tənbel heyvanlar yol getməkdən boyun qaçırırdılar, qüvvətli tufan olduqda isə sürü təlaşa düşürdü və heyvanlar qorxudan özlərini dəli kimi aparırdılar.

Bununla belə çobanların qüvvə və sayıqlığı, ardı kəsilmədən təkrar olunan bu çətinliklərin öhdəsindən gəlirdi və sürü irəli gedərək, vadiləri, meşələri və dağları geridə buraxırdı. Lakin çayları keçdikdə, çobanlar özlərinin bütün keyfiyyətlərinə daha bir şeyi, hər şeydən yüksək olan bir şeyi – səbrli olmağı da əlavə etməli olurdular; bu səbr hər şeyə qalib gəlməli idi; saatlarla, günlərlə yox, həftələrlə səbrli olmaq lazım idi. Xüsusilə çayları keçəndə səbrli olmaq zəruri idi. Bu zaman çobanlar çox çətinliklərə rast gəlirdilər, bu çətinliklər dəf edildisə də, hər halda onları aradan qaldırmaq üçün xeyli zəhmət sərf etmək lazım gəlirdi. Bu çətinliklər sürü başçılarının çayı keçməkdən boyun qaçırmaları ilə ortaya çıxırdı. Öküzlər ayaqları suya toxunan kimi öz izləri ilə yenə geri qayıdırdılar. Qoyunlar suyu görəndə kimi ətrafa qaçışırdılar. Sürünü çaya gətirmək üçün gecənin düşməsinə gözləmək lazım gəlirdi, ancaq bu da kömək etmirdi. Qoçları suya atırdılar – qoyunlar isə onların dalmca getməyə cürət etmirdilər. İnadlı heyvanları bir neçə gün susuz qoymaqla onlara təsir etməyi təcrübə edirdilər. Sürü susuzluqdan yansa da yerindən tərpənmirdi. Quzuları çayın o biri tayına keçirirdilər ki, bəlkə onların mələşmə səsinə analar çayı üzüb o biri tərəfə keçsin. Quzular mələyir, ana qoyunlar isə yerlərindən də tərpənmirdilər.

Bəzən tam bir ay belə davam edirdi. Çobanlar mələyən, böyürən, nəre çəkən bu ordu ilə nə cəvəcələrini bilməyib ruhdan düşürdülər. Birdən günlərin bir günündə məlum olmayan bir səbəb üzündən bütün qabaq dəstə çaya cumurdu və yeni bir çətinlik əmələ gəlirdi: indi başıpozuqluq olmasın deyə sürünün qabağını almaq lazım gəlirdi. Cərgələr bir-birinə qarışdığından basabasda çox heyvan ölürdü.

Maldarlıq peşəsinin çətinlikləri bundan ibarətdi. Sem Mitçelin nəğil etdiyi bu müddət ərzində sürünün böyük bir hissəsi tam bir qayda ilə səyahətlərin gözünlü qabağında özlərini nümayiş etdirdilər.

Otlaq üçün yaxşı yer seçməkdən ötrü Sem Mitçel öz ordusunun başında durmalı oldu. O, Qlenarvanla salamatlaşıb nökrələrindən birinin cilovundan tutduğu gözəl Avstraliya atına sıçradı, hamının əlini səmimiyyətlə sıxıb bir anda toz dumanı içində gözden itdi.

Dəstə yenidən yoluna davam etdi və Talbot dağının ətəyinə qədər bir daha dayanmadı.

Viktoriya əyaləti ərazisi ilə olan səyahətin birinci günü Paqanelin təklifinə görə təntənəli axşam yeməyi qeyd edildi.

Demək lazımdır ki, bu dəfə Olbinet özündən çıxmışdı. Ərzaq ehtiyatından bir sıra Avropa xörəyi hazırlamışdı, Avstraliya səhrasının ortasında bu xörəkləri görmək adama qərribə gəlirdi. Bu gözəl axşam yeməyi vətəninadan, duzlanmış ətdən, donuz otindən, pudinqdən, arpa və çovdar unundan bişirilmiş qotallardan, gözəl çaydan, viski və bir neçə şüşə portveyn çaxırından ibarətdi. Adam özünü dağlıq Şotlandiyanın içərilərində yerləşmiş Malkolm-Kestlin yemək otağında təsəvvür edirdi.

Axşam yeməyinin növcə zəngin olmasına baxmayaraq, Paqanel təpələrin döşündə bitmiş "yabanı portağallar"ı da buraya əlavə etməyi lazım bildi.

Bu çox dadsız meyvə olsa da, tumlarını dişlədikdə kaen istiotu kimi adamın ağızını yandırır. İnadkar coğrafiyaşünas elmə olan məhəbbəti üzündən acığa düşüb onları elə yedi ki, ağızını tamamilə yandırıb mayorun kinayəli suallarına cavab verə bilmədi.

Ertəsi gün, dekabrın 26-da diqqətəlayiq bir hadisə olmadı. Səyahətlər Norton-Krik bulaqlarına, çox çəkmədən isə yarımqurumuş Mackenzi çayına yetişdilər. Hava yaxşı idi, isti adama o qədər də əzab vermirdi. Külək cənubdan əsirdi və şimal yarımkürəsində şimal küləyinin gətirdiyi sərinlik kimi sərin hava gətirirdi.

Paqanel, dostu Robert Qrantın diqqətini buna cəlb etdi. O:

– Bəxtimiz gətirmişdir, – dedi, – çünki orta hərərət cənub yarımkürəsində şimal yarımkürəsindəkindən daha yüksəkdir.

– Nə üçün? – deyər uşağ soruşdu.

– Robert, sən bunun səbəbini soruşursan? – deyər Paqanel cavab verdi. – Məgər sən, qışda yerin günəşə daha yaxın olduğunu eşitməmişsənmi?

– Bunu bilirəm.

– Günəş şüaları yerə çöp düşdüyü üçün də qışda soyuq olduğunu bilmirsənmi?

– Əlbəttə, bilirəm.

– Çox gözəl, oğlum. Bu səbəbə görə də cənub yarımkürəsində hava şimal yarımkürəsində olduğundan istidir.

Robert gözlərini geniş açaraq:

– Anlamıram, – dedi.

Paqanel dedi:

– Yaxşı fikirləş. Avropada qış olurken digər yarımkürədə – Avstraliyada ilin hansı fəsli olur?

– Yay fəsli, – deyər Robert cavab verdi.

– Çünki elə bu zaman yer günəşə daha yaxın olur... İndi anlamırmı?

– Anladım.

– Cənub yarımkürəsində yay, şimal yarımkürəsində olduğundan isti olur.

– Aydın, cənab Paqanel.

– Beləliklə, qışda günəş yerə daha yaxın olur deyildikdə, bu yalnız biz şimal yarımkürəsinin əhalisi üçün doğrudur.

– Hə, mən bu barədə fikirləşmişdim, – deyər Robert səsləndi.

– Bunu yadımdan çıxarma, oğlum.

Beləliklə, Robert kiçik bir kosmoqrafiya dərsi keçib nəticədə, Viktoriya əyalətində ilik orta hərərət Selsi ilə 230 olduğunu öyrəndi.

Axşam dəstə, şimalda yüksələn Drumond dağı ilə cənub üfüqdə alçaq zirvəsi görünən Droyden dağı arasında olan Lone-Del gölündən beş mil uzaqda dayandı.

Ertəsi gün araba artıq 143° uzunluq dairəsində olan Vimerra çayına çatdı.

Yarım mil eni olan çayın lal və şəffaf suları cərgə ilə düzülmiş yüksək gitrə və akasiya ağaclarının arası ilə axırdı.

Orda-burda gözəl mərsin ağacları qırmızı çiçəklərlə bəzənmiş uzun, elastik budaqlarını yerdən on beş fut ucada yaymışdı. Gəvəzə tutuquşuları bir tərəfdə dursun, minlərlə zərtüklü sarıköynək, alacəhrə, göyərçin çayın ətrafındakı yaşıl cəngəlliklərdə uçuşurdu. Suyun hamar səthində ürkək və əlçatmaz bir cüt qara qu quşu üzürdü. Avstraliya

sularının bu nadir quşları səyyahları görər-görməz insanı məftun edən bu vadidən ilan kimi qıvrılaraq nazla axan çayın döngəsində gözden itdilər. Furqon, lap çaya qədər enib onun sularını saçaq kimi haşiyələyən sıx yaşıl ot xalısı üzərində dayandı. Heç yerdə körpü və bərə nişanəsi görünmürdü.

Buna baxmayaraq o taya keçmək lazımdı.

Ayrton çayda dayaz yer axtarmaqla məşğul oldu. Çayın axını ilə dörd mil yuxarıda su ona daha dayaz göründü və o, o biri taya burdan keçməyi qot etdi.

Suya salınan ölçü burada çayın dərinliyinin üç futdan artıq olmadığını göstərdi.

Furqon təhlükəyə uğramadan buradan keçə bilirdi.

– Çaydan keçmək üçün başqa bir vasitə yoxdurmu? – deyə Qlenarvan bəsməndən soruşdu.

– Başqa çarə yoxdur, ser, – deyə Ayrton cavab verdi, – ancaq mənə elə gəlir ki, burdan keçmək daha təhlükəsizdir.

– Qadınlar furqondan düşsələr yaxşı olmazmı?

– Qətiyyəyən yox.

Qlenarvan dedi:

– Çox yaxşı, Ayrton, mən sizə əmin oluram.

Atlılar ağır arabanı dövrəyə alıb cəsarətlə suya girdilər. Adətən, arabanı çaydan keçirdikdə, onun hər tərəfinə boş çəlləklər bağlayırlar; bu çəlləklər arabanı suyun üzərində saxlayır. Lakin burada çəllək yox idi. Öküzlərin sövq-təbiisinə və Ayrtonun cətiyatkarlığına bel bağlamaqdan başqa çarə qalmırdı.

Ayrton furqondakı yerindən arabanı idarə edirdi, mayor və iki matros qabaqda, Qlenarvan və Con Manqls arabanın hər iki tərəfi ilə gedərək hər dəqiqə qadınların köməyinə gəlməyə hazırdılar; Paqanel və Robert dalca gəlirdilər.

Çayın ortasına qədər hər şey yaxşı getdi. Çayın ortasında isə su dərinləşdi və oxlardan yuxarı qalxdı. Ayaqları yerdən üzülmüş öküzlər dayaz yerdən kənara sıçrayaraq furqonu öz dallarınca çəkdilər. Ancaq Ayrton suya atılaraq öküzlərin buynuzundan tutub onları doğru yola dönməyə məcbur etdi.

Bu anda qüvvətli bir təkən əmələ gəldi, şaqqıltı səsi eşidildi, furqon yana əyildi, su qadınların ayağını islatdı, Con və Qlenarvanın furqonu saxlamaq üçün etdikləri bütün səylərə baxmayaraq, su arabanı

aparmağa başladı. Bu çox təhlükəli bir an idi. Xoşbəxtlikdən, öküzlər qüvvətlə irəli cümüb furqonu bir az dayaz yerə çıxartdılar. Çox çəkmədən öküzlər də, atlar da ayaqlarının altında sahilə gedən yoxuşu hiss etdilər və qısa bir müddətdən sonra adamlar da, heyvanlar da çayın o biri sahilinə çıxdılar.

Çaydan keçirkən yalnız arabanın qabaq hissəsi laxlamış və Qlenarvanın atının nalı düşüb itmişdi. Bu xəsarəti təcili olaraq düzəltmək lazımdı. Lakin səhrada bu o qədər də asan iş deyildi. Şimala doğru iyirmi mil məsafədə yerləşmiş Blek-Poynt stansiyasına gedib oradan dəmirçi gətirməyi təklif edən Ayrton səyyahları bu vəziyyətdən xilas etdi. Qlenarvan ona:

– Əzizim Ayrton, gedin, – dedi. – Ora gedib qayıtmaq üçün sizə nə qədər vaxt lazımdır?

– Ən çoxu on beş saat, – deyə Ayrton cavab verdi.

– Onda yola düşün. Siz qayıdana qədər biz Vimerrada düşərgə qurub dayanacağıq.

Sabiq bəsmən dərhal Vilsonun atına sıçrayıb mimoza ağaclarının qalın cəngəlliklərində gözden itdi.

XI FƏSİL

BYÖRK VƏ STÜART

ünün qalanı istirahətə sərf olundu. Səyyahlar söhbət edərək ətraf təbiətə heyran bir halda Vimerra çayının sahilində gəzişirdilər.

Onlar yaxınlaşdıqda gül rəngli boz dumalar ucadan qışqıraraq havaya qalxırdılar. Sarıköynəklər, çayda çapanlar zanbaqların saplaqları arasında uçurdular, qağayılar balıq ovlamaqdan əl çəkərək uçub gəldirdilər, yalnız əlvan rənglərlə pərıldayan göybaşlı tutuquşuları, qırmızıbaşlı, sarıboyunlu balaca roşillər və qırmızı-göy tüklü lorlar gitrə ağaclarının başında qulaqbatırıcı qışqırtılarını davam etdirirdilər.

Səyyahlar gah sakitcə şırıldayan suyun kənarında ot üstündə uza-naraq, gah mimoza ağaclarının cəngəlliklərində qabaqlarına gələn yerləri dolaşaraq günəş batıncaya qədər təbiətdən zövq aldılar.

Birdən-birə düşən gecə onları dayandıqları yerdən yarım mil uzaqda yaxal adı. Onlar, cənub yarımkürəsində görünməyən qütb ulduzunu yox, üfüqdə parlayan Cənub Xaçı bürcünü nişanlayıb çadırlara qayıtdılar.

Olbinet çadırda axşam yeməyi hazırlamışdı. Hamı süfrəyə oturdu. Vilsonun vurduğu tutuquşularının ətindən bişirilmiş xörək, bu axşam xüsusi bir müvəffəqiyyət qazandı.

Axşam yeməyi uzun çəkdi və bu, belə gözəl bir gecədə birlikdə çox oturmağa səbəb oldu. Elen Paqaneldən çoxdan vəd etdiyi moşhur Avstraliya səyyahları haqqındakı əhvalatı nağıl etməyi xahiş etdi.

Paqanel səyyahların xahişini sevinclə yerinə yetirdi.

Onun dinləyiciləri gözəl bir yamacda oturdular, siqar tüstüsü halqa-halqa havada ağarmağa başladı; tüstü yuxarı qalxıb ağacların yarpaqları arasında yox olurdu. Coğrafiyaşünas bir qədər sükutdan sonra nağıl etməyə başladı.

– Dostlarım, xüsusilə siz, mayor, “Dunkan”da sizin üçün saydığım səyyahların adını əlbəttə, unutmamışsınız. Qitenin içerilərinə girməyə çalışanlardan yalnız dörd adama Avstraliyanı şimaldan cənuba və cənubdan şimala doğru qət etmək müyəssər olmuşdur. Bunlar qitoni 1860 və 1861-ci ildə qət etmiş Byörk, 1861 və 1862-ci ildə qət etmiş Mak Kinley, 1863-cü ildə qət etmiş Lensboro və həmçinin 1862-ci ildə qət etmiş Stüartdır.

Mak Kinley və Lensboro haqqında mən sizə çox az məlumat verə bilərəm.

Mak Kinley Adelaidadan Karpentari körfəzinə, Lensboro Karpentari körfəzindən Melburna qədər getmiş; Avstraliya təşkilatları onların hər ikisini Byörkü axtarmağa göndərmişdi. Byörk əlli-ayaqlı itdiyindən daha tapılmamışdı...

Byörk və Stüart ən igid tədqiqatçılardır və mən uzun müqəddimə söyləmədən onların haqqında sizə nağıl etmək istəyirəm.

1860-cı ildə, avqustun 20-də Melburn kral cəmiyyəti, sabiq irlandiyalı zabit Robert O'Qar Byörkün başçılığı ilə bir ekspedisiya düzəltdi. Byörklə on bir adam; gənc astronom Vilyam-Con Uils, doktor Bekler, nəbatatçı Qrey və Kinq, Hindistan ordusunun gənc zabiti Landels, Braqe və bir neə sipahi¹ gedirdi.

¹ Sipahi – yerli əhalidən (*hindlilərdən*) düzəlmiş İngiltərə-Hindistan ordusunun muzdlı saxladığı əsgərlərdir.

Onların yükünü və on səkkiz aylıq yol üçün olan ərzaq ehtiyatını iyirmi beş at, iyirmi beş dəvə aparırdı. Dəstə Karpentari körfəzinə, onun şimal sahilinə yollanıb əvvəlcə Kupera çayından keçməli idi. Dəstə heç bir çətinlik çəkmədən Myorrey və Darlinqə bitişik olan torpaqdan keçib müstəmləkənin sərhədində yerləşmiş Menindis stansiyasına çatır.

Burada məlum olur ki, yük çox ağırdır. Bu şərait və Byörkün həddindən artıq sərt olan xasiyyəti dəstə üzvləri arasında münafişəyə səbəb olur. Landes bir neçə sipahi çobanlarla dostədən ayrılıb Darlinqə qayıdır.

Byörk irəliləməkdə davam edir. O gah çayların bol-bol suvardığı gözəl vadilərlə, gah tamamilə quru, daşlı-kəsəkli cığırqlarla gedərək Kuper-Krike qədər gəlir. Noyabrın 20-də, yəni yola düşdükleri gündən üç ay sonra dəstə bir çayın sahilində dayanıb ilk dəfə olaraq ərzaq ehtiyatı toplayır.

Səyyahlar burada bir müddət qalıb şimala gedən rahat bir yol axtarırdılar, çünki şimalda su tapmaq asan idi. Onlar böyük çətinliklərdən sonra, Uils qalası adlandırdıqları yerə qədər gəlirlər. Burada düşərgə salıb onun ətrafına payalardan sədd çəkirlər, bu düşərgə Melburnla Karpentari körfəzi arasında olan yolun ortasında idi. Byörk burada dəstəsini iki yerə bölür. Bragenin başçılıq etdiyi birinci dəstə üç ay, ərzaq ehtiyatı çatarsa daha uzun müddət, Uils qalasında qalıb dəstənin qayıtmasını gözləməli idi. İkinci dəstə isə yola davam etməli idi. Bu dəstə ancaq dörd nəfərdən: Byörk, Qrey, Kinq və Uilsdən ibarətdi. Onlar özləri ilə altı dəvə və üç aylıq ərzaq: üç kvintal un, əlli girvənkə düyü, əlli girvənkə çovdar unu, bir kvintal qurudulmuş at əti, yüz girvənkə duzlanmış donuz əti, otuz girvənkə suxarı, bir sözlə, altı yüz lye yol getmək üçün lazım olan hər şey götürmüşdülər.

Beləliklə, bu dörd adam yola düşür. Daş-kəsəkli səhranı çətinliklə keçdikdən sonra onlar Şturtun 1845-ci ildə getmiş olduğu yolun son nöqtəsi olan Eyre çayının sahilinə çatırlar; yüz qırx dərəcə uzunluq dairəsindən mümkün qədər kənara çıxmada şimala doğru yollanırlar.

Onlar yanvar ayının 7-də yandırıcı günəş altında tropiki keçirlər, çox vaxt onları ilğim əldadır, amansız susuzluq daha çox əldən salırdı; onlar susuzluqlarını ancaq qüvvətli yağışlar zamanı söndürə bilirdilər. Hər dənbir yolları üstündə köçəri yerlilərin düşərgələrinə rast gəlirdilər, tədqiqatçıların yerlilərdən şikayət etməyə haqları yox idi. Ümü-

miyyətə, təbii maneələrdən – dağ, göl və çaylardan uzaq olan yol çox də çətin deyildi.

Yanvarın 12-də uzaqda qumlu təpələr, o cümlədən Forbs dağı, onların arxasında isə qranit dağlar silsiləsi görünür. Buradan başlayaraq yol çətinləşir və adamı yorur. Dəstə böyük çətinliklə irəliləyir, yüklənmiş heyvanlar inad edib getmək istəmir.

Byörk yol gündəliyində belə yazmışdı: “Biz hələ də qranit dağlar sahəsindəyik. Dəvələr qorxularından tərəylirlər”. Səyyahlar böyük qüvvə sərf edərək, Ternər çayının sahilinə, sonra Flinders çayının yuxarı axımına gəlib çatırlar, onlara qədər 1841-ci ildə Ştok burada olmuşdu. Bu çay cərgə ilə bitmiş palma və evkalipt ağaclarının arası ilə axaraq, Karpentari körfəzinə tökülür. Burada bataqlıq yerlərin çoxluğu okeanın yaxında olduğunu göstərirdi. Dəvələrdən biri bataqlığa düşüb ölür, qalanları irəli getmək istəmirlər. Kinq və Qrey dəvələrin yanında qalmalı olur. Byörk və Uils şimala doğru olan yollarına davam edib bir sıra çətinlikləri aradan qaldıraraq (bu barədə gündəlikdə üstüörtülü yazılmışdır), dəniz sularının daşdığı bataqlıq əmələ gətirdiyi bir yerə gəlib çıxırlar. Bununla belə onlar okeanı görə bilmirlər. Bu, 1861-ci il fevralın 11-də olmuşdur.

Elen dedi:

– Demək, bu səyyahlar öz tədqiqatlarını davam etdirə bilməmişlər?

– Bəli, burası belədir. Bataqlığın yumşaq torpağı onları hər addımda ölümə təhdid etmişdir. Onlar təbiət qarşısında təslim olub Uils qalasında qoyduqları yoldaşlarının yanına qayıtmalı olurlar. Onların geri dönməsi məyusluqla nəticələnmişdi. Byörk və onun yoldaşları zəif, taqətdən düşmüş bir halda ayaqlarını güclə çəpə-çəpə gəlib Kinq və Qreyin dayandığı yerə çatırlar. Sonra isə bir yerə toplaşmış dəstə artıq keçilmiş yolla cənuba, Kuper-Krike yollanırlar.

Geri qayıdarkən, səyyahların bu yolda keçirdikləri təhlükə və iztirabların hamısını biz dürüst bilmirik, çünki bu günlər haqqında demək olar ki, onların gündəliyində heç bir şey yazılmamışdır. Ancaq biz bu əziyyətlərin çox ağır olduğunu güman etməkdə haqlıyıq.

Doğrudan da, aprel ayında Kuper-Krik vadisinə ancaq üç səyyah qayıtmışdı. Qrey əzab və iztirabdan yolda ölmüşdü. Dəvələrin dördü həlak olmuşdu. Byörk və onun yol yoldaşlarına Bragenin ərzaq ehtiyatı ilə onları gözlədiyi Uils qalasına gəlib çatmaq müyəssər olsaydı,

onlar xilas olardılar. Onlar bütün qüvvələrini toplayaraq daha bir neçə gün irəliləyir və nəhayət aprelin 21-də qalanın hasarına çatıb içəri girərkən oranı boş görüb, Brage, əbəs yerə beş ay gözlədikdən sonra bir gün əvvəl qalanı tərk edib getmişdi.

– Tərk etmişdi? – deyərək Robert səslandı.

– Bəli, özü də bir gün əvvəl tərk etmişdi, – deyərək Paqanel təsdiq etdi. – Onun qoymuş olduğu kağız yeddi saat əvvəl qalada olduğunu göstərirdi. Byörk ona çatmağı xəyalına belə gətirə bilməzdi. Bədbəxt səyyahlar, anbarda qalmış yeməklə bir qədər qarınlarını bərkidirlər, ancaq yola düşmək üçün minikləri olmur. Darlıq isə hələ altı yüz kilometrə qədər qalmışdı.

Belə olduqda Byörk, Uilsin rəyinin əleyhinə olaraq Uils qalasından iki yüz qırx kilometr uzaqda, Qopeles dağının ətəyində yerləşmiş Avstraliya müstəmləkəsinə yollanmağı qərar edir. Üç bədbəxt yola düşür. Sağ qalmış iki dəvədən biri Kuper-Krik çayının qolunda burulğana düşüb ölür, ikinci dəvə isə o qədər zəifləyir ki, bir addım belə yol gedə bilmir. Onu kəsib ətinə yeməli olurlar. Çox çəkmədən ərzaq ehtiyatı tamamilə qurtarır. Bədbəxtlər ancaq yarpaqları yeməli olan nardu adlı su bitkisi ilə dolanmağa məcbur olurlar. Onlar Kuper-Krik çayının sahilindən uzaqlaşmağa cürət etmirlər, çünki ətrafda bir damcı olsun su yoxmuş, yanğın onların çadırlarını məhv edir. Yatacaq ləvazimatı da yanır. Bu halda onlar mütləq ölümə məhkum olur və ölməkdən başqa çarələri qalmır.

Byörk, Kinqi yanına çağırır: “Mən bir neçə saatdan artıq yaşama-yacağam, – deyir. – Al bu mənim saatım, bu da yol gündəliyim. Rica edirəm ki, mən öldükdən sonra tapançamı sağ əlimə verəsiniz və məni yerə uzadıb basdırmayasınız”. Bu, Byörkün axırncı sözləri olmuşdur. Bundan sonra o, can verməyə başlayır və sabahı gün səhər saat səkkizdə ölür.

Özünü itirmiş, dərddən sarsılmış Kinq yerli qəbilələrdən birini axtarmağa başlayır. Geri qayıtdıqda Uilsin də öldüyünü görür.

Kinq yerlilərin yanında özünə sığınacaq tapır və sentyabr ayında Byörkü axtarmaq üçün göndərilmiş Qovitin dəstəsi onu axtarıb tapır. Beləliklə, Avstraliya qitəsini qət etmiş dörd səyyahdan yalnız biri sağ qalır...

Paqanelin nağılı dinləyicilərdə dərin təsir buraxmışdı. Hər kəs kapitan Qrant haqqında düşünürdü, demək Byörk kimi o da bu təhlükəli

qitəni dolaşmalı olmuşdur. Görəsən, qəzaya uğrayanlar, tədqiqatçıların qismətinə düşmüş iztirablardan yaxa qurtara bilməşlərmi? Byörklə Qrant arasında olan bu oxşayış o qədər təbii idi ki, Merinin gözləri yaşla dolmuşdu.

– Atam, yazıq atam, – deyə o pıçıldadı.

Con Manqls:

– Məyus olmayın, miss Meri, səyyahlar belə təhlükələrə ancaq qitənin içərilərində rast gəlirlər. Kinq kimi kapitan Qrant da yerlilərin əlinə düşmüş və Kinq kimi də xilas olacaqdır. O, Byörk kimi pis vəziyyətə düşə bilməz.

– Əlbəttə yox, – deyə Paqanel təsdiq etdi. – Əziz miss Meri, təkrar edirəm ki, Avstraliya vəhşiləri qonaqsevən və mülayim adamlardır.

– Kaş belə ola idi, – deyə Meri ah çəkdi.

Söhbəti dəyişmək üçün Qlenarvan:

– Bəs Stüart? – deyə soruşdu.

– Stüartımı? – deyə Paqanel təkrar etdi. – Stüart xeyli xoşbəxt imiş.

Dostların, sizin həmyerliniz Con Makk-Dual, Şturtu müşayiət edərək 1858-ci ildə özünün birinci Avstraliya səyahətinə başlamışdır. 1860-cı ildə iki yoldaşı ilə bərabər o, ikinci dəfə qitənin içərilərinə girməyə səy edirsə də bu səyi müvəffəqiyyətsizliyə uğrayır. Bununla belə Stüartı fikrindən döndərmək asan olmur. 1861-ci il yanvarın 1-də on bir nəfər mətanətli adamdan ibarət bir dəstənin başında yenə Çəmbərs-Krikdən yola çıxır.

Bu dəstə Karpentari körfəzindən cəmi iki yüz əlli kilometr uzaqda dayanır. Lakin burada, ərzaq azlığı üzündən dəstə Adelaidaya qayıtmalı olub, keçilməz qitəni qət edə bilmir.

Stüart özünü məğlub olmuş hesab etməyərək, nəyin bahasına olursa-olsun, bu dəfə məqsədinə nail olmaq üçün üçüncü bir dəstə təşkil edir.

Conubi Avstraliya parlamenti bu yeni dəstəni öz himayəsinə götürüb, onu təşkil etmək üçün Stüarta iki min funt sterlinq pul buraxır. Stüart, yeni səfərə diqqətlə hazırlaşır. Bu səfərdə onun dostları, naturalist Uoterqouz, Friq, Kekuik, köhnə səfərdəki yoldaşları: Vudford, Old və başqaları, cəmi on nəfər iştirak edirdi.

Stüart, yola məşindən tikilmiş və hərəsi yeddi qallon su tutan iyirmi tuluq götürür və 1862-ci il aprelin 5-də dəstə əvvəllərdə Stüartın geri qayıtmalı olduğu yerdə on səkkizinci paraleli keçərək, Nükastl-

Uoter hövzəsinə çatır. Yeni dəstənin yolu, təqribən yüz otuz birinci meridian boyu ilə, yeni Byörkün dəstəsinin yolundan doqquz dərəcə qərbə doğru keçirdi.

Nükastl-Uoter hövzəsi, Stüartın dəstəsinin gələcək tədqiqatları üçün mərkəz olmuşdu. Sıx meşələr şimala və şimal-şərqə getməyə mane olurdu. Qərbə, Viktoriya çayına doğru getmək səyi də müvəffəqiyyətsiz oldu. Keçilməz meşələr bütün yolların qabağını kəsmişdi.

Belə olduqda Stüart düşərgəsini başqa yerə köçürməyi qət edir və onu bir qədər şimalda, Qovno bataqlıqlarının yanında salır. Buradan şərqə doğru otlu düzəngah uzanırdı. Stüart bu yolla gedərək Deili çayına rast gəlir və onun axını ilə otuz mil yuxarı qalxır.

Ətraf olduqca gözəl idi. Buranın ucsuz-bucaqsız otları hər bir heyvandanı xoşbəxt edə bilirdi. Evkalipt ağaclarının tənəsi göyə dirənmişdi. Heyran qalmış Stüart irəli getməkdə davam edirdi. O, Leyxardt tərəfindən kəşf edilmiş Stanquey və Roper-Krik çaylarının sahilinə çıxdı. Bu çaylar gözəl palma meşələrinin içərisi ilə axırdı. Burada dəstə yerli qəbiləyə rast gəlir; qəbilə onları yaxşı qəbul edir.

Stüart şimal-qərbə yollanıb Van-Dimen körfəzinə tökülən Adelaidada çayının başlanğıcını axtarır. Dəstənin yolu Ariheym torpağından, kələm tarlaları, bambuk, şam ağacı və pandanuslar cəngəlliyindən keçirdi. Adelaidada çayının mənsəbi genişlənirdi, sahili bataqlıqlaşdı. Okean yaxında idi.

Çərşənbə axşamı iyulun 22-də Stüart, Friş-Uoter bataqlığının yanında dayanır; dəstə bir günün ərzində yalnız yollarının üstündəki saysız-hesabsız balaca çayları keçməkdən başqa bir iş görmür. Stüart, yol yoldaşlarından üçünü daha münasib yol tapmaq üçün göndərir. Ertesi gün, o gah dərin su çalalarının dövrəsi ilə gedərək, gah palçıq bata-bata yaşıl ot, gitrə ağacları və lifli qabığı olan bir növ ağaclar bitmiş yaylaya gəlib çıxır; göydə dəstə-dəstə ördək və ürkək su quşları uçurdu. Burada yerlilər yox idi, ancaq uzaqda, üfüqdə tonqal tüstüsü görünürdü.

İyulun 24-də, Adelaidadan yola düşdükleri gündən doqquz ay sonra Stüart, səhər tezdən şimala doğru yollanır. Stüart o günü okeanın sahilinə çatmaq istəyirdi. Yol həmişə dağ döşünə çıxırdı. Torpaq dəmir qırıntıları və vulkan mənşəli qayalarla dolu idi. Burada ağaclar az və alçaq idi. Birdən səyyahların qabağında daşqının açmış olduğu və ətrafında kollar bitmiş geniş bir dərə açıldı. Stüart okean dalgalarının

səsini aydın eşidirdisə də, yol yoldaşlarına bir şey demir. Onlar sıx kolluğa girərək, yabanı üzüm cəngəlləri ilə irəliləyirdilər.

Daha bir neçə addım getdikdən sonra, onlar Hind okeanının sahilinə çatdılar.

– Dəniz, dəniz! – deyərək təəccüblənmiş Frinq qışqırdı.

Qalanları da qaçıb gəldilər və üç dəfə deyilən “ura” səs ilə okeanı alqışladılar.

Avstraliya qitəsi bu başından o başına dördüncü dəfə olaraq qət edildi! Stüart üzünü, əllərini və ayaqlarını Hind okeanının suyunda yudu. Sonra dərəyə qayıdıb ağaclardan birində bıçaqla öz adının baş hərfini: “C.M.D.S.” yazdı. Ancaq bundan sonra qijilti ilə axıb okeana tökülən balaca çayın sahilində düşərgə saldılar.

Ertəsi günü Frinq kəşfiyyata çıxdı. O, cənub-qərbə, Adelaida çayının ağzına gedən yoldan keçməyin mümkün olub-olmadığını aydınlaşdırmalı idi. Lakin torpaq çox liğ olduğundan atlar gedə bilmirdi. Bu plandan əl çəkməli oldular.

Belə olduqda Stüart uca bir ağac seçib onun aşağıdakı budaqlarını kəsdi və ağacın təpəsinə Avstraliya bayrağı sancdı. Bıçaqla ağacın qabığında bu sözləri yazdı: “Cənub tərəfdə yeri bir fut dərinliyində qaz”.

Hər hansı bir səyyah göstərilmiş yeri qazarsa, orada içərisində sənəd olan bir dəmir qutu tapar. Bu məktubun məzmunu mənim hafizəmdə möhkəm bir surətdə həkk olunmuşdur. O da belədir:

AVSTRALIYA QİTƏSİNİN CƏNUBDAN ŞİMALA QƏT OLUNMASI

Başda Con Mak-Dual Stüart olmaqla bir dəstə tədqiqatçı ölkənin mərkəzindən keçərək, Cənub dənizindən Hind okeanının sahilinə qədər bütün Avstraliyanı qət etdikdən sonra, 1862-ci ilin iyulun 25-də buraya gəlib çatmışdır. Tədqiqatçılar 1861-ci il oktyabrın 26-da Adelaidanı tərk etmiş, 1862-ci il yanvarın 21-də isə axırıncı məskun yerdən şimala doğru yola düşmüşlər. Onlar bu xoşbəxt hadisənin şərəfinə Avstraliya bayrağı qaldırmış və dəstə başçısının adının baş hərfini bıçaqla ağaca yazmışlar. Oll rayt!¹

¹ Hər şey qaydasındadır.

Bundan sonra Stüart və onun yoldaşları imza etmişlər.

Sorağı bütün dünyaya yayılmış bu mühüm hadisə belə qeyd edilmişdir.

– Ümidvaram ki, o igid adamlar cənubda olan dostlarının yanına sağ-salamat qayıtmışlar, eləmi? – deyərək Elen soruşdu.

– Bəli, – deyərək Paqanel cavab verdi, – ancaq çətinlik və məhrumiyətlərdən sonra, Stüart hamıdan çox əziyyət çəkmişdir. Tədqiqatçılar geri qayıdarkən sinə xəstəliyini artıq onun səhhətini sarsıtmışdı. Sentyabrın əvvəllərində xəstəlik elə şiddətlənmişdi ki, o, diri halda yaşayış yerinə gəlib çatacağına ümid etmirdi. Stüart at belində otura bilmirdi, onu iki atın arasından asılmış xərkədə aparırdılar. Oktyabr ayının axırında onun sinəsindən qan gəlməyə başlayır. Onun vəziyyəti ümitsiz görünür. Ona et suyu vermək üçün yol yoldaşları atlardan birini kəsirlər. Oktyabrın 28-də hiss edir ki, daha ölür. Lakin bu sağalma böhranı idi. Dekabrın 10-da balaca dəstə tam həyatla birinci yaşayış yerinə gəlib çatır. Dekabrın on yeddisində Stüart Adelaidaya girir, bütün şəhər onu sevincli alqışlarla qarşılayır. Ancaq bədəncə çox zəif düşdüyündən Avstraliya coğrafiya cəmiyyətindən böyük bir qızıl medal alan kimi, vətəninə, özünün sevimli Şotlandiyasına qayıdır. Avstraliyadan geri döndükdə biz onu orada görərik¹.

– Bu adam yüksək mənəvi qüvvəyə malik olmuşdur, – deyərək Qic-narvan qeyd etdi. – Belə hünər göstərmək üçün mənəvi qüvvə fiziki dözümlülükdən daha zəruridir. Şotlandiya belə adamlarla fəxr etməyə haqlıdır.

Elen soruşdu:

– Stüartın bu səfərindən sonra digər səyyahlar Avstraliyanı qət etməyə təşəbbüs etmişlərimi?

– Təşəbbüs etmişlər, – deyərək Paqanel cavab verdi. – Mən, Leyxardt haqqında artıq sizə demişəm. Bu səyyah hələ 1844-cü ildə, Avstraliyaya gözəl bir səfər etmişdir. 1848-ci ildə o, ikinci dəfə olaraq şimal-şərq oyalətlərinə səyahət edib oradan bir daha geri qayıtmamışdır. Artıq on yeddi il keçməsinə baxmayaraq onun hətta izi də tapılmamışdır. Keçən il məşhur nəbatətçi melburnlu doktor Müller, Leyxardtın axtarmaq məqsədilə bir dəstə təşkil etmək üçün ianə toplamağa baş-

¹ Jak Paqanel, Avropaya qayıtdıqda doğrudan da Stüartı görür. Lakin 1866-cı il iyulun 5-də Stüart öldüyü üçün onunla çox yoldaşlıq edə bilmir. – Müəllifin qeydi.

layır. Hər tərəfdən ianə toplanmış və qısa bir müddətdə zəruri olan məbloğ əldə edilmişdir. Cəsur skvatterlərin dəstəsi ağıllı və işgüzar Mak İntin başçılığı ilə 1864-cü il iyunun 24-də Paraodan Leyxardtı axtarmağa yollanmışdır. İndi bu dəqiqə, Mak İntin dəstəsi, yəqin, Avstraliya qitəsinin lap mərkəzindədir. Ona öz axtarışlarında müvəffəqiyyət diləyək və özümüze isə bizim üçün əziz olan adamları tapmağı arzu edək.

Coğrafiyaşünas bu sözlərlə öz hekayətini qurtardı. Artıq gec idi. Maraqlı hekayət üçün hamı ona təşəkkür edib yatmağa getdi. Bir neçə dəqiqədən sonra hamı sakit-sakit yatmışdı, yalnız gitro ağaclarının yarpaqları arasında gizlənmiş saat vəzifəsini gören quşlar gecənin sükutunda oxuyaraq saniyələri sayırdı.

XII FƏSİL

MELBURNDAN SENDXORSTA GEDƏN DƏMİR YOLU

Mayor, Ayrtonun dəmirçi dalınca Blek-Poynt stansiyasına getmək üçün düşərgəni tərk etdiyini bildikdə, razı qalmadı. Ancaq sabiq bosmana olan etimadsızlığı haqqında kimsəyə bir söz demədi və gecə yatmayıb düşərgəni mühafizə etməyi qərara almaqla kifayətləndi. Gecə heç bir hadisə baş vermədən səhər açıldı; günəş çıxarkən, səforin bütün iştirakçıları yuxudan durmuşdular.

Qlenarvana gəlincə, o, yalnız bir şeydən, Ayrtonun Blek-Poyntdan tək qayıdacağından qorxurdu. Ayrton orada dəmirçi tapa bilməzsə, furqon yoluna davam edə bilməyəcəkdi. Bu onları bir neçə gün yubandıra bilərdi; məqsədə ürək çırpıntısı ilə can atan Qlenarvan isə azca da olsun yubanmaqla razılaşırdı.

Xoşbəxtlikdən, Ayrtonun Blek-Poynta getməsi əbəs olmadı. Günəş çıxdıqdan bir az sonra o, özünü stansiyanın dəmirçisi adlandıran bir adamla qayıtdı. Bu, dar alınlı və iyrenc simalı, kürəkləri enli, nəhəng bir adam idi, sifətində nə isə bir vəhşilik əlaməti vardı. Əlbəttə, o öz peşəsini, doğrudan da yaxşı bilsə idi, bunun əhəmiyyəti yox idi. Dəmirçi dinməz adam idi və vaxtını boş gəvəzəliklə keçirmirdi.

– O yaxşı dəmirçidirmi? – deyə Con Manqls Ayrtondan soruşdu. Ayrton cavabında:

– Mən onu sizdən çox tanımıram, baxarıq... – dedi.

Dəmirçinin işindən, onun öz işini yaxşı bildiyini dərhal görmək olardı. İş onun əlində elə bil ki, qaynayırdı. O, olmazın bir qüvvə ilə və cəldliklə işə girişmişdi. Mayor, onun bileyinin şişdiyini və biləzlik kimi dairəvi şəkildə qançır olduğunu gördü. Ona belə gəldi ki, bu zədə onun bileyində təzəcə əməl gəlmişdir. Ucuz yun parçadan tikilmiş köynəyinin qolları çırmadığından bu açıq görünürdü. Mayor Mak-Nabs, ehtimal ki, çox ağrıyan bu yaranı harada aldığı dəmirçidən soruşdu. Ancaq o, heç bir cavab verməyib işinə davam etdi. İki saatdan sonra furqon qayıtlı hazır oldu.

Qlenarvanın atına gəlincə iş daha asan oldu. Dəmirçi özü ilə hazırlanmış getirməyi unutmamışdı. Mayor, bu nalların üstündə qaba surətdə yonca şəkli çəkildiyinə diqqət yetirdi və bunu Ayrtona göstərdi.

– Bu Blek-Poynt stansiyasının damğasıdır, – deyə bosman cavab verdi. – Skvatterlər azmış atlarını bu damğa ilə asanca tapırlar.

Dəmirçi cəld atı nalladı və burada olduğu müddətdə cəmisi dörd kəlmə danışaraq əmək haqqını alıb getdi.

Yarım saatdan sonra dəstə yola düşdü. Cəngəlliyin o tayında geniş və açıq bir tarla uzanıb gedirdi. Uca otlar və arasında saysız sürülər otlayan çəpərlərin yanında oraya-buraya kvars parçaları və maqnit topaları tökülmüşdü.

Bir neçə mil getdikdən sonra furqon bataqlığa düşdü; furqonun təkərləri bataqlıqda dərin izlər buraxırdı. Burada nəhəng qamış cəngəllikləri ilə pərdə kimi örtülmüş kiçik çaylar şırıldayırdı. Sonra yol, günəşin dik şüaları altında tez quruyan enli su çalalarının yanından keçirdi. Hələlik səfər yorucu və cansıxıcı deyildi.

Elen atlıları növbə ilə yanına çağırırdı, çünki onun “salonu” hamının birdən yerləşməsi üçün çox dərisqal idi. Burada at üstə getməkdən yorulmuş kişilər nəinki dincəlir, hətta “salonun” iki məhraban və sevimli sahiblərinin söhbətindən zövq alırdılar. Məlum şeydir ki, Elen, Con Manqlsı hər gün yanına çağırmağı unutmurdu və demək olmaz ki, onun bir qədər ciddi danışığı furqonda yaşayan qadınlara xoş gəlmirdi, əksinə.

Bu aralıq dəstə Kroulenddən Xorsgemə gedən poçt yolunu keçdi. Çox tozlu olduğundan piyadalar bu yolu xoşlamırlar.

Talbot qraflığı sərhədindəki təpələrin ətəyi ilə gedərək dəstə, axşamüstü Meriborodan üç mil uzaqda dayandı. Çiskin yağış yağdı, başqa ölkələrdə belə yağış yağsa idi, yər islanardı, ancaq burada quru hava rütubəti udduğundan və canına çəkdiyindən yağış səyyahlara az da olsun əziyyət vermədi.

Ertəsi günü, dekabrın 29-da, İsveçrə təpələrinə oxşar alçaq təpələr dəstəni bir qədər yubandırdı. Yol uzununu gah dağa dırmaşmaq, gah dağdan enmək lazım gəlirdi. Bunun nəticəsində furqon elə pis yırgalanırdı ki, nəhayət qadınlar piyada getməyi üstün tutdular. Furqonda silkələndikdən sonra bu gəzinti onlara xoş gəldi.

Səhər saat on birə yaxın gözəl görkəmi olan Karlsbruk şəhəri göründü. Ayrton vaxt itirməmək üçün şöhrətdə dayanmadan ötüb keçməyi təklif etdi. Qlenarvan onunla razılaşıdı, lakin yeni təəssüratə həmişə həris olan Paqanel mütləq şəhərə girməli olduğunu bildirdi. Bu imkanı ona verdilər, furqon isə yavaş-yavaş şəhərin kənarından ötüb keçdi. Paqanel həmişəki yol yoldaşı Robertlə atları mahmızlayaraq şəhərə çapdı. Karlsbruk şəhərinə hətta qısa və səthi bir baxış, Avstraliya şəhərləri haqqında ümumi bir təsəvvür almağa imkan verir. Karlsbrukda bank, məhkəmə binası, bir məktəb, bazar, bir kilsə və tamamilə bir-birinə oxşayan yüzə qədər kərpic ev var idi. Bütün bu binalar düz dördbucaq kimi yerləşmişdi və paralel küçələr şəbəkəsilə kəsilmişdi. Bundan yeknəsəq və kədərəndirici bir mənzərə təsəvvür etmək çətindi. Şəhər böyüdükdə onun küçələri uzanırsa da, ürəksızan simmetriya bununla azca da olsun pozulmur.

Karlsbrukda böyük qələbəlik idi. Yeni əmələ gəlmiş bütün şəhərlərdə bu, adi bir şeydir. Avstraliyada şəhərlər ağac kimi artıb böyüyür. Sanki onları günəş şüaları dirçəldib cana gətirirdi. İşgüzar adamlar şəhərin küçələri ilə tələsə-tələsə addımlayırdı. Qızıl alverçiləri qızıl mədənləri idarələrinin qapıları ağızında toplaşmış yerli polis tərəfindən mühafizə olunan qiymətli metal gətirən nəqliyyatın Bendiqo zavodlarından və Aleksandr dağından gəlməsini gözləyirdilər. Adama elə gəlirdi ki, pul toplamağa olan hərislik şəhərin bütün əhalisini qaplamışdı və yad adamların şəhərə gəlməsi kimsənin diqqətini cəlb etmirdi.

Paqanel və Robert şəhəri bir saat dolandıqdan sonra çıxıb dəstə ilə birləşmək üçün səlhiqə ilə becərilmiş tarlaların yanı ilə atlarını çapdılar.

Qlenarvanın dəstəsi indi, saysız-hesabsız qoyun sürüsü otlayan düzəngahla gedirdi. Düzəngah Avstraliya təbiətinə məxsus gözlənil-

məzliliklə birdən-birə qurtardı və bundan o yana o saat səhra başladı. Simpson təpələri və Toranquver dağları burada, yüz on dörd dərəcə uzunluq dairəsində olan Loddoo oyalətinin sərhədini təyin edirdi.

Bu vaxta qədər dəstə, ibtidai həyat sürən yerli qəbilələrdən birinə də rast gəlməmişdi. Pataqoniyada az pataqoniyalıya rast gəldikləri kimi Avstraliyada da avstraliyalıya az rast gələcəkləri fikri Qlenarvanı təşvişə salırdı. Lakin Paqanel vəhşilərin buradan şərqi doğru yüz mil uzaqda, Myorrey vadisində yaşadıklarını bildirərək onu sakitləşdirdi. O:

– Biz qızıl rayonlarına yaxınlaşırıq, – dedi. – İki gündən sonra biz Aleksandr dağlarındakı zəngin qızıl mədənlərinin yanında olacağıq. Qızıl axtaranlar 1852-ci ildə oraya axışaraq, yerliləri tezliklə Avstraliyanın içərilərindəki səhralara çəkilməyə məcbur etmişdilər. Bu gözə dəymirsə də biz indi “mədəni” yerlərlə gedirik və günün axırına qədər Myorrey vadisini okeanın sahili ilə birləşdirən dəmir yolu xəttini keçəcəyik. Dostlarım, Avstraliyada dəmir yolu təəccüblü şeydir!

– Bunda nə təəccüblü bir şey vardır, Paqanel? – deyərək Qlenarvan soruşdu.

– Nəcə, yoxsa siz burdakı kəskin ziddiyyəti görmürsünüz? Mən yaxşıca bilirəm ki, siz ingilislər uzaq yerləri müstəmləkə etməyə adət etmişsiniz və Yeni Zelandiyada elektrik teleqrafı, dünya sərgisi düzəldib bunu ən adi bir iş hesab edirsiniz. Ancaq mənim fransız ağılım bununla barışa bilməz. Bu, mənim “vəhşi” Avstraliya haqqındakı bütün təsəvvüratımı dolaşdırır.

– Çünki siz ölkənin indiki və gələcək vəziyyəti haqqında yox, onun keçmişi haqqında düşünürsünüz, – deyərək Con Manqls cavab verdi.

Paqanel dedi:

– Sizinlə razıyam. Ancaq ingilis və ya amerikalı olmaq şərəfinə nail olmayan hər bir adam səhra ilə quş kimi uçan parovozu, mimoza və evkalipt ağaclarının budaqlarına sarılan burum-burum tüstünü, sürətli qatarları görürkən qaçan zəhərli ilanları, dəvəquşularını, Melbrundan Kestlmenə gedən üçsaatlıq ekspressə bilet alan vəhşiləri gördükdə, hər halda ağız açıla qalar. Səhradan dəmir yolu çəkildikdə, bura öz şəriyyətini itirir.

– Nə olar, şəriyyət yerinə tərəqqi gəlirsə, bu pis iş deyildir, – deyərək mayor qeyd etdi.

Parovozun kəskin fiti qızıışmağa başlayan mübahisəni dayandırdı.

Səyyahlar dəmiryol xəttindən cəmi bir mil uzaqda idilər. Cənubdan gələn parovoz dəmiryol xəttini qət edib keçən yolun ayrıcında dayandı. Furqon da bu yol ilə irəliləyirdi. Paqanelin dediyi kimi, bu dəmiryol xətti Viktoriya əyalətinin dəniz sahilindəki paytaxtı Avstraliyanın ən böyük çayı olan Myorreyin axdığı vadi ilə birləşdirirdi. 1828-ci ildə Şturt tərəfindən tapılmış bu çay öz mənbəyini Avstraliya Alplarından alır, Laxlan və Darlinq çaylarının qollarını özünə qarışdıraraq nəhəng bir ilan kimi qıvrıla-qıvrıla Viktoriya əyalətinin şimal sərhədi boyunca Adelaidanın yanından Görüş limanına qədər uzanır. Bu çay Avstraliyanın zəngin yerləri ilə, dəmir yolunun yaxınlığı və Melburnla əlaqənin asan olması sayəsində inkişaf etmiş saysız-hesabsız maldarlıq təsərrüfatlarının yanından axır.

O zamanlar bu dəmiryol xəttindən yüz beş mil məsafədə istifadə olunurdu. Həmin bu xətt Melburndan çıxıb Kinton və Kestlməndən keçir və Sendxorsta qədər uzanırdı. Yetmiş mil uzunluğunda yeni çəkilən yol isə Senlxorstu, bu il Myorreyin sahilində salınmış Exuka ilə birləşdirməli idi.

Otuz yeddinci paralel dəmiryol xəttini Kestlmənin bir neçə mil cənubunda, Kemden-Bricə Myorrey çayının saysız-hesabsız qollarından biri olan Lüttonun üzərindən çəkilmiş körpüdə qət edirdi.

Ayrton furqonu məhz bu yerə sürürdü. Birdən səyyahlar bir neçə atının furqonu qabaqlayaraq dördəyək Kemden-Bricə tərəf çapdığını gördülər. Onları dəmiryol körpüsünün yanında toplaşmış izdiham maraqlandırmışdı. Yaxın stansiyaların sakinləri öz evlərini, maldarlar öz sürülərini buraxıb hamısı bu yerə tərəf qaçırdı.

– Dəmir yoluna! Dəmir yoluna! – səsləri bütün düzəngahı bürümüşdü.

Yəqin ki, ümumi həyəcana mühüm bir hadisə səbəb olmuşdu. Qlenarvan və onun yol yoldaşları atlarını mahmızlayıb bir neçə dəqiqədən sonra gəlib Kemden-Bricə çatdılar. Burada onlar adamların nə üçün toplaşdıqlarının səbəbini dərhal anladılar.

Müdhış bir fəlakət üz vermişdi: qatar yolundan çıxıb böyrü üstə kənara yuvarlanmışdı. Bu fəlakət, Amerika dəmir yollarında qatarlarla çox tez-tez baş verən bədbəxt hadisələri xatırladırdı. Dəmiryol xəttinin yaxınlığında olan çay, vaqonların və parovozun sınıqları ilə dolmuşdu. Ya körpü, ya da relslər saz olmadığından parovoz və qatarın altı vaqonundan beşi Lütton çayına yuvarlanmışdı. Yalnız ocaib bir tə-

sadüf nəticəsində salamat qalmış axırıncı, altıncı vaqon, uçurumdan yarım fut uzaqda durmuşdu. Aşağıda taxtalar, oxları öyilmiş çarxlar, sınımış qutular, rels parçaları bir-birinə qarışmışdı. Bir-birinin üzərinə qalaqlanmış yöndəmsiz taxta parçalarının arasından hələ də alov, qara tüstü və buxar çıxırdı. Hər yerdə qan çalaları, qopmuş qol-qıçlar, yarıb kül olmuş cəsədlər görünürdü; heç kəs nə qədər adamın bu dəhşətli fəlakətə qurban getdiyini saymağa cürət etmirdi.

Qlenarvan, Paqanel, mayor Mak-Nabs, Con Manqis adamlara qarışaraq yaralıları vaqonların sınıqları altından çıxarmağa kömək edir və bu işin iştirakçılarının sözlərinə diqqətli qulaq asırdılar. Hər kəs fəlakətin səbəblərini özü bildiyi kimi izah etməyə çalışırdı. Birisi:

– Körpü uçmuşdur, – deyirdi.

– Necə uçmuşdur, körpü ki sağ-salamatdır! – deyər hər tərəfdən ona etiraz edirdilər. – Qatar keçərkən körpünü salmağı unutmuşlar, vəssalam.

Həqiqətən bu, çay gəmiləri keçərkən qalxıb sonra enən körpü idi. Doğrudanmı gözetçi bağışlanmaz bir huşsuzluq üzündən körpünü salmağı unutmuş və tam sürətlə gələn ekspress qatarı birdən-birə uçuruma yuvarlanmışdır? Bu fərziyyə həqiqətə çox uyğun gəlirdi, çünki fəlakət yalnız körpünün yarısına zərər yetirmişdi, körpünün ikinci yarısı isə tamamilə zərərsiz halda çayın o tayında zəncirlərdən asılı qalmışdı. Beləliklə şübhə yox idi ki, fəlakət növbətcinin təqsiri üzündən baş vermişdi.

Fəlakətə uğrayan qatar gecə saat on bir qırx beş dəqiqədə Melburndan çıxmış 37 nömrəli ekspress idi. Kestlmə stansiyasından çıxdıqdan iyirmi beş dəqiqə sonra, yəni saat dördə on beş dəqiqə işləmiş ekspress Kemden-Bricin yanında çevrilmişdi. Axırıncı vaqonda sağ-salamat qalmış səmşişnələr fəlakətə uğramış olan adamlara dərhal kömək təşkil etməyə çalışmışdılar. Onlar bədbəxt hadisə üz verdiyini Kestlmənə teleqrafla xəbər vermək istəmişlərsə də, teleqraf dirəkləri yığıldığı və məfilləri qırıldığı üçün bunu edə bilməmişlər. Beləliklə də, hökumət adamları fəlakət yerinə ancaq üç saatdan sonra gəlmişdilər. Maldarlar və onların işçiləri, vaqonların sınıqlarını böyük bir sürətlə yandırmaqda olan odu birinci olaraq söndürməyə başlamışdılar. Sifətlərini itirmiş və tanınmaz olmuş bir neçə cəsədi dəmiryol xəttinin yanına qoymuşdular. Bu közərməş ocaqda heç olmazsa bircə adamın belə diri qaldığını güman etmək olmazdı. Alov öz mohvedici işini çox-

dan başa çatdırmışdı. Sərnişinlərdən və qatar qulluqçularından yalnız axırıncı vaqonda gedən on nəfər sağ-salamat qalmışdı. Neçə nəfərin öldüyünü düzgün olaraq kimse bilmirdi. Salamat qalmış sərnişinləri Kestləməyə aparmaq üçün dəmiryol müdiriyyəti xilasedici qatar göndərmişdi.

Qlenarvan özünü buraya gəlmiş dəmiryol baş müfəttişinə və polis zabitinə təqdim edərək onlarla söhbətə girişdi. Polis zabiti olduqca soyuqanlı bir adam idi, sanki bu bədbəxtlik onu heç də mütəəssir etməmişdi. Qlenarvan: "Necə müdhiş bir bədbəxtlik!" – sözləri ilə müfəttişə müraciət edirkən, o:

– Bədbəxtlikdən də pisdir, ser, – deyə cavab verdi:

Bu anlaşılmaz cavabdan çəsmiş Qlenarvan:

– Necə yeni bədbəxtlikdən də pisdir? – deyə səsləndi. – Belə bədbəxtlikdən pis nə ola olar?

– Cinayət, deyə polis eyni sakitliklə cavab verdi.

Qlenarvan bu cümlə ətrafında onunla mübahisəyə girişməyərək, gözlərini baş müfəttişə dikib nəzərləri ilə nə isə soruşdu.

– Bəli, ser, – deyə o cavab verdi, – apardığımız istintaq, bu fəlakətin cinayət nəticəsi olduğunu bizə aydın etmişdir. Yük vaqonu qarət edilmişdir. Salamat qalmış vaqonların sərnişinlərinə quldurlar dəstəsi basqın etmişdir. Körpü, növbətçinin səhlənkarlığı üzündən deyil, qəsdən endirilməmişdir. Bundan əlavə növbətçinin gizləndiyini də nəzərə alarsaq o zaman bu yaramazın canilərlə əlbir olduğuna şübhə qalmaz.

Müfəttiş bu sözləri deyib qurtardıqdan sonra polis başını mənfii işarəylə yırğaladı.

Siz yoxsa mənim fikrimlə razılaşırsınız?

– Mən növbətçinin onlarla əlbir olduğuna inanmıram.

– Bu cinayəti yalnız Myorrey dərəsində köçürülük cəza vətənlərində edə bilər. Növbətçinin köməyi olmadan vətənlər körpünü qaldıra bilməzdilər. Onlar özləri körpünün mexanizmindən baş açma bilməzdilər.

Polis zabiti:

– Tamamilə doğrudur, – dedi.

Müfəttiş davam etdi.

– Bununla belə, axşam on qırx dəqiqədə Kemden-Bric körpüsünün altından keçmiş gəminin kapitanı, o keçdikdən sonra növbətçinin körpünü dərhal saldığını bildirmişdir.

– Yaxşı.

– Məncə, bu dəlillər növbətçinin müqəssirliyini şübhəsiz olaraq sübut edir.

Polis zabiti yenə başını buladı.

– Demək, siz vətənləri fəlakətin müqəssiri hesab etmirsiniz? – deyə Qlenarvan ona müraciət etdi.

– Qətiyyən yox.

– Bəs müqəssir kimdir?

Bu zaman çayla üzüyuxarı bir mil məsafədə bir yığın adam toplaşdı, çox çəkmədən onlar artıb böyük bir izdiham oldu.

Bir neçə dəqiqədən sonra izdiham körpüyə yaxınlaşdı. İzdiham bir nəfəri gətirən iki adamı əhatə etmişdi. Bu, növbətçinin artıq soyumuş cəsədi idi. Xəncərlə onun ürəyinin başından vurub öldürmüşdülər. Canilər, onun cəsədini Kemden-Bricdən uzağa aparmaqla ehtimal ki, ilk anlarda istintaq orqanlarının zənnini azdırmaq istəmişdilər. Cəsədin tapılması polis zabitinin gümanını tamamilə təsdiq edirdi: bu cinayətdə vətənlərin təqsiri yox idi. O:

– Fəlakətin müqəssirləri belə işlərlə yaxşıca tanışdırlar, – dedi.

Bunu deyib polis zabiti ucları qıfilla bağlanan zəncirin üzərində yerləşmiş ikiqat dəmir halqadan ibarət bir cüt əl qandallarını göstərdi.

– Ümidvaram ki, – deyə o davam etdi, – bu yaxın zamanda bu qandalları canilərə mükafat verə biləcəyəm.

– Siz kimdən şübhələnmirsiniz?

– Avstraliyaya "müftə gələn" şəxslərdən.

– Necə, sürgün olunanlardanmı? – deyə Avstraliya müstəmləkələrində işləyən bu məcazi bilən Paqanel səsləndi.

– Mənə elə gəlir ki, sürgün olunanların Viktoriya əyaləti torpağında yaşamaları qadağan edilmişdir, – deyə Qlenarvan qeyd etdi.

– Böyük şeymiş, – deyə polis zabiti etiraz etdi. – Onlar özləri-özlərinə bu haqqı vermişlər. Onlar bezən hobs olunduqları yerdən qaçmaq kimi hiylələrdən çıxırlar. Bu quldurların buraya birbaşa Pert sürgünündən gəldiklərini desəm, səhv etməyəm. Nə eybi var, narahat olmayın, biz onları geri qaytara bilərik.

Müfəttiş razılıq əlaməti olaraq başını yırğaladı. Bu anda furqon gəlib dəmiryol xəttinə dirəndi. Qlenarvan qadınların Kemden-Bric fəlakətinin müdhiş mənzərəsini görməmələri üçün, tələsik məmurlarla salamatlaşaraq işarə ilə yol yoldaşlarına onun dalınca gəlmələrini təklif edib furqona doğru çapdı. O:

– Səyahəti dayandırmaq üçün bu əsas ola bilməz, – dedi. – Burada bizsiz də kifayət qədər adam vardır.

O, fərqlənənə yaxınlaşaraq Elen və Meriyə yalnız dəmiryol fəlakəti baş verdiyini bildirdi, bunun cinayət nəticəsi olaraq baş verdiyindən bir kəlmə olsun danışmadı. O, həmçinin harada isə, sürgündən qaçmış quldur dəstəsinin dolaşdığını da gizlətdi və bu barədə bir az sonra ancaq Ayrtona deməyi qərara aldı.

Balaca dəstə, körpüdən otuz-qırx fut aşağıda çayın dayaz yerindən o taya keçib şərqli doğru yoluna davam etdi.

XIII FƏSİL

COĞRAFIYADAN BİRİNCİ MÜKAFAT

aydın göyün fonu üzərindən bir neçə təpə görünərək dəmir yolundan iki mil uzaqda Lütton dərəsi ilə birləşirdi. Fərqlənən ensiz, əyri-üyrü bir dərəyə girdi. Səyyahlar dərədən çıxarkən özlərini gözəl bir vadidə gördülər, burada bol yarpaqlı hündür ağaclar bitmişdi. Bu ağacların içərisində yoğun gövdəsi, xoş ətirli qıçaları və sıx, davamlı yarpaqları olan qazuarin ağacı ən gözəli idi. Onların sallaq budaqları altında gözəl biçimli banksilər yuva salmışdı. Budaqları aşağı sallanmış böyük kollar, kənarlarından yaşıl su daşib tökülən dolu fındıq xatırladırdı. Təbiətin bu gözəlliyi içərisində adam heyran olurdu.

Balaca dəstə bir dəqiqəyə dayandı. Elenin əmri ilə Ayrton öküzlərin cilovunu çəkdi. Ağac tiyələrinin yoğun çənberi artıq quma toxunub cırıldı. Alçaq qum təpəcikləri ilə mütənəsb düzbucaqlara bölünmüş ağacların kölgəsində otlardan sıx yaşıl bir xalı salınmışdı. Paqanel bu şairənə yaşıl kvadratların əbədi dinclik yeri olduğunu ilk baxışdan sezdi. O:

– Bu Avstraliya qəbiristanıdır, – dedi.

Doğrudan da, səyyahlar gözləri qabağında yerlilərin qəbiristanını gördülər, ancaq bu qəbiristan o qədər yaşıl, o qədər tərəvətli idi və burada budaqlarında quşlar ötüşən elə gözəl, elə kölgəli ağaclar vardı

ki, adama qüssəli təsir bağışlamırdı. Qəbiristanın adı bir bağ olduğunu güman etmək olardı. Adətən yerlilərin çox qulluq etdiyi bu qəbirləri sıx ot basmışdı. İşğalçı avropalıların hücumu yerli əhalini öz ata-babalarının qəbirələrini başlı-başına buraxıb ölkənin içərilərinə qaçmağa məcbur etmişdi, ölkənin getdikcə daha çox müstəmləkə halına salınması isə bu çiçəkli ölüm vadilərini mal üçün otlığa çevirmişdi. Buna görə də öl dəyməmiş yerli qəbiristanlara gündən-günə daha az rast gəlmək olurdu.

Paqanel və Robert dəstəni geridə buraxaraq qəbirələrin arasındakı kölgəli xiyabanın dərinliklərinə getdilər.

Ancaq heç dördde bir mil getməmişdilər ki, Qlenarvan onların atlarını dayandırdıqlarını, yerə əyildiklərini, sonra isə tələsik irəli getdiklərini gördü. Əl-ayaqlarını həyəcanla oynatmalarından onların maraqlı bir şeyə rast gəldiklərini güman etmək olardı.

Ayrton öküzləri bizlədi və çox çəkmədən fərqlənənə gəlib iki dostu çatdı. Onların dayanmalarının və təəccüblərinin səbəbi o saat aydın oldu. Bu, Avropa paltarı geymiş ən çoxu səkkiz yaşında yerli bir oğlan idi, o, gözəl bankisi ağacının kölgəsində sakit yatmışdı. Onun yerli olduğunu anlamaq asan idi: qıvrım saçları, demək olar ki, qara dərisi, yastı burnu, yoğun dodaqları və qeyri-adi dərəcədə uzun qolları – hamısı birlikdə onun Avstraliyanın daxili əyalətlərində doğulduğunu o saat bildirirdi. Bunlarla birlikdə paltarı və zəkali sifəti bu uşağın Avropa təhsili gördüyünü sübut edirdi.

Balaca yerli Eleni çox maraqlandırdığından fərqləndən endi.

Çox çəkmədən bütün dəstə şirin-şirin yatmış uşağın ətrafına toplandı. Meri Qrant:

– Yazıq uşaq, – dedi, – yəqin səhrada azmışdır...

Mənim fikrimcə isə o, uzaqdan qohumlarının qəbri üstünə gəlmişdir. Yəqin, burada onun yaxın adamları basdırılmışdır. – deyə Elen etiraz etdi.

– Onu tərki etmək lazım deyildir, – deyə Robert səsləndi – o ki burada kimsəsizdir.

Birdən Robert sözünü kəsdi: balaca yerli yuxudan oyanmadan o biri böyrü üstə çevrildi və hamı onun dalında kiçik bir plakat gördü; plakatda bu sözlər yazılmışdı:

TOLİNE. DƏMİRİYOL KONDUKTORU
CEFRI SMİTİN
NƏZARƏTİ ALTINDA EXUKAYA
ÇATDIRILMALIDIR

Yol pulu ödənilmişdir

– Bax bu, tamamilə ingilislərə layiqdir, – deyə Paqanel səsləndi. – Onlar uşaqları, adi bir sovqat kimi poçt ilə göndərirlər. Onlar zərfə möhür vurduqları kimi uşaqlara da möhür vururlar. Bunu mənə çoxdan demişdilər, ancaq mən inanmırdım. İndi isə gözlərimlə gördüm.

Elen:

– Yazıq uşaq, – dedi, – görünür o, Kemden-Bricdə fəlakətə uğramış qatarla gedirmiş. Bəlkə də onun ata-anası həlak olduğundan yetim qalmışdır...

– Güman etmiyəm, – deyə Con Manqls cavab verdi, – bu plakatdan onun tək getdiyini anlaşıdır.

Meri Qrant:

– Oyanır, – dedi.

Doğrudan da uşaq oyandı. O, gözlərini açdısa da işıqdan gözləri qamaşdığı üçün o dəqiqə yumdu. Elen onun əlindən yapışdı və uşaq ayağa qalxıb təəccüblə ətrafına toplaşmış səyyahlara baxdı. Onun balaca üzündə ani bir qorxu ifadəsi görüldüdə də Elenə baxıb sakitləşdi.

– Dostum, ingiliscə anlayırsanmı? – deyə Elen soruşdu.

Uşaq səyyahların ana dilində, ancaq öz şivəsilə:

– Anlayıram da, danışırım da, – deyə cavab verdi.

Elə bil ki, bir fransız ingiliscə danışır.

– Adın nədir? – deyə Elen davam etdi.

Toline, – deyə balaca yerli cavab verdi.

– Aha, Toline! – deyə Paqanel səsləndi. – Səhv etmiyəmsə, bu ad Avstraliya dilində “ağac qabığı” deməkdir, eləmi?

Uşaq başı ilə təsdiq edib təkrar diqqətlə səyyahlara baxdı.

– Oğlum, haralısan? – deyə Elen soruşdu.

– Melburnluyam. Mən Sendxorst ekspresi ilə gedirdim.

– Sən Kemden-Bricdə fəlakətə uğramış qatarda idin? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Bəli, sc, ancaq mən xoşbəxtlikdən salamat qurtardım.

– Təkmə gedirdin?

– Tək gedirdim. Müəllim Pakston məni konduktor Cefri Smitə tapşırırdı. Ancaq o, fəlakət zamanı həlak oldu.

– Ondan başqa sən qatarda daha kimi tanıyırdın?

– Heç kimi.

– Son bu səhrada nə edirsən? Kemden-Bricdən nə üçün qaçmısan? – deyə Elen öz sorğu-sualına davam etdi.

– Mən öz qəbiləmizə, Laxlana qayıdıram, anamı görmək istəyirəm, – deyə uşaq cavab verdi.

– Sənin atan-anan avstraliyalıdır?

– Bəli, avstraliyalılardır, laxlanlılardır, – deyə Toline cavab verdi.

– Sənin atan da, anan da varmı? – deyə Robert soruşdu.

– Bəli, qardaşım, – deyə Toline əlini gənc Qranta uzadaraq cavab verdi.

“Qardaşım” sözü Roberti mütəəssir etdi və o, balaca yerli qucaqlayıb ürəkəndən öpdü. İki uşağın dost olması üçün bu kifayət idi.

Bu aralıq, uşağın verdiyi cavablardan çox maraqlanmış səyyahlar, onun dövrəsində oturub maraqla ona qulaq asırdılar. Günəş artıq ağacların arxasında batmaq üzrə idi. Gecələmək üçün bu yer tamamilə münasib idi, tələsməyə xüsusi bir ehtiyac olmadığından Qlenarvan buradaca düşərgə salmağı əmr etdi. Ayrton öküzləri açdı. Mülredi və Vilsonun köməyi ilə onları buxovladı və qovub otlığa ötürdü.

Bundan sonra çadır quruldu və Olbinet axşam yeməyi hazırladı. Toline çox ac olmasına baxmayaraq uzun xahişdən və iltifatdan sonra axşam yeməyində iştirak etməyə razılıq verdi. Nəhayət, hamı süfrə başına əyləşdi. Uşaqlar yanaşı oturdular. Robert ən yaxşı tikələri yeni yoldaşına verdi, o da utana-utana incə bir ədə ilə ədəblə tikələri qəbul edirdi. Süfrə başında söhbət kəsilmirdi. Bu qeyri-adi uşaq hamını maraqlandırır və hər kəs onun sərgüzəştini öyrənməyə can atırdı. Onun keçmişi, körpəlikdən tərbiyə üçün cəmiyyəti-xeyriyyəyə verilən bütün yerli uşaqların keçmişinin eyni idi. Ümumiyyətlə, avstraliyalılar həlim xasiyyətləri ilə özgələrindən fərqlənirlər. Onlar işğalçı ingilisləri, yenzelandiyalıları üçün səciyyəvi olan barışmaz nifrətlə qarşılaşırlar. Onlar Adelaida, Sidney, Melburn kimi böyük şəhərlərə həvəslə gəlirlər. Bu şəhərlərin küçələrində gəzən yerlilərə tez-tez rast gəlmək olardı. Onlar kустar emalatxanalarında qayırdıqları şeyləri: heyvan və balıq ovuna məxsus ləvazimatı, silahları bu şəhərin bazarlarında satırlar. Bəzi qəbilələr öz uşaqlarını ingilis məktəblərində oxumağa həvəslə göndərirlər.

Tolinenin Myorrey çayının şimalında yerləşmiş geniş Laxlanın vəhşilərindən olan valideyni də belə hərəkət etmişdi.

Uşaq Melburnda olduğu beş il ərzində valideynlərini bircə dəfə də olsun görməmişdi. Buna baxmayaraq uşağın qəlbində onlara qarşı olan məhəbbət soyumamışdı və imkan tapan kimi bəlkə artıq ölüb getmiş olan ailəsinin, bəlkə artıq bütün Avstraliya qitəsinə səpələnmiş qəbiləsinin görüşünə tələsirdi.

– Demək, sən ata–ananı gördükdən sonra yenə Melburna qayıtmaq istəyirsən? – deyə Elen soruşdu.

– Bəli, xanım, – deyə Toline cavab verdi.

– Böyüdükdə sən nə olmaq istəyirsən?

– Mən öz qardaşlarımı yoxsulluq və cəhəlet pəncəsindən qoparmaq istəyirəm. Mən hər şeyi onlara öyrətmək istəyirəm. Mən müəllim olacağam!

Sokkiz yaşlı bir uşağın ağızından çıxan bu dəbdəbəli sözlər yüngül və dayaz fikirli adamı yəqin güldürərdi. Lakin ciddi şotlandiyalıları uşağın nə demək istədiyini anladılar və onun öz xalqına xidmət etməyə hazır olmasında gülməli heç bir şey tapmadılar. Paqanel qəlbinin dərinliklərinə qədər mütəəssir olmuşdu və qəlbinin Tolineyə qarşı qızğın hüsnü–təvəccöh dalğaları ilə dolduğunu hiss edirdi.

Avropa paltarları geymiş bu balaca vəhşinin indiyə qədər Paqanelin xoşuna gəlib–gəlməməsi haqqında danışmaq lazımdır? Coğrafiyaşünas Avstraliyaya, pəncək geyinmiş vəhşilərə baxmaq üçün gəlməmişdi, Paqanel onları ibtidai “paltarlarında”, bədənlərinə şəkil döydürülmüş halda görmək istəyirdi. Avropa paltarları onun fikrini qarışdırırdı. Lakin Tolinenin qızğın sözlərindən sonra o, uşağa olan münasibətini dəyişdi və ona heyran qalmağa başladı. Ancaq Toline ilə olan söhbətin sonu, coğrafiyaşünası, balaca avstraliyanın ən yaxşı dostu etməli idi. Elenin sualına cavab olaraq o, Melburnda normal məktəbdə oxuduğunu söylədi.

– Sizin məktəbdə sizə nə öyrədirlər? – deyə Elen soruşdu.

– Biz əhdi–ətiq, riyaziyyat, coğrafiya öyrənirik.

Onun sevdiyi fənnə aid olan hər şeylə maraqlanan Paqanel:

– Aha, coğrafiya! – deyə səsləndi.

– Bəli, cənab, – deyə Toline cavab verdi – yanvar tətildən qabaq mən hətta coğrafiyadan birinci mükafat almışam.

– Demək belə... Oğlum, sən mükafat almışsan?

Toline cibindən bir kitabça çıxararaq:

– Budur, cənab, – dedi.

Bu, şəkili gözəl bir kitab idi, birinci səhifəsində: “Melburn normal məktəbi. Coğrafiyanı əla bildiyinə görə laxlanlı şagird Tolineyə verilən birinci mükafat” sözləri yazılmışdı.

Paqanel heyran qalmışdı. Coğrafiyanı öyrəndiyinə görə birincilik mükafatı almış balaca avstraliyalı! Nə qədər gözəldir! O, Tolinenin hər iki yanağından öpdü. O, bu şagirdlə, yəqin ki, onun müəllimi mister Pakstonun mükafat paylanılan gün fəxr etdiyindən az fəxr etməirdi.

Bir də Paqanel belə hadisələrin Avstraliya məktəblərində bir hadisə olmadığını bilməli idi. Gənc vəhşilər coğrafiyanı asanlıqla mənimsəyirlər, riyaziyyat haqqında isə bunu demək olmaz: onlar bu elmi çox çətinliklə qavrayırlar.

Nə olursa–olsun, ancaq Paqanel tərəfindən birdən–birə göstərilən bu nəzakət onu çox təəccübləndirmişdi. Elen, Paqanelin məşhur coğrafiyaşünas, coğrafiya professoru olduğunu ona anlatdı.

– Coğrafiya professoru? – deyə Toline qışqırdı. – Ah, cənab, lütfən məni imtahan edin!

– Səni imtahan edim? Məmnuniyyətlə, oğlum. Sən xahiş etməsəydin də mən səni imtahan etməyə hazırlaşardım. Melburn normal məktəbində coğrafiyanı necə keçdiklərini mən öyrənmək istəyirəm.

Mak–Nabs:

– Paqanel, birdən Toline coğrafiyanı sizdən yaxşı bilse? – dedi.

– Fransa coğrafiya cəmiyyətinin katibindən də yaxşı? – deyə Paqanel qışqırdı.

Bu sözlərlə o, gözlüyünü taxaraq ciddi bir görünüş aldı və əsl professor kimi imtahana başladı. O:

– Şagird Toline, qalxın, – dedi. – Onsuz da ayaq üstə durmuş Toline daha ehtiramlı bir görünüş aldı.

– Şagird Toline, – deyə Paqanel təkrar etdi, – dünyanın beş qitəsinin adını mənə deyın.

– Avstraliya, Asiya, Amerika, Avropa, Afrika, – deyə Toline cavab verdi.

– Çox gözəl. Əvvəlcə Avstraliyadan danış, çünki bu dəqiqə biz dünyanın məhz bu hissəsindəyik. Avstraliya hansı əsas hissələrə bölünür?

– Avstraliya Polineziyaya, Melaneziyaya və Mikroneziyaya bölünür. Bunlar Avstraliyanın ən böyük adalarıdır; onlar İngiltərəninindir;

Yeni Zelandiya da İngiltərəninindir. Tasmaniya, Çetem, Oklend, Makari, Kermadək, Makin, Maraki və sairələri – hamısı İngiltərəyə mənsubdur.

Paqanel:

– Çox gözəl, – dedi, – bəs Yeni Kaledoniya, Markiz adaları, Pautotu adaları?

– Bu adalar Böyük Britaniyanın himayəsi altındadır.

– Nəccə? Böyük Britaniyanın himayəsi altındadır? – deyə Paqanel qışqırdı. – Əksinə... Mənə elə gəlir ki, Fransanın himayəsi altındadır.

– Fransanın? – deyə uşaq soruşdu.

– Bəs belə! – deyə Paqanel sözünü uzatdı. – Melburn normal məktəbində sizə beləmi dərs verirlər!

– Bəli, cənab professor, bu məgər pisdür?

– Çox gözəldir, – deyə Paqanel cavab verdi. – Demək, bütün Okean torpaqları İngiltərəyə mənsubdur. Bu adi bir şeydir. Dalısını davam etdirək.

Paqanel yarınıcımış, yarıtəəccüblənmiş bir görünüş aldı. Mayor sevinirdi. İmtahan davam etdi. Coğrafiyaşünas:

– Asiyaya keçək, – dedi.

Toline:

– Asiya böyük bir ölkədir, – dedi. – Onun paytaxtı Kəlküttədir. Bombay, Madras, Sinqapur, Kolombo onun baş şəhərləridir; Lakadiv, Malediv və sairə onun adalarıdır. Bunlar İngiltərəyə mənsubdur.

– Çox gözəl, şagird Toline. Bəs Afrika?

– Afrika iki əsas müstəmləkədən ibarətdir. Cənubda Ümid burnu müstəmləkəsidir ki, onun paytaxtı Kapştadt, şərq də həmçinin İngiltərənin yeridir ki, bunun da baş şəhəri Sierra-Lionedir.

– Gözəl cavabdır, – deyə fantastik İngiltərə coğrafiyası ilə əylənməyə başlamış Paqanel cavab verdi. – Çox düzgün məlumatdır. Bəs Mərakeş, Əlcəzair, Misir – bunlar Britaniya atlasında nəzərdən qaçırılmışdırmı? Yaxşısı budur onları bir kənara qoyub, Amerika haqqında danışaq.

– Amerika, – deyə Toline aman verməyib sözü başladı. – Şimali Amerikada Kanada, Yeni Brunsvik, Yeni Şotlandiya və Qubernator Consonun idarəsi altında olan Birləşmiş Ştatlar İngiltərəyə mənsubdur.

– Qubernator Conson, – deyə Paqanel qışqırdı. – Fanatik-qul sahibinin qurbanı olmuş böyük Linkolnun¹ varisi! Çox gözəl! Bundan yaxşı şey ola bilməz! Bəs Şotlandiya taqım adaları, Yamayka, Trinidad və sairələri – bunlardamı İngiltərəyə mənsubdur? Əlbəttə, mən mübahisə etməyə qalxışmayacağam. Ancaq Toline, Avropa haqqında nə fikirdə olduğunu, daha doğrusu, dünyanın bu hissəsi haqqında sənin müəllimlərinin nə fikirdə olduğunu mənə de.

– Avropamı? – deyə onu imtahan edən coğrafiyaşünasın belə həyəcanlanmasına nəyin səbəb olduğunu anlamayan Toline təkrar etdi.

– Bəli. Avropa kimə mənsubdur?

– Avropa İngiltərəyə mənsubdur, – deyə uşaq inamlı bir ahənglə cavab verdi.

– Mən sənə belə cavab verəcəyinə şübhə etmirdim. Söylə, Avropada hansı ölkələr İngiltərəyə mənsubdur?

– İngiltərə, Şotlandiya, İrlandiya, Malta, Çersey və Qebriid adaları...

– Yaxşı, Toline, bəs digər dövlətlər? Oğlum, onların adını saymağı unutmusan?

– Cənab, hansı dövlətlər? – deyə uşaq təəccüblə soruşdu.

– İspaniya, Rusiya, Avstraliya, Almaniya, Fransa...

– Bunlar dövlət deyil, əyalətlərdir, – deyə Toline etiraz etdi.

– Əyalətlərdir?! – deyə Paqanel gözlüyünü burnundan götürdü.

– Bəli, əyalətlərdir. Məsələn, İspaniyanın paxtaxtı Qibraltardır.

– Çox gözəl! Çox qəşəng!! Buna söz ola bilməz!!! Bəs Fransa? Mən fransız olduğum üçün kimə mənsub olduğumu bilmək istəyirəm.

– Fransa, – deyə Toline sakitcə cavab verdi. – Fransa İngiltərənin müstəmləkəsidir. Baş şəhəri Kaledir.

– Kale? Sənəçə indiyə qədər dəmi ingilislərə mənsubdur?

– Əlbəttə, cənab.

– Fransanın paytaxtı nə deməkdir?

– Fransanın paytaxtıdır? Bu bir yerdir ki, burada qubernator lord Napoleon yaşayır.

Paqanel qəhqəhə çəkib güldü. Toline nə edəcəyini bilmirdi. On dan soruşurdular, o işə mümkün qədər yaxşı cavab verməyə can atırdı. Onun verdiyi cavabların düzgün olmamasını Tolinenin səhvi hesab

¹ Birləşmiş Ştatların prezidenti

etmək olmazdı. O, cavablarının düzgün olduğuna şübhə belə etmirdi. Buna görə o, zərre qədər də özünü itirmədi və özünün tamamilə haqlı olduğuna inandığından coğrafiyaşünasın gələcək suallarını gözləyirdi.

Mak-Nabs gülərək:

– İndi görürsünüzümü, mən Tolinenin coğrafiyanı sizdən yaxşı bildiyini dedikdə haqlı imişəm, – dedi.

– Əziz mayor, siz həmişə olduğu kimi indi də haqlısınız! Görün bir Melburnda coğrafiyanı necə öyrədirlər! Normal məktəbin professorları, görünür, məzəli adamlardır! Avropa, Asiya, Afrika, Amerika, Avstraliya – bütün dünya İngiltərəyə mənsubdur. İngilislər yerli əhalini məharətlə tərbiyə edirlər! İndi mən yerlilərin nə üçün müqavimət göstərmədən onlara tabe olduqlarına təəccüb etmərəm. Ah, Toline, sənə daha bir sualım vardır: Ay kimə mənsubdur? Oğlum, sənin fikrincə Aydan İngiltərəyə mənsubdur?

– Ay İngiltərəyə mənsub olacaq, – deyə balaca vəhşi qürurla cavab verdi.

Bu sözləri eşitdikdə Paqanel ayağa qalxıb qaçdı. O, daha öz yerində dayana bilməzdi. O, düşərgədən dördə bir mil uzağa qaçdı. Oradan onun gurultulu qəhqəhəsi eşidilirdi.

Qlenarvan özünün yol kitabxanasında qurdalanaraq Samuel Riçardsonun “Coğrafiyadan dərs kitabı” adlı əsərini axtarıb tapdı. Bu kitab İngiltərədə çox məşhurdur və dünya coğrafiyası haqqında Melburn professorlarından daha düzgün məlumat verirdi. Qlenarvan Tolineyə:

– Oğlum, bu kitabı al, saxla, – dedi. – Sənin coğrafiya haqqındakı təsəvvürün o qədər də düzgün deyil, onu düzəltmək lazımdır. Mən bu kitabı sənə görüşümüz xatirinə yadigar olaraq bağışlayıram.

Toline dinmədən kitabı aldı; kitabı diqqətlə gözdən keçirərək başını etimadsızlıqla yırğaladı və onu cibinə qoymağa cürət etmədi.

Qaranlıq qovuşurdu. Artıq axşam saat on idi. İstirahət haqqında düşünmək vaxtı çatmışdı. Robert öz yatağının yarısını Tolineyə təklif etdi. Balaca yerli bu təklifi qəbul etdi.

Bir neçə dəqiqədən sonra Elen və Meri özlərinin fərqləndirici yataqlarına uzanmışdılar; kişilər isə çadırda yerləşdilər, yalnız Paqanel susa bilmirdi. Onun Avstraliya sağsağanlarının öüşməsinə boğan qəhqəhəsi uzun müddət eşidilirdi.

Ertesi gün səhər saat altıda, günəşin ilk şüaları yatanları yuxudan oyadırkən, hamı ilk əvvəl balaca avstraliyalıyı xatırladı.

Toline çoxdan sivişib getmişdi. Bəlkə də o, itirmiş olduğu vaxtın əvəzini çıxmaq istəyirdi? Ya da Paqanelin kinayəli gülüşləri ona toxunmuşdu. Bunu heç kəs bilmirdi. Ancaq Elen yuxudan oyanaraq yastığının üzərində tərəvətli mimoza dəstəsi, Qlenarvan isə cibində Samuel Riçardsonun “Coğrafiya”sını tapdı.

XIV FƏSİL

ALEKSANDR DAĞININ MƏDƏNLƏRİ

–cü ildə London Kral coğrafiya cəmiyyətinin həqiqi prezidenti ser Qoderik Merçison məsələni uzun müddət öyrəndikdən sonra belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, Ural dağ silsiləsi ilə Avstraliyanın cənub sahilini boyunca şimaldan cənuba uzanan silsilə dağlar arasında xeyli bənzəyiş vardır.

Məlumdur ki, Ural silsiləsində qızıl mədənləri boldur. Geologiya alimi bu qiymətli metalın Avstraliya Kordilyer dağlarında da olduğunu güman etmişdi. O, səhv etməmişdi.

İki ildən sonra Yeni Cənubi Uelsdə tapılmış qızıl mədəni nümunələrini ona göndərmişlər və o dəqiqə Kornuel fəhlələri qızıl axtarmaq üçün yığın-yığın Yeni Hollandiyaya cümüşlər. Cənubi Avstraliyada ilk qızıl parçaları tapmış Fransisq Dyuton, Yeni Cənubi Uelsdə ilk qızıl mədənlərini tapmış Farb və Smit də onların içərisində olmuşdur.

İlk müvəffəqiyyət hamını məst etdiyindən qızıl axtaranların sayı gündən-günə artırdı. Adamlar İngiltərədən, Amerikadan, İtaliyadan, Fransadan, Almaniya və Çindən Avstraliyaya gəlirdilər.

Lakin həqiqi zəngin qızıl yataqları ancaq 1851-ci ildə, aprelin üçündə tapılmışdır. Bu yataqları qızıl axtaran Xarqrevs tapmış və Sidney müstəmləkəsinin qubernatoru Fits-Roya onları orta bir qiymətlə, yeni beş yüz funt sterlinqə almağı təklif etmişdi.

Onun bu təklifi qəbul edilməmiş, ancaq qızıl yataqlarının tapılması xəbəri sürətlə bütün ətrafa yayılmışdır. Yeni qızılaxtaranlar bu dəfə Sommerxilə və Lenis-Ponda axın etmişlər. Beləliklə, Ofir şəhəri salınmışdır. Bu zamandan öz mədəni yataqlarının zənginliyi etibarilə birinci yerə durmalı olan Viktoriya əyaləti ikinci plana keçmişdir.

Lakin bir neçə ay sonra, 1815-ci ilin avqustunda Viktoriyada ilk bütöv qızıl parçası tapılmış və tezliklə artıq dörd əyalətdə mədənlər müntəzəm surətdə işlədilməyə başlamışdır. Bu dörd əyalət: Ballarat, Ovens, Bendiqo və Aleksandr dağından ibarətdi. Bütün bu əyalətlər mədənlərlə çox zəngin imiş, ancaq su çox olduğundan Ovens çayında işləmək dedikcə çətin olmuşdur. Ballaratda yataqların dağıtılması hasılatı artırmağa mane olmuş; Bendiqoda torpağın daşlı olması, mədənləri işləyib hazırlamağa əngəl törətmiş; ancaq Aleksandr dağında işləri müvəffəqiyyətlə genişləndirmək üçün bütün lazımı şərait olmuşdur. 37-ci paralel kapitan Qrantı axtaran bir neçə adamı məhz buraya, çox sərvətlərin hədəf getdiyi və böyük ümidlərin puça çıxdığı bu yerə gətirib çıxarmışdı.

Öküzləri və atları əldən salmış müdhiş yollarla tam bir gün yol getdikdən sonra, səyyahlar nəhayət Aleksandr dağına girdə zirvəsini gördülər. Onlar alçaq yamacların arasındakı ensiz dərədə çadır qurdular və çox çəkmədən buxovlanmış heyvanlar dərənin dibində kvars qayaları arasında otlamağa başladılar. Lakin bura hələ qızıl mədənləri rayonu deyildi. Yalnız ertəsi gün, 1865-ci ilin birinci günündə furqonun çarxları qızılı torpaq üzərində hərhləndi. Jak Paqanel və onun yoldaşları bu məşhur dağı gördüklərinə çox sevinirdilər.

Dələduz, oğru və bir çox namuslu adamlardan ibarət dəstələr buraya üz qoymuşlar. 1851-ci ildə ilk mühüm kəşfiyyat xəbəri yayıldıqda dənizçilər, fəhlələr və əkinçilər tarlaları, şəhərləri və gəmiləri tərk etmişlər. *Qızıl xəstəliyi yoluxucu bir hal olmuşdur. Bu xəstəlik taun kimi yayılmış və xoşbəxtliyə çatmış olduqlarını güman etdikləri anda, nə qədər adamı qırmışdır. Deyirlərmiş ki, xeyirxah təbiət bu gözəl ölkəyə milyonlar səpmişdir. Biçin vaxtı çatmış və məhsulu toplamaq üçün biçinçilər yığılmışlar.*

Diqqət – yerqazanlar peşəsi bütün sair peşələrdən üstün olmuşdur; qızılaxtaranların çoxu ağır işə dözməyərək həlak olmuşdur, lakin belin ilk zərbəsindən varlanmış adamlar da olmuşdur. Minlərlə adam müflis düşmüşsə də, bu barədə heç kəs danışmamışdır. Lakin hər bir müvəffəqiyyət şişirdilmiş və bu xüsusdakı şeytəllər ən uzaq yerlərə gedib çıxmışdır. Taleyin hər bir bəxşişi dünyanın beş hissəsində məlum olmuşdur.

Tezliklə qızıla həris olanlar axın-axın gəlib Avstraliyanın sahillərini doldurmuş, 1852-ci ilin təkə son dörd ayı ərzində buraya əlli

dörd min mühacir gəlmişdir. Bu işə tam bir ordudur. Ancaq bu ordunun nə başçısı vardı, nə intizamı; bu – talançılar ordusu idi; bir sözlə, əlli dörd min ən mənfur yurtçular dəstəsi!

Bu çılgın məstliyin birinci illərində ağlagəlməz bir hərc-mərclik hökm sürürdü, ancaq zaman keçdikdə inadlı ingilislər öz istədiklərinə nail olmuş, vəziyyətə hakim olmuşlar. O zamandan böyük dəyişikliklər baş vermişdir. On üç il ərzində qızıl mədənlərinin istismarı müştəşəkkil və sistemtik bir hala salınmışdır. Bununla belə mədənlər demək olar ki, işlədilib tükənmişdi. Yalnız 1852-ci ildən 1858-ci ilə qədər qızılaxtaranlar Viktoriya mədənlərinin dərinliklərindən 3.107.478 funt sterlinq qızıl çıxardıqları halda bu qiymətli metal yataqları necə qurtarmaya bilərdi. Nəticədə axın-axın gələn mühacirlərin sayı xeyli azalmışdır. Onlar səadət dalınca hələ tədqiq edilməmiş əyalətlərə cummuşlar. Bir az sonra Ottaqoda və Yeni Zelandiyada, Malboro yaxınlığında tapılmış “Qızıl sahələri” minlərlə ikiayaqlı qarışqalar – mühacirlərlə dolmuşdur.

Səyyahlar saat on birdə artıq mədənlərin lap mərkəzində idilər. Burada zavodları, bankları, kilsəsi, qışları və qəzet redaksiyası olan həqiqi şəhər salınmışdır. Burada həqiqi şəhərə aid olan hər şey – mehmanxana, ferma, villa, hətta teatr da var idi. “Fransisk Obadia, yaxud xoşbəxt qazmaçı” adlı pyes burada böyük müvəffəqiyyətlə gedirdi. Bu pyes belə bir finalla bitirdi: ümidini tamamilə kəsmiş qəhrəman, axırını beli torpağa batırarkən olduqca böyük bir qızıl parçası tapır.

Qıenarvan Aleksandr dağına qızıl mədənlərini gözdən keçirmək istəyirdi. O, Ayrtonun və Mülredinin nəzarəti altında furqonu qabağa göndərüb, bir neçə saatdan sonra onlara çatmağı vəd etdi.

Bu əmr Paqaneli sevindirdi və o, adəti üzrə bələdçi və tərcüməçi vəzifəsini öz öhdəsinə götürdü.

Səyyahlar onun məsləhəti ilə ən əvvəl banka yollandılar. Şəhərin enli və böyük küçələri səliqə ilə sulanırdı. Gah burada, gah orada hər cür ticarət müəssisələrinin böyük elanları gözə çarpırdı.

Hər tərəfdən qızılı qum yuyan maşınların gurultusu eşidilirdi. Şəhər tikintilərinin arxasında qızıl mədənləri başlanırdı. Bunlar hələ tədqiq edilməkdə olan xam yerlər idi. Burada müxtəlif şirkətlər tərəfindən tutulmuş qazmaçılar qaynaşırdı. Yerdə saysız-hesabsız axtarış quyuları qazılmışdı. Bellərin dəmiri günəşdə parlayırdı və hava susmayan uğultu ilə dolmuşdu.

Qazmaçıların içərisində ən müxtəlif millətlərin nümayəndələrinə təsadüf etmək olardı. Onlar dalaşmırdılar: çünki hamısı öz zəhmətinə görə maaş alırdı. Paqanel dedi:

– Bununla belə, canlarından keçərək qızıl axtarmaqla məşğul olan hər is qızılaxtaranlar cinsinin Avstraliya torpağında qurtardığını güman etmək lazım deyildir. Əlbəttə, onların əksəriyyəti şirkətlərdə işə dururlar. Qızılaxtaranlar üçün başqa bir çarə qalmır, çünki qızılı yerlər satılmışdır və ya hökumətə mənsubdur. Lakin bir şeyi olmayanların, nə qızıl mədəni almağa, nə də kirayə etməyə qüvvəsi çatışmayanların varlanmaq üçün yeganə bir ümidləri var.

– O hansıdır? – deyə Elen soruşdu.

– Cempinqin uğurlu olmasıdır, – deyə Paqanel cavab verdi. – Hətta qızıl mədənlərinə heç bir haqqımız olmayan biz özümüz də, tale üzümüzə gülərsə, varlana bilərik.

– Nə surətlə? – deyə mayor soruşdu.

– Sizə demək şərəfində olduğum kimi Cempinq qanununa görə.

– Cempinq nə olan şeydir? – deyə mayor yenə soruşdu.

– Bu, qazmaçılarla mədən sahibi arasında bağlanan sazişdir. Bu saziş çox vaxt cəbir və nizamsızlıqla qurtarırsa da, hökumət bu sazişi ləğv etməkdə acizdir.

– Ətraflıca izah edin, Paqanel, – deyə mayor səbirsizliklə onun sözünü kəsdi.

– İcazənizlə izah edirəm. Burada belə bir qanun vardır ki, istismar olunan yerin hansı bir sahəsində böyük bayramları çıxmaq şərtilə, iyirmi dörd saat arası kəsilmədən iş aparılmazsa, o zaman bu sahə ümumun malı olur. Tale üzünə gülən birinci adamın bu sahəyə malik olduğundan sonra buranı işlədib, varlanmağa haqqı vardır. Beləliklə, Robert, oğlum, bu tərkd edilmiş çalılardan birini tədqiq etməyə çalış, o səniindir.

– Cənab Paqanel, – deyə Meri Qrant onun sözünü kəsdi, – belə fikirləri mənim qardaşımın beyninə salmayın.

– Əzizim miss, mən zarafat edirəm, Robert də bunu yaxşı anlayır. Qızılaxtaran olmaq? Onamı? Heç vaxt! Torpağı şumlayıb becərmək, sonra öz zəhmətinin meyvəsini toplamaq daha fərəhlidir. Ancaq bir neçə miskin qızıl dənəsi əldə etmək üçün köstəbək kimi torpağı eşmək cansıxıcı peşədir. Bu peşə ilə məşğul olmaq üçün alçaqların alçağı olmaq lazımdır!

Səyyahlar boş mədənləri gözdikdən və torpağın çox hissəsi qayaların uçulub dağılması prosesində əmələ gəlmiş kvarts, gilli şist və qumdan ibarət olan sahələri keçdikdən sonra, nəhayət, banka tərəf yollandılar.

Bu yaxşı bir bina idi, binanın üzərində ingilis bayrağı dalğalanırdı.

Baş müfəttiş burada Qlenarvanı hörmətlə qəbul etdi.

Bankda böyük şirkətlərə mənsub olan qızıl mədənlərindən çıxarılmış qızıl saxlanılırdı.

Bankın müfəttişi səyyahlara, içindən qızıl çıxan maraqlı süxur və parça qızıl nümunələri göstərüb qızılın çıxarılmasının müxtəlif üsullarından onlara danışdı. Təbiətdə qızıl mədəni iki növ: əsaslı, yaxud damar-damar və qum şəklində olur. Əsas mədənlərdə qızıl damarlı süxurlarda, başlıca olaraq kvartsda olur. Qumlar damarlı süxurların dağılmasından əmələ gəlmişdir. Qızılın çıxarılması texnikası mədənin xarakterindən asılıdır. Əsaslı, yaxud damar-damar qızıl, süxurdan, onu əl dəyirmanlarında xırdalamaq və sonra dibəkdə döymək yolu ilə çıxarılır, bundan sonra qızıl dənələri amalğamalaşdırılır (yəni civə ilə birləşdirilir). Qum şəklində olan qızıl suda yuyulmaq yolu ilə çıxarılır, bu zaman qızıl daha ağır olduğu üçün, qabın dibinə çökür, yuyulmuş süxur isə suyun üzündə qalır və axıb gedir. Aleksandr dağındakı qızıl, qum şəklində idi və ona, bu qiymətli metalın bol olduğu balaca sahələrdə “cib” şəklində təsadüf edilir. Belə bir “cib” tapan xoşbəxt qazmaçı böyük sərvət sahibi ola bilərdi.

Səyyahlar bankın mineraloji muzeyinə baxdılar. Avstraliyanın bütün mədən nümunələri burada şüşə vitrinlərin arxasına düzülmüşdü. Qızıl bu ölkənin yeganə sərvəti deyildi. Vitrində – xüsusi kağızlarda tapıldıqları yerin adı göstərilmiş, gözəlliyinə görə Braziliya torpaqları ilə rəqabət edə bilən ağ topazlar, süleyman daşı, zümrüd, yaqut, sapfir və nəhayət, Teron çayı sahilində tapılmış xırda almaz parçası par-par parıldayırdı.

Bu, qiymətli daşların tam kolleksiyası idi və onları qızıl haşiyəyə tutmaq üçün uzağa getmək lazım gəlmirdi, – qızıl elə buradaca, yaxında idi.

Qlenarvan izahat üçün bank müfəttişinə təşəkkür edib, onunla salamatlaşdı. Bundan sonra səyyahlar Aleksandr dağındakı qızıl yataqlarına baxmağa getdilər.

Paqanel yer üzündəki sərvətə nə qədər laqeyd olsa da, yenə torpağa dərinləndirən göz yetirirdi. Torpaq ondan qüvvətli idi və yol yoldaşları-

nın kinayəsinə baxmayaraq, torpağa baxmaqdan özünü saxlaya bilmirdi. O, dəqiqəbaşı yerə əyilib gah balaca daşları, gah da kvars qırıntılarını götürürdü. Onları uzağı görməyən gözlərilə tədqiq edir, dərhal narazılıqla kənara atırdı. Mayor məsum bir görünüşlə:

– Sizə nə olmuşdur, Paqanel? Yoxsa bir şey itirmişsiniz? – deyə soruşdu.

– Əlbəttə, – deyə alim cavab verdi, – bu qızıl və qiymətli daşlar ölkəsində tapmadığımız sərvəti itirilmiş hesab etməyə haqlıyıq. Bilmirəm nə üçün, ancaq hiss edirəm ki, buradan, içərisində qızıl olan bir daş, yaxud hətta iyirmi girvənkə ağırlığında qızıl parçası aparmaq mənə xoş olardı...

– Əzizim Paqanel, bu qızılı siz nə edərdiniz? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Paho, mən onu nə edəcəyimi bilərdim, – deyə alim cavab verdi.

– Onu Fransa bankına təqdim edərdim.

– Yadıgarmı verərdiniz?

– Əlbəttə. Bu şərtlə ki, orada mənə cari hesab açsınlar.

Hamı Paqanelin öz votoninə necə yaxşılıq etmək istədiyinə güldü. Elen isə dünyanın ən böyük qızıl parçasını tapmağı ona arzu etdi.

Səyyahlar gülə-gülə və zarafat edə-edə qızıl mədənlərini gəzməkdə davam edirdilər.

Qazmaçılar hər yerdə şövqsüz, lakin səy və səliqə ilə işləyirdilər.

İki saatlıq gəzintidən sonra Paqanel abırlı-başlı bir meyxana gördü və oraya girib dəstəyə qayıtmazdan əvvəl dincəlməyi yol yoldaşlarına təklif etdi. Elen razı oldu, bir şey sifariş etmədən meyxanada oturmaq yaxşı düşmədiyindən Paqanel bir yerli içki sifariş etdi.

Meyxanaçı tez hərəyə bir fincan nobler verdi. Öz tərkibi etibarilə nobler ingilis qroqundan heç bir şeylə fərqlənmir və onların arasındakı təfəvüt ancaq hazırlanmalarındadır: Britaniyada bir balaca qədəh spirt bir böyük stəkan su ilə qarışdırılıb qroq hazırlandığı halda burada bir balaca qədəh suyu bir böyük stəkan spirtlə qarışdırırlar. Bu, sırf Avstraliya içkisi idi, lakin meyxanaçının böyük təəccübünə rəğmən, qonaqlar bir böyük qrafın su istəyib onu adi ingilis qroqu dərəcəsinə gətirərək korladılar.

Söhbət qızıl mədənlərindən və qazmaçılardan gedirdi. Paqanel gördüklərinin hamısından çox razı idi, ancaq təsdiq edirdi ki, Alek-

sandır dağını təkbaşına qızılaxtaranlar yenidən qazmağa başladıkları zaman orada mənərə şübhəsiz daha maraqlı olmuşdur.

– Yer qazıq-qazıq olmuşdu və adamlar buraya qarışqa kimi səpələnmişdi, – deyə o nağl edirdi. Bütün mühacir qazmaçılar əsl qarışqa kimi zəhmət çəkirdilərsə də, heyhat, qarışqa kimi ehtiyatlı deyildilər. Gündüz çıxarılmış qızıl, gecə kef məclislərində havaya sovrulurdu. Qızılı içkiyə verib xərc edir, qumara qoyub uduzurdular. İndi bizim oturduğumuz meyxana o zaman deyildi kimi əsl cəhənnəm idi. Kart, yaxud aşıq oyunu çox vaxt bıçaqlaşma ilə qurtarırdı. Polis bu azgınlıqla mübarizədə aciz idi və coşmuş qızılaxtaranları sakitləşdirmək üçün müstəmləkə qubernatoru dəfələrlə qoşun çağırmağa olurdu. Bununla belə, nəhayət, onları sakitləşdirə bilmişdi: qubernator, onları mədəndən istifadə etmək haqqı üçün vəsiqə almağa və bunun üçün pul verməyə məcbur etmiş, beləliklə burada ümumiyyətlə intizamsızlıq Kaliforniya mədənlərində olduğundan da az olmuşdur.

– Hamı qazmaçı ola bilərmi? – deyə Elen soruşdu.

– Bəli, bunun üçün darılınu qurtarmaq lazım deyildir. Möhkəm əzələlərə malik olmaq kifayətdir. Yoxsulluq üzündən vətənlərini tərk etmiş bütün ölkələrin dələduzları, zənginlər külünglə, yoxsullar bıçaqla bura gəlmişlər. Onlar dəli kimi işləmişlər; qəti demək olar ki, başqa heç bir iş bu cür həvəslə, səylə görülməmişdir. O zaman Avstraliyanın qərribə görünüşü var idi! Yer üzəri çadırla, brezentlə, alaçla, torpaq, taxta, budaqdan hörülmüş daxmalarla dolmuşdu. Müvəqqəti qəsəbənin ortasında qubernatorun bəzəkli çadırı ucalırdı. İdarə məmurlarının öy rəngli çadırları, yoxsulluqla zənginliyin bu ağılaşmaz qarışıqlıqda varlanmaq üçün bütün dünyadan buraya axışmış qızılı pula döndərənlerin, qızıl və spirt alverçilərinin, möhtəkirlərin çadırları qubernatorun çadırını əhatə etmişdi. Onlar məqsədlərinə çatmaqlarına arxayın idilər: çirk və rütubət içində yaşayan, saqqal basmış qazmaçıların hesabına hər halda varlanacaqları yəqin idi. Hər tərəfdə yerə vurulan külünglərin susmayan səsi eşidilirdi. Hava heç kəsin götürüb kənara atmaq istəmədiyi heyvan cəmdəklərinin boğucu üfunətilə dolu idi. Hər dəfə nəfəs aldıqca qatı toz bu bədbəxtlərin ciyərlərinə yatırdı, buna görə də onların arasında ölüm faizinin çox yüksək bir səviyyəyə qalxması təəccüblü deyildir. Avstraliyanın iqlimi azca sağlam olmasaydı, yatalaq xəstəliyi burada bolluqla möhsul biçirdi. Hər bir qazmaçı müvəffəqiyyət əldə etsəydi, bütün bu iztirablar

yaddan çıxardı. Lakin iş də burasındadır ki, müvəffəqiyyət əldə etmiş, varlanmış bir qızılaxtarana yoxsulluq və ümitsizlikdən ölmüş yüzlərlə, bəlkə də minlərlə qazmaçı düşürdü.

– Paqanel, onların torpaqdan nə üsulla qızıl çıxardıqlarını bilirsinizmi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

Alim:

– Sizə həvəslə cavab verərəm, – dedi. – Birinci qızılaxtaranlar qızılı hələ indi də Fransada, Sevenlərdə yuyulduğu kimi yuyurdular. Onlar yerə çala qazıyıb tərkibində qızıl olduğunu güman etdikləri süxuru oradan çıxarıb, ağır metalı daha yüngül olan qumdan ayırmaq üçün suda yuyurdular. Onlar qızılı Amerikadan gətirilmiş xüsusi bir qabda yuyurdular. Bu, beş-altı fut uzunluğu olub, ağızı açıq tabuta oxşayan və köndələn bir arakəsmə ilə iki hissəyə bölünmüş bir qutudur. Buna “beşik” deyirlər. Birinci hissədə bir-birinin altında bir neçə demir tor vardır, torların deşiyinin diametri tədricən azalır. İkinci hissənin altı dardır. Süxuru birinci hissənin üstdəki toruna tökürlər, üstündən su gözdürüb qutunu silkələyir, daha doğrusu, beşik kimi yırgalayrlar. Daşlar birinci torun üstündə qalır. Qızıl və qum ikinci tora tökülür; yuyulmuş süxuru su ikinci hissəyə aparıb oradan da yerə atır. O zaman ki qızılyuyan cihazlar bundan ibarətdi.

– Yeşin ki, hamının belə beşiyi yoxmuş, – deyə Con Manqls qeyd etdi.

– Qızılaxtaranlar bunları müflis düşmüş, yaxud varlanmış həmpeşələrindən alır və ya onsuz ötürürdülər, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Bəs o qutunu nə ilə əvəz edirdilər? – deyə Meri soruşdu.

– Adi tasla, miss Qrant, ən adi tonokə tasla. Kəndlilər taxılı sovuran kimi onlar da qızılı sovururdular: ancaq bəxtləri gətirsəydi, buğda dənəsi əvəzinə tasda qızıl dənəsi qalırdı. Birinci ildə belə bir tasın vasitəsilə bir neçə qazmaçı dövlət toplaya bildi. Bilirsinizmi, dostlarım, bir cüt uzunboğaz çəkmənin qiyməti yüz əlli frank, bir stəkan limonad on şilling olsa da yenə də o zamanlar gözəl zamanlar idi. Əvvəlcə gələnlər həmişə müvəffəqiyyət əldə edirlər. Qızıl hər yerdə bol imiş. Parça qızıllar yerə səpələnibmiş, çaylar metal yataqlar üzrə axırmış. Qızıl hətta Melburnun küçələrinə tökülübmiş, az qala şose yollarını qızıldan salacaqlarmış. 1852-ci il yanvarın 26-dan fevralın 24-nə qə-

dər hökumət mühafizə dəstəsi tərəfindən Aleksandr dağından Melburna səkkiz milyon iki yüz otuz səkkiz min yeddi yüz əlli franklıq qızıl daşınmışdı. Bu, orta hesabla yüz altmış dörd min yeddi yüz iyirmi beş frank gündəlik hasilatı təşkil edir.

– Birdən-birə varlanan adamlar olurdu? – deyə Elen soruşdu.

– Bəli, olurdu.

– Nağıl edin, Paqanel.

– Baş üstə. 1852-ci ildə Ballarat əyalətində on yeddi kiloqram ağırlığında bir qızıl parçası tapılır; 1862-ci ildə elə oradaca iyirmi altı kiloqram ağırlığında bir qızıl parçası tapılır. Nəhayət, yenə də həmin Ballarat əyalətində bir qazmaçı, altmış beş kiloqram ağırlığında qızıl parçası, yəni iki yüz iyirmi üç min səkkiz yüz altmış franklıq tam bir sorvət tapmışdır.

– Avstraliya qızıl mədənləri tapıldıqdan sonra bilmirsiniz, dünya qızıl hasilatı nə qədər artmışdır? – deyə Con Manqls soruşdu.

– Bu əsrdə qızıl hasilatı olmazın dərəcədə artmışdı. Əsrin başlanğıcında dünyanın bütün ölkələri hamısı birlikdə ildə ancaq qırx yeddi milyon franklıq qızıl çıxarırdı. İndi isə təqribən doqquz yüz milyon, demək olar ki, bir milyardlıq çıxarılır.

Robert dedi:

– Demək, cənab Paqanel, indi bizim olduğumuz həmin bu yerdə çoxlu qızıl ola bilər, deyilmi?

– Bəli, oğlum. Burada yerin altında milyonlar yatmışdır. Biz onları ayaqlayırıq. Biz qızıla nifrət etdiyimiz üçün öyilib onu yerdən qaldırmırıq.

Robert dedi:

– Görünür, Avstraliya xoşbəxt ölkədir.

– Yox. Robert, sən səhv edirsən, – deyə coğrafiyaşünas cavab verdi. – Qızılı çox olan ölkələr heç vaxt xoşbəxt olmamışlar. Belə ölkələrin əhalisi müftəxor və tənbellərdən ibarət olur. Meksikanı, Braziliyanı, Kaliforniyanı yadına sal, – on doqquzuncu əsrdə bu ölkələr nəyə dönmüşdülər? Oğlum, qızılı deyil, dəmiri çox olan ölkələr xoşbəxtidirlər!

“AVSTRALIYA VƏ YENİ ZELANDIYA QƏZETİ”

Səyyahlar yanvarın ikisində, səbh tezdən qızıl çıxarılan rayonların sərhədini və Talbot əyalətini ötüb keçdilər. İndi fərqlənən Dalxouz əyalətinin tozlu torpağı ilə gedirdi. Dəstə günortaçağı 144°35' və 144°45' uzunluq dairəsində Kalboan və Kempeys çaylarını keçdi.

Dəstə artıq yolu yarı etmişdi. On beş gün daha beləcə sağ-salamat getsəydilər, balaca dəstə Tufold limanının sahillərinə çatmış olardı.

Dəstənin bütün iştirakçıları özlərini çox gözəl hiss edirdilər. Paqanelin vəd etdiyi təmiz iqlim doğruya çıxdı. Zərre qədər də rütubət yox idi, tamamilə dözümlü isti idi. Atların və öküzlərin də əhvalı yaxşı idi.

Kemden-Bricdən başlayaraq dəstənin düzülüşü bir qədər dəyişdi. Ayrton, qatarın fəlakətə uğramasının səbəbini bildikdən sonra, indiyə kimi lazımsız hesab etdiyi bir sıra ehtiyat tədbirlərinin görülməsini təklif edirdi.

Atlılar heç bir halda fərqlənən gözden buraxmamalı idilər. Dayandıqları zaman bir adam daima keşikdə durmalı idi. Hər səhər və axşam tufəngləri doldururdular. Əyalətdə quldurlar dəstəsi olduğuna şübhə yox idi, dəstə qorxu altında olmasa da, hər bir gözənilməz hadisəyə qarşı hazır olmaq lazımdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu ehtiyat tədbirləri Elen və Meri Qrantdan gizli aparıldı. Qlenarvan onları qorxutmaq istəmirdi.

Beləliklə, hər təsadüfə qarşı hazırlaşarkən səyyahlar şübhəsiz ki, çox ağıllı bir iş görürdülər. Hər bir ehtiyatsızlıq və qayğısızlıq onlara çox baha otura bilərdi. Quldur dəstəsinin meydana çıxması yalnız Qlenarvanı narahat etmirdi. Uzaq kəndlərdə, stansiyalarda yaşayan skvat-terlər və əhali gözənilməz basqıdan müdafiə tədbirləri görürdülər. Gecələr evlərin qapılarını möhkəm bağlayır, itləri zəncirlərindən açıb buraxırdılar. Mal-qara sürüsünü gecələr hasarların içinə qovan çobanların hamısı karabin tufənglə silahlanmışdılar. Kemden-Bric yanındakı cinayət xəbəri, indiyə kimi pəncərələri və qapıları açıq qoyub yatan bütün müstəmləkəçiləri qaranlıq düşdükdə qapı siyirmələrini diqqətlə yoxlamağa məcbur etmişdi.

Müstəmləkə hökumət idarələri də hərəkətə gəlmişdi. Rayonlara yerli jandarm dəstələri göndərilmişdi. Teleqraf xətləri başdan-başa

hərbi hissələr tərəfindən mühafizə olunurdu. Əvvəllər poçt karetları boş yollarla heç bir mühafizəçi olmadan hərəkət edirdi. Qlenarvanın dəstəsi Kilmordan Xitkota gedən şose yolundan keçərkən poçt kareti toz dumanı qopararaq sürətlə onların yanından ötdükdə, Qlenarvan karetinin içində karabin tufənglə silahlanmış polis nəfərlərini gördü. Belə güman etmək olardı ki, ilk dəfə tapılan qızıl mədənlərinin Avropa cəmiyyətinin bütün yaramaz tər-töküntülərini maqnit kimi Avstraliyaya çəkib gətirdiyi məşum zamanlar geri qayıtmışdır.

Kilmor şosesinin bir milliyində fərqlənən nohəng ağacların kölgəliyinə girdi. Bernulli burnundan yola çıxdıqları bütün müddət ərzində Qlenarvanın dəstəsi birinci dəfə idi ki, yüzlərlə kvadratkilometr sahəni örten Avstraliya meşələrindən birisinin kənarına gəlib yetişmişdi.

Hündürlüyü iki yüz futa çatan, beş düym yoğunluğunda dəlik-deşik qabıqlı evkalipt ağaclarını gördükdə hamının sinəsindən sevincli qışqırtı qopdu. Evkalipt ağaclarının dairəsi iyirmi fut olan hamar gövdələri yüz əlli fut göyə qalxırdı; nə puçurlar, nə də budaqlar onların hamar qamətini pozmurdu. Onların xərrat öz dəzğahında yonsaydı belə hamar olmazdı. Qalın evkalipt meşəsi, getdikcə uzaqlaşan və bir-birlərinə bənzər sütunların ucsuz-bucaqsız sırası kimi görünürdü. Bu sütunlar göyün üzündə, uclarında yarpaq bitmiş budaqlar koması ilə qurtardı. Yarpaqların saplağında, orada-burada tək-tək çiçəklər görünürdü. Bu çiçəklər öz şəkilləri ilə çevrilmiş qutuları xatırladırdı.

Külək həmişə yaşıl olan bu qüllənin altında azad dolaşdı. Arasıksilməyən hava cərəyanı rütubətin torpaqda yığılmasına yol vermirdi. Atlar, öküz sürüləri, arabalar bir-birlərindən aralı bitmiş ağacların arasında sərbəst hərəkət edə bilərdi. Burada nə keçilməz qalın ağaclar, nə gövdələri yerə sərilməmiş vəhşi cəngəlliklər, nə də arasından yol salmaq üçün od və dəmir işlətmək lazım gələn sıx, yerlə sürünən bitkilər var idi. Ağacların altındakı yaşıl xalı, yuxarıdakı yaşıl şəmsiyələr, uca, düz gövdələrin uzaq perspektivi, kölgə və sərinin demək olar ki, tamamilə olmaması, seyrek tor arasından düşən şüalara bənzər qeribə işıq – hamısı birlikdə bu meşəyə qeyri-adi bir görünüş verirdi, burada heç nə Köhnə və Yeni dünyanın meşəsinə oxşamırdı. Yerlilərin “tara” adlandırdığı evkalipt, mersin ağacları fəsiləsinə mənsubdur. Evkalipt ağaclarının sıx budaqlarının kölgə salmaması yarpaqların bitməsindəki qeribə bir xüsusiyyətlə izah edilir: onlar üzüstə yox, böyrü üstə günəşə baxırlar. Göz bu qeyri-adi yarpaqları yalnız yandan görür.

Buna görə də, günəş şüaları bu yarpaqların arasından pəncərə qəfəsinin qaldırılmış barmaqlığından keçən kimi keçir.

Bütün səyyahlar meşənin bu xüsusiyyətinə diqqət yetirib, bu qeyri-adi hadisənin nə ilə izah olunduğunu bilmədiklərindən çox təəccübləndilər. Təbiidir ki, bu sual Paqaneldən başqa heç kəsə verilmədi. Alim zərrə qədər sıxılmayaraq dərhal cavab verdi. O dedi:

– Burada mənə təbiətin qəribə olması təəccübləndirmir. Təbiət nə etdiyini və nə üçün etdiyini bilir. Təbiət bu yarpaqlara belə qəribə vəziyyət verirkən səhv etməmişdir. Məni, bu ağaca “Evkalipt” adı vermiş təbiətçilər təəccübləndirir.

– Bəs bu sözün mənası nədir? – deyər Meri Qrant soruşdu.

– Yunanca bu “mən yaxşı örtürəm” deməkdir. Gözə çarpmasın deyər təbiətçilər öz səhvlərini yunan sözü ilə pərdələməyə çalışmışlar. Ancaq bununla belə fakt faktlığında qalır – evkalipt, şübhəsiz ki, “pis örtür”.

Qlenarvan dedi:

– Əziz Paqanel, sizinlə razıyam, ancaq deyin görək, yarpaqlar nə üçün böyrü üstə günəşə baxırlar?

– Çox sadə bir səbəbə görə, – deyər Paqanel cavab verdi, – dostlarım, siz bu səbəbi asanlıqla anlırsınız. Havası və torpağı quru olan, az az yağış yağan bu ölkədə ağacların günəşin nə düz şüalarına, nə də küləyə ehtiyacı vardır. Rütubət az olduğundan ağacların şirəsi də azdır. Buna görə də yarpaqlar artıq buxarlanmaqdan qorunmaq üçün böyürlərini günəş şüalarına çevirirlər. Bu yarpaqlar çox ağıllı hərəkət edirlər.

– Eyni zamanda həm də çox xudpəsəndcəsinə hərəkət edirlər, – deyər mayor etiraz etdi. – Onlar ancaq özlərini düşünür və tamamilə səyyahların qeydinə qalmırlar.

Paqaneldən başqa hamı ürəyində mayorun fikri ilə razılaşdı. Paqanel alından səli kimi axan tərini silərək, kölgə salmayan ağacları görməsi ilə özünü təbrik edirdi. Lakin yarpaqların belə bitməsi səyyahlar üçün həqiqətən bir bədbəxtlikdir: evkalipt meşələri böyük bir səhni tutduğundan yandırıcı istidən heç şey adamı qorumur.

Bütün günü fərqli sonsuz evkalipt ağacı sıralarının arası ilə getdi. Bu gün ərzində dəstə nə bir adama, nə də bir heyvana rast gəldi. Ancaq malay tutuquşuları ağacların təpəsində oturmuşdular, lakin onlar o qədər hündürdüz idilər ki, onları güclə görmək olurdu və civiltləri aşağıya, güclə eşidilən pıçıltı kimi gəlirdi. Hər dənbir uzaqlarda, ağacların

gövdələri arası ilə əlvan lələklərini pəncələyərək dəstə-dəstə tutuquşuları uçurdu.

Bu nəhəng məbəddə hökm sürən dərin sükutu yalnız fərqli çarxlarının cırıltısı, atların ayaqlarının səsi, səyyahların söylədiyi bir neçə söz, bir də tənbel öküzləri qovan Ayrtonun qışqırığı pozurdu.

Gecə düşdükdə yolçular bir evkalipt ağacının dibində dayandılar, burada yerdə tonqal izi var idi. Ağac, fabrik bacasına oxşayırdı, çünki alov ağacın gövdəsini aşağıdan yuxarıya qədər yandırmışdı. Bununla belə, yalnız qabığının salamat qaldığına baxmayaraq, ağac qurumamışdı.

Olbinet, Paqanelin məsləhətilə belə süni koğuşlardan birində tonqal qaladı. Demə, burada tüstü yuxarı yaxşı qalxırmış, bütün tüstü ağacın təpəsinə doğru qalxıb, orada yarpaqların qara qübbəsində yox olurdu.

Səyyahlar yataqlarına uzanmazdan əvvəl öz aralarında növbətçilər ayırdılar və Ayrton, Mülredi, Vilson, Con Manqls bir-birlərini dəyişərək sübh açılana qədər növbə çəkдилər.

Ertəsi, bütün günü, yanvarın 3-də, yol əvvəlkinin eyni idi. Adama elə gəlirdi ki, heç bir zaman meşənin axırı olmayacaqdır. Lakin, axşamüstü ağaclar seyrəkləşdi və bir neçə mil qabaqda, balaca bir düzəngahın ortasında, düzgün cərgələrlə tikilmiş bir yığın ev göründü. Paqanel dedi:

– Seymur. Bu, keçəcəyimiz Viktoriya əyalətinin axırıncı şəhəridir.

Elen soruşdu:

– Böyük şəhərdirmi?

– Yox, adicə kənddir, ancaq sürətlə böyüyür və tezliklə şəhər olacaqdır.

– Necə bilirsiniz, biz orada mehmanxana tapa bilərikmi? – deyər Qlenarvan soruşdu.

– Ümid edirəm, – deyər coğrafiyaşünas cavab verdi.

– Belə olduqda, tez Seymura! Səbirli yolçu qadmlarımız, yəqin heç olmazsa bir gecəni rahat yataqda keçirməkdən boyun qaçırırmazlar.

– Seymura getməyimiz zəhmətə və yubanmamıza səbəb olmasa, mən və Meri, əlbəttə, bunun əleyhinə deyilik.

– Qətiyyətlə yox, – deyər Qlenarvan cavab verdi. – Öküzlər yorulmuşdur, atların da dincəlməyə ehtiyacları vardır. Bundan başqa biz sabah tezdən yenidən yola çıxacağıq.

Axşam saat doqquza yaxın idi. Ay üfünə doğru öyilməkdə ikən dəstə Seymurun geniş küçələrinə girdi. Seymura birinci dəfə gəlmə-

sinə baxmayaraq, Paqanel dəstənin başında şəhəri çox yaxşı tanıyan bir adam kimi gedirdi. Lakin görünür, dürüst bir sövq-təbii hiss ona rəhbərlik edirdi, çünki alim dəstəni birbaşa “Şimali Britaniya mehmanxanası”nın darvazasına gətirdi.

Furqonu tez açdılar, öküz və atları tövləyə, səyyahları isə rahat otaqlara apardılar. Axşam saat onda səyyahlar, mister Olbinetin göstərişi ilə hazırlanmış süfrə başına oturdular. Paqanel və Robert süfrə başına axırını olaraq gəldilər, onlar şəhər gezintisindən qayıdırdılar. Adətinə rəğmən, coğrafiyaşünas şəhəri çox az təsvir etdi. Ancaq bunun sadə bir səbəbi var idi: qaranlıqda o heç bir şey görə bilməmişdi.

Bununla belə, daha az huşsuz müşahidəçi, Seymurun küçələrində gecənin bu vaxtı üçün qeyri-adi olan hərəkəti şübhəsiz ki, görərdi: kəndin əhalisi hər yerdə kiçik qruplarla toplaşmışdı, evlərin qapıları açıq idi və ev sahibləri kandelalarda dayanaraq söhbət edirdilər; adamlar təlaşla bir-birlərindən nə isə soruşur, səhər qəzetlərini ucadan oxuyub, oxuduqlarını müfəssəl surətdə izah edirdilər... Əlbəttə, bütün bunlar mütəlak Paqaneldən daha diqqətli olan adamın nəzərini cəlb edirdi.

Mehmanxana binasından bayıra çıxmayan mayor, nə isə bir şeyin bu balaca şəhərin əhalisini ciddi surətdə təlaşa saldığını hiss etdi. Baş vermiş bütün əhvalatı anlamaq üçün, otelin müdiri gəvəzə Diksonla on döqiqəlik söhbət kifayət oldu. Lakin axşam yeməyi zamanı mayor bu barədə bir kəlmə olsun danışmadı. Yalnız Elen və Meri Qrant yemək otağını tərk etdikdən və öz otaqlarına çəkildikdən sonra mayor öz yoldaşlarını saxlayıb:

– Sendxorst demir yolundakı cinayətin müqəssirləri tapılmışdır, – dedi.

– Onlar həbs olunmuşlarmı? – deyə Ayrton cəld soruşdu.

Mayor sabiq bosmanın bu sualı necə tələsik verdiyini duymayıbmış kimi:

– Yox, – deyə cavab verdi.

Şərait Ayrtonun nə üçün tələsdiyini aydına çıxardı.

Ayrton:

– Heyf, – dedi.

– Müqəssir kimdir? – deyə Qlenarvan soruşdu.

Mayor “Avstraliya və Yeni Zelandiya qəzeti”nin nümrəsini Qlenarvana uzadaraq:

– Oxuyun, onda polis zabitanın öz gümanında səhv etmədiyini görürsünüz, – dedi.

Qlenarvan bu məqaləni ucadan oxudu:

“Sidney, 2 yanvar 1865-ci il. Keçən il dekabrın 29 və 30-da gecə, Kemden-Bric yanında Kestlmen stansiyasından beş mil uzaqda, Melburn-Sendxorst dəmiryol xəttində baş vermiş bədbəxt hadisəyə qəribən ki, hələ hamının yadındadır. Tam sürətlə gedən saat on bir ekspressi körpü qaldırılmış olduğundan Lütton çayına yuvarlanmışdır.

Bu hadisədən sonra sənişinlərin qarət edilməsi, Kemden-Bric yarımilliyində növbətinin cəsədinin tapılması – bütün bunlar qatarın qəsdən qəzaya uğradıldığını göstərirdi.

Doğrudan da, məhkəmə müstəntiqi müəyyən etmişdir ki, cinayət işləyənlər, təqribən altı ay bundan əvvəl Cənubi Avstraliyanın Pert həbsxanasından qaçmış bir dəstə katorqaçılardır. Bu dəstə 29 nəfərdən ibarətdir. Dəstənin başçısı, bu yaxınlarda Avstraliyaya gəlmiş qəddar cani – Ben Coysdur.

Hökumət idarələri, bu dəstəni hələ tuta bilməmişdir. Buna görə də, şəhər əhalisinə, müstəmləkəçi-fermerlərə, skvatterlərə lazımi ehtiyat tədbirləri görmək və Melburn polis idarəsinə onları tez axtarıb tapmaqda kömək edə bilən məlumatı vermək tövsiyə edilir.

D.P.Mitçel”

Qlenarvan məqaləni oxuyub qurtardıqda, Mak-Nabs üzünü coğrafiyaşünasa tutub dedi:

– Görürsünüzmü, Paqanel, demə, Avstraliyada da katorqaçılar olurmuş!

– Canım, bunlar qaçaqlardır, – deyə Paqanel cavab verdi. – Mən sürgün olunanlar haqqında deyirdim. Onların burada yaşamaları qəti surətdə qadağandır.

– Qaçaqqlar ya sürgün edilənlər – heç fərqi yoxdur, – deyə Qlenarvan qeyd etdi. – Əhəmiyyətli olan şey onların burada görünməsindədir. Bununla belə, mənə, bu təəssüf ediləcək hal heç bir vaxt bizim səyahətimizə təsir etməməlidir. Con, bu barədə sizin fikriniz nədir?

Cavan kapitan birdən-birə cavab vermədi. O, tərəddüd edirdi: bir tərəfdən o, kapitan Qrantın uşaqlarını, onların atalarının axtarışını mü-

vəqqəti olaraq dayandırmaq təklifi ilə məyus olmaq istəmirdi, digər tərəfdən özlərini ciddi bir təhlükə qarşısında qoymağdan qorxurdu.

Nəhayət o:

– Missis Qlenarvan və miss Qrant bizimlə olmasaydılar, bu alçaqların meydana çıxmaları məni çox narahat etməzdi, – dedi.

Qlenarvan cavan oğlanın fikrini başa düşüb əlavə etdi:

– Öz-özündən aydındır ki, axtarışdan tamamilə boyun qaçırmaq haqqında söhbət belə ola bilməz. Ancaq bir məsələni müzakirə etmək lazım gəlir: yaxşı olmazmı ki, biz qadınların xatirinə Melburna gedək, orada “Dunkan”a minək və dəniz yolu ilə Avstraliyanın şərqi sahilinə, “Britaniya”nın fəlakətə uğradığı yere gedək. Mak-Nabs, bu barədə sizin fikriniz nədir?

– Mən əvvəlcə Ayrtonun nə fikirdə olduğunu bilmək istərdim, – deyə mayor cavab verdi.

Sabiq bosman nəzərlərlə Qlenarvandan icazə alaraq sözü başladı. O:

– Mənim fikrim belədir, – dedi, – biz Melburndan iki yüz mil uzaqdayıq və təhlükə varsa, o istər cənuba doğru, istərsə də şərqi doğru gedən yolda asanlıqla baş verə bilər. Bu yolların hər ikisi də işlək deyil və bir-birindən geri qalmazlar. Bundan başqa, mənə, otuz xain fikirli adam, yaxşı silahlanmış səkkiz mətanətli adamı qorxuda bilməz. Beləliklə, mənim təklifimdən daha yaxşı bir təklif olmazsa, mən yola davam etmək tərəfdarıyam.

Paqanel dedi:

– Doğrudur, Ayrton, şərqi doğru səyahəti davam etdirməklə biz kapitan Qrantın izinə rast gələ bilərik. Şimala yollandıqda isə biz, əksinə, bu imkanı itiririk. Mən Ayrtonla razıyam və qaçan katorqaçıların namuslu adamlar üçün qorxulu olmadıqlarını iddia edirəm.

Qlenarvan səyahətin istiqamətini dəyişməmək təklifini səsə qoydu və bu təklif bir səsle qəbul olundu. Hamı dağılıb öz otağına getmək istəyirkən, Ayrton:

– Bir qeydim var, ser, – dedi.

– Buyurun, Ayrton.

– “Dunkan”a şərqi sahilinə yola düşmək əmrini vermək vaxtı çatmamışdır?

Qlenarvan gəminin kapitanına baxdı, kapitan:

– Yox, – deyə cavab verdi. – Tufold limanına çatdığımız vaxt, bu əmri versək yenə də gec deyildir. Əksinə, bizim nəzərdə tutduğumuz

bir şərait bizi Melburna geri qayıtmağa məcbur edərsə, orada “Dunkan”ı tapmamağımız bizi çox məyus edə bilər. Bundan başqa gəmiyə yəqin ki, hələ təmir olunur. Buna görə də Austinə belə bir əmr göndərməyin vaxtsız olduğunu güman edirəm.

Ayrton öz təklifində israr etməyərək:

– Olsun, – dedi.

Ertəsi günün səhəri balaca dəstə silah ehtiyatını artıraraq hər bir gözlənilməz hadisəyə hazır bir halda yola düşdü. Seymurun axırını evləri gözdən itdikdən yarım saat sonra yenə şərqi doğru uzanan evkalipt meşəsinə girdi.

Əslinə baxsan Qlenarvan, yolun çıpaq düzənlikdən keçməsinə üstün tuturdu: meşədə adamı mühasirəyə almaq düzənlikdən daha asandır. Ancaq çarə yox idi və fərqlənən bütün günü yeknəsəq uca gövdələrin arası ilə irəlilədi. Axşamüstü dəstə yüz qırx altıncı meridianı qət edərək gecələmək üçün Myorrey əyalətinin sərhədində dayandı.

XVI FƏSİL

BU FƏSİLDƏ ROBERT YENİ CİNSLİ ADAM KƏŞF EDİR

Ertəsi gün, yanvarın 5-də, səyyahlar Myorrey əyalətinin geniş ərazisinə ayaq basdılar. Əhalisi az olan bu kimsəsiz əyalət Avstraliya alplarının ən yüksək səddinə qədər uzanır. Mədəniyyət hələ bu əyaləti aydın sərhəd xətləri olan qrafiqlara bölməmişdir. Bura, əyalətin ən uzaq və az-az adam gələn hissəsidir. Bir vaxt olacaq ki, buranı örtən sıx meşələr odunqıranın baltasına qurban olacaq, düzəngahlar isə saysız-hesabsız mal-qara, qoyun və qoç sürüləri ilə dolacaq. Ancaq hələlik əyalətin torpağı bakir idi, elə bil ki, qitənin bu hissəsi Hind okeanının səthinə indicə qalxmışdı.

İngilis xəritələrində bu əyalət “Reserve for the blacks” – “Qara adamlara məxsus daire” kimi səciyyəvi sözlərlə qeyd edilmişdir. İngilislər yerliləri güclə buraya sıxışdırmışlar. Ayrı-ayrı düzənlərdə keçilməz meşələr içərisində onlara bir neçə kiçik sahə ayırmışlar. Avstraliya irqi burada tədricən məhv olmalı idi. Ağ ırqdan olan adamlar istər müstəmləkəçi, mühacir, odunçu, yaxud maldar olsun, bu dairenin sərhədini

həddindən o taya keçə bilər. Ancaq qara irqdən olan əhali isə bu sərhəddən bir addım da o tərəfə keçə bilməz.

Paqanel bu barədə həyəcanla mühakimə yürüdü. Onun fikrinə, Britaniyanın müstəmləkəçilik siyasəti, yerli qəbilələri təcridə, Britaniya müstəmləkəçilərinin bu sərtliyi bütün İngiltərə müstəmləkələrində, xüsusilə Avstraliyada özünü bütün barizliyi hiss etdirirdi.

Dünyanın bu hissəsi müstəmləkə halına salındığı ilk günlərdə həm buraya sürgün olunanlar, həm də müstəmləkəçilərin özləri yerlilərə yırtıcı heyvan kimi baxırdılar. Onlar yerlilərə hücum edir, mühasirəyə alıb tutur, onların kəndlərini dağıdırdılar. Müstəmləkənin ədliyyə işçiləri Avstraliya yerlilərinin adam olmadıklarını və buna görə onları öldürməyin cinayət hesab edilmədiyini sübut etməyə çalışırdılar. Sidney qəzetləri Qunter gölü ətrafında yaşayan qəbilələrdən yaxa qurtarmaq üçün bu gölün suyunu zəhərləmək kimi əsaslı bir vasitə məsləhət görürdülər.

Göründüyü kimi, ingilislər ilk zamanlar yerlilərin kütləvi surətdə öldürülmələrini ölkəni müstəmləkə etmək üçün ən doğru üsul hesab edirdilər. Onlar ağılagəlməz bir amansızlıq göstərirdilər. Onlar Avstraliyada da özlərini, Hindistanda və Kap müstəmləkəsində apardıqları kimi aparırdılar. Halbuki Hindistan Britaniyanın müstəmləkəsi olmaq şərəfinə nail olmaq üçün beş milyon adam qurban vermiş, Kapın isə bir milyonluq qətləndirilmiş əhalisindən indi ancaq yüz mindən azı qalmışdı. Buna görə də Avstraliyanın yaşamaq hüququndan məhrum olmuş və gəlmələr tərəfindən əyyaşığa və rezalotə sövq edilən yerli əhalisi, mədəniyyətin qabiliyyətli yürüşü üçün özünü qurban verir, tamamilə məhv olur. Doğrudur, ayrı-ayrı qubernatorlar müstəmləkəçilərin bu qaniçiliyi əleyhinə çevrilmiş qərarlar verirdilər. Onlar, hətta qaraların burnunu və ya qulağını kəsən, yaxud öz qəlyanlarına titütün tıxamaq üçün onların çəçələ barmaqlarını qoparan ağları bir neçə qamçı zərbəsilə cəzalandırırdılar. Ancaq bu ayrı-ayrı zəif tədbirlərdən nə çıxardı? Yerliləri öldürmək dalğası o qədər artmışdı ki, böyük qəbilələr yer üzündən silinirdi. Təkcə Van-Dimen torpağını xatırlatmaq kifayətdir, buranın yerli əhalisi əsrin başlanğıcında beş min olduğu halda, 1863-cü ildə... yeddi adam olmuşdu.

“Merkuri” qəzetinin nömrələrindən birində ən axırıncı tasmaniyanın Qobartouna gəlməsi haqqındakı məqaləni oxumaq kifayətdir.

Nə Qlenarvan, nə mayor, nə də Con Manqls Paqanelə etiraz etmədilər. Onlar ingilis olsa idilər belə, fərqi yoxdur, öz həmvətənlərini müdafiəyə qalxmazdılar; çünki alimin gətirdiyi dəlillər çox düzgün və təkzibedilməzdi.

– Əlli il bundan əvvəl yolumuzun üstündə çoxlu yerli qəbilələrə rast gələ bilərdik, – deyə Paqanel əlavə etdi. – İndi isə biz hələ yerliləri görməmişik. Yüz ildən sonra Avstraliya qitəsində yerli irqin bir nümayəndəsi belə qalmayacaqdır.

Doğrudan da, dairedə bir adam belə yox idi. Heç yerdə nə bir düşərgə, nə də daxma izi görünmürdü. Səyyahlar gah boş düzəngahlar, gah da ayaq dəyməmiş meşələrlə gedirdilər.

Getdikcə ətrafın mənzərəsi daha artıq vəhşiləşirdi. Səyyahlar bu kimsəsiz və tənha daireyə nə bir canlı məxluqun, nə bir insan və nə də bir heyvanın heç zaman ayaq basmadığını düşünməyə hazır idilər ki, birdən bir qrup evkalipt ağacının qabağında dayanmış Robert:

– Meymuna baxın! deyə səsləndi.

Bunu deyib o, çox çevikliklə budaqdan-budağa, ağacdan-ağaca tullanan yekə qara bir vücudu göstərdi. Bu vücudun qanadları olduğunu güman etmək olardı. Doğrudanmı hər şeyin qeyri-adi və yeni olduğu bu ocaq ölkədə təbiət meymunlara qanad vermişdi?

Furqon dayandı və hamı sürətlə meşənin qalınlığına çəkilən heyvanı nəzərlərilə izləməyə başladı. Çox çəkmədən heyvan aşağı endi və ildırım sürətilə bir neçə metr qaçıb uzun əlləri ilə gitrə ağacının tamamilə hamar, yoğun gövdəsindən yapışdı. Səyyahlar meymunun, hətta yapışmaq mümkün olmayan sürüşkən ağacın gövdəsinə necə dırmaşacağını təsəvvürlərinə gətirməmişdilər ki, qərribə vücud baltaya oxşayan bir şey çıxarıb ağacın gövdəsindən ayaq yeri yondu və cəld lap ağacın tepəsinə dırmaşdı.

– Çox qərribə meymundur, – deyə mayor səsləndi. – Bu meymunun adı nədir?

– Bu meymun deyil. Bu xalis avstraliyalıdır, – deyə Paqanel cavab verdi.

Coğrafiyaşünasın yol yoldaşları bu mənasız sözü eşidərkən çiyinlərini çəkməyə macal tapmamışdılar ki, birdən haradansa boğazdan gələn bir qışqırıq səsi eşidildi, bu qışqırığı bizim səslərlə ancaq belə ifadə etmək olardı: “Koo-ex! Koo-ex!”. Harada isə yaxında qışqırır-

dılar. Ayrton ağacı ilə öküzləri bizlədi. Yüz addım irəli getdikdən sonra səyyahlar gözlənilmədən yerlilərin düşərgəsinə rast gəldilər.

Nə qədər acınacaqlı mənzərə! Quru yerdə ağac qabığından tikilmiş on çadır var idi.

Görünür, yerlilər amansız bir ehtiyac içində idilər. Burada kenquru dərisi geymiş otuz kişi, qadın və uşaq var idi. Furqonu gördükdə onların ilk hərəkəti sıçrayıb qaçmaq oldu. Lakin Ayrtonun anlaşılmayan bir dildə dediyi bir neçə söz onları sakitləşdirdi.

Yerlilərin boyu beş fut dörd düymdən beş fut yeddi düymə qədər idi. Dəriləri his kimi qara idi, saçları qıvrım, qolları uzun. Qarınları qabağa çıxmışdı; onlar dərilərinə şəkillər döydürmüşdülər, dəfn mərasimi zamanı bədənlərində açdıqları yaralar köz bağlamışdı. Avropa gözəllik idealına bundan az cavab verə bilən bir sifət təsəvvürə gətirmək çətindir: onların yekə ağzı, yastı burnu, batıq yanaqları var idi, alt çənələri irəli çıxmışdı, ağ, parlaq dişləri var idi.

Elen və Meri Qrant furqondan düşüb yerlilərə yaxınlaşdılar. Onlar uşaqlara nəvaziş göstərir, ac kişi və qadınlara yemək uzadırdılar. Yerlilər yeməyi acgözlüklə udurdular. Səyyah qadınlara yerli qadınlara daha çox yazıqları gəlirdi. Dünyada avstraliyalı qadınlara aqibətindən daha ağır bir aqibət yoxdur: təbiət bunlara ögey ana olmuş və azacıq da olsun cazibədarlıq verməmişdi; gələcəkəri tərəfindən zorla qaçırılacaq olan bu kölə, toy bəxşişi əvəzinə yeni ağasından ancaq kötək yeyir. Köçəri həyatın qayğısının başlıca ağırlığı onun üzərinə düşür: o uşaqları həsirə bürüyərək özü ilə bərabər hər yərə aparır: o, ov və balıq ovu ləvazimatını, tor toxuduqları phormium tenax bitkisi ehtiyatını bir yerdən başqa yerə daşıyır; bütün ailəni o yedirib-doyuzdurur; kərtənkələləri, balaca yırtıcı heyvanları, ilanları o ovlayır; tonqal qalamaq üçün çırpını o yığır; alacıq qayımaq üçün ağac qabığını ağacdən o soyur; yük heyvanı vəzifəsini görən bu yazıqlar heç vaxt dinclik bilmirlər; o, ağasından sonra, onun iyrenib yemədiyini yeməyin tör-töküntüsünü yeyir. Belə həyat keçirən avstraliyalı qadının ərə getdiyi birinci ildən sonra vaxtından tez qocalması heç də təəccüblü deyildir.

Bu dəqiqədə, görünür, çoxdan ağzına yemək almamış bu zavallılardan bəziləri harada isə quşları dənə aldaraq tutmağa səy edirdilər. Onlar günəşdən qızmış torpaq üstündə ölü kimi uzanaraq saatlarla yerlərindən tərpenmirdilər, gözləyirdilər ki, aldatmaq istedikləri quş gəlib lap əllərinə qonsun. Onlar quş tutmağın başqa üsulunu bil-

mirdilər və belə sadə tələyə düşmək üçün Avstraliya quşu olmaq lazım idi.

Bu aralıq, səyyahların dinc və xeyirxah hərəkətlərini görüb sakitləşmiş avstraliyalılar, furqonu dövrəyə aldılar, indi göz-qulaq olmaq lazımdı ki, onlar ərzaq ehtiyatını oğurlamasınlar. Vəhşilərin danışığı fişiltılı səslərlə dolu idi və danışarkən damaqlarını şaqıldadırdılar. Bu şaqıltı quş çığırtsını xatırladırdı. “Noki, noki” sözü daha tez-tez eşidilir və bunu deyirkən belə ifadəli hərəkətlər edirdilər ki, nəhayət səyyahlar bunun “ver, ver” demək olduğunu anladılar. Bu yoxsulların gözüne nə deyirdisə “ver, ver” deyirdilər. Yükü və xüsusilə ərzaq ehtiyatını qorumaq üçün mister Olbinet həmişə keşik çəkməyə məcbur olmuşdu.

Elenin xahişlə Qlenarvan yerlilərə bir qədər yemək paylaşmağı Olbinetə əmr etdi. Onlar, görünür, bu əmrin mənasını anlamışdılar, onların təşəkkürü o qədər hədsiz idi ki, ən rəhmsiz adamı mütəəssir edirdi.

Mister Olbinet tərbiyə görmüş adam olduğu üçün əvvəlcə qadınları doyurmaq istədi. Ancaq bu bədbəxt insanlar amansız ərleri yeyib doymayınca yeməyə toxunmağa cürət etmədilər. Kişilər suxarı və qaxac ətin üzərinə yırtıcı heyvan ovunun üzərinə atılan kimi cumdular.

Meri Qrantın bəlkə də atasının belə vəhşi yerlilər əlində əsir olduğunu fikirləşdiyindən gözləri yaşardı. O, Qarri Qrant kimi bir adamın köçəri qəbiləyə əsir düşərək keçirməli olduğu iztirabları cəld təsəvvüründə canlandırdı.

Gözlərini ondan ayırmayan Con Manqls onun nə fikirləşdiyini duyaraq “Britaniya”nın sabiq bosmanına müraciət etdi:

– Ayrton, sizdəmi belə vəhşilərin əlində əsir idiniz?

– Bəli, kapitan, – deyə o cavab verdi. – Daxili Avstraliyanın bütün qəbilələri bir-birlərinə oxşayırlar. İndi siz qarşınızda bir yığın aciz adam görürsünüz, halbuki, Darlinq çayı sahillərində böyük qəbilələr yaşayır və bu qəbilələrə də qüdrətli və güclü başçılar rəhbərlik edir.

– Avropalı bu cür vəhşilərin yanında nə iş görə bilər? O, bu vəhşilərin nəyinə lazımdır? – deyə Con Manqls soruşdu.

– Avropalı vaxtilə mən etdiyim kimi vəhşilərlə birlikdə balıq tutur, döyüşlərdə iştirak edir, – deyə Ayrton cavab verdi. – Mən sizə bayaq dedim ki, avropalıya olan münasibət onun qəbilələrə göstərdiyi xidmətdən asılıdır və əgər o, cəsur və ağıllı adamdırsa yerlilərin böyük hörmətini qazanır.

Meri Qrant:

– Ancaq yenə əsir olaraq qalır, – dedi.

– Bəli, onu nə gündüz, nə də gecə gözdən buraxmadan sayıqlıqla qoruyurlar, – deyə Ayrton cavab verdi.

– Bununla belə, Ayrton, siz ki qaça bilmişsiniz? – deyə mayor Mak-Nabs sözə qarışdı.

– Ancaq mənə əsir alan qəbilənin başı qonşu qəbilə ilə müharibəyə qarışdığı üçün qaça bildim və qaçışım müvəffəqiyyətli oldu. Mən qaçdığuma peşman deyiləm. Ancaq hər şeyi yenidən təkrar etməyi mənə təklif etsələr, doğrusu, bəlkə də mən, daxili Avstraliyanın düzənlərini dəlaşdığım zaman keçirdiyim iztirablardan əbədi əsir olmağı üstün tutardım. Kapitan Qrantın belə ağılsız bir iş tutmayacağına ürekdən əminəm!

Kapitan dedi:

– Miss Meri, özünüz görürsünüz ki, kapitan Qrantın yerlilərin əlinə əsir olmasına biz yalnız sevinməliyik. Belə olduqda onun izini axtarıb tapmaq bizə daha asan olar, çünki qaçıb qitənin meşələrində dolansa, o zaman biz onun izini çətin tapa bilərik.

– Siz onu axtarıb tapacağımıza hələdəmi ümid edirsiniz? – deyə gənc qız soruşdu.

– Miss Meri, ümidvaram ki, tezliklə sizi xoşbəxt görəcəyəm.

Meri yaşlı gözlərilə cavan kapitana minnətdar bir nəzər saldı.

Bu aralıq yerlilər anlaşılmaz bir həyəcana düşdülər. Onlar bərkdən qışqıraraq o yan-bu yana qaçırdılar, silahlarını götürdülər və sanki hücumu hazırladılar.

Qlenarvan onlara nə üz verdiyini heç cürrə anlaya bilmirdi.

Vəhşilərin bu qoribə hərəkətindən maraqlanmış mayor Ayrtona müraciət etdi.

– Siz avstraliyalıların arasında çox olmuşsumuz, onları hansı milçək sancdığını bəlkə bizə anladasınız?

– Mən onların dilini bilmirəm, çünki burada nə qədər qəbilə varsa, o qədər də şivə vardır, ancaq yenə də çalışaram.

Ayrton işarə ilə yerlilərdən birini çağıraraq söhbətə girişdi. Sonra üzünü səyyahlara tutaraq:

– Səhv etməməyə, verdiyimiz yeməyə görə öz minnətdarlıqlarını bildirmək üçün bizə bir döyüş nümunəsi göstərmək istəyirlər.

Doğrudan da, Ayrton vəhşilərin fikrini düzgün anlamışdı. Yerlilər süni bir qəzəblə bir-birlərinin üstünə düşdülər. Ayrtonun xəbərdarlığı

olmasaydı, səyyahlar həqiqi döyüşdə iştirak etdiklərin güman edərdilər. Bir çox səyyahların təsdiq etdiklərinə görə, avstraliyalılar anadangəlmə aktyordurlar və bu balaca səhnə bu fikrin doğru olduğunu çox gözəl təsdiq etdi.

Onların hücum və müdafiə silahı məharətlə əldə ən möhkəm kəlləni darmadağın edə bilən dəyənəkdən və tomaqavkdan – başı haça ağacdən ibarət idi, bitki yapışqanı ilə ağacın başına bərk və sivri bir daş bərkidilmişdi. Bu, müharibədə müdhiş silah olduğu kimi məişətdə də mənfəətli alətdir. Bu dəyənək ağac budaqlarını və düşmənlərin başlarını eyni müvəffəqiyyətlə yan-yan parçalayır.

Döyüşənlər silahlarını tovtayaraq vəhşi qışqırıqlarla bir-birlərinin üzünə atırdılar. Bəziləri yerə yıxılaraq özlərini ölümlüyə vurur, bəziləri isə qulaqbatırıcı zəfər səsilə qışqırırdılar.

Qadınlar, başlıca olaraq qarılar döyüşçüləri həvəsləndirir, yalançı ölümlərin üzünə atılır və özlərini elə göstərirdilər ki, guya qəzəblə onları didib-parçalayırlar.

Elen, bu tamaşanın həqiqi döyüşə çevriləcəyindən çox qorxurdu, çünki tamaşada iştirak edən uşaqlar artıq bir-birlərini gerçək bir qızğınlıqla boğurdular, özü də bunu görünüş üçün etmirdilər. Bu zaman qızlar dalışmağa xüsusilə uymuşdular.

Nümunəvi döyüş artıq on dəqiqə olardı ki, davam edirdi, lakin döyüşçülər birdən-birə dayandılar. Silah ollərindən yerə düşdü. Çoxsəsli qışqırığı dərin sükut əvəz etdi. Yerlilər birdən yerlərində dondular, bu hərəkətsiz dəstəyə baxdıqda onların daşa döndüklerini güman etmək olardı.

Bu gözənilməz barışığa nə səbəb oldu? Döyüşçülər nə üçün heykəl kimi hərəkətsiz durdular? Səyyahlar bu suallara tezliklə cavab aldılar.

Gitirə ağacının təpəsinə bir dəstə tutuquşu qonmuşdu. Bu quşların görünməsi yerliləri “döyüş”ü dayandırmağa məcbur etmişdi.

Yalançı Avstraliya müharibəsindən sonra, səyyahlar həqiqi Avstraliya ovu görməli olacaqdılar.

Yerlilərdən biri qırmızı rəngli qəribə forması olan bir alət götürüb öz yoldaşlarından ayrıldı və tutuquşu dəstəsi qonmuş ağaca sarı getdi. O, kölə kimi səssizcə irəliləyirdi; ayaqlarının altında nə bir daş səslənir, nə bir quru budaq xışıldayırdı.

Vəhşi, ağaca yaxınlaşaraq qırmızı aləti birbaşa irəli tulladı. Qəribə alət üfqi olaraq qırx fut havada uçduqdan sonra yerə toxunmadan birdən-birə yüz fut hündürlüyündə göyə qalxdı və havada parabola şəklində cızaraq təqribən on iki quşa sancılıb ovçunun yanına düşdü.

Qlenarvan və onun yol yoldaşları heyrət içində idilər. Onlar öz gözlərinə inanmırdılar. Ayrton:

– Bu bumeranqdır, – dedi:

– Bumeranq, – deyə Paqanel qışqırdı. – Avstraliya bumeranqı.

Bunu deyib o, içində nə olduğuna baxmaq üçün bu qərribə silahın üzərinə atıldı.

Doğrudan da belə güman etmək olardı ki, bumeranqın içində bir mexanizm, yaxud bir yay gizlədilmişdir və bu yay birdən-birə açılmaqla bu alətin hərəkətinin istiqamətini dəyişmişdir. Ancaq əslində belə bir şey yox idi.

Bumeranq bir ucu əyilmiş otuz-qırx düym uzunluğunda sərt bir ağac parçasından ibarətdi. Onun ortasının qalınlığı üç düym idi. Ucları isə getdikcə itiləşirdi. Bir ucu yarım düym əyilmiş olan bu ağacın qarışıq tərəfində iki dirşəyi var idi. Bu alət öz-özlüyündə nə qədər sadə idisə də, hərəkəti bir o qədər əcaib idi. Paqanel bu qərribə aləti gözəndən keçirərək:

– Məşhur bumeranq bu imiş, – dedi. – Bir parça sadə ağacdır, vəsalam! Ancaq üfqu uçuğu halda nə üçün müəyyən bir anda birdən-birə yuxarı qalxır və sonra sahibinin yanına düşür?

Nə alim, nə də səyyahlar bunu heç cürə aydınlaşdırma bilmirdilər.

– Bu, qabağa atılmış boçka qurşağının qayıtma hərəkətinə oxşamırmı? – deyə Con Manqls soruşdu.

– Daha doğrusu, müəyyən bir nöqtəyə vurulduqda eri döənən bilyard şarının qayıtma hərəkətinə oxşamırmı? – deyə Qlenarvan əlavə etdi.

– Yox, bu deyil, – deyə Paqanel cavab verdi. – Sizin dediyiniz hər iki halda, qayıtma hərəkətinə səbəb olan istinad nöqtəsi vardır: qurşağın istinad nöqtəsi yer, bilyard şarınınkı mahuddur. Ancaq bumeranqın heç bir istinad nöqtəsi yoxdur: o, yerə dəymədən öz uçuşunun istiqamətini dəyişir.

– Belə olduqda, cənab Paqanel, bu heyretəmiz hadisəni siz nə ilə izah edirsiniz? – deyə Meri soruşdu.

– Mən izah verməyə səy etmirəm, mən həqiqəti qeyd etməklə kifayətlənirəm. Göründüyü kimi, burada bütün iş, bumeranqın formasında və onu necə atmaqdadır. Ancaq hər ikisi də avstraliyalıların siriidir.

Vaxt keçirdi. Qlenarvan artıq yola düşmək bərəsində düşünürdü, çünki burada dayanacaqlarını heç də qabaqcadan nəzərdə tutmamışdılar. O, səyyahlara yohərlərdə və fərqunda öz yerlərini tutmağı yenice təklif etmək istəyirdi ki, birdən tənəfəs olmuş bir vəhşi qaça-qaça talaya gəlib təlaşla nə işə qışqırdı. Ayrton dedi:

– Aha, o, emu¹ görmüşdür.

– Demək, yenə də ov edəcəklər? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Qalıb baxmaq lazımdır, – deyə Paqanel qeyd etdi. – Bəlkə onlar yenə də bumeranqı işə salacaqlar? Bu çox maraqlıdır.

– Sizin fikriniz nədir, Ayrton? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Bu, bizi çox yubandırmayacaqdır, – deyə Ayrton cavab verdi.

Yerlilər bir saniyə də yubanmadılar, emu ovu onlar üçün çox mühüm işdir: öldürülmüş quşu onlar bir neçə gün yeyirdilər. Buna görə də belə gözəl ovu əldən verməmək üçün ovçular bütün səylərini sərf edirlər. Ancaq onlar silah və it olmadan bu cür sürətlə qaçan çevik quşu necə hürküdüb vuracaqdılar?

Avstraliya düzəngahlarında emu ildən-ilə azalır. Dəvəquşu boyda olan bu böyük quşun, hindtoyuğu əti dadını verən ləzzətli ağ əti vardır. O, uça bilməsə də hər cür atdan bərk qaçır. Beləliklə, emunu ancaq hiylə ilə tutmaq mümkündür, ancaq bu da çox çətindir.

Yüyürə-yüyürə gəlmiş vəhşinin işarəsilə onun yoldaşlarından on nəfəri atıcı taqımı kimi cəld ətrafa səpələndi. İndiqonun çiçəklənməsindən mavi rəngə çalan gözəl düzəngahda emular göründü. Səyyahlar meşə ağaclarının dalında gizlənərək böyük bir maraqla ova baxırdılar.

Ovçular yaxınlaşdıqda altı emu yerlərindən qopub təqribən bir mil qaçdı. Bu ova rəhbərlik edən qəbilə ovçusu işarə ilə yoldaşlarına dayanmağı əmr etdi. Hamı dərhal yerə uzandı. Ovçu səbətindən gözəl tikilmiş iki emu dərisi çıxarıb cəld onları geydi. Ovçu dərinin boynuna soxmuş olduğu sağ əlini başı üzərinə qaldıraraq yem axtaran emunun yerişini təqlid etməyə başladı. Yalançı emu yavaş-yavaş onlara yaxınlaşdı. O, tez-tez durur və özünü yerdən dən yığan kimi göstərirdi, yaxud dirmaqlarilə yeri çəşələyərək ətrafında tam bir toz buludu qaldırırdı. Vəhşi, həqiqi emuların hərəkətlərini elə yamsılayır, onların səsinə elə heyranedicə surətdə təqlid edirdi ki, emular hürkməyərək, onun yaxınlaşmasına imkan verdilər. Çox çəkmədən vəhşi heç şeydən şübhələnməyən emu dəstəsinin arasında göründü. Bu zaman o, birdən dərinin altından bir dəyənək çıxartdı, emuların üstünə düşdü, altı emudan beşi ölüb yerə sərilirdi.

Ov qurtardı.

Qlenarvan, səyyah qadınlar və bütün balaca dəstə yerlilərlə görüşüb ayrıldılar.

¹ Hind dəvəquşusu.

MİLYONER MALDARLAR

Səyyahlar gecəni rahat keçirərək səhər yenidən yola düşdülər. Onlar həmişə şərqə doğru gedirdilər, dəstənin izi düzəngahda tamamilə düz bir xətlə uzanırdı. Bu günün ərzində onlar, maldarların cənubdan şimala sürdükleri sürülərin salmış olduğu çığırlardan iki dəfə keçdilər. Əgər Qlenarvanın atının ayaqlarına vurulmuş nallardakı damğa – Blek-Poynt stansiyasının iki qaba yoncadan ibarət olan damğası olmasaydı, dəstənin izi bu izlərlə qarışırdı.

Düzəngahın bəzi yerlərində ilan kimi qıvrılarak balaca çaylar axırdı. Bu çaylar üfüqdə görünən Bufalo-Rens dağının yamaclarından baş götürürdü. Çayların qırağında kollar bitmişdi.

Səyyahlar axşama qədər mütəlak bu dağ silsiləsinin ətəyinə çatmağı qərara almışdılar. Ayrton dayanmadan öküzləri qovurdu və dəstə o gün otuz beş mil yol getdi. Gecələmə yerinə hamı yorğun halda gəlib çıxdı. Böyük bir ağac altında çadır qurdular və tələsik axşam yeməyi yeyərək (çünki belə çətin yoldan sonra adam yeməkdən çox yatmaq istəyir) hamı yatdı.

Yalnız birinci növbədə keşik çəkməli olan Paqanel yatmamışdı. Alim karabin tüfəngini çiyindən asaraq, yuxu basmasın deyər düşərgənin ətrafını dolanırdı.

Gecənin qaranlıq olmasına baxmayaraq, ətraf demək olar ki, işıq idi, çünki cənub ulduzları par-par yanırdı. Alim, onun qarşısında açılmış təbiət kitabına nəşə ilə baxırdı, bu kitabı oxumağı bacaranlar üçün o, həmişə maraqlı olur.

Gecənin dərin sükutunu yalnız atların ayaqlarındakı dəmir buxovların cingiltisi pozurdu.

Paqanel, göyün xətrinə yeri unudaraq özünün astronomik xülyalarına dalmışdı ki, birdən uzaqdan gələn bir nəğmə səsi onun diqqətini cəlb etdi. Alim xülyalarından ayrıldı. Onun böyük təəccübünə rəğmən, eşidilən səsin royal səsi olduğunu seçə bildi. Kimin isə möhkəm və bacarıqlı əli royalın dillərindən gurultulu akkordlar çıxarırdı. Burada səhv ola bilməzdi. Paqanel öz-özünə:

– Sohrada royal! – dedi. – Buna inanmaq olmaz.

Bu, doğrudan da ağılasığmaz bir mülahizə idi. Hər şeydən əvvəl, belə düşünmək olardı ki, naməlum bir quş Erarın və yaxud Pleyelin¹ səsini təqlid edir. Çünki Paqanel bilirdi ki, bir sıra başqa Avstraliya quşları saat tiqqiltisini, yaxud poçt karetası sürücüsünün qamçısının səsini yaxşıca təqlid edirlər.

Ancaq bu anda royalın səsinə oxumaq səsi də qarışırdı. Kiminsə məlahətli səsi “Don Juan”dan bir ariya ifa edirdi. Alim əlini qeyri-ixtiyari olaraq çalğının ahənginə uyğunlaşdırdığının forqinə varmayaraq qulaq asırdı.

– Lənət sənə, kor şeytan, – deyər o birdən qışqırdı. – Avstraliya quşları nə qədər əcaib olsalar da, tutuquşuları nə qədər musiqi anlayan olsalar da, axı Motsartın əsərini ki bilməzdilər!

Dahi ilhamdan doğmuş melodiyaya axıra qədər qulaq asmaq üçün o yenə susdu. Avstraliyanın sakit gecəsində verilən bu müsəmirənin oyatdığı təsiri təsvir etmək çətindir.

Paqanel cəzb olunmuş kimi uzun zaman yerində dayandı. Ariya qurtardıqda, səs kəsildi və yenidən ətrafa sükut hakim oldu.

Vilson Paqanlı əvəz etməyə gəlirkən, alimi dərin düşüncəyə dalmış gördü. Paqanel matrosa bir söz demədi. Bu qərribə musiqi haqqında Qlenarvana səhər xəbər verməyi qərara alaraq çadıra girdi və dərhal yuxuya getdi.

Ertəsi gün bərk it hürüşməsi bütün dəstəni yuxudan oyatdı. Qlenarvan dərhal yerindən sıçradı. Cins ingilis itlərinin gözəl nümunəsi olan iki böyük poynter meşənin kənarında dolanırdı. Səyyahların yaxınlaşması onları meşənin içərisinə qaçıb daha bərk hürməyə məcbur etdi. Qlenarvan:

– Yəqin harada iso yaxınlarda maldarlıq stansiyası vardır, – dedi. – Burada, sohrada ovçular yaşayırlar, çünki poynterlər – ov itləridir.

Paqanel dünən gecəki müsəmirə haqqında nağıl etmək üçün ağzını açmaq istəyirdi ki, birdən olduqca gözəl at belində iki cavan adam meşədən çıxdı, bu atlar xalis ingilis qunterləri idi.

Qəşəng ovçu paltarları geymiş cavan adamlar, balaca dəstəni gördükdə atlarını saxladılar. Sanki onlar öz-özlərindən bu silahlı adamların burada nə etdiklərini soruşurdular.

¹ Erar və Pleyel – məşhur fransız royal fabrikantlarıdır.

Ancaq fərqədən yerə enən səyyah qadınları gördükdə, dərhal cəldlik əlaməti göstərdilər və şlyapalarını çıxararaq cavan qadınlara doğru yollandılar.

Qlenarvan öz növbəsində şlyapasını çıxararaq gəlmə adam sifətilə cavanlara birinci olaraq özünü təqdim etdi.

Onlar nəzakətlə baş əydilər və yaşlı adam:

– Siz və sizin yol yoldaşlarınız bizim evimizdə dincəlməyə razı olmasınız mı, ser? – dedi.

– Mənimlə danışan adamın kim olduğunu bilmək istədim, cənab, – deyərək Qlenarvan soruşdu.

– Qotem stansiyasının sahibləri Maykl və Sendi Paterson, – deyərək cavan adamlar da özlərini təqdim etdilər. – Siz artıq stansiyanın tutduğu sahədəsiniz və bizim evimiz buradan dördde bir mil uzaqdadır.

– Mən sizin nəzakətinizdən sui-istifadə etmək istəmirəm... – deyərək Qlenarvan sözə başladı.

Lütf edin, siz bu səhradan bizə getməyə razı olsanız, öz yurdundan qovulmuş zavallıları son dərəcə minnətdar edərsiniz.

Qlenarvan təşəkkür əlaməti olaraq baş əydi. Paqanel, Maykl Patersona müraciət edərək:

– Sizdən bir şey soruşsam nəzakətsizlik olmaz ki?.. – deyərək sözə başladı.

Cavan oğlan nəzakətlə:

– Buyurun, – deyərək cavab verdi.

– Dünən Motsartın gözəl melodiyasını oxuyan sizdinizmi?

– Bəli, cənab, mən oxuyurdum, əmioğlum Sendi isə çalırdı.

– Belə olduqda musiqi həvəskarı olan bir fransız sizin məharətinizə heyran qaldığımı bildirməyə icazə verin.

Bunu deyib Paqanel əlini cavan adama uzatdı, o, Paqanelin əlini səmimiyyətlə sıxdı. Bundan sonra Maykl Paterson səyyahlara tələsməyi, atları Ayrtunun və matrosların öhdəsinə buraxmağı təklif etdi. Hamı bu təklifi qəbul edib hər iki cavan adamın müşayiətilə piyada Qotem stansiyasının yaşayış mənzilinə yollandı.

Stansiya nümunəvi bir qaydada saxlanılırdı və sənaye müəssisəsindən çox ingilis parkına oxşayırdı.

Çəpərlə əhatə edilmiş yaşıl tarla göz işlədikcə hər tərəfə uzanırdı. Burada minlərlə mal-qara və milyonlarla qoyun otlayırdı. Bu gurultulu dördəyaxlılar ordusunu saysız çoban və çoxlu it qoruyurdu. İtlərin

hürüşməsi və çobanların qamçılarının səsi mal-qaranın mələşməsinə və nərlitəsinə qarışırdı. Bütün bunlar havanı susmayan bir uğultu ilə doldururdu.

Şərqdə gitmə ağacları meşəsi üfüqün qabağını tutmuşdu; meşənin arxasında, Qotem dağının yeddi min beş yüz fut hündürlüyündə olan əzəmətli gövdəsi göylərə ucalırdı. Ətrafına həmişə yaşıl ağaclar ekilmiş uzun xiyabanlar hər tərəfə uzanırdı. Orada-burada cırdan palma ağaclarına çox oxşayan, ancaq sıx, uzun və ensiz yarpaqları olan on fut hündürlüyündə sıx qrestril cəngəllikləri görünürdü. Hava dəfnə və nanə yarpaqları ətri ilə dolmuşdu.

Gözə xoş görünən yerli bitkilər içərisində Avropa ölkələrindən gətirilmiş ağaclar da vardı. Burada şaftalı, armud, alma, əncir, portağal, limon və hətta səyyahların sevincli “ura” səsləri ilə qarşıladığı palıd ağacları da var idi. Səyyahların vətənlərindən gətirilmiş ağacların sərini kölgəsi onlarda sevinc doğururdu. Onlar heyranlıqla quşlara baxmaqdan da doya bilmirdilər. Ömürlərində birinci dəfə olaraq gördükləri menura-lira quşları onları xüsusilə heyran etmişdi. Bu qəşəng quşun quyruğu Orfeyin¹ məlahətli lirasına çox oxşayırdı. Bu quşlar kolların arasılə qaçıb liraya oxşayan quyruqlarını budaqlara toxundurarkən adama elə gəlirdi ki, indicə ahəngdar akkordlar səslənəcəkdir.

Paterson qardaşlarının evi uzun xiyabanın axırında idi. Bu, birinci mərtəbəsi daş, ikinci mərtəbəsi taxta olan gözəl ovçu idi, özü də xeyli qəşəng çiçək bağçasının ortasında tikilmişdi.

Ev dörd tərəfdən örtülü eyvanla əhatə olunmuşdu, eyvanın tavanından Çin fənərləri asılmışdı. İçəri günəş düşməsinə deyərək evin pəncərələrindən uzaqdan çiçək çəpəri kimi görünən əlvan pərdələr asılmışdı. Görünüş cəhətcə bundan xoş və eyni zamanda bundan bəzəkli və rahat mənzil təsəvvür etmək çətindi. Çiçək bağçasının ləklərində və evi əhatə edən ağacların qalınlığında tunc sütunlar basdırılmışdı. Sütunlarda gözəl fənərlər asılmışdı. Qaranlıq düşdükdə bu fənərlərdə, meşənin içərilərində yerləşmiş balaca qaz zavodunda hazırlanan işıq qazının ağ dilləri alovlanırdı. Yaşıl ağaclar içərisində parlayan bu işıqlar qəribə bir təsir buraxırdı.

Bütün xidmət yerləri – tövlələr, anbarlar, dəhlizlər baş binada dördde bir mil uzaqda yerləşmişdi; bu, iyirmi tikildən ibarət tam bir

¹ Orfey – qədim Yunanıstanda lira çalan əfsanəvi müğənnidir.

qəsəbə idi. Elektrik teleqrafı evi xidmət yerləri ilə birləşdirib ömtlərin bir anda oraya çatdırılmasını təmin edirdi. Bunun sayəsində stansiyanın cavan sahibkarlarının mənzili səs-küydən uzaq idi və sanki ekzotik bitkilərin qalınlıqları içərisində itirdi.

Səyyahlar xiyabanın axırına çatıb şırıltı ilə axan balaca çayın üstündən atılmış kiçik, gözəl bir körpünün qarşısına çıxdılar. Körpünün o tərəfində malikanənin nəcabətli müdiri onların qabağına çıxaraq görünüşündən sadə olan bu balaca evin qapısını taybatay açdı.

Zənginliyin vermiş olduğu ehtişam, burada yalnız incə, artist zövqünə məxsus bir zərifliklə birləşmişdi. Ov ləvazimatı və silahlarla bəzənmiş dəhlizin qapısı beşpəncərəli böyük bir salona açılırdı. Burada üstünə qədim və müasir notlar qoyulmuş royal, çəkilib qurtarmış şəkillər olan molbertlər, mərmər heykəlli konsollar var idi; flamand sənətkarlarının fırçasından çıxmış bir neçə şəkil, xovlu xalçalar vurulmuş divarlardan asılmışdı. Döşəməyə salınmış gözəl İran xalçaları adamın addımlarının səsinə itirirdi; tavanın qədim bir çilçirəq asılmışdı; qiymətli çini qablar, çoxlu gözəl xırda şeylər, böyük bir zövqlə salonun hər tərəfinə düzülüşdü. Fransa, yaxud İngiltərədə bir knyaz sarayında deyil, tənha Avstraliya səhrasının ortasında olduğunu təsəvvür etmək çətindi.

Otağın beş pəncərəsi var idi. Pəncərələrdən asılmış şəffaf toxuma pərdələrdən içəri xəfif işıq düşürdü. Pəncərədən görünən mənzərə Eleni tamamilə heyran etmişdi.

Pəncərələr dağların etəyinə qədər uzanan geniş bir düzənığa baxırdı. Üfüqdə tepələrin zərif dalğalı xətti ilə birləşən tarla və meşələr bu mənzərəyə qələməgəlməz bir gözəllik verirdi. Gözəllik cəhətcə dünyanın heç bir guşəsində, hətta Norveçdə Telemarkenddəki məşhur Cənnət vadisi belə bu vadi ilə rəqabət edə bilməzdi. Günəş göy üzünə ucaldıqca və yerə saldıği işıq istiqamətini dəyişdikcə salonun pəncərələri qarşısında açılmış özəmətli mənzərə də öz görünüşünü saatdan-saata dəyişirdi.

Bu aralıq Səndi Patersonun əmri ilə metrdotel səhər yeməyi hazırladı və on beş dəqiqədən sonra səyyahlar artıq bol yeməli süfrə başında oturmuşdular. Yeməklərin və çaxırların keyfiyyəti tərifəgəlməzdi və acmış qonaqlar bunlardan doyunca yeyib-içdilər.

Cavan ev sahibləri Qlenarvanın səfərinin məqsədini bildikdə, onun planlarının müzakirəsində qızgınlıqla iştirak etdilər. Maykl Paterson:

– Aydındır ki, Qarri Qrant yerlilərə əsir düşmüşdür, – dedi. – Yoxsa o, şübhəsiz ki, sahiləki qəsəbələrə birinə gəlib çıxardı. Suya atılmış sənəddən anlamaq olar ki, o harada olduğunu yaxşı bilir və kapitan Qrant kimi təcrübəli bir adam bu şəraitdə yaxın ingilis müstəmləkələrindən birində özünə sığınacaq tapmamışdırsa, onda demək, sahilə çıxan saat yerlilər onu əsir tutmuşlar.

Con Manqls:

– Belə bir qəziyyə onun bosmanı Ayrtonun da başına gəlmişdir, – dedi.

– Mister Paterson, siz qəzaya uğrayan “Britaniya” haqqında bir şey eşitmişinizmi? – deyə Elen qardaşlardan soruşdu.

– Heç vaxt, missis, – deyə Səndi cavab verdi.

– Sizin fikrinizcə, avstraliyalılara əsir düşmüş kapitan Qrantın başına nə gələ bilər?

– Avstraliyalılar amansız xalq deyildir, – deyə oğlan cavab verdi. – Miss Qrant bu barədə tamamilə arxayın ola bilər. Vəhşilər arasında uzun müddət yaşamış bir çox avropalılar onların roftarından iztirab çəkmədiklərini söyləyirlər.

Paqanel dedi:

– Byörkün dəstəsində iştirak edənlərdən tək-cə sağ qalmış olan Kinq də bunu deyir.

– Bunu yalnız o cəsur tədqiqatçı yox, 1803-cü ildə ordudan qaçaraq otuz üç il yerlilərin içərisində yaşamış ingilis əsgəri Bukley də deyir, – deyə Səndi Paterson cavab verdi.

– “Avstraliya”nın son nömrəsində on altı il əsir qaldıqdan sonra öz vətəninə qayıtmış Moril haqqında yazırlar, – deyə Maykl Paterson əlavə etdi. – Kapitan Qrantın taleyi onun taleyinə çox oxşayır. Moril də öz gəmisi “Peruvianka”nın 1846-cı ildə qəzaya uğradığı yerdə, sahilə də əsir düşmüşdü. Yerlilər dərhal onu ölkənin içərilərinə aparıb ciddi münafizə altında saxlamışdılar. Mən əminəm ki, səfərin aqibətinin yaxşılığına ümid etməkdə siz haqlısınız.

Cavan maldarların bu sözləri səyyahları son dərəcə sevindirdi, çünki bu sözlər Ayrton və Paqanlin israr etdikləri fikrə tamamilə uyğun gəlirdi. Səhər yeməyindən sonra, qadınlar süfrənin başından qalxdıqda söhbət katorqaçılardan düşdü. Maldarlar, Kemden-Bric cinayəti haqqında eşitmişdilər də, soyğunçular dəstəsinin meydana çıxması onları zərrə qədər də təlaş salmamışdı. Bir də ki, bir ovuc caninin yüz

nəfərdən ibarət xidmətçisi olan stansiyaya basqın edəcəyini gözləmək çetindi. Bundan başqa quldur dəstəsinin bu izsiz səhraya gələcəyinə az ümid etmək olardı, çünki belə bir səhrada onlar üçün ələ keçiriləcək heç bir şey yox idi. Bu quldur dəstəsi buradan Yeni cənubi Uellsə də çıxıb bilməzdi, çünki buranın yolları hərbi qüvvə ilə sayıq bir sürətdə mühafizə olunurdu. Ayrtunun fikri belə idi.

Qlenarvan lütfkar ev sahiblərinin xahişlərini qəbul edərək, bütün gününü stansiyada keçirməyə razılıq verdi. Bu on iki saat gecikmə on iki saatlıq istirahətə çevrilməli idi və özü də tək səyyahlar üçün yox, stansiyanın geniş tövlələrində gözəlcə yerləşdirilmiş atlar və öküzlər üçün də istirahət saati olmalı idi.

Qlenarvanın razılığını aldıqdan sonra oğlanlar bir yığın əyləncə məramnaməsini qonaqlarının mülahizəsinə verdilər, qonaqlar bunu böyük bir ruh yüksəkliyi ilə qəbul etdilər.

Günortaüstü 7 cins at artıq evin eşik qapısında səyyahları gözləyirdi. Qadınların ixtiyarına qəşəng bir fayton verildi. Gözəl ov tüfəngləri ilə silahlanmış atlılar faytonun yanı ilə çapırdılar. Bir sürü it havanı sevincli hürüş səsləri ilə dolduraraq onların yanı ilə qaçırıdılar.

Ath dəstəsi stansiyanın öz sahəsi etibarilə Almanyanın bozi knazlıqlarından böyük olan xiyaban və tarlalarla dörd dörd saat çapdı. Buranın əhalisi alman knyazlıqlarının əhalisindən az idisə də hər halda qoyunu çox-çox artıq idi. Burada ovçular o qədər quşa və heyvana rast gəldilər ki, Avropanın tam bir ovçular ordusu bu qədər ovu toplayıb bir yerə yığa bilməzdi. Buna görə də, tüfəng atəşlərinin susmayıb meşə və düzəngahların dördəyahlı sakinlərini çox təlaşa salması təəccüblü deyildir.

Atını Mak-Nabsla yanaşı sürən Robert möcüzələr göstərirdi. Bacısının xahişinə rəğmən, cəsur uşaq həmişə hamıdan qabaqda qaçıb, həmişə də tüfəngini hamıdan əvvəl atardı. Ancaq Con Manqls atını onun dalınca sürməyi vəd etdiyi üçün Meri Qrant təlaş etməzdi.

Təqib nəticəsində ovçular bir neçə yerli heyvan vurdular. Hətta Paqanel bu heyvanların ancaq adlarını eşitmişdi. Digər heyvanların sırasında vombat və bandikut da vurmuşdular.

Vombat – təxminən qoyun boyda, ancaq qısaayaqlı, öti olduqca yeməli, otlayan bir heyvandır.

Bandikut – kisəli porsuqdur. Bu, yaraşıqsız, demək olar ki, lap eybəcər bir heyvandır. Təqribən fut yarım uzunluğu olan bu eybəcəri Paqanel vurmuşdu. Ovçuluq şövqü alimi bandikutun gözəl bir heyvan olduğunu söyləməyə məcbur olmuşdu.

– Nə qəşəng heyvandır! – deyərək o təkrar edirdi.

Robert özünün başqa qənimətləri arasında asanlıqla vurduğu daziura – sıx qara tükü və tükünün üstündə ağ xalları olan kisəli samur ilə fəxr edə bilərdi. Bundan başqa o, böyük bir ağacın sıx yarpaqları arasında gizlənmiş kisəli iki balaca heyvan da vurmuşdu.

Lakin kenquru ovu daha maraqlı idi. Gündüz saat dördə yaxın itlər bu maraqlı heyvanlar sürüsünü hürkütdülər. Bala kenqurular tələsik analarının kisələrinə girdilər və bütün sürü cərgəyə düzülərək ovçulardan uzağa qaçdı. Böyük sıçrayışlarla irəli atılan bu heyvanların qaçmasından daha qərribə bir şey yoxdur.

Sürünün qabağında az qala iki metr uzunluqda boyu olan erkək kenquru qaçırıdı. Bu, nəhəng kenqurunun qəşəng bir nümunəsi idi.

Ovçular kenquruları dörd-beş mil qovdular, kenqurular qətiyyətlə yorğunluq əlaməti göstərmirdilər və onların iti caynaqlı, qüvvətli pəncələrindən ehtiyat etməkdə haqlı olan itlərin onlara hücum etməyə cürətləri çatmırdı. Ancaq axırda yorulmuş heyvanlar dayandı və sürünün başçısı dalını ağacın gövdəsinə söykəyərək müdafiəyə hazırlaşdı. İtlərdən biri qaçaraq onun üstünə atıldı. Bir saniyədən sonra bədbəxt it havada mayallaq vurub qarnı cırılmış halda yerə düşdü. Aydın ki, hətta bütün itlər dəstəsi bu qüvvətli heyvanların öhdəsindən gələ bilməyəcəkdi. Yalnız güllələr bu böyük heyvanı yerə sərə bildi.

Bu anda Robert az qalmışdı ki, öz ehtiyatsızlığının qurbanı olsun. O, yaxşı nişan almaq istədiyindən kenquruların başçısına o qədər yaxınlaşdı ki, qəzəblənmiş heyvan bir sıçrayışla onun üstünə atılaraq yerə yıxdı. Meri Qrant dəhşətli bir qışqırıq qopardı və ümitsizliklə titrəyən əllərini qardaşına tərəf uzatdı. Ovçulardan heç biri heyvana güllə atmağa cürət etmədi, çünki güllənin uşağa dəyməsindən qorxurdular.

Con Manqls kəməmindən bıçağını çıxarıb öz həyatından qorxmadan kenqurunun üzərinə atıldı və onun ürəyinə dəhşətli bir bıçaq yarası vurdu. Heyvan yerə sərildi. Robert sağ-salamat, bir yeri də cızılmadan ayata qalxdı. Bir saniyədən sonra o, artıq bacısının ağışında idi. Meri əlini cavan kapitana uzadaraq:

– Sağ olun, Con! Sağ olun! – deyərək səsləndi.

Con Manqls, Meri Qrantın titrəyən əlini sıxaraq:

– Mən onun üçün sizin qarşınızda söz vermişdim, – deyərək cavab verdi.

Bu hadisə ovun qurtarmasına bir işarə oldu. Kisəli heyvanların sürüsü, başçıları öldükdən sonra hərəsi bir tərəfə dağıldı. Ovçular kenqurunun cəsədini mətbəxə apardılar.

Artıq axşam saat altıya yaxın idi. Ovçular gözəl nahar edəcəkdilər. Başqa yeməklər sırasında ovçulara kenquru quyruğundan avstraliyasa-yağı hazırlanmış ot suyu verdilər.

Çərəz yerinə verilən dondurma və şərbətdən sonra hamı salona keçdi. Bu axşam musiqiyə həsr edilmişdi. Gözəl piano çalan Elen cavan maldarların oxumasını musiqi ilə müşayiət etmək arzusunda olduğunu bildirdi. Maykl və Sendi, Quno, Viktor Massc, Felisen David və hətta dühası ilə kifayət qədər dərək edilməmiş Rixard Vaqnerin partituralarından bir neçə parçanı dərin həyəcanla ifa etdilər.

Saat on birdə çay verildi; çayın hazırlanması və süfrəyə verilməsi başqa heç bir xalqda görünməyən xüsusi ingilis əliaçıqlığı ilə fərqlənirdi. Lakin Paqanel Avstraliya çayının dadına baxmaq istədiyindən ona mürekkəb kimi qapqara horra verdilər; bu horra bir litr sudan ibarət idi ki, içərində yarım girvənkə çay dörd saat qaynadılmışdı. Paqanel ürəkbulanmasını gizləyərək bu içkinin çox ləzzətli olduğunu bildirdi.

Gecəyansı qonaqlar onlar üçün ayrılmış otaqlara dağılışdı və təmiz yorğan-döşək içərində nazlanaraq duyduqları zövqləri bir daha xatırladılar.

Ertəsi gün səhər tezdən onlar iki cavan maldarla çox səmimiyyətlə salamatlaşdılar. Maldarlar Avropaya yolları düşərsə Malkolm-Kestlə gələcəklərini vəd etdilər.

Furqon yola düşüb Qotem dağının ətəyini keçdi və rahat ev ani bir xəyal kimi özden itdi. Lakin stansiyanın ayrı-ayrı mülkləri hələ beş mil qədər uzanıb gedirdi və ancaq səhər saat doqquz üçün səyyahlar axırncı çöpərdən çıxıb Viktoriya əyalətinin, demək olar ki, tədqiq edilməmiş bir vilayətinə girdilər.

XVIII FƏSİL

AVSTRALIYA ALPLARI

Böyük bir sədd cənub-şərqə doğru gedən yolun qabağını kəsirdi. Bu, min beş yüz mil məsafədə şimaldan cənuba uzanan dağ silsiləsi idi. Bu silsilənin zirvələri buludların hərə-kətini dörd min fut hündürlükdə saxlayır.

Buludlar yay gününün istisini sərincəşdirirdi; hava səyyahların hərəkətinə uyğun gəlirdi. Bununla belə ətrafın dərəli-təpəli olması yolu

çətinləşdirirdi. Şərqə doğru getdikcə ətraf daha artıq çala-çuxurlaşdı. Nəhayət, təpələr birləşib Avstraliya alplarının ətəyində bütöv bir sədd yaratdı. Buradan başlayaraq yol daima dağa çıxırdı. Bunu ağır furqonu hıçqanaraq və gücənərək dartan öküzlərin səyindən görmək olardı. İbtidai şəkildə qayrılmış araba gözənilməz çala-çuxurlarda cırlıdayır və taqqıdayırdı. Bütün möharətinə baxmayaraq, Ayrton bu çala-çuxurlardan yaxa qurtara bilmirdi. Lakin səyyah qadınlar bu çətinlikləri xoşhallıqla keçirirdilər.

Con Manqls və iki matros yolu axtara-axtara dəstədən bir neçə yüz metr qabaqda gedirdilər: onlar təpələrin arasından yarıqlara bən-zəyən keçidlər tapırdılar. Furqon bu keçidlərə çatan kimi dönürdü. Bu səfər, coşqun dəniz üzərində olan qayıqda edilən səfəri andırırdı.

Yol həm səyyahlar, həm də heyvanlar üçün çətin idi, bözi yerlərdə isə hətta təhlükəli idi. Vilson və Mülredi dəfələrlə sıx cəngəlliklərin arasından balta ilə cığır salmalı olurdular. Yaş gilli torpaqda ayaq sürüşürdü. Böyük qranit topalarından, dərələrdən və şübhəli bataqlıqlardan ibarət olan maneələrin dövrəsindən dəfələrlə keçmək yolu uzadırdı. Buna görə də bütün günü dəstənin yarım dərəcə belə yol gedə bilməməsi təəccüblü deyildir.

Dostu gecələmək üçün Alp dağlarının əsas silsiləsinin ətəyində, sahillərini dörd fut hündürlüyündə kollar basmış Koboqr çayının kənarında dayandı. Qlenarvan artıq zülmətə bürünmüş dağ silsiləsinə baxaraq:

– Bu dağları keçmək asan olmayacaqdır, – ded. – Zarafat deyil, Alp dağlarıdır! Təkcə bu dağların adı insanı qorxuya salır!

Paqanel dedi:

– Əziz dostum, əbəs yerə həyəcanlanmayın və Avstraliya alplarının İsveçrə alpları olduğunu fikrinizə gətirməyin, Avropa və Amerika-kada olduğu kimi Avstraliyada da Pireney, Alp, Mavi dağlar vardır, ancaq bunlar hamısı balacadırlar. Bu, ancaq coğrafiyaşünasların təsəvvüratının yoxsulluğunu, yaxud bizim xüsusi adlar lüğətimizin natamam olduğunu sübut edir.

– Demək bu, Avstraliya alplarıdır... – deyə Elen sözə başladı.

– Oyuncaqvarı dağlardan başqa bir şey deyildir, – deyə Paqanel cavab verdi. – Biz hətta hiss etmədən onları aşacağıq.

Mayor:

– Paqanel, yalnız öz haqqınızda danışın, – dedi. – Dağ silsiləsini keçmək və onu duymamaq üçün çox huşsuz olmaq lazımdır.

– Mənmi huşsuzam? – deyə Paqanel qışqırdı. – Qətiyyəni yox, mən huşsuz olmağı artıq çoxdan tərgitmişəm. Bu qitəyə ayaq qoyduğum gündən bəri heç bir şeydə səhv etmədiyimi bizim qadınlarımız təsdiq edə bilərlər. Siz məni nədə təqsirləndirə bilərsiniz? Söyləyin!

Meri:

– Heç bir şeydə, cənab Paqanel, – dedi. – Siz axır zamanlarda kamil bir adam olmuşsunuz.

Elen gülərək dedi:

– Mən hətta sizin həddindən artıq kamil bir adam olduğunuzu demirəm, huşsuzluq isə sizə çox yaraşır.

– Doğru deyilmi? – deyə Paqanel soruşdu. – Mənim heç bir nöqsanım olmazsa, bayağı adam olardım. Güman edirəm ki, yaxın zamanlarda mən elə bir səhv buraxacağam ki, bu səhv sizi uzun müddət əyləndirəcək. Bilirsiniz, mən bir şeydə səhv etmədikdə, mənə elə gəlir ki, mən öz məsləkimə müğayir çıxıram!

Sabahısı, yanvarın 9-da sadətil coğrafiyaşünasın rəyinə rəğmən, dağa dırmaşan balaca dəstə az çətinliklər çəkmədi. Heç bir yol yox idi, səyyahları aparıb çıxılmaz döngələrə sala bilən ensiz dərələrə girərək hara gəldi getməli oldular.

Yollardan birinin döngəsində səyyahların qabağına gözlənilmədən aşxana və ya çox miskin görünüşlü bir karvansara çıxmasaydı, Ayrton şübhəsiz bu dağ silsiləsində bələdçi olmaq rolunu qarşısında olduqca çətinlik çəkəcəkdə.

– Bu müəssisənin sahibi heç vaxt varlanmaz! – deyə Paqanel səsləndi. – Aşxana burada kimə lazımdır?

– Bizə, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Biz burada gələcək yol bərəsində göstərişlər alırıq.

O, bunu deyib Ayrtonla birlikdə aşxanaya girdi. Aşxananın sahibi iyirənc görünüşlü yekəpər bir kişi idi. Onun qırmızı burnu anbarlarında saxladığı cin, brendi və viskini¹ başlıca olaraq özü içdiyini sübut edirdi. Onun qalan müştəriləri səyahət edən maldarlardan ibarətdir.

Bu adam ona verilən suallara könülsüz cavab verdi. Bununla belə Ayrton gələcək yol haqqında lazım olan hər şeyi öyrəndi.

¹ Spirtli içkidir

Qlenarvan aşxana sahibinə “zəhmət haqqı” olaraq bir neçə gümüş pul verib bu qonaqsevmez evi tərk etmək istəyirdi ki, birdən divara vurulmuş bir plakat onun nəzərini cəlb etdi.

Bu, müstəmləkə polis idarəsinin elanı idi. Elanda Pert həbsxanasından qaçmış bir neçə katorqaçı haqqında danışılır və Ben Coysu polis idarəsinə təqdim edən adama yüz funt sterlinq mükafat vəd olunurdu. Qlenarvan, Ayrtona:

– Görünür, o, qəddar bir canidir və asılmağa layiqdir, – dedi.

– Bunun üçün əvvəlcə onu tutmaq lazımdır, – deyə Ayrton cavab verdi. – Yüz funt sterlinq! Bu tam bir kapitaldır! O, bu pula dəyməz.

Qlenarvan dedi:

– Mənə elə gəlir ki, aşxana sahibi polis idarəsinin elanını assa da, özü çox şübhəli adamdır.

– Mən də bu fikirdəyəm, – deyə Ayrton cavab verdi.

Bu sözlərlə Qlenarvan və sabiq bosman fərqlənərək qayıtdılar. Dəstə Lüknous keçidinə doğru yola düşdü.

Dəstə yavaş-yavaş dağa dırmaşmağa başladı. Yoxuşu çox çətinliklə çıxardılar. Səyyahlar və səyyah qadınlar dəfələrlə atlarından və fərqləndən düşməli olurdular. Gah öküzlərə kömək etmək, geriye dığır-landımaq qorxusu altında olan ağır arabaya çiyin vermək, gah uçuruma yuvarlanmasın deyə onu saxlamaq, gah da nəhayət sıldırım döngələrdə öküzləri açmaq lazım gəlirdi. Bu zaman özləri arabaya qoşulurdular, çünki bu döngələrdə arabanın uzun dişləri öküzlərə arabanı çəkməyə imkan vermirdi. Atların yoxuş çıxmaqdan yorulmalarına baxmayaraq, Ayrton öküzlərlə bərabər atları da arabaya qoşmağı bir neçə dəfə təklif etdi.

O gün atlardan biri öldü. Atın yorğunluqdanmı, yoxsa başqa bir səbəbdənmi ölmesi məlum deyildi. At gözlənilmədən ölmüşdü. Onlar öz qaydası ilə getdikləri halda, birdən Mülredinin atı yanı üstə yıxılmış və matros qalxmaq üçün ona kömək etmək istəmişsə də atın canı çıxmışdır.

Ayrton yerə sərilmiş heyvana yaxınlaşaraq diqqətlə yoxladısa da, onun ölmesinin səbəbləri haqqında qətiyyəni bir şey deyə bilmədi. Qlenarvan dedi:

– Görünür, at zərbə düşmüşdür.

– Yəqin, – deyə Ayrton cavab verdi.

Qlenarvan dedi:

– Mülredi, mənim atımı götür. Mən fərqləndən arvadımın yanına minirəm.

Mülredi tabe oldu və balaca dəstə ölmüş atı quzğunlar üçün qoyub usandıncı və çətin dağa dırmaşmaqda davam etdi.

Avstraliya alplarının ətəyi çox ensizdir; dağın ətəyinin eni səkkiz mildən artıq deyildir. Deməli, Ayrtonun seçdiyi yol, doğrudan da, şərqi yamacına çıxırdısa, o zaman güman etmək olardı ki, ən çoxu qırx səkkiz saat müddətində dağın o tayındakı düzəngaha çatmaq olar. Oradan isə, ta okeanın sahilinə qədər hamar yol idi.

Yanvarın 11-də gündüz səyyahlar keçidin dəniz səthindən iki min fut hündürlüyündə olan ən uca nöqtəsinə çatdılar. Bura hamar bir meydança idi və buradan adamın gözləri qarşısında geniş bir sahə açılırdı. Şimalda Omeo gölünün sakit sularının ayna kimi hamar səthi parıldayırdı. Gölün üzərində dəstə-dəstə su quşları uçuşurdu. Cənubda Cinslend çəmənlərinin yaşıl xalısı, qumlarında qızıl olan irmaqlar və qalın meşələr uzanırdı. Bura, demək olar ki, insan ayağı dəyməmiş yerlər idi. Burada təbiət, insan əli dəyməmiş meşələrin yeganə hakimi idi. Adama elə gəlirdi ki, dağ silsiləsi ölkəni iki hissəyə ayırmışdır, bu hissələrin biri bütün öz ibtidai vəhşi halını hələ də mühafizə etmişdir.

Günəş batmaq üzrə idi və onun əyri şüaları Myorrey vadisinə qırmızımtraq şəfəq salmışdı. Əksinə, dağların pərdəsilə günəşdən mühafizə olunan Cinslend artıq qaranlığa bürünmüşdü.

Səyyahlar elə buradaca, meydançada çadır qurdular. Ertəsi gün səhər isə dağdan enməyə başladılar. Yarı yolda səyyahları dolu tutdu. Böyük dolu parçaları onları qayaların altında sığınacaq axtarmağa məcbur etdi. Əslinə baxsan, bu dolu deyil, qara buludlardan düşən yumruq boyda buz parçaları idi. Elu bil bu buz parçalarını sapandla atırdılar. Dolu, Paqanel və Robertin üz-gözündə bir neçə böyük şiş əmələ gətirərək onları ehtiyatla davranmağa məcbur etdi və qayaların altından çıxmaq həvəslərini söndürdü. Furqonun üstü bir neçə yerdən deşilmişdi. Burada təəccüblü heç bir şey yox idi. Hətta heç bir şəhər taxtapuşu belə, ağacların gövdəsini dəlib içəri girən bu iti buz parçalarına davam getirə bilməzdi. Səyyahlar istər-istəməz qayanın altında dayamb dolunun kəsməsini gözləməli oldular. Bu, onların təqribən bir saat vaxtlarını aldı, bundan sonra isə dəstə ərimiş doludan sürüşkən olmuş qayalarla aşağı enməyə başladı.

Axşamüstü laxlamış, cırlıdayan, ancaq taxta təkərləri üzərində hələ möhkəm dayanmış furqon Alp dağlarının son enişini enərək Cinslend vadisinə, yüksək şam ağacları arasına çatdı. Alp dağları geridə qaldı.

Yanvarın 12-də səhər zamanı səyyahlar böyük bir həvəslə yenidən yola düşdülər. Hamı məqsədə – sahilə “Britaniya”nın qayalara çırpılıb parçalandığı nöqtəyə tezliklə çatmağa tələsirdi. Kapitan Qrantın izini ancaq orada tapmağa ümid etmək olardı.

Ayrton Qlenarvanı dilə tuturdu ki, o, yubanmadan “Dunkan”a qəza yerinə gəlmək əmri göndərsin. O deyirdi ki, Melburna atlı göndərmək üçün yaxın olan Lüknous yolundan istifadə etmək lazımdır, sahilə yaxınlaşdıqca Melburna getmək bir o qədər çətin olacaqdır.

Sabiq bosmanın məsləhətləri ağla batdığı üçün Paqanel Ayrtonun təklifini qəbul etməyi lazım bilirdi. Alim Qlenarvana dedi ki, gəmi, axtarışı xeyli asanlaşdırar və bundan başqa Melburna yalnız Luknous yolu ilə atlı göndərmək olar.

Qlenarvan tərəddüd edirdi və mayor gözlənilməz bir qızgınlıqla bunun əleyhinə çıxmasaydı, yəqin Paqanelin israrilə o, Ayrtonla Melburna əmr göndərəcəkdə. Mayor sübut edirdi ki, Ayrton dəstədə qalmalıdır. O, sahili yaxşı tanıyır, dəstə təsadüfən Qarri Qrantın izini tapsa, Ayrton onları bu izlə hamıdan yaxşı aparar və nəhayət, “Britaniya”nın qəzaya uğradığı yeri yalnız o göstərə bilər.

Bu mülahizələrə görə, Mak-Nabs dəstənin ilk planda heç şeyi dəyişmədən öz yoluna davam etməsini təklif edirdi. Con Manqls mayorun fikrini şərhləyirdi. Cavan kapitan da Tom Austinə Tufold limanında əmr göndərməyin xeyli asan olduğunu güman edirdi; halbuki buradan atlı tamamilə izsiz və vəhşi yerlərlə iki yüz mildən artıq yol getməli idi.

Mayor və kapitan qalib gəldilər: Tufold limanına çatıncaya qədər heç bir qərara gəlməməyi qəti etdilər. Bu mübahisə zamanı mayor gözünü Ayrtondan ayırmırdı və onun nədənsə məyus olduğunu duymuşdu. Lakin adəti üzrə Mak-Nabs bu barədə heç kəsə bir söz deməyib müşahidəsini gizli saxladı.

Avstraliya alplarının ətəyindəki düzəngah şərqi doğru azca təmayül edirdi. Düzəngahın yeknəsəq mənzərəsini balaca gitrə ağacları və evkalipt meşəsi pozurdu: gastrolobiun grandiflorom mimozaları bəzi yerlərdə al çiçəklərlə örtülü böyük cəngəlliklər əmələ gətirmişdi. Balaca çaylar bir neçə dəfə yolun qabağını kəsdi, bu çayların kənarında sıx kollar bitmişdi. Səyyahlar bu çayların dayaz yerlərindən keçirdilər. Onların yaxınlaşması emu və kol toyuqları dəstəsini hürküdüdü. Uzaqda kenquru sürüsü görmək olurdu, kendirbazlara oxşayan kenqurular tullana-tullana düzəngə qaçırdılar.

Boğucu bir bürkü idi; hava elektrikle dolmuşdu. Adamlar və heyvanlar bunu eyni dərəcədə hiss edirdilər. Onlar dinmədən irəliləyirdilər və düzəngahda hökm sürən sükutu ancaq təkərlərin cırıltısı və öz yorulmuş öküzlərini qovan Ayrtunun səsi pozurdu.

Gündüz saat ikiye yaxın səyyahlar böyük əyrilti otu cəngəlliyinə girdilər; səyyahlar özlərini bu qədər yorğun hiss etməsəydilər, bu mənzərəyə heyran olardılar. Ağaca oxşayan bu bitkilərin hündürlüyü otuz futdan artıq idi. Atlar və atlılar onların böyük zoğları altından başlarını əymədən sərbəst keçirdilər. Əyrilti otlarının altında xoş bir sərənlik var idi, hamı burada yüngül və dərinlə nəfəs aldı.

Hissiyyatını gizlətməyən Jak Paqanel öz şadlığını elə bir coşğunluqla göstərdi ki, qulaqbatırıcı səs-küy qoparmış bir dəstə tutuquşunu hürkütdü.

Coğrafiyaşünas sevinclə qışqırmaqda idi ki, Paqanelin yol yoldaşları birdən onun yerindən oynadığını və atla bərabər leş kimi yerə sərildiyini gördülər. Bəlkə o, istidən özündən getmişdi, yaxud daha pis, onu gün vurmuşdu? Hamı gözünü ona zillədi.

– Paqanel, sizə nə oldu? – deyə Qlenarvan soruşdu.

Alim ayaqlarını üzəngidən çıxararaq:

– Atım altımda yıxıldı, – deyə cavab verdi.

– Necə, sizindəmi atınız?

– Mülredinin atı kimi sıradan çıxdı.

Qlenarvan, Con Manqls və Vilson yerdə hərəkətsiz qalmış atın yanına gəldilər.

Con Manqls:

– Çox qərībədir! – dedi.

– Bəli, çox qərībədi, – deyə mayor pıçıldadı.

Bu anlaşılmaz hadisə Qlenarvanı olduqca düşündürürdü. Doğrudan da, bu düzəngahda dəstə atı haradan alacaqdı? Naməlum yoluxucu xəstəlik üzündən bütün atlar qırılacaqsa, yola davam etmək çox çətin olacaqdı.

Bununla belə axşama qədər yoluxucu xəstəlik haqqındakı güman həqiqətə çevrilmişdi. Üçüncü at, Vilsonun atı da və daha pis, öküzlərdən biri də ölmüşdü. Beləliklə, haman gün axşama qədər dəstənin hərəkət vəsaiti beş öküzdən və dörd atdan ibarət olmuşdu.

Vəziyyət getdikcə təhlükəli olurdu. Doğrudur, atları ölmüş atlılar asanlıqla piyada gedə bilirdilər. Bir çox maldarlar düzəngahları yalnız

beləliklə gəzirlər. Ancaq bütün öküzlər ölərsə və furqonu tərk etmək lazım gələrsə, səyyah qadınlar nə etməli olacaqdılar? Dəstəni Tufold limanından ayıran yüz iyirmi mil yolu piyada getməyə onların qüvvələri çatacaqdımı?

Narahat olmuş Con Manqls və Qlenarvan sağ qalmış atları gözdən keçirirdilər. Ancaq ən diqqətli tədqiqat onlarda heç bir xəstəlik əlaməti meydana çıxarmadı. Atlar tamamilə sağlandı və səyahətin ağırlığına gözəlcə davam gətirirdilər.

Qlenarvan ümid edirdi ki, bu əcaib yoluxucu xəstəlik heyvanlara rəhm edər.

Ayrtunun fikri də belə idi, o, heyvanların gözlənilmədən ölməsinin səbəbini heç cürə anlaya bilmirdi.

Dəstə yenidən yola düşdü. Piyadalar növbə ilə furqonda dincəlirdilər. Dəstə bütün gün ərzində cəmi on mil yol gedərək gecələmək üçün uca əyrilti otlarının altında dayandı. Gecə heç bir hadisə üz vermədi və gecənin sükutunu yalnız böyük yarasaların qanad səsləri pozurdu, bu yarasaların ancaq bitki ilə, başlıca olaraq meyvələrlə dolandıqlarına baxmayaraq, onları uçan tülkü adlandırırlar.

Ertəsi gün, yanvarın 13-də havanın isti olacağı gözlənilirdi: Elen və Merinin “salonu” həmişə qonaqlarla dolu olurdu. Mister Olbinet ara vermədən sərənledici içkilər hazırlamaqla məşğul idi, çünki hava otuz dərəcə isti olduğundan bu içkilərə olan tələbat çox artmışdı. Səyyahlar yarım çəllək elini artıq içib qurtarmışdılar. Deyəsən, ikinci yarısı da beləcə içiləcəkdi. Səyyahlar bir səsle etiraf edirdilər ki, Barkley və onun şirkotinin üzvləri ən böyük ingilis vətəndaşlarıdır və belə ləzzətli pivə qayırmağa heç bir zaman müvəffəq ola bilməmiş, Vellinqton¹ öz abidəsinin ayaqları ucunda onlara yer verməlidir. Jak Paqanel çox içirdi, ancaq içməkdən daha çox danışdı.

Yaxşı başlanmış günün yaxşı da qurtaracağı gözlənilirdi. Dəstə qırmızımtraq rəngli çala-çuxur yerlərdə on beş mil yol getdi və hamı qaralıq düşənə qədər Snou çayının sahillərinə çatmağa ümid edirdi, suyu çox olan bu çay Viktoriya əyalətinin cənubunda Sakit okeana tökülürdü. Çox çəkmədən furqonun təkərləri sıx ot və gastrolobium cəngəllikləri ilə örtülmüş qara rəngli lil torpaqla dığırılmağa başladı.

¹ Vellinqton – Waterloo müharibəsində Napoleona qələbə çalmış ingilis sərkərdəsidir.

Günəş batmazdan əvvəl üfüqdəki duman zolağı çayın axdığı yeri açıq-açıqına göstərirdi. Səyyahlar bütün güclərini toplayaraq bir neçə mil daha yol getdilər. Dəstə alçaq bir təpəni geridə buraxdıqda, yolun döngəsində gözlənilmədən uca ağaclar göründü. Ayrton furqonu ağacların gövdələri arasına ilə məharətlə sürürək çaydan yarım mil uzaqda olan meşənin kənarına sağ-salamat çatmışdı ki, furqon birdən-birə oxlarına qədər torpağa batdı. Ayrton daldan gələn atlılara:

- Özüünüzü gözləyin! – deyər qışqırdı.
- Nə olmuşdur? – deyər Qlenarvan soruşdu.
- Palçığa batmışıq, – deyər Ayrton cavab verdi.

O qışqıraraq və öküzləri bizləyərək onları yerlərindən tərpətmək istəyirdisə də, dizlərinə kimi sıyıq palçığa girmiş yazıq heyvanlar bir addım da ata bilmirdilər. Con Manqls:

- Görünür, burada gəcələmək lazım gələcəkdir, – dedi.
- Başqa çarə yoxdur, – deyər Ayrton cavab verdi. – Gecə bu lıqdan çıxmaq mümkün olmayacaq. Səhərə qədər gözləyək.
- Dayan! – deyər Qlenarvan komanda verdi.

Axşam birdən-birə, demək olar ki, hava qaranlıqlaşmadan düşdü. Ancaq havanın getdikcə qaranlıqlaşmasına baxmayaraq, sərin düşmədi. Hava boğucu buxarla dolmuşdu. Uzaqda ildırımın şəfəqləri göyə zolaq çəkmişdi. Səyyahlar palçığa girmiş arabanın yanında düşərgə saldılar. Çadır böyük bir ağacın altında quruldu. Yağış yağmazsa, gecənin sakit keçəcəyinə ümid etmək olardı.

Ayrton artıq qarınlarına qədər palçığa batmış öküzləri güclə oradan çıxartdı. Sabiq bosman onları atlarla birlikdə diqqətlə seçmiş olduğu otlığa sürdü. Heyvanlar üçün yem tapmaq onun vəzifəsi idi, ancaq bu axşam o, otlığı elə bir qayğı ilə axtarıb tapdı ki, Qlenarvan ona səmimiyyətlə təşəkkür etdi. Doğrudan da, bütün dəstənin salamatlığı indi heyvanların dözümindən asılı idi.

Bu aralıq səyyahlar babat axşam yeməyi yedilər. Yorğunluq və dözülməz bürkü onların iştahasını öldürmüşdü və hamı yeməkdən çox, istirahətə möhtacdı.

Elen və Meri hamıya uğurlu gecə arzu edərək furqondakı yerlərinə getdilər. Kişilərdən kimisi çadırdı, kimisi ağacın altında sıx otun üstə uzandı. Avstraliyanın quru iqlimində insanın sağlamlığı üçün bunun heç bir təhlükəsi yox idi.

Yavaş-yavaş hamı bərk yuxuya getdi. Göyün üzünü qara buludlar örtüyündən gecə zülmət içərisində boğulmuşdu. Hava tamamilə sakit idi, xəfif yel belə əsmirdi. Sükutu yalnız, burada Avropa qu quşunun ötməsini xatırladan morpukun səsi pozurdu.

Gecə saat on birə yaxın mayor şirin yuxudan oyandı. Onu ağacların arasından görünən şəfəqə bənzər qeyri-müəyyən bir işıq yuxudan oyatdı. Mak-Nabs əvvəlcə harada isə yaxınlarda meşənin yandığını güman etdi.

O, tələsik ayağa qalxıb çadırdan uzaqlaşdı. Onun təəccübünə rəğmə, işıq mənbəyi yanğın deyil, fosforlu böyük göbələk talası idi. Bu, gizli qovuşan bitkinin sporları olduqca parlaq işıq saçdı.

Mayor xudpəsənd olmadığından, bu nadir hadisəyə alim də tamaşa etsin deyər, Paqanelin dalınca getmək istəyirdi ki, birdən yerə mıxlanmış kimi dayandı.

Fosforlu göbələklər təqribən yarım mil məsafədə meşəni işıqlandırır və Mak-Nabs bu ağ işıqda meşənin kənarı ilə sürətlə qaçısan bəzi kölgələr gördü. O, səhv edirdimi? Bəlkə də onu qara basırdı?

Mak-Nabs yerə uzanaraq diqqətlə baxmağa başladı. Çox çəkmədən, o, bir neçə adam gördü, onlar gah əyilir, gah da qalxırdılar, sanki yerdə iz axtarırdılar.

Mayor bu adamların nə axtardığını öyrənməyi qərara aldı.

Çox düşünmədən və yol yoldaşlarını yuxudan oyatmadan vəhşilər kimi yerlə sürünüb tezliklə sıx otların içində gizləndi.

XIX FƏSİL

HƏR ŞEYİN QƏFLƏTƏN AYDINLAŞMASI

Gecə, doğrudan da, dəhşətli idi. Saat ikiyə yaxın ara vermədən şiddətli yağış yağdı və sübhə qədər davam etdi. Çadır yaxşı sığınacaq yeri deyildi. Qlenarvan və onun yol yoldaşları furqona köçdülər.

Heç kəs yata bilmirdi. Gah bundan, gah ondan söhbət edirdilər. Ancaq mayor, dinmədən qulaq asırdı. Onun qısa bir müddət aradan yox olduğunu və qayıtdığını hiss etməmişdilər. Yağış kosmirdi və səyyahlar Snou çayının daşacağından qorxurdular. Bu halda sıyıq palçığa batmış furqonun vəziyyəti daha təhlükəli ola bilərdi. Buna görə

də Con Manqls, Mülredi və Ayrton dəqiqəbaşı çaya qaçıb onun səthini yoxlayırdılar. Onlar başdan-ayağa islanmış halda furqona qayıdırdılar. Nəhayət səhər açıldı. Yağış kəsmişdisə də günəşin şüaları qalın bulud pərdəsini delib keçə bilmirdi. Yerdə palçıqlı sularla dolu böyük çalalar əmələ gəlmişdi. Bu çalaların isti buxarı havanı zərərli rütubətlə doldururdu.

Qlenarvan, hər şeydən əvvəl, furqonla məşğul oldu, bu ən başlıca iş idi. Ağır araba sıyıq sarı gil bataqlığına dərin girmişdi. Arabanın qabağı, demək olar ki, tamamilə palçığa batmışdı. Aydın idi ki, arabanı bu palçıqdan ancaq heyvanların və adamların birgə qüvvəsi ilə çıxarmaq olardı.

– Tələsmək lazımdır, – deyə Con Manqls qeyd etdi. – Gil quru-duqda furqonu çıxarmaq daha da çətinləşəcəkdir.

Ayrton:

– Siz haqlısınız, bu işi yubanmadan görmək lazımdır, – dedi.

Qlenarvan, iki matros, Con Manqls və Ayrton heyvanların gecə qalmış olduğu meşədəki otlığa getdilər. Meşə məşum görünüşü olan gitrə ağaclarından ibarətdi. Burada ancaq qabıqları soyulmuş quru ağaclar vardı. İki yüz fut yüksəklikdə onların cılız, çılpaq budaqları görünürdü. Bir dənə də quş bu ağac skeletlərində yuva tikməmişdi; zəif bir yel əsəndə sümük kimi səslənən quru budaqlarda bir dənə də olsun yarpaq görünmürdü. Avstraliyada tez-tez baş verən bu mənzərəyə, bütöv meşələrin məhv olmasına səbəb nə idi? Ağacları məhv edən hansı yoluxucu xəstəlik idi? Bu məlum deyildir. Nə qoca yerlilər, nə onların ata-babaları bu ağacları yarpaqlı və yaşıl görməmişlər. Bu ağac qəbiristanı qədimdən vardır.

Qlenarvan meşə ilə gedərək tez-tez buludlarla örtülmüş göyə baxırdı, göyün fonunda quru budaqlar kəskinliklə nəzərə çarpırdı. Ayrton atları və öküzləri dünən qoymuş olduğu yerində tapmadıqda, təəcübləndi. Lakin cidarlanmış heyvanlar uzağa gedə bilməzdilər, soy-yahlar onları yaxınlıqda axtarmağa başladılar.

Ayrton hərdən bir öküzlərə yaxşı tanış olan bir qışqırıqla sükutu pozurdu. Ancaq qışqırıqda heç kəs və heç bir şey cavab vermirdi. Sabiq bosman çox narahat görünürdü. Onun yol yoldaşları təlaşla bir-birlərinə baxırdılar. Əbəs axtarışlar bir saat idi ki, davam edirdi və Qlenarvan furqonun yanına qayıtmaq istəyirdi ki, birdən uzaqlarda at kişnəməsi səsi eşidildi. Demək olar ki, bunun dalınca o saat öküz böyürtüsü eşidildi.

– Oradadırlar! – deyə Con Manqls səsləndi və qalın gastrolobium meşəsinə cumdu, bu meşənin arxasında bütöv bir sürü gizlənə bilərdi.

Qlenarvan, Mülredi və Ayrton onun dalınca qaçdılar. Onlar nə gördülər?

Dörd öküz və üç at naməlum xəstəlikdən ölüb yerə serilmişdi. Onların cəsədi artıq soyumuşdu və quzğunlar onların gözlərini dimdikləyirdi.

Qlenarvan və onun yol yoldaşları bir-birlərinə baxdılar. Mülredi qeliz bir matros söyüşü işlətməkdən özünü saxlaya bilmədi. Qlenarvan sakitliyini güclə saxlayaraq:

– Bu bizə kömək edə bilməz, Mülredi! – dedi. – Ayrton, – deyə o, əlavə etdi, – sağ qalmış öküz və atı çadıra sürün, onlar ölmüş heyvanların yerinə işləməli olacaqlar.

Con Manqls dedi:

– Furqon palçıqda batmasaydı, bu bir cüt heyvan ahəstə-ahəstə, dayana-dayana furqonu birtəhər sahile aparıb çıxara bilərdi. Necə olursa-olsun, bu zəhrimar arabanı palçıqdan çıxarmaq lazımdır.

– Onu çıxarmağa soy edirik, Con, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Tez çadıra gedək, yəqin indi bizim uzun müddət geri qayıtmamağımız oradakıları təlaş salmışdır.

Ayrton öküzün, Mülredi atın buxovunu açdı və hamı çayın sahili ilə çadıra qayıtdı.

Yarım saatdan sonra Paqanel, Mak-Nabs və hər iki qadın artıq əhvalatdan xəbərdar idilər.

– Çox təəssüf ki, Ayrton, siz Blek-Poynt dəmirçisinə bütün öküz və atları nallamağı əmr etməmişsiniz, – deyə mayor qeyd etdi.

– Nə üçün təəssüf edirsiniz, cənab mayor? – deyə Ayrton soruşdu.

– Çünki bütün atlarımızdan yalnız o dəmirçinin nalladığı atlar sağ qalmışdır.

Con Manqls:

– Doğrudur, – dedi. – Çox qərībədir!

Sabiq bosman diqqətlə mayora baxaraq:

– Bu sadə bir təsadüfdür, – deyə cavab verdi.

Mak-Nabs, sanki ağzından çıxmağa hazır olan sözü saxlamaq üçün dodaqlarını sıxdı. Qlenarvan, Con Manqls, Elen mayorun öz fikrini izah edəcəyini gözləyirdilər, ancaq o, heç bir şey söyləmədən Ayrtonun dalınca furqona doğru getdi.

– O, bununla nə demək istəyirdi? – deyə Qlenarvan cavan kapitan-dan soruşdu.

– Bilmirəm, – deyə o, cavab verdi. – Ancaq ciddi əsasları olmadan mayor belə danışmazdı.

Elen dedi:

– Haqlısınız, Con. Görünür, Mak-Nabs nə isə Ayrtondan şübhələnmişdir.

Paqanel çiyinlərini çəkərək:

– Nəyindən? – dedi.

– Nəyindən? – deyə Qlenarvan təkrar etdi. – Yoxsa o, öküzlərin və atların ölümündə Ayrtonu müqəssir görür? Ancaq o, bunu nə məqsədlə edə bilər?

Elen dedi:

– Siz haqlısınız, əziz Eduard. Mən əlavə edərəm ki, lap səyahətin əvvəlindən Ayrton bizə qarşı sədaqətini dəfələrlə sübut etmişdir.

– Doğrudur, – deyə Con Manqls cavab verdi, – ancaq belə olduqda mayor nə demək istəyirdi? Bunu aydınlaşdırmayınca mən sakit ola bilmərəm.

Paqanel ehtiyatsızlıqla:

Yoxsa o, Ayrtonu katorqaçılarla əlbir hesab edir? – sözlərini ağzından qaçırdı.

– Hansı katorqaçılarla? – deyə Meri Qrant soruşdu.

Con Manqls cəld:

– Paqanel səhv edir, – dedi. – O, Viktoriya əyalətində heç bir katorqaçı olmadığını çox gözəl bilir.

Paqanel öz səhvini ört-basdır etməyə çalışaraq:

– Doğrudur, doğrudur, – dedi. – Mənim başım harada idi? Katorqaçılar! Ay-ay! Avstraliyada onların haqqında heç kəs eşitməmişdir. Bundan başqa onlar sahilə çıxar-çıxmaz artıq əməlli-başlı adam olurlar, çünki buranın iqlimi belədir! Yadımdadır, miss Meri, mən bu barədə sizə demişdim?

Yazıq alim, öz səhvini düzəltməyə çalışaraq furqon kimi getdikcə daha dərinə batırdı! Elen gözünü ondan çəkmirdi, bu, alimin müvazinətini tamamilə pozdu. Elen, onu güclə etirafa məcbur etmək istəmədiyindən Merinin qoluna girib çadıra apardı, mister Olbinet burada süfrəni səhər yeməyi üçün bütün məharəti ilə bəzəmişdi.

– Allah vursun məni! Deyəsən, mən özüm sürgünə getməyə layiqəm! – deyə Paqanel məyusluqla donqulandı.

– Mübahisə etmirəm, – deyə Qlenarvan həvəssiz cavab verdi.

Bunu deyib o, uğursuz alimə sarsıdıcı bir nəzər salaraq Con Manqlsla birlikdə furqona doğru getdi.

Bu aralıq Ayrton və iki matros ağır arabanı liğdan dartıb çıxarmağa çalışırdılar. Yan-yana qoşulmuş at və öküz var gücləri ilə arabanı çaladan dardılar. Onların əzələləri elə dartılırdı ki, elə bil indicə qırılacaqdı. Ayrton qışqıraraq heyvanları döyəcləyirkən, Vilson və Mülredi təkarlərə təkan verirdilər. Ancaq ağır furqon yerindən tərpənmirdi. Qurumuş gil onu sement kimi yerə mıxlamışdı.

Con Manqls yumşalmaq üçün gilin üstünə su tökməyi əmr etdi. Ancaq bu da bir nəticə vermədi. Furqon əvvəlki kimi yerindən tərpənmirdi. Uzun səydən sonra adamlar və heyvanlar bu əbəs zəhmətdən əl çəktilər. Ya furqonu hissələrə ayırmaq, ya da onu palçıqdan çıxarmaq fikrindən əl çəkmək lazımdı. Lakin furqonu münasib alətlər vasitəsilə hissələrə ayırmaq mümkün idi, bu alətlər isə yox idi.

Bununla belə Ayrton arabanı palçıqdan necə olursa-olsun çıxarmaq üçün yeni bir təşəbbüs göstərmək istədisə də, Qlenarvan onu saxladı.

– Kifayətdir, Ayrton! Heyvanları qorumaq lazımdır. Yola düşdüyümüz zaman onlar hələ bizə gerek olacaqlar: öküz yükü, at isə qadınları aparar.

– Baş üstə, ser, – deyə sabiq bosman cavab verdi və əldən düşmüş heyvanları arabadan açmağa başladı.

Qlenarvan dedi:

– İndi isə, dostlarım, çadıra qayıdıb vəziyyətimizi müzakirə edək və gələcək hərəkət planını müəyyənləşdirək.

Səyyahlar səhər yeməyi ilə qarınlarını bərkdilərək müşavirəyə başladılar.

Qlenarvan hər kəsin öz fikrini söyləməsinə təklif etdi.

Hər şeydən əvvəl səyyahların harada olduqlarını düzgün təyin etmək lazımdı. Bunu Paqanelə tapşırıdılar. Çox çəkmədən o öz müşahidəsinin nəticəsini müşavirəyə söylədi. Onun dediyinə görə, dəstə Snou-River çayının sahilində 37° en dairəsində və 147°53' uzunluğu dairəsində idi.

– Tufold limanı hansı uzunluq dərəcəsində yerləşmişdir? – deyə Qlenarvan soruşdu.

- Yüz əllinci, – deyə Paqanel cavab verdi.
- Demək, iki dərəcə yeddi dəqiqə, yaxud...
- Yaxud buradan yetmiş beş mil uzaqda.
- Bəs Melburn?
- Ən azı iki yüz mil uzaqdadır.

Qlenarvan dedi:

– Yaxşı, biz harada olduğumuzu bilirik. İndi haraya gedəcəyimizi qət etmək qalır.

Hamı yekdil bir cavab verdi: yubanmadan okeanın sahilinə tərəf getməli. Elen və Meri bildirdilər ki, onlar asanlıqla gündə beş min yol gedə bilərlər. Hətta Snou-Riveri Tufold limanından ayıran bütün məsafəni piyada getmək fikri də bu cəsur qadınları qorxutmurdu.

– Ancaq sahilə ehtiyacımız olan hər şeyi tapa biləcəyikmi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Əlbəttə, – deyə Paqanel cavab verdi. – Eden çox illər bundan qabaq salınmış balaca bir şəhərdir. Bu şəhərin limanından Melburna müntəzəm gəmi hərəkəti olmalıdır. Məncə hətta buradan otuz mil uzaqda, Yeni Cənubi Uellsin sərhədində olan balaca Deleqeyte şəhərində at da tapa bilərik.

– Bəs “Dunkan” necə olsun, ser? – deyə Ayrton soruşdu. – Siz onu Tufold limanına çağırmaq vaxtının çatdığını zənn etmirsinizmi?

– Con, siz buna nə deyirsiniz? – deyə Qlenarvan soruşdu.

Cavan kapitan çox düşünmədən:

– Məncə, bu barədə tələsmək lazım deyil, – deyə cavab verdi. – Tom Austinə Tufold limanına yola düşmək əmrini hər zaman göndərmək olar.

– Aydındır, – deyə Paqanel təsdiq etdi.

– Onu da nəzərə alın ki, dörd–beş gündən sonra biz artıq Eden şəhərində olarıq, – deyə Con Manqls əlavə etdi.

Ayrton başını yırğalayaraq:

– Dörd–beş gündən sonramı, kapitan? – dedi. – Axırda hesabınızda peşman olmaq istəmirsinizsə, yaxşısı budur on beş–iyirmi gündən sonra deyin.

– Yetmiş beş mil üçün iyirmi gün! – deyə Qlenarvan səsləndi.

– Ən azı, ser. İndi biz six cəngəlliklər arasından özümüzə yol açaraq Viktoriya əyalətinin ən vəhşi hissəsi ilə getməliyik. Hətta dözümlü maldarlar belə burada məskən sala bilməmişlər. Kolların arasında

balta ilə yol açmaq lazımdır. Mənə inanın ki, bu şəraitdə üç millik bir yolu qət etmək də böyük zəhmət tələb edir.

Ayrton inamlı bir səsle danışdı. Hamı təbii olaraq gözüni Paqanelə çevirdi, o, başını yırğalayaraq Ayrtonun sözlərini təsdiq etdi. Con Manqls:

– Tutaq ki, o, haqlıdır, – dedi. – Nə etməli, belə olduqda, ser, siz mənim köməkçimə beş gündən sonra yox, on beş gündən sonra əmr göndərərsiniz.

– Mən onu da demək istəyirəm ki, qabaqda pis yol olması başlıca əngəl deyildir. Başlıca əngəl odur ki, qabağımızda çay vardır, – deyə Ayrton əlavə etdi. – O taya keçmək üçün Snou-River çayının suyu azalana qədər biz burada gözləməliyik.

– Çayın suyu azalana qədər gözləməliyik? – deyə kapitan Manqls səsləndi. – Bəs nə üçün çayın dayaz yerindən keçməyək?

– Çünki çayda dayaz yer yoxdur.

– Şəhər mənə dayaz yer axtarmışam. Burada, ilin bu fəslində, belə sulu çaylara az–az rast gəlmək olar, ancaq indi ki, rast gəlmişik, başqa çarəmiz yoxdur.

– Məgər çay o qədər enlidir? – deyə Elen soruşdu.

– Həm enlidir, həm də dərin, – deyə sabiq bosman cavab verdi. – Eni təqribən bir mildir, özü də iti axır. Hətta yaxşı üzücü, çayı çətinliklə üzüb o taya keçə bilər.

Nə olsun, qayıq düzəldərik! – deyə Robert səsləndi. – Ağac kəsib ortasını ovarıq, – bu da sənə qayıq! Vəssalam.

Paqanel:

– Bax, bu əsl dənizçi oğludur, – dedi.

– Uşaq haqlıdır, – deyə Con Manql cavab verdi. – Bu fikirdən vaz keçməməliyik. Boş mübahisələrə vaxt sərf etməyib qayıq qayırmağa başlamağı təklif edirəm.

– Ayrton, sizin fikriniz nədir? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Məncə, ser, bir yerdən kömək gəlməzsə, biz bir aydan sonra da Snounun bu tayında qalacağıq, – deyə Ayrton cavab verdi.

Con Manqlsın səbri tükəndi.

– Sizin bundan yaxşı bir planınız varmı? – deyə qışqırdı. – Varsa, deyin!

– Var. “Dunkan”ı Tufold limanına gətirmək lazımdır.

– Yene “Dunkan”! Onun limanda olması bizə nə kömək edə bilər?

Ayrton cavab verməzdən əvvəl bir neçə an fikrə gedib, nəhayət tərəddüdlə dedi:

– Mən öz fikrimdə israr etmirəm. Ser, siz əmr edən kimi mən yola düşməyə hazırım.

Bunu deyib o, sakitcə əllərini döşündə çarpazladı. Qlenarvan:

– Ayrton, bu bir cavab deyildir, – dedi. – Planınızı bizə söyləyin, onu müzakirə edək. Siz nə təklif edirsiniz?

Ayrton inamlı bir səsle öz fikirlərini izah etdi:

– Mən hal-hazırda keçilməsi çətin və təhlükəli olan Snou çayından keçməyi təklif edirəm. Məhz burada, bu sahildə biz kömək gözləməliyik, bu kömək isə ancaq “Dunkan”dan gələ bilər. Yaşayış üçün zəruri hər şeyin olduğu bu yerdə düşərgə salmaq və qoy bizdən birimiz Tufold limanında lövbər atmaq əmrini Tom Austinə yetirsin.

Bu gözlənilməz təklif hamını xeyli təəccübləndirdi. Con Manqls isə öz narazılığını gizləyə bilmədi. Ayrton davam etdi:

– O vaxta qədər Snounun suyu azalar, biz münasib olan dayaz yeri asanlıqla taparıq, lakin çayı qayıqla keçərik, o zaman qayıq qayıрмаq üçün də bizim kifayət qədər vaxtımız olar. Mənim planım budur, ser.

Qlenarvan:

Çox gözəl, Ayrton, – dedi. – Sizin təklifinizə ciddi yanaşmaq lazımdır. Lakin biz onu dərindən müzakirə etməliyik. Sizin təklifinizin başlıca nöqsanı ondan ibarətdir ki, bizi yubandıracaqdır. Ancaq bunun əvəzində biz əbəz yorğunluqdan və bir çox təhlükələrdən yaxa qurtarıyıq. Dostlarım, bu barədə siz nə fikirdəsiniz?

Elen dedi:

– Sevimli Mak-Nabs, siz fikrinizi söyləyin. Siz indiye qədər bir kəlmə də danışmamısınız. İfadənizi bizdən əsirgəməyin.

– Siz mənim fikrimi soruşursunuz, eləmi? – deyə mayor cavab verdi. – Mən öz fikrimi məmnuniyyətlə deyərəm. Məncə, Ayrton çox ağıllı mühakimə edir. Mən onun təklifi ilə şerik oluram.

Həç kəs ondan belə cavab gözləməirdi, çünki adətən mayor Ayrtonun bütün fikirlərinin əleyhinə çıxardı. Yəqin ki, Ayrtonun özü də təəccüblənmişdi; o mayora altdan-altdan cəld bir nəzər saldı. Paqanel, Elen və matroslar onsuz da sabiq bosmanın təklifini qəbul etməyə məildilər. Mak-Nabsın da Ayrtonla şerik olduğu meydana çıxdıqda, sən tərəddüdlər də yox oldu.

Qlenarvan Ayrtonun planını qəbul etdiyini bildirdi. O, kapitana müraciətlə əlavə etdi:

– Con, siz razı olmalısınız ki, belə hərəkət etməyə bizi ehtiyatkarlıq məcbur edir və ən ağıllısı çayın sahilində çadır qurub suyun azalmasını gözləməkdir.

– Göndərəcəyimiz qasid bizim görə bilmədiyimiz bir işi görə bilərsə, yəni Snou çayını keçərsə siz haqlısınız, – deyə Con Manqls cavab verdi.

Bunu deyib, o, sevincli təbəssümünü gizləyə bilməyən sabiq bosmana baxdı. Ayrton dedi:

– Bizim qasidimiz çaydan keçməli olmayacaqdır.

Con Manqls təəccüblə qaşlarını dartdı.

– Qasid birbaş Melburna çıxan Lüknou yolu ilə gedəcəkdir.

– İki yüz əlli mili piyada getmək? – deyə cavan kapitan qışqırdı.

– Yox, at belində, – deyə Ayrton cavab verdi. – Qasid at belində gedəcəkdir və ən çoxu onun dörd gün vaxtını alacaqdır. Buna “Dunkan”ı Tufold limanına getirmək üçün sərf ediləcək iki günü və düşərgəyə gəlmək üçün sərf ediləcək iyirmi dörd saati də əlavə edin. Bir sözlə, qasidin köməkçilərlə birlikdə geri qayıtması üçün bir həftə lazımdır.

Mayor danışanın hər bir sözünü təsdiq edirmiş kimi başını törpədirədi.

Bu, Con Manqlsı olduqca təəccübləndirmişdi. Ancaq Ayrtonun təklifini hamı bəyəndi. Doğrudan da, gözəl düşünülmüş bu planla razılaşmaqdan başqa çarə yox idi.

– İndi, dostlarım, qasid seçmək qalır, – deyə Qlenarvan davam etdi. – Qasid ağır və təhlükəli bir səyahət etməlidir, mən bunu gizlətmək istəmirəm. Bizim təlimatımızı Melburna yetirmək üçün kim təhlükəyə məruz qalmağa hazırdır?

Wilson, Mülredi, Con Manqls, Paqanel, Robert hamısı birağızdan bu işə hazır olduqlarını bildirdilər. Con Manqls bu işi ona tapşırmaqda xüsusilə israr edirdi. Ancaq, bu ana qədər dinməyən Ayrton dilə gəldi. O, Qlenarvana müraciət edərək:

– Ser, lazım bilsəniz bu vəzifəni mən boynuma götürərəm, – dedi. – Mən bundan da çətin yolları dəfələrlə getmişəm. Mən başqa birisinin mütləq ilişib qalacağı yerdən çıxma bilərəm. Melburna məni göndərmənizi təklif edirəm. İnanın ki, ser, mən bunu sizin mənafeyiniz üçün

təklif edirəm! Sizin lazım bildiyiniz şeyi köməkçinizə yetirməyə mənə vəkil edin və altı gündən sonra “Dunkan” Tufold limanında lövbər atar.

– Gözəl sözdür, – deyər Qlenarvan onun sözlərini bəyəndi. – Ayrton, siz fəhmlı və qoçaq adamsınız. Mən sizin Melburna sağ-salamat çatacağımıza əminəm.

Tamamilə aydındı ki, bu çətin vəzifəni sabiq bosman hamıdan yaxşı yerinə yetirə bilərdi. Bunu hər kəs anlayırdı və buna görə də öz namizədiyi üzərində israr etmirdi. Con Manqls “Britaniya” və kapitan Qrantın izini axtarıb tapmaq üçün Ayrtonun burada olması zərurətini göstərərək axırıncı dəfə etiraz etdi. Ancaq mayor cavab verdi ki, dənizin iştirakçıları, Ayrton qayıdana kimi Snou çayının sahilində qalacaqlar və belə məsuliyyətli axtarışı onsuz başlamaq haqqında söhbət belə ola bilməz. Beləliklə, Ayrtonun qısa müddətə getməsi kapitan Qrantın mənafeyinə zərər qədər də zərər yetirə bilməzdi.

– Belə olduqda, Ayrton, yola düşün! Yubanmayın və tez bizim yanımıza qayıdın, – deyər Qlenarvan söhbətə yekun vurdu.

Sabiq bosmanın gözlərində qeribə qığılcım parladı. O, gözlərini dərhal yerə dikdi, lakin bu qığılcım nə qədər ani oldusa da, Con Manqlsın nəzərindən qaçmadı. Con Manqlsın “Britaniya”nın sabiq bosmanına bəslədiyi təbii etimadsızlıq yenidən alovlandı.

Ayrton tələsik yola hazırlaşmağa başladı. Matroslardan biri atı yohərləməklə məşğul oldu, digəri xurcunu ərzaqla doldurdu.

Bu aralıq Qlenarvan, Tom Austinə yazdığı məktubu qurtardı.

O, məktubunda təcili olaraq Tufold limanına gəlməyi kapitan köməkçisinə əmr edirdi. O, Ayrtonu, kapitan köməkçisinə tamamilə etibarlı bir adam kimi tövsiyə edirdi. “Dunkan” təyin olunmuş yerə gələn kimi, Tom Austin Ayrtonun ixtiyarına bir dəstə matros verməli idi.

Qlenarvan məktubun bu yerinə çatmışdı ki, gözlərini Qlenarvanın əlindən ayırmayaraq məktubu sətirbəsətir oxuyan mayor birdən “Ayrton” adını necə yazdığını ondan soruşdu.

– Deyildi ki, – deyər toəccüblənmiş Qlenarvan cavab verdi.

– Bu səhvdir, – deyər mayor sakitcəsinə ona etiraz etdi, – dilde “Ayrton” deyilir, yazıda isə “Ben Coys” yazılır.

XX FƏSİL

“LANDİYA! ZELANDİYA”

Bu sözlər Ayrtona güllə kimi təsir etdi. O, cəld yerindən sıçradı, əli tapançasına uzandı, güllə açıldı. Qlenarvan yerə sərildi. Meşədə də üllə səsləri eşidildi.

Bu gözlənilməz hadisədən ilk anlarda özlərini itirmiş Con Manqls və matroslar Ben Coysun üzərinə atıldılar. Ancaq zirək canı onların əlindən çıxıb onu gitrə ağacları meşəsinin kənarında gözləyən quldur dəstəsinin yanına qaçdı.

Güllədən qorunmaq üçün çadıra bel bağlamaq olmazdı. Geri çəkilmək lazım gəldi. Yüngül yaralanmış Qlenarvan ayağa qalxdı. Con Manqls, Elen və Merini öz dalınca dartaraq:

– Furqona, furqona! – deyər qışqırdı; bir neçə saniyədən sonra onların hər ikisi möhkəm daldalanacaq təhlükəsiz yerdə idilər.

Con, mayor, Paqanel və matroslar öz karabin tüfənglərini qaparaq quldurların hücumunu dəf etməyə hazırlaşdılar. Qlenarvan, Robert və Olbinet də silahlanıb onlara qoşuldular.

Bütün bunlar bir neçə saniyənin içində baş verdi. Con Manqls meşənin kənarını diqqətlə yoxladı. Atışma gözlənilmədən başladığı kimi gözlənilmədən də kəsildi. Ateş səslərini tam sükut əvəz etdi. Yüngül tüstü hələ də havada qıvrıqlaraq gitrə ağaclarının təpəsinə doğru qalxırdı. Gastrolobium cəngəllikləri yenə də hərəkətsiz qaldı. Basqın edənlərdən əsər belə qalmamışdı. Mayor və Con Manqls meşənin qalın yerlərini axtarırdılarsa da, burada heç kəsdən bir əlamət belə tapmadılar. Yerdə insan ayağının izləri görünür və orada-burada hələ də patron içərisinə tıxanan cındırlar tüstülənirdi. Ehtiyatlı mayor ayağı ilə onları söndürürdü: o, quru ağaclardan ibarət olan bu meşəyə yanğın salmaq üçün bircə qığılcımın kifayət olduğunu anlayırdı. Con Manqls:

– Katorqaçılar yox olmuşlar, – dedi.

– Bəli, – deyər mayor cavab verdi, – ancaq onların yox olması mənə narahat edir. Mən onlarla üz bəüz gəlməyi üstün tutardım. Düzəngahdakı pələngdən, ot içərisindəki ilan daha təhlükəlidir. Furqonun ətrafındakı kolları kəsmək lazımdır.

Mayor və Con bütün ətrafı axtarıdılarsa da meşənin kənarından tutmuş ta Snou çayının sahillərinə qədər bir nəfər də əlsun katorqaçıya

rast gəlmədilər. Quldurlar sanki bir dəstə yırtıcı quş kimi uçub yox olmuşdular.

Onların yox olması çox qəribə olduğundan, hamı özünü təhlükədə hiss etməli idi. Buna görə də səyyahlar göz-qulaq olmağı qərara aldılar. Furqon həqiqi, balaca bir qalaya çevrilmişdi. Onun ətrafında çadır qurdular və iki adam keşik çəkməyə başladı.

Elen və Merinin ilk qayğıları Qlenarvanın yarasını sarımaq oldu. Güllə onun çiyindən dəyib derisini dağıtmışdısa da, ciddi bir zərər verməmişdi. Yaradan çoxlu qan axırdı. Lakin Qlenarvan əl-qolunu sərbəst tərpədir və dostlarını inandırır ki, güllə ona zərər qədər də zərər verməmişdir. Onun yarasını bağladılar və Qlenarvan onun haqqında bir daha narahat olmamalarını xahiş etdi.

Keşik çəkən Müldredi və Vilsondan başqa səyyahlar hamısı furqonda yerləşdilər. Mayordan Ayrton haqqında bildiklərinin hamısını danışmağı xahiş etdilər. Lakin mayor o gün baş verən hadisəni izah etməzdən əvvəl, Elenə onun bilmədiyi hər şeyi: bir dəstə katorqaçının Pert həbsxanasından qaçdığını, onların Viktoriya əyalətində görünmələrini və törətdikləri dəmiryol qəzasını nağıl etdi. O, Seymurda aldığı "Avstraliya və Yeni Zelandiya" qəzetini ona göstərərək polis idarəsinin, bəd şöhrət qazanmış quldur başçısı Ben Coysun başı üçün mükafat təyin etdiyini əlavə etdi.

Lakin Mak-Nabs bosman Ayrtonun Ben Coys olduğunu necə bilməmişdir? Bu hamını məşğul edən bir tapmaca idi və mayor şübhəsinin haradan doğduğunu izah etdi.

Tanışlığının birinci günündən Mak-Nabsda sövq-təbii olaraq Ayrtona qarşı şübhə oyanmışdı. Ayrtonla Vimerra çayının sahilindən gəlmiş dəmirçinin gözləşmələri, Ayrtonun şəhərlərə və kəndlərə girmək səyi, "Dunkan"ı Melburndan çağırmağa inadlı istəyi, ona baxılmaq üçün verilmiş heyvanların gözlənilmədən ölmələri, nəhayət, onun sözlərində və hərəkətlərindəki saxtılıq hamısı birlikdə mayorda ona qarşı etimadsızlıq oyatmışdı. Bununla belə o, sabiq bosmanı heç bir şeydə təqsirləndirə bilməmişdi.

Ancaq keçən gecə gözlənilməz hadisələr baş vermişdi.

Mak-Nabs düşərgədən yarım mil uzaqda onu şübhələndirən qəribə kölgələr görmüşdü. Fosforlu göbələklər qaranlıqda güclə işıq saçırdı. Üç adam diqqətlə yerdəki izləri yoxlayırdı. Mak-Nabs onların

içerisində blek-poyntlu dəmirçini tanımışdı. Onların biri "Bu onlardır" demişdi. "Elədir, ayaq izi birbaş Vimerradan gəlir", – deyə ikincisi cavab vermişdi. "Bütün atlar gəbərmişdir, zəhər üçün uzağa getmək lazım deyil. Tam bir süvari dəstəsini qırmaq üçün burada istədiyiniz qədər zəhər vardır. Gastrolobium bitkisi nə qədər xeyirli bir bitki imiş!" – deyə üçüncü adam qeyd etmişdi.

Səslər kəsilmiş və adamlar uzaqlaşmağa başlamışdı. Hələ heç bir şey anlamayan Mak-Nabs onların dalınca getmişdi. Çox çəkmədən danışmaq yenidən başlanmışdı. Dəmirçi: "Ben Coys məharətli adamdır, o özünü ustalıqla bosman Ayrtona oxşatmışdır. Hələ onun gəmi qəzası haqqındakı uydurmaları! Onun planı baş tutarsa, kefirmiz kök olacaqdır!" – demişdi.

– Bu mənim eşitdiyim son sözlər oldu, – deyə mayor qeyd etdi. – Katorqaçılar meşədən çıxıb yox oldular. Beləliklə də mən bilmək istədiyim hər şeyi öyrəndim və Paqanelin düşündüyü kimi katorqaçıların Avstraliyada o qədər də asanlıqla tərbiyələnmədiklərinə tamamilə əmin olaraq düşərgəyə qayıtdım.

Mayor susdu. Onun yoldaşları da susaraq düşüncəyə daldılar. Qlenarvan:

– Beləliklə, – dedi və qəzəbindən rəngi qaçdı, – Ayrton bizi buraya soymaq və öldürmək üçün gətiribmiş?

– Bəli, – deyə mayor cavab verdi.

– Vimerra çayından başlamış onun bütün dəstəsi bizi izləyərək basqın üçün münasib vaxtı gözləyirmiş?

– Bəli.

– Demək, o alçaq heç bir vaxt "Britaniya"da matros olmamışdır? Demək, matros kitabçasını oğurlayaraq özünü Ayrton adlandırmışdır?

Hamının nəzəri Mak-Nabsa dikildi. O, adi sakit səsle:

– Məncə, bu qaranlıq əhvalatda bəzi şeylər aydındır, – dedi. – Bu adamın adı doğrudan da Ayrtondur. Ben Coys onun quldurluq ləqəbidir. Onun Qarri Qrantı tanıması və "Britaniya"da bosman olmasına heç bir şübhə yoxdur. Bu həqiqət Ayrtonun Qarri Qrantla tanışlığı haqqında söyləmiş olduğu təfəsilatla sübut olunur. Şübhəli xəyallara uymaq lazım deyildir. Bizim üçün Ayrton və Ben Coysun cyni adam olduğunu və "Britaniya"nın sabiq bosmanının katorqaçıların quldur dəstəsinin başçısı olduğunu bilmək kifayətdir.

Bu izahat etirazsız qəbul edildi. Qlenarvan dedi:

– İndi Qarri Qrantın sabiq bosmanının Avstraliyaya necə gəlib çıxmasını mənə izah edin.

– Burasını mən bilmirəm, – deyə Mak-Nabs cavab verdi. – Bir də polis idarəsi mənim bildiklərimdən çox bilmir. Bu yalnız gələcəyin açə biləcəyi bir sirdir.

Con Manqls dedi:

– Polis idarəsi hətta Ben Coys və Ayrtounun eyni adam olduğunu da bilmir.

– Con, siz haqlısınız, – deyə mayor cavab verdi, – bununla belə bunu bilmək, polis idarəsinə onu axtarmaqda çox kömək edərdi.

Elen dedi:

– Demək, Ayrtoun O’Murun fermasına cinayət məqsədlərlə giribmiş?

– Buna şübhə ola bilməz, – deyə Mak-Nabs cavab verdi. – O, İrlandiyalıya sui-qəsd hazırlayırmış. Ancaq birdən-birə qabağına daha münasib bir iş çıxmışdı. Təsadüf onu bizimlə qarşılaşdırmışdır. O, Qlenarvanın danışığını, gəmi qəzası əhvalatını eşitmiş, qoçaq və fəhmli adam olduğu üçün, buradaca fürsətdən istifadə etməyi qərara almışdır. Biz tələyə düşdük, – Avstraliyanın içərilərinə səfər etməyi qərara almaqla biz tələyə düşmüş olduq. Vimerra çayının yanında Ayrtoun öz quldur dəstəsi ilə əlaqəyə girmiş, öz köməkçisini blek-poyntlu dəmirçi adı ilə gətirmişdir. O, Qlenarvanın atını, üstündə yonca şəkli olan nalla nallamışdır ki, quldur dəstəsi üçün bizim izimizlə gəlmək asan olsun. O, zəhərli gastrolobium bitkisi ilə bizim öküz və atlarımızı bir-birinin dalınca zəhərləmişdir. Sonra münasib vaxt gəldikdə, o bizi Snou bataqlığında batırmış və öz quldur dəstəsinin əlinə vermişdir.

Mayor zənn ilə Ben Coysun bütün əməllərini xəyalında canlandırdı. Dəstənin təvazökar və sabiq arabacısının simasında indi hamı qəddar, fırıldaqçı və qoçaq bir cani görürdü. Onun pis niyyətlərinin ifşa olunması Qlenarvanın dəstəsini böyük bir sayıqlığa çağırırdı. Xoşbəxtlikdən, ifşa olunmuş quldur, gizli xaindən daha az təhlükəli idi.

Bununla belə, mayorun dediklərindən bir mühüm nəticə çıxırdı ki, bu nəticə haqqında indiyə qədər heç kəs düşünməmişdi. Yalnız keçmiş dair mübahisəyə qarışmayan Meri Qrant, gələcək bərəsində düşünürdü. Con Manqls onun çöhrəsinin necə ağardığını və gözələrinin yaşla dolduğunu birdən-birə gördü. O, yalnız bu zaman Meri Qrantın qəlbində nələr baş verdiyini anladı.

– Ağlamayın, miss Meri, – deyə o səsləndi. – Ağlamayın!

– Sevimli qız, nə üçün ağlayırsınız? – deyə Elen soruşdu.

Gənc qız hıçqırığını boğaraq:

– Mənim atam! Mənim atam! – deyə pıçıldadı.

O daha bir söz deyə bilmədi. Lakin buradakıların hamısının şüurunda eyni bir fikrin ildırım kimi parlaması üçün bu deyilən sözlər kifayət idi. Hamı Merinin göz yaşlarını və bu göz yaşlarının səbəbini anlamağa başladı.

Ayrtounun xəyanətinin ifşa edilməsi kapitan Qrantı tapmağa olan bütün ümidləri qırmışdı. Katorqaçı, Qlenarvanı aldatmaq üçün gəmi qəzası haqqında uydurmalar demişdi – bu dəstənin üzvlərinə tamamilə aydın idi. Quldurların söhbətini də Mak-Nabs eşitmişdi. “Britaniya” heç bir zaman Tufold limanının qayalarına dəyərək qəzaya uğramamışdı. Qarri Qrantın ayağı Avstraliya qitəsinə dəyməmişdi!

Sənədlərin ikinci dəfə sorbət olaraq izah edilməsi dəstəni yanlış yola aparmışdı. Hamı əmələ gəlmiş vəziyyəti düşünür və kapitan Qrantın uşaqlarının dərini görüb susurdu. Heç kəs onlara təsəlli verə bilmirdi. Robert və Meri qucaqlaşaraq ağlayırdılar.

Paqanel özünü itirmiş bir halda mırıldanırdı:

– Ah, bədbəxt sənəd! Sən bizi yenə aldatdın! Sən cəsur və namuslu adamların həyatını yenə təhlükəyə atdın!

Bunu deyib ləyaqətli coğrafiyaşünas özünə qəzəblənərək yumruqları ilə alını döyəcləməyə başladı, sanki o öz kəlləsini əzib partlatmaq istəyirdi.

Bu aralıq Qlenarvan fərqədən çıxıb keşikdə durmuş Mülredi və Vilsonun yanına gəldi. Qara, qalın buludlar yerin üzərinə sorilmişdi. Bu, cidarlanmış təbiətdə ən balaca bir səs belə lap uzaqlarda eşidilirdi. Lakin ətrafda ölü bir sükut hökm sürürdü. Görünür, quldur dəstəsi getmişdi. Bu sirt ağacların aşağı budaqlarında tələsiz uçan quşların hərəkətləri ilə də təsdiq olunurdu: yaxında adam gizlənmiş olsaydı, quşlar özlərini başqa cür aparardılar.

– Sizin keşikdə durduğunuz müddətdə nə baş vermişdir? – deyə Qlenarvan matroslardan soruşdu.

– Biz şübhəli heç bir şey görməmişik. – deyə Vilson cavab verdi. – Görünür, katorqaçılar yaxınlıqda deyildirlər.

– Yəqin, hələ bütün dəstə toplaşmadığından bizə basqın etməyə cürətləri çatmır, – deyə Mülredi əlavə etdi. – Bəlkə də Ben Coys, Alp

dağlarının ətəklərində dolaşan yeni caniləri öz dəstəsinə cəlb etməyi qərara almışdır.

– Ola bilər, Mülredi, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Alçaqlar həmişə qorxaq olurlar. Onlar isə bizim yaxşı silahlanmış olduğumuzu bilirlər. Lakin, yenidən hücumla keçmək üçün bəlkə də onlar gecənin düşməsinə gözləyirlər? Günəş batdıqdan sonra sayıqlığı ikiqat artırmaq lazımdır. Ah, bircə bataqlıqdan çıxsa bilsəydik!.. Lakin heyhat ki, çayın suyunun qalxması bizi yubandırır! Bir sal üçün mən nədən keçməzdim, onunla çayın o tayına keçə bilərdik.

– Bəs nə üçün bizə sal qayıрмаğı əmr etmirsiniz? – deyə Vilson soruşdu. – Burada da ağac boldur.

– Yox, Vilson, heç bir şey çıxmaz. Snou sakit bir çay deyildir, iti axan çaydır.

Bu anda Con Manqls, coğrafiyaşünas və mayor Qlenarvana yaxınlaşdılar. Onlar bu dəmdə Snou çayının sahilindən qayırdılar. Çayın səthi bir gecədə bir fut daha qalxmışdı və elə iti axırdı ki, tələsik qayrılmış bir sal ilə sağ-salamat o taya keçmək haqqında düşünməyə belə dəyməzdi. Con Manqls:

– Bu saat o taya keçmək mümkün deyildir, – dedi. – Bununla belə boş oturmaq da yaramaz. Ayrtonun xəyanəti ifşa olunmamışdan əvvəl qərara aldığımız şeyi indi yubanmadan yerinə yetirməliyik.

– Con, siz nədən danışırsınız? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Mən gömiyə möhtac olduğumuzdan danışırım və Tufold limanına gedə bilmiriksə, bunu tezliklə Melburna xəbər verməliyik. Bizim bircə atımız qalmışdır. Ser, siz o atı mənə verin, Melburna gedim.

– Yox, Con, bu təhlükəli bir işdir, – deyə Qlenarvan etiraz etdi. – Vəhşi bir ölkə ilə iki yüz mil uzaqlıqda bir yolu qət etməyin çətin bir vəzifə olması bir kənara dursun. Ayrtonun quldur dəstəsi, yəqin ki, bizim bu təşəbbüsümüzmə mane olmaq üçün bütün cığırların keşiyində durmuşdur.

– Mən özüm də belə düşünürəm, ser. Ancaq burada qalmaq mənasızdır. Ayrton “Duncan”dakı yoldaşlarımızı yeddi gündə Snou çayının sahilinə gotirməyi üzərinə götürmüşdü. Mən isə bu işi altı gündə yerinə yetirməyi öhdəmə götürürəm. Beləliklə, ancaq sizin razılığınız qalır.

– Qlenarvan sözünü deməmişdən əvvəl mən bir qeyd etməliyəm, – deyə Paqanel söhbətə qarışdı. – Melburna getmək lazımdır, ancaq

Con Manqls getməməlidir. O, “Duncan”ın kapitani olduğu üçün həyatını təhlükəyə atmağa haqlı deyildir. Onun yerinə mən gedərəm.

Mayor:

– Bu doğrudur, Paqanel, – dedi. – Ancaq nə üçün siz getməlisiniz?

– Bəs biz burada nəciyik? – deyə Vilson və Mülredi səsləndilər.

– Yoxsa siz at belində iki yüz mil yol getmək fikrinin mənə qorxu da biləcəyini zənn edirsiniz? – deyə mayor soruşdu.

Qlenarvan dedi:

– Yaxşı, dostlarım, bir halda ki, siz Melburna getməyin zəruri olduğunu qət etmisiniz, qoy püşk ataq, kimin gedəcəyi məlum olsun. Paqanel, adlarımızı yazın.

– Ancaq sizin adımız yazılmayacaqdır, ser! – deyə Con Manqls səsləndi.

– Nə üçün? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Birincisi, siz qadınınızı tərk edə bilməzsiniz, ikincisi, yaranız hələ sağalmamışdır.

– Qlenarvan, dəstəni tərk etməyə sizin haqqınız yoxdur, – deyə Paqanel təsdiq etdi.

– Doğrudur, Eduard, – deyə mayor əlavə etdi, – sizin yeriniz buradır.

– Mən sizinlə razı deyiləm, dostlar! Bu, əyləndirici səfər deyildir. Melburna gedən adam böyük təhlükə qarşısında olacağından mən öz yerimi heç kəsə güzəştə getməərəm. Mənim də adımlı yazın, qoy püşk həll etsin.

Onun tələbinə tabe olmaq lazım gəldi. Hamı ilə birlikdə Qlenarvanın da adını yazdılar! Kağızları bir yerə yığdılar və birinci olaraq Mülredinin adı çıxdı. Qoçaq matros hətta sevincdən atılıb-düşdü. O:

– Mən hazırım, ser! – dedi.

Qlenarvan onun əlini bərk-bərk sıxdı. Bundan sonra Con Manqls və mayoru keşikçi qoyaraq furqona qayıtdı.

Elən, qəbul olunmuş qərarı bildikdə onu bəyəndi. Onun Mülrediyə müraciətlə dediyi sözlər qoçaq matrosun qəlbinin dərinliyinə qədər işlədi. Etiraf etmək lazımdır ki, təsadüf doğrudan da uğurlu qasid seçmişdi. Mülredi qoçaq, qüvvətli, ağıllı, zirək və yorulmaz bir adam idi. O, axşam səkkizdə yola düşməli idi. Bu zaman artıq qaranlıq düşmüşdü. Vilsonun ağılına yonca şəkilli xain nalı, ölənlərdən birinin dırnağından çıxarılmış nalla əvəz etmək kimi gözəl bir fikir gəldi.

Beləliklə, katorqaçılar nə Mülredinin izini tanıya bilər, nə də atları olmadığından onun dalınca gələ bilərdilər.

Vilson atı nallamaqla məşğul ikən, Qlenarvan, Tom Austinə yazılacaq əmri düşündü. Paqaneldən onun dediklərini məktuba yazmağı xahiş etdi, çünki yaralı əli qələm tutmağa ona imkan vermirdi. Hansı bir fikrə işə dalmış alim ətrafda baş verən heç bir şeyi duymurdu. Demək lazımdır ki, Paqanel bu günün bütün pis hadisələrini artıq unutmuşdu və onun fikirləri tamamilə bədbəxt sonədi yenidən təhlil etməklə məşğul idi. O, sonədin məzmununu hər cür təkrar edərək ondan yeni məna çıxarmağa çalışırdı.

Buna görə də o, Qlenarvanın xahişinin birdən-birə anlamadı və o da öz xahişini təkrar etməli oldu.

Alim, nəhayət:

– Aha, aha... Mən hazırım, – deyə cavab verdi.

Sonra o, qeyd kitabçasını cəld əlində əzişdirdi. Bir vərəq ağ kağız çıxaraq karandaş götürdü və yazmağa hazırlaşdı.

Qlenarvan diktə etməyə başladı:

– “Tom Austinə təcili olaraq denizə çıxıb “Dunkan”ı...”

Paqanel bu sözləri yazırken, təsadüfi olaraq, “Avstraliya və Yeni Zelandiya” qəzetinin yerə düşmüş nömrəsinə baxdı. Qəzet elə bükülmüşdü ki, yalnız “Zelandiya” sözü görünürdü. Paqanelin karandaşı havada qaldı və alim sanki Qlenarvanı, məktubu, ətrafdakıları yadından çıxardı.

– Nə var, Paqanel? – deyə Qlenarvan səbirsizliklə soruşdu.

– Ah, – deyə coğrafiyaşünas qışqırdı.

– Sizə nə oldu? – deyə mayor soruşdu.

– Heç nə, heç nə, deyə alim cavab verdi və – Zeland... Land... landiya, landiya! – deyə pıçıldadı.

O, yerindən sıçrayıb qəzeti qapdı, söz axınının qarşısını güclə saxlayaraq onu bükdü.

Elen, Meri, Robert, Olbinet və Qlenarvan dərin bir heyətlə alimə baxaraq onun həyəcanının səbəbini anlama bilmirdilər.

Sanki gözlənilmədən Paqanelin ağlı başından çıxmışdı. Ancaq onun həyəcanı tezliklə keçdi, onun gözlərində parlayan sevinc söndü. O, təkrar yerinə əyləşərək sakit bir səsle dedi:

– Qlenarvan, davam edin, mən yazmağa hazırım.

Qlenarvan yenidən diktə etməyə başladı:

– “...Dunkan”ı Avstraliyanın şərq sahilinə...”

– Avstraliyanın? – deyə, Paqanel soruşdu və öz-özünə cavab verərək: – Əlbəttə, Avstraliyanın!

“...otuz yeddinci en dərəcəsinə gətirməyi əmr edirəm”, – deyə Qlenarvan davam etdi.

Paqanel məktubu yazıb qurtararaq onu imzalamağa verdi. Qlenarvan yarasının ağrısından üz-gözüünü qırıqdıraraq birtəhər imza etdi. Paqanel məktubu büküb paketə qoyaraq bağladı və həyəcanından titrəyən əli ilə ünvanı yazdı:

“Dunkan” gəmisinin kapitan müavini

TOM AUSTİNƏ

Melburn

Bundan sonra o, qollarını oynada-oynada və:

– Landiya! Zelandiya! – deyərək furqondan çıxıb qaçdı.

XXI FƏSİL

DÖRD DƏHŞƏTLİ GÜN

ünün axırına qədər bir hadisə baş vermədi. Mülredi yola hazırlanıb qurtardı. Bu gözəl adam öz sədaqətini Qlenarvana göstərmək imkanına sevinirdi.

Paqanel yenə sakitləşdi. Doğrudur, onun görünüşündən nə haqqında işə ara vermədən düşündüyünü anlamaq olardı, ancaq Paqanel öz fikrini gizləməyi qət etmişdi. Belə hərəkət etmək üçün onun ciddi əsasları olduğunu güman etmək lazımdır, çünki mayor onun dodaqaltı öz-özünə:

– Yox, yox! Fərqi yoxdur, onlar mənə inanmayacaqlar! Bir də bu bir nəticə verməz! Çox gecdir! – deyə müriddandığını eşitmişdi.

Paqanel özünə qələbə çalmış bir adam kimi başını silkələyərək Mülrediyə, hansı yolla getməli olduğunu izah etdi. O, Melburna qədər olan yolu xəritədə göstərdi və matrosun bunu möhkəm mənimsədiyinə əmin olmayınca onu öz yanından buraxmadı. Düzəndəki bütün cırıqlar Lüknou yoluna çıxırdı. Bu yol cənuba, dəniz sahilinə doğru

gedib birdən-birə Melburna dönürdü. Paqanel, Mülredidən heç vaxt Lüknou yolundan çıxmamağı və tanış olmayan izsiz yerlərlə kəsmə getməyə can atmamağı tələb edirdi. Beləliklə, bu yoldan sadə bir şey yox idi və Mülredi aza bilməzdi.

Qasid yalnız bilavasitə düşərgəyə yaxın olan yerlərdə təhlükəyə uğraya bilərdi. Yəqin ki, Ayrtounun quldur dəstəsi bütün cığırları kəsmişdi. Lakin bu yeri sağ-salamat keçdikdən sonra Mülredi artıq heç şeydən ehtiyat etməyə bilərdi.

Saat altıda səyyahlar nahar etdilər. Yenə bərk yağış yağırdı. Çadır axdığından hamı təhlükəsiz olan furqonda yerləşdi. Gil furqonu bərk-bərk tutub yerində saxlamışdı. Furqon indi balaca qalaya oxşayırdı. Cəbbəxana yeddi karabin tüfəngdən və yeddi tapançadan ibarətdi. Beləliklə, süni qala, hətta uzun sürən bir mühasirəyə davam gətirə bilərdi, çünki həm barıt, həm güllə, həm də ərzaq ehtiyatı bol idi. Bu aralıq "Dunkan" ən çoxu altı günə Tufold limanına gələ bilərdi və daha bir gün sonra "Dunkan"ın dənizçiləri Snou çayının o tayında olmalı idilər. Hətta səyyahlar coşqun çayı birdən keçə bilməsəydilər də fərqi yoxdur. Ben Coysun quldur dəstəsi bu qüvvətin qarşısında geri çəkilməli idi. Ancaq bütün bunlar üçün Mülredinin öz təhlükəli səfərini müvəffəqiyyətlə başa çatdırması lazım idi.

Axşam saat səkkizdə artıq zil qaranlıq çökmüşdü və göz-gözü görmürdü. Yola düşmək vaxtı çatmışdı. Vilson atı gətirdi. Atın ayaqlarının səsi eşidilməsən deyə, Mülredi onun dırnaqlarına əski sərimişdi. Heyvan yorğun görünürdü. Halbuki, bütün dəstənin müqəddəratı onun ayaqlarının möhkəmliyindən asılı idi. Mayor quldurlardan uzaq bir yerə çatan kimi, atı qorumağı Mülrediyə məsləhət gördü. Hər cür macəra ilə üzleşməkdənsə, bir gün gecikmək daha yaxşıdır.

Con Manqls, böyük bir diqqətlə doldurduğu tapançanı dənizçiyə verdi. Bu, bacarıqlı öldə təhlükəli bir silah idi: onun altı atəşi nə qədər basqıncı olursa-olsun, yolu təmizləyə bilərdi.

Mülredi yəhərə sıçradı. Qlenarvan ona:

– Bu məktubu Tom Austinə verin, – dedi. – Qoy o, bir dəqiqə də gecikmədən "Dunkan"ı Tufold limanına gətirsin və bizi orada tapmasa, özü bizim qabağımıza çıxsın. İndisə, dostum, yola! Uğurlar olsun!

Qlenarvan və bütün səyyahlar növbə ilə matrosun əlini bərk-bərk sıxdılar. Belə tufanlı bir gecədə yola düşmək zərurətini, hər bir ağac arxasında, hər bir cığır döngəsində ölümün gizləndiyini düşündükdə,

Mülredidən qorxaq olan adamın ürəyi lərzəyə düşərdi. Lakin Mülredi tamamilə sakit idi. O sadəcə:

– Salamət qalın, – deyib qaranlıqda əriyən bir kölgə kimi səssizcə yox oldu.

Bu dəqiqədə tufan ikiqat qüvvətlə şiddətləndi. Evkalipt ağaclarının quru budaqları qaranlıqda skelet sümükləri kimi bir-birlərinə dəyib şaqqıldayırdı. Küləyin sındırdığı budaqların şaqqıltısı və yerə tökülən sınıq budaqların səsi eşidilirdi. İndiyə qədər möhkəm dayanmış bir çox nəhəng ağac doğrudan da qüvvətlə əsən küləkdən yerə sərilmişdi. Tufan elə bir qüvvətlə qopmuşdu ki, ağacların şaqqıltısını da, coşmuş çayın uğultusunu da boğurdu. Şərqə doğru üzən buludlar lap alçaqdan keçirdi və ağacların təpəsinə toxunaraq parçalanırdı, qatı zülmət bu gecəni daha da dəhşətli edirdi.

Mülredi getdikdən sonra bütün səyyahlar furqonda yerləşdilər. Elen, Meri Qrant, Qlenarvan furqonun qadınlara məxsus qapalı hissəsində oturdular. Furqonun yük hissəsində isə Paqanel, Olbinet, Robert, Vilson oturmuşdular. Mayor və Con Manqls bayırda keşik çəkirdilər – bu, zəruri ehtiyat tədbiri idi, çünki dəqiqədəqiqə katorqaçıların basqımını gözləmək olardı.

İki sadıq keşikçi düşərgəni sayıqlıqla mühafizə edir, külək və soyuq yağışın amansızlığına filosoflara məxsus bir səbirlə dözürdülər. Tufanın səsinə, küləyin uğultusundan, budaqların şaqqıltısından, yerə yıxılan ağacların gurultusundan və quduz çayın nərəsindən başqa bir şey eşitmək mümkün olmadığı üçün, onlar nəzərlərilə təhlükənin gizləndiyi zülməti dəlmək istəyirdilər.

Bununla belə bu qarışıq səslər içərisində qısa sükut anları da olurdu. Külək qısa bir müddətə susur, sanki qüvvəsini toplayırdı, yalnız çay dayanmadan uğuldayaraq böyük dalğalarını ölü gitrə ağaclarının əmələ gətirdiyi çəpərə çırırdı. Bu cür anlarda sükut sanki daha da dərinləşirdi.

Belə anlardan birində keşikçilər kəskin fit səsi eşitdilər.

Con Manqls cəld mayora yaxınlaşdı:

– Eşitdinizmi? – deyər soruşdu.

– Eşitdim, – deyər mayor cavab verdi. – Bu adamdır, yoxsa heyvan?

Kapitan:

– Adamdır – dedi.

Onlar yenə də diqqətlə qulaq asmağa başladılar. Anlaşılmaz fit səsi yenə eşidildi və tufəng atəşini andıran boğuş bir səs ona cavab verdi. Bu anda tufan yeni bir qəzəblə coşdu.

Mak-Nabs və Con Manqls yenidən fərqlənən tərəfə qayıtdılar. Meşin pərdə açıldı və Qlenarvan bayıra çıxdı. Qlenarvan da onlar kimi məşum fit və tufəng atəşinə oxşayan səs eşitmişdi.

– İt səsi haradan gəldi? – deyə o soruşdu.

Con Manqls barmağı ilə Mülredinin gətirmiş olduğu istiqaməti göstərərək:

– Oradan, – deyə cavab verdi.

– Uzaqdanmı eşidildi?

– Təqribən üç mil uzaqdan, – deyə mayor cavab verdi.

Qlenarvan karabin tufəngini çiyinə salaraq:

– Gedək, – dedi.

– Gətməyə, bu tələdir, – deyə mayor cavab verdi. – Bizi fərqləndirən ayırmaq istəyirlər.

– Bəs yaramazlar Mülredini öldürmüş olsalar? – deyə Qlenarvan səsləndi.

Qlenarvanı belə tədbirsiz hərəkətdən daşındırmağı qəti qərara almış mayor:

– Biz bunu sabah bilərik, – deyə soyuq bir cavab verdi.

Qlenarvan dedi:

– Yox, mən bunu indi bilməliyəm! Siz qalın, mən isə kəşfiyyətə gedəcəyəm.

Con dedi:

– Sizin düşərgəni tərk etməyə ixtiyarınız yoxdur. Ser, mən gedəcəyəm.

– Heç bir vaxt! – deyə mayor qızgın etiraz etdi. – Yoxsa siz istəyirsiniz bizi tək-tək öldürsünlər. Qüvvəmizi pərakəndə edib, yaramazların ixtiyarınamı keçmək istəyirsiniz? Əgər onlar Mülredini öldürmüşlərsə, – bu bədbəxtlikdir, ancaq katorqaçılara ikinci bir qurban vermək üçün bu əsas deyildir! Mülredini təsadüf seçmişdir; əgər onun yerinə püşk mənə düşsəydi, mən heç kimdən kömək gözləməzdim və istəməzdim.

Mayor Qlenarvanı və Con Manqlsı saxlamaqda şübhəsiz ki, haqlı idi. Belə qaranlıq bir gecədə birbaşa katorqaçıların zağasına gedən yolda Mülredini axtarmaq tamamilə ağılsızlıq olardı. Qlenarvanın balaca

dəstəsi öz döyüşçülərinin həyatını belə düşüncəsiz olaraq təhlükəyə atmamalı idi.

Bununla belə Qlenarvan mayorun dəlillərinin düzgün olduğunu etiraf etmək istəmirdi. O, həyəcanlı halda fərqlənən ətrafını dolanaraq hər bir səsə qulaq asır və nəzərləri ilə məşum qaranlıq dəlmək istəyirdi. Bəlkə də Mülredi xain bir güllə ilə ölmüş, yaxud yaralıdır və uğrunda qurban getdiyi adamları əbəs yerə çağıraraq kömək gözləyir, – deyə fikirləşdikdə Qlenarvan əzici bir əzab çəkirdi.

Mak-Nabsın Qlenarvanı saxlamaq ümidi kəsildi və onun təkbaşına Ben Coysun quldur dəstəsinin zərbələrinə doğru atılmasından qorxdı. O:

– Eduard, sakit olun, – dedi. – Mənə qulaq asın! Eleni, Meri Qranti və bütün burada qalanları düşünün. Siz hara getmək istəyirsiniz? Bu qatı zülmətdə siz Mülredini necə tapacaqsınız? Biz isə hətta onun hansı cığırla getdiyini də bilmirik!

Bu dəqiqədə yaxında inilti bir qışqırıq səsi eşidildi.

– Qulaq verin! – deyə Qlenarvan səsləndi.

Bunu deyərək o, Mak-Nabsı itələyib qətiyyətlə məşəyə cumdu. Fərqləndirən üç yüz addım uzaqlaşdıqda, yenə:

– Kömək edin! Kömək edin! – deyən səs eşidildi.

Bu səsde ağrı və ümitsizlik eşidilirdi.

İndi artıq Con Manqls və mayor da tərəddüd etmədən irəli cumdular.

Qısa bir axtarışdan sonra onlar cığırla sürünən bir adam gördülər, o hər dəfə hərəkət etdikdə inildəyirdi.

Bu adam Mülredi idi. O, yaralı idi. Con Manqls və mayor onu yerdən qaldırırdıqda əllərinin qandan isləndiyini hiss etdilər.

Yağış zəifləməyən bir qüvvə ilə yağırdı, külək əvvəlki qəzəblə vıyıldaırdı.

Con Manqls, mayor və Qlenarvan coşmuş təbiətin ahəngi altında şüurunun itirmiş yoldaşlarını fərqlənənə gətirdilər.

Paqanel, Vilson, Robert və Olbinet fərqləndirən bayıra çıxdılar. Eleni isə öz çarpayısını yazıq Mülrediyə verdi.

Mak-Nabs onun yarasını bağladı. O, hələlik yaralının vəziyyəti haqqında bir söz deyə bilmirdi. Yaralı çoxlu qan itirmişdi. Mülredinin benizinin saralması və huşunu itirməsi onun ciddi yaralandığını göstərirdi. Mayor sərini su ilə yaramı üzəndi yudu, yaraya piltə qoyub tənziyə sarıdı. Beləliklə, qanın axmasını saxlamaq mümkün oldu. Mülredini

güllə dəyməmiş böyrü üstə çevirib başının altına və böyrünə yastıq qoydular. Elen ona su verdi.

On beş dəqiqədən sonra hərəkətsiz uzanmış yaralı əlini tərpətdi və gözlərini açdı. Onun dodaqları tərpənib nə isə demək istədi. Mayor qulağını lap onun dodaqlarına apararaq, Mülredinin:

– Məktub... məktub... Ben Coys... – deyə təkrar etdiyini eşitdi.

Mayor bu sözləri ucadan təkrar edib yol yoldaşlarına baxdı. Matros bununla nə demək istəyirdi? Ben Coysun ona hücum etməsi aydın idi. Ancaq o, nə üçün hücum etmişdi? Məgər onun yeganə məqsədi Qlenarvanın dəstəsinə kömək göndərə bilən “Dunkan”la əlaqəyə girməyə mane olmaqdan ibarət deyildimi? Yaxud...

Qlenarvan cəld Mülredinin ciblərini yoxladı. Tom Austinə yazılmış məktub yox idi!

Gecə heyəcanlı keçdi. Səyyahlar bütün gecəni Mülredinin öləcəyindən qorxdular. O, bərk qızdırmışdı. Elen və Meri Qrant ayrılmadan onun yatağının yanında keşik çəkirdilər. İndiyə qədər heç bir şəfqət bacısı xəstənin qayğısına bu qədər söylə qalmamışdı.

Sübh açıldı. Yağış dayanmışdısa da, qara buludlar hələ də göydə üzürdü. Ağacların qopmuş budaqlarla örtülü olan gilli torpaq islanmışdı. Furqona çıxmaq daha da çətinləşmişdi.

Con Manqls, Paqanel və Qlenarvan ilk işıq şüalarından istifadə edərək furqonun ətrafını yoxlamağa getdilər. Onlar hələ də Mülredinin qanının izi qalmış cığırda gedirdilər. Yaxında Ben Coysun və onun quldur dəstəsinin olduğunu göstərən heç bir əlamət görmədiklərindən, katorqaçıların Mülrediyə basıq etdikləri yerə qədər getdilər. Burada yerə iki cəsəd sərilmişdi. Bunlar Mülredinin öldürdüyü quldurların meyitləri idi. Səyyahlar bunlardan birinin blek-poyntlu dəmirçi olduğunu tanıdılar, onun ölü sifəti insanı dəhşətə gətirirdi.

Qlenarvan uzağa getməməyi təklif etdi. Furqonu uzun müddətə başsız qoymaq olmazdı. Kəşfiyyatçılar ağır düşüncələrə dalaraq məhz bir halda düşərgəyə qayıtdılar. Vəziyyət doğrudan da ağır idi. Qlenarvan:

– Melburna ikinci qasid göndərmək haqqında düşünməyə dəyməz, – dedi.

– Bununla belə qasid göndərmək lazımdır, ser, – deyə Con Manqls etiraz etdi. – Mülredinin müvəffəqiyyətsizliyə uğradığı yerdə mən müvəffəqiyyət qazanmağa çalışaram.

– Yox, Con. Siz getməyəcəksiniz. Siz, bizim bir dənə də atımız qalmadığını unudursunuz.

Doğrudan da, Mülredinin, “yoluxma xəstəliyindən” yaxa qurtarmış yeganə atı yox olmuşdu. Sahibini itirdikdən sonra, at ya düzəngahda azmışdı, ya da quldurların əlinə keçmişdi.

– Nə olursa-olsun biz ayrılmamalıyıq. Nə qədər vaxt sərf etməli olsaq da, Snou çayının suyu azalınca qədər burada gözləməliyik. Su azaldıqdan sonra biz çayın o tayma keçərik, bir qədər yol getdikdən sonra Tufold limanına çatıb oradan “Dunkan”a bizim dalımızca gəlmək üçün əmr göndəririk.

Paqanel:

– Nə etməli, başqa çarə yoxdur, – dedi.

– Demək, dostlarım, qət edildi! Biz öz qüvvəmizi parçalamayacağıq. Quldurların azgınlıq etdiyi düzəngahla bir adamın piyada gətməsi çox təhlükəli bir işdir.

Melburna qasid göndərmək təşəbbüsündən vaz keçməyi təklif etdikdə, Qlenarvan iqiqat haqlı idi. Dəstə Yeni Cənubi Uellsdə birinci sərhəd şəhəri olan Deleyt şəhərindən cəmi otuz beş mil uzaqda idi. Orada Tufold limanına getmək üçün vəsait tapmaq, bundan başqa “Dunkan”ın yola çıxması üçün teleqrafla Melburna göndərmək olardı.

Bu ağıllı, ancaq təəssüf ki, gec görülmüş bir tədbir idi. Qlenarvan, Mülredini Lüknou yolu ilə göndərməsəydi, matrosun yaralanması bir yana dursun, dəstə bu qədər bəlaya düşər olmazdı.

Kəşfiyyatçılar düşərgəyə qayıtdıqda, yoldaşlarının az qüssəli olduqlarını gördülər. Sanki onlarda yenidən ümid doğmuşdu. Robert Qlenarvanı qarşılayaraq:

– Halı yaxşıdır, halı yaxşıdır! – deyə qışqırdı.

– Mülredininmi?

Elen:

– Bəli, Eduard, – dedi. – Təhlükəli dövr keçmişdir. Mayor deyir ki, tezliklə sağalmağa başlayacaqdır.

– Mak-Nabs haradadır? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Xəstənin yanında. Mülredi ona nə isə demək istəyirdi. Onu narahat etmək lazım deyil.

Doğrudan da, xəstə özünə gəlmişdi. Qızdırması azalmışdı. Özünə gələn kimi Qlenarvanı yanına çağırmışdı. Onun burada olmadığını bildikdə, mayorun gəlməsini tələb etmişdi. Mak-Nabs yaralının çox zəif

olduğunu görərək danışmağı ona qadağan etmək istəmişdisə də, Mülredi elə qızgınlıqla etiraz etmişdi ki, mayor ona qulaq asmalı olmuşdu.

Qlenarvan gəldikdə, onlar artıq bir neçə dəqiqə idi ki, söhbət edirdilər. Yalnız mayorun Qlenarvana məlumat verməsini gözləmək lazımdı.

Çox çəkmədən furqonun meşin pərdəsi aralandı və mayor bayıra çıxdı. O, çadırın yanındakı gitro ağacının altında oturmuş yoldaşlarına yaxınlaşdı. Onun adətən sakit olan üzündə indi ağır düşüncə görünürdü. O, kəderli bir surətdə Elen və Meriyə baxdı.

Qlenarvan ondan sorğu-sual etməyə başladı, o belə cavab verdi.

– Mülredi düşərgəni tərk etdikdən sonra, Paqanelin ona göstərdiyi cıdırğa getmişdir. O, qaranlıq gecəyə və pis havaya baxmayaraq atını sürətlə çapırmış. Onun hesabına görə, iki mil getməyibmiş ki, bir neçə adam – deyərsən, beş nəfər birdən – onun yolunu kəşmişdir. Atı şahə qalxmışdır. Mülredi tapançasını çıxarıb atəş açmağa başlamışdır. Ona elə gəlmişdir ki, basqın edənlərdən ikisi yerə sərilməmişdir. Güllənin işığında Ben Coysu tanıyırdısa da tapançasını axıra qədər boşalda bilməmişdir. Böyründən deyən qüvvətli bir zərbə onu yəhərin üstündən yerə salmışdır. Canilər onu ölmüş hesab etmişlərsə də, o, şüurunu itirməmişdir. Mülredi, quldurların onun ciblərini gözdiklərini hiss etmiş və katorqaçılardan birinin: “Məktub budur” – deyən səsini eşitmişdir, “Bura ver, indi daha “Dunkan” bizim əlimizdədir” – deyə Ben Coys ona cavab vermişdir.

Mak-Nabsın söhbətinin bu yerində Qlenarvan özünü saxlaya bilməyib, qışqırdı.

Mak-Nabs davam etdi:

– Ben Coys: “İndi isə atı tutun! – demişdi. – Dörd gündən sonra mən “Dunkan”da, daha iki gündən sonra isə Tufold limanında olacağam. Görüş yeri oradır. Qlenarvanın dəstəsi Snou bataqlıqlarında hələ çox çapalayacaqdır. Kemplir körpüsü ilə çaydan keçib okeana gəlməyə tələsin. Buraya çatdıqda gəminin gəlməsini gözləyin, sizi gəmiyə çıxarmaq üçün mən üsul taparam. “Dunkan” kimi gözəl bir gəmiyə sahib olduqdan sonra biz Hind okeanının əsl sahibləri olarıq!” – “Ben Coysa ura! Dəfələrlə ura!” – deyə katorqaçılar qışqırılmışlar. Onlardan biri Mülredinin atını tutub gətirmişdir və Ben Coys onu minərək Lunou yolu ilə çapmışdır, onun quldur dəstəsi isə cənub-şərqə, Snou çayına doğru etmişdir. Ağır yaralanmasına baxmayaraq Mülredi hər-

dən bir bizi çağıra-çağıra furqondan üç yüz addım uzaqda, biz ona rast gələne qədər düşərgəyə doğru sürünmüşdür. Mülredinin başına gələn qəziyyə bundan ibarətdir, – deyə Mak-Nabs sözünü qurtardı. – İndi siz, onun nə üçün mənimlə danışmağa inad etdiyini anlayırsınız!

Mülredinin sözləri Qlenarvanı və onun yol yoldaşlarını dəhşətə saldı.

– Dəniz quldurları! Dəniz quldurları! – deyə Qlenarvan səsləndi. – Onlar gəminin xidmətçilərini qırıb çatacaqlar! “Dunkan”ı ələ keçirəcəklər!

Mayor:

– Elədir, – dedi, – Ben Coysun dəstəsi “Dunkan”ın xidmətçilərini birdən-birə yaxalayacaq və o zaman...

– Belə olduqda, biz necə olursa-olsun Tufold limanına bu alçaqlardan tez çatmalıyıq!

– Ancaq Snou çayını necə keçməli? – deyə Vilson soruşdu.

– Katorqaçıların keçdiyi yerdən, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Onlar Kemplir körpüsündən keçmişlər, demək biz də o körpüdən keçərik.

– Bəs Mülredi necə olsun? – deyə Elen soruşdu.

– Biz onu xərəkədə apararıq! Mən katorqaçılara gəminin bütün xidmətçilərini öldürməyə imkan verə bilmərəm ki!

Kemplir körpüsündən Snou çayını keçmək olardı, ancaq bu təhlükəli idi. Katorqaçılar körpüdə gizlənə bilərdilər, yeddi nəfərə qarşı isə onlar ən azı otuz nəfər idilər. Lakin elə dəqiqələr olur ki, geri baxmadan və təhlükəni düşünmədən irəli getmək lazım gəlir. Con Manqls:

– Ser, mənə körpüdən keçməzdən əvvəl onu yoxlamaq lazımdır, – dedi. – Biz düşünmədən hərəkət etməklə həyatımızı təhlükəyə salarıq. İcazo verin, mən kəşfiyyətə gedim.

Paqanel:

– Mən də sizinlə gedirəm, Con, – dedi.

Bu təklif qəbul olundu və Con Manqlsla Paqanel dərhal getməyə hazırlaşdılar. Onlar Ben Coysun dediyi körpüyə çatana qədər çayın axını ilə getməyi qərara aldılar. Katorqaçılara rast gəldikdə onlar dərhal geri qayıtmalı idilər.

İgid kəşfiyyətçilər karabin tüfənglərini dolduraraq dostları ilə salamatlaşıb çox çəkmədən çayın sahilindəki qalın cəngəllikdə gözden itdilər.

Qalan səyyahlar bütün günü onları səbirsizliklə gözləyirdilər. Axşam olduquna baxmayaraq, onlar hələ də qayıtmamışdılar. Səbirsizlik təlaşa çevrildi. Nəhayət, saat on birə yaxın kəşfiyyatçılar qayıtdılar.

Paqanel və Con Manqls yorğunluqdan əldən düşmüşdülər – onlar on mildən artıq yol gedib gəlmişdilər. Qlenarvan onları qarşılayaraq:

– Körpü necədir? – deyə qışqırdı.

– Bəli, bu lianalardan hörülmüş bir körpüdür, – deyə Con Manqls cavab verdi. – Katorqaçılar körpüdən keçmişlər, ancaq...

Qlenarvan yeni bir bəla baş verdiyini qabaqcadan hiss edərək:

– Ancaq?.. – deyə təkrar etdi.

– Ancaq onlar körpüdən keçdikdən sonra onu yandırmışlar, – deyə Paqanel cavab verdi.

XXII FƏSİL

EDEN

uhdan düşmək vaxtı deyildi. İş görmək lazım idi. Kempipir körpüsü artıq yox idi. Snou çayından keçmək üçün başqa bir üsul tapmaq lazımdı, ancaq nə cür olsursa-olsun Tufold limanına katorqaçıların quldur dəstəsindən əvvəl çatmaq lazımdı. Buna görə də ertəsi gün, yanvarın 16-da dan yeri sökülər-sökülməz Con Manqls və Qlenarvan çaydan necə keçməyi yerindəcə qət etmək üçün, yubanmadan çayın sahilinə getdilər.

Yağışdan suyu daha da çoxalmış çay coşmaqda davam edərək, böyük bulanıq dalğalarla sahilə çarpırdı. Çaydan keçmək haqqında düşünməyə belə dəyməzdi. Bu, nağd ölümə getmək demək idi.

Qlenarvan əlləri döşündə çarpazlanmış və başı köksünə dikilmiş halda sahilə hərəkətsiz dayanmışdı.

– İstəyirsiniz, mən üzə-üzə çayın o tayına keçim? – deyə Con Manqls təklif etdi.

Qlenarvan igid oğlamı saxlayaraq:

– Yox, Con, – deyə cavab verdi. – Gözləyək görək.

Bundan sonra onlar düşərgəyə qayıtdılar. Bütün gün qüssəli bir intizar içərisində keçdi. Qlenarvan azı on dəfə çayın sahilinə gedib çayı o taya keçmək vasitələri üzərində başını sındırmışdı. Ancaq nahaq idi. Çay əvəzində buradan qaynar lava axsaydı, onu keçmək bəlkə daha asan olardı.

Elen bu aralıq mayorun göstərişlərinə itaət edərək ayrılmadan Mülredinin keşiyini çəkir, ona böyük qayğı göstərirdi. Matros necə bir sürətlə cana gəldiyini hiss edirdi. Mak-Nabs, güllənin xətərli yerdən dəymədiyinə və xəstənin yalnız çoxlu qan axmasından zəif düşdüynə əmin idi. Ancaq indi yaradan axan qan dayandırıldıqda və yara sarmıdığında, Mülredinin tamamilə sağalması yalnız vaxtdan asılı idi.

Elen yaralının furqonda ona məxsus olan hissədə qalmasına israr etdi. Mülredi bu hörmətdən xəcalet çəkirdi. Yarasının, dəstəni yubandıra biləcəyi onu hər şeydən çox təlaşa salırdı. Snou çayından keçmək mümkün olarsa, onu düşərdə Vilsonun himayəsində qoyacaqlarını və dəstənin onsuz yola düşəcəyini ona bildirməli oldular.

Bədbəxtlikdən nə o gün, nə də ertəsi gün çaydan keçmək mümkün oldu. Dəstənin yubanması Qlenarvanı məyus etmişdi. Elen və mayor Mak-Nabs əbəs yerə onu sakitləşdirməyə çalışır və səbirli olmaq üçün dilə tuturdular. Ancaq belə bir zamanda sakit oturmaq mümkün ola bilərdimi? Bəlkə də elə bu dəqiqə Ben Coys gəmiyə qalxır, “Duncan” lövbər qaldıraraq tam sürətlə Tufold limanına, orada özünü gözləyən fəlakətə və ölümə doğru gedirdi?!

Con Manqls Qlenarvanla birlikdə ağır dəqiqələr keçirirdi. Nə cür olursa-olsun maneəyə qalib gəlmək üçün o, qayıq qayırmaqla məşğul olmağa başladı; enli ağac qabıqlarını sarmaşlaqla bir-birinə tikərək onu kəsilmiş ağac gövdəsinə qoydu. Kövrək və balaca bir qayıq əmələ əldi.

Bununla belə kapitan Manqls və Vilson bu qayığı sınaqdan keçirməkdən qorxmadılar. Yanvarın 18-də qayığı suya buraxdılar. İgidliyin, cəldliyin, qüvvət və məharətin görə biləcəyi hər şey edildi.

Ancaq onlar sahilə uzaqlaşar-uzaqlaşmaz suyun axını qayığı apardı, cəsur dənizçilər öz cəsarətləri üçün az qala həyatlarını qurban verməli olacaqdılar. Kövrək, balaca qayıq tam bir mil məsafədə yayılmış axınla heç on sajen üzmədən bir anda suyun dibinə getdi.

Yanvarın 19 və 20-si də belə yorucu keçdi. Səyyahlar heç bir iş görə bilmədilər. Mayor və Qlenarvan Snou çayının sahilini aşağı-yuxarı beş mil məsafədə yoxladılarsa da, dayaz bir yer tapmadılar. Çayın hər yeri dərin və coşqun idi. Avstraliya alplarının cənub yamacından gələn bütün sular, ancaq bu çaya tökülürdü.

“Duncan”ı xilas etmək ümidindən əl çəkmək lazım gəldi. Ben Coysun getməsindən artıq beş gün keçirdi. Gəmi Tufold limanına gəlməli idi və bəlkə də artıq quldurların əlinə keçmişdi.

Ancaq belə bir vəziyyət uzun sürə bilməzdi. Çayların təsadüfi daşqını, adətən sürətlə yatır, özü də daşqın nə qədər qüvvətli olarsa o qədər də sürətlə yatır. Doğrudan da, yanvarın 21-də, səhər Paqanel bir gecədə çayın səthinin bir qədər aşağı endiyini gördü. Öz müşahidələrinin nəticəsini Qlenarvana bildirdi:

– Bundan nə çıxar! – deyə Qlenarvan cavab verdi. – İndi artıq gecdir.

– Daimi olaraq burada qalmağın ağıllı iş deyildir, – deyə mayor etiraz etdi.

Con Manqls:

– Doğrudur, – dedi. – Bəlkə də sabah çayı keçmək mümkün oldu.

– Ancaq bunun mənim bədbəxt gəmi xidmətçilərimə nə xeyri var? – deyə Qlenarvan qışqırdı.

– Mənə qulaq asın, ser, – deyə Con Manqls sözə başladı. Mən Tom Austini tanıyıram. Əlbəttə, sizin ömrünüza itaət edərək, o, ilk imkanda Melburndan çıxmalı idi. Ancaq Ayrton Melburna çatanda “Dunkan”ın yola çıxmağa hazır olduğunu biz haradan bilirik? Bəlkə gəminin təmiri hələ bir-iki gün də tərsanədə qalmağı tələb edəcəkdir?

– Siz haqlısınız, Con, – deyə Qlenarvan cavab verdi, – tezliklə Tufold limanına getmək lazımdır. Biz Deleqeyt şəhərindən cəmi otuz beş mil uzaqdayıq.

– Doğrudur, – deyə Paqanel təsdiq etdi, – biz bu şəhərdə, şübhəsiz, at və araba tapırıq. Kim bilir, bəlkə də bədbəxtliyin qabağını almaq üçün vaxtında Melburna çatmaq bizə müyəssər oldu!

– Yola!.. – deyə Qlenarvan səsləndi.

Con Manqls və Vilson o dəqiqə sal qayımağa başladılar.

Təcrübə göstərmişdi ki, ağac qabığından qayırılmış qayıq çayın qəzəbli axınına davam gətirmir. Buna görə də dənizçilər bir neçə uzun ağac kəşib bir-birinə bağladılar və onlardan kobud, ancaq möhkəm sal qayırdılar. İş çox ləng gedirdi və sal axşama qədər hələ qayrılıb qurtarmamışdı. Ancaq ertəsi gün sal hazır oldu.

Gecə Snou çayının səthi daha da aşağı düşmüşdü. Artıq çay qabaqkı coşğunluqla olmasa da xeyli sürətlə axırdı. Bununla belə Con Manqls çaydan müvəffəqiyyətlə keçəcəklərinə şübhə etmirdi.

Səyyahlar günortaçağı sala ikigünlük yol üçün orzaq ehtiyatı yükləyib qalan bütün ehtiyatı furqon və çadırla birlikdə çayın bu tayında qoydular. Mülredi özünü o qədər yaxşı hiss edirdi ki, səhhətinə zərər qədər zərər vermədən onu xərəklə aparmaq olardı. O, sürətlə sağalırdı.

Gündüz saat birdə hamı, kəndirle sahile bağlanmış salda öz yerini tutdu. Con Manqls salın dalına sükanı əvəz edən bir avar bağlayıb onu Vilsona tapşırırdı. Bu sükanın vasitəsilə salı suyun axınına qarşı sürmək olardı.

Con Manqls özü olində ağac, salın burnunda dayandı. Elen, Meri və Mülredi salın ortasında yerləşdilər. Qlenarvan, mayor, Robert və Paqanel onları əhatə etdilər və lazım gələrsə onlara kömək etməyə hazır oldular.

– Vilson, hər şey hazırımı? – deyə Con Manqls soruşdu.

Matros salın dalındakı avardan tutaraq:

– Hər şey hazırdır, kapitan, – deyə cavab verdi.

– Diqqət! Salı axına qarşı çevir. Yola düşürük!

Con Manqls salın kəndirini açdı və qüvvətli bir təkənla onu sahiləndən itələdi. Sal ilk otuz-qırx sajəni sağ-salamat getdi, lakin çox çəkmədən dalğalar salı öz oxu ətrafında elə fırlatmağa başladı ki, onu nə avarla, nə də ağaclarla saxlamaq mümkün olmadı. Con Manqlsın və Vilsonun bütün söylərinə baxmayaraq sal döndü və avardan istifadə etmək mümkün olmadı.

Vəziyyətlə razılaşmaq lazım gəldi. Fırlanan salın hərəkətini heç şeylə saxlamaq mümkün deyildi. Sal böyük bir sürətlə fırlanma eyni zamanda axınla aşağı gedirdi. Con Manqls dişlərini qıcayaraq coşmuş axına baxırdı.

Bununla belə axın salı, çayın ortasına aparmışdı. İndi sal, səyyahların yola düşdükləri yerdən yarım mil uzaqda idi.

Bura çatdıqda, sal daha fırlanmayıb özünü bir qədər sabit saxladı.

Con Manqls və Vilson yenə də biri avardan, biri ağacdən yapışıb salı çəpino olaraq qarşı sahile yönəldilər. Sal bu hərəkətə tabe olub, sol sahile yaxınlaşmağa başladı. Ancaq torpağa əlli sajəni qalmış Vilsonun avarı birdən-birə iki bölündü. Heç bir şeylə dayandırılmayan sal təkrar axınla üzməyə başladı.

Con Manqls ağacın sınaçağından qorxmayıb salı dayandırmağa çalışırdı. Vilson əllərinin qanamasına baxmayaraq, onun köməyinə gəldi. Çox səydən sonra ikilikdə salın fırlanmasını dayandırmaq və salı sahile yaxınlaşdırmaq onlara müyəssər oldu. Sal sahile elə qüvvətlə döydi ki, dirəkləri bir-birinə bağlanmış kəndir qırıldı və sal parçalandı. Səyyahlar sahilə bitmiş kolların budaqlarından yapışmağa güclə macal tapmışdılar ki, su salı ağızına aldı. Onlar birinci olaraq Mülredini

və qadınları sudan çıxardılar. Hamı xilas oldu, ancaq su salın sınıqları ilə birlikdə ərzağın xeyli hissəsini və mayorun karabin tüfəngindən başqa bütün silahları apardı. Bununla belə çayı keçmək mümkün oldu.

Bu iş ən azı yarım saat vaxt aldı.

Balaca dəstə çayın o biri sahilində, Avstraliyanın izsiz bir düzən-ğahında, yaxın yaşayış yerindən otuz beş mil uzaqda, demək olar ki, tamamilə sursatsız qaldı.

Burada ya bir maldara, yaxud bir müstəmləkəçiye rast gəlmək haqqında düşünməyə belə dəyməzdi, çünki bu yerlərdə insan yaşamırdı.

Mayor dərhal yola düşməyi məsləhət gördü. Mülredi, onlara mane olacağını anladı. Onu burada qoyub Delçeqytdən onun dalınca bir adam göndərmələrini təklif etdi.

Ancaq Qlenarvan bu təklifi heç eşitmək belə istəmirdi: dəstə Delçeqyt şəhərinə 26-da çata bilərdi. Halbuki, "Dunkan" Melburndan yanvarın 16-da çıxmağa ömr almışdı. Belə olduqda bir neçə saat gecikməyin nə əhəmiyyəti ola bilərdi?

– Yox, dostum, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Biz heç kəsi burada qoymayacağıq. Xərək qayıb sizi növbə ilə aparırıq.

Evkalipt ağaclarının budaqlarından xərək qayıb içinə ot döşədilər. Mülredi istər-istəməz uzanmalı oldu. Qlenarvan xərəyi birinci özü aparmaq istəyirdi. O, qabaqda, Vilson arxada dayandı və Mülredini aparmağa başladılar.

Gözəl bir şəraitdə yola düşmüş bu dəstənin indi necə qəmgin bir görünüşü var idi! Səyyahlar artıq öz qarşısına kapitan Qrantı axtarmaq məqsədini qoymurdular. Kapitan Qrantın heç vaxt ayağı dəyməmiş bu qitə özlərini onun axtarışına həsr etmiş adamlar üçün ölüm yeri ola bilərdi. İgid səyyahlara okeanın sahilinə çatmaq müyəssər olsaydı belə onlar, orada öz gəmilərini tapmayacaqdılar...

Yola düşdükləri birinci gün kədərli sükutla keçdi. Yol çətin idi. Hər on dəqiqədən bir xərəyi aparana dəyişilirdi. Dözülməz bürkü onların hərəkətini daha da çətinləşdirirdisə də, matrosun yoldaşlarından heç biri yorğunluqdan şikayət etmirdi.

Yolçular bütün günü beş mil gedərək qaş qaraldıqda gitrə ağacı meşəsinin kənarında dayandılar. Sal batarkən mühafizə olunmuş ərzaq qalığını bir tikə də qoymadan yedilər. İndi bütün ümidlər mayorun karabin tüfənginə bağlanmışdı.

Gecə dəhşətli idi. Bütün gecəni bərk yağış yağdı. Adama clə gəlirdi ki, bir daha səhər açılmayacaq. Səhər tezdən dəstə yemək yemədən yenə yola düşdü, çünki mayor ov vura bilməmişdi. Bura səhra deyil, hətta heyvanların belə üz çevirmədiyi mənhus bir yer idi.

Xoşbəxtlikdən Robert bir keçəl qaz yuvası və yuvada on iki dəne iri yumurta tapdı. Olbinet onları isti küldə bişirdi. Bir neçə çəngə it paxlası ilə birlikdə bu yumurtalar dəstənin gündüz yeməyini təşkil etdi.

Yol getdikcə çətinləşirdi. Qumlu düzəngah tikanlı ələfiyyat kolları ilə dolu idi, tikanlar adamın paltarını və ayaqqabısını cırırdı. Ancaq cəsur qadınlar ayaqlarının qanamasına baxmayaraq igidcəsinə irəliləyib kişilərə nümunə olur və hərdənbir kişilərə bir neçə nəvazişli və ruhlandırıcı söz deməyə özlərində qüvvə də tapırdılar.

Axşam dəstə Bulla-Bulla dağının ətəyində, Yunqal çayının sahilində dayandı. Mak-Nabsa iri bir siçovul vurmaq müyəssər olmasaydı, axşam yeməyinə bir şey olmayacaqdı. Olbinet onu tonqalda qızartdı və səyyahlar bu siçovulların qoyun boyda olmadığına təəssüf etdilər. Bu azacıq qovurma bir neçə saniyədə yeyildi. Səyyahlar yorulduqlarından güclə hərəkət edirdilər.

Yanvarın 23-də səhər, yorulmuş, ancaq ruhdan düşməmiş səyyahlar yola düşdülər. Onlar dağın ətəyini ötərək geniş bir düzəngaha çıxdılar; bu düzəngahın otları balina bığına oxşayırdı. Tarla ucu yuxarı basdırılmış süngü hasarını xatırladırdı və bunları balta ilə qırmaq, yaxud yandırmaqla təmizləyib yol açmaq lazım gəlirdi.

Səhər səyyahlar yemək yemədilər. Kvars qırıqları ilə dolu olan bu düzəngahdan daha bəhərsiz bir yer təsəvvürə gətirmək çətin idi. Səyyahlar təkcə aclıqdan deyil, susuzluqdan da əziyyət çəkirdilər. Qızgın günəş bu əziyyəti dözülməz edirdi. Dəstə bütün gücünü toplusaydı da, ən çoxu saatda yarım mildən artıq gedə bilməzdi.

Xoşbəxtlikdən Paqanel sefalot kolu tapdı, bu bitkinin fincana oxşar çiçəklərinin içində sərinlədici ləzzətli şirə var idi.

Hamı acgözlüklə bu çiçəklərin üstünə düşdü və şirəni içdikcə cana gəldiyini hiss etdi.

Nə ov, nə həşərat, nə də ilan tapa bilmədikdə yerliləri ölümdən xilas edən bir qida səyyahların da köməyinə gəldi. Onlar da hələlik bu qida ilə kifayətlənməli oldular. Paqanel balaca bir çayın qurumuş yatağında bir bitki tapdı. Coğrafiya cəmiyyətindəki coğrafiyaşünas yoldaşları bu bitkinin qidalı olduğu haqqında dəfələrlə ona demişdilər.

Buna nardu çiçəyi deyilir. Gizli qovuşan bu çiçək vaxtilə Byörk və Kınqı Daxili Avstraliyanın düzəngahında aclıqdan və ölümdən xilas etmişdi. Onun, yonca yarpaqlarına oxşayan yarpaqları altında noxud boyda quru sporlar bitmişdi. Bu sporları iki hamar daşın arasında üyütdükdə, ondan una bənzər bir şey əmələ gəlirdi. Olbinet nardu çiçəyinin unundan qoğal bişirdi, bu qoğallar səyyahların aclığını bir qədər azaltdı. Burada çoxlu nardu çiçəyi bitmişdi. Səyyahlar xeyli un ehtiyatı götürdülər və beləliklə də, özlərini bir neçə günlük yeməklə təmin etdilər.

Ertəsi gün, yanvarın 24-də Mülredi yolun bir hissəsini piyada getdi. Onun yarası tamamilə köz bağlamışdı. Deleqeyt şəhərinə ən çoxu on mil qalmışdı, axşam səyyahlar 149° uzunluq dairəsində, Yeni Cənubi Uellsin lap sərhədində gecələdilər.

Bir neçə saat arası kəsilmədən çiskin yağış yağdı. Xoşbəxtlikdən, Con Manqls, sahibləri tərəfindən tərk edilmiş bir odunçu daxması tapmasaydı, səyyahlar başdan-ayağa islanacaqdılar.

Vilson nardu unundan qoğal bişirmək üçün tonqal qalamaq istədi və çoxlu miqdarda yerə tökülmüş çırpıdan yığmağa getdi. Ancaq tonqal qalamaq ona müvəffəq olmadı. Çırpıda xeyli miqdarda zəy maddəsi olduğundan onu alışıdırmaq mümkün olmadı. Bu, Paqanel Avstraliya qitəsinin qərribəliyini sayırkən demiş olduğu həmin "yanmayan odun" idi.

Beləliklə, səyyahlar tonqaldan və çörəkdən əl çəkməli və paltarları yaş halda uzanıb yatmalı oldular. Daxmanın ətrafında ağacların yarpaqları arasında gizlənmiş oyunbaz quşlar, sanki onların bədbəxtliklərinə gülürdü.

Bununla belə, Qlenarvanın dəstəsinin çəkdiyi iztirab sona çatmaqda idi. Doğrudan da kifayətli! Zavallı qadınlar qəhrəmancasına səy göstərildilərsə də, onların qüvvəsi tükənməkdə idi. Getdikcə onlar daha da zəifləşirdilər. Onlar artıq addımlamır, güclə sürünürdülər.

Səhəri, dəstə səhər tezdən yola çıxdı. Səhər saat on birə yaxın uzaqda, Uelsley qraflığının Tufold limanından əlli mil məsafədə yerləşmiş baş şəhəri Deleqeyt göründü.

Okeanın sahilinə yaxınlaşdıqca, Qlenarvanın qəlbində yenidən ümid doğurdu. Bəlkə "Duncan" Melburnda yubanmışdır və dəstə Tufold limanına gəmidən qabaq gələcəkdir? İyirmi dörd saatdan sonra onlar Tufold limanına çatıb hər şeyi öyrənəcəklər!

Səyyahlar günortaüstü doyunca yeyib, beş qüvvətli at qoşulmuş kareta minərək Deleqeyt şəhərini tərk etdilər.

Poçtalyonlar, səyyahların əliaçıq olduqlarını görüb gözəl yolla atları çapır və hər on mildən bir dayandıqları düşərgələrdə yenə atları ildirir sürətilə qovurdular. Sanki Qlenarvanı narahat edən səbirsizlik onlara da keçmişdi.

Bütün günü və gecəni atları qızğınlıqla çapdılar.

Ertəsi gün səhər tezdən dalğaların boğuş səsi səyyahlara Hind okeanının yaxında olduğunu bildirdi. Otuz yeddinci paralel, yeni Tom Austinin onlarla görüşməli olduğu yerə çatmaq üçün liman boyu ilə getmək lazım gəldi.

Yolu burulduqda okean göründü, hamının nəzəri okeana dikildi. Bəlkə əcaib bir təsadüf nəticəsində xilas olmuş "Duncan" bir ay əvvəl Korrientes burnunun yanında dolandığı kimi, indi də sahilin yaxınlığında dolanır!

Lakin dəniz boş idi. Orada bir dənə də olsun yelkən görünmürdü. Su və göy üfüqdə birləşirdi.

Daha bir ümid var idi: bəlkə Tom Austin Tufold limanının özündə lövbər atmağı qət etmişdir, çünki belə pis havada bu sahillər gəmi üçün təhlükəli idi.

– Edənə! – deyərək Qlenarvan ömrü etdi.

Poçt karetası dərhal, buradan beş mil uzaqda olan balaca Eden şəhərinə gedən sahil boyu ilə sürətlə getməyə başladı.

Eden limanının mayakı görünür-görünməz Qlenarvan arabasını dayandırtdı. Limanda bir neçə gəmi lövbər atmışdı, ancaq "Duncan" onların arasında yox idi.

Qlenarvan, Con Manqls və Paqanel liman idarəsinə gələrək son günlərdə buraya gəlib çıxmış gəmilərin siyahısını gözdən keçirdilər və bu barədə qulluqçulardan soruşdular. Belə məlum oldu ki, keçmiş on gün müddətində heç bir gəmi limanı tərk etməmişdir. Qlenarvan tezliklə məyusluğu tərk edib ümidləndi.

– Bəlkə Austin hələ Melburndan çıxmamışdır! – deyərək səsləndi. – Bəlkə biz ondan qabaq gəlmişik!

Con Manqls başını buladı. O, Tom Austini tanıyırdı. Onun müavini əmrin yerinə yetirilməsini on gün gecikdirə bilməzdi. Qlenarvan:

– Mən buna əmin olmaq istəyirəm, – dedi. – Hətta ən acı həqiqət belə, şək-şübhədən xoşdur.

On beş dəqiqədən sonra Melburn limanının gəmi təmiri işlərinin rəisinə teleqram göndərildi. Bundan sonra səyyahlar “Viktoriya” mehmanxanasına getdilər.

Gündüz saat ikidə qasid cavab teleqramını Qlenarvana gətirdi. Teleqramın məzmunu belə idi:

“Mister Eduard Qlenarvana,
Eden, Tufold limanı
“Duncan” bu ayın 18-də naməlum bir istiqamətə
yola düşmüşdür.

J. E n d r ü ”

Teleqram Qlenarvanın əlindən yerə düşdü. Şübhəyə yer qalmamışdı. Namuşlu Şotlandiya gəmisi Ben Coysun dəstəsinin əlinə keçib quldur gəmisi olmuşdu!

Avstraliya qitəsi ilə gözəl bir şəraitdə başlanmış səfər beləliklə qurtardı. Kapitan Qrantın izi indi tamamilə itmişdi. Dəstənin müvəffəqiyyətsizliyi “Duncan”ın bütün xidmətçilərinin məhvinə səbəb olmuşdu. Qlenarvan mübarizədə məğlub olmuşdu. Argentina pampalarında qəzəbli təbiətin dayandıra bilmədiyi cəsur adam burada, Avstraliyada insan xəyanətinin qurbanı olmuşdu.

İ F Ə S İ L

“MAKARI”

indi kapitan Qrantı dünyanın hansı hissəsində axtarmaq lazım idi? Sanki onun izi həmişəlik itmişdi... Axtarışı necə davam etdirməli? Axı “Duncan” quldurların əlində idi...

Bir dəstə alicənab və cəsur adamın başladığı səfər fəci bir müvəffəqiyyətsizliklə qurtardı...

Bütün ümidlər boşa çıxdı...

Qlenarvan daha axtarışın mümkün olmayacağına etiraf etməli idi.

Bu vəziyyəti gören Meri Qrant atasının adını daha çəkməmək üçün böyük dəyanət göstərirdi. O, “Duncan” xidmətçilərinin bədbəxti aqibətini düşünürək, öz dərdlərini unutmuşdu. Şotlandiyaya qayıtmaq haqqında birinci olaraq o danışdı. Cavan qızın fədakarlıq və mətanətinə Con Manqls heyran qalmışdı. O, yenə kapitan Qrantı axtarmağı təklif etmək istəyirdi ki, qızın qəti baxışları onu susdurdu.

Bir azdan sonra qız ona dedi:

– Xeyr, mister Con, buna mənim haqqım yoxdur. Bu axtarışın bizə nə qədər qurbana başa gəldiyini xatırlayın, mister Qlenarvan Avropaya qayıtmalıdır.

– Siz haqlısınız, miss Meri, – deyə Con cavab verdi, – Biz “Duncan”ın müqəddəratı haqqında təcili olaraq İngiltərə admirallığına xəbər verməliyik. Ancaq ruhdan düşməyin. Lazım gələrsə, kapitan Qrantın axtarışı ilə mən özüm məşğul olaram. Ya mən onu taparam, ya da həlak olaram.

Con Manqls öz üzərinə ağır vəzifələr götürürdü. Müqavilə bağlaymış kimi, Meri Qrant ölini ona uzatdı. Con ona əbədi sədaqət, Meri isə ona daimi minnətdarlıq vəd edirdi.

O gün Avropaya qayıtmağı qərara aldılar. Bunun üçün yubanmadan Melburna yola düşmək lazımdır. Sabahısı Con Manqls, Melburna nə vaxt gəmi gedəcəyini öyrənmək üçün limana getdi. O, Edenlə Viktoriya əyalətinin paytaxtı arasında müntəzəm get-gəl olduğuna şübhə etmirdi.

Lakin cavan kapitan öz ümidində səhv etmişdi. Melburnla müntəzəm gediş-gəliş yox idi. Limanda cəmi üç-dörd gəmi var idi və onlardan heç biri nə Melburna, nə də Sidneyə getməyə hazırlaşdı. Bununla belə, Qlenarvan ancaq bu iki limanda İngiltərəyə gedən gəmi tapa bilirdi.

Belə bir vəziyyətdə çarə nə idi? Edənə gələcək gəminimi gözləməli? Bu, olduqca uzun çəkərdi, çünki gəmilər Tufold limanına tez-tez gəlmirdi.

Uzun mübahisələrdən sonra Qlenarvan Sidneyə quru yolla getməyi qərara almaq istəyirdi ki, Paqanel hamı üçün gözlənilməz olan bir təklif etdi.

Con Manqlsdan asılı olmayaraq coğrafiyaşünas da limana getmişdi. O, Edenlə Melburn arasında müntəzəm gediş-gəliş olmadığını bilərək, Eden limanında dayanmış üç gəminin haraya gedəcəyi ilə maraqlanmışdı. Demə, bu gəmilərdən birisi Oklendə, Yeni Zelandiya adalarının ən şimal adası olan İka-na-Maoriyə gətirmiş. Paqanel bu gəmini kirayə edib Avropa ilə müntəzəm gediş-gəlişi olan Oklendə getməyi öz dostlarına təklif etdi.

Paqanelin təklifini ciddi surətdə müzakirə etmək lazımdı. Alim adətində rəğmən öz fikrini müdafiə etmək üçün uzun-uzadı nitq söyləmədi. O, bu həqiqəti bildirməklə və Oklendə getməyin beş-altı saat vaxt alacağını olavə etməklə kifayətləndi. Doğrudan da Yeni Zelandiya ilə Avstraliyanın arası ən çoxu min mil idi.

Qərribə bir təsadüf üzündən Oklend, səyyahların lap Araukaniya sahillərindən başlayaraq qarış-qarış tədqiq etdikləri həmin otuz yeddinci paralel üzərində idi.

Şübhəsiz ki, coğrafiyaşünas başqa vaxt bu vəziyyətdən öz təklifini əsaslandırmaq üçün bir dəlil olaraq istifadə etmək firsətini əldən verməzdi. Bu, əziyyət çəkmədən Yeni Zelandiya sahillərini tədqiq etməyə imkan verirdi. Ancaq Paqanel nədənsə bu vəziyyət haqqında

hətta danışmadı da. Görünür, iki dəfə məğlub olduqdan sonra sənədi üçüncü dəfə izah etmək fikrini irəli sürmək istəmirdi. Bir də kapitan Qrant və onun yol yoldaşlarının adada deyil, qitədə özlərinə sığınacaq tapdıqları aydın göstərildiyi halda, sənədin yenidən izah edilməsi haqqında nə söhbət ola bilərdi? Yeni Zelandiya isə adadır. Hər hansı bir səbəbə görə isə Paqanel, Oklendə getməyin axtarışı davam etdirməklə əlaqədar ola biləcəyi haqqında bir kəlmə də danışmadı.

Con Manqls Paqanelin təklifini müdafiə etdi. O, bu təklifi qəbul etməyi məsləhət bildi, çünki Tufold limanında uzun zaman gəmi gözləmək olmazdı, Melburna gedən quru yol isə yorucu və təhlükəli idi.

Bununla belə o, qəti qərar qəbul etməzdən əvvəl, Oklendə gedən gəmiyə dəyməyi təklif etdi. Qlenarvan, mayor, Robert, Paqanel və cavan kapitan qayıq tutub körpüdən iki kabelton uzaqda lövbər atmış gəmiyə tərəf getdilər.

Bu, "Makari" adlı iki yüz ton su tutumu olan bir gəmi idi. Gəmi, Avstraliya ilə Yeni Zelandiya limanları arasında hərəkət edirdi. "Makari"nin kapitanı səyyahları hörmətlə qarşılamadı. Səyyahlar, pis təbiyə görmüş bir adamla qarşılaşdıqlarını dərhal anladılar. Kapitan qırılmazsifət, yekəpər bir adam idi, onun iri əlləri, yastı burnu, ensiz gözləri vardı, ağızdan buraxmadığı çubuğun ağırlığından alt dodağı sallanmışdı. Kapitan Bill Qalleyi heç vəchlə xoşəhval bir adam adlandırmaq olmazdı. Ancaq beş-altı günlük yol üçün bunun heç bir əhəmiyyəti yox idi, bir də çarə nə idi! Bill Qalley:

– Sizin burada nə işiniz var? – deyərək onun gəmisinin pilləkəni ilə qalxan səyyahlara qışqırdı.

– Kapitanı görəcəyik, – deyərək Con Manqls cavab verdi.

– Kapitan mənəm, sizə nə lazımdır?

– "Makari" Oklendə gətirmir?

– Bəli. Daha nə lazımdır?

– Yüku nədir?

– O, satılan və alınan hər şeyi aparır, daha nə lazımdır?

– Gəmi nə vaxt yola düşəcəkdir?

– Sabah günorta vaxtı, su sahildən çökən zaman. Daha nə lazımdır?

– Sənişin götürərsinizmi?

– Sənişinə baxar, bir də biz burada yediyimiz yeməyi onlar da yeməyə razı olsalar, götürərik.

– Onlar öz ərzaqlarını götürəcəklər.
 – Daha nə lazımdır?
 – Bizə nə lazımdır?
 – Bəli. Neçə nəfərsiniz?
 – Doqquz, o cümlədən ikisi qadındır.
 – Mənim kayutlarım yoxdur.
 – Keçinərlər.
 – Daha nə lazımdır?
 – Razısınızmi? – deyə Con Manqls kapitanın qabahıma heç bir əhəmiyyət vermədən soruşdu.
 – Baxarıq, – deyə “Makari”nin sahibi cavab verdi. Bill Qaley mıx çalınmış çəkmələrini taqqıldada-taqqıldada göyörtəni dolandıqdan sonra birdən-birə Con Manqlsın qabağında durdu və:
 – Neçə verərsiniz? – deyə soruşdu.
 – Siz neçə istəyirsiniz? – deyə Con cavab verdi.
 – Əlli funt.
 Qlenarvan razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi. Con Manqls:
 – Əlli funt, yaxşı, – dedi.
 – Ancaq yol kirəsi əlli funt, – deyə Qalley əlavə etdi.
 – Yaxşı.
 – Yeməksiz.
 – Olsun.
 “Makari”nin sahibi əlini uzadaraq:
 – Olsun. Hə! – dedi.
 Con Manqls əlini uzatmayaraq:
 – Daha nə? – deyə soruşdu.
 Beh!
 – Buyurun yarısı. İyirmi beş funt.
 Bill Qalley pulu sayıb, hətta təşəkkür etmədən cibinə soxdu.
 – Sabah səhər gəlin. Siz burada oldunuz-olmadınız fərqi yoxdur.
 Mən düz günortaçağı lövbər qaldıracağam.
 – Gələrik.
 Bundan sonra Qlenarvan, mayor, Robert, Paqanel və Con Manqls gəmini tərk etdilər; onlar gedirkən kapitan hörmət əlaməti olaraq, hətta əlini küren saçlarını örtən yağlı qara papağının günlüyünə də aparmadı.
 – O, mənim xoşuma gəlir, – deyə Paqanel qeyd etdi. – Əsl dəniz qurdudur.

– Qurd yox, aydır, – deyə mayor etiraz etdi.
 Con Manqls:
 – Heç şübhəsiz bu ayı qabaqlarda qul satmaqla məşğul olmuşdur, – dedi.
 – Bunun bizə nə dəxli var? – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Bizim üçün maraqlı və əhəmiyyətli olan şey budur ki, o, “Makari”yə komanda edir və “Makari” Yeni Zelandiyaya gedir. Edəndən Oklendə getdiyimiz müddətdə biz onu az görəcəyik. Oklendə çatdıqdan sonra işə qətiyyən görməyəcəyik.
 Elen və Meri Qrant sabah yola düşəcəklərini bildikdə çox məmnun qaldılar. Qlenarvan, rahatlıq cəhətdən “Makari”nin qətiyyən “Dunkan”a oxşamadığını onlara xəbər verdi. Ancaq bu qədər əzab-əziyyət çəkmiş cəsur qadınlar üçün bunun fərqi yox idi. Olbinetə yol üçün ərzaq hazırlamağı təklif etdilər. Katorqaçıların “Dunkan”ı ələ keçirmələri aydınlaşdıqdan sonra ağlamaqdan yazıq Olbinetin gözləri şişmişdi. Onun arvadı gəmidə qalmışdı və şübhəsiz ki, gəmidəkilər kimi onun da aqibəti faciəyə olmuşdu. Buna baxmayaraq, o öz aşpazlıq vəzifəsini həmişə olduğu kimi diqqət və vicdanla yerinə yetirirdi, axı kapitan Bill Qalleyn ısrarı ilə alınan xüsusi ərzaq ehtiyatı səyyahların yeməyini təmin etmirdi. “Makari”nin komandası, söz yox ki, belə bir ərzağı heç xəyalına da gətirməzdi. Bu ərzaq ehtiyatı bir neçə saatin ərzində əldə edilmişdi.
 Bu aralıq Qlenarvan Melburndakı İttifaq bankından çəklə pul götürdü; mayor dəstənin bütün iştirakçıları üçün silah və döyüş ləvazimatı aldı. Paqanel Yeni Zelandiyanın Conston tərəfindən tərtib edilmiş gözəl xəritəsini əldə etdi.
 Mülredinin yarası sürətlə sağalırdı. O, bir neçə gün bundan əvvəl özünü az qala qəbircə aparacaq yaranı indi unutmağa başlamışdı. Dəniz səyahəti onun səhhətini tamamilə bərpa etməli idi.
 Vilson “Makari”də səmişinlər üçün otaq düzəltməklə məşğul oldu. O, süpürge və vedrəni işə salaraq Qlenarvan üçün ayrılmış otağın xarici görünüşünü tamamilə dəyişdi. Bill Qaley çiyinlərini çəkərək, Vilsona “səfeh bir təmizlik” etməyə ixtiyar verdi. “Makari”nin gələcək səmişinləri onu qətiyyən maraqlandırmırdı. Kapitan hətta onların kim olduqlarını belə soruşmadı. Onun üçün səyyahlar əlli funt qazanc verən əlavə yük idi, ancaq əlbəttə, bu yük gəminin anbarına yüklənmiş iki yüz ton dəridən çox ucuz idi. Bu kommersant: “Əvvəlcə dəri,

sonra adam” – deyə mühakimə edirdi. Bununla belə Bill Qalley pis dənizçi deyildi və bu dənizləri gözəl tanıyırdı; bu dənizlərdə olan çoxlu sualtı qayalar üzündən onlarda üzmək təhlükəli idi.

Qlenarvan Avstraliyada olduqları axırncı saatlardan istifadə edərək sahilə otuz yedinci paralelin qət etdiyi yeri bir daha yoxlamaq istəyirdi. Buna onu iki səbəb vadar edirdi.

O, hər şeydən əvvəl, təxmini fəlakət yerinə getmək və oranı görmək istəyirdi. Ayrton, şübhəsiz ki, “Britaniya”da bosman olmuşdu və bu gəminin, doğrudan da, Avstraliyanın şərq sahilində qəzaya düşərək olması tamamilə mümkün olan bir şey idi. Buna görə də haman yeri diqqətlə yoxlamadan tərk etmək bağışlanmaz bir səfehlik olardı.

İkinci səbəb bu idi ki, “Dunkan” katorqaçılar tərəfindən burada ələ keçirilmişdi. Bəlkə də burada katorqaçılarla gəmi işçiləri arasında mübarizə getmiş və sahil xəttində “Dunkan”ın qəflətən yaxalanmış matroslarının müqavimətlərinin bir izi qalmışdır. Gəminin xidmətçiləri ölmüş olsaydı, dəniz onların cəsədlərini kənara atardı.

Qlenarvan Con Manqls ilə bərabər kəşfiyyətə çıxdı. Mehmanxana sahibi onlara iki minik atı verdi və onlar təkrar Tufold limanının sahili boyunca çəkilmiş şimal yolu ilə çapmağa başladılar.

Bu, kədərli bir səfər idi. Qlenarvan və Con Manqls yolunu bir kəlmə də danışmadılar. Ancaq onlar sözsüz də bir-birlərini anlıyorlardı. Hər ikisini eyni fikir xırpalayır və ağrıdırdı.

Onlar sahilin hər bir künc-bucağını, hər bir qumunu, okean dalgalarının qəzaya uğramış gəmi qırıqlarını kənara ata biləcəyi uca sahil qırıq-qırıq gözəndən keçirdilərsə də, mübarizə və qəzadan cüzi bir əsər belə tapa bilmədilər.

Nə “Britaniya”dan, nə də “Dunkan”dan bir əsər var idi. Okeanın sahili bomboş idi.

Con Manqls sahilin yaxınlığında bu günlərdə tərk edilmiş bir düşərgə izi gördü: burada sönmüş tonqal, əzilmiş ot, sınımış ağac budaqları var idi. Bəlkə yerli qəbilələrdən biri bir neçə gecə burada qalmışdı? Yox, Qlenarvan birdən burada katorqaçılardan ibarət quldur dəstəsinin dayandığının təkzibedilməz bir sübutunu gördü.

Bu sübut ağacın altında unudulub qalmış köhnə köynəkə ibarət idi. Köynək boz və sarı iki toxumadan ibarət idi və böyük rəqəmlə üzərinə nömrə yazılmışdı. Bu katorqaçı köynəyi, Pert həbsxanasının paltarları idi. Qlenarvan dedi:

– Görürsünüzmü, Con, katorqaçılar burada olmuşlar, “Dunkan”ın zavallı matrosları...

Con boğuş bir səslə:

– Elədir, – dedi, – Aydındır ki, onları sahilə çıxarmamışlar. Onlar hamısı son nəfərinə qədər həlak olmuşdur.

– Alçaqlar! – deyə Qlenarvan qışqırdı. – Onlar mənim əlimə düşsəydilər, “Dunkan”ın xidmətçilərinin intiqamını onlardan alardım.

Kədərən Qlenarvanın üzündə qeyri-adi bir sərtlik ifadəsi görünürdü. O, üzünü Condan çevirib, dənizin ucsuz-bucaqsız üfzündə sevimli gəmisini axtarırmış kimi, bir neçə dəqiqə diqqətlə dənizə baxdı. Lakin sonra baxışı söndü. Əlini alına çəkdi. Bir söz demədən atına yanaşdı Conla bərabər Edeno qayıtdı.

Yalnız bir rəsmiyyəti yerinə yetirmək, yəni əhvalatı hökumət idarələrinə xəbər vermək qalırdı. Qlenarvan axşam bu işi gördü.

Şəhər idarəsi rəisi sevincini güclə saxlayaraq Qlenarvanın verdiyi məlumatı protokola yazdı. O, Ben Coysun quldur dəstəsinin əyaləti tərk etməsindən şad idi. Bütün şəhər onun sevincinə şərik oldu. Qlenarvanın bu əhəmiyyətli məlumatı təcili olaraq teleqrafla Melburna və Sidneyə bildirildi.

Qlenarvan protokolu imzalayaraq, “Viktoriya” mehmanxanasına qayıtdı. Avstraliyadakı son gecə qüssəli keçdi. Hamı bu qitədə özlərinə üz verməmiş bədbəxtlik və boşa çıxmış ümidləri haqqında düşünürdü.

Paqanel hələ də hansı bir qızğın həyəcanın işə hökmü altında idi. Snoy çayının yanındakı hadisədən sonra altdan-altdan ona diqqət yetirən Con Manqls, coğrafiyaşünasın nə işə demək istədiyini, ancaq deməyə cürət etmədiyini görmüşdü. O, coğrafiyaşünasdan dəfələrlə sorğu-sual etmişdisə də, alim cavab verməkdən boyun qaçırmışdı.

Bu axşam Con, Paqaneli öz otağına yola salarkən, nə üçün əsəbiləşdiyini bir daha ondan soruşdu.

– Dostum, səhv edirsiniz, – deyə Paqanel cavab verdi, – indi mən həmişəkindən az əsəbiləşirəm.

– Paqanel, siz düzünü demirsiniz! Sizin bir sirriniz vardır, bu sirt sizi boğur.

– Madam ki, bunu duymusunuz, etiraf edirəm... bu məndən qüvvətlidir!...

– Sizdən qüvvətli olan nədir?

- Bir tərəfdən mənim sevincim, digər tərəfdən məyusluğum.
- Siz məgər eyni zamanda həm xoşbəxt, həm də bədbəxtsiniz?
- Bəli, Yeni Zelandiyaya getdiyim üçün mən həm xoşbəxtəm, həm də son dərəcə bədbəxtəm.
- Siz yeni bir şeyi eşitmişsiniz? – Con Manqls cəld soruşdu. – Siz Qrantın itmiş izini tapmışınız?
- Yox, Con. Yeni Zelandiyadan qayıtmazlar. Bununla belə... Siz insan təbiətini bilirsiniz: nə qədər ki, nəfəs alırsan – ümid edirsən... Mən də dünyada özümə ən yaxşı deviz seçmişəm: “Nəfəs alıramsa – demək ümid edirəm”.

II FƏSİL

SƏYYAHLARIN GETDİYİ ÖLKƏNİN KEÇMİŞİ

Ertəsi gün, yanvarın 27-də səyyahlar səhər tezdən “Makari” gəmisinə gəlib darısqal otaqda yerləşdilər. Öz kayutunu qadınlara güzəştə getmək Bill Qalleyin ağına belə gəlmədi. Bununla belə buna təəssüf etməyə dəyməzdi, çünki bura ayı mağarasına oxşar bir şey idi.

Günortaüstü, dənizdə çəkilmə başlayırkən gəmi lövbər qaldırdı. Cənub-qərbdən xəfif yel əsirdi. Gəminin xidmətçiləri yelkənləri yavaş-yavaş qaldırdılar, çünki beş nəfərdən ibarət olan komanda bu işi sürətlə yerinə yetirmək üçün kafi deyildi. Vilson matroslara kömək etmək istədisə də, Bill Qalley qaba surətdə ona işə qarışmamağı təklif etdi: hər cür vəziyyətdən çıxmağa o özü adət etmişdi və öz gələnlərinin burnunu onun işinə soxmasına dözə bilmirdi.

Bu son cümlə açıq-açıqına Con Manqlsa işarə idi, çünki o, gəmi komandasının aramla işlədiyini gördükdə, gülümsəməkdən özünü saxlaya bilməyirdi.

Con Manqls, gəminin idarəsi ilə maraqlandığını qabaqcadan göstərmək istəmirdi, ancaq xidmətçilərin bacarıqsızlığı sənişinləri təhlükədə buraxarsa, ya kapitanın razılığı ilə, yaxud onun razılığı olmadan laqeyd bir tamaşaçı kimi qalmaqacağını düşünmüşdü.

Bu aralıq kapitan tərəfindən danlanan matroslar nəhayət yelkənləri qaldırdılar və “Makari” fox, bramsel, staksel və lisel yelkənləri ilə

üzüməyə başladı. Yelkənlərin çox olmasına baxmayaraq gəmi okeanda güclə sürünürdü. Qabaq hissənin enli olması, gəminin suya çox girməsi, dal hissəsinin ağırlığı – bunlar hamısı birlikdə gəminin yolgetmə keyfiyyətini pisləşdirir və onu, dənizçilərin nifrətlə adlandırdığı, “təknə”yə oxşadırdı.

Lakin bununla barışmaq lazımdır və “Makari” nə qədər pis getse də beş günə, uzaqbaşı altı günə Oklendə çatacaqdı.

Axşam saat yeddide Avstraliyanın sahilı üfüqdə gizləndi və daha bir neçə dəqiqədən sonra Eden mayakı da gözəndi. Dəniz sakit deyildi, gəmi bərk yarıqalanırdı. O, bütün ağırlığı ilə dalğaların arasındakı boşluğa cumurdu. Gəmi hər dəfə belə suya cumduqda, sənişinləri sil-kəleyirdi. Darısqal otaqda özlərini çox narahat hiss edirdilər. Lakin göyörtədə yağış yığdığından istər-istəməz bu otaqla da kifayətlənmək lazım gəlirdi.

Şərait adamın beynində kəderli fikirlər doğururdu. Səyyahlar, demək olar ki, heç danışmırdılar. Hər dəndir Meri Elenlə bir neçə kəlmə danışırdı. Qlenarvan bir yerdə otura bilmirdi. O, əsəbi addımlarla otaqda gəzinirdi. Mayor hərəkətsiz oturmuşdu. Con Manqls və Robert dənizə baxmaq üçün hər dəndir göyörtəyə çıxırdılar. Paqanel özünü ən qaranlıq bir guşəyə verib dodaqaltı nə işə mırıldanırdı.

Hörmətli alim nə haqqında düşünürdü? Görəcəyi Yeni Zelandiya haqqında. O, bu ölkənin tarixini xatırlayır və onun zəkalı gözləri qarşısından məşum surətlər ötürüb keçirdi. Müasir tədqiqatçı, yaxud dənizçi bu adaları qitə adlandırma bilirmi?

Bu suala cavab vermək üçün o, Yeni Zelandiyanın keçmişini bütün təfsilatı ilə yadına salmağa çalışırdı.

Gördüyümüz kimi, Paqanel sənədlərə yeni izahat verməkdən vaz keçmirdi. Bu fikir, zəhlətökən bir xəyal kimi onun yaxasından əl götürmürdü. Onun ingiliscə yazılmış sənəddəki bir sözlə məşğul olan təsəvvüratını Yeni Zelandiya tamamilə özünə cəlb etmişdi. Onun xəyalının saxlanmaz uçuşunun qabağını yalnız bir şey, fransızca yazılmış sənəddəki yarımqıç sözü saxlayırdı. Yeni Zelandiya adalarına qitə demək olarmı?

– Kontin... Kontin... – deyə alim öz-özünə təkrar edirdi. – Bu, söz qitədən başqa bir şey ola bilməzdi.

Bunu deyib o, cənub yarımkürəsində olan bu iki böyük adaya gəlmiş tədqiqatçıların adını yenidən bir-bir xatirində canlandırdı.

1642-ci il dekabrın 13-də Van-Dimen Torpağını yenice tapmış hollandiyalı Tasman naməlum bir adanın sahilinə üzüb gəlir. O, sahil boyu ilə gedib dördüncü günü, yeni dekabrın 17-də iki ada arasında olan dar bir boğaza gəlib çıxır.

Şimaldakı ada – İka-na-Maori, cənubdakı ada – Tavan-Puna-Mu imiş.

Avel Tasman sahile qayıqlar göndərir və onlar, yerlilərin minmiş olduğu bir neçə qayığın müşayiəti ilə təkrar gəmiyə qayıdirlar. Vəhşilər ortaboylu adamlar imiş, sarı və tünd qəhvəyi dəriləri, qaba səsləri, təpələrində bağlanmış və ağ lələklərlə bəzənmiş qara, düz saçları var imiş.

Avropalıların yerlilərlə olan bu birinci görüşü sanki səmimi əlaqə yaradılacağına vəd etmişdir. Ancaq ertəsi günü, Tasmanın qayıqlarından biri quruya yaxınlaşıb gəminin dayanması üçün daha münasib yer axtarırkən, yeddi vəhşi qayığı ona basqın edir. Qayıq zərbədən böyrü üstə çevrilib dənizin dibinə gedir. Qayığa komanda edən bosmanı nizə ilə sinəsindən yaralayrlar. Altı nəfər avarçəkəndən dördü oradaca öldürülür, sağ qalmış iki avarçəkən isə yaralı bosmana kömək edərək üzüb gəmiyə qayıdır.

Bu kədərli hadisədən sonra Tasman dərhal lövbər qaldırmağı əmr edərək, yalnız bir neçə tüfəng atəşi ilə yerlilərdən intiqam alır ki, bu da yəqin onlara heç bir zərər vermir. O zamandan Tarmar limanı adlandırılmış bu limandan çıxıb şimala doğru gedərək, yanvarın 5-də İka-na-Maori adasının şimal qurtaracağına göründüyü yerdə lövbər atır. Lakin bir tərəfdən gurultu ilə sualtı qayalara çırpın qüvvətli dalğalar, digər tərəfdən yerlilərin açıqca düşmənçiliyi şirin su ehtiyatını doldurmağa ona imkan vermir və o, Hollandiya Baş ştatlarının şərəfinə olaraq bu adanı Ştatlar Torpağı adlandırıb onu tamamilə tərk edir.

Hollandiyalı dəniz səyyahı, bu adaların Odlu Torpağın şərqində tapılmış adalarla birləşdiyinə əmin imiş və “cənub dənizlərinin böyük bir qitəsini” kəşf etdiyinə şübhə edirmiş.

– Yox, – deyə Paqanel fikirləşirdi, – on yedinci əsrin dəniz səyyahı adanı qitə sanmaqla səhv edə bilərdi. Ancaq on doqquzuncu əsrin dənizçisi belo səhvi təkrar etməməlidir. Burada nə isə bir qaranlıq nöqtə vardır.

Tasmanın kəşfi tamam bir əsr gizli qalır və fransız dəniz səyyahlarından Sürvil 35°27' en dairəsində Yeni Zelandiyaya rast gəlinməyə

qədər bu adaların olduğu bilinmir. İlk vaxtlarda Sürvil, yerlilərdən şikayət etmir.

Bir dəfə səhər tezdən bərk külək əsir və şiddətli fırtına qopur, bu zaman xəstə matrosları Sürvilin gəmisindən gətirən qayığı dalğalar Sığınacaq limanına atır. Sahildə xəstə fransızları Naqi-Nui adlı bir qəbilə başçısı qarşılayır; o, fəlakətə uğramış dənizçilərə yaxşı münasibət göstərir və hətta öz daxmasını onlara verir. Sürvilin bir qayığı oğurlanana qədər hər iş dedikcə yaxşı gədir. O, yerlilərin rəhbərindən qayığın geri qaytarılmasını əbəs yerə tələb edir və buna nail olmadıqda, yerlilərin kəndini yandıraraq onlardan intiqam alır. Bu ədalətsiz və müdhiş intiqam uzun müddət yerlilərin yadında qalır və Yeni Zelandiyadakı gələcək qanlı hadisələrə səbəb olur.

1769-cu il oktyabrın 6-da məşhur Kuk Yeni Zelandiya sahilinə yan alır. Onun “Təşəbbüs” adlı gəmisini Taue-Roa limanında lövbər salır. Kuk yerlilərə yaxşı münasibət göstərməklə onların hörmətini qazanmaq istəyir. Ancaq insanların rəğbətini qazanmaq üçün əvəlcə onlarla əlaqəyə girmək lazımdır. Buna görə Kuk tərəddüd etmədən iki-üç vəhşini əsir alıb güclə onlara yaxşılıq edir və sonra bəxşiş verərək azad edir.

Çox keçmədən haman qəbilədən olan bir çox vəhşi, yoldaşlarının söylədiklərinə uyaraq könüllü surətdə Kukun gəmisinə gəlir və onunla mal mübadiləsi müamələsinə girişirlər. Kuk bir müddət Taue-roada dayandıqdan sonra Qauks limanına, adanın şimal sahilində olan böyük körfəzə gəlir. Burada o, mübariz əhval-ruhiyyəli vəhşilərə rast gəlir, onlar özlərini çox ötkəm apardıqlarından onları yaylın ton atəşi ilə sakitləşdirmək lazım gəlir.

Oktyabrın 20-də “Təşəbbüs” gəmisini Koko-Malu limanında lövbər atır. Burada cəmisini iki yüz nəfərdən ibarət dinc və xoş təbiətli balaca bir qəbilə yaşayırmış. Kukun dəstəsində iştirak edən nəbatatçılar yerli flora üzərində çoxlu müşahidə aparırlar və onları sahile yerlilər öz qayıqlarında çıxarırlar. Kuk özü yerlilərin iki kəndinə gedir; bu kəndlər hasarla, topə və xəndəklərlə əhatə edilmişdi ki, bu da vəhşilərin istehlak işlərindən dərin baş çıxardıqlarını göstərirdi. Böyük kond bir qaya üzərində salınmışdı. Dənizdə qabarma olduqda bu qayanı dörd bir tərəfdən su əhatə edir və onu həqiqi adaya çevirirdi. Su nəinki kəndi əhatə edir, hətta şelalə kimi qayadan tökülərək onu qətiyyənlə əlçatmaz bir qalaya çevirirdi.

Bu adalarda beş ay qaldıqdan sonra Kuk külli miqdarda bitki və hər cür qəribə şey kolleksiyası toplayaraq martın 31-də Yeni Zelandiyadan ayrılır. İka-na-Maorini Tavai-Puna-Mudan ayıran boğaza, o öz adını verir. O, özünün sonrakı səyahətləri zamanı buraya bir daha qayıtmağı qərara alır.

Doğrudan da, 1773-cü ildə böyük dəniz səyahı təkrar Qauks limanına gəlir, bu dəfə o, adamların yeyilməsi səhnələrinin şahidi olur. Bununla belə, etiraf etmək lazımdır ki, bunun təqsiri tamamilə onun yol yoldaşlarının üzərinə düşür; gəmi zabitləri sahilə bir cavan vəhşinin kəsilmiş qol-qıçını taparaq onu gəmiyə gətirib bişirir və yemək üçün yerlilərə təklif edirlər. Yerlilər adam ətini acgözlüklə yeyirlər. Adamyeyənlərin kef məclisində aşpaz olmaq – qəribə bir əyləncədir.

Kuk özünün üçüncü səyahəti zamanı təkrar Yeni Zelandiyaya gəlir. Bu yerlər onu çox maraqlandırır və Kuk buranın hidroqrafik təsvirini tamamlamağa can atır. 1777-ci il fevralın axırında o, bu dəfə Yeni Zelandiyadan həmişəlik ayrılır.

1791-ci ildə Vankuver, Adalar limanında iyirmi gün qalırsa da bu, coğrafiya və tobiyyat elmlərinə bir mənfəət vermir. D'Antrkasto 1793-cü ildə İka-na-Maorinin şimal sahilini iyirmi beş mil məsafədə tədqiq edir. Ticarət donanmasının kapitanları Hauzen və Dalrimi, sonra Baden, Riçardson, Moodi qısa bir müddət buraya gəlirlər. Doktor Sevec burada beş həftə qalaraq yerlilərin əxlaq və adətləri haqqında məlumat toplayır.

1805-ci ildə qəbilə başçısı Ranqi-Unun qardaşı oğlu Dua-Tara, kapitan Badenin komanda etdiyi "Arqo" gəmisinə minir.

Ehtimal ki, bir gün gələcəkdir ki, Dua-Taranın macərələrini maorilər içərisindən yetişmiş bir Homer tərənnüm edəcəkdir. Bu bədbəxt vəhşi çoxlu haqsızlıq görmüş, döyülmüş və təhqir edilmişdi. Etdiyi xidmətlərin əvəzinə ona inanmamışlar, onu döyüb həbsxanaya salmışlar. Özlərini mədəni adlandıran insanlar haqqında onun nə kimi bir rəyə gəldiyini təsəvvür etmək çətin deyil. Onu Londona aparırlar. Dua-Taraya gəmidə axırıncı dərəcəli matros vəzifəsi verirlər. Bütün gəmi xidmətçiləri ona gülüb, ələ salırlar. Marsden olmasaydı, o, məhrumiyyət və pis rəftar üzündən ölərdi.

Ancaq xoşbəxtlikdən Marsden gənc vəhşi ilə maraqlanır. O, qarşısındakı adamın həlim, cəsur və ağıllı olduğunu görüb onu öz hi-

mayəsi altına alır. Marsden himayəsi altında olan adam üçün bir neçə kisə Avropada bitən dənli bitki toxumu və əkinçiliyə lazım olan alətlər əldə edir ki, bunları Dua Tara vətəninə aparsın. Ancaq bunun hamısını Dua-Taradan oğurlayırlar. Bədbəxtlik və iztirab 1814-cü ilə qədər ondan əl çəkmir, bu zaman, nəhayət, öz qəbiləsinə qayıtmaq ona müyəssər olur. Sanki bu qədər iztirabların meyvəsini dərmək vaxtı gəlib çatır. Ancaq o, qaniçən Yeni Zelandiyanı yenidən maarifləndirməyə başlayarkən ölür. Onun cəmisi iyirmi səkkiz yaşına varmış. Onun ölümü bu ölkənin inkişafını uzun müddət yubandırır, çünki bu ölkənin əhalisi arasında daha ehtə bir adam olmur ki, maarifə olan sevgi onda vətənpərvərliklə belə müvəffəqiyyətlə qovuşmuş olsun.

1816-cı ilə qədər sanki Yeni Zelandiyayı unudurlar. Həmin bu ildə Tomson, o biri ildə Nikola və 1819-cu ildə Marsden hər iki adaya gəlirlər. 1820-ci ildə, iyirmi dördüncü piyada polkunun kapitanı Riçard Kruys, demək olar ki, burada on ay qalıb bu müddət ərzində yerlilərin məişəti haqqında külli miqdarda material toplayır.

1824-cü ildə "Balıqçulağı" gəmisinin komandiri Döperey Adalar limanında on beş gün qalır, ancaq yerlilərin rəftarında bir dənə olsun yaxşı cəhət tapmır.

Ondan sonra, 1826-cı ildə yerlilər burada balina ovlayan ingilis gəmisini "Merkuri"yə hücum edir, gəmi güc-bəla ilə xilas olur. Həmin ildə kapitan Dilon, Yeni Zelandiya sahillərində iki dəfə dayanır və vəhşilər onu çox səmimiyyətlə qəbul edirlər.

1827-ci ilin martında "Astrolyabiya" gəmisinin məşhur komandiri Dümon-Dürvil tək və silahsız vəhşilərlə bir neçə gün qalır. O, mahnı oxuyur, vəhşilərə bəxşiş verib bəxşiş alır, onlarla bir daxmada yatır və maneəsiz olaraq kartoqrafiya şəkilləri çəkir, bu şəkillərin nəticəsində elm ən düzgün xəritələrlə zənginləşir.

Əksinə, ingilis gəmisini "Qaus"un kapitanı Con Cons, 1828-ci ildə Şərq burnunun sahillərinə yan alarkən qəbilə rəhbəri Enararonun xəyanəti üzündən az qalır ki, məhv olsun.

Amansız işgəncədən sonra onun yol yoldaşlarının çoxu öldürülür.

Yenizelandiyalıların həlimliyi və qaniçiciliyi haqqındakı bu bir-birinə zidd məlumatdan yalnız bir nəticə çıxarmaq olar ki, vəhşilərin amansızlığı intiqamdan başqa bir şey deyildir. Yerlilərin, səyyahları ya pis, ya da yaxşı qəbul etmələri, səyyahların rəftarından asılı olmuşdur:

YENİ ZELANDİYADA QIRĞIN

dendən çıxdıqdan dörd gün sonra “Makari” Oklendə qədər olan yolun hələ heç üçdə ikisini getməmişdi. Bill Qalley öz gəmisilə az məşğul olurdu. O, demək olar ki, kapitan körpücüyündə heç görünmürdü, – yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, bu heç kosiməyus etmirdi. Əgər o, hər gün huşunu itirincəyə qədər içməsəydi, onun bütün günü kayutu bağlayıb orada oturmasına heç bir etiraz olmazdı. “Makari”nin komandası da öz kapitanı kimi içirdi və ehtimal ki, Tufold limanından çıxmış “Makari” gəmisi kimi heç bir gəmidə belə böyük qayğısızlıq yox idi.

Xidmətçilərin əfvədməz özbaşınalığı Con Manqlsı ara vermədən gəminin idarə olunmasına diqqət yetirməyə məcbur edirdi. Gözlənilməz qasırgadan böyrü üstə əyilmiş gəmini düzəltmək üçün Vilson və Mülredı dəfələrlə sükana cummuşdular. Belə hallarda Bill Qalley öz kayutundan çıxıb “Dunkan”ın namuslu matroslarını qatı söyürdü. Vilson və Mülredı yumruqlarını işə salmaqdan və bu sərxoşu möhkəm cəzalandırmaqdan güclə özlərini saxlayırdılar. Con Manqls olmasaydı, onlar çoxdan Qalleyin əl-ayağını bağlayıb Oklendə çatıncaya qədər anbarda saxlayırdılar. Ancaq Con Manqls bu qisasdan vaz keçmək üçün onları güclə yola gətirə bildi.

Bununla belə gəminin vəziyyəti cavan kapitanı çox narahat edirdi. O, narahat olduğunu, hər kiçik şeydən mütəəssir olan Qlenarvana bildirmədisə də, bu barədə Paqanel və mayora xəbər verdi.

Mak-Nabs da ona başqa bir tərzdə olsa da, Mülredı və Vilsonun verdiyi məsləhəti verirdi. O:

– Con, siz bunu lazım bilirsinizsə, tərəddüd etmədən gəmini idarə etməyə başlayın, – dedi. – Biz Oklendə yetişdikdən sonra bu sərxoşa öz gəmisini kefi istədiyi yerdə batırmaq imkanını verərik.

– Mak-Nabs, lazım olarsa, heç şübhəsiz mən belə edəcəyəm. Nə qədər ki, biz açıq dənizdəyik, mənim və mənim matroslarımla göyertəni tərk etməməyimiz kifayətdir. Ancaq, açıq-açıqna etiraf edirəm ki, Bill Qalley sahilə yaxınlaşarkən belə ayıq olmasa, mən böyük çətinlik çəkəcəyəm.

– Siz gəmini düz Oklendə apara bilərsinizmi? – deyə Paqanel soruşdu.

– Bu çətin olar, – deyə Con cavab verdi. – İnanırsınız inanın, inanmayırsınız inanmayın, bu təknədə bir dənə də olsa dəniz xəritəsi yoxdur.

yaxşı kapitanı gözəl; qaba və hərəs kapitanı pis qəbul etmişlər. Əlbəttə, yerlilərin heç bir təqsiri olmadan avropalılara birinci basqın etdikləri də olmuşdur. Çox vaxt yerlilər avropalılardan yalnız xəyanətəkar basqın və amansızlıq üçün intiqam almışlar. Ancaq bəzi intiqama layiq olmayan adamlardan intiqam alındığına təəssüf etmək olar.

Düman-Dürvildən sonra Yeni Zelandiyanın etnoqrafik təsvirini, yer kürəsini iyirmi dəfə dolanmış, köçəri, daima elm üçün diyarba-diyar gəzən cəsur ingilis tədqiqatçısı İrl tamamlamışdır. O, hər iki adanın tədqiq olunmamış yerlərində olmuşdur. Yerlilərdən şikayət etmək üçün şəxsən İrlin əlində bir dəlil olmamışdırsa da o, vəhşilərin adam yediklərini dəfələrlə görmüşdür. Yenizelandiyalıları bir-birilərinə iyrenc bir aqgözlüklə yeyirmişlər.

Bunu 1831-ci ildə adalara gəlmiş kapitan Lanlas da qeyd etmişdir. Bu zaman qəbilələr arasındakı vuruşmalar daha qanlı olmuşdur, çünki yerlilər əllərinə Avropa silahı keçirmiş və ondan məharətlə istifadə etməyi öyrənmişdilər. Buna görə də İka-na-Maorinin bir zamanlar inkişaf etmiş rayonları boş səhralara çevrilmişdir. Bütöv qəbilələr qoyun sürüləri kimi yer üzündən silinmişdir.

Yeni Zelandiya qəbilələri bu günə qədər də daima öz aralarında düşmənçilik edirlər. Yenizelandiyalıları həlim avstraliyalara oxşayırlar, avstraliyalılar öz yerlərini avropalı-işğalçılara müqavimətsiz olaraq tərk edib səhralara çəkilirlər. Yenizelandiyalıları hücum müqavimət göstərir, mübarizə edir və onları əsir edən ingilislərə nifrət bəsləyirlər.

Paqanel otağın bir küncündə oturub Yeni Zelandiyanın bütün tarixini tədriclə xatirində canlandırır. Ancaq bu tarixin onun qarşısında canlanmış heç bir səhifəsi iki cənub adasını qitə adlandırmağa haqq vermirdi.

Alim şüurunu toplayaraq ehtirasla kapitan Qrantın əli ilə yazılmış sənədlərdə yeni bir mənə axtararaq bütün ehtimalları və fərziyyələri bir-birinin ardınca rədd edirdi, çünki bunlar buradakı bədbəxt “contin” sözünü izah etmirdi.

– Ola bilməz!

– Vicdanıma and olsun! “Makari” həmişə Edenlə Oklendə gedib-gəlir və Bill Qalley bu yerlərə o qədər alışmışdır ki, gəmini heç bir cihaz olmadan idarə edir.

– Görünür o, belə təsəvvür edirdi ki, gəmi özü yolu tanıyır və tövləyə qaçan at kimi öz-özlünə Oklendə qaçıb gedəcəkdir... – deyə mayor qeyd etdi.

– Yox, yox, – deyə Con Manqls səsləndi. – Mən yolu özləri seçən gəmilərə inanmıram. Sahil qayalarına yaxınlaşdığımız zaman Bill Qalley sərxoş olsa, mən işə qarışmalı olacağam.

– Zənnimcə, qurunun yaxınlığı kapitana təsir edib onu ayıldıcaqdır.

– Con, bu o deməkdirmi ki, hətta lazım olan halda da siz gəmini Oklendə apara bilməzsiniz? – deyə mayor soruşdu.

– Sahilin doğru və dürüst xəritəsi olmadan bu mümkün deyildir. Buranın sahil qayaları çox təhlükəlidir. Bu, Norveç körfəzlərində olduğu kimi, xətləri düz olmayan balaca körfəzlər silsiləsidir. Sahilin yaxınlığında suda saysız-hesabsız qayalar gizlənmişdir və gəmini fəlakətdən qurtarmaq üçün bu rayonu yaxşı tanımaq lazımdır. Gəmi nə qədər möhkəm qayrılmış olursa-olsun, bir neçə fut dərinlikdə suda xaincəsinə gizlənmiş belə qayalardan birinə dəyən kimi dənizin dibinə gedər.

Mayor dedi:

– Belə olduqda qayıqlara minib xilas olmaqdan başqa çarəmiz qalmır.

– Bəli, mayor, yalnız bu şərtlə ki, hava yaxşı olsun.

– Bunun özü də bir nəticə ilə qurtara bilər, – deyə Paqanel qeyd etdi, – çünki Yeni Zelandiyanın sahilləri çox təhlükəlidir.

– Paqanel, siz maorilerimi nəzərdə tutursunuz? – deyə Con Manqls soruşdu.

– Bəli, dostum. Onların haqqında çox pis danışirlar. Bunlar qorxaq avstraliyalılar deyil, qüvvətli, ağıllı və qaniçən bir irqdir. Onlardan aman gözləmək olmaz.

Mayor dedi:

– Demək, kapitan Qrant Yeni Zelandiyanın sahillərində fəlakətə uğramış olsaydı, onu axtarmağı siz bizə məsləhət görməzdiniz?

– Sahildə axtarmağı məsləhət görürdüm, – deyə coğrafiyaşünas cavab verdi, orada “Britaniya”nın fəlakətə uğramasından bir iz tapmağa ümid etmək olar, ancaq kapitan Qrantı ölkənin içərilərində axtarmağı

məsləhət görməzdim. Bu, faydasız olardı. Bu təhlükəli yerlərə getməyə cürət edən hər bir avropalı maorilərin pəncəsinə düşməlidir, maorilərin əsiri olmuş hər bir adam isə ölmə məhkum edilmişdir. Mən dostlarımla Avstraliya pampaslarından keçmələrini israr etdim, ancaq dostlarıma Yeni Zelandiyadan keçməyi ağıllarına belə gətirməyə imkan verməzdim.

Paqanel təhlükələri şişirtmirdi. Yeni Zelandiyanın adı pis çıxmışdı və bu yersiz deyildi. Bu ölkəni tədqiq etmək üçün atılan hər bir addım qanlı bir nəticə ilə qurtarırdı.

Yeni Zelandiyanı tədqiq edərkən həlak olmuş adamların siyahısından kitab bağlamaq olar. Avel Tasmanın yerlilər tərəfindən öldürülüb yeyilmiş beş matrosunun adı bu siyahının başında gəlir. Onların ardınca kapitan Tukleyin və onun barkasının bütün komandasının aqibəti də belə olmuşdur. Fovo boğazının şərqində “Sidney-Kov” adlı yelkənli gəminin beş baliqçısının həyatı vəhşilərin kefi süfrəsində bitmişdir. Kapitan Marion dü-Frenin kədərli faciəsindən danışmaq üçün əvvəlcə “Qardaşlar” gəmisinin Molin limanında yeyilmiş dörd adamının, general Qeytsin dəstəsindən olan çoxlu əsgərin, “Matilda” gəmisindən qaçan üç fərarinin adlarını çəkmək lazımdır.

Kukun birinci səyahətindən az sonra, 1772-ci il mayın 11-də iki fransız gəmisi – kapitan Marionun idarə etdiyi “Maskaren” və kapitan Krozenin idarə etdiyi “Kastri” gəmiləri Adalar limanına yan almışdı. İkiüzlü yenzelandiyalılar gələnləri olduqca sevinclə qarşılamışlar. Onlar hətta əvvəlcə yalandan özlərini qorxaq göstərmişlər; onları aldadıb gəmiyə gətirmək üçün vəhşilərə çoxlu bəxşiş və qonaqlıq vermək lazım gəlmişdir.

Dümon-Dürvilin dediklərinə inansaq, yerlilərin başçısı Takuri, Marionun golişindən iki il əvvəl Sürvil tərəfindən xaincəsinə əsir alınmış vəhşinin yaxın qohumu imiş.

Takuri, Sürvilin onun qohumunu təhqir etməsini, əlbəttə, unuda və bağışlaya bilməzdi. Çünki Yeni Zelandiya adətləri üzrə qəbilənin təhqir edilmiş şərəf və namusu qanlı intiqam tələb edirdi. Buna görə də o, başqa bir Avropa gəmisinin gəlməsini səbirlə gözləyirmiş; Takuri buna nail olmuş, intiqam planı düşünülmüş və bu planı dəhşətli bir soyuqqanlıqla həyata keçirmişdir.

Takuri özünü qorxaqlığa vurub fransızları aldatmış, onların sayıqlığını kütləşdirmək üçün lazım olan hər şeyi etmişdir. O özü və

onunla bir qəbilədən olan vəhşilər tez-tez gəmilərdə gecələyirmişlər. Onlar bəxşiş alaraq gəmi sərnəşinlərinə dadlı balıq vermişlər. Öz arvadını və qızlarını gəmiyə gətirmişlər. Bütün zabitlərlə tanış olduqdan sonra onları öz kəndlərinə qonaq çağırmişlər. Marion və Kroze vəhşilərin belə nəzakətinə uyaraq ən azı dörd min adam yaşayan bir sahəni başdan-başa gəzmişdir. Vəhşilər onları silahsız qarşılamiş və onların yanında tam etimad qazanmaq üçün hər cür soy göstərmişlər.

“Kastri” gəmisinin qasırga zamanı sınımiş dorunu dəyişmək üçün kapitan Marion Yeni Zelandiyanın sahilinə yan almışdır. O, quruya gəzintiyyə çıxdığı zaman sahilədən iki lye uzaqda gözəl bir sidr ağacı meşəsi görmüşdür. O, yerlilərin saxta dincliyinə aldanaraq gəmi xidmətçilərinin üçdə ikisini quruya buraxmağı əmr edib, meşədən sahilə qədər ağacları qırıb yol açmağı və dor üçün yarayan ağacları daşıyıp suyun kənarına gətirməyi tapşırmişdir.

Dor ağaclarını dəyişdirmək üçün çox vaxt tələb olunduğundan o, fürsətdən istifadə edərək xəstə matrosları limanın mərkəzindəki balaca Motu-aro adasının sahilinə aparmağı, böyük adanın sahilində isə gəmidən lye yarım uzaqda dəmirçixana və dülğər emalatxanası qayırmağı əmr etmişdir. Qüvvətli və cəld yerlilər bu işlərdə matroslara kömək edirmişlər.

Yerlilərin açıq-aydın mehribanlığına baxmayaraq, kapitan Marion bəzi ehtiyat tədbirləri görməkdə davam edirmiş. Gəmiyə yalnız silahsız vəhşiləri buraxmış. Qayıqlar isə yaxşı silahlanmış matroslar mindikdən sonra sahilə yollanmış. Ancaq axırda vəhşilərin qüsuruz rəftarı Marionu və onun heç kəsə etibar etməyən zabitlərinin sayıqlığını kütləşdirmiş və o, sahilə silahsız getməyə matroslara icazə vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Kroze bu əmri geri götürmək üçün Marionu yola gətirməyə çalışmışdırsa da, buna müvəffəq olmamışdır.

Bundan sonra yenzelandiyalıların ehtiyatlılığı və nəzakətliliyi birəki artmışdır. Onların başçıları zabitlərlə yaxından dostlaşmışdır. Takuri öz oğlunu dəfələrlə gəmiyə gətirib orada gecələməyə qoymuşdur.

İyunun 8-də yerlilər Mariona böyük bir banket düzəldib bu banketdə onu adaların “böyük rəhbəri” elan etmiş və onun şlyapasını dörd ağ lələklə bəzəmişlər.

Fransız gəmiləri Adalar limanında otuz üç gün belə keçirmişdir. “Kastri”nin dorunu dəyişmək ətrafında gedən iş müvəffəqiyyətlə irəliləyirmiş; Motu-Aro hovuzlarının içməli su ehtiyatı təzələnilir. Ka-

pitan Kroze dülğərlərin işinə şəxsən rəhbərlik edir. Hər iş çox gözəl gedirmiş və bu əminə-manlığın uzun müddət davam etməyəcəyinə şübhə belə yox imiş.

İyunun 12-də kapitana məxsus olan qayıq suya salınmışdır. Takuri, zabitləri öz kəndinə balıq ovuna dəvət etmişdir. Marion özü, leytenant Vodrikuro və Lequ, bayraq qaldıran zabit və on üç matros qayığa minir. Onları Takuri və yerlilərin digər beş qəbilə başçısı müşayiət edir. Sahilə çıxmış on yeddi avropalıdan on altısının ölümünə səbəb olmuş fəlakəti qabaqcadan görməyə heç kəsə əsas olmamışdır.

Qayıq gəmidən ayrılıb sahilə doğru üzərək gözdən itmişdir.

Kapitan Marion axşam gəmiyə qayıtmır. Onun gəlməməsi heç kəsi narahat etmir.

Həmi onun dülğər emalatxanasına gedib gecələmək üçün orada qaldığını güman edir.

Ertəsi gün səhər saat beşdə “Kastri” gəmisinin qayığı adəti üzrə şirin su dalınca Motu-Aroya yollanır. Çox keçmədən qayıq sağ-salamat geri qayıdır.

Səhər saat onda “Maskaren” gəmisində növbədə durmuş matros suda gəmilərə doğru üzən bir adam görür. Sanki o taqətdən düşübmiş. Onun köməyinə dərhal qayıq göndərilir. Bu adam kapitan qayığının avarçəkənlərindən Turner imiş. Dünən sahilə çıxmış on yeddi adamdan təkçə o, sağ qalmış, o da nizo ilə böyründən və döşündən yaralanmış.

Turner bu qanlı faciənin bütün təfsilatını nağıl etmişdir.

Bədbəxt Marionun qayığı səhər saat yeddiddə kəndin kənarında sahilə yan alır. Vəhşilər qonaqları sevinclə qarşılayırlar. Zabit və matrosların ayaqları islanmasın deyə vəhşilər onları qayıqdan qucaqlarında sahilə çıxarırlar. Sonra fransızlar sahilə dağılışırlar.

Bundan sonra isə vəhşilər dərhal bir nəfərə on nəfər olaraq dəyənək və beşbarmaqla onlara hücum edirlər. Nizə ilə ilk dəfə yaralanmış Turnerə bir kolun dalına girib vəhşilərdən gizlənmək müyəssər olur. Turner orada uzanaraq qorxunc səhnələrin şahidi olur. Vəhşilər ölüləri soyundurmuş, qarınlarını cırmış, parça-parça doğramışlar.

Turner fürsət gözləmiş və vəhşilər kefə başladığıda suya atılmışdır ki, onu da buradan “Maskaren”in qayığı çıxarmışdır.

Turnerin söhbəti hər iki gəminin xidmətçilərini coşdurur. Həmi intiqam əlovu ilə yanır. Ancaq ölülərin intiqamını almaqdan əvvəl sağ

qalmışları xilas etmək lazım idi. Sahildə emalatxana olduğundan qan qoxusundan qızıxmış minlərlə yamyam bu emalatxananı əhatə edir.

Gecəni sahilə qalmış kapitan Kroze gəmidə olmadığından “Kastri” gəmisinin zabiti Düklemer rəhbərliyi öz əlinə alır. O, dərhal bir zabitin komandası altında qayıqda sahilə bir dəstə əsgər göndərir. Bu dəstə sahilədeki yoldaşlarına kömək etməli imiş. Qayıq gəmidən ayrılıb sahilə doğru üzərək bədbəxt Marionun qayığının hələ də bağlı olaraq durduğu yerə yan alır.

Sahildəki dülğər emalatxanasında olan Kroze heç şeydən şübhələnmiş. Birdən gündüz ikiye yaxın, dəniz piyadasından olan bir dəstə əsgəri görür.

O, fəlakəti hiss edərək zabitin qabağına qaçır və dünənki əhvalatdan xəbər tutur. Emalatxanada işləyən matroslar arasında qarışıqlıq salmamaq üçün, üz vermiş fəlakət haqqında onlara bir şey söyləməyi qadağan edir.

Dəstə-dəstə toplaşmış vəhşilər emalatxana ətrafındakı bütün yüksək yerləri tutubmuşlar. Kroze bütün mühüm alətləri yığışdırmağı əmr edir, qalan şeyləri torpağa basdırır, emalatxananı yandıraraq altmış nəfərdən ibarət dəstənin başında duraraq geri çəkilməyə başlayır.

Vəhşilər: “Takuri mate Marisi”¹ deyə bağıraraq addım-addım onları izləyirlər. Vəhşilər matroslara rəislərinin ölümünü bildirməklə onları qorxutmaq istəyirlər. Ancaq matroslar işin nə yerdə olduğunu anlayaraq qəzəblənib vəhşilərin üzərinə atılmaq istəyirlər. Kapitan Kroze onların qabağını güclə saxlaya bilər. Geri çəkilənlər iki lye gələrək sahilə çatır və qayıqlara minirlər. Sahildə toplaşmış minlərlə vəhşi, yerlərindən tərpənmədən onlara baxır. Ancaq qayıqlar sahilədən uzaqlaşdıqda daş yağış kimi onların başlarına yağır. Matroslardan dördü sərrast atəşlə bu silahla tanış olmayan vəhşilərin böyük təəccübünə rəğmən qəbilə başçıları öldürür.

Kapitan Kroze “Maskaren” gəmisinə yan alaraq dərhal Motu-Aroya qayıq göndərir.

Bir dəstə əsgər gecəni orada qalıb xəstələrin gəmiyə daşınmasını təmin edir.

Səhəri adaya ikinci bir dəstə göndərilir: Motu-Aronu yerlilərdən təmizləmək lazım idi. Motu-Aro kəndində üç yüz adam yaşayırmış.

¹ Takuri Marionu öldürmüşdür.

Onların altısını öldürmüş, qalanlarını isə süngü ilə vurub suya salmış və kəndi yandırmışlar.

Lakin “Kastri” dorsuz dənizə çıxıb bilmir. Kroze gəmiyə sidr ağacından yeni dor qoymaq fikrindən əl çəkməyə məcbur olaraq, köhnə dorları təmir etməyi əmr edir.

Beləliklə, bir ay keçir. Vəhşilər balaca Motu-Aro adasını fransızlardan almaq üçün dəfələrlə səy edirlərsə də, buna müvəffəq olmur. Vəhşilərin qayıqları hər dəfə top gülləsi çata biləcək bir məsafədə gəmilərə yaxınlaşarkən, gəmi topları onları atəşə tutur.

Nəhayət, doru təmir edib qurtarırlar. Xaincəsinə hücumun qurbanı olmuş on altı nəfərdən kimin sağ qalıb-qalmadığını öyrənmək və ölənlərin intiqamını almaq qalır. Zabit və əsgərlərdən ibarət böyük bir dəstə qayıqda minərək kəndə yaxınlaşır. Qayıq yaxınlaşdıqda xain Takuri, Marionun plaşını geyib qaçır. Fransızlar bütün kəndi diqqətlə axtarırlar. Takurinin evində təzəcə bişirilmiş bir insan kəlləsi tapırlar. Yamyamların dişlərinin yeri görünən bir insan budu ağacdan qayrılmış şişə taxılıbmış. Buradaca daxmada Marionun qanlı köynəyi, cavan Vodrikurun paltarı və tapançası, matrosların silahları yerə səpələnibmiş. Qonşu kənddə isə insan icalatı tapılıbmış.

Dəstə, vəhşilərin adam əti yediklərinə dair rəddedilməz dəlillər toplayır, parça-parça edilmiş insan cəsədləri hərbi tənənə ilə basdırılır. Takurinin və onun köməkçisi Piki-Orenin kəndi başdan-başa yandırılır. 1772-ci il iyulun 11-də hər iki gəmi Yeni Zelandiya sularını tərk edir.

Yeni Zelandiyaya səyahət edən hər bir adamın yadda saxlamalı olduğu hadisələr belədir. Bu əhvalatdan ehtiyatlı olmaq nəticəsi çıxarmayan kapitan çox ehtiyatsız adamdır. Kuk özünün 1773-cü ildə Yeni Zelandiyaya ikinci səyahəti zamanı buna əmin olmuşdur.

Onun gəmilərindən birindən suya buraxılmış bir qayıq dekabrın 17-də yabanı bitki nümunələri gətirmək üçün sahilə gedib qayıtmamışdır. Qayıqda doqquz matros və miçman vappmış. Bundan nazahat olmuş kapitan Ferno leytenant Bürneyi onları axtarmağa göndərir. Bürney sahilə yaxınlaşarkən elə bir vəhşilik və barbarlıq səhnəsi görmüşdür ki, “bunu sarsılmadan xatırlamaq olmaz, yoldaşlarımızın başları, qol-qıçı və icalatı stolların üstünə atılmışdı, itlər isə onların sümüklərini gəmirirdilər”.

Bu qanlı siyahını qurtarmaq üçün 1815-ci ildə yenzelandiyalıların hücumuna uğramış “Qardaşlar” gəmisini, 1820-ci ildə “Boyd” gəminin talanını və nəhayət, 1829-cu il martın 1-də yerlilərin hücumuna məruz qalmış ingilis gəmisi “Qaus”u xatırlatmaq lazımdır. Bu hücum bir çox matrosun öldürülməsi və dərhal onların ətinin yeyilməsi ilə qurtarmışdır.

Sərxoş komanda və sərxoş kapitan tərəfindən idarə olunan “Makari”nin yaxınlaşdığı Yeni Zelandiya adalarının əhalisi belə idi.

V FƏSİL

DALĞAQRANLAR

Yorucu səfər hələ də davam etməkdə idi. Artıq altıncı gün idi ki, Edəndən çıxmışdılar, yol uzunluğunu Oklend istiqamətində soyuq külək əsməsinə baxmayaraq, Oklendin sahilləri hələ də görünmürdü. Görünür, qarşından gələn axın güc-bəla ilə sürünən gəminin getməsinə mane olurdu. Uca dalğalar gəmini amansızcasına döyürdü, onun gövdəsi cırlıdayır və ağır-ağır dalğaların üzərinə qalxırdı. Pis bərkidilmiş burğular, ştaqlar və bakştaqlar yırgalanmadan sarsılmış doru zəif saxlayır və öz yerlərində tərpənirdilər.

Xoşbəxtlikdən, Bill Qalley Oklendə çatmağa tələsmir və gəmi yelkən altında orta sürətlə gedirdi. Əks halda ilk fırtına “Makari”nin dorlarını qoparırdı. Con Manqls gəminin tez-gec gəlib limana çatacağına əmin olduğu üçün gəmidən qorxmurdu, onu kədərləndirən matros otağındakı səyyah qadınların narahatlığı idi.

Arası kəsməyən yağışın Elen və Meriyə bütün günü otaqdan çıxmağa imkan verməməsinə baxmayaraq, onlar səyahətin əziyyətli olmasından şikayət etmirdilər. Onlar çox az-az qısa müddətə təmiz hava almaq üçün göyertəyə çıxırdılarsa da, növbəti fırtına onları geri qovurdu və zavallı qadınlar yaşayışdan daha çox yük vurmaq üçün əlverişli olan xəfə və dəniz otağına qayırdılar. Yolçular onları əyləndirmək üçün əllərindən gələni edirdilər. Paqanel hər cür əhvalat söyləyərək ağır sürən vaxtı öldürməyə səy edirdisə də, zavallı alimin kefi olmadığı üçün söylədikləri müvəffəqiyyət qazanmırdı. Bir də öz planlarının baş tutmamasından daxili iztirab çəkən səyyahların şadlıq et-

məyə halları yox idi. Bir az əvvəl coğrafiyaşünasın Pataqoniya və Avstraliya haqqındakı mülahizələrilə dərindən maraqlanan səyyahlar Avropaya olan səfərlərinin indiki təsadüfi mərhələsində alimin Yeni Zelandiya haqqındakı hekayələrinə çox laqeydliklə qulaq asırdılar.

Doğrudan da onlar bu məşum ölkəyə öz istək və arzularına görə yox, zərurət üzündən gəldilər.

Qlenarvan səyyahların hamısından çox iztirab çəkirdi. Demək olar ki, o, otaqda heç olmur və ümumiyyətlə, bir yerdə oturmurdu. Onun əsəbi təbiəti dörd divar arasında oturmaqla uzlaşa bilmirdi. O, bərk yağışa əhəmiyyət vermədən, onu təpədən-dırnağa qədər isladan duzlu su sıçrantılarını duymadan bütün günü və çox vaxt bütün gecəni göyertədə keçirirdi. Qlenarvan gah məhəccərə söykəlib hərəkətsiz dayanır, gah da çılgın bir həyəcanla saatlarla göyertədə gəzişirdi. O, fəzadan bir şey soruşmuş kimi uzan-uzadı dənizə baxırdı. Sanki o, üfzü gizlədən duman pərdəsini yırtmaq istəyirdi. O, üz vermiş bəd-bəxtliklə barışa bilmirdi, onun üzünə kədər cizgileri çökmüşdü.

Con Manqls onu yalnız buraxmaq istəmədiyindən pis havanın cəfasını onunla birlikdə çəkirdi.

O gün Qlenarvan durbini əlindən yerə qoymurdu və duman bir yerdən çökən kimi anlaşılmaz bir inadla durbini gözlərinə tuturdu.

– Ser, siz qurunu görməyimi ümid edirsiniz? – deyə Con Manqls soruşdu.

Qlenarvan başı ilə yox işarəsi verdi.

– Bununla belə, doğrudan da, gərək indiyə qədər quru görünə idi. Hələ otuz altı saat bundan qabaq biz Oklendin işıqlarını görməli idik.

Qlenarvan ona cavab vermədi. O, gözlərini durbindən ayırmadan baxırdı. Con:

– Quru orada görünməlidir, ser, yaxşısı budur o tərəfə baxın, – dedi.

– Nə üçün, Con? Mən ki sizə qurunu axtarmadığımı dedim.

– Bəs nə axtarırsınız?

Qlenarvan qızgınlıqla:

– Gəmiyi, “Dunkan”ımı – dedi. – Quldurların rəzil məqsədlərinə xidmət etməli olan “Dunkan” buralarda olmalıdır, Con! Mən qabaqcadan hiss edirəm ki, biz “Dunkan”a rast gələcəyik.

– Ona rast gəlməməyimiz daha yaxşıdır, ser.

– Nə üçün, Con?

– Ser, siz bizim nə vəziyyətdə olduğumuzu unudursunuz. “Duncan” bu gəminin dalmca düşsə, bizim halımız necə olar? Biz heç qaça da bilmərik.

– Qaçmaqımı, Con?

– Bəli, ser. Bizim qaçmağa da halımız yoxdur. Alçaqlar bizi əsir alarlar... Biz bütünlüklə onların pəncəsinə keçərik. Siz isə Ben Coysun cinayət işləməkdən çəkinməyəcəyini bilirsiniz. Biz onun pəncəsinə düşsək, işimiz bitdi. Yaxşı, tutaq ki, biz son nəfəsimizə qədər özümüzü müdafiə etdik. Sonra? Sonra nə olacaqdır? Ser, arvadımızı, Meri Qrantı düşünün.

– Zavallılar... – deyə Qlenarvan pıçıldadı. – Con, mənim üreyim yaralıdır və bəzən məni necə dərin bir ümitsizliyin qapladığını hiss edirəm. Mənə elə gəlir ki, bizi yeni bir bədbəxtlik gözləyir, tale bizə qarşı çevrilmişdir. Con, mən qorxuram...

– Sizmi qorxursunuz, ser?

– Özüm üçün yox, Con, özüm üçün yox, mənim sevdiyim, sizin də sevdiyiniz adamlar üçün qorxuram.

– Həyəcanlanmayın, ser, – deyə cavan kapitan cavab verdi, – əbəs yerə təlaş etmək lazım deyildir. “Makari” pis gedən gəmi olsa da, yenə irəli gedir. Bil Qalley yekəbaş bir sərxoşdur, ancaq mən gözümü ondan çəkmirəm və quruya yaxın bir yerdə vəziyyət mənə təhlükəli görünərsə, gəminin idarəsini öz əlimə alacağam. Beləliklə, bu cəhətdən ehtiyat etmək lazım gəlmir. Ancaq zənnimcə, “Duncan”a rast gəlməyəcəyik. Mən sizin yerinizə olsaydım, üfüqə “Duncan”ı tapmaq üçün yox, sizin keçmiş gəminizin yaxınlıqda olmadığını yəqin etmək üçün baxardım.

Con Manqls haqlı idi. “Duncan”a rast gəlsə idilər, “Makari” məhv olardı. Bununla belə quldurların məhz bu sulara dolaşmaqda olduqları tamamilə mümkün idi, onlar burada təqibdən ehtiyat etməyə bilərdilər. Lakin Tufold limanından çıxdıqdan sonra altıncı gecənin girməsinə baxmayaraq gəmi görünmürdü.

Ancaq bu gecə özündə başqa bir təhlükə gizlədirdi. Axşam saat yeddidə birdən-birə sulara qaranlıq çökmüş, göyün üzünü göyümtül-qara buludlar qaplamışdı. Hətta Bill Qalley də təlaşa düşmüşdü. Görünür, dənizçilik təbiəti sərxoşluğa qələbə çalmışdı. O, gözlərini ovuşduraraq sıx, küren saçlarını tərpədə-tərpədə öz kayutundan çıxdı. Kapitan körpücüyünün məhəccəri yanında dayanaraq su içən adamlar

kimi havanı ciyərlərinə çəkdikdən sonra, diqqətlə yelkənləri gözdən keçirdi. Soyuq külək əsməyə başlamışdı. O, istiqamətini dəyişərək indi Yeni Zelandiya sahillərinə doğru əsirdi.

Bill Qalley öz xidmətçilərini yuxarı çağırıb onlara min lənət yağdıraraq yelkənləri qismən yığışdırmağı əmr etdi. Con Manqls üreyində bu əmri bəyəndisə də, bir söz demədi. Böyük zərurət olmadan qaba dənizçi ilə danışmamağı o, bir qanun olaraq qəbul etmişdi. Bununla belə nə Qlenarvan, nə də Con Manqls göyörtədən getmirdilər.

Günəş batdıqdan iki saat sonra külək ikiqat şiddətlə əsməyə başladı. Bill Qalley marsel yelkəninə aşağı halqasını götürməyi əmr etdi. Amerika sistemli ikiqat sərənlər olmasaydı, bu iş “Makari”nin kiçik komandası üçün çətin olardı; Amerika sistemli sərən olduğda, marsel yelkəni sahəsinin azalması üçün yuxarı sərəni salmaq kifayət idi.

Daha iki saat keçdi. Dalğalar getdikcə qüvvətlənirdi. Ağır “Makari” hər dəfə nəhəng dalğaların arasındakı boşluğa elə düşürdü ki, sanki gəminin altı sualtı daşlara dəyirdi. Ancaq bu, aldadıcı bir hiss idi, çünki bir an sonra gəmi təkrar yavaş-yavaş dalğaların zirvəsinə doğru sürünməyə başlayırdı.

Çox vaxt dalğalar göyörtədən aşaraq gəmini su ilə doldururdu. Dalğalar artıq qayıqlardan birini yuyub aparmışdı.

Con Manqls, doğrudan da, təlaşa düşməyə başladı.

Başqa bir gəmi bu cür havaya yaxşı davam götürərdi, ancaq “Makari”nin göyörtəsini basan su ensiz qanovlardan axıb-gətməyə macal tapmayıb gəmini ağırlaşdırdığı üçün o, daş kimi dənizin dibinə gedə bilərdi. Suyun axıb-tökülməsini sürətləndirmək üçün, falşbortda deşik açmaq ağıllı iş olardı. Ancaq bu iş Bill Qalleyin fikrinə gəlmirdi.

Başlıca təhlükə bunda da deyildi, “Makari”ni başqa, daha ciddi bir fəlakət təhdid edirdi: Gecə saat on birə yaxın göyörtədə yan-yana durmuş Con Manqls və Vilson müəyyən olmayan bir uğultu eşitdilər. Dənizçilik təbiəti onları dərhal göz-qulaq olmağa məcbur etdi. Con matrosun əlindən yapışdı.

– Bura ləpədyəndir, – deyə səsləndi.

– Elədir, – deyə Vilson cavab verdi. – Dalğalar qayalara çarpır.

– Bu qayalıq buradan cəmisə iki kabeltov uzaqda olar.

– Quru bax oradadır!

Con məhəccərdən boylanıb tutqun suya baxaraq:

– Lot atın, Vilson, lot! – deyə qışqırdı.

Kapitan körpücüyündə dayanmış Bill Qalley görünür, heç şeydən şübhələnmirdi. Vilson lotu götürüb suya atdı. Lot onun barmaqları arasından sürüşüb üçüncü düymədə dayandı.

– Üç sajen, – deyə o, Con Manqlsa xəbər verdi.

– Kapitan, biz dalqarıranların yanındayıq! – deyə Con Manqls qışqırdı.

Bill Qalleyin etimadsızlıqla çiyini çəkdiyini Conun görüb-görməməsi əhəmiyyətli deyildi. Ancaq o, sükana atılıb gəmini birdən-birə külək əsən səmtə çevirdi, bu zaman Vilson lotu yerə ataraq gəmini küləyin istiqamətinə çevirmək üçün marsele tərəf cumdu. Qüvvətli bir təkənla sükandan kənara atılmış sükənçi bu naghəni hücumə səbəb nə olduğunu belə anlamadı.

Con Manqls gəmini dalğaqrıranlar boyu ilə aparıb tədriclə açıq dənizə çıxararaq:

– Brassaları! Brassaları boşalt! – deyə qışqırdı.

Qaranlıq olmasına baxmayaraq ştirbortdan dörd metr uzaqda ləpədyənin ağ köpüyünü aydın görmək olurdu.

Bill Qalley gəmini necə bir təhlükə təhdid etdiyini ancaq indi anlamışdı. O, başını itirmiş halda yarımşərxoş matrosların başa düşmədiyi dolaşq omrlər verməyə başladı. Matroslar göyertədə ora-buraya qaçışaraq bir-birilərlə toqquşur, nə edəcəklərini bilmədikləri üçün bir-birilərinə mane olurdular. Bill Qalley başını tamamilə itirmişdi. O, “Makari”nin qurudan otuz-qırx mil uzaqda olduğunu güman edirdi, quru işə burada, qulaqlarının dibində imiş. Axın gəmini yolundan çıxarmış və az qala köhnə dənizçinin başına kələk açmışdı.

Bu aralıq Con Manqlsın işə qarışması sayəsində “Makari” fəlakətdən sağ-salamat qurtarıb dalğaqrıranlardan uzaqlaşdı. Lakin Con Manqls gəminin harada olduğunu bilmirdi. Bəlkə gəmi qayalar halqasının içərisində idi? Külək gəmini şərçə doğru aparırdı, o, hər dəqiqə sualtı daşlara dəyə bilərdi.

Doğrudan da, çox çəkmədən ştirbortun qabağında yenə ləpədyənin səsi eşidildi. Gəminin yolunu təkrar dəyişmək lazım gəldi. Con gəmini yenə küləyin istiqamətinə döndərdi. Dalğaqrıranlar gəmini dörd bir tərəfdən əhatə etmişdi və onların mühasirəsindən çıxmaq üçün bir-başə küləyə qarşı getmək lazımdı. Ancaq az yelkənli və möhkəm olmayan bir gəmidə belə bir işi görmək mümkün idimi? Bu işin müvəffəqiyyəti şübhəli olsa da, başqa çarə yox idi. Con Manqls:

– Sükənə sola döndər! Axıra qədər! – deyə Vilsona qışqırdı.

“Makari” yeni qayalar silsiləsinə yaxınlaşdı. Gəminin dövrəsində dəniz qaynayırdı.

Böyük gərginlik anı gəlib çatdı. Ağ köpüklərlə örtülmüş dalğalar qaranlıqda parıldayırdı. Dalğaların fosforlu olduğunu güman etmək olardı. Dəniz olmazın bir qüvvə ilə nərildəyirdi. Vilson və Mülredı bədənlərinin bütün ağırlığını sükana salmışdılar.

Birdən təkən səsi eşidildi. “Makari” qayaya toxundu. Buspritin və terştaqları sındı, bizan-dor möhkəmliyini itirdi. Başqa yeri sınımadan gəmini döndərmək mümkün olacaqdımı?

Yox, bu iş mümkün olmadı, çünki külək birdən-birə sakitləşdi və gəmi etalət qüvvəsilə üzməkdə davam etdi. Uca bir dalğa gəmini ağzına alıb birbaşə qayalara doğru apardı və sonra böyük bir qüvvə ilə aşağı fırlatdı. Bizan-dor bütün avadanlığı ilə bərabər suya düşdü. Gəminin altı iki dəfə qayaya dəydi və ştirbortun üzərinə otuz dərəcə əylələrək hərəkətsiz qaldı.

İllüminatorların şüşələri xıncım-xıncım oldu. Sənişinlər göyertəyə çıxdılar. Ancaq dalğalar gəminin o başından bu başına qədər yuvarlandığında burada durmaq qorxulu idi. Con Manqls gəminin qayaya möhkəm oturduğunu görüb sənişinlərdən kayuta qayıtmalarını xahiş etdi.

– Con, doğrusunu deyin, bizi təhlükə gözləyirmi? – deyə Qlenarvan alçaqdan soruşdu.

– Ser, sözü düz, biz dənizin dibinə getmirik, – deyə Con Manqls cavab verdi. – Gəminin darmadağın olacağı mümkündür, ancaq bu, yaxın zamanda olmayacaqdır.

– İndi gecəyarı olmuşmu?

– Bəli, ser. Səhərə qədər gözləmək lazımdır.

– Dənizə qayıq salmaq olmazmı?

– Yox, belə dalğada, belə qaranlıq gecədə bu, ağılsızlıq olardı.

– Yaxşı, Con. Səhərə qədər gözlərik.

Bu aralıq Bill Qalley doli kimi göyertəni dolanırdı. Onun qorxudan ayılmış matrosları araç boçkasının altını çıxarıb, arağı içməyə başladılar. Con, bu əndazəsiz şərxoşluğun dəhşətli nəticələr verəcəyini qabaqcadan görürdü. Matrosların coşmuş ehtirasını kapitanın yatra biləcəyinə bel bağlamaq olmazdı. Bədbəxt kapitan saçlarını yolur, əllərini ovuşdururdu. O, yalnız sığorta edilməmiş yük haqqında düşünürdü. O, gəminin bu kənarından o kənarına qaçaraq:

– Müflis oldum, məhv oldum! – deyə qışqırırdı.

Con Manqls onu təskin etmək fikrində deyildi. Son dərəcəyə qədər sərxoş olmuş və sənişinlərə lənət yağdıran matroslar lazım gəldikdə dəf etmək üçün dedi: o öz yoldaşlarına silahlanıb hazır durmalarını təklif etdi.

Mayor sakit bir səslə:

– Otağa birinci olaraq yaxınlaşmağa cüret edən adamı it kimi öldürəcəyəm.

Matroslar, sənişinlərin onları öz yaxınlığına belə qoymayacaqlarına əmin olaraq harada işə gizləndilər. Con Manqls artıq bu sərxoşlara əhəmiyyət verməyib nigarançılıqla səhərin açılmasını gözləməyə başladı.

Gəmi yerindən qətiyyənlə tərpənmirdi. Dəniz yavaş-yavaş sakitləşdi. Külək yatdı. Gəmi dalğaların səthində hələ bir neçə saat da dura bilərdi. Con gözləri ilə qurunu axtarmağa başladısa da, heç bir şey görmədi. Sahilə çıxmaq mümkün olduqda gəmidə salamat qalmış yeganə qayıq, gəmi xidmətçilərini və sənişinləri sahilə aparmalı idi. Qayıq ən azı üç dəfə sahilə gedib qayıtmalı idi, çünki cəmisi altı adam tuturdu. Böyük qayıq dalğalar çoxdan qoparıb aparmışdı.

Con Manqls ləpədən gələn səse diqqətlə qulaq asdı. O, həm arzu edilən, həm də təhlükəli olan bu qurunun onlardan nə qədər uzaqda olduğunu öz-özündən soruşurdu. Dalğa qırınlar çox vaxt qurudan çox uzaqda olur.

Davamsız kiçik bir qayıq belə uzun yolu gedə bilərdimi?

Con bütün bu suallar üzərində başını sındıraraq işıq şüalarının son qaranlığı tezliklə dəlməsini arzu edirkən, sənişinlər öz çarpayılarında dincəldilər. Gəmi yerindən tərpənmirdi, bu onların bir neçə saat rahat yatmalarına imkan verirdi. İlliklərinə qədər sərxoş olmuş matrosların qışqırıqlarını daha eşitmədikləri üçün Con və onun yoldaşları tezliklə yuxuladılar, artıq gecə saat birdə gəmidə dərin sükut hökm sürürdü.

Səhər saat dördə qalmış şərqdə şəfəqin ilk şüaları qızardı və buludlar rəngini dəyişdi. Con göyertəyə qalxdı.

Üfüq duman bürümüşdü. Uzaqda aydın olmayan cizgilər görünürdü.

Con gözleyirdi. Hava dəqiqədən-dəqiqəyə işıqlaşdı. Üfüq çəhrayı rəngə bürünmüşdü. Sanki böyük bir pərdə yavaş-yavaş qalxaraq göz önündə gözəl mənzərələr açırdı. Sudakı qayaların qara topoləri artıq görünməyə başladı, nəhayət ləpədən gələn arxasında, çıxmaqda olan günəşin göz qamaşdıracaq qədər parlaq dairəsi görünürdü. Quru, gəmidən cəmisi doqquz mil uzaqda idi.

– Quru! – deyərək Con Manqls qışqırdı.

Onun bu səsinə oyanmış yoldaşlarının hamısı göyertəyə toplaşaraq dincəlmədən indi üfüqdə aydın görünən sahilə baxmağa başladılar. Bu sahilə qonaqsevən, yaxud onlara düşmən də olsaydı, səyyahların yeganə sığınacaq yeri ora idi.

– Bill Qalley haradadır? – deyərək Qlenarvan soruşdu.

– Bilmirəm, ser, – deyərək Con Manqls cavab verdi.

– Bəs matroslar hansı?

– Heç gözə görünmürlər.

– Yəqin bərk sərxoş olduqları üçün görünmürlər, – deyərək Mak-Nabs əlavə etdi.

Qlenarvan:

– Onları tapmaq lazımdır, – dedi, – axı onları burada batan gəmidə qoymaq olmaz.

Mülredni və Vilson gəminin burnuna tərəf gedib, iki dəqiqədən sonra qayıtdılar. Orada heç kəs yox idi. Onlar bütün gəmini axtarıdılarsa da, nə Bill Qalleyi tapdılar, nə də onun xidmətçilərini.

Qlenarvan:

– Necə? Heç kəs yoxdur? – dedi.

– Bəlkə onlar dənizə düşmüşlər? – deyərək Paqanel güman etdi.

Onların yox olmalarından çox təlaşa düşmüş Mak-Nabs:

– Hər şey mümkündür, – deyərək cavab verdi.

Kapitanın beynindən qorxunc bir fikir keçdi.

– Tezliklə qayığa! – deyərək o, hamını çağırırdı.

Vilson və Mülredni gəminin dal tərəfinə qaçdılar.

Qayıq yox olmuşdu.

V FƏSİL

ZORLA MATROS OLANLAR

Bill Qalley, bütün sənişinlərin dərin yuxuya getmələrindən istifadə edərək, öz xidmətçiləri ilə bərabər salamat qalmış yeganə qayıq götürüb gəmidən qaçmışdı. Buna şübhə yox idi. Gəmidən axırıncı olaraq getməyə borclu olan kapitan gəmini birinci olaraq tərk etmişdi. Con Manqls:

– Yaramazlar qaçmışlar, – dedi. – Eyb etməz, bu bizim üçün daha yaxşıdır. Heç olmazsa, biz iyrenc səhnələrin şahidi olmaq zərurətindən yaxamızı qurtarmışıq.

– Mən də bu fikirdəyəm – deyə Qlenarvan onun sözünü təsdiq etdi. – Onların getmələrinə təəssüf etməyəcəyik, çünki gəmidə bizim öz kapitanımız, kapitanın isə cəsur və itaətkar matrosları vardır. Con, biz hamımız sizin yoldaşınız, əmr edin, biz itaət etməyə hazırıq.

Mayor, Paqanel, Robert, Vilson, Mülredi və Olbinet, Qlenarvanın sözünü təsdiq etdilər. Onlar göyertədə sıraya düzülərək, Con Manqlsın əmrinə müntəzir halda dayandılar.

– Nə etmək lazımdır? – deyə Qlenarvan soruşdu.

Gənc kapitan gözlerini dənizdən çəkib gəminin zədələnmiş yerinə baxaraq bir neçə dəqiqə düşündükdən sonra cavab verdi:

– Ser, bu vəziyyətdən iki çıxış yolu var: birincisi, gəmini təmir edib yol gedə biləcək hala salmaq, ikincisi, tez sal qayırib onunla sahilə çıxmaq.

– Gəmini təmir etmək mümkündürsə, təmir edək. Bu, daha yaxşı çıxış yoludur, doğru deyilmi?

– Şübhəsiz!

Paqanel dedi:

– Sahilin az adam yaşayan yerlərinə çıxmaqdan saqınmaq lazımdır. Buranın Yeni Zelandiya olduğunu unutmayın!

– Özü də Qalleyin qayğısızlığı üzündən biz uzağa, cənuba gəlib çıxmışıq, – deyə Con olavo etdi. – Günortaçağı mən öz coğrafi mövqeyimizi təyin edərdəm və mənim gümanım doğru çıxarsa, biz sahil boyu ilə şimala, Oklendə qədər gedərik.

– Axı gəmi ciddi surətdə zədələnmişdir, – deyə Elen qeyd etdi.

– İnanmıram ki, gəmi ciddi zədələnmiş olsun, – deyə gənc kapitan etiraz etdi. – Sınımış bizanın yerinə gəminin burnunda müvəqqəti olaraq yeni dor qoyaram və biz yavaş-yavaş olsa da, istədiyimiz istiqamətdə üzərik. Əgər bədbəxtlikdən, gəminin gövdəsinin ciddi zədələndiyi aşkar olarsa, o zaman biz sal qayırib sahilə çıxarıq və quru ilə Oklendə qədər gedərik.

Mayor:

– Beləliklə də, gəminin zədələnmiş yerini gözden keçirməyə başlayaq, – dedi, – indi bu ən mühüm işdir.

Qlenarvan, Con Manqls və Mülredi pilləkənlə anbara endilər. Oraya, demək olar ki, iki yüz ton aşılannmış dəri yığılmışdı. Gəmini yüngülləşdirmək üçün Con Manqls onları dənizə tökməyi əmr etdi. Üç saatlıq ağır işdən sonra anbarın dibi göründü. Baktortda barkoutun səviyyəsində iki deşik açılmışdı. “Makari” ştirbort üstə öyildiyi üçün bu deşiklər dənizin səthindən yuxarı idi və su anbara dola bilməmişdi. Vilson deşiklərə müvəqqəti, lakin möhkəm bir yamaq vurdu.

Anbarda ən çoxu iki fut ucağında su vardı. Suyu tulumba ilə dartıb çıxarmaq və bununla da gəminin burnunu yüngülləşdirmək asan idi.

Con gəminin bütün gövdəsini yoxladıqdan sonra belə bir qərara gəldi ki, folakət zamanı gəmi ümumiyyətlə az zədələnmişdir. Gəminin xaricdən nə vəziyyətdə olduğunu gözden keçirmək və quma nə qədər oturduğunu müəyyən etmək üçün Vilson suya cumdu.

Məlum oldu ki, “Makari” sərt bir şəkildə dənizə enən saya oturmuşdur. Gəminin forşteveninin aşağı hissəsi və təqribən qandəsinin üçdə ikisi möhkəmə quma girmişdi. Gəminin qalan hissəsi suda idi, axterştevenin altındakı suyun dərinliyi beş sajen idi. Sükan zədələnməmişdi və öz oxu ətrafında sərbəst fırlanırdı. Bu xoş bir xəbər idi, çünki qumdan çıxdıqdan sonra gəmi dərhal yaxşı idarə oluna bilirdi.

Sakit okeanda qabarma çox uca olmur. Bununla belə, Con Manqls güman edirdi ki, qabarma “Makari”nin qumdan çıxmasına kömək edəcəkdir. Gəmi, çəkilmənin başlamasına təqribən bir saat qalmış quma oturmuşdu. Çəkilmə zamanı gəmi ştirbort üstə daha çox öyilmişdi. Səhər saat altıda, suyun çox çəkildiyi anda gəmi son həddinə qədər öyildi. Demək, gəminin bundan çox öyiləcəyindən qorxmaq lazım deyildi və ştirbortun altına dayaq vurmağa ehtiyac yox idi. Bu işə bizanın yerində saxta dor qoymaq üçün sərənləri qorumağa imkan verirdi.

Qabarma sularının gəmini qumdan çıxarması üçün yalnız “Makari”nin yükünü yüngülləşdirmək qalırdı. Bu, çətin və çox vaxt tələb edən bir iş idi. Aydın idi ki, bu işi gündüz saat ikiyə on beş dəqiqə işləmiş qabarmannın son həddinə çatacağı zamana qədər qurtarmaq mümkün olmayacaqdır. Hələlik yalnız qabarma zamanı gəminin nə vəziyyətə düşəcəyini yoxlamaq, sonrakı qabarmaya qədər işə gəmini qumdan çıxarmaq üçün hər şeyi hazırlamaq mümkün olacaqdı.

– İş başına! – deyə Con Manqls komanda etdi.

Matros vəzifəsini öhdəsinə götürmüş səyyahlar itaətlə öz yerlərində dayandılar.

Con Manqls əvvəlcə bütün yelkənləri salmağı əmr etdi. Mayor, Robert və Paqanel Vilsonun rəhbərliyi ilə qrotmarseli salmaq üçün marsa dırmaşdılar. Onlar bu işi birtəhər yerinə yetirib foka keçdilər. Cəld və zirək Robert işin öhdəsindən, daha qüvvətli, ancaq bacarıqsız olan yaşlı yoldaşlarından yaxşı gəlirdi.

Yelkənləri saldıqdan sonra lövbərləri gəminin dalına gətirmək lazımdı. Bu lövbərlər gəminin dal tərəfini yerində saxlayıb qabarmasının bütün təzyiqini gəminin quma girmiş burun hissəsinə verməli idi.

Gemidə qayıq olduqda lövbəri gəminin dal tərəfinə aparmaq asandır. Lövbəri qayığa qoyub yerinə aparırlar və orada suya salırlar. Ancaq “Makari”də qayıq olmadığından onu ovoz edəcək başqa bir şey düşünüb tapmaq lazımdı.

Qlenarvanın dəniz işindən kifayət qədər başı çıxdığı üçün lövbərlərin yerini dəyişməyin nə qədər zəruri olduğunu anlayırdı.

– Siz necə hərəkət edəcəksiniz? Axı bizim qayığımız yoxdur, – deyə o, Con Manqlsdan soruşdu.

– Boş boçkalardan və bizan-dorun qırıqlarından sal qayıranıq, – deyə kapitan cavab verdi. – Bu çətin olsa da mümkündür, çünki “Makari”nin lövbərləri böyük deyildir. Biz lövbərləri apara bilsek və onlar öz yerlərindən qopmasalar, mən işin yaxşı nəticə verəcəyinə əminəm.

– Yaxşı, Con. Gəlin vaxtı itirmədən bu işə başlayaq.

Bütün sərnişinləri göyörtəyə çağırdılar. Onlar balta ilə iplərə dolaşdıq gəminin kənarından asılı qalmış bizanın qırıqlarını kəsərək suya saldılar və boş çəlləkləri onlara bağladılar. Olduqca yöndəmsiz bir sal əməl gəldi. Con Manqls ona avar qoymağı güman edirdi, bu avar sükanı əvəz etməli idi.

Günortaüstü salın ancaq yarısı hazırdı. Con Manqls başlanmış rəhbərliyini Qlenarvana tapşırıb özü gəminin mövqeyini təmin etməklə məşğul oldu. Bu, olduqca mühüm bir məsələ idi. Xoşbəxtlikdən Bill Qalleyin kayutunda çirklə, köhnə bir sekstant tapıldı, bu sekstantdan birtəhər istifadə etmək olardı. Con Manqls burada Qrinviç rəsədxanasının ildə bir dəfə çıxan məcmuəsini tapdı.

Con kapitan körpüsünə çıxıb sekstantın güzgülərini sildi. Bu astronomiya cihazı, bucaqölçən qövsdən və iki oşyanın eyni zamanda əks olunmasına imkan verən iki güzgüdən ibarətdi.

Sekstantın görgü borusunu həqiqi üfüqə tutub¹ hərleyirlər. Güzgünü o qədər hərletmək lazımdır ki, ta günortaçağında, yəni göy qübbəsinin ən yüksək nöqtəsində olan günəş və üfüq burada bir-birilə birləşsin. Güzgülər hərləndikdə, sekstantın qövsündəki cədvəl günəşin üfüq üzərinə əyilmə budağını, yəni yerin en dairəsini göstərir. Lakin şimalda yer üfüqün lap qabağını kəsmişdi, ona görə Con onu sekstantın görgü borusu ilə “götürə” bilmədi.

Bu cür hallarda həqiqi üfüqü süni üfüqlə əvəz edirlər, burada həqiqi üfüq müstəvisinin qabdakı mayenin boş səthi ilə tuş gəlməsindən istifadə edirlər. Adətən yastı qaba tökülmüş və dümdüz güzgü səthi kimi duran civə, süni üfüq xidmətini görür. Lakin “Makari”də civə olmadığından Con onu duru qatranla əvəz etməli oldu. Bunun səthi günəşi kifayət qədər yaxşı əks etdirirdi.

Con Manqls məhəllin uzunluq dairəsini bilirdi, çünki gəminin Yeni Zelandiyanın qərb sahilində olduğu ona məlum idi. Bu, xoşbəxtlik idi, çünki “Makari”də xronometr yox idi, bunsuz uzunluq dairəsini təyin etmək mümkün deyildi. Beləliklə, dürüst olaraq gəminin mövqeyini təyin etmək üçün en dairəsini tapmaq kifayətdi.

Gənc kapitan bu işə girişdi.

Sekstant qövsündəki cədvəl göstərdi ki, günəşin üfüqdən bucaq məsafəsi 68°30′-yə bərabərdir. Alman bucağı düz bucaqdan, yəni 90°-dən çıxdıqda, Con günəşdən qüruba qədər olan bucaq məsafəsini tapdı; bu, 21°30′-yə müsbət idi. Astronomiya illik məcmuəsindən o, bildi ki, o gün, yəni fevralın 3-də günəşin meyli 16°30′-yə müsbətdir. Bu bucağı indicə alınan bucağa əlavə edərək o, məhəllin en dairəsini tapdı, bu, 38° idi.

Beləliklə, “Makari” 171°13′ uzunluq dairəsində və 38° en dairəsində idi, ancaq cihazların mükəmməl olmadığını nəzərə alaraq, bunun bir dəqiqə o yan-bu yan olmasını ehtimal etmək olar.

Con Paqanelin Edendə öldə etdiyi xəritədən “Makari”nin Aotea limanının girəcəyi yanında, Kapua burnunun yaxınlığında Oklend əyalətində fəlakətə uğradığını gördü. Məlum oldu ki, “Makari” Oklendən cənuba doğru tam bir dərəcə uzaqlaşmışdır. Con dedi:

– Oklendə çatmaq üçün biz şimala doğru bir dərəcə qalxmalyıq.

¹ Həqiqi üfüq – səthi şaquli xəttə perpendikulyar olan və dünyanı: *yuxarı (görünən)* və *aşağı (yerlə örtülü olan)* yarımkürəyə bölen göy səthinin böyük dairəsinə deyilir.

Qlenarvan:

– Cəmisi iyirmi beş mil, – dedi. – Bu bir şey deyil.

– Bəli, dənizlə getsən, bir şey deyil, ancaq quru ilə iyirmi beş mil az yol deyildir, – deyər Paqanel etiraz etdi.

– Buna görə də “Makari”ni qumdan çıxarmaq üçün biz insan qüvvəsi daxilində olan hər şeyi edəcəyik.

En dairəsini müəyyən etdikdən sonra yenidən gəmini xilas etmək işinə başladılar. Gündüz saat birə on beş dəqiqə işləmiş qabarmanın son nöqtəyə çatdı. Con Manqls qabarmadan istifadə edə bilmədi, çünki lövbərləri hələ gəminin burnundan aparmamışdılar. Ancaq o, “Makari”nin vəziyyətinə, gəminin az da olsa suyun üzünə çıxıb-çıxmayaacağına təlaşla diqqət yetirirdi. Əgər gəmi suyun üzünə çıxardısa, görülmüş işlərin müvəffəqiyyətlə qurtaracağına ümid etmək olardı. Məsələ yaxın beş dəqiqə müddətində həll olunmalı idi. Hamı nəfəs dərmədən gözləyirdi.

Yüngül bir çatırtı eşidildi: ya gəmi suyun üzünə qalxmağa başlayırdı, ya da su onun gövdəsini yerindən tərpətməmişdi. Məlum oldu ki, su gəminin gövdəsini tərpətməmişdir; gəmi yerində durmuşdu, bununla belə, Con gəminin bu hərəkətini yaxşı bir əlamət hesab edirdi.

İş davam edirdi. Gündüz saat ikidə sal hazırdı. Bucurqad vasitəsilə onlar lövbəri sala qoydular. Con Manqls və Vilson kəndirin bir ucunu gəminin dalına bağlayaraq sala endilər və sal axınla “Makari”nin dal tərəfinə gedənə qədər burazı boşaltdılar. Gəmidən yarım kabeltov məsafədə onlar salı saxlayıb dənizin dərinliyini ölçdülər. Lot on sajen suya batdı. Balaca lövbər dənizin dibinə möhkəm ilişdi. Con Manqls burazı bir qədər də boş buraxıb axının salı uzağa aparmasına imkan verdi və burada ikinci lövbəri atdı.

Bundan sonra Con Manqls və Vilson burazdan darta-darta “Makari”yə qayıtdılar.

Lövbər kəndirlərini braşpilə sarıtdılar, indi yalnız gecə saat birə yaxın, yəni yeddi saatdan sonra başlayacaq ikinci qabarmanın gözləmək lazımdır. Con Manqls öz “matroslarına” təşəkkür edib Paqanelə bildirdi ki, o, həmişə bu qədər səy göstərərsə, bosman rütbəsi almaq üçün çox gözləməli olmayacaqdır.

Bütün işlərdə “matroslara” kömək etmiş mister Olbinet mətbəxə qayıtmağa icazə aldı. O, cəld ləzzətli nahar hazırladı. Ac işçilər naharı iştaha ilə yeyib qüvvələrinin bütünlükdə özlərinə qayıtdığını hiss etdi-

lər. Nahardan sonra Con son hazırlığa başladı. Söhbət gəmini qumdan çıxarmaq kimi mühüm bir məsələ haqqında gedirən hər bir ehtiyat tədbiri işə yaraya bilərdi. Burada gəminin oturuşunun hər bir santimetri əhəmiyyətlidir.

Çox vaxt elə olur ki, gəmi yalnız lazımcıca yüngülləşdirilmədiyi və gəminin altı quma girdiyi üçün görülmüş tədbirlər baş tutmur. Con Manqls hələ səhər anbara yığılmış gön yükünü dənizə tökməyi əmr etmişdi. İndi o, içərisində təchizat olan qutuları, ehtiyat dorlarını və yelkənlərini, ballastı təşkil edən bir neçə ton çuqunu və qeyrilərini gəminin dal tərəfinə yükləməyi əmr etdi. Vilson və Mülredi oraya bir neçə çəllək aparıb dəniz suyu ilə doldurdular. Beləliklə, gəminin xeyli yüklənmiş dalı öz ağırlığı ilə quma girmiş burnun qumdan çıxmasına kömək etməli idi.

Axırıncı işlər qurtarıqda, gecəyarı idi. Onlar yorğunluqdan güclə ayaq üstə dururdular; bununla belə işin müvəffəqiyyəti, qəti anda adamların braşpili necə bir qüvvə və cəldliklə fırladacaqlarından asılı idi. Bu vəziyyət Con Manqlsı yeni bir qərara gəlməyə vadar etdi.

Bu zaman xəfif yel dayandı. Yel dənizin səthini azca dalğalandırırdı. Con buludlara baxaraq küləyin ehtimal ki, öz istiqamətini cənub-qərbdən şimal-qərbə dəyişəcəyini təyin etdi. Buludların rənginə və vəziyyətinə baxan dənizçi buna şübhə edə bilməzdi. Vilson və Mülredi də kapitanlarının fikrini təsdiq etdilər.

Con Manqls öz müşahidəsini Qlenarvana söyləyərək gəminin qumdan çıxarılmasını sabaha qədər təxirə salmağı təklif etdi. O dedi:

– Səbəbi də budur ki, hər şeydən əvvəl biz çox yorulmuşuq. Halbuki gəmini qumdan çıxarmaq üçün bütün qüvvəmizi toplamalıyıq. İkincisi, gəmini qumdan çıxarmaq müəssər olsa da, mən belə qaranlıqda onu bu qədər çox və təhlükəli qayaların arası ilə necə sürə bilərəm? İşıqlanana qədər gözləmək daha yaxşıdır. Nəhayət, bir dəlil daha vardır, – deyəsən külək bizim köməyimizə gəlmək istəyir: sabah o, şimal-qərbdən əsəcəkdir. Onda mən bütün yelkənləri qaldıraram və külək qumdan çıxmaqda bizə kömək edər.

Con Manqlsın dəlilləri çox əsaslı olduğundan səmişinlərin içində hamıdan səbirsiz olan Qlenarvan və Paqanel bu dəlillərlə razılaşmalı oldular. Gəminin qumdan çıxarılması işi sabaha təxirə salındı.

Lövbərlərə göz yetirmək üçün kişilər öz aralarında növbə düzəldilər. Gecə sakit keçdi.

Ertəsi gün sübh açılarkən Con Manqlsın dünən dediyi doğru çıxdı: külək şimal-qərbdən əsirdi. Düşünülmüş tədbir üçün bu çox qiymətli bir kömək idi. Gəmidəkilər müəyyən yerlərə bölündü: Robert, Vilson və Mülredi qrotdorda, mayor, Qlenarvan və Paqanel göyortədə dayandılar. Hər şey hesablanmışdı və rollar elə bölünmüşdü ki, lazımı anda yelkənləri dərhal qaldırmaq mümkün olsun. Blok vasitəsilə mars-rey qaldırıldı, qolt və fok kəndirle hazır vəziyyətdə saxlandı.

Səhər saat doqquza yaxın idi. Qabarmanın ən yüksək nöqtəyə çatması üçün hələ dörd saat da gözləmək lazımdı. Con Manqls bu vaxtdan, sınımış bizanın yerində saxta dor qoymaq üçün istifadə etdi. Gəmi qumdan çıxan kimi bu dor, təhlükəli dalğaqrıranlardan cəld uzaqlaşmaq üçün gəmiyə imkan verməli idi.

Onlar bütün qüvvələrini sərf etdilər və günortaya bir az qalmış bizanın reyi dalğaların yuyub aparmış olduğu dorun yerində bərkidildi. Elen və Meri Qrant da ümumi işdə iştirak edirdilər. Onlar ehtiyat yelkənini reye bağladılar. Qadınlar özlərinin payına düşən işlə ümumun xilasına kömək etməkdən şad idilər.

Bu cür təchiz edilmiş "Makari"nin görkəmi indi o qədər də gözəl deyildi, ancaq bu mənasız iş idi, çünki indi gəmi yaxşı üzə bilirdi.

Bu aralıq su qalxmağa başladı. Balaca köpüklü ləpələr dənizin səthinə dalğalandırmaqda idi. Qayaların təpəsi suyun altında qalaraq doğma yerlərində gizlənən iri dəniz heyvanları kimi bir-birinin dalınca gözden itirdi.

Qəti an yaxınlaşırdı. Səyyahların həyəcanı son həddə çatmışdı. Hamı gözünü Con Manqlsdan ayırmadan susur və onun ömrünü gözləyirdi.

Gənc kapitan məhəccərdən əyilərək suya baxırdı. O, hərdən bir lövbər burazlarına narahat nəzərlər salırdı. Gündüz saat birdə qabarmanın son həddinə çatdı. Dənizin səviyyəsi bir saniyə hərəkətsiz qaldı, yəni suyun qalxması dayandı, düşməsi isə hələ başlanmamışdı. Hərəkət etmək vaxtı çatdı.

Con Manqls yelkənləri qaldırmağı əmr etdi. Qrot və marseli cəld qaldırdılar və yelkənlər küləklə doldu.

– Braşpilə! – deyə Con qışqırdı.

Braşpil, yanğın tulumbası kimi qulplarla təchiz edilmişdi. Bir tərəfdən Qlenarvan, Mülredi, Robert, digər tərəfdən Paqanel, mayor, Olbinet növbə ilə qulpu sıxaraq braşpilin barabanını hərletməyə başladılar.

Eyni zamanda Con Manqls və Vilson ağacı dənizin dibinə dirəyərek öz səylərini yoldaşlarının səylərilə birləşdirirdilər.

– Güc verin! Güc verin! Birlikdə! – deyə gənc kapitan qışqırdı.

Lövbər burazları sim kimi tanıma çəkildi. Lövbərlər dənizin dibinə möhkəm ilişmişdi. Müvəffəqiyyət xilasetmə əməliyyatının sürətindən asılı idi: qalxmış su ancaq bir neçə dəqiqə bir dərəcədə qalır, sonra isə çəkilmə başlayır. Səyyahlar səylərini ikiqat artırdılar. Külək böyük bir qüvvətlə əsirdi və yelkənlər dorları oyirdi. Gəminin gövdəsi titrədi, adama elə gəldi ki, kiçik bir səy daha göstərilə, gəmi üzəcəkdir. Qumlu sayın öz qurbanını əldən verməsi üçün bəlkə daha bir səy kifayət idi.

– Elen, Meri! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

Gənc qadınlar braşpilin yanındakı yol yoldaşlarına köməyə tələsdi. Baraban bir daha tam dövrə vurdu.

Ancaq gəmi yerindən tərpənmədi. Artıq çəkilmə başlamışdı və indi gəmini qumdan çıxarmağın mümkün olmayacağı aydın idi.

VİFƏSİL

YAMYAMLIĞIN NƏZƏRİ CƏHƏTDƏN ƏSASLANDIRILMASI

ilas olmaq üçün Con Manqls tərəfindən təklif edilmiş birinci üsul onların ümidini doğrultmadı. Yubanmadan ikinci üsulu sınamaq lazımdı. "Makari"ni qumdan çıxarmaq müyəssər olmadığı üçün, aydıncı ki, gəmini mümkün qədər tez tərk etmək lazımdır. Zədələnmiş gəmidə qalaraq qurtuluş gözləmək tamamilə ağılsızlıq olardı. Gəmilər bu yerlərə müntəzəm olaraq gəlib-gətmədiyindən yalnız təsadüfi bir gəminin buraya gəlməsinə ümid etmək olardı. Bununla belə ilk fırtına, hətta sadəcə olaraq ilk külək "Makari"ni mütləq parça-parça edə biləcək qüvvətli bir dalğa qaldırardı.

Con bu dalğanı gözləmədən quruya çıxmaq istəyirdi. Buna görə də o, dəstənin bütün iştirakçılarının və lazımı ərzaq ehtiyatının yerləşə biləcəyi yeni bir sal qayırmağı təklif etdi. Kapitanın təklifi bir səsle qəbul olundu. Mübahisə vaxtı deyildi – hərəkət etmək lazımdı. Hamı dərhal işə girişdi, ancaq iş hava qarantlıqlaşanda dayandırıldı.

Axşam saat səkkizə yaxın, yeməkdən sonra Elen və Meri dincəlmək üçün dənizçilərə məxsus otaqdakı çarpayılara uzandıqda, Paqanel və onun dostları göyertədə gəzərək əmələ gəlmiş vəziyyəti müzakirə etməyə başladılar. Robert onlardan geri qalmayaraq gorgin bir diqqətlə böyüklerin söhbətinə qulaq asırdı. Cəsur oğlan həyatı üçün təhlükəli olsa da, yaşlı yoldaşlarının hər bir əmrini sözsüz olaraq yerinə yetirməyə hazır idi.

Paqanel Con Manqlsdan salla Oklendə qədər getməyin mümkün olub-olmadığını soruşdu. Con cavab verdi ki, bu təhlükəli bir işdir, çünki sal, "sapla tikilmiş kimi"dir və uzun müddət davam gətirə bilməz.

– Con, söyləyin görək, qayıqla Oklendə getmək olardı? – deyə Paqanel davam etdi.

– Ancaq olduqca zəruri hallarda, – deyə cavan kapitan cavab verdi, – özü də gündüz yola davam edib gecə sahilə dayanmaq şərti ilə getmək olardı.

– Demək, bizi tərək etmiş xainlər...

– Mənə belə gəlir ki, bu xəyanət onların ölümünə səbəb olmuşdur, – deyə Con Manqls onun sözünü kəsdi. – Gecə qaranlıq idi, onlar isə bərk sərxoş idilər.

Paqanel:

– Onlara belə də lazımdır, – dedi. – Ancaq təəssüf ki, onlarla bərabər qayıq da məhv olmuşdur, yoxsa indi o, bizim dadımıza çatardı.

Qlenarvan:

– Mən sizi anlaya bilmirəm, Paqanel, – dedi. – Axı sal özü də bizi sağ-salamat quruya çıxara bilər.

– Elə mən də bundan saqınmaq istəyirdim, – deyə coğrafiyaşünas cavab verdi.

– Paqanel, bu gün sizə nə olmuşdur? İyirmi beş mil məsafə doğrudanmı sizi qorxudur? Biz ki pampasları və bütün Avstraliyanı təzəcə keçib gəlmişik!

– Dostlarım, – deyə alim cavab verdi, – mən sizin mərdliyinizə, bizim qadınların səbatlı olmalarına şübhə etmirəm. İyirmi beş mil! Yeni Zelandiyada yox, hər bir başqa ölkədə bu məsafəni getmək boş bir şey olardı... Güman edirəm ki, siz mənim qorxaq olmadığuma şübhə etməzsiniz. Cənubi Amerikanın, Avstraliyanın içərilərinə getməyi birinci olaraq sizə mən təklif etmişəm. Ancaq burada iş başqadır. Bu xain ölkədə səyahət etməkdən yaxa qurtarmaq üçün burada mən hansı bir çətinlik və məhrumiyət olursa-olsun keçirməyə hazırım.

– Mən isə ən məşum bir qurumu dənizdə baş verəcək labüd ölümdən üstün tuturam, – deyə Con Manqls cavab verdi.

– Paqanel, siz Yeni Zelandiyadan nə üçün bu qədər qorxursunuz? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Ona görə ki, burada vəhşilər yaşayır, – deyə alim cavab verdi.

– Vəhşilər yaşadığı üçün mü? – deyə Qlenarvan təkrar etdi. – Sahil boyu ilə gedərsək, onlarla rastlaşmaqdan yaxa qurtarmaq olmazmı? Bundan başqa, mənə elə gəlir ki, yaxşı silahlanmış on nəfər avropalının bir ovuc miskin yerlindən qorxusu ola bilməz.

– Siz yerliləri əbəs yerə miskin adlandırırırsınız, – deyə Paqanel etiraz etdi. – Yenizlandiyalılar qüvvətli qəbilələrdə birləşmişlər, onlar ingilis işğalçıları ilə qızgın mübarizə edir, çox vaxt onlara qalib gəlir və həmişə ... ölmüş düşmənlərini yeyirlər.

– Onlar adamyeyəndirlər? – deyə Robert qışqırdı. – Adamyeyənlər...

Sonra güclə eşidilən bir səsle:

– Bəs missis Qlenarvan?.. Bəs mənim bacım?.. – deyə pıçıldadı.

Qlenarvan Roberti sakitləşdirmək üçün:

– Oğlum, qorxma, – dedi. – Paqanel adəti üzrə mübaliğəyə qapılır.

– Mən heç şeyi şişirtmirəm, – deyə coğrafiyaşünas etiraz etdi. – Robert artıq bizə həqiqi kişi olduğunu sübut etmişdir və mən həqiqəti gizləmədən onun yanında deyirəm. Yenizlandiyalılar ən qarınqulu demirəm, ən amansız yamyamlardır. Onlar üçün müharibə iri bir heyvan ovundan başqa bir şey deyildir. Yeri gəlmişkən etiraf etmək lazımdır ki, bu müharibənin yeganə məntiqli növüdür. Avropalılar düşməni öldürdükdən sonra onu basdırırlar. Vəhşilər isə – yeyirlər. Əlbəttə, bəla vəhşilərin öz düşmənlərini öldükdən sonra yemələrində yox, düşmənlər ölmək istəmədikləri halda, onları öldürmələrindədir.

Mayor:

– Paqanel, bu mübahisəli fikirdir, – dedi. – Ancaq indi mübahisə vaxtı deyildir. Düşmən tərəfindən yeyilmək istər məntiqi, istərsə məntiqsiz olsun, biz yeyilməyimizi istəmirik. Söyləyin, Avropanın mədəniyyəti bu iyrenc adətə indiyə qədər qalib gələ bilməmişdirmi?

– Mak-Nabs, siz bütün yerlilərin artıq mədəni olduqlarını güman edirsiniz? Maorilər hələ keçən il ingilis Uolkneri vəhşicəsinə öldürmüşdülər. Vəhşilər onu əvvəlcə asıb sonra başını əzərək beynini yemişdilər. Onlar bu cinayəti 1864-cü ildə, Opotikidə, Oklenddən bir

neçə mil uzaqda, İngiltərə hökumət idarələrinin lap qulağının dibində etmişdilər. Yox, dostların, insan təbiətini dəyişmək üçün vaxt lazımdır. Maorilər hələ uzun müddət vəhşi və yamyam olub qalacaqdılar. Onların bütün tarixi – qan tökmək tarixidir. Tasmanın dəstəsindəki matroslardan başlayaraq “Qaus” gəmisinin talanına qədər onların nə qədər avropalı matros öldürüb yediklərini xatırlayın! Onlarda insan ətinə iştahı ağ adamların doğurduğunu da düşünmüysin. Avropalıların gəlişindən hələ çox-çox qabaq insan əti burada ən zərif xörək hesab olunurdu.

Mayor:

– Boş şeydir! – dedi. – Bu, səyyahların uydurmalarıdır. Uzaq ölkəyə səyahət haqqındakı vəziyyətləri görməz şeylərlə bəzəmək hər kəsə xoşdur.

– Bəlkə də deyilənlərin şişirdildiyini güman etmək olar, ancaq bizim əlimizdə cəmi zamanda mötəbər adamların şəhadəti də vardır. Kendal, Marsden, Dilon, Dūmon-Dürvil, Laplas və bir çox başqa məşhur səyyahlar bunu təsdiq etmişlər və onların söylədiklərinə inanmaq üçün sizin əlinizdə əsas yoxdur. Yənzelandiyalılar fitrətən amansızdılar. Onların başçıları öldükdə insan qurbanı verirlər. Onlar bununla qüdrətli başçıların qəzəbini dəf etməyə çalışır və eyni zamanda ona, o dünyada onun rahatlığını təmin etmək üçün nökrər vermiş olurlar. Onlar verdikləri qurbanları – o dünyanın nökrələrini elə buradaca yedikləri üçün, biz belə bir nəticə çıxara bilərik ki, bu adətin əsasını ölmüş başçıdan qorxmaq hissindən ziyadə adam yeməyə olan həvəs təşkil edir.

– Bununla belə, mən mövhumatın da burada böyük rol oynadığına şübhə etmirəm, – deyər Con Manqls qeyd etdi. – Bu mövhumat mədəniyyət tərəfindən məğlub edildikdə adətlər də dəyişər.

– Con, siz yamyamlığın mənşəyi haqqında çox müəkkəb bir məsələyə toxunursunuz, – deyər Paqanel cavab verdi. – Yamyamlığı doğuran səbəb – dini etiqad, yaxud acliqdır? Bu məsələ bizim üçün az əhəmiyyətlidir. Qoy yamyamlığın mənşəyi bizə aydınlaşdırılmamış qalsın, – bizim üçün yamyamlığın mövcud olması mühümdür və biz yalnız bu barədə düşünməliyik.

Paqanel haqlı idi. Fici və Torres boğazı sahillərində olduğu kimi, yamyamlıq Yeni Zelandiyada da möhkəm kök salmışdı. Söz yox ki, mövhumat burada xeyli rol oynamışdı, ancaq çox vaxt yamyamlığa

başqa şeylər də: qidanın azlığı və dözülməz acliq da səbəb olmuşdur. Vəhşilər adam ətinə, onlara əzab verən acliqı dəf etmək üçün yeməyə başlamışlar, kahinlər isə buna dini ayin şəklində verərək bu iyrenc adəti qanunlaşdırmış və təsbit etmişlər.

Maorilərin nöqtəyi-nəzərincə, adam yeməkdən təbii bir şey yoxdur. Avropalıların “nə üçün bir-birinizi yeyirsiniz?” sualına vəhşilər belə cavab vermişlər: balıq balığı, it adamı, adam iti və it iti yeyir. Maorilərin dinində hətta belə bir əfsanə də vardır ki, bir allah başqa bir allahı yemişdir. Belə olduqda onlar nə üçün öz düşmənlərini yemək zövqündən boyun qaçırmalıdılar?

Bundan başqa yənzelandiyalılar inanırlar ki, öldürülmüş düşmənin beynini yedikdə onun mənəvi keyfiyyətlərinə: qoçaqlığına, ağılına, qüvvətinə və sairəyə sahib olurlar. Buna görə də adam beyni onların kef məclislərində ən fəxri xörək hesab olunur.

Bununla belə, Paqanel yamyamlığın başlıca səbəbinin ehtiyac və acliq olduğunu və bunun yalnız Yeni Zelandiya və okean vəhşiləri üçün deyil, Avropa vəhşiləri üçün də doğru olduğunu qeyd etdi.

– Unutmayın ki, – deyər o əlavə etdi, – ən mədəni Avropa xalqlarının ata-babaları və xüsusilə, – məndən inciməyin, mayor şotlandiyalılar uzun zaman adam əti yemişlər.

– Doğrudanmı? – deyər mayor soruşdu.

– Bəli, əziz dostum. Qədim Şotlandiyanın tarixini diqqətlə oxuyun, o zaman siz ata-babalarınız haqqında nə fikirdə olacağınızı görərsiniz. Bir də qədim əsrləri araşdırmaq lazım deyildir. Yelizavetanın padşahlığı zamanında, Şekspir özünün Şeylokunu yazdığı vaxt şotlandiyalı quldur Sevnay Bek adam əti yediyi üçün edam edilmişdi. Adam əti yeməyə onu nə vadar etmişdi? Dini etiqad? Yox. Sadəcə olaraq acliq.

– Acliq – deyər Con Manqls təkrar etdi.

– Bəli, həmin bu acliqdır ki, indiki maoriləri də adam yeməyə məcbur edir.

– Bəs nə üçün onlar heyvan əti yemirlər?

– Çünki burada demək olar ki, heyvan yoxdur, – deyər Paqanel cavab verdi. – Bunu, yamyamlığa bəraət qazandırmaq üçün yox, onun mənşəyinin səbəblərini izah etmək üçün yadda saxlamaq lazımdır. Bu ölkədə dördəyaxlıqlara və hətta quşlara az-az rast gəlmək olur. Buna görə də maorilər həmişə adam ətilə dolanmışlar. Mədəni ölkələrdə ov

SƏYYAHLAR QURUYA ÇIXIRLAR

mövsümləri olduğu kimi, onlarda da xüsusi “adam yemək mövsümləri” olur. Bu zaman böyük müharibələr baş verir, yeni sadəcə olaraq ikiayaqlıları ovlamağa başlayırlar və nəticədə tam qəbilələr qalıqlarının süfrəsinə qoyulur.

– Siz zənn edirsiniz ki, Yeni Zelandiya çəmənlərində öküz, qoyun və donuz sürüləri olduğu zaman orada yamyamlıq aradan qalxacaqdır? – deyər Qlenarvan qeyd etdi. – Paqanel, mən sizi doğrumu anlamışam?

– Tamamilə doğrudur. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, bir çox illər keçdikdən sonra da adam əti yadlarına düşdükdə maorilərin ağızlarına sulanacaqdır. Onlar həmvətənlərinin ətinə dünyada hər şeydən qiymətli tuturlar. Onların dediklərinə görə, bu ət donuz əti dadını verir, ancaq ondan daha zərifdir. Ağ adamların ətinə gəlincə, onlar bu əti o qədər də sevmirlər, çünki ağlar xörəyə duz tökürlər, bu isə onların ətinin dadını xarab edir.

Mayor:

– Nə kal adamlardır, – dedi. – Paqanel, deyən görək, maorilər adam ətinə çiy yeyirlər, yoxsa bişmiş?

– Mister Mak-Nabs, bu sizi nə üçün maraqlandırır? – deyər Robert soruşdu.

– Oğlum, niyə başa düşürsən? – deyər mayor ciddi cavab verdi. – Aydın ki, ömrüm yamyamın mədəsində tamam olacaqsa, qabaqca dan bişmiş olmağı üstün tutaram.

– Axı nə üçün?

– Diri-diri yeyilməmək üçün.

– Yaxşı, mayor, – deyər Paqanel cavab verdi. – Sizi diri-diri bişirənlər, necə?

– Diri-dirimi?.. – deyər mayor peysərini qaşdı.. – Hansı ölümün daha yaxşı olduğunu demək çətindir.

– Nə olur-olsun, ancaq mayor, onu bilin ki, yenzelandiyalılar adamları bişmiş, yaxud hissə verilmiş halda yeyirlər. Onlar yaxşı tərbiyə görmüş və ağızının dadını bilən adamlardır. Buna baxmayaraq etiraz etməliyəm ki, yeyilmək fikri mənə heç də sevindirmir. Vəhşinin mədəsində ölmək, xeyr!..

Con Manqls:

– Bütün bunların hamısından mən bir nəticə çıxarıram, – dedi. – Vəhşilərin pəncəsinə düşmək lazım deyil.

Paqanelin verdiyi məlumat doğru idi. Coğrafiyaşünas yerlilərlə üz-üzə gəlməyin çox təhlükəli olduğunu aydın sübut etmişdi. Ancaq bu təhlükə yüz qat böyük olsaydı da, yenə səyyahlar ona etina etməyib sahilə çıxmalıydılar. Con Manqls fəlakətə uğramış gəmini mümkün qədər tez tərk etmək zərurətini yaxşı başa düşürdü. Şübhəsiz və təxminən olan iki təhlükədən hansını seçmək lazım gəlirdi aydın idi.

Səyyahlar təsadüfi bir gəminin onları xilas edəcəyinə bel bağlaya bilməzdilər. “Makari” Yeni Zelandiyaya gedən gəmilərin adı yoldan kənarda fəlakətə uğramışdı. Bu yollar ya şimal tərəfdən Oklendə, ya da cənub tərəfdən Nyu-Plimuta gedirdi. “Makari” isə bu iki məntəqənin lap ortasında, İka-na-Maorinin kimsəsiz sahilində sayə oturmuşdu. Dənizçilər arasında bu yer pis ad qazanmışdı və onlar buraya düşməməyə səy edirdilər, külək onları qovub bu tərəfə gətirdikdə isə buradan tez çıxmağa çalışırdılar.

– Biz nə vaxt yola düşəcəyik? – deyər Qlenarvan soruşdu.

– Sabah, səhər saat onda, – deyər Con Manqls cavab verdi. – Qabarma özü bizi quruya aparacaqdır.

Ertəsi gün, fevralın 5-də, səhər saat səkkizə yaxın, salı düzəldib qurtardılar. Con salın qayrılmasına şəxsən diqqət yetirirdi. Lövbərləri aparmaq üçün qayrılmış sal, bütün sərnişinləri və ərzaq ehtiyatını quruya çıxarmaq üçün çox balaca və davamsız idi. Buna görə də idarə oluna bilən və doqquz mil yolu üzümə tab gətirə bilən möhkəm, böyük, davamlı sal lazımdı. Sal “Makari”nin dorlarından qayrılacaqdı.

Vilson və Mülredi işə girişdilər. Onlar əvvəlcə bütün taklağı kəsdilər, sonra isə qrot-doru kəsməyə başladılar. Bir neçə balta zərbəsindən sonra qrot-dor yerindən laxladı, yana əyildi və bir saniyəlik göydə asılı qaldıqdan sonra gurultu ilə dənizə düşdü. İndi “Makari”nin göyertəsi plaşkot kimi hamardı. Salın əsas hissələri artıq suda üzürdü. Matroslar rey və dorları bir-birinə bərkidib onların altına altı dənə boş çəllək qoydular; bu çəlləklər salı suyun üzündə daha yüngül saxlamalı idi.

Vilson və Mülredi göyertə əvəzinə üstü barmaqlıq şəklində olan anbar qapaqlarını salın üzərinə döşədilər, dalğa salın üstündən aşdıqda

su bu qapaqların şəbəkəsindən axıb tökülməli idi. Bundan başqa salın dörd bir tərəfinə onun səthini əvəz edən boş çəlləklər bağlandı: bunlar onu alçaq dalğalardan qorumalı idi.

Con Manqls dər əvəzinə sala bram-stenqa qoymağı əmr etdi. Bram-stenqanı ətrafa bağlanan iplərlə bərkidib yelkənə oxşayan bir şeylə təchiz etdilər. Salın dalına ağız enli bir avar qoydular. Külək sala kifayət qədər sürət verdikdə bu avar sükanı müvəffəqiyyətlə əvəz edə bilirdi.

Sal bu halda ən qüvvətli dalğaya belə davam gətirə bilirdi. Ancaq külək öz istiqamətini dəyişsə, sal idarə olunub sahilə çatacaqdımı? Bütün məsələ bunda idi.

Səhər saat doqquzda salı yükləməyə başladılar. Hər şeydən əvvəl sala Oklendə çatmaq üçün kifayət edəcək ərzaq yüklədilər. Bu cür məhsulsuz yerdə heç nəyə ümid etmək olmazdı.

Mister Olbinetin ərzaq ehtiyatından ancaq az miqdarda qaxac ət qalmışdı; qalan ərzağın hamısı uzun sürən səfər zamanı yeyilmişdi. Buna görə də “Makari”nin mətbəxindən borc almaq lazım gəldi. Səyyahlar orada yalnız yaramaz suxarı və iki boçka duzlu balıq tapdılar. Bu, mister Olbineti çox kədərləndirdi.

Ərzaq ehtiyatını kip örtülən və su keçməyən qutulara yığıb dorun dibinə bağladılar. Xoşbəxtlikdən, səyyahlarda kifayət qədər olan silah və döyüş ləvazimatı da bu cür qayğı ilə yükləndi.

Con Manqls balaca bir lövbər götürməyi tapşırırdı, çünki ola bilirdi ki, birinci qabarma müddətində sal sahilə çata bilməsin... Bu, sala sonrakı qabarmaya qədər bir yerdə dayanmağa imkan verirdi.

Saat onda qabarma hiss olunmağa başladı. Xəfif şimal-qərb kələyi əsirtdi. Balaca dalğalar denizin səthini ləpələndirirdi.

– Hər şey hazırdırmı? – deyər Con Manqls soruşdu.

– Hər şey hazırdır, kapitan, – deyər Vilson cavab verdi.

– Sala minin! – deyər Con komanda verdi.

Elen və Meri Qrant kəndir nərdivanla sala enib ərzaq qutularının üstündə oturdular. Kişilər onların dövrəsində əyləşdilər. Vilson sükanı əvəz edən avarın yanında durdu. Con yelkənin kəndirindən yapışdı. Mülredə isə salı “Makari”yə bağlayan kəndiri kəsdi.

Con yelkəni qaldırdı və sal sahilə sarı üzdü.

Quru buradan doqquz mil uzaqda idi. Hər hansı bir avarlı qayıq bu məsafəni üç saata gedirdi. Ancaq sal belə sürətlə gedə bilməzdi. Külək istiqamətini dəyişməzsə, Con Manqls çəkilmə başlamazdan qabaq sahilə çatmağı ümid edirdi. Ancaq xəfif külək yatsa, yaxud istiqamə-

tini dəyişsə, sal sonrakı qabarmaya qədər yerində dayanıb gözləməli olacaqdı. Bu işə ehtiyatlı Con Manqlsın ürəyindən deyildi.

Bununla belə o, müvəffəqiyyətə olan ümidini hələ kəsmirdi. Külək bərkiyirdi. Qabarma səhər saat onda başladı. Beləliklə, salın gündüz saat üçdə, yəni qabarma qurtarana qədər sahilə çatacağına ümid etmək olardı.

Müvəffəqiyyətlə yola düşdülər. Qayaların qara təpələri, həmçinin sarı say qumu suyun altında tədricən gözdən itməkdə idi. Suyun altında gizlənmiş qayalara toxunmamaq üçün, Vilsona həmişə göz-qulaqda olmaq lazım gəlirdi; bir də ümumiyyətlə belə yəndəmsiz salın idarə edilməsi böyük məharət və diqqət tələb edirdi.

Günortaüstü sal sahilədən beş mil uzaqda idi. Hava buludsuz olduğu üçün əyri-üyrü sahil bu məsafədən yaxşı görünürdü. Şimal-şərqdə iki min beş yüz fut hündürlükdə olan dağ göyə ıcalırdı. Dağ üfəqdə aydın görünür və özü də üz-göztünü turşutmuş meymun başına oxşayırdı.

Bu, düz otuz səkkizinci paraleldəki Pirongiya dağı idi.

Saat birə on beş dəqiqə işləmiş Paqanel yol yoldaşlarının diqqətini, sudan başını çıxarmış olan təpələrin suyun altında gözdən itməsinə cəlb etdi.

– Bir təpədən başqa, – deyər Elen qeyd etdi.

– Hansı təpədən? – deyər alim soruşdu.

Elen barmağı ilə təxminən bir mil uzaqda görünən qara nöqtəni göstərərək:

– Bax, o qayadan başqa, – dedi.

Paqanel:

– Doğrudan da, – dedi. – Bu qayaya toxunmamaq üçün onun harada olduğunu yadda saxlamaq lazımdır, yəqin, su indi onun da üstünü örtəcəkdir.

– Qaya dağın təpəsilə bu burun arasındakı xətt üzərindədir, – deyər Con Manqls qeyd etdi. – Vilson, sükanı sola döndər.

– Baş üstə, kapitan! – deyər matros bütün ağırlığını sükana saldı.

Yarım saatda sal yarım mil daha yol getdi. Ancaq hamının təəccübünə rəğmən qayanın qara təpəsi hələ də suyun üzərində görünürdü.

Con Manqls, Paqaneldən təəssüd borusunu ona verməyi xahiş etdi. O, təəssüd borusu ilə bir dəqiqə baxdıqdan sonra:

– Bu, qaya deyildir, – dedi. – Bu, suda üzən bir şeydir, özü də dalğalarla birlikdə qalxıb-düşür.

– Bəlkə bu “Makari”nin dorununun bir parçasıdır? – deyər Elen soruşdu.

– Güman etmirəm, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – “Makari”nin dorunun parçası belə qısa bir müddətdə gəmidən bu qədər uzağa çıxıb bilər?

– Dayanın! – deyə Con Manqls səsləndi. – Mən bunun nə olduğunu indi görürəm. Bu “Makari”nin qayığıdır.

– Gəminin qayığıdır? – deyə Qlenarvan təkrar etdi.

– Bəli, ser. O, ağzı üstə üzür.

– Bədbəxtlər!! – deyə Elen səsləndi. – Həlak olmuşlar.

– Başqa cür ola da bilməzdi, – deyə Con Manqls cavab verdi. – Gecənin qaranlığında, coşqun dənizdə, bu sualtı qayaların arasında qayıqla yola çıxmaq tamamilə ağılsızlıq idi.

Səyyahlar sürətlə yaxınlaşan davamsız balaca qayığa baxaraq bir neçə dəqiqə susdular. Görünür, qayıq sahiləndən dörd mil uzaqda çevrilmişdi və təbii olaraq, içərisindəki səmişlərdən heç kəs xilas olmamışdı. Qlenarvan:

Bəlkə bu qayıq işimizə yaradı, – dedi.

– Doğrudan da, – deyə Con Manqls onun sözünü təsdiq etdi. – Vilson, qayığa tərəf sür.

Ancaq çox çəkmədən külək yavaşdı və sal yalnız iki saatdan sonra gəlib qayığa çatdı. Mülredi qarmağı qayığa ilişdirib onu sala doğru çəkdi.

– Boşdurmu? – deyə gənc kapitan qısaca soruşdu.

– Bəli, kapitan, boşdur, – deyə Mülredi cavab verdi. – Qayıq heç nəyə yaramaz, onun böyük bir deşiyi var.

– Demək, ondan istifadə etmək olmaz? – deyə Mak-Nabs soruşdu.

– Qətiyyətlə yox, – deyə Con Manqls cavab verdi. – Qayıq indi ancaq yandırmaq üçün yararlıdır.

– Çox təəssüf, – deyə Paqanel qeyd etdi. – Mən bu qayıqla Oklendə qədər gedəcəyimizi güman edirdim.

– Çarə yoxdur, Paqanel, – deyə Con Manqls cavab verdi. – Öz aramızdır, belə dalğalı bir dənizdə mən salımızı bu kövrək qoz qabığından üstün tuturam. Onun dəlinib su buraxması üçün birçox təkan kifayətdir. Beləliklə, irəli gedək, artıq burada bizim heç bir işimiz yoxdur.

Qlenarvan:

– Doğrudur, Con, – dedi.

– Vilson, birbaşa sahilə sür, – deyə gənc kapitan komanda verdi.

Qabarma təqribən daha bir saat davam etdi. Bu müddət ərzində sal daha iki milə yaxın yol getdi. Ancaq burada külək yatdı. Sal dayandı. Çox çəkmədən çəkilmə salı təkrar geri, dənizə aparmağa başladı.

Con Manqls təəssüf etmədən:

– Lövbəri sal! – deyə qışqırdı.

Mülredi bu əmri dərhal yerinə yetirdi. Lövbər beş sajen suya cundu. Sal silkələndi, kəndir tarım çəkildi, sal dayandı. Yelkəni saldılar və hamı dənizin ortasında uzun müddət dayanmağa hazırlaşdı.

Doğrudan da ikinci qabarma ancaq axşam saat doqquzda başladı. Con Manqls gecə üzməyə ürək etmədiyindən səyyahlar səhər saat beşə qədər bir yerdə dayanmalı idilər. Sal qurudan üç mil uzaqda idi.

Dənizdə qüvvətli dalğa başladı. Sanki dalğalar salı sahilə doğru çəkirdi. Qlenarvan bütün gecəni burada dayanacaqlarını bilib Con Manqlsdan sahilə qədər üzmək üçün dalğaların bu hərəkətindən niyə istifadə etmədiyini soruşdu.

– Ser, zahirdən adama elə gəlir ki, dalğalar hərəkət edir, – deyə Con Manqls cavab verdi. – Ancaq gözləriniz sizi aldadır. Əslində dalğalar hərəkətsizdir. Yalnız su molekulları dayanmadan aşağı və yuxarı hərəkət edir. Dalğalara bir taxta qırığı tullayın, çəkilmənin başlanmasına qədər onun bir yerdə qaldığını görürsünüz. Səbiri olmaqdan başqa bizim heç bir çarəmiz yoxdur.

– Bir də nahar etməkdən başqa, – deyə mayor əlavə etdi.

Olbinet qutudan bir neçə qaxac və suxarı çıxardı. Bundan daha ləzzətli yemək verməyə imkanı olmadığından namuslu bufetçi xəcalət çəkdi. Lakin yırğalanma onların iştahını pozurdusa da, səyyahlar verilən yeməyi yeməli oldular.

Sal dalğanın zirvəsinə qalxırken lövbər kəndiri dartılaraq onu birdən-birə saxlayırdı. Bu təkanlar olduqca yorucu idi və bir-birini qovaqova gəlib keçən əyri-üyrü dalğalar üzərindəki yırğalanma salı elə bir qüvvətlə silkələyirdi ki, elə bil o, sualtı daşlara dəyirdi. Hər dəfə sal elə qüvvətlə təkan verirdi ki, səyyahlar onun doğrudan da dənizin dibinə deydiyini zənn edirdilər. Kəndiri qorumaq üçün Con Manqls hər yarım saatdan bir onu bir sajen uzunluğunda boşaldırırdı. Şübhəsiz ki, bu ehtiyatlı tədbir olmasaydı, kəndir sürülüb qırıqlar və dalğalar salı açıq dənizə aparardı. Belə bir imkanın Con Manqlsı necə narahat etdiyini təsəvvürə gətirmək mümkündür. Doğrudan da salın həmişəlik məhv olması üçün kəndirin qırılması, yaxud lövbərin yerindən qopması kifayətdi!

Qaranlıq duyulmadan düşdü. Günəşin dairəsi artıq üfəqdə gizləndi. Üfəqdə onun son şüaları ilə işıqlanmış su ərimiş gümüş kimi

parıldayırdı. Qərbdə okeanın yeknəsəq səthini yalnız birçə qara nöqtə – sayda hərəkətsiz dayanmış “Makari”nin gövdəsi pozurdu.

Qaranlıq tezliklə qatılaşdı və gecə düşdü; çox çəkmədən şərqdəki quru da, qərbdəki gəmi də gecənin qara pərdəsinə büründü.

Səyyahların bu balaca və etibarsız saldakı vəziyyəti o qədər də yaxşı deyildi. Onların çoxu bütün gecəni kirpik-kirpiyə vurmadı, bir-təhər yatanları isə gördükləri dəhşətli yuxular xırpalayırdı. Səhər həm yatanlar, həm də yatmayanlar özlərini eyni dərəcədə yorğun və əzgin hiss edirdilər.

Sübh qabarma başlanırkən külək təkrar sahile sarı əsməyə başladı. Con lövbəri qaldırmağı əmr edirkən səhər saat altı idi. Ancaq lövbərin ucları dənizin dibinə bərk ilişdiyindən braşpil olmadan onu qoparmaq mümkün olmayacağı aşkara çıxdı.

Lövbərlə əbəs yerə əlləşmək, demək olar ki, onların yarım saat vaxtını aldı, nəhayət, səbri tükənmiş Con kəndiri kəsməyi əmr etdi. Bununla o, özünü, hər hansı bir səbəb üzündən qabarma salı sahile çatdırmadığı təqdirdə, suyun salı açıq dənizə aparmasına mane olmaq imkanından məhrum edirdi. Hər halda onun əmri yerinə yetirildi.

Mülredi yelkəni qaldırdı. Sal yavaş-yavaş çıxmaqda olan günəşin qırmızımtıl şüaları ilə işıqlanmış göyün fonunda boz kütlə kimi görünən quruya yaxınlaşırdı. Vilson sahil qayalarının yanından məhəmətlə ötüb keçdi. Ancaq burada külək yenə dayandı və sal yerində yırğalanmağa başladı.

Yeni Zelandiya sahillərinə bu qədər çətinliklə çıxan səyyahları sahilə nə qədər təhlükə gözləyirdi!

Səhər saat doqquzda quru artıq ən çoxu bir mil uzaqda idi. Sahil bərk sıldırım idi. Sahilin yaxınlığındakı dalğaqranlarda ağ köpük qaynayırdı. Jan almaq üçün yer tapmaq lazımdı. Bu aralıq külək tamamilə dayandı və yelkən hərəkətsiz olaraq dordan asıla qaldı. Con yelkəni yığmağı əmr etdi. İndi salı sahile yalnız axın aparırdı, ancaq onun hərəkətini idarə etmək təşəbbüsündən əl çəkmək lazım gəldi. Böyük yosunlar onsuz da ağır gedən salı saxlayırdı.

Saat onda sal sahilədən hələ üç kabelton uzaqda idi. O, demək olar ki, yerindən tərpənmirdi. Lövbər yox idi. İndi çəkilmə salı dənizə aparsaydı, nə olardı? Con əllərini döşündə çarpazlayaraq tutqun halda həm yaxın, həm də əlçatmaz olan sahile baxırdı.

Bu dəfə xoşbəxtlikdən sal birdən sürətlə irəli getdi və sahilədən iyirmi beş sajen uzaqda qum saya oturdu.

Olenarvan, Mülredi, Robert və Vilson suya atılıb kəndirlərlə salı qayaların başına bağladılar. Səyyah qadınları sahilə qucaqlarında apardılar və çox çəkmədən dəstənin iştirakçıları silah və ərzaq ehtiyatı ilə birlikdə Yeni Zelandiyanın sahilinə çıxdılar.

VIII FƏSİL

YENİ ZELANDİYANIN BUGÜNKÜ GÜNÜ

Qlenarvan sahile çıxan kimi Oklendə yola düşmək istəyirdi. Ancaq səhərdən göyün üzünü qalın buludlar qapladığından saat on birə yaxın, yəni sal quruya yan alar-almaz bərk yağış yağdı. Səfərdən vaz keçib müvəqqəti bir sığınacaq tapmaq lazım gəldi.

Xoşbəxtlikdən, Vilson hələ dənizdən sahilin bazalt qayaları arasında bir mağara görmüşdü. Səyyahlar ərzaq və silahlarını buraya daşıyıb özləri də burada gizləndilər. Mağaranın döşəməsi dalğaların sahile atmış olduğu quru və sıx yosunla döşənmişdi. Yosunlar uzanmaq üçün çox rahat idi, səyyahlar cəld bundan istifadə etdilər. Mülredi mağaranın girişində çırpıdan tonqal qaladı və hamı paltarını qurutdu.

Con güman edirdi ki, yağış şiddətli olduğu üçün tez kəsəcək. Ancaq gənc kapitan səhv etmişdi. Saatlar keçirdi, lakin yağış arasıkəsilmədən töküdü. Günortadan sonra üstəlik bərk külək də qalxdı. Bu iyirənc hava ən səbirli adamı belə hövsələdən çıxara bilərdi. Ancaq çarə yox idi; belə bir tufanda mağaranı tərk etmək ağılsızlıq olardı. Bundan başqa Oklendə getmək üçün neçə gün lazımdı, burada on-on iki saat ləngimək noticə etibarilə Qlenarvanın dəstəsinə zərər verə bilməzdi.

Mağarada söhbət müharibə haqqında gedirdi, çünki bu zaman Yeni Zelandiya müharibə meydanı idi. Səyyahların necə mürəkkəb bir şəraitə düşdüklerini anlamaq üçün İka-na-Maorini qana boyamış bu mübarizənin tarixini bilmək lazımdır.

Tasmanın 1642-ci ildə Yeni Zelandiyanı kəşfindən uzun müddət sonra Avropa gəmilərinin bu adalara tez-tez gəlməsinə baxmayaraq,

adalar öz istiqlaliyyətlərini qorumuşdular. Avropa dövlətlərindən heç biri Sakit okeanın cənub hissəsində hakim olan bu taqım adaları işğal etmək fikrinə düşməmişdi. Ancaq adaların müxtəlif nöqtələrində məskun olmuş missionerlər, əhalini xristian mədəniyyətinin “nəmətlərinə” cəlb edərək, eyni zamanda qəbilə başçıları yorulmadan inandırirdilər ki, Yeni Zelandiya xalqlarının boynunu İngiltərənin boyundurduğuna salmaq lazımdır. Çoxlu bəxşislərə aldanmış qəbilə başçıları İngiltərə kraliçası Viktoriyaya məktub imzalamışdılar, onlar bu məktubda Yeni Zelandiya adalarını “böyük himayəsi” altına götürməyi ondan xahiş etmişdilər. Bununla belə qəbilə başçılarından daha uzaqgörənləri bu hərəkətin ağilsizliq olduğunu anlayırdılar.

Onlardan biri əlinə döydürdüyü şəkli möhür kimi məktuba basaraq peyğəmbərliklə:

“Biz ölkəmizi itirdik. Bu gündən etibarən bu ölkə artıq bizo mənsub deyildir. Tezliklə yadellilər gəlib bizi qul edəcəklər” demişdi.

Doğrudan da 1840-cı il yanvarın 29-da İka-na Maorinin şimal hissəsindəki Adalar limanına “Herold” adlı bir hərbi gəmi gəlir. Gəminin kapitanı Qobson, Kororo-Reka kəndində sahile çıxır. Kəndin əhalisinə yığıncağa gəlmək təklif olunur və burada kraliça Viktoriyanın Qobsona vermiş olduğu fərmanlar oxunur.

O biri il yanvarın 5-də Yeni Zelandiyanın böyük qəbilə başçıları Para kəndinə, İngiltərə elçisinin yanına dəvət edilir. Kapitan Qobson onları, İngiltərənin Yeni Zelandiya üzərindəki dövlət hüququ qarşısında baş əyməyə razı salmaq üzərindəki dövlət hüququ qarşısında baş əyməyə razı salmaq istəyirdi. Kraliça Viktoriyanın buraya yeni gəmi və qoşun göndərmək istədiyini ötəri qeyd edərək o, qəbilə başçıları inandırır ki, heç kəs onların hakimiyyətinə əl uzatmır, onlar öz azadlıqlarını saxlayırlar. “Ancaq – deyə o əlavə edir, – yerləriniz kraliçanın ixtiyarına keçməlidir, kraliça bunun üçün sizə böyük ənamlar verər”.

Bu saziş qəbilə başçıları əksəriyyətinə xeyirsiz görünür, ona görə də sazişi təsdiq etməkdən boyun qaçırlar. Ancaq kapitan Qobsonun qiymətli bəxşisləri və bunlardan daha təmtəraqlı vədləri vəhşiləri başdan çıxarırlar və qəbilə başçıları İngiltərənin Yeni Zelandiya üzərindəki protektoratını qəbul edirlər. Bu gündən başlayaraq “Duncan”ın Klayd körfəzindən çıxdığı ana qədər baş vermiş bütün hadisələr Paqanelə məlum idi və o, bu məlumatı yol yoldaşlarına həvəslə söylədi.

Paqanelə səyyahların suallarına cavab olaraq:

– Mən artıq sizə dəfələrlə söyləmiş olduğum bir şeyi təkrar edərim, – dedi. – Yenizelandiyalıları mərd xalqdır və bir dəfə Qobsonun sözlərinə aldanırlarsa da, sonra sinələrini qabağa verərək öz torpaqlarının hər bir qarışını işğalçılardan qoruyurlar. Maori qəbilələri də Şotlandiyanın qədim klanları kimi təşkil olunmuşlar. Bu qəbilələr də öz hakimiyyətinin sözsüz olaraq qəbul olunmasını tələb edən qəbilə başçısına tabedirlər. Yeni Zelandiyanın kişiləri – məğrur və cəsur adamlardır. Onların bəziləri ucaboy, yumşaq, uzunsaq olub, maltalı-lara, bəziləri isə alçaqboy, enlikürek olub mulatlara oxşayır. Ancaq hər iki qəbilə güclü, döyüşkən və məğrurdur. İka-na-Maori torpağında ingilislərlə həmişə müharibə getdiyinə təəccüb etmək lazım deyildir, çünki burada başında Vilyam Tompson durmuş olan mübariz vaykatlar qəbiləsi yaşayır.

– Məgər ingilislər Yeni Zelandiyanın böyük ticarət və strateji məntəqələrinə sahib olmamışlar? – deyə mayor soruşdu.

– Heç şübhəsiz, əziz mayor, – deyə coğrafiyaşünas cavab verdi, – adalar İngiltərənin protektoratı altına keçdikdən sonra müstəmləkənin qubernatoru olmuş kapitan Qobson, Yeni Zelandiya torpağını doqquz əyalətə bölür. Adaların inzibati bölünməsi birdən-birə yox, tədricən – 1841-ci ildən 1862-ci ilə qədər olmuşdur. Hal-hazırda adalar belə bölünmüşdür: İka-na Maori dörd əyalətə: Oklend, Taranaki, Vellington və Qaukebeyə; cənubi ada – beş əyalətə: Nelson, Malboro, Kenterberi, Otaqo və Sautlendə bölünmüşdür. 1864-cü il 30 iyun məlumatına görə, adaların əhalisi yüz səksən min üç yüz qırx altı nəfərdir. Hər yerdə böyük şəhərlər salınmışdır. Biz Oklendə çatdıqda Sakit okeana çıxan ensiz zolaq üzərində salınmış bu füsunkar şəhərə tamaşa edərsiniz. Özülü bu yaxınlarda qoyulmasına baxmayaraq, Oklendin artıq on iki min əhalisi vardır. Qərbdə – Nyu-Plimut, şərqdə – Aquriri, cənubda – Vellington şəhərləri salınmışdır. Bunların hamısı sürətlə artan gözəl ticarət şəhərləridir. Cənubi adada Nelson, Pikton, Kristçerç, İnvərgil və Dendin şəhərləri salınmışdır, dünyanın hər bir guşəsindən buraya qızıl axtaranlar gəlirlər. Onu da bilin ki, buralar vəhşi bir qəbilə daxmalarının yığıcı deyildir, bunların hər biri limanları, bankları, tərsanələri, kilsələri, muzeyləri, nəbatat bağları, xeyriyyə cəmiyyətləri, fəlsəfə institutları, mason yığıncaqları, klubları, müğənnilər cəmiyyəti, teatrı və hətta dünya sərgisi sarayı olan heqiqi şəhərlərdir. Bu il, yəni 1865-ci ildə bütün dünyanın əmtəə və

məmulatı yamyamlar ölkəsindəki həmin bu sarayda sərgiyə qoyulmuşdur.

– Burada yerlilərlə aparılan müharibənin arası kəsilməsinə baxmayaraq mı? – deyə Elen soruşdu.

– Bu müharibə ingilisləri az narahat edir, – deyə Paqanel cavab verdi. – Onlar bir əllərilə vuruşub o biri əllərilə sərgilər düzəldirlər və gördüyünüz kimi, bu tamamilə mümkündür. Bundan başqa yənzelandiyalıların güllələri altında onlar, hətta dəmir yolu da çəkirlər. Oklend əyalətində Drüri və Mere-Mereyə dəmir yolu çəkilməmişdir; dəmiryol xətləri qiyamçılar tərəfindən tutulmuş torpaqlardan çəkilir. Mən mərc gəlməyə hazırım ki, inşaat fəhlələri dəfələrlə külümlərini tufənglə əvəz etmiş və parovozun dalında gizləniş güllə atmışlar.

– Arası kəsilməyən bu müharibə hələ indidəmi davam edir? – deyə Con Manqls soruşdu.

Paqanel dedi:

– Avropanı tərk etdiyimiz gündən altı aylıq uzun bir müddət keçmişdir. Buna görə də burada nələr baş verdiyini mən sizə düzgün deyə bilmərəm. Avstraliyadan keçdiyimiz zaman Seymur və Meriboro qəzetlərindən topladığım məlumat çox dağınıq bir xarakter daşıyır. Ancaq hələ o zaman İka-na-Maoridə bərk vuruşma gedirdi.

– Bu müharibə nə zaman başlanmışdır? – deyə Meri soruşdu.

– Siz, bu müharibənin nə zaman yenidən qızışdığını soruşmaq istəyirsiniz? – deyə Paqanel cavab verdi. – Birinci üsyan 1845-ci ildə olmuşdur. Axırncı üsyan isə 1863-cü ilin axırında başlanmışdır. Lakin bundan çox-çox əvvəl maorilər gizli olaraq öz zülmkarlarına – ingilislərə qarşı üsyan hazırlayırdılar. Yerli millətçilər maorilərin köhnə qəbilə başçısı Potatau kral seçmək, onun yaşadığı Vaykato ilə Vaypa çayları arasındakı kəndi isə yeni krallığın paytaxtı etmək istəyirdilər. Potatau cəsur olmaqdan çox hiyləgər bir qoca idi, ancaq onun Vilyam Tompson adlı ağıllı və yorulmaz birinci naziri vardı; Vilyam Tompson, ingilislər Oklend bərzəxini işğal edəne qədər buranın sahibi olan Nqatixaxua qəbiləsindən idi. Tompson maorilərin dağınıq qüvvələrini birləşdirmişdir. Onun təkidilə taranakili bir qəbilə başçısı öz mahalının bütün qəbilələrini başına toplayır; vaykatolu digər bir qəbilə başçısı həqiqi “Torpaq cəmiyyəti” təsis edir, bu cəmiyyət yerliləri öyrədir ki, onlar öz torpaqlarını ingilislərə satmasınlar. Mədəni ölkələrdə olduğu kimi, yerlilər də mitinqlərlə başlayıb üsyanla qurtarırlar. İngilis qəzet-

ləri Yeni Zelandiyadan alınan təlaşlı xəbərlər çap edir və hökumət “Torpaq cəmiyyəti”nin fəaliyyəti ilə ciddi surətdə maraqlanır. Qısa desək, mina partlamağa hazır idi, bu partlayışın əmələ gəlməsi üçün yalnız qığılcım, yeni bəhanə çatmırdı.

– Bu toqquşma baş verdimi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Bu toqquşma 1860-cı ildə İka-na Maorinin cənub-qərb sahəsində, Taranaki əyalətində baş verdi. Nyu-Plimutun yaxınlığında bir yerlinin altı yüz hektar yeri vardı. O, bu yeri İngiltərə hökumətinə satır, ancaq yeri ölçmək üçün yerölçənlər gəldikdə, kinqi qəbiləsinin başçısı etiraz edir. O, mübahisəli torpaq sahəsini həqiqi qalaya çevirir. Lakin ingilis polkovniki Qold bu qalanı asanlıqla alır. O gün müstəmləkə üsyanının ilk güllələri səslənir:

– Maorilər çoxdurlarmı? – deyə Con Manqls soruşdu.

– Maori əhalisi son əsrdə çox azalmışdır. Kuk bu əhalinin 1769-cu ildə təqribən dörd yüz min nəfər olduğunu göstərir. 1845-ci ildə müstəmləkə inzibat idarəsi tərəfindən aparılan siyahı, bu rəqəmin yüz doqquz minə qədər düşdüyünü qeyd edir. Bu, ceza dəstələrinin, xəstəlik və ingilislərin gətirdiyi spirtli içkilərin nəticəsidir. Hal-hazırda adaların yerli əhalisi təqribən doxsan min nəfərə bərabərdir. İşğalçılara hələ uzun müddət müqavimət göstərəcək otuz min əsgər də buraya daxildir.

– Bu üsyan yerlilər üçün uğurlumu keçir? – deyə Elen soruşdu.

– Hələlik müvəffəqiyyətlidir, – coğrafiyaşünas cavab verdi. – İngilislər özləri yerlilərin böyük qəhrəmanlıqlar göstərdiklərini dəfələrlə etiraf etməyə məcbur olmuşlar. Yerlilər partizan müharibəsi aparırlar, böyük vuruşmalardan boyun qaçıraraq, balaca dəstələrə, müstəmləkəçilərin malikanələrinə basqın edirlər. Bir dəfə general Kameron bildirmişdir ki, o, qaladan kənarda özünü təhlükəsiz hiss etmir, çünki yerlilər hər bir kolun dalında pusquya dura bilərlər. Uzun sürən qanlı vuruşmalardan sonra, 1863-cü ildə maorilər böyük bir ərazinin ortasında ucalan Vaykato təpəsində qərar tuturlar. Yerli təbliğatçılar bütün əhalini silahlanmağa çağırırlar. Onlar: “Bir həmlə də gəlsək, ağ işğalçılar həmişəlik bizim ölkəmizdən qovular” – deyə vəd edirlər. General Kameron üç min nəfərdən ibarət bir dəstəyə komandanlıq edirdi. Yerlilər kapitan Sprenti öldürdükdən sonra ingilislər daha onlara rəhm etmədilər. Döyüşlər inadlı və amansız olurdu. Avropalıların topları işə salmalarına baxmayaraq döyüşlərin bəzisi on

iki saat davam edir, maorilər təslim olmayıb öz mövqelərindən bir addım da geri çəkilmirdilər. Yerli qoşunun əsasını Vilyam Tompsonun başçılıq etdiyi qəzəbli Vaykato qəbiləsi təşkil edirdi. Bu sərkində əvvəllərdə iki min beş yüz nəfərdən ibarət dostoyə komandanlıq edirdi. Şonqi və Xegi qəbilə başçıları birləşdikdən sonra dəstənin sayı səkkiz minə çatdı. Bu azadlıq müharibəsində qadınlar da kişilərlə yanaşı döyüşdülər. Ancaq bizim cəmiyyətimizdə çox nadir hallarda qüvvət haqqın tərəfində olur. Uzun vuruşmalardan sonra general Kameron üsyan etmiş Vaykato mahalını sakitləşdirir. Az miqdarda diri qalmış maorilər tələsik Vaykatonu tərk edirlər və qaliblər, insan yaşmayan bir ölkəyə sahib olur. Tarix yerlilərin böyük qəhrəmanlıq göstərdiklərini qeyd etmişdir. Dörd yüz maorili general Kareyin min nəfərdən artıq dəstəsi tərəfindən Orakan qalasında mühasirəyə alınır. Yemək və su azlığına baxmayaraq yerlilər müharibəyə bir aydan çox davam gətirərək təslim olmaqdan boyun qaçırırlar və nəhayət, onları mühasirəyə alanların cəbhəsini yararaq əlçatmaz bataqlıqlara çəkilirlər.

– Demək, Vaykato mahalının sakitləşdirilməsi ilə müharibə qurtarır? – deyər Con Manqls soruşdu.

– Yox, dostum, – deyər Paqanel cavab verdi. – İngilislər Vaykatoya yiyələndikdən sonra Taranaki əyalətində, Vilyam Tompsonun qərar tutduğu Matantava qalasına getməyi qərara alırlar. Ancaq mən qabaqcadan deyirəm ki, onlar qələbəni asanlıqla əldə edə bilməyəcəklər. Mən Parisdən çıxdığım gün belə bir xəbər alınmışdı ki, taranqa qəbiləsi qubernatora təslim olmuş və öz yerlərinin dördü üçün “kö-nüllü surətdə” İngiltərəyə güzəştə getmişdir. Bu məlumatda, həmçinin Vilyam Tompsonun da təslim olmaq barədə danışdığı deyilirdi. Ancaq bu yaxınlarda oxuduğum Avstraliya qəzetləri bunu nəinki təsdiq etmir, hətta əksinə, yerlilərin uzun zaman müqavimət göstərəcəklərini qabaqcadan xəbər verirlər.

Qlenarvan dedi:

– Demək, Paqanel, hərbi əməliyyat hal-hazırda Oklend və Taranaki əyalətlərində genişlənməkdədir?

– Bəli, mən belə güman edirəm.

– Yeni bizim yaxınlığımızda?

– Yəqin. Axı biz, demək olar ki, Maori bayrağı dalğalandığı Kavna burnunun lap yanında sahile çıxmışıq.

Qlenarvan dedi:

– Məncə, tezliklə şimala getməyimiz məsləhətdir.

– Sizinlə şərikəm, – deyər Paqanel cavab verdi. – Yenizelandiyalılar avropalılara, xüsusilə ingilislərə qarşı çox qəzəblənmişlər. Bizim, onların pəncəsinə düşməmiş qətiyyon yaxşı olmaz.

– Ancaq həlkə biz bu yaxın yerlərdə bir ingilis dəstəsinə rast gəldik? – deyər Elen azacıq sükutdan sonra soruşdu.

– Ola bilər, ancaq buna ümid bağlamağa dəyməz, – deyər Paqanel cavab verdi. – Yerlilər hər bir kolun dalında pusquda durduqları üçün balaca dəstələr çölo çıxmaqdan çəkinirlər. Buna görə də əsgərlərdən ibarət mühafizə dəstəsi almağı heç xəyalımıza da gətirməməliyik. Ancaq qərb sahilı boyu ilə müstəmləkəçilərin malikanələri yerləşmişdir, biz bir malikanədən o birisinə keçərək asanlıqla Oklendə çatırıq. Mən hətta Qoxşetterin getmiş olduğu yolla – Vaykato çayının axını ilə başaşağı getməyimizin daha əlverişli olduğunu da fikirləşirəm.

– Qoxşetter kimdir ki? – deyər Robert Qrant soruşdu.

– Oğlum, o, məşhur səyyahdır, – deyər Paqanel cavab verdi – 1852-ci ildə, “Navarra” adlı Avstraliya gəmisində dövrü-ələm səyahətində iştirak etmiş elmi komisiyonun üzvüdür.

Səyahət haqqında düşünürkən gözləri parlayan Robert dedi:

– Söyləyin, cənab Paqanel, Avstraliyada Byörk və Stüart olduğu kimi, Yeni Zelandiyanın özünün də böyük tədqiqatçıları olmuşdurmuydu?

– Əlbəttə, olmuşdur, oğlum. Misal üçün, doktor Qukeri, professor Brizari, təbiətçi Duffenbaxı və Yulius Qastı göstərmək olar. Lakin onların çoxu cəsarətli təşəbbüslərinin qurbanı olduqlarına baxmayaraq, Avstraliya, yaxud Mərkəzi Afrika tədqiqatçıları qədər məşhur deyildirlər.

– Siz onların tarixini bilirsinizmi? – deyər uşaq soruşdu.

– Əlbəttə, bilirəm, ancaq görərdim ki, sən hər şeyi mən bildiyim qədər bilmək istəyirsən... İndi ki belə oldu, qoy sənə nağıl edim.

– Buyurun, nağıl edin, cənab Paqanel!

Elen dedi:

Biz də sizə qulaq asırıq, Paqanel, pis hava sayəsində biz birinci dəfə deyildir ki, qiymətli məlumat əldə edirik. Nağıl edin. Sizdən xahiş edirik!

– Baş üstə. Ancaq nağılım uzun olmayacaqdır. Burada avstraliyalı Minotavrla¹ təkbətək döyüşən cəsur tədqiqatçılar olmamışdır. Yeni Zelandiya çox balaca ölkədir və onun tədqiq edilməsi xüsusi çətinliklər törətməmişdir. Buna görə də sizə nağıl edəcəyim qəhrəmanlar səyyah yox, yol təsadüflərinin qurbanı olmuş adi turistlərdir.

– O qəhrəmanlar kimlərdir? – deyə Meri Qrant soruşdu.

– Həndəsə alimi Uitkomb və Byörkün cəsədinin qalıqlarını axtaran Çarlton Qovit yadınızdadırımı, onun haqqında mən sizə Vimmera çayının kənarında dayandığımız vaxt danışmışdım. Uitkomb və Qovit, Tavan-Puna-Mu adalarını tədqiq etmək üçün göndərilmiş iki müstəqil dəstənin başında dururdular. Hər iki dəstə Kenterbern əyalətinin şimal hissəsilə uzanan dağlarda aşırımlar tapmaq üçün, 1863-cü ilin başlanğıcında Kristçörçdən yola çıxır. Əyalətin şimal sərhədlərində dağ silsiləsindən keçmiş Qovit, Brüner gölünün kənarında dayanır. Uitkomb isə Rakana vadisində Tindal dağının şərq yamacına gedən bir keçid tapır. Yakov Luper adlı bir adam da Uitkombla gedirmiş. Sonralar bu adam “Littlton Tayms” qəzetində bu səyahət və səyahət zamanı baş vermiş fəlakət haqqında məlumat dərc etmişdir. 1863-cü il aprelin 22-də hər iki tədqiqatçı Rakapa çayının mənbələrinə su verən buzlağın ətəyinə çatırlar. Onlar dağın başına dırmaşaraq münasib aşırım axtarmağa başlayırlar. Baş yuxarı dırmaşmaqdan yorulmuş Uitkomb və Luper dəniz səthindən dörd min fut yüksəklikdə olan qar üzərində gecələyirlər. Sonra yeddi gün sərəsər çıxış yolu olmayan vadilərə, axını uçuruma çıxan dərələrə, qabağını uçunlar kəsmiş keçidlərə düşərək, dağları dolaşırlar. Yanacaq olmadığından tonqal qalaya bilmir, achiqdan iztirab çəkirlər, çünki özlərilə götürdükləri qənd qəndaba, suxarı isə xəmirə dönübmiş; paltarları tamamilə islanmış, ayaqqabıları cırıq-cırıq olubmuş. Bütün bunlara əlavə olaraq canlarını həşərat dalamağa başlamışdır. Beləliklə, onlar yaxşı havada gündə üç mil, pis havada isə güclə doqquz yard yol gedərək, aprelin 29-na qədər dolaşmış, nəhayət, bir maorili daxmasına gəlib çıxırlar, onlar burada bir az kartof tapırlar. Bu, iki dostun yediyi axırıncı yemək olur. Axşamüstü onlar Taramakua çayının ağzında, dəniz sahilinə enirlər. Şimala, Qrey çayına getmək üçün Taramakua çayının sağ sahilinə

¹ Minotavr – qədim yunan əfsanəsində bədəni adam, başı öküz başı olan ojdahadır.

keçmək lazım gəlirdi. Taramakua enli və suyu çox olan bir çaydır. İki saatlıq axtarışdan sonra Luper zədələnmiş iki qayıq tapır. O, bu qayıqları bacardığı kimi təmir edib bir-birinə bağlayır. Dostlar günəş batmazdan əvvəl bir-birinə bağlanmış qayıqları suya salırlar. Ancaq çayın ortasına çatmamış qayıqlar su ilə dolur. Uitkomb suya tullanaraq üzə-üzə sol sahilə qayıdır. Üzmək bilməyən Luper isə qayığın kənarından yapışır. Bu, onu xilas edirsə də, çoxlu həyəcan keçirməyə məcbur edir. Çay bədbəxti dalğaqranlara doğru aparır. Bir dalğa onu çayın dibinə atır, digəri yenidən çayın üzərinə çıxarır, qayalara çırpır, zülmət çökür. Berk yağış yağır. Dalğalar Luperlə oynamaqda davam edir, onun bütün bədəni qançır olur. Bununla belə o, qayığın kənarını öldən buraxmır. Nəhayət, uzun əziyyətlərdən sonra dalğalar qayığı sahilə atır. Luper burada şüurunu itirir. Ertəsi günün səhəri ayılaraq suya sarı sürünür və görür ki, axın onu, çaydan keçməyə təşəbbüs etdiyi yerdən bir mildən çox uzağa aparmışdır. Doyunca su içib ayağa qalxır və çayın sahili ilə başıyuxarı getməyə başlayır. Çox çəkmədən dəniz otlarının üzərində uzanmış yoldaşına rast gəlir. Uitkomb ölmüşdü. Luper yalnız əllərilə qumda çuxur qazıyıb dostunu basdırır. İki gündən sonra acından ölümcül hala gəlmiş Luperin özünü insafli maorilər tapır. Maorilərin də insafıları vardır! Mayın 4-də onlar Luperi, Çarlton Qovitin Brüner gölü yanındakı düşərgəsinə gətirirlər. Əlbəttə, Luper, bədbəxt Uitkombun ölümündən cəmisə altı həftə sonra bu tədqiqatçının da eynilə öləcəyini qabaqcadan görə bilməzdi...

Con Manqis:

– Bəli, – dedi. – Elə bil ki, səyyahlar müəyyən bir zəncirlə bir-birlərinə bağlıdırlar. Bu zəncirin orta halqası qırıldı, onlar bir-birinin dalınca məhv olurlar.

Paqanel dedi:

– Haqlısınız, Con. Mən özüm bunu dəfələrlə hiss etmişəm. Söyləyin görək, həmrəyliyin hansı qanununa görə, Qovit Uitkombla, demək olar ki, cyni şəraitdə həlak olmalı imiş? Mən bu suala cavab verə bilmirəm.

Müstəmləkə hökuməti Çarlton Qovite Xurunun dərəsindən Taramakua çayının ağzına qədər şose yolu çəkmək üçün münasib yer müəyyən etməyi tapşırır. 1863-cü il yanvarın 1-də o, beş nəfərlə bərabər yola çıxır. Qovit hökumətinin tapşırığını çox gözəl yerinə yetirir və onun göstərişlərilə qırx mil uzunluğunda bir yol çəkilir; bundan

sonra Qovit Kristçörçə qayıdır və qışın yaxınlaşmasına baxmayaraq, işi davam etdirməyi təklif edir. İnzibati idarə buna razılıq verir. Qovit ərzaq ehtiyatı götürərək qışı keçirmək üçün öz düşərgəsinə qayıdır. Yakov Luperi elə bu zaman onun yanına gətirirlər. İyunun 27-də, Robert Litl və Henri Mulis adlı iki nəfər yoldaşının müşayiətilə Qovit düşərgəni tərk edir. Onlar Brüner gölündən keçirlər. O zamandan bəri onları görünməmişdir. Onların qayığı çevrilmiş halda sahilə tapılmışdır. İtənləri doqquz həftə axtarırlarsa da, tapmırlar. Axırda aydın olur ki, bu bədbəxtlər üzümək bilmədiklərindən göldə boğulmuşlar.

– Onların diri olduqlarını və Yeni Zelandiya qəbilələrindən biri tərəfindən əsir alındıqlarını güman etmək olmazmı? – deyə Elen soruşdu. – Axı onların öldüklerine əsaslı sübut yoxdur.

– Heyhat, xanım, onların yox olduqları vaxtdan bir ildən çox keçdiyinə baxmayaraq, geri qayıtmamışlar... Bir adam ki, Yeni Zelandiyadan bir ildən çox bir müddət ərzində qayıtmadı, onun həmişəlik həlak olduğuna şübhə etməmək olar, – deyə Paqanel sözünü pıçıldı ilə bitirdi.

IX FƏSİL

ŞİMALA DOĞRU OTUZ MİL

Fevralın 7-də, səhər saat altıda Qlenarvan yola düşmək əmri verdi. Yağış hələ gecə kəsilməmişdi. Buludlarla qapanmış göy günəş şüalarını buraxmırdı. Mülayim hava səyyahlara çox yorulmadan gündüz səfərinə davam etmək üçün imkan yaradırdı.

Paqanel Kaxua burnu ilə Oklend arasındakı məsafəni xəritədə ölçdü. Bu məsafə səksən quru milinə, yaxud gündə on mil getməklə səkkiz günə bərabər idi. Coğrafiyaşünas gedəcəkləri yolun planını tərtib etdikdə, ayrı-ayrılıqda dəniz sahili ilə getməkdən vaz keçib daha qısa olan başqa bir yol seçdi. Bu yol, səyyahların sahilə çıxdıqları yerdən otuz mil şimalda, Vaykato ilə Vaypa çaylarının birləşdiyi yerdən keçirdi. Burada yol Napirdən Oklendə qədər bütün adanı qot edən Overlan poçt yolu ilə uzanırdı. Balaca Drüri şəhəri bu yolun üstündə idi. Xoş-tetter bu şəhərin gözəl mehmanxanalarını tərif edir.

Səyyahlar, hərə öz payına düşən ərzaq ehtiyatını dalına şəlləyib Aotea limanının sahili ilə getməyə başladılar. Onlar doldurulmuş karabin tüfənglərini hazır tutaraq diqqətlə uzaqlara, şərqdəki dərə-

təpəli düzəngaha baxır, ehtiyat üçün bir yerdə gedirdilər. Paqanel, Constonun gözəl xəritəsini əlindən yerə qoymurdu və onun çox dəqiq olmasına artist kimi sevinirdi.

Qabarmadan əmələ gəlmiş dalğaların oynadığı sahilə bir neçə dəniz heyvanı dolayırdı: heyvanlar yanlarından keçən səyyahlara qorxmadan baxırdılar. Bunlar suiti idi. Bunların geniş alınlı girdə sifətlərində və mənalı gözlərində bir rıqqət ifadəsi vardı. Yeni Zelandiyanın sahillərində suiti çox olur və onları ovlamaq mənfəətli işdir, çünki onların piyi ilə dərisinə böyük ehtiyac vardır.

Suitilərin arasında Paqanel bir neçə dəniz fili gördü. Yumşaq yosun üstündə tənbel-tənbel sərələnməmiş bu böyük heyvanlar, xortumlarını qaldırır və sanki üz-gözlərini qırıqdıraraq şıq bir adamın burdurulmuş bıçına oxşayan parlaq, uzun və halqa şəklində burulmuş bıçqlarını tərpedirdi.

Saat onda səyyahlar səhər yeməyi üçün dəniz sahilindəki böyük bir bazalt qayasının altında dayandırlar. Elə burada, sahilin dayaz yerində qarınlarını doyuracaq qədər şeytanqulağı tapdılar. Ancaq çiy şeytanqulaqlar dadlı deyildi. Buna görə də Paqanel onları odda bişirməyi Ölbinetə məsləhət gördü. Bu xörək odda bişmiş halda dadlı oldu.

Bundan sonra dəstə təkrar limanın sahili ilə hərəkət etdi. Qayaların döşündə bir ələm quş yuva salmışdı. Burada dəniz alabaxtası, qağayı, albatros və başqa quşlar vardı.

Gündüz saat dördə dəstə artıq on mil yol getmişdi. Yolun bu hissəsi rahat idi, buna görə də heç kəs yorulmadı. Elen və Meri gecə düşənə qədər yol getməyi təklif etdilər. Bu zaman, dəstə qarşıdakı təpələrin dalından baş götürən Vaypa çayı vadisinin yaxınlığında idi.

Vadi, sıx yaşıl otlarla örtülmüş tarladan ibarət idi. Səyyahlar ilk nəzərdə bu vadi ilə getməyin asan olduğunu güman etdilər. Ancaq yaşıl xalıya ayaq basdıqda nahaq sevindiklərini anladılar. Otluq qurtardı və ağ çiçəklili balaca kollardan ibarət cəngəllik başladı. Kolların arasında Yeni Zelandiyada bol olan əyrilti otları bitmişdi. Onların yapışqanlı gövdələrini balta ilə doğrayaraq addım-addım yol açmaq lazım gəlirdi. Buna baxmayaraq balaca dəstə axşam saat səkkizə yaxın Xakarixaton silsiləsinin ilk yamacını ötüb burada dayandı.

On dörd millik məsafədən sonra istirahət səyyahlara xüsusilə xoş gəldi. Nə furqon, nə çadır olmadığından səyyahlar lap yerdə, gözəl görünüşlü norfolk şam ağacları kölgəsində oturdular. Xoşbəxtlikdən

dəstədə kifayət qədər adyal vardı, bunları yerə salaraq hamı yatmaq üçün uzandı.

Qlenarvan zəruri ehtiyat tədbirləri gördü. Təpədən-dırnağa kimi silahlanmış Qlenarvan və yol yoldaşları növbə ilə gecə səhərə qədər keşik çəkməli idilər. Onlar tonqal qalamadılar: od hasarı – yırtıcı heyvanlardan gözəl müdafiə üsuludur, ancaq Yeni Zelandiyada nə pələng, nə ayı, nə şir, nə də başqa iri yırtıcı heyvanlar vardır.

Gecə sakit keçdi, səyyahlar ancaq adamı bərk sancan torpaq birələrindən və bir də möhkəm dişləri ilə ərzaq kisələrinə hücum etmək istəyən çöl siçovullarından şikayət edə bilirdilər.

Ertəsi günün səhəri, fevralın 8-də Paqanel kefi kök, demək olar ki, bu ölkə ilə barışmış halda yuxudan oyandı. Onun çox qorxduğu maorilər onu həтта yuxuda belə təlaşa salmamışdı. Bu barədə Qlenarvana söyləməyi unutmadı. O:

– Mən, bu balaca gəzintimizin yaxşı qurtaracağına ümid etməyə başlayıram, – dedi. – Bu gün axşam biz Vaykato ilə Vaypa çaylarının birləşdiyi yerə çatıb Oklend¹ gedən poçt yoluna çıxarıq; burada isə biz yerlilərə çətin rast gələ bilərik.

– Poçt yoluna çatmaq üçün biz nə qədər yol getməliyik? – deyərək Qlenarvan soruşdu.

– On beş mil. Bu yol dünən qət etdiyimiz yoldan uzun deyildir.
– Ancaq yol əvvəllər olduğu kimi cəngəlliklər arasından keçərsə, biz bir gündə on beş mil gedə bilmərik, – deyərək Qlenarvan etiraz etdi.
– Yox, biz Vaypa çayının sahililə gedəcəyik, – deyərək Paqanel cavab verdi. – Orada yol asan olmalıdır.

Qlenarvan səyyah qadınların yola hazır olduqlarını görüb:
– Yola! Yola! – deyərək komanda verdi.

Birinci saatlarda kollar, doğrudan da, dəstəni yubandırır. Yol nə minik, nə də at üçün münasib idi. Buna görə də səyyahlar Avstraliyadakı furqonlarının burada olmadığına təəssüf etmirdilər. Yeni Zelandiya şose yolları şəbəkəsi ilə örtülməyincə onun cığırları ilə yalnız piyadalar gedə biləcəkdir. Burada saysız-hesabsız dərəcədə çox bitən ayrıltı otları doğma torpağı işğalçılardan maorilərin özləri kimi inadla qoruyurlar.

Dörd bir tərəfi Xakarixatoa təpələri ilə əhatə olunmuş düzənə gətdikləri zaman dəstə minlərlə maneəni dəf etməli oldu. Ancaq günortaya yaxın səyyahlar Vaypa çayına çatdılar və yol asanlaşdı.

Vaypa vadisi olduqca gözəl idi. Çaya tökülən çoxlu bulaqlar vadini örtən kolların arası ilə qıvrıla-qıvrıla axırdı. Təbiətçi Qukerin məlumatına görə, Yeni Zelandiyada iki min müxtəlif növlü bitki bitir, bunların beş yüzü yalnız bu adalara məxsusdur. Burada çiçək azdır və rənglərinin parlaqlığı ilə fərqlənmirlər.. Həmçinin birillik bitkilər də azdır, ancaq bunun əvəzində ayrıltı otu, çətirvari və dənli bitkilər boldur.

Orada-burada qırmızı çiçəklər açmış tək-tək “metrosideros” ağacları, morfolk şamları, budaqları vertikal bitmiş tun, Yeni Zelandiyada “rimu” adlanan və Avropa cinsli kipişlər kimi qüssəli görünən kipiş ağacları göyə ucalırdı. Saysız-hesabsız ayrıltı otları bu ağacların gövdələrinə sarılmışdı.

Tutuquşuları və dösələrində qırmızı zolaq olan yaşıl, balaca kakariklər, üzlərində qapqara gözəl tüklər bitmiş taupolar, təbiətçilərin “cənub nestoru” adlandırdığı ördək böyüklüyündə, sıx tüklü, kürən tutuquşular ağacların budaqları və kolların arasında uçuşub cildləşdilər.

Mayor və Robert dəstədən ayrılmadan alçaq kolların arasında yuva salmış bir neçə kəklik vurdular. Dayanmağa vaxt itirməmək üçün, mister Olbinet onların tüklərini gedə-gedə yoldu, Paqanel yalnız Yeni Zelandiya taqım adalarına məxsus olan quşlarla maraqlanırdı.

Alimlik marağı ondakı səyyahlıq iştahını pozdu. O, “tui” adlı qərribə, yerli bir quşu xatırladı (məlumdur ki, Paqanelin gözəl hafizəsi vardı): bu quş mütəmadiyən ucadan qəhqəhə çəkdiyincə görə Avropa təbiətçiləri onu gah güləyən, gah da dominikalı rahibin geyimini xatırladan qatran kimi qara tüklərinə və ağ yaxalığına görə rahibə adlandırır.

– Bu quş qışda o qədər kökəlir ki, axırda xəstələnir, – deyərək Paqanel mayora nağıl edirdi. – Daha uça bilmir. Belə olduqda artıq piyden yaxə qurtarmaq üçün quş dimdiyiylə döşünü yaralayır. Bu qərribədir, elə deyilmi, Mak-Nabs?

– Bu o qədər qərribədir ki, mən sizin dediklərinizin birisinə də inanmıram, – deyərək mayor cavab verdi.

Bir dənə də olsun tui quşu tutub quşun döşündəki sağalmış yaranın yerini mayora göstərərək sözünün doğru olduğunu ona sübut edə bilməməsi, Paqaneli ürəkdən kədərləndirmişdi.

¹ Oklend – Yeni Zelandiyada ən böyük şəhərdir.

Bunun əvəzində isə o, adamdan və adama altıdırılmış heyvanlardan qorxaraq məskun olmayan yerlərə qaçan qeribə bir quşa rast gəldi, görünür, bu quş Yeni Zelandiya heyvanları sırasından tezliklə bilmərrə yox olacaqdır. Cinayət axtaran əsl it kimi kolları axtaran Robert, ağac köklərindən hörülmüş bir yuvada toyuğa oxşayan, ancaq nə qanadları, nə quyruğu olan, ayağında dörd barmağı, cüllüt quşunda olduğu kimi uzun dimdiyi, qonur rəngli sıx lələkləri olan bir cüt quşa rast gəldi, bu qeribə quşun lələkləri daha çox saça oxşayırdı.

Bunlar Yeni Zelandiya “kiviləri”, yaxud təbiətçilərin atperix vustratis dediyi qanadsızlar idi, bu quşlar dəni də, qurdu da, haşəratı da eyni iştaha ilə yeyir. Kivi ancaq Yeni Zelandiyada yaşayır, onları Avropanın heyvanat bağlarında başqa iqlimə çox çətinliklə uyğunlaşdırmaq mümkün olur. Onun orijinal görünüşü və gülməli hərəkətləri səyahların diqqətini həmişə cəlb etmişdir. Dümon-Dürvil Okeaniyaya məşhur səyahəti zamanı, Elmlər Akademiyası quşların bu qeribə cinsinin nümayəndəsini Avropaya götürməyi ona xüsusilə tapşırırmışdı. Ancaq yerlilərə vəd edilən çoxlu bəxşisə baxmayaraq, məşhur səyyah bir dənə də olsun kivi əldə edə bilməmişdi.

Robertin tapdığı bu quş Paqaneli sevindirdi. O bir cüt kivini ehtiyatla bir-birinə bağlayıb Paris heyvanat bağına bəxşis vermək niyyətilə özü ilə götürdü. Quşa uymuş coğrafiyaşünas artıq heyvanat bağının ən gözəl qəfəsi üzərində, bürünc lövhədə yazılmış

JAK PAQANELİN BƏXŞİŞİ

sözlərini öz gözləri qarşısında canlandırır.

Bu aralıq balaca dəstə heç bir çətinlik çəkmədən Vaypa çayının axını ilə başısağı irəliləyirdi. Ətraf bomboş idi. Heç bir cığır yaxında adam olduğunu xəbər vermirdi. Çay gah uca kolların, gah geniş qumlu sahillərin arası ilə axırdı. Belə yerlərdə adam şərqdə vadi ilə birləşən dağlara qədər hər yeri görürdü. Başı dumana bürünmüş bu dağlar uzaqdan adama birdən-birə daşa dönmüş qədim heyvanlar kimi görünürdü. Dağların vulkan mənşəli olduğu aydın idi. Yeni Zelandiya özü bütünlüklə vulkan prosesləri nəticəsində nisbətən yaxın zamanlarda əmələ gəlmişdi. Yeni Zelandiya bu günə qədər belə daima sudan yuxarı qalxmaqda davam etməkdədir. Onun sahosinin bəzi hissələri son iyirmi ildə dəniz səthindən düz bir sajen yuxarı qalxmışdı.

Yerin altında od coşmaqda və vulkanların ağızları vasitəsilə bir çox yerlərdə torpağın üzərinə çıxmaqda davam edirdi.

Gündüz saat dördə yaxın dəstə heç özü də hiss etmədən doqquz mil yol getmişdi. Xəritədə yolların əyri-üyrülüyyətinə diqqət yetirən Paqanel, Vaykato ilə Vaypa çaylarının birləşdiyi yerin cəmisi beş mil uzaqda olduğunu bildirdi. Oklend poçt yolu da oradan keçir. Səyyahlar gecələmək üçün burada dayanmaq niyyətində idilər. Oradan əyalətin baş şəhərinə qədər təqribən əlli mil, yəni piyada üç-dörd günlük, yaxud ayda iki dəfə Oklendlə Qauks limanı arasında işləyən poçt karetası ilə ən çoxu səkkiz saatlıq yol idi.

– Demək, biz sabah da açıq havada gecələyəcəyik? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Bəli, – deyə Paqanel cavab verdi, – ancaq ümidvaram ki, bu axıncı dəfə olacaq.

Qlenarvan:

– Daha yaxşı, – dedi, – ancaq bu Elen və miss Meri üçün ağır bir əziyyətdir.

– Onlar bu əziyyətə şikayət etmədən dözəcəklər, – deyə Con Manqls qeyd etdi və Paqanelə müraciətlə əlavə etdi: – Yeri gəlmişkən, axı deyəsən, siz çayların birləşdiyi yerin yaxınlığında bir kənd olduğunu demişdiniz?

– Doğrudur, – deyə alim cavab verdi, – bu çayların birləşdiyi yerdən iki mil uzaqda olan Nqarnavaxiya kəndidir.

– Orada gecələmək olmazmı? Missis Qlenarvan və miss Qrant gecəni mehmanxanada, insan kimi keçirmək üçün iki mil artıq yol getməyə tərəddüd etmədən razı olurlar.

– Mehmanxanada? – deyə Paqanel qəhqəhə çəkdi, – maori kəndində mehmanxana!.. Axı bu kənd ancaq bir yığın miskin daxmadan ibarətdir, burada neinki mehmanxana, hətta meyxana və karvansara da yoxdur. Yox, mən bu kəndi lap uzaqdan ötüb keçməyi məsləhət görürəm.

Qlenarvan:

– Paqanel, siz yenə bizi qorxudursunuz, – dedi.

– Əzizim ser, maorilərlə bir torpaqda olduğun zaman etimadsızlıq etimaddan yaxşıdır. Mən indi onların ingilislərlə nə kimi bir münasibətdə olduqlarını, üsyanın yerlilərin qələbəsi, yaxud məğlubiyyəti ilə qurtardığını bilmirəm. Bəlkə də bu saat üsyan bütün qızğınlığı ilə

X FƏSİL MİLLİ ÇAY

Əhərisi günəş çıxmazdan əvvəl çayın üzərini qalın duman pərdəsi aldı. Çayların birləşdiyi yerdə sıx kollarla örtülmüş uzun sivri uclu bir zolaq vardı. Vaypa çayının sürətlə axan suyu təqribən dördde bir mil məsafədə Vaykatonun daha ahəstə axan suyu ilə birləşmişdi; ancaq lal axan qüdrotli çay nəhayət balaca coşqun çaya qalib gəlib onu sakitləşdirir və dalğalarını Sakit okeana yuvarlayırdı.

Duman çəkildikdə çayda suyun axımı ilə yuxarı qalxan bir qayıq göründü. Bu, kaxikateya adlı şam ağacının gövdəsindən yonulmuş, uzunluğu yetmiş, eni beş, dərinliyi isə üç fut olan bir qayıq idi. Onun burnu Venesiya qayığının burnu kimi yuxarı qalxmışdı. Qayığın dibinə quru əyrilti otu döşənmişdi.

Qayığın burnunda oturmuş səkkiz avarçının çəkdiyi avarların gücü ilə qayıq sürətlə çayı üzüyuxarı gedirdi. Dalda dayanmış adam gödək bir avarla onu idarə edirdi.

O, ucaboy, döşü enli, əzələli, başdan ayağa qədər silahlanmış qırx beş yaşlarında bir yerli idi. Çuxura düşmüş gözlərinin nüfuzedicə nəzərləri, qırıxıq, enli alını, üzünün tutqun ifadəsi adamı qorxudurdu.

Bu, maorilərin qəbilə başçılarından idi. Bədəninə başdan-başa böyük bir məhərətlə döydürülmüş şokillər onun yüksək rütbəli başçı olduğunu göstərirdi. Onun qartal burnunun deşiklərindən gözlərini əhatə edib alınına tökülmüş gözəl birçəyimin altında yox olan iki qara əyri xətt uzanırdı. İki cərgə qar kimi ağ dişləri olan ağızının ətrafını da çənəsinə və sinəsinə qədər döydürdüyü şokillər bürümüşdü.

Yeni Zelandiya dilində "moko" deyilən və bədəne döydürülən bu şokillər böyük mənsəb əlamətidir. Yalnız döyüslərdə fərqlənmiş olan adamlar bədənlərini döydürürlər. Qul və sadə adamların bədənlərini döydürməyə haqqı yoxdur. Böyük qəbilə başçılarından bədənlərinə döydürdükleri şokillər öz mürəkkəbliyi və incəliyi ilə, sadə əsgərlərin bədənlərindəki şokillərdən fərqlənir; bu şokillər çox vaxt müxtəlif heyvanları təsvir edir. Qəbilə başçılarından bəziləri azı beş dəfə bədəne şokil döydürmə işinin əzabını çəkirlər.

Adam burada məşhur olduqca bədəni daha bəzəkli olur.

Düman-Dürvil bu adət haqqında maraqlı şeylər danışır. O, bədəne döydürülən şokillərlə Avropa aristokrat nəsillərinin iftixar etdiyi nəsil

davam edir. Saxta təvazökarlıq etmədən demək olar ki, biz yerlilər üçün yaxşıca bir yemək və mən qətiyyəni Yeni Zelandiya məhmannavazlığına qurban getmək istəmirəm. Buna görə də mən yerlilərlə hər cür təsadüfdən qaçmağı və mümkün qədər Nqamavaxiya kəndinin lap kənarından keçməyi təklif edirəm. Drüriyə çatdıqda, məsələ başqa cür olacaqdır, -- igid səyyah qadınlarımız orada yaxşıca dincələ bilərlər.

Coğrafiyaşünasın rəyi üstünlük qazandı. Elen, yol yoldaşlarını təhlükəyə salmaqdan, açıq havada daha bir dəfə gecələməyi üstün tutdu. Nə o, nə də Meri Qrant bir daha dayanmağa razı oldular və dəstə çayın sahilə ilə yoluna davam etdi.

İki saatdan sonra axşamın ilk kölgələri dağların yamaclarından yuxarı qalxmaya başladı. Qürubdan qabaq günəş az bir müddətdə buludların arasından baxıb çöp şüalarla otrafi işıqlandırdı.

Uzaq dağların başı al rəngə boyanmışdı. Bu, səyyahlara verilən vida salamını andırırdı.

Qlenarvan və onun yol yoldaşları addımlarını yeyinlətdilər. Onlar bu en dairəsində alaqranlıqın necə tez keçdiyini və gecənin necə sürətlə düşdüyünü bildirdilər. Qaranlıq düşünə qədər mütləq çayların birləşdiyi yerə çatmaq lazımdı. Ancaq birdən qatı duman qalxdı və yolu seçmək çətinləşdi.

Xoşbəxtlikdən qaranlıqda aciz olan gözü qulaq əvəz etdi. Çox çəkmədən qıjıltı səsi iki çayın birləşdiyini səyyahlara xəbər verdi. Onlar Vaypa ilə Vaykato çaylarının birləşdiyi yerə çatdıqda saat səkkiz idi. Paqanel:

-- Bu Vaykato çayıdır, -- dedi. -- Oklend poçt yolu isə çayın sağ sahilə boyu ilə gedir.

-- Bunu sabah görürük, -- deyə mayor cavab verdi. -- Gecələmək üçün dayanaq. Mənə elə gəlir ki, odur, orada bir neçə ağac bitmişdir, o ağacların altında gecələyə bilərik. Gəlin şam edib yatmağa uzanaq!

-- Şam edək, ancaq yalnız suxarı və soyuq ətə, -- deyə Paqanel cavab verdi. -- Od qalamaq lazım deyildir. Biz buraya gizli gəldiyimiz kimi gizli də getməyə çalışmalıyıq. Yaxşıdır ki, bizi duman gizləyir.

Dəstə ağacların yanında dayandı və səyyahlar coğrafiyaşünasın məsləhətinə qulaq asaraq cəld soyutma ətə şam edib on beş millik yoldan sonra yorğun düşmüş halda yatdılar.

nişanları arasında tamamilə düzgün bir müqayisə aparır. O, deyir: "Bununla belə, Avropa ailəsinin nişanı, ancaq nəsil başçısının müəyyən xidmətlərə və ləyaqətlərə malik olduğunu və bu başçının nəvə və nəticələrinin bu xidmətlərdən məhrum olduğunu göstərir. Halbuki yenzelandiyalının bədəninə döyürülmüş olan şokiller ancaq onun özünün şəxsi keyfiyyətlərinə və igidliyinə dəlalət edir".

Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, bədənə şəkil döydürmək fərqlənme əlaməti olmaqla bərabər, həm də dərinin soyuğa və ağcaqanadların sancmasına qarşı müqavimətini artırır.

Qayıq idarə edən qəbilə başçısına gəlincə, onun döyüş xidmətlərinin böyüklüyünə şübhə ola bilməzdi; beş dəfə döyülmüş şəkillər buna dəlalət edirdi.

O, yerli bitkilərdən toxunmuş və it dərisi ilə bəzədilmiş geniş bir pləşa bürünmüşdü; pləşın altından görünən bel sarığında hələ də son döyüşlərin qanının izi vardır. Qulaq deşiklərinə yaşıl nefritdən sırğa taxılmışdı, boynundan isə punamudan, yeni müqəddəs daşlardan muncuq asılmışdı, mövhumatçı yerlilər bu daşların möcüzə yaradan bir qüvvəyə malik olduğunu təsdiq edirlər; çiyində ingilis markalı tüföngin lülesi görünürdü, böyründən isə ikiqızıl baltanı xatırladan patupatu adlı bir silah asılmışdı.

Qəbilə başçısının qabağında aşağı rütbəli, ancaq eynilə onun kimi yaxşı silahlanmış və görünüşlərindən ondan az qəzəbli olmayan doqquz əsgər oturmuşdu. Onlar pləşlarına bürünərək qətiyyətlə hərəkət etmədilər. Onların ayaqlarının altında üç it uzanmışdı. Avarların başında oturmuş səkkiz avarçı yəqin ki, qəbilə başçısının ya xidmətçiləri, ya da qulları idi. Onlar var güclərilə avar çəkirdilər və qayıq Vaykato çayı ilə güllə kimi başıyuxarı üzürdü. Qayıqın ortasında əyrilti otlarından olan döşənəcəyin üstündə on əsir avropalı oturmuşdu. Onların ayaqları bağlı, qolları isə açıq idi.

Bunlar Qlenarvan, Elen, Meri, Robert Qrant, Paqanel, mayor, Con Manqls, Olbinet və iki matros idi.

Dünən axşam balaca dəstə dumana düşərək gəlib yerlilərin böyük bir düşərgəsinin lap ortasına çıxır. Gecə yenzelandiyalılar yatmış avropalıları görüb onları əsir alaraq əl-qolları bağlı bir halda qayığa gətirirlər. İndiyə kimi onlarla pis rəftar etməmişdilərse də, müqavimət göstərməyin əbəs olduğu aydın idi, onların silahları və ləvazimatı yer-

lilərin əlinə keçmişdi və əgər səyyahlar narazılıq təşəbbüsü göstərmiş olsaydılar, onları öz karabınlarının güllələri dərhal susdurardı.

Əsirlər, yerlilərin öz danışqlarında işlətdikləri ayrı-ayrı ingilis sözlərindən, ingilis ordusunun onların dəstələrini dağıtdığını və indi özlərinin Vaykato çayının yuxarılarındakı uzaq əyalətlərə qaçmaqla yaxa qurtarmağa çalışdıqlarını anladılar.

Maorilərin başçısı nizami ingilis qüvvələrinə müvəffəqiyyətsiz müqavimət göstərdikdən sonra öz döyüşçülərinin xeyli hissəsini ölmüş və yaralı halda itirərək ölkənin içərilərinə çəkilməyi qərara almışdı. Burada o, yeni əsgərlər yığıqdan sonra hələ də işğalçılarla mübarizə edən yenilməz Vilyam Tompsonla birləşmək fikrində idi.

Bu qəbilə başçısının adı Kai-Kumu idi – bu ad "öz düşmənlərini yeyən" kimi dəhşətli bir mənə verirdi. Kai-Kumu son dərəcə igid və eyni zamanda olduqca amansız bir adam idi. Ondən mərhəmət gözləməyə dəyməzdi. Onun adı Yeni Zelandiyada yaşayan hər bir ingilise yaxşı məlum idi və İngiltərə hökuməti onu diri, yaxud ölü gətirən adama böyük mükafat vəd edirdi.

Bu dəhşətli fəlakət Qlenarvanı və onun yol yoldaşlarını, birbaşa Avropaya qayıtmaq imkanı verən Oklend limanının lap kənarında yaxalamışdı. Bununla belə Qlenarvanın sakit üzünə baxdıqda, heç kəs onun üreyinin dözülməz iztirab çəkdiyini güman etməzdi.

Ciddi təhlükə dəqiqələrində şotlandiyalı özünü qətiyyətlə itirmirdi. O anlayırdı ki, indi arvadı və yoldaşları üçün dayaq və nümunə olmaqdır. Əgər ölüm onun arvadının və yoldaşlarının vəziyyətini yaxşılaşdırma bilsəydi, o, hər bir dəqiqə ölməyə hazırıdı.

Qlenarvanın yol yoldaşları da ondan geri qalmırdılar. Onların sakit və qürurlu sifətlərindən müdhiş ölümə hazırlaşdıqlarını güman etmək olmazdı. Qlenarvanın məsləhəti ilə onlar yerlilərin qarşısında tam laqeydlik göstərməyi qətlə etmişdilər.

Yalnız belə hərəkət qəzəbli vəhşilərə təsir edə bilərdi. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumiyyətlə vəhşilər, xüsusilə maorilər böyük bir şəxsi ləyaqət hissəsinə malikdirlər və bu hissi öz düşmənlərində də yüksək tuturlar. Qlenarvan bilirdi ki, qürurlu və qorxmaz görünüş almaqla, dəstənin iştirakçıları hörmət qazanar və özlərini artıq əzab və pis rəftardan xilas edirlər.

Yerlilər düşərgəni tərk etdikləri andan indiyə qədər öz aralarında cəmisi bir neçə cümlə ilə danışmışdılar. Bununla belə onların danışdığı

bir neçə sözdən Qlenarvan, yerlilərin ingilis dili ilə tanış olduqlarını başa düşmüşdü. Buna görə də o, qəbilə başçısından onun dəstəsi üçün nə kimi bir fəlakət hazırlandığını soruşmağı qət etdi. O, Kai-Kumuya müraciət edərək zərrə qədər qorxmada qəti bir səsle:

– Başçı, bizi hara aparırsan? – dedi.

Kai-Kumu soyuq nəzərlə ona baxıb heç bir cavab vermədi.

– Sən bizimlə nə etmək istəyirsən?

Kai-Kumunun gözlərindən od çıxdı və cavab verdi:

– Həmvətənləriniz sizi qiymətli tuturlarsa, bizdən aldıkları əsirlərlə dəyişmək istəyirəm: sizi dəyişməkdən boyun qaçırırlarsa, öldürməyi qət etmişəm.

Qlenarvan sual-cavabı dayandırdı. Ümid şüası onun ürəyini qızdırdı. O, maori qəbilə başçılarının ingilislərə əsir düşdüyünü və vəhşiləri dəyişmək yolu ilə onları geri qaytarmağa ümid etdiklərini anladı. Demək, hələ ümid vardı və əsirlərin vəziyyəti Qlenarvana görüldüyü qədər də ümitsiz deyildi.

Paqanelin fitri çevikliyi onu daima son nöqtəyə vadarırdığı üçün dərhal qəti ümitsizlikdən əl çəkib xilas olacaqlarına tam əminyyət bəslədi. O, öz-özünə dedi ki, maorilər dəstə iştirakçılarının hamısını birbaşa ingilis qoşunlarının olduğu yere aparacaq, onların yaxasını artıq zəhmətdən qurtaracaqlar, bu nöqtəyi-nəzərdən onların əsir düşmələri bədbəxtlik yox, daha doğrusu, xoşbəxtlikdir. Bu bərdə sakitləşmiş alim xəritəsinə dalaraq Vaykato çayının axdığı bütün əyri-üyrü yataqlara diqqət yetirirdi. Elen və Meri tolaşlarını var güclərlə gizləyib alçaqdan Qlenarvanla danışdırlar; kənardan baxan bir adam onların ürəyini necə bir qorxu əzdiyini heç vaxt duya bilməzdi.

Vaykato – yenzelandiyalıların milli çayıdır. Maorilər bu çayla fəxr edir və onu, slavyanlar Dunayı sevdikləri kimi sevirler. Bu çayın iki yüz mil uzunluğunda olan yatağı Vellington əyalətindən tutmuş Oklend əyalətinə qədər şimal adasının on münbit əyalətlərini suvarır. Onun sahilində yaşayan qəbilələrin hamısı, Yeni Zelandiya irqinin lap qaymağı, yeni işğalçı ingilislərin zülmünə qarşı üsyan etmiş yenilməz igidlər bu çayın adı ilə adlanırlar.

Avropalılar demək olar ki, bu çayı tanımırlar; bu çayda yalnız yerlilərin qayıqları üzmüş və üzməkdədir. Bəzi turistlər bu çayın ancaq aşağı hissələrinə gəlməyə cürət etmişdir. Yuxarı Vaykatonun sahillərinə isə avropalıların ayağı heç vaxt dəyməmişdir.

Paqanel, yerlilərin bu çaya necə pərəstiş etdiklərini bilirdi. Heç bir təbiətçi avropalının Vaykato ilə Vaypanın birləşdiyi yerdən o yana getmədiyi ona məlum idi. Buna görə də o, Kai-Kumunun öz əsirlərini haraya aparacağını öyrənməyə can atırdı. Ancaq bunu soruşmaq mümkün deyildi və coğrafiyaşünas təsadüfi olaraq qəbilə başçısının öz əsgərlərlə olan danışığında “Taupo” sözünü tez-tez işlətməsinə diqqət yetirməsəydi heç bir şey öyrənmə bilməzdi. Paqanel xəritəyə baxıb adanın dağlıq hissəsində, Oklend əyalətinin cənub qurtaracağında yerləşmiş böyük bir gölün bu adla adlandırıldığını gördü. Vaykato bu göldən baş alırdı. Göllə bu çayın Vaypa ilə birləşdiyi yer arasındakı məsafə təqribən yüz iyirmi mildir.

Yerlilər anlamasınlar deyər, Paqanel fransızca qayığın hərəkət sürətini təyin etməyi Con Manqlsdan xahiş etdi.

– Təqribən saatda üç mil, – deyər gənc kapitan cavab verdi.

Coğrafiyaşünas:

– Belə olduqda gecələmək üçün dayansaq, bu soyahət təqribən dörd gün sürəcəkdir, – dedi.

– Bəs ingilis dəstələri harada yerləşmişdir? – deyər Qlenarvan soruşdu.

– Bunu demək çətindir, – deyər Paqanel cavab verdi. – Hərbi əməliyyat indi Taranaki əyalətinə köçürülmüşdür və çox güman ki, ingilis ordusu Taupo gölünün yaxınlığında, dağın qarşı yamacında toplanmışdır, çünki üsyanın yuvası oradadır.

Elen:

– Ümid edək ki, bu belədir, – dedi.

Qlenarvan kədərlə arvadına və Meri Qranta baxdı. “Yazıq qadımlar, köməyə güman olmayan çıxılmaz bir yerdə qəzəbli vəhşilərin əlinə düşmək doğrudan da ağır işdir!” – deyər düşündü.

Ancaq Kai-Kumunun onlara baxdığını görüb saxta bir laqeydliklə baxışlarını sahilə dikdi. Ehtiyat üzündən o, əsir qadınlardan birinin onun arvadı olduğunu gizləyirdi.

Vaypanın töküldüyü yerdən yarım mil uzaqda qayıq dayanmadan sabiq kral Potataunun iqamətgahının yanından keçdi. Çayın sahili ilə zəncir kimi uzanmış bir neçə uçurum yaxınlarda bu yerin şiddətli vuruşmalar meydanı olduğunu göstərirdi. Əhali kəndi tərk etmişdi. Çayın sahili bomboş idi. Burada hökm sürən kədərləli sükutu yalnız bir neçə su quşu pozurdu.

Qayığın yaxınlaşmasından hürkmüş qara qanadlı, ağ qarınlı, qırmızı dimdikli, bataqlıqda yaşayan bir tanarunqa quşu havaya qalxıb ağacların dalında gözdən itdi. Alabəzək, boz sifətli balaban quşu cinsindən olan hokkar matuku və ağtükülü, qaraayaqlı, sarıdimdikli, gözəl kotutu quşları isə əksinə, onların yanından keçən qayığa sakitcə baxır və yerlərindən tərpenmirdilər. Sıldırım sahil çayın xeyli dərin olduğunu göstərirdi, burada şəffaf suda ov tutan su quzğunları – kotalar oturub Yeni Zelandiya sularında milyonlarla yaşayan balaca ilan baliqlarını ovlayırdılar. Kolların lap suya girdiyi yerlərdə qəşəng şanapipiklərə və səhər tualeti ilə məşğul olan soltan toyuqlarına təsadüf etmək olardı. Müharibə buradan adamları qovmuşdu və bütün balaca quş aləmi buraya hakim olmuş sükut və təhlükəsizlikdən zövq alırdı. Çayın bu hissəsində Vaykatonun enli yatağı geniş və tənha düzəngahların arasından keçirdi. Ancaq onun mənbəyinə yaxınlaşdıqca onu hər iki tərəfdən əhatə edən təpələr və dağlar bir-birinə daha sıx yaxınlaşırdı. Paqanelin xəritəsində Vaypa çayının töküldüyü yerdən on mil uzaqda Kiri-Kiroz adlı qol göstərilmişdi. Doğrudan da, çox çəkmədən qayıq dayanmayaraq bu ensiz qolun yanından ötdü.

Kai-Kumu əsirləri onların öz ərzağı ilə yedirməyi əmr etdi. Kai-Kumu, onun əsgərləri və avarçəkənləri elmi dildə ptoris esculynfa deyilən odda bişirilmiş yeməli əyrilti otları və hər iki adada külli miqdarda yetişdirilən kapana kartofu yedilər. Yerlilərin əti yox idi, avropalıların qaxac əti isə, görünür, onların xoşlarına gəlmirdi.

Gündüz saat üçdə çayın sağ sahilində uçurulmuş dilik-dilik divana bənzəyən Pokaroa-Renc silsiləsinin ilk yamacları göründü. Keçilməz meydançaların bəzi yerlərində maorilər tərəfindən tikilmiş “pa” adlanan qədim qalaların ucuqları görünürdü. Bu qalalar aşağıdan qartal yuvasına oxşayırdı.

Qayıq süngər parçaları səpələnmiş sahilə yan alanda, günəş artıq üfünqə doğru öyilməkdə idi; vulkanlı dağların yamaclarında axan Vaykato çayı bu süngəri bütün axını boyunca özü ilə gətirir.

Çayın yatağının bu yerində bir neçə ağac bitmişdi, bu ağacların altında düşərgə salmaq olardı. Kai-Kumu əsirləri sahilə çıxarıb düşərgənin mərkəzində yerləşdirməyi əmr etdi. Kişilərin qollarını bağladılar, qadınları isə azad buraxdılar.

Kai-Kumu hələ səyyahları əsir düşmüş maorilərlə dəyişmək fikrində olduğunu söyləməzdən əvvəl, Qlenarvan və Con Manqls qaçmaq

üçün müxtəlif üsulları müzakirə etmişdilər. Qayıqdan qaçmağın qətiyyətinə mümkün olmadığını gördükdə, dayandıqları zaman gecənin qaranlığından istifadə edərək, bəxtlərini quruda sınağa qət etmişdilər.

Ancaq Qlenarvan maorilərin başçıları ilə olan danışığından sonra bu qaçış öz mənasını itirirdi. Səbirli olub gözləmək lazımdı. Onları əsir maorilərlə dəyişmək, güclə azadlığa çıxmaq təşəbbüsündən daha yaxşı çıxış yolu idi.

Onların maorilərlə dəyişdirilməsi bir çox səbəb nəticəsində yubandırılı bilirdi və yaxud həmin səbəblər bu işə mane ola bilirdi, ancaq yenə də danışıqın nəticəsini səbirlə gözləmək lazımdı. Doğrudan da, on nəfər silahsız avropalı yaxşı silahlanmış otuz vətəniyə nə edə bilirdi? Bundan başqa Qlenarvan əmin idi ki, Kai-Kumunun tayfası böyük bir qəbilə başçısını itirmişdir və yerlilər hansı qiymətə olursa-olsun onu ingilislərin əsarətindən qurtarmaq istəyirlər. Qlenarvan səhv etməmişdi.

Ertəsi gün qayıq cəmi sürətlə yenə də Vaykato çayının sularında üzümə başladı. Səhər saat onda qayıq qısa bir müddətə balaca Pexayven çayının yanında dayandı, bu çayın əyri-üyrü yatağı sağ sahiləki təpələrin arası ilə uzanıb gedirdi.

Burada Kai-Kumunun qayığına daha bir qayıq qoşuldu, bu qayıqda on yerli oturmuşdu. Əsgərlər tərcümə olunduqda “Xoş gördük” mənasını verən “Ajpe mai pa!” sözlərilə salamladılar və hər iki qayıq birlikdə yola düşdü. Yeni gələnlər bu yaxınlarda ingilislərlə vuruşmuşdular. Bunu onların parça-parça olmuş paltarlarından, qana bulaşmış silahlarından, bədənlərindəki hələ də qanı axan tezə yaralardan görmək olardı. Əsgərlər qaşqabaqlı idilər və danışmırdılar. Onlar əsir düşmüş avropalıları bütün vətəni qəbilələrinə məxsus laqəcdiliklə heç bir diqqət vermirdilər.

Günortaüstü qərbdə Maunqatotari dağının təpəsi göründü. Vaykato vadisi daralmağa başladı. Ensiz sahillərdə sıxışdırılmış Vaykato dağ çaylarına məxsus bir qijilti ilə axırdı. Ancaq qayıq əvvəlki sürətlə çayı başayuxarı üzüməkdə idi, yalnız avarçılar bədənlərinin bütün ağırlığını avarlara salaraq əcaib bir mahnı oxuyurdular ki, bu mahnının ritmi onların avarlarının hərəkətilə ahəngdar idi. İti axını keçdikdən sonra qayıqlar yenə, əyri-üyrü yataqla axaraq tez-tez istiqamətini dəyişən Vaykato çayının sakit sularında üzümə başladı.

Axşam Kai-Kumu yamaclarla qovuşan sahile yanaşmağı əmr etdi. Burada qayıqla üzüb gəlmiş iyirmi yerli daha vardı. Onlar tonqalın yanında əlləşərək düşərgə salırdılar. Burada Kai-Kumunu, ehtimal ki, onun özü kimi yüksək rütbəli başqa bir qəbilə başçısı qarşıladı. O, silahdaşını mehriban “xonqun” ilə, yəni burnunu Kai-Kumunun bur-nuna sürterek salamladı. Əsirləri düşərgənin ortasında yerləşdirib, onlara sayıq keşikçilər qoydular.

Sabahısı qayıqlar yenə də Vaykato ilə üzməyə başladı. Bütün gün ərzində bu dəstəyə yeni-yeni qayıqlar qoşuldu, Paqanel burada ingilislər tərəfindən yatırılmış üsyanın iştirakçıları olan səksən əsgər say-mışdı, onlar yaralarını sağaltmaq, dincəlmək və mübarizə üçün yeni qüvvə toplamaqdan ötrü dağlara qaçırdılar.

Bəzən qayıqlardan birindən maorilərin milli himnini oxuyan müğənninin səsi ucalırdı, bu səs zalımlara qarşı mübarizəyə çağırırdı. Müğənninin uca səsi dağlara əks-səda salırdı. Hər bir beytdən sonra bütün əsgərlər ona qoşularaq yumruqlarını sinələrinə döyürdülər. Belə dəqiqələrdə avarçəkənlər güclərini ikiqat artırır və qayıqlar üzməyib, çayın səthi ilə uçurdu.

Ogünkü səfər əsnasında maraqlı hadisə baş verdi. Gündüz saat dördə yaxın qəbilə başçısının möhkəm əli ilə idarə edilən qayıq sürətini azaltmadan dar bir dərəyə girdi, çayın qıjıltı ilə axan suları burada sualtı qayaların təposinə və keçidi tutan daşlı adalara qəzəblə çarpırdı. Qayıq burada çevrilsəydi, hamı məhv olardı, çünki çayın sahilində bir dənə də olsun sığınacaq yer yox idi. Sahildə qaynayıb qabaran otlara ayaq basmağa cürət edən hər kəs öz cürətli təşəbbüsü üçün canından keçməli olardı.

Çayın hər iki sahilində soyxahların marağını çoxdan cəlb edən qaynar bulaqlar fəvvarə vururdu. Torpaqda külli miqdarda dəmir oksidi olduğundan çayın hər iki sahili qonur-qırmızı rəngə boyanmışdı. Hava kükürd buxarları ilə dolu idi. Yerlilər yeraltı qazların təzyiqi nəticəsində torpağın bütün dəlik-deşiklərindən çıxan bu zəhərli buxarı sanki əsla hiss etmirdilər. Əsir avropalılar bu pis qoxudan əziyyət çəkirdilərsə də, həqiqətən gözəl olan bu mənzərəyə tamaşa etməyə bilmirdilər.

Qayıqlar çayın üzərində gümbəz kimi dayanmış kəşif ağ duman buluduna girdilər. Sahilin hər iki tərəfində yüzlərlə qeyzərlər görünürdü. Bu qeyzərlərin bəzilərindən qaynar su fəvvarə vurur, bəzi-

lərindən isə burum-burum ağ tüstü sütunları yüksəlirdi. Bu mənzərə o qədər gözəlməz və qəşəng idi ki, bu şolalə və fəvvarələrin insan tərəfindən süni olaraq yaradıldığını güman etmək olardı. Su sıçrantıları buxar zərrələrilə birləşərək əlvan rənglərlə havada parıldayırdı.

Burada Vaykato çayının dibi yeraltı odların təsiri ilə daima öz şoklini dəyişir. Buranın yaxınlığında, Rotorua gölünün sahillərində və ondan şərqi doğru, ayrı-ayrı cürətli səyyahlar tərəfindən tədqiq edilmiş Rotomaxan və Teratat qaynar bulaqları və köpüklənən şolalələri nəzərə çarpır. Bu əyalətdə qeyzərlər, vulkanlar, kükürlü bulaqlar olduqca boldur. Yeni Zelandiyada püskürməkdə olan yeganə Tonqariro və Bakari vulkanlarının dar ağızlarından çıxmağa yol tapmayan artıq qazlar buralardan çıxır.

Qayıqlar iki millik məsafəni suyun üzərinə serilmiş burum-burum buxara bürünən kükürd buludunun gümbəzi altından keçdi. Sonra gözələnildən insanın sinəsini ağrıdan boğucu qazları təmiz hava əvəz etdi. Qayıqlar kükürlü bulaqlar sahəsindən çıxdılar. Qayıqlar axşam düşənə qədər Qipapatua və Tamateadan ibarət iki iti axıntını da inamla ötüb keçdilər. Qaranlıq düşdükdə, Kai-Kumu Vaypanın Vaykatoya töküldüyü yerdən yüz mil uzaqda dayandı. Enli ilmək kimi genişlənən çay burada Taupo gölüne yaxınlaşırdı.

Ertəsi günün səhəri Paqanel xəritəyə baxaraq burada üç min fut hündürlüyündə göyə qalxan uca zirvənin Taubar dağı olduğunu öyrəndi.

Günortaüstü qayıqlar dəstə ilə Taupo gölünün sularına girdi və yerlilər əllərini qaldıraraq sahil daxmalarından birinin üzərində yellənən əski parçasını salamladılar. Bu milli bayraq idi.

XI FƏSİL

TAUPO GÖLÜ

ələ qədim zamanlarda yer kürəsi səthinin təbəddülatı, Yeni Zelandiya qrupuna daxil olan şimal adası mərkəzində uzunluğu iyirmi beş, eni isə iyirmi mil olan çox dərin bir uçurum yaratmışdır. Ətraf dağların yamaclarından axan sular tədricən bu uçurumu doldurmuşdur. Uçurum dönüb göl olmuşdur. İndiyə kimi heç bir cihaz ilə onun dərinliyini ölçmək mümkün olmamışdır.

Dəniz səthindən min iki yüz əlli fut yüksək olan və iki min beş yüz fut hündürlükdə dağlarla əhatə olunmuş bu qərribə Taupo gölü belədir. Qərbdə göyə dimdik qalxan çıpaq dağ zirvələri vardır; şimalda, uzaqlarda meşə ilə örtülüb bir neçə dağ zirvəsi görünür; şərqdə hər iki tərəfini kollar bürümüş dolanbac yollarının uzanıb getdiyi geniş düzəngah; cənubda – meşə zolağının arxasında, bu geniş su səthi ilə birləşən və okean siklonlarından az qəzəbli olmayıb bözən tufanlar nəticəsində yerindən sarsılan özəmətli vulkanların şiş zirvələri göyə ucalır.

Bütün bu yer, nəhəng bir qazan kimi qaynayır və pıqqıldayır. Yer in altında hərəkət edən lavanın sədəməsindən yer titrəyir. Bir çox yerlərdə qaynar bulaqlar torpağın üzünə çıxır. Yer qabığı, təndirdə çox qalmış çörəyin qabığı kimi çatlayır; şübhəsiz, yercaltı qazlar Tonqariro yanar dağından çıxmağa yol tapmasaydı, bütün bu yer günlərin birində havaya sovrulardı.

Alov və tüstü sütunları ilə əhatə olunmuş bu vulkan, özündən alçaq olan və od püskürən təpələrin içərisindən göyə yüksəlirdi. Tonqariro, adanın bu hissəsindən keçən dağ silsiləsinin yalnız bir halqasıdır. Onun arxasında düzəngahda tənha dayanmış Rua-pau dağı görünürdü. Bu dağın dumana bürünmüş tepəsi dəniz səthindən doqquz min fut hündürlüyündə göyə yüksəlir. Heç kəs bu dağın tepəsinə qalxmamışdır; insan gözü bu vulkan ağzının dərinliyini tədqiq etməmişdir. Bununla belə son iyirmi il ərzində üç tədqiqatçı: Bidval, Disson və axırncı olaraq Qoxstetter Tonqariro dağının tepəsinə çıxmışdı.

Bu vulkanlarla bir çox əfsanələr əlaqədardır və əlbəttə, başqa bir voziyyətdə olsaydı, Paqanel, bir zamanlar yaxın qonşu və dost olmuş Tonqariro ilə Tanaraki arasında baş vermiş qovğa haqqındakı şairanə dastanı yol yoldaşlarına söyləməkdən çəkinməzdi. Hər bir vulkanda olduğu kimi tepəsi qızgın olan Tonqariro günlərin birində Tanaraki ilə savaşıb onu döymüşdür. Döyülmüş və təhqir edilmiş Tanaraki qaçmağa üz qoymuş və yolda zirvəsini itirərək okeanın sahilində gizlənmişdir. O, indi də tək və qüssəli halda okeanın sahilində dayanmaqdadır və indi onun adı Eqmont dağıdır.

Ancaq nə Paqanelin nağıl söyləməyə, nə də yoldaşlarının onu dinləməyə həvəsi var idi. Onlar dinmədən mənhus taleyin onları atmış olduğu Taupo gölünün şimal-şərq sahilinə tamaşa edirdilər.

Vaykato çayından çıxdıqdan sonra Kai-Kumu gölə girmiş uzun zolağı keçərək şərq sahilə yan aldı.

Burada qiymətli Yeni Zelandiya kətanı kolları bitmişdi. Çox mənfəətli olan bu bitkinin heç bir hissəsi əbəs yerə itmir; çiçəyindən gözəl bal, gövdəsindən mumu əvəz edən qatranlı maddə alınır; bu kətanın təzə yarpaqlarından kağız, qurumuş yarpaqlarından gözəl, qov qayrılır; uzununa kəsilmiş budaqları isə kəndir, buraz, tor qayırmaq üçün yararlıdır; bu bitkini çırpıb didişdirdikdə adyala, pləşa, həsirə dönmür.

Bu qiymətli kətanın kollarına, hər iki Yeni Zelandiya adasında, bu adaların hər yerində, okeanın sahillərindən tutmuş çayların və göllərin axdığı yerlərə qədər hər güşədə rast gəlmək olar. Yeni Zelandiya kətanının yabanı kolları bütöv tarlaları örtür, onun uzun yarpaqlar tacı arasında boylanan tünd-qırmızı çiçəklərinin şirəsi saysız quşları özünə cəlb edir.

Gölün üzündə sürülərlə əhlişdirilmiş ördəklər üzürdü. Onların qara tükələrinin üzərində yaşıl və boz xallar vardı.

Sahildən dördü bir mil uzaqda, dağın sıldırım yaxasında “pa”, yeni fəthedilməz maori qalası görünürdü.

Əsgərlər əsir avropalıları bir-bir sahilə çıxarıb ayaqlarını açdılar və pa-ya apardılar. Qalaya gedən cığır kətan kolları arasında ilan kimi qıvrılırdı. Metal rəngli tükü olan iri göyərçinlər və qırmızı kəkilli sığırçınlar yerlilər yaxınlaşdıqda havaya qalxırdılar.

Dağın dövrəsindəki dolanbac cığırla xeyli getdikdən sonra, nəhayət, Qlenarvan və onun yol yoldaşları pa-ya girdilər.

Bu qala üçqat hasara alınmışdı. Bayır hasar on beş fut hündürlüyündə möhkəm bir divardan ibarət idi. Bundan sonra payalardan ibarət ikinci hasar, nəhayət, dirək hasar gəlirdi, dirəklərdən çəkilmiş hasarda çoxlu mazqal açılmışdı. Bu üçüncü hasarın içərisində xeyli geniş bir sahədə səliqə ilə qırxa qədər maori daxması yerləşmişdi.

İkinci, yəni daxili hasarı “bəzəyən” kəsilmiş başlar əsirlərə dəhşətli bir təsir bağışladı.

Elen və Meri qorxularından yox, bəlkə də iyrendiklərindən gözlərini yumub başlarını kənara çevirdilər. Bunlar müharibədə məğlub olmuş düşmən qəbilələrin rəhbərlərinin başları idi. Coğrafiyaşünas bunu gözləri çıxarılmış göz çuxurlarından anladı. Onların bədənləri qaliblərin yemi olmuşdu.

Başları belə hazırlayırlar: əvvəlcə kəllənin beynini çıxarırlar, burununu balaca ağaclarla bərkidirlər, şəklini saxlamaq üçün buruna kətan

doldururlar, ağız və göz qapaqlarını tikdikdən sonra otuz saat müddətində hissə verirlər. Bu üsulla hazırlanmış kəllələr uzun müddət xarab olmadan qalır və özləri də qiymətli qənimət hesab olunur.

Maorilər çox vaxt öz qəbilə başçılarından da kəllələrini bu yolla mühafizə edirlər, ancaq belə hallarda gözlər çuxurundan çıxarılmır və göz qapaqları tikilmir. Yenizelandiyalı bu qənimətlərlə fəxr edirlər. Onlar bundan həzz almağı cavan əsgərlərə öyrədir və bu başların şərəfinə təntənəli mərasimlər təşkil edirlər.

Ancaq Kai-Kumunun qalasında yalnız düşmənlərin kəllələri ağaca sancılmışdı və yəqin ki, onların arasında gözləri çıxarılmış ingilis kəllələri az deyildi.

Kai-Kumunun daxması böyüklüyü ilə qonşu daxmalardan fərqlənirdi. Onun daxmasının qapısı hamar bir meydançaya açılırdı; bu, uzunluğu iyirmi, eni on beş, hündürlüyü on fut olan dirəkdən qurulmuş bir daxma idi. Yeni Zelandiya qəbilə başçısı üçün bu tamamilə münasib bir bina idi.

Daxmanın pəncərəsi yox idi, yeganə qapıdan kətan həsir asılmışdı. Torpaq döşəməyə də belə həsirlər döşənmişdi. Daxmanın budaqlardan olan və üstünə qalın ot döşənmiş damı qəşəng nəqşlərlə bəzənmiş dirəklər üzərində qərar tutmuşdu. Dirəklərə nəqş olunmuş əcaib şəkillər və müxtəlif simvolik işarələr sənətsünaş üçün çox maraqlı olardı. Daxmanın gil döşəməsi yerdən yarım fut hündür idi.

Onların yataqları quru əyrilti otlarından ibarətdi. Bunların üzəri isə tifa deyilən uzun və elastik sapıqlı bitkidən hörülmüş həsirlə örtülmüşdü. Döşəmənin ortasında bir-birinin üzərinə qoyulmuş bir neçə hamar diş – ocaq, damın ortasındakı deşik isə – baca vəzifəsini görürdü. Ocağın üstüsu daxmanı basdıqda bu deşikdən yavaş-yavaş bayıra çıxırdı, buna görə də daxmanın içərisinin qalın his təbəqəsi ilə örtülməsi təəccüblü deyildi.

Qəbilə başçısının daxmasının yanında anbar vardı, kartof, taro, yeməli əyrilti otu və kətan məhsulu burada saxlanır. Burada ocaq da vardı ki, vəhşilər öz sadə yeməklərini bu ocaqların közərdilmiş daşları üzərində bişirirdilər. Qalanın dib tərəfində tövlə yerləşmişdi, kapitan Kukun Yeni Zelandiyaya gətirdiyi ilk ev heyvanlarının, yəni donuz və keçilərin nəslini burada saxlanırdı. Meydançada tullantı gözləyən ac itlər dolaşdı.

Qlenarvan və onun yol yoldaşları bir baxışla bütün qalanı gözədən keçirdilər. Onlar boş bir daxmanın qapısı ağızında dayanıb başçının

əmrini gözləyirdilər. Bir dəstə qoca vəhşi qadın onları dövrəyə aldı, onlar əllərini hədə ilə havada oynadıb nə işə qışqırırdılar.

Səyyahlar, onların qışqırığındakı tək-tək ingilis sözlərindən qarılaraq, tezliklə əsirlərə cəza verilməsini tələb etdiklərini anladılar.

Bu qəzəbli qadınların ulaşmasını və lənətlərini eşitdikdə, üzde özünü tamamilə sakit göstərən Elen içəridən lap titrəyirdi. Qorxduğunu göstərməmək və Qlenarvanı qüssələndirməmək üçün o, doğrudan da, qəhrəmancasına səy göstərirdi; arvadının iztirablarını düşündükdə onsuz da Qlenarvanın ürəyi qanla dolurdu. Eləndən zəif olan zavallı Meri Qrant az qala şüurunu itirirdi. Con Manqls ona ürək verirdi və onu müdafiə etmək üçün özünü hər dəqiqə ölümə atmağa hazır idi. Kişilər bu hədə və təhqirə hərə bir cür yanaşırdı. Bəzisi, qudurmuş, kaftar qarılara mayor kimi laqeydliklə baxırdı; Paqanel kimilər isə yumruqla onların üstünə cummaqdan özlərini güclə saxlayırdılar.

Qlenarvan, daha bir dəqiqə keçərsə iyronc qarılardan Elen və Merinin üzərinə atılacağını görüb, qəti addımlarla Kai-Kumunun yanına gəldi və ulayan dəstəni göstərərək:

– Onları qov! – dedi.

Maorilərin başçısı öz əsirinə diqqətlə baxdı. Sonra qarılara tərəf dönərək əli ilə onlara susmalarını əmr etdi. Qlenarvan təşəkkür əlaməti olaraq baş əydi və eyni qəti addımlarla dostlarının yanına qayıtdı.

Bu zaman qala meydanına təqribən yüz nəfər: qoca, yaşa dolmuş kişi və cavan vəhşi yığılmışdı. Onların bəziləri qaşqabaqlı, ancaq sakit, bəziləri kədərli idi. Birincilər qəbilə başçısının əmrini gözləyir, ikincilər isə axırncı döyüşlərdə həlak olmuş qohum və dostları üçün ağlamağa gəlmişdilər. Vilyam Tompsonun çağırışı ilə üsyan etmiş bütün Yeni Zelandiya qəbilə başçılarından yalnız Kai-Kumu sağ-salamat doğma kəndinə qayıtmışdı. Vaykato çayının aşağı hissəsindəki vadidə üsyançıların məğlub olması haqqında kədərli xəbəri birinci olaraq o gətirmişdi. Onun başçılığı ilə doğma torpağı qorumağa yollanmış iki yüz əsgərdən yüz əllisi vuruşma meydanından geri qayıtmamışdı.

Kai-Kumu qayıtdıqdan sonra kəndi saran məşum kədərli səbəbi bu idi. Son məğlubluq xəbəri hələ buraya gəlib çatmamışdı və qəmli xəbər yerliləri dəyənək zərbəsi kimi sarsıtırmışdı.

Həlak olmuş əsgərlərin qohum və dostları üst-başlarını cırır, sinələrini yumruqlayır, üzlərini və çiyinlərini iti balıqqulağı ilə cızırırdılar. Üzlərdən axan qan göz yaşlarına qarışaraq yanaqlarından aşağı tökü-

lürdü. Dərdləri çox olanlar özlərinə daha artıq sitəm verirdi. Kədərdən ağllarını itirmiş, əzab çəkən və qana bulaşmış bədbəxt yenzelandiyalı qadınlara baxdıqda adamın üreyi sızlayırdı.

Yerlilərin kədəri yalnız yaxın adamlarının ölümünə heyfsləndikləri üçün yox, onların sümüklərini ailə sərdabasında basdırma bilmədikləri üçün belə böyük idi. Maorilərin etiqadınca yalnız əqrəbaları tərəfindən sümükləri hörmətlə mühafizə olunan ölümlər o dünyada xoşbəxt olur. Onların bədəni yox, məhz sümükləri əqrəbaları tərəfindən qorunmalıdır. Onlar sümükləri səliqə ilə toplayır, yuyur, təmizləyir, hətta pardaqladıqdan sonra tontənə ilə “udupu”da, yəni “şərof evi”ndə basdırırlar. Bu sərdabaları, tamamilə mərhumun bədəninə döydürdüyü şəkilləri əks etdirən şəkillərlə bəzəyirlər.

Ancaq indi sərdabalar boş qalacaq, dini mərasim keçirilməyəcək və ölmüş adamın sümükləri basdırılmadan vuruşma meydanında atılıb qalacaqdı.

Bunu düşündükdə onların qəlbində yeni ümitsizlik təlatümü qalxırdı. İndi yalnız qadınlar deyil, kişilər də təhdidlə avropalı əsirləri dövrəyə aldılar. İzdiham yenidən lənətlər yağdırır və onları yumruqla hədələyirdi.

Ancaq indi izdiham təkə hədə ilə kifayətlənməyib hərəkət göstərməyə də hazırlaşdı.

Kai-Kumu, qadağan etməsinə baxmayaraq, qəzəbli təbəələrinin əsirləri didib-parçalayacaqlarından qorxub əmr etdi ki, onları qalanın üzbəüzlüyündə, lap kənarında, yüz fut aşağı enən sıldırım qayanın qurtaracağında tikilmiş məbədə aparsınlar.

Geniş və möhkəm qapı-pəncərələri olan məbədə binasında çoxlu təzə və dadlı qida vardı; bu qidamı öz kahinlərinin şəxsiyyətində Yeni Zelandiya allahı Maui-Ranqa-Ranqi yeyir.

Yerlilərin qəzəbindən müvəqqəti olaraq yaxa qurtarmış əsirlər məbədin döşəməsinə salınmış həsirlərin üstündə uzandılar. Elen qüvvəsinin tükəndiyini və mərdliyin onu tərk etdiyini görərek, Qlenarvanın qucağına düşdü.

Qlenarvan nəvazişlə onun başına sığallayaraq:

– Özünüze ürək verin, Elen, özünüze ürək verin! Axırı xeyir olar! – deyərək təkrar edirdi.

Qapı əsirlərin üzünə bağlanan kimi, Robert Vilsonun çiyinə çıxaraq dirəklərin üzərinə yaslanmış dam ilə məbədin divarları arasındakı

deşikdən bayıra baxdı. O, buradan, qalanın içini Kai-Kumunun daxmasına qədər görürdü. Robert:

– Onlar başçının ətrafına toplaşdılar, – dedi. – Əllərini oynadırlar.. bağırırlar.. Kai-Kumu danışmaq istəyir, ancaq ona imkan vermirlər...

Uşaq susdu və baxmaqda davam etdi.

– Kai-Kumu danışır.. Vəhşilər sakitləşirlər.. İndi ona qulaq asırlar.

Mayor:

– Məlumdur ki, başçı bizi xilas etmək istəyir, – dedi: – Görünür, onun yaxın adamlarından biri əsir düşmüş və bizi onunla dəyişmək istəyir! Ancaq onun əsgərləri buna razı olarmı?

– Bəli.. onlar qulaq asırlar, – deyərək Robert yenə danışmağa başladı.

– Onlar dağılışırlar.. Kai-Kumunun yanında yalnız qayıqda bizimlə gələn əsgərlər qaldı...

– Sən buna əminsənmi? – deyərək mayor cəld soruşdu.

– Bəli, cənab Mak-Nabs! – deyərək uşaq cavab verdi. – Mən onları tanıyıram. Odur, onlardan biri ayrılıb bizim evimizə tərəf gəlir.

– Robert, düş, – deyərək Qlenarvan əmr etdi.

Bu anda Elen ayağa qalxıb ərinin əlindən yapışdı:

– Eduard, – dedi. – Nə mən, nə də Meri Qrant diri halda vəhşilərin əlinə düşməməliyik.

Bunu deyib o, dolu tapançanı Qlenarvana uzatdı.

– Silah! – deyərək Qlenarvan sevinclə qışqırdı və gözləri parıldadı.

– Bəli. Maorilər bizi axtarmadılar. Ancaq unutmayın ki, Eduard, bu tapança – bizim üçündür!.

Mak-Nabs cəld:

– Qlenarvan! – dedi. – Silahı gizlədin. İndi bunun vaxtı deyildir.

Qlenarvan itaət edərək tapançanı cibində gizlətdi, elə bu anda qapı açıldı və bir nəfər yerli məbədə girdi.

O, işarə ilə əsirlərə onun dalınca gəlmələrini təklif etdi. Qlenarvan və onun yol yoldaşları itaət etdilər və qalanın meydançasından keçərək Kai-Kumunun qabağında dayandılar.

Qəbilənin görkəmli əsgərləri başçının ətrafına toplaşmışdı. O cümlədən Vaykato-Poxayvenin qovuşduğu yerin yanında qayığı Kan-Kumunun qayığı ilə birləşmiş maorili də burada idi. Bu, qırx yaşlı, enlikürək, qüvvətli, qəddar və tutqun sifətli bir adam idi. Adı Kara-Tete idi, yenzelandiyalıların dilində bu “qızğın” deməkdir. Onun bədənini bəzəyən şəkillərin incəliyindən öz qəbiləsində yüksək mövqə

tutduğunu duymaq olardı. Kai-Kumu onunla xoş rəftar edirdi. Bununla belə kənardan baxan hər bir diqqətli müşahidəçi bu qəbilə başçılarının öz aralarında rəqabət apardıqlarını və bir-birlərinə nifrət etdiklərini asan anlayırdı. Mayor, Kara-İctenin məşhur olmasının Kai-Kumuya xoş gəlmədiyini dərhal başa düşdü. Onların hər ikisi Vaykatoda böyük qəbilə başçısı idi və bərabər hüquqları vardı. Buna görə də dəniz zamanı Kai-Kumunun dodaqlarının gülümsəməsinə baxmayaraq baxışlarının dərin nifrət ifadə etməsi təəccüblü deyildi.

Kai-Kumu:

– Sən ingilissənmi? – deyə Qlenarvana müraciət etdi.

Qlenarvan bu millətdən olmağın əsirdeyişdirmə əməliyyatını asanlaşdıracağını anladığı üçün düşünmədən:

– Bəli, ingilissən, – deyə cavab verdi.

– Yoldaşların necə?

– Onlar da mənim kimi ingilislərdir. Biz fəlakətə uğramış səyyahlarıq. Bil ki, biz müharibədə iştirak etməmişik.

– Bunun fərqi yoxdur, – deyə Kara-Tete onun sözünü kobudcasına kəsdi. – İngilislərin hamısı bizim düşmənimizdir. Sənin həmvətənlərin bizim adanı xaincəsinə işğal etmişlər. Onlar bizim kəndləri yandırır və əkinlərimizi məhv edirlər.

– Onlar haqlı deyildilər, – deyə Qlenarvan sakitcə cavab verdi. – Mən bunu, sənin əsirin olduğun üçün yox, bu fikirdə olduğum üçün deyirəm.

– Qulaq as, – deyə Kai-Kumu sözə başladı. – Nui-Atuanın böyük kahini Toqonqa sənin qardaşlarına əsir düşmüşdür. Bizim allahımız onu pakeklərin¹ əlindən almağı əmr edir. Mən sənin ürəyini sənədən çıxarıb sənin və yol yoldaşlarının başını həmişəlik pənin payalarına taxmaq istərdim. Ancaq Nui-Atua öz sözünü demişdir.

İndiyə qədər özünü qətiyyənlə itirməyən Kai-Kumu bu sözləri dedikdə qəzəbindən rəngi qaraldı və həyəcanından səsi titrədi.

Öz hissələrinə hakim olmaq üçün, o, bir dəqiqəliyə susduqdan sonra, daha sakit səsle davam etdi:

– Necə bilirsən, ingilislər səni bizim Toqonqa ilə dəyişməyə razı olarlarımı?

¹ Avropalıların

Qlenarvan cavab vermədən diqqətlə yenizelandiyalıya baxdı. Uzun sükutdan sonra, o:

– Bilmirəm, – deyə cavab verdi.

– Cavab ver, sənin həyatım Toqonqanın həyatı ilə bərabər tutmaq olarmı? – deyə Kai-Kumu davam etdi.

– Yox, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Mən yerlilərimin içəri-sində nə başçıyam, nə də kahin.

Bu cavabdan heyrlənmiş Paqanel dərin təəccüblə Qlenarvana baxdı.

Kai-Kumu da fikrə getdi.

– Demək, sən şübhə edirsən? – deyə o, soruşdu.

– Bilmirəm, – deyə Qlenarvan təkrar etdi.

– Sənin qardaşların səni bizim Toqonqa ilə dəyişməzlər?

– Maorilər arasında başı başla dəyişmək adətdir, – deyə Kai-Kumu etiraz etdi.

Qlenarvan Elen və Merini göstərərək:

– Belə olduqda əvvəlcə bu qadınları sənin kahininlə dəyişməyi təklif et, – dedi.

Elen ərinə tərəf atılmaq istədisə də, mayor onu saxladı. Qlenarvan ehtiramla Elen və Meriyə baş əyərək:

– Bu iki qadın mənim ölkəmdə yüksək mövqə tutur, – dedi.

Qəbilə başçısı soyuq nərərlə əsirə baxdı. Onun ağzı kinli bir təbəssümlə əyildi. Ancaq təbəssümünü dərhal gizlədi, qəzəbini güclə saxlayaraq sözə başladı. O:

– Məlun avropalı, yoxsa yalan sözlərlə Kai-Kumunu aldatmaq istəyirsən? Bu sənə müyəssər olmaz. Kai-Kumunun gözləri adamların ürəyindəkiləri oxumağı bacarmır, – dedi və əlilə Eleni göstərərək əlavə etdi:

– Bu sənin arvadıdır!

– Yox, mənim arvadıdır, – deyə Kara Tete qışqırdı.

Vəhşi bunu deyib, əsirləri itələdi və ağır əlini Elenin çiyinə qoydu. Yazıq qadın ölü kimi ağardı.

– Eduard! – deyə o, bərkdən qışqırdı.

Qlenarvan bir söz demədən əlini qaldırdı. Güllə səsi eşidildi. Kara-Tete ölmüş halda yerə sərilirdi.

Güllə səsi eşidildikdə adamlar daxmalardan eşiyə töküldülər. Meydança bir anda bağırtışan izdihamla doldu. Yüzlərlə əl zavallı əsirlərin başları üstünə qalxdı. Tapançanı Qlenarvanın əlindən aldılar.

Kai-Kumu Qlenarvana qəribə bir nəzər saldı. Sonra bədəni ilə onun qabağını tutub əllərini, avropalıların üzərinə atılaraq onları parçalamağa hazır olan izdihamın başı üzərində silkələdi və uca səslə:

– Tabu! – dedi.

Bu sözü eşitdikdə bütün izdiham daş kimi yerində dondu, sanki görünməz bir qüvvə vəhşiləri sarsıtdı.

Bir neçə dəqiqədən sonra əsirləri geri, məhbəs xidmətini gören məbədə apardılar.

Ancaq Robert Qrant və Jak Paqanel onların arasında yox idi.

XII FƏSİL

MAORİ QƏBİLƏ BAŞÇISININ DƏFNİ

Yeni Zelandiyada çox vaxt olduğu kimi Kai-Kumu öz qəbiləsinin həm başçısı, həm də kahini idi. Kahin sifətilə onun tabu elan etməyə, yəni adamlara və şeylərə toxunmağı qadağan etməyə ixtiyarı vardı.

Tabu hər şeydən əvvəl müəyyən şeylərə, adamlara və yerlərə toxunmağı qadağan edir. Bütün Polineziya qəbilələri bu qanunu müqəddəs tuturlar. Maorilərin etiqadına görə, qəzəblənmiş Allah bir koso, yaxud bir şeyə qoyulmuş tabunu kafircəsinə pozan adamı dərhal ölüm ilə cəzalandırır. Maorilər yaxşı bilirlər ki, Allah öz cəzaverici əlini tabuya itaət etməyənə başına endirməkdə yubansa, kahinlər ona köməyə tələsirlər.

Bəzən qəbilə başçıları, siyasi mülahizələrə görə tabu elan edirlər, ancaq tabu çox vaxt xüsusi həyatın məişət tərzini ilə əlaqədar olur. Yerli saçını vurdurduqda, bədəninə toxucə şəkil döydürdükdə, özünə qayıq yonduqda, yaxud ev tikdikdə, təhlükəli surətdə xəstələndikdə, nəhayət öldükdən sonra tabu elan edilir. Balıq həddindən artıq ovlanarkən, çayda balığın azalması qorxusu olduqda, çayı tabu elan edirlər. Qəbilə başçısı, yaxud kahin yalnız təzə kartofu sevirə bitkinin körpə zoğlarına mühafizə tabusu qoyulur. Qəbilə başçısı öz evində tənha qalmaq istədikdə evini tabu elan edir. Buraya gələn əcnəbi gəmilərlə münasibəti inhisara almaqda başçının bir mənfəəti varsa bu gəmi tabu olur; başçıya mənfəəti olmayan bir təşəbbüs göstərmiş avropalı taciri

təcrid etmək lazım gəldikdə yenə də tabu meydana çıxır. Bu hallarda tabu kralların qədim “veto”sunu xatırladır.

Tabunun bir növü də vardır ki, bu əşya və ya heyvanlar üzərinə deyil, insanlar üzərinə qoyulur. Vəhşilərdən birinə acığı tutmuş qəzəbli kahin, onun yeməyinə tabu qoya bilər. Məlumdur ki, tabuya cəzasız olaraq əl ilə toxunmaq olmaz; əgər zavallı varlıdırsa, o öz nöqərlərindən birisini onun ağızına yemək qoymağa məcbur edə bilər, özünə isə bu yeməyə əl vura bilməz; əgər yoxsuldursa onun sürünən heyvanlar kimi yerlə sürünüb yeməyi ağızı ilə götürməkdən çarəsi yoxdur. Tabu onu heyvan edir.

Bu qəribə adət həyatı nizama salır və hər şeyə, hətta həyatın ən kiçik təzahürlərinə belə müdaxilə edir. Tabu qanun sayılır.

Bundan əlavə, tabu vəhşinin hər bir hərəkəti üzərində hakim olan toxunulmaz və qəti qanunlar məcəlləsidir.

Əsir avropalıları üzərinə tabu istənildiyi kimi qoyula bilər. Bununla belə Kai-Kumu, müqəddəs sözü deyən kimi hücum edən vəhşilərdən bir neçəsi bir anda dönüb əsirlərin müdafiəçiləri oldular.

Lakin Qlenarvan özünün gələcək müqəddəratına ümid bağlamırdı. O, qəbilə başçısının ölümünə öz həyatı ilə cavab verəcəyini anlayırdı. Ancaq vəhşilərin nöqtəyi-nəzərincə, ölüm yalnız işgəncənin vaxtından əvvəl sona çatmasıdır. Buna görə də Qlenarvan öz günahı üçün vəhşilərin qarşısında əziyyətli bir cəzaya hazırlaşdı. Ancaq Kara-Teteni öldürməsinə zərər qədər olsun peşman deyildi. Bundan başqa o, Kai-Kumunun qəzəbinin təkəcə onun öz başında çatlayacağına ümid edirdi.

Həbs edilmiş avropalıların gecəni necə keçirdiklərini təsəvvür edin! Onların izzət və kədərlərini heç bir sözlə ifadə etmək olmaz. Zavallı Robert və Paqanel yox olmuşdular: onların aqibətinə şübhə yox idi. Onlar yerlilərin qəzəbinin ilk qurbanı olmuşdular. Əsirlərdən heç kim, hətta hamıdan sakit olan Mak-Nabs belə onların xilas olmalarına inanmırdı. Con Manqls, qardaşından ayrı düşmüş Meri Qrantın təskinedilməz kədərinə görə öz acizliyini dərk etməkdən dəli olurdu. Qlenarvan, dayanmadan Elenin onu vəhşilərin əlinə diri-diri verməmək haqqındakı xahişi üzərində düşünürdü. Bu müdhiş xahişi yerinə yetirməyə onun cəsarəti çatardımı?

Con Manqls da bu barədə düşünür və ürəyi qanla dolurdu.

“Merini həyatdan məhrum etməyə mənim nə ixtiyarım vardır?” – deyərək o, dayanmadan öz-özündən soruşurdu.

Qaçmaq haqqında düşünməyə dəyməzdi. Təpədən dırnağa kimi silahlanmış on əsgər məbədin qapısı ağzında keşik çəkirdi.

Fevralın 13-də səhər yerlilər tabu elan edilmiş avropalılarla olaqəyə girməyə çalışmalıydılar. Məbəddə qida ehtiyatı vardı, ancaq zavallı əsirlər demək olar ki, ona əl vurmədilər. Kədər aclığa üstün gəlmişdi. Gün heç bir dəyişiklik gətirmədən keçdi. Görünür, öldürülmüş başçının dəfn saati işgəncənin başlanma saati olacaqdı.

Qlenarvan indi əsirləri dəyişmək haqqında söhbət belə ola bilməyəcəyini anlayırdı. Ancaq mayor buna bir az ümid edirdi. O, Qlenarvana:

– Kim bilir, – deyirdi, – Kai-Kumu, onun rəqibini öldürdüyünüze görə nəinki sizə qəzəblənmiş, bəlkə ürəyində sizə minnətdardır.

Ancaq Mak-Nabsın bu sözləri Qlenarvanı inandırmırdı və o, boş ümidlərlə özünü aldatmırdı. Ertəsi gün, fevralın 14-də də heç bir dəyişiklik olmadı.

Əsirlərin edam edilmələrinin yubanması səbəbsiz deyildi.

Maorilər adam öldükdən sonra ruhun üç gün bədəndən çıxmadığına inanırlar. Buna görə də ölü üç gün basdırılmamış qalır. Bu adətə riayət edərək Kara-Teteni də basdırmədilər. Fevralın 15-nə kimi qalanın meydançası boş qaldı. Con Manqls tez-tez Vilsonun çiyinə çıxaraq qalada nələr baş verdiyinə baxırdı. Yerlilər öz daxmalarından eşiyə çıxmırdılar, yalnız məbədin qapısı yanında sayıqlıqla əsirləri qoruyan keşikçilər dəyişilirdi.

Lakin üçüncü gün adamlar daxmalardan çıxıb pan-ın meydançasına tökülmüşdülər. Kişilər, qadınlar, uşaqlar, bir sözlə, yüzlərlə qaşqabaqlı və dinməz maorilər – başçının daxmasının qabağına yığışdı.

Qəbilənin görkəmli cəngavərlərlə əhatə olunmuş Kai-Kumu meydançanın ortasında olan azca hündür yerə gəldi. Yerlilərin izdihamı dörd bir tərəfdən bu yeri dövrəyə aldı. Hamını dərin sükut bürümüşdü.

Kai-Kumunun işarəsilə cəngavərlərdən biri izdihamdan ayrılıb məbədə tərəf getdi. Elen ərinə:

– Yadından çıxarma! – dedi.

Qlenarvan onu bağrına basdı. Bu zaman Meri Qrant Con Manqlsa yaxınlaşıb dedi:

– Mister və missis Qlenarvanın zənnincə, hər öz arvadını əziyyət və biabırçılıqdan xilas etmək üçün onu öldürə bilər. Belə bir xidməti

adaxlı da öz nişanlısına göstərə bilər. Con, bu məşum dəqiqədə mən cəsarətlə sizdən soruşuram: siz ürəyinizdə mənə öz nişanlız sayırsınızmı? Əzizim Con, Qlenarvanın öz arvadı üçün edəcəyini sizin də mənə edəcəyini sizin də mənə edəcəyinizə ümid bağlaya bilərəmmi?

– Meri! – deyər oğlan dəhşətlə bağırdı. – Əziz Meri...

O, Meriyə cavab verə bilmədi. Məbədin qapısı açıldı və əsgər əsirlərə onun dalınca gəlmələrini işarə ilə əmr etdi. Qadınlar öz talelərinin qulu idilər. Kişilər onları sarmış dəhşəti gizlədir və fəvqəladə bir iradənin səyi ilə özlərini gümrah göstərirdilər.

Əsirləri Kai-Kumunun dayanmış olduğu hündür yerə gətirdilər.

Məhkəmə başlandı. Yeni Zelandiya qəbilə başçısı Qlenarvana:

– Kara-Teteni sənmi öldürmüşsən? – dedi.

– Bəli, onu mən öldürmüşəm, – deyər Qlenarvan sakit cavab verdi.

– Sabah səhər vaxtı sən öləcəksən!

– Tək mənmi? – deyər ürəyi sevinclə döyünən Qlenarvan soruşdu.

– Ah, Toqonqa əsir olmasaydı! – deyər Kai-Kumu qəzəblə avropahya baxıb ah çəkdi.

Bu zaman vəhşilər nədənsə hərəkətə gəldilər. Qlenarvan dala baxdı. İzdiham geri çəkildi və oradan təpədən-dırnağa kimi silahlanmış bir əsgər çıxdı. O, başdan-ayağa toz içində idi. Üzündən iri tər damcılarını axırdı.

Kai-Kumu onu görəndə kimi, ehtimal ki, əsirlər başa düşsünlər deyər ingiliscə:

– Pakeklər ordugahındanmı gəlmişsən?

Maori:

– Bəli, – deyər cavab verdi.

– Toqon qonu gördünmü?

– Gördüm.

– O sağdırımı?

– Yox, ölmüşdür. İngilislər onu güllələdilər.

Qlenarvan və yol yoldaşlarının taleyi beləliklə həll olunmuşdu.

Kai-Kumu çıxıraraq:

– Sabah səhərdən siz hamınız öldürüləcəksiniz!

Beləliklə, bədbəxt səyyahların hamısının qisməti eyni idi. Ölüm hökmü verildikdən sonra əsirləri məbədə qaytarmədilər. Onlar başçının dəfnində iştirak etməli və bu mərasimi müşayiət edən qanlı adətləri görməli idilər. Bir neçə döyüşçüdən ibarət gözetçi dəstəsi

əsirləri böyük bir ağacın altına gətirdi. Gözətçilər gözlərini onlardan çəkmədən durdular. Qalan maorilər isə dərin yas içərisində sanki əsirləri unutmışdular.

Kara-Tetenin ölümündən üç gün keçmişdi. Artıq ölünün ruhu öz dünyəvi yuvasını tamamilə tərk etmişdi. Dəfn mərasimi başlandı.

Kara-Tetenin cənazəsini xərekdə gətirdilər və meydanın ortasındakı təpəciyin lap ortasına qoydular. Əyninə gözəl paltarlar geyindirilmiş cənazə geniş bir plaşa bürüdülmüşdü. Başında yaşıl yarpaqlardan hörülmüş çələng vardı. Çələngə gözəl bir quş lələyi sancılmışdı. Onun yağdan partılayan sifətinin, əllərinin və sinəsinin dərisi üzərində heç bir pozulma əlaməti görünmürdü.

Başcının dostları və qohumları təpəyə yaxınlaşdılar və cənazəni sıx bir halqa ilə əhatə etdilər. Birdən-birə havanı həyəcanlı qışqırıq, ahu-zar, ağlamaq və hiçqırıq səsləri titrətdi, sanki bunlar dirijor işarəsilə başlandı. Ancaq bütün bu gurultu nə isə aram, həzin bir ahəngə tabe idi. Ölünün yaxın adamları sinələrinə və başlarına vurur, ona qohum olan qadınlar isə üzlerini cırırdılar. Onlar göz yaşından daha çox qan axıdırırdılar. Bədbəxt qadınlar ənənəyə bütün varlıqları ilə boyun əyirdilər. Ancaq kədərini belə zahiri ifadəsi ölünün ruhunu sakitləşdirmək üçün kifayət deyildi. Ölünün qəzəbini onun yaşamaqda olan həm qəbilələri üzərindən götürmək üçün, onun o dünyada bu dünyanın nemətlərinə təəssüf etməməsi üçün təkə göz yaşı kifayət deyildi. Başcının arvadının öz əri ilə birlikdə məzara getməsi lazım idi. Çünki bu bədbəxt, onsuz da ərindən sonra yaşamağa razı olmayacaqdı. Adət belə idi və Yeni Zelandiya tarixi qurbanlarla dolu idi.

Başcının dul qalmış qadını təpəciyə yaxınlaşdı. Bu hələ tamamilə gənc bir qadındı. Onun saçları pejmürdə bir halda çiyinlərinə tökülmüşdü. Onun çığırtısı və feryadı göyə yüksəlirdi. Ərinin xidmətlərini sadalayan səsini, feryad və şikayətlərini ancaq onun hiçqırıqları kəsirdi. O, birdən-birə dərdin gücündən ağlını itirmiş bir vəziyyətdə torpağa düşdü, başını təpəciyin etəyinə döyməyə başladı.

Bu vaxt Kai-Kumu ona yaxınlaşdı, bədbəxt qadın sıçrayıb qalxdı və həmin dəqiqə dəyənəyin dəhşətli zərbəsindən ölmüş halda yerə sərildi.

Vəhşi qışqırıq səsləri havaya yayıldı. Bu dəhşətli vəziyyətdən sarsılmış əsirləri hədələyən yüzlərlə əllər onlara tərəf uzandı. Ancaq dəfn mərasimi hələ qurtarmadığı üçün vəhşilərdən kimse yerindən tərpənmədi.

Kara-Tetenin qadını isə yenidən öz əri ilə birləşdi. İndi hər iki meyit yanaşı, təpə üzərində uzadılmışdı. Ancaq ölünün o dünyadakı həyatı üçün yalnız arvadının yanında olması kifayət deyildi. Onun qulları bu dünyada qalarsa göylərdə ona kim xidmət edəcəkdilər?

Altı qul öz hökmdarı və onun qadınının meyitinə yaxınlaşdı. Bunlar başqa bir qəbilənin döyüşçüləri idi. Müharibənin amansız qanunu onları qul etmişdi. Kara-Tete hələ sağ olduğu zaman, onlar qaba rəftardan hədsiz iztirab çəkirdilər. Onlara qabaqdan qalan yeməklər verilir; onlar istirahət etmədən, əldən düşənə qədər, qüvvələri xaricində işləyirdilər. Maorilərin etiqadınca onlar indi də göylərdə qul kimi yaşamağa məhkum edilirdilər.

Bu bədbəxtlər öz taleləri ilə barışmış kimi görünürdülər. Onların əlləri bağlı deyildi. Demək, kimsə şübhə etmirdi ki, onlar ölümə heç bir müqavimət göstərmədən gedəcəkdilər. Lakin bu, yüngül ölümdür. Onlar əzabdan xilas oldular. İsgəncə cənazədən iyirmi addım aralı durmuş başqa qurbanlar – başcının ölümünə səbəb olan müqəssirlər üçün hazırlanırdı. Bu müdhiş səhnəni görməmək üçün əsirlər kənara baxmağa çalışırdılar.

Altı qüvvətli əsgər tərəfindən endirilmiş altı dəyənək zərbəsi altı qulun həyatla hesabını bitirdi. Onlar qana bulaşaraq ölmüş halda yerə sərildilər.

Bu, yamyamlığın iyronc səhnəsinin başlanmasına bir işarə oldu. Qulların cəsədi, qəbilə başçıların cəsədi kimi tabu ilə müdafiə edilmir. Onlar ümumun malı hesab olunur. Buna görə də qurbanlar verilən kimi bütün yerlilər izdihamı – başçılar və qocalar, əsgərlər və qadınlar, uşaqlar və kahinlər – yırtıcı heyvan qəzəbi ilə qulların hələ soyumamış cəsədləri üzərinə atıldılar. Bundan sonra meydançanın müxtəlif yerlərində iyirmi tonqal alovlandı və havanı yanıq ət qoxusu doldurdu.

Qlenarvan və onun yol yoldaşları dəhşət içərisində güclə nəfəs alaraq bu iyronc mənzərəni iki bədbəxt qadının gözündən gizlətməyə çalışırdılar. İndi səyyahlar onları necə bir aqibət gözlədiyini bilir və dəhşətli isgəncələrdən qurtulmaq üçün ölüm arzulayırdılar.

Bu aralıq meydançada rəqs başlandı. Vəhşilər piper excisum bitkisinin şirəsini içib sərxoş halda atılıb-düşürdülər. İndi onlarda artıq heç bir insani xüsusiyyət qalmamışdı. Adama ehtiyac gəlirdi ki, daha bir dəqiqə keçərsə onlar başcının tabusunu yadlarından çıxarıb əsirlərin üzərinə atılacaq və onları parça-parça edəcəklər.

AXIRINCI SAATLAR

Ancaq Kai-Kumu ümumi sərxoşluq içərisində özünü ayıq saxlayırdı. O, qanlı eys-ışrətin məlum həddi keçməsinə ciddi diqqət yetirirdi. Bir saat keçdikdən sonra o, vəhşilərin quduzluğunun qarşısını alaraq, son dəfn ayininə başlanılmasını əmr etdi.

Əsgərlər enli xərəklərdə Kara-Tetenin və onun arvadının cəsədini apardılar; Yeni Zelandiya adətinə görə cəsədləri xərəyə uzatmayıb oturdaraq dizlərini qarınlarına dayadılar. Dəfn bununla qurtarmırdı, – torpaq ölümlərin bədənlerini məhv edib sümüklərini saxlasın deyər onları yerə basdırırlar.

Sərdabanı, yeni qəbri, hasarın dahlında, təqribən qaladan iki mil uzaqda, alçaq Maunqanamu təpəsinin başında qazdılar.

Dörd əsgər, Kara-Tete və onun arvadının cəsədinin xərəkdə çiyinlərinə qaldırıb bütün qəbilənin matəm ağuları altında axırıncı rahatlıq yerinə apardı.

Əvvəlki kimi sayıqlıqla mühafizə olunan əsirlər, dəfn mərasimi qalanın kənarına çatanə qədər onu öz nəzərlərilə izlədilər. Ağrı və qışqırtı səsləri uzaqlarda yavaş-yavaş eşidilməz olurdu. Mərasim yarım saat görünmədi, çünki o, dağlar, dərələr arasında gedirdi. Ancaq sonra yenə də görünürdü; mərasim təpənin başına çıxan dolanbac çığırla yuxarı qalxırdı. Uzun dəstənin sərbəst hərəkəti uzaqdan adama əfsanəvi bir təsir bağışlayırdı.

Mərasim qəbrin qazıldığı Maunqanamu təpəsinin başında dayandı. Adı maorili öldükdə onu adi çalada basdırırlar və bu çala daşla doldurulur. Ancaq qüdrətli başçı üçün onun dünyadakı roluna layiq qəbir hazırlanırdı.

Sərdabanın dövrəsinə hasar çəkilməmişdi. Qəbrin yanında sarı rəngə boyanmış allahların heykəlləri qoyulmuşdu. Ölənin adamın qohumları diri başçının davamsız bədənini kimi vanduanın – ölünün ruhunun da qidaya ehtiyacı olduğunu unutmamışdılar. Buna görə də hasarın içərisinə qida, silah və mərhumun paltarları qoyulmuşdu.

Ölümləri qəbrə qoydular; sonra yenə hıçqırıq və fəryadlar içərisində qəbrə torpaq töküüb üstünü çayla örtüdü.

Bundan sonra alay ölü bir sükut içərisində geri döndü. Bu gündən Maunqanamu təpəsinə heç kəs ayaq basmağa cürət etmədi. Bu təpə də 1846-cı ildə zəlzələ zamanı həlak olmuş başçının cəsədinin basdırıldığı Tonqariro dağı kimi tabu oldu.

Ünüş dağların dahlına enirkən əsir avropalıları yenə də öz məhbəslərinə apardılar. Onlar gündüzün ilk şüaları Vaixiti-Renc dağının zirvəsini qızardana qədər burada qalmalı idilər.

Ölümə hazırlaşmaq üçün əsirlərin əlində yalnız birçə gecə vardı. Sıxıntı içərisində xırpalanmalarına və keçirdikləri dəhşətə baxmayaraq, onlar birlikdə şam etməyə oturdular. Qlenarvan dedi:

– Ölümdən qorxmamaq üçün var qüvvəmizi toplamalıyıq.

Axşam yeməyindən sonra Meri və Elen, məbəddə onlar üçün ayrılmış guşeyə çökilib, orada həsir üzərində uzandılar. Xeyirxah yuxu onların gözlərini yumdu; insan yatdıqda bütün iztirablarını unudur. Onlar yorğunluqdan və uzun müddət davam edən yuxusuzluqdan əzgin düşmüş halda qucaqlaşaraq yatdılar.

Bu zaman Qlenarvan kişiləri məbədin uzaq bir küncünə aparıb:

– Əziz dostlarım! – dedi, – sabah, yəni qı, biz öləcəyik. Mən əminəm ki, siz hamınız ölümü qorxmada, əsl kişi kimi qarşılayacaqsınız... Ancaq vəhşilərin əlində ölmək – sadə ölüm deyil, bu bir də işgəncədir, bəlkə də şərəfsizlikdir... Bizim yanımızda iki qadın vardır.

Burada Qlenarvanın səsi titrədi. O, həyəcanına hakim olmaq üçün susdu.

Bir dəqiqəlik sükutdan sonra sözüne davam etdi:

– Con, – deyər o, cavan kapitana müraciət etdi, – mənim Elenə vəd etdiyimi siz də Meriyə vəd etmişsinizmi?

– Bəli, etmişəm və and içirəm ki, bu vədimi yerinə yetirəcəyəm, – deyər Con Manqls cavab verdi.

– Con, axı bizim silahımız yoxdur...

– Bu da silah, – deyər cavan kapitan cibindən bir xəncər çıxararaq cavab verdi. – Kara-Tete sizin ayaqlarımıza yığılırkən, mən bu xəncəri o vəhşinin əlindən qapdım. Bizlərdən kim axıra qalarsa o, sizin arvadınızı və Meri Qrantı əziyyətdən qurtarmalıdır.

Bu sözlərdən sonra məbədi dərin sükut qapladı.

Nəhayət, mayor bu sükutu pozdu. O:

– Dostlarım, – dedi, – bu qorxunc qərarı yerinə yetirməyə tələsməyin. Mən yanlış hərəkətlərin tərəfdarı deyiləm.

Mən intihar haqqında heç düşünmürəm də, – deyə Qlenarvan səsləndi. – Ölümümüz nə qədər əziyyətli də olsa, biz onu qəbul etməyi bacarıyıq. Ah, qadınlar bizimlə olmasaydı, mən indi çoxdan sizə: “Dostlarım! Gücümüzü toplayıb xilas olmağa çalışaq! Bu qanıçen vəhşilərin üstünə düşək! Biz nə itirəcəyik!” – deyə bağırardım. Bəs Elen... Bəs Meri...

Con Manqls Vilsonun çiyinlərinə çıxaraq eşiyə baxdı. Məbədi iyirmi yerli qoruyurdu. Onlar böyük bir tonqal qalamışdılar, tonqal qalanın torpağının kələ-kötür səthinə məşum şölələr salmışdı. Vəhşilərin bir qismi tonqalın yanında uzanmış, qalanı isə qapının yanında var-göl edir və onların kölgələri alovun qırmızı fonunda qara ləkə kimi görünürdü. Ancaq vəhşilərin hamısı dəqiqəbaşı onlara tapşırılmış məbədə baxırdılar.

Deyirlər ki, məhbus keşikçisi əsirin qaçmamasına nə qədər çalışsa da, əsirin qaçmaq imkanı həmişə ondan artıq olur. Doğrudan da əsirin qaçmaq şansı məhbəs keşikçisinin onu qorumaq şansından güclüdür. Məhbəs keşikçisi əsiri qoruduğunu yadından çıxara bilər, ancaq əsir keşiyini çəkdiklərini, azad olmadığını unuda bilməz. Buna görə də əsir qaçmaq barəsində məhbəs keşikçisinin bu qaçışa mane olmaq haqqında fikirləşdiyindən daha tez-tez düşünür.

Ancaq Qlenarvanı və onun yol yoldaşlarını muzdlı tutulmuş, laqeyd məhbəs keşikçiləri yox, nifrət və intiqam alovu ilə alovlanan adamlar qoruyurdular. Onlar öz əsirlərinin əl-qollarını bağlamamışdırlarsa, bu yalnız iyirmi keşikçinin gözünün qabağında qaçmaq üçün edilən hər bir səyin tamamilə mənasız olmasına izah edilirdi.

Səyyahlar üçün məhbəs vəzifəsini görə məbədə yalnız bir tərəfdən – qalanın meydanından girmək mümkün idi. Onun dal tərəfi tamamilə sıldırım bir qayaya söykənmişdi. Digər iki divar ən azı yüz fut aşağı enən dərin bir uçurum üzərində tikilmişdi. Uçurumun yamacıla aşağı enmək mümkün deyildi. Həmçinin sıldırım qaya ilə başıyuxarı qaçmaq da mümkün deyildi. Yeganə çıxış və giriş yolu qapının qabağında, məbədin olduğu meydanı qalanın meydanı ilə körpü kimi birləşdirən ensiz zolaqdan ibarətdi. Ancaq silahlı yerlilər bu körpünü sayıqlıqla mühafizə edirdilər. Belə şəraitdə qaçıb xilas olmaq haqqında düşünməyə belə dəyməzdi.

Qlenarvan məbədin divarlarını iyirmi dəfə tədqiq edərək buna əmin oldu.

Yorucu gecə isə saatbasaat keçirdi. Dağı kəşif zülmət bürümüşdü. Ağır buludlar ayın və ulduzların qabağını tutmuşdu.

Külək coşqunluqla qalaya hücum edirdi. Məbədin tirdən olan divarları cırıldaydı. Yerlilərin qaladığı tonqal şiddətlə yanıb öz qırmızımtraq şölələrilə ağır düşüncələrə dalmış əsirləri işıqlandırırdı.

Elə bil ki, məbədin qayaya dirənmiş divarlarından birdən xəfif bir səs gəldi. Bu səs mayorun diqqətini cəlb edəndə sübh saat dördə yaxın olardı. Mak-Nabs əvvəlcə bu səsə əhəmiyyət vermədi. Ancaq bu səsin kəsilmədiyini gördükdə qulaqlarını şöklədi. Sonra o, yavaşca divara tərəf sürünüb qulağını oraya dayadı. Ona elə gəldi ki, kim isə eşikdən yeri qazır.

Qulaqlarının onu aldatmadığına əmin olduqdan sonra, mayor Qlenarvanı və Con Manqlsı yanına çağırdı. Mayor onlara əyilmələrini işarə edərək:

– Qulaq asın, – deyə pıçıldadı.

İndi tamamilə aydın çəkilirdi ki, torpağı bayırdan qazırlar. Nə isə iti bir alətin toxunmasından daşlar qıcırdayır və aşağı tökülürdü. Con Manqls güclə eşidiləcək bir səslə:

– Hansı bir heyvansa özünə yuva qazıyır, – dedi.

Qlenarvan başını torpətdi.

– Bəlkə də insandır? – dedi.

Mayor:

– İndi biz bunun insan və ya heyvan olduğunu öyrənərik, – deyə cavab verdi.

Vilson və Olbinet də Qlenarvan, mayor və Con Manqlsa qoşuldular və beş nəfər birlikdə divarın altından torpağı qazımağa başladılar. Con yeri xəncəri ilə, o biriləri isə əllərinə keçən daşlarla qazırdılar. Onların işlədikləri müddətdə Mülredin yerlilərin hər bir hərəkətini nəzərdən keçirirdi.

Lakin vəhşilər heç bir şeydən şübhələnməyərək tonqalın ətrafında sakitcə oturmuşdular.

Yer yumşaq tufdan ibarətdi. Bunun sayəsində, yeri ən ibtidai alətlərlə qazımalarına baxmayaraq, lağım sürətilə böyüyürdü. Çox keçmədən bir, yaxud bir neçə adamın məbədin dibində yeri qazıdıkları aydın oldu. Nə məqsədlə qazıyırdılar? Buranı qazıyanlar məbəddə əsirlərin olduğunu bilirdilərimi?

Məhbəslər soylərini ikiqat artırdılar. Onların didilib-parçalanmış əllərindən qan axırdısa da yeri qazımaqdan əl götürmürdülər. Yarım saatlıq işdən sonra məbəddən lağımın dərinliyi yarım sajəne çatdı.

Eşikdən gələn taqqıltı bayır tərəfdən qazılan lağımla içəri lağım arasında yalnız nazik bir qat qaldığını göstərirdi.

Beləliklə, bir neçə dəqiqə də keçdi, birdən iti bir alət mayorun əlinə dəydi. O, ağrıdan səsini güclə saxlaya bildi.

Con Manqls bayırdan soxulan bıçaq tiyəsindən özünü müvafəqiyyətlə yana verərək, bu tiyoni tutan əldən yapışdı.

Bu qadın, yaxud uşaq əli idi, ancaq avropalı adamın əli olduğuna şübhə yox idi.

Nə o tərəf, nə bu tərəf cıncırım da çəkmirdi. Görünür, həm o tərəf, həm də bu tərəf üçün susmaq xeyirli idi.

– Bu, Robert olmasın? – deyə Qlenarvan pıçıldadı.

O, bu sözləri nə qədər alçaqdan dedisə də, Meri Qrant yuxu içəri-sində bunları eşitdi. O, səssizcə Qlenarvanın yanına süründü, qaranlıqda torpağa bulaşmış bir əl taparaq onu öpüşlər içində qərç etdi. Qız sevinclə:

– Sənsonmi, Robert? – deyə pıçıldadı.

– Mənəm, bacım, – deyə Robert cavab verdi. – Mən sizin hamınızı xilas etmək üçün gəlmişəm. Ancaq sakit!

Qlenarvan:

– Qohrəmandır! – dedi.

– Vəhşilərə diqqət yetirin, – deyə Robert əmr etdi.

Uşağın peyda olması ilə bir dəqiqəliyə yerindən ayrılmış Mülredi özünün müşahidə məntəqəsinə qayıtdı. O:

– Her şey öz qaydasındadır, – dedi. – Ancaq dörd yerli keşik çəkir, qalanları isə yatmışdır.

Vilson:

– Cəsarətli olun! – dedi.

Deşiyi bir dəqiqədə genəltdilər. Robert sivişib məbədə girdi və Merinin qucağından Elenin qucağına atıldı. Uşağın bədənino uzun kəndir sarılmışdı.

– Oğlum, mənim əzizim, sən sağsan? Sən necə xilas oldun? – deyə Meri pıçıldayırdı.

– Kara-Tetenin öldürülməsindən sonra baş vermiş qarışıqlıqda birdən məni keşikçilərin cərgəsinin dalına itələdiklərini gördüm. Mən xəlvətcə qala hasarına tərəf gedib onu aşdım. İki gün kolların arasında gizləndim. Gecələr qalaya gəlirdim. Mən sizi görmək istəyirdim. Bütün qəbilə başçını dəfn edirkən mən sizin məhbəsinizin tikildiyi qaya-

nı yoxladım. Gördüm ki, sizin yanımıza gələ bilərəm. Belə olduqda mən boş daxmadan bu bıçağı və kəndiri oğurladım. Mən otlardan, kolların budaqlarından yapışaraq qalaya dırmaşdım: demə, məbədin lap altında xeyli dərin bir çala varmış. Mən ancaq bir neçə fut qazımalı idim. Beləliklə də mən indi sizin yanınızdayam.

İyirmiyə qədər öpüş uşağın dediklərinə yeganə cavab oldu. O, qətiyyətlə:

– Qaçaq! – dedi.

– Paqanel aşağıda gözləyirmi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Paqanel? – deyə bu sualdan təəccüblənmiş uşaq təkrar etdi.

– Bəli. O, bizi gözləyirmi?

– Yox... Məgər o sizinlə deyil?

– Yox, o itmişdir, Robert, – deyə Meri cavab verdi.

– Nəco, o səninlə bərabər qaçmamışdırmı? – deyə Qlenarvan soruşdu.

Yaşlı dostunun yox olmasından olduqca kədərlənmiş Robert:

– Yox, ser, – deyə cavab verdi.

Mayor:

– Qaçaq! – dedi. – Bir an belə itirmək olmaz. Bu saat Paqanel həradə olursa-olsun, bizdən daha təhlükəli vəziyyətdə ola bilməz. Qaçaq!

Doğrudan da, bu saat hər bir saniyənin əhəmiyyəti vardı. Təcili olaraq qaçmaq lazımdı. Bu qaçış çox da çətin deyildi. Ancaq ilk iyirmi fut eniş, demək olar, sərt idi. Sonra yamac çox sərt deyildi. Əsirlər qayanın altına düşərək birbaşa dağların dalındakı vadilərə çıxıb bilərdilər; bir də maorilər onların qaçdıqlarını duysaydılar, əsirləri dağın ətəyini dolanaraq təqib etməli idilər.

Əsirlər bir-bir lağımın ensiz deşiyindən çalaya çıxdılar. Məbədi axırncı olaraq tərk etmiş Con Manqls, qaçanların yolunu, onları təqib edənlərin nəzərinə çarpdırmamaq üçün deşiyə həsir tıxadı.

İndi sıldırım divarla yamacın az eniş olan yerinə qədər enmək lazımdı. Robert kəndir götürməsəydi, buradan enmək mümkün olmazdı.

Kəndiri açıb onun ucunu qayanın başına bağladılar, o biri ucunu isə aşağı buraxdılar. Con Manqls dostlarının həyatını kəndirə etibar etməzdən qabaq, onun liflorinin möhkəm olub-olmadığını yoxladı. Kəndirin çox da etibarlı olmadığını gördükdə, məyus oldu, çünki kəndir qırılsaydı qaçanlar həlak ola bilərdi. O:

– Bu kəndir eyni zamanda iki adamın ağırlığına ancaq davam gətirə bilər, – dedi. – Buna görə də aşağıya növbə ilə enmək lazımdır. Qoy birinci olaraq Qlenarvanla missis Elen düşsünlər. Onlar yerə endikdə qoy kəndiri üç dəfə dartsınlar, bu, ikinci cütün düşməsi üçün işarə olar.

Robert:

– İcazə verin birinci olaraq mən aşağı enim. Mən orada balaca bir çala tapmışam, birinci olaraq enənlər qalanlarını orada gözləyə bilər.

Qlenarvan uşağın əlini sıxaraq:

– Robert, en, – dedi.

Robert qaranlıqda yox oldu. Bir dəqiqədən sonra kəndirin üç dəfə dartılması onun sağ-salamat endiyinə işarə verdi.

Dərhal Qlenarvan və Elen aşağı sürüşdülər. Gecə hələ də qaranlıq idi. Ancaq dağ təpələrinin kölgələri artıq üfüqdə görünməyə başlamışdı.

Sübhün ayazı cavan qadını gümrah etdi.

O, cəsarətlə ərinin dalınca aşağı endi, onlar çox çəkmədən sıldırım divarla dağ çıxıntısının birləşdiyi yərə çatdılar.

Burada onlar kəndiri buraxıb yerdən tuta-tuta sıldırım yamacla sürüşməyə başladılar. Qlenarvan Elene kömək edirdi. Ayağını torpağa vurub onun bərk olub-olmadığını yoxladıqdan sonra, onu Elene göstərirdi. Yuxudan oyadılmış quşlar civildəşərək onların başları üzərində uçurdular. Ayaqlarının altından hərəndəbir daş qopub gurultu ilə dağın ətəyinə düşürdükdə, əsirlər tir-tir əsirdilər.

Beləliklə, demək olar ki, yamacın ortasına çatmışdılar ki, birdən yuxarıdan Con Manqlsın:

– Dayanın, – deyərək həyəcanlı pıçıltısı eşidildi.

Qlenarvan bir əli ilə otdan, o biri əlilə Eləndən yapışaraq nəfəsini çəkmədən yerində dondu.

Həyəcanı salan Vilson idi. O, keşikçilərin hərəkətə gəldiklərini görüb yenidən məbədə gələrək deşikdən baxmışdı. Onun işarəsilə Con Manqls Qlenarvanı dayandırmışdı.

Doğrudan da keşikçilərdən biri, ehtimal ki, məbədə vurnuxma olduğunu eşidib tonqaldan ayrılaraq qapıya yaxınlaşmışdı. Burada dayanıb başını yana əyərək bir dəqiqə diqqətlə qulaq asmışdı. Görünür, sübhəli heç bir şey tapmayıb geri, öz yerinə çəkilmiş və tonqala quru

budaqlar atmışdı. Od almış tonqal onun heç bir qayğı əlaməti olmayan sakit üzünü işıqlandırmışdı. Artıq ağarmaqda olan üfüqə bir nəzər salaraq tonqalın yanında uzanıb yatmışdı.

Vilson pıçıltı ilə:

– Hər şey öz qaydasındadır, – dedi.

Con da pıçıltı ilə Qlenarvana təklif etdi ki, aşağı enməkdə davam etsin. O, itaət etdi, bir dəqiqədən sonra Elen və Qlenarvan artıq dağın ətəyinə çatdılar.

Bu aralıq öz növbələrində kəndirdən yapışmış Con Manqls və Meri təhlükəli yerdən enməyə başladılar. İkinci cüt də sağ-salamat dağın ətəyinə çatıb Robertin göstərdiyi çalada Qlenarvan və Elene qoşuldular.

Beş dəqiqədən sonra məhbəsdən belə xoşbəxtcəsinə qaçan bütün əsirlər müvəqqəti sığınacaqlarından çıxıb qaladan uzaqlaşdılar. Onlar hara gedirdilər? Bunu özləri də bilmirdilər. Ancaq onlar azad idilər.

Səhər saat beşə yaxın dan yeri söküldü. Buludlar çəhrayı rəng aldı.

Dağların zirvəsi sübh dumanına büründü. Günəş tezliklə göydə parıldayıb boş məhbəsi işıqlandırmalı, edama məhkum olunanların qaçdıqlarını aşkara çıxarmalı idi.

Qaladan mümkün qədər uzağa getmək üçün tələsmək lazımdı. Təqib edənləri azdırmaq üçün tələsmək lazımdı. Ancaq səyyahlar yeyin gedə bilmirdilər, çünki cığırlar sıldırım idi. Elen ilə Meri Qlenarvan və Con Manqlsın köməyi ilə gedirdilər. Öz müvəffəqiyyətilə qürurlanan və son dərəcə xoşbəxt olan Robert qabaqda gedirdi. Hər iki matros dalda gəlirdi.

İndi günəşin çıxmasına ən çoxu yarım saat qalmışdı.

Qaçqınlar bu yarım saati hara gəldi gedirdilər. Onları düz yola apara biləcək Paqanel aralarında yox idi. Alimin yox olması gözənilməz qurtuluşun sevincini azaldırdı.

Səyyahlar şərq istiqamətində gözəl şəfəqə doğru gedirdilər. Çox çəkmədən onlar Taupo gölünün səthindən beş yüz fut hündürlüyə qalxdılar və dağa qalxdıqca şiddətlənən sübh ayazı onları lap əməllicə əldən salmağa başladı. Onlar dağ və təpələrin çıxılmaz yolları ilə hara isə gedirdilər. Ancaq Qlenarvan azmaqdan qorxmurdu. O, doğru yola çıxa biləcəyinə şübhə etmirdi.

Nəhayət, günəş ucaldı və ilk şüaları ilə səyyahları bürüdü.

Birdən uzaqdan yüzlərlə adamın vəhşi qışqırtısı eşidildi. Qalada qışqırırdılar, bir çox cığıra döndüklərindən və duman qalanı gizlədiyindən Qlenarvan qalanın olduğu yeri çox çətinliklə müəyyən edə bildi.

Aydın idi ki, vəhşilər əsirlərin qaçdıqlarını bilmişdilər. Onlar təqib olunmaqdan yaxa qurtara biləcəkdilermi? Onları qaladan görmüşdülərmi? Bu zaman duman dərədən qalxdı və səyyahlar dağın ətəyində, özlərindən üç yüz fut məsafədə vəhşilərin qəzəblənmiş dəstəsini gördülər. Onların yenidən cığırta qoparması onu göstərirdi ki, onlar qaçanların yerini öyrənmişdilər. Düz hücumla dağa dırmana bilməyəcəklərinə əmin olduqdan sonra, vəhşilər kənar cığırlarla əsirləri qabaqlamağa qaçdılar.

XIV FƏSİL

TABU DAĞI

Dağın təpəsinə hələ yüz fut vardı. Qaçmış əsirlər dağın o biri yamacından qonşu dağlara dırmanmağa imkan verən bir cığır tapmaq ümidilə, dağın təpəsinə çıxmağa can atırdılar. İndi onların Paqanelə nə qədər ehtiyacları vardı! Bu çıxılmaz dağlardan yalnız o baş açıb qaçmaq üçün etibarlı yol seçə bilirdi.

Yaxınlaşmaqda olan vəhşilərin bağurtısını eşidən səyyahlar addımlarını yeyinlətdilər. Ancaq vəhşilər də geri qalmırdılar: onların səsi artıq dağın ətəyindən gəlirdi.

– Cəsərlə, cəsərlə, dostlarım! – deyərək Qlenarvan səsi və hərəkətilə yol yoldaşlarına ruh verərək qışqırırdı.

Onlar beş dəqiqədə dağın təpəsinə dırmaşdılar. Ətrafa baxmaq və hara gedəcəklərini qərar etmək üçün orada dayandılar.

Dağın təpəsindən Taupo gölü aydınca görünürdü, gölün dağlarla əhatə olunmuş şairanə sahilləri göz işlədikcə uzanırdı. Şimalda Pironqiya dağının zirvəsi göylərə ucalırdı; cənubda alova bürünmüş Tonqariro vulkanı görünürdü. Şərqdə üfünün qabağını Vaixiti-Renc dağları ilə birləşən dağ silsiləsi örtmüşdü. Vaixiti-Renc sıra dağları Kuk boğazından başlamış şərq körfəzinə qədər İka-na-Maorini başdan-başa qət edir. Qaçmaq üçün bu, mümkün olan yeganə yol idi.

Qlenarvan təlaşla ətrafı gözden keçirdi. Duman günəşin qızğın şüaları altında tamamilə ərimişdi və dağlardakı hər bir girinti-çıxıntı indi aydın görünürdü.

Yerlilər indi onlardan cəməsi beş yüz fut uzaqda idilər. Onlar artıq qaçqınların sığınmış olduqları dağın ətəyinə çatmışdılar. Burada çox qalmaq təhlükəli idi. Səyyahlar, çox yorğun olmalarına baxmayaraq, bilatəxir irəli getməli idilər, çünki əks halda yerlilər dağı dörd bir tərəfdən dövrəyə alıb qaçmaq üçün olan bütün imkanların qabağını ala bilirdilər.

– Yola! Yola! – deyərək Qlenarvan qışqırdı. – Yoxsa bizi mühasirəyə alarlar.

Lakin yazıq qadınlar böyük bir çətinlikdə ayağa qalxdıqları anda, Mak-Nabs Qlenarvana dedi:

– Bunun xeyri yoxdur, Qlenarvan. Özünüz baxın.

Doğrudan da, son dəqiqələrdə vəhşilərin arasında izahedilməz bir hadisə baş verdiyini hamı gördü.

Sanki kiminsə hökmü ilə təqib birdən-birə dayandırıldı. Yerlilərin axını dağın ətəyinə qədər gəldi və orada sarsılmaz qayaya dəyən dalğa kimi parça-parça oldu...

İntiqam odu ilə yanan vəhşilər dağın ilk çıxıntıları yanında toplaşaraq balta və tüfənglərini havada oynadıb, fəryad qoparıb, ancaq bir addım da olsun irəli hərəkət etmirdilər. Onların itləri qəzəblə hürürdüsə də sahibləri onları buraxmırdı.

Nə olmuşdu? Vəhşilərin qabağını hansı görünməz qüvvə saxlamışdı? Səyyahlar, Kai-Kumunun qəbiləsinin bu təsir altından tezliklə çıxacaqlarını və yenə onları təqib edəcəklərini qorxu ilə gözləyirdilər.

Gon Manqlsın gözlənilmədən eşidilən səsi bütün yol yoldaşlarını geri dönüb baxmağa məcbur etdi. Cavan kapitan barmağı ilə dağın lap kolləsindəki balaca bir hasarı göstərdi.

– Bu, Kara-Tetenin qəbridir! – deyərək Robert qışqırdı.

– Robert, sən səhv etmərsən ki, – deyərək Qlenarvan soruşdu.

– Yox, ser, – deyərək uşaq cavab verdi. – Bu qəbirdir ki, var. Cənazə buraya gətiriləndə mən ona yaxşı diqqət yetirmişəm.

Robert, doğrudan səhv etmirdi. Qaçqınlardan əlli fut uzaqda balaca bir sahəni dövrəyə alan təzə rənglənmiş hasar vardı. Qlenarvan yaxına gəlib qarşısında doğrudan Yeni Zelandiya qəbilə başçısının sərdabası durduğuna əmin oldu. Təsadüf onları Maunqanamunun zirvəsinə gətirib çıxarmışdı.

Qlenarvan yoldaşları ilə sərdabanın qapısına yaxınlaşdı. Qapıdan həsir asılmışdı. Qlenarvan həsiri aralayıb hasarın içərisinə girməyə hazırlaşdı ki, birdən cold geri atıldı. O:

- İçəridə vəhşi vardır. – dedi.
- Təkdirmi? – deyə Mak-Nabs soruşdu.
- Təkdir, – deyə Qlenarvan cavab verdi.
- Belə olduqda nədən qorxumuz var. İçəri girək!

Qlenarvan, Robert, mayor və Son Maqls sərdabaya soxuldular. Orada enli plaşa bürünmüş bir maori vardı. O dalı avropalılara tərəf kölgədə oturub sakit-sakit səhər yeməyi yeyirdi. Qlenarvan ona sual vermək istəyirdi ki, yerli geri dönüb təmiz ingilis dilində:

- Xoş gəlmisiniz, əziz ser! Səhər yeməyi sizi gözləyir. – dedi.

Bu, Paqanel idi. Onun səsinə eşitdikdə hamı sərdabaya girib bu gözəl adamı qucaqladı. Paqanel tapılmışdı! Bu ümumi qurtuluşun rəhni idi. Mayor ondan Maunqanamu dağının zirvəsinə necə gəlib çıxdığını soruşmaq istədisə də, Qlenarvan yersiz olan bu marağın qabağını aldı. O:

- Vəhşilər! – dedi.
- Nə olsun? – deyə Paqanel çiyinlərini çəkdi. – Vəhşilərlə bizim nə işimiz!
- Axı onlar...
- Onlar bizim üçün təhlükəli deyildirlər. Gedək onlara baxaq.

Hamı Paqanelin dalınca sərdabadan əsiyə çıxdı. Yenizelandiyalılar dağın ətəyində əvvəlki yerlərində dayanmışdılar və avropalıları gördükdə fəryad qopardılar.

- Qışqırın! Bağırın! – deyə Paqanel onlara cavab verdi. – Boğazımızı yırtın! Hamısı birdir, siz bu dağa çıxma bilməyəcəksiniz!
- Nə üçün? – deyə Qlenarvan soruşdu.
- Çünki burada onların başçıları dəfn edilmişdilər. Çünki bu qəbir bizi mühafizə edir. Çünki bu dağ tabu elan edilmişdir!
- Tabu?
- Bəli, dostlarım. Buna görə də mən bu dağın zirvəsində gizlənməmişəm.

Doğrudan da, dağ tabu elan edildiyi üçün mövhumatçı vəhşilər buraya ayaq basa bilmirdilər.

Ancaq bu o demək deyildi ki, səyyahlar xilas olmuşdular, lakin hər halda onlar nəfəs ala bilərdilər və bu müddətdən xilas olmaq planını düşünmək üçün istifadə edə bilərdilər. Həyəcan içərisində olan Qlenarvan bir kəlmə də olsun danışa bilmədi. Hətta mayor da üzündə bö-

yük bir məmnuniyyət ifadəsilə Paqanelin sözlərini ahəngilə başını tərpətdirdi. Paqanel:

- Bu yamyamlar bizi ac-susuz saxlamaqla tutmaq fikrinə düşsələr də çox səhv etmiş olurlar, – dedi. – Heç iki gün keçməz, biz buradan clə bir yerə gedərik ki, orada vəhşilər bizim üçün qorxulu olmazlar.
- Biz buradan necə çıxma bilərik? – deyə Qlenarvan soruşdu.
- Necə çıxmaq mümkün olacağını bilmirəm, ancaq boyun oluram ki, buradan çıxacağıq, – deyə Paqanel cavab verdi.

Belə olduqda hamı Paqaneldən başına gələn macəranı danışmağı xahiş etdi. Nə qədər qərribə olsa da adətən zəvzək olan coğrafiyaşünasın ağzından indi hər bir sözü kəlbətinlə dartıb çıxarmaq lazım gəlirdi. Anadan nağılçı doğulmuş bu adam indi hər bir sözə qənaət edir və dostlarının ısrarlı xahişlərinə tərəddüdlə cavab verirdi.

- Paqanelin xasiyyətini dəyişdirmişlər, – deyə Mak-Nabs düşünürdü.

Doğrudan da, ləyaqətli alimin, deyərsən, üzü də dəyişmişdi. O, öz Yeni Zelandiya plaşına bürünərək müşahidəçi nəzərlərdən uzaq qaçdı. Onun özü haqqında necə həvəssiz danışdığını hamı duyurdu, ancaq nəzakət üzündən özlərini elə göstərirdilər ki, guya onun sıxıldığını hiss etmirlər.

Bununla belə Paqaneldən bu günləri necə keçirdiyini soruşduqda o, dərhal sözə başlayır və yenə əvvəlki Paqanel olurdu.

Paqanel, sərdabada onu dövrəyə alıb oturmuş dostlarına, başına gələn əhvalatı bu cür danışmağı lazım bildi.

Kara-Tetenin öldürülməsindən sonra ümumi qarışıqlıqdan istifadə edərək, Paqanel də Robert kimi, izdihamdan ayrılıb qalanın hasarından kənara qaçmışdır. Ancaq alimin bəxti gətirmişdi: günün axırında o, dağlarda, heç gözənilmədən başqa maori qəbiləsinə rast gəlmişdi. Bu qəbilənin başçısı üz-gözündən zəka yağan və ingiliscə gözəl danışan üçaboy bir maori imiş. O, coğrafiyaşünası nəvazişlə qəbul etmiş və dostluq əlaməti olaraq burnunu onun burnuna sürmüşdür.

Paqanel əvvəlcə, özünü əsir hesab edib-etməyəcəyini bilməmişdir. Ancaq çox çəkmədən başçının addım-addım onun dalınca gəzdirdiyini gördükdə, məsələni anlamışdır.

Xixi (maori dilində “günəş şüası” deməkdir) adlı bu qəbilə başçısı ümumiyyətlə kinli adam deyilmiş. Paqanelin gözlüyü, xüsusilə tərəs-süd borusu, görünür, onu başçının gözündə xeyli qiymətləndirmiş və Paqaneli özünə bağlamaq üçün nə nəvazişli sözləri, nə də möhkəm

kəndiri ondan əsirgəməmişdir. Gecələr Paqanelin əl-qolunu xüsusilə möhkəm bağlamışdır.

Beləliklə, qurtarmaq bilməyən üç uzun gün keçmişdir. Bu müddətdə Paqanelə yaxşımı, yoxsa pismi rəftar etmişlər? “Həm yaxşı, həm də pis” deyərək alim təfəssilat verməyə qeyri-müəyyən cavab verdi. Ümumiyyətlə o, həqiqi əsir imiş və onu bilavasitə işgəncə təhlükəsi təhdid etmədiyi nəzərə alınmazsa, alimin vəziyyəti Kai-Kunun əsirləri olan dostlarının vəziyyətindən yaxşı deyilmiş.

Xoşbəxtlikdən dördüncü günün gecəsi Paqanel kəndiri gəmirib qırır və qaça bilir. O, uzaqdan-uzağa Kara-Tetenin dəfəndə iştirak edərək, onu Maunqanamu dağında necə basdırdıqlarını görüb dağın tabu elan edildiyini anlamışdı. O, dostlarını tapmadan Yeni Zelandiyanı tərk etmək istəmədiyi üçün, burada özünə sığınacaq axtarmaq qərarına gəlir. O öz fikrini yerinə yetirə bilər. Dünən gecə sərdabaya gəlib dostlarını azad etmək üçün fürsət gözləməyi qərara alır.

Paqanel bundan başqa bir şey danışmadı. Görünür, o, vəhşilərə əsir düşdüyü zaman başına gələn bözi hadisələrin üstündən qəsdən keçirdi. Paqanelin danışdığı səyyahlarda böyük təsir buraxmışdı. Ancaq nə olur-olsun, belə gözəl qurtuluş üçün hamı coğrafiyaşünası ürəkden təbrik etdi və beləliklə, səyyahlar keçmişini unudaraq hal-hazırın qeydinə qalmağa başladılar.

Vəziyyət əvvəlki kimi qorxulu idi. Vəhşilər Maunqanamu dağının təpəsini dörd bir tərəfdən mühasirəyə almışdılar və onu hücumla almaq imkanı olmadığından, görünür, öz məqsədlərinə səyyahları acsusuz saxlamaq yolu ilə nail olmağa hazırlaşdılar. Səyyahlar qida və su üçün gec-tez aşağı enməli idilər, vəhşilərin isə tələsməyə ehtiyacları yox idi.

Qlenarvan bu vəziyyətin qorxulu olduğunu anlayırdı, ancaq buradan qaçmaq üçün münasib fürsət gözləməyi və bu fürsət ələ düşməzsə onu yaratmağı qərara aldı.

Hər şeydən əvvəl o, Maunqanamu dağında diqqətlə kəşfiyyət aparmağı təklif etdi. O, bu təklifi dağı müdafiə etmək imkanını aydınlaşdırmaq üçün etməmişdi, çünki o, vəhşilərin hücumundan qorxmırdı. Onun bu təklifi qaçmaq üçün ən çox yararlı yolu tapmaq məqsədilə edilmişdi. Mayor, Robert, Paqanel və Con Manqls dağın düzgün planını çəkildilər. Bütün cığırların istiqamətini, eniş-yoxuşluğunu, əyri-üyrürlüyünü gözəndən keçirdilər. Maunqanamunu Vaixiti silsiləsilə birləş-

dirən sıra dağlar sıldırım şəklində dərəyə enirdi. Bu sıra dağların yalından keçən ensiz və əyri-üyrü cıdır, qaçmaq üçün mümkün olan yeganə yol idi. Gecənin qaranlığında bu cığırla qaçmaq səyyahlara müəssər olsaydı, vəhşilər onların qaçdıqlarını bilənə kimi dağlarda gizlənəcəklərinə ümid bağlaya bilərdilər.

Vəhşilər cığırın aşağı hissəsini gülləyə tuta bilirdilər. Onlar qonşu təpələrin yamaclarında yerləşərək güllə ilə səyyahların qabağını kəsə bilirdilər, güllələrin arasından isə xətersiz keçmək mümkün olmazdı.

Kəşfiyyətçilər dağı gözəndən keçirdikdən sonra onları mühasirə etmiş vəhşilərə yaxın olan yamacda görüldükdə, güllə dolu kimi onların başına yağdı, ancaq xoşbəxtlikdən biri də onlara dəymədi.

Külək patronun içərisinə tıxanan bir neçə kağız parçasını lap onların yaxınlığına atdı. Bunlar, üzərinə yazı çap edilmiş kağızlardan ibarət idi. Paqanel maraqlanaraq bu yumurlanmış kağızın birini açıb çox çətinliklə oxudu. O:

– Dostlarım, bilirsinizmi vəhşilər tüfəng gülləsini nə ilə doldururlar? – dedi.

– Yox, – deyərək Qlenarvan cavab verdi.

– Tövrətin vəərəqlərilə! Mənim missionerlərə yazığım gəlir, görünür, onlar burada öz vaxtlarını əbəs yerə sərf etmişlər.

Kəşfiyyətçilər dağa dırmandıqda ayaqları altındakı torpağın hərənbir titrədiyini duyub təəccüb etdilər. Bu zəlzələ deyildi; bu, təzyiq altında olan buxar qazanının divarlarının titrəyişini xatırladırdı. Görünür, dağın içərisində yeraltı oddan əmələ gəlmiş çoxlu buxar və qaz yığılmışdı.

Bu hal bir az bundan əvvəl Vaykato çayının qaynar çeşmələrini görmüş adamları təəccübləndirə bilməzdi. Onlar İka-na-Maorinin mərkəzi hissəsinin vulkanlı bir yer olduğunu bildirdilər.

Bu hadisəni hələ qabaqcadan hiss etmiş Paqanel dostlarının diqqətinə buna cəlb etdi. O:

– Maunqanamu bu adada olan çoxlu dağ zirvələrindən biridir, – dedi. – Bu dağın zirvələri gec-tez od püskürən vulkana dönəcəkdir. Yumşaq tufdan ibarət olan bu təpələrin vulkana çevrilməsi üçün kiçik bir mexaniki səbəb lazımdır.

Qlenarvan dedi:

– Biz burada “Dunkan”ın qazanının ocağı üzərində olduğumuzdan çox təhlükəli bir vəziyyətdə deyilik. Yer qabığı ki, buxar qazanından az möhkəm deyil.

– Raziyam, – deyə mayor cavab verdi, – ancaq buxar qazanı nə qədər möhkəm olsa da uzun müddət işlədikdən sonra gözləmədiyiniz bir anda partlaya bilər.

Paqanel dedi:

– Mak-Nabs, bizlərdən heç birimiz bütün ömrümüzü bu dağın başında keçirmək fikrində deyilik. Bizə təhlükəsiz yol göstərin, dərhal bu dağı tərk edə bilərsiniz.

– Doğrudan da, belə böyük bir qüvvət Maunqanamu dağının o biri başına aparmaq üçün “Dunkan”a kifayət edərdi.

“Dunkan”ın yad edilməsi Qlenarvanı kədərli fikirlərə qərq etdi. Onun özünün vəziyyəti nə qədər təhlükəli olsa da o, gəmisinin xidmətçilərinin fəci taleyini dəhşətlə xatırlamaya bilmirdi. Dostları kədərli sükut içərisində sərdabaya qayıtdılar. Onlar hasara yaxınlaşar-yaxınlaşmaz:

– Nə oldu, Eduard, xilas olacağımıza ümid edə bilərsinizmi? – deyə Elen soruşdu.

– Ümid edin, Elen, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Bu dağda vəhşilər bizi narahat etməyə heç vaxt cürət edə bilməzlər, əldə olan vaxt içərisində isə bir qurtuluş planı fikirləşərik.

Paqanel sevinclə:

– Sərdabaya girək, – dedi. – Ora bizim həm qalamız, həm qəsrimiz, həm yemək otağımız və həm də iş otağımızdır. Orada heç kəs bizə mane olmaz. Buyurun, dostlarım!

Hamı nəzakətlə Paqanelin dalınca hasarın içərisinə girdi.

Vəhşilər qaçmış əsirlərin cəsarətlə bu müqəddəs yerə girdiklərini gördükdə, qeyri-müntəzəm bir surətdə güllə atmağa və hay-küy qoparmağa başladılar. Xoşbəxtlikdən güllələr onların qışqırıqları qəddər uzağa getmirdi. Elen və Meri vəhşilərin etiqadlarının onların qəzəblərindən daha qüvvətli olduğunu görüb sakitləşdilər.

Başçının qəbrinin dövrəsinə çəkilmiş hasar qırmızı rəngə boyanmışdı.

Simvolik heykəllər, ağaca çəkilmiş şəkillər mərhum başçının necib ailədən olduğunu və böyük xidmətlər etdiyini sübut edirdi. Amulet, balıqqulağı və xırda daşlardan qayrılmış təsbehlər hasarın sütunları arasından asılmışdı.

Hasarın içərisində yerə yaşıl yarpaqlardan ibarət sıx xalı salınmışdı. Ortada olan balaca təpə başçı ilə onun arvadının qəbrini birbirindən ayırırdı.

Qəbrin üzərində doldurulmuş tüfəng, nizə, yaxşı bir balta, o dünyada ov etmək üçün kifayət qədər barıt ehtiyatı və güllə vardı. Paqanel dedi:

– Bu da sizə böyük bir cəbbəxana. Ümidvaram ki, bu silahlar bizə mərhuma verəcəyindən daha çox xeyir verər. Vəhşilərin öz silahlarını özləri ilə o dünyaya aparmaları adəti nə yaxşı imiş!

– Baxın, bu tüfəng İngiltərədə qayrılmışdır! – deyə mayor səsləndi.

– Məlum şeydir, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – İngilislər vəhşiləri tüfənglə təchiz etməkdə axmaqlıq edirlər, çünki bu silahları alan kimi vəhşilər bunları ingilislərin öz əleyhinə çevirirlər. Vəhşilər bunda haqlıdırlar. Bununla belə bu tüfəng harada qayrılmış olursa-olsun, bizə yararlıdır.

Paqanel dedi:

– O dünyada səyahət etmək üçün Kara-Tetenin həmqəbilələrinin onun üçün buraya qoymuş olduqları qida ehtiyatı və şirin su bizə daha çox lazım olacaqdır.

Doğrudan da, mərhumun qohum-əqrəbası və dostları burada çoxlu bəxşiş qoyub getmişdi. Yemək ehtiyatının bol olması onların mərhuma olan hörmətini göstərirdi. Burada yeməli əyrilti otu, şirin kartof, bir neçə zənbil tərkibi bəlli olmayan, lakin ləzzətli və yaşıl rəngli qoğal vardı. İçməli su, böyük səhənglərə doldurulmuşdu. Beləliklə, məhbəsdən qaçmış səyyahlar on azı iki həftə qida və su ilə təmin olunmuşdular.

Qlenarvan səhər yeməyi üçün ərzaq seçib onu bişirməyi Olbinetə tapşırırdı. “Dunkan”ın islahedilməz dərəcədə rəsmiyyətçi bufetçisi səhər yeməyinin yoxsul olacağını kədərlə bildirdi. Bir də o, bu bitkiləri odsuz necə hazırlayacağını bilmirdi. Ancaq Paqanel kartofu torpağa basdırmağı məsləhət görürək, onu çətinlikdən qurtardı. Doğrudan da, torpağın üst təbəqələrinin hərarəti çox yüksək idi. Səyyahların termometri olsaydı, yerə basdırdıqda, yəqin ki, ən azı altmış beş dərəcə hərarət olduğunu görəcəkdilər. Olbinet az qalmışdı ki, bu üsulla xörək bişirməkdən zərər çəksin: göyertini basdırmaq üçün yerə çala qazdıqda, oradan havaya bir sajen hündürlükdə buxar fışqırırdı.

Qorxmmuş bufetçi dalı üstə yerə sərildi.

– Kranı bağlayın! – deyə mayor qışqırdı və hər iki matrosun köməyi ilə çalanın üstünə torpaq tökdü.

Paqanel çalaya baxıb dodaqaltı:

– Belə, belə... Nə üçün də yox?.. – deyərək dərin fikrə getdi.

– Özünüzü yandırmadınız ki? – deyə Mak-Nabs Olbinetdən soruşdu.
– Yox, cənab Mak-Nabs, – deyə bufetçi cavab verdi. – Ancaq bu gözlənilməz hadisədən özümü itirdim.

– Bura nə xeyirli yermiş! – deyə Paqanel qışqırdı. – Burada hər şey: su, Kara-Tetenin yeməyi, yerdən çıxan od vardır! Bu dağ lap həqiqi cənnət imiş. Burada müstəmləkə təsis edib torpağı becərməyi və ömrümüzün axırına qədər burada qalması təklif edirəm. Biz Maunqanamu dağının robinzonları olarıq. Vəcdanımıza and olsun, bu gözəl dağ zirvəsində bizə nə çatışmadığını demək üçün çətinlik çəkərəm.

– Dağın zirvəsinin möhkəmliyi çatışmır, – deyə Con Manqls cavab verdi.

– Paho! – deyə Paqanel etiraz etdi. – Bu dağ dünənki dağ deyildir. O, indiyə qədər yeraltı odlara müqavimət göstərmiş və bizim burada olacağımız qısa müddətdə də göstərər.

Olbinet, Malkolm-Kestldə öz vəzifəsini ifa edirmiş kimi təntənəli bir səslə:

– Səhər yeməyi hazırdır, – deyə xəbər verdi.

Səyyahları ikinci dəfə dəvət etmək lazım gəlmədi. Onlar başçının sərdabasında ilk səhər yeməyinə oturdular. Odları bişmiş kartof çox ləzzətli idi və hamının xoşuna gəlirdi, ancaq yeməli əyri otuna gəlincə rəylər bir deyildi: bəziləri onun ləzzətli, bəziləri isə mədəbulan-dırıcı və bərk olduğunu təsdiq edirdi.

Coğrafiyaşünas o dünya üçün Kara-Tetenin ümumiyyətlə pis təmin edilmədiyini qeyd etdi.

Səyyahlar yeyib doyduqdan sonra Qlenarvan yubanmadan qaçmaq planını müzakirə etməyi təklif etdi.

– Necə? – deyə Paqanel kədərlə soruşdu. – Bu xeyirli yer sizi nə tez usandırdı?

– Paqanel, yoxsa siz Hannibalın Kapuyada¹ buraxdığı səhvi bizim də təkrar etməmizi istəyirsiniz? – deyə Elen etiraz etdi.

– Xanım, mən sizinlə mübahisə etməyəcəyəm, – deyə Paqanel nəzakətlə cavab verdi. – Bir halda ki, siz bu məsələnin müzakirə olunmasını tələb edirsiniz, mən hazırım.

– Məncə, achiq bizi qaçmağa məcbur etməzdən əvvəl buradan qaçmalıyıq! – deyə Qlenarvan sözə başladı. – Son günlərdə biz dincə-

lib qüvvə toplamışıq. Bu qüvvəni əbəs sərf etmək lazım deyildir. Ya-xın gecələrdən birində yerlilərin olduğu yerdən kəçib şərqə hərəkət etməyi təklif edirəm.

Paqanel:

– Gözəl plandır, – dedi, – ancaq maorilər bunu həyata keçirməyə imkan versələr.

– Bəs onlar buna imkan verməsələr? – deyə Con Manqls soruşdu.

– O zaman qəti tədbirlər görmək lazımdır, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Demək, siz belə tədbiri də gözaltı etmişsiniz? – deyə mayor soruşdu.

– Mənim bir aləm belə tədbirim var, – deyə Paqanel cavab verdi.

Ancaq alim, dostlarını hansı “qəti tədbirlərin” köməyi ilə əsirlikdən xilas etmək fikrində olduğunu hələlik onlara izah etmək istəmirdi. Mühasirə halqasından sürüşüb çıxmaq üçün gecənin düşməsinə gözlemək lazımdır.

Görünür, vəhşilər dağın ətəyində çox qalacaqdılar. Adama elə gəlirdi ki, onların sıraları nəinki seyrəkləşir, hətta gec xəbər tutmuş vəhşilər hesabına daha da sıxlaşırdı. Onların qalacağı tonqallar dağı dörd bir tərəfdən ortaya almışdı. Gecə düşərkən Maunqanamu dağının zirvəsi sıx atəş halqası içərisində imiş kimi parlayırdı. Vəhşilərin qışqıqları, səsləri və oxduqları mahnılar dağın təpəsində elə aydın eşidilirdi ki, guya hər iki düşmən düşərgəsi arasındakı məsafə altı yüz fut yox, əlli fut idi.

Saat doqquzda Con Manqls və Qlenarvan qatı zülmətdən istifadə edərək kəşfiyyətə çıxdılar.

Onlar səssizcə aşağı enib vəhşilərin olduğu yerdən qırx fut hündürlükdəki silsilə dağın yalı ilə getməyə başladılar.

Əvvəlcə hər şey öz qaydası ilə gedirdi. Tonqalın yanında yerdə uzanmış maorilər sanki onların yanından səssizcə keçən iki qaçağı görmürdülər. Ancaq birdən hər tərəfdən güllə yağmağa başladı.

– Geriyə! – deyə Qlenarvan qışqırdı. – Bu məlun vəhşilər qaranlıqda pişikdən pis görmürlər.

Con Manqls və Qlenarvan tələsik geri çəkilib öz aqibətlərindən bərk heyəcanlanmış dostlarının yanına qayıtdılar. Qlenarvanın şlyapasını güllə iki yerdən dəlməmişdi.

¹ Hannibalın ordusu Kapuyada durduğu zaman tamamilə pozulmuşdu.

Beləliklə, hər iki tərəfində sərrast atıcılar oturmuş bu yolla qaçmaq fikrindən əl çəkmək lazımdı.

Paqanel:

– Bu işi sabaha qədər təxirə salaq, – dedi. – Bir halda ki, siz sayıq yerliləri aldada bilmədiniz, mən onları özüm ixtira etdiyim xörəyə qonaq etməliyəm.

Hava çox sərin idi. Xoşbəxtlikdən Kara-Tete ən yaxşı paltar və isti yorğanını özü ilə qəbrə gətirmişdi. Səyyahlar heç də sıxılmadan bunlardan istifadə edərək, yerlilərin hər cür keşikçidən daha yaxşı olan mövhumatının mühafizəsi altında yeraltı odların titrədiyi isti yerdə uzanıb yatdılar.

XV FƏSİL

PAQANELİN QƏTİ TƏDBİRLƏRİ

Ertəsi gün səhər, fevralın 17-də çıxan günəşin ilk şüaları səyyahları yuxudan oyatdı. Maorilər çoxdan yuxudan qalxıb gözlərini dağın zirvəsindən çəkmədən Maunqanamunun atəyindəki düşərgələrində gəzişirdilər. Avropalılar sərdabanın hasarından əsiyə çıxdıqda, yerlilər onları qəzəbli qışqırıqlarla qarşıladılar.

Ətrafdakı dağ zirvələrinə, hələ də dumana bürünmüş dərəyə, Taupo gölünün güzgü kimi parıldayan səthinə ötəri bir nəzər saldıqdan sonra, Paqanelin layihəsinin nədən ibarət olduğunu bilmək arzusu ilə yanan səyyahlar, onun başına topladılar.

Paqaneldən çox xahiş etmək lazım gəlmədi. O, dedi:

– Mənim planımın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu plan baş tutmadıqda da vəziyyətimiz dəyişilmir. Ancaq bu plan baş tutmalıdır və tutacaqdır.

– Axı sizin planınız nədən ibarətdir? – deyə Mak-Nabs soruşdu.

– Bundan ibarətdir, – deyə Paqanel cavab verdi. – Vəhşilərin mövhumatçı olmaları dağın zirvəsini bizim üçün etibarlı bir sığınacaq etmişdir. Bu mövhumat buradan qaçmaqda da bizə kömək etməlidir; biz Kai-Kumunu dinini təhqir etdiyimiz üçün məhv olduğumuza, göy gurultularının bizi öldürdüyünə, xülasə dəhşətli bir ölümə həlak olduğumuza inandıra bilsək, necə bilirsiniz, o, dağı mühasirə etməkdən əl götürərmi?

– Məlum şeydir, – deyə Qlenarvan hamının əvəzinə cavab verdi.

– Siz bizi necə bir dəhşətli ölümə məhv etmək istəyirsiniz? – deyə Elen soruşdu.

– Kafirlərə layiq bir ölümə! – deyə Paqanel cavab verdi. – Müqəddəs alov ayağımızın altındadır. Ona yol açmaq.

– Nə? Siz vulkanın yolunu açmaq mı istəyirsiniz? – deyə Con Manqls heyrətlə qışqırdı.

– Dostum, süni, oyuncaq bir vulkanın, istədiyimiz kimi idarə edə biləcəyimiz bir vulkanın yolunu açmaq istəyirəm. Burada buxarın və yeraltı odların böyük təzyiqi vardır. Onlar çıxmaq üçün yol axtarır. Süni vulkan yaradıb ondan istifadə etməliyik.

– Yaxşı plandır, – deyə mayor bəyəndi.

Coğrafiyaşünas davam etdi:

– Bilirsiniz, biz özümüzü elə göstərəcəyik ki, guya Yeni Zelandiya Plotonu¹ öz odları ilə bizi udmuşdur və bu zaman hasarın altında gizlənərək...

Mayor sözə qarışdı:

– Üç, dörd, beş gün burada gizlənib özümüzü göstərmərik, vəhşilər bizim həlak olduğumuzu zənn edib mühasirədən əl çəkərlər.

– Bəs onlar Allahın bizi doğrudan da cəzalandırır-cəzalandırdığını yoxlamaq fikrinə düşsələr? Birdən dağın başına dırmaşsalar? – deyə Meri Qrant soruşdu.

– Yox, əzizim Meri, onlar bunu heç zaman etməzlər, – deyə Paqanel cavab verdi. – Dağ tabu olaraq qalır. Tabunu pozanları Allah özü cəzalandırırsa, tabu daha da qüdrətli olar.

Qlenarvan dedi:

– Sizin planınız, doğrudan da ağıllı plandır. Bu plana qarşı ancaq bir mülahizə irəli sürmək olar: birdən vəhşilər bizim öldüyümüze inanmadılar və onların hesabına acımızdan öləne kimi mühasirəni davam etdirdilər? Ancaq biz öz rolumuzu yaxşı oynasaq, buna az güman olar.

– Paqanel, biz sizin planınızı nə vaxt həyata keçirməyə başlayacağıq? – deyə Elen soruşdu.

Alim:

– Bu axşam, qaranlıq düşən kimi, – dedi.

Mak-Nabs:

– Olsun, – dedi. – Paqanel, siz heqiqi dahisiniz. Bilirsiniz ki, bir şeyə həddindən artıq qapılmaq mənim xasiyyətim deyil, ancaq fikri

¹ Pluton qədim yunanların əfsanəsinə görə yeraltı dünyanın allahıdır.

nizin müvəffəqiyyətli olacağına bu dəfə başımla zamin oluram. Axmaq vəhşilər! Siz möcüzəmi gözləyirsiniz? Nə olar, biz sizə elə bir möcüzə göstərerik ki, ölənə kimi yadınızdan çıxmaz.

Paqanelin planı yekdilliklə bəyənilmişdi, doğrudan da, maorilərin mövhumatçı olmaları bu planın müvəffəqiyyətinin rəhni idi. Yalnız planı həyata keçirmək qalırdı. Bu yaxşı fikir idi, ancaq elə olmasın ki, süni surətdə yolu açılmış vulkan bu qoçaqları məhv etsin. Dağdan çıxan lavanın, tüstünün, alov axınının qabağını almaq və ona lazımı istiqamət vermək mümkün olacaqdımı? Görəsən, təbiət indiyə kimi onun təkçə olaraq idarə etdiyi hadisələri öz iradələri ilə törətməyə cəsarət edən qoçaqları cəzalandırmaz ki?

Ancaq Paqanel bu təhlükələri əvvəlcədən görmüşdü və işi son həddinə çatdırmadan böyük bir ehtiyatla hərəkət etməyi nəzərdə tutmuşdu. Maoriləri aldatmaq üçün yalnız dağdan alov çıxdığını onlara göstərmək kifayət idi və vulkanın təbii qüvvəsini üzə çıxarmağa heç ehtiyac da yox idi.

Bugünkü gün nə uzun çəkdi! Saatlar çox yavaş keçirdi. Qaçmaq üçün görülən bütün hazırlıq tezliklə qurtardı. Sərdabada olan ərzaq ehtiyatı hissələrə bölünüb balaca boxçalara bağlandı; səyyahların bütün yükü, bu boxçalardan, bir neçə yorğan və tüfəngdən ibarətdi. Öz-özündən məlumdur ki, qaçmağa olan bütün bu hazırlıq vəhşilərin gözləri qabağında deyil, sərdabanın içərisində aparılırdı.

Axşam saat altıda mister Olbinet doyuncul bir nahar verdi. Gələn dəfə harada və nə vaxt nahar edəcəkləri məlum olmadığından hamı doyunca yeməyi qərara aldı. Süfrənin bəzəyi Vilson tərəfindən tutulmuş və Olbinetin torpaqda bişirdiyi qızardılmış siçovullardan ibarətdi. Elen və Meri yənzelandiyalıların çox yüksək qiymətləndirdikləri bu xörəyi yeməkdən bütünlüklə imtina etdilər, ancaq bundan az iyrenən kişilər onu iştah ilə yedilər. Siçovulun əti ləzzətli olduğundan altı siçovulu bir anda sümüklərinə qədər gəmirib yedilər.

Nəhayət, axşam qaranlıq düşdü. Günəş üfüqdəki qara bulud silsiləsinin dalına endi. Göydə bir neçə dəfə ildırım çaxdı və uzaqdan göy gurultusu eşidildi.

Bu göy gurultusu – Paqaneli sevindirdi. Bu gurultu qoçaqların fikirləşdikləri tamaşaya vəhşiləri daha çox inandırmağa idi. Mövhumatçı yənzelandiyalıların göy gurultusunu – Atua allahının qəzəbli səsi, ildırımını isə onun gözlərinin acıqlı parıltısı hesab edirlər. Beləliklə, kafirləri cəzalandırmaq üçün allah öz istəyi ilə zahir olacaqdı.

Axşam saat səkkizdə Maunqanamu dağının zirvəsini məşum qaranlıq bürüdü. Qara göy, Paqanelin fikirləşdiyi atəşfəşanlıq üçün gözəl fon idi.

İşə başlamaq vaxtı çatdı. Qlenarvan, Paqanel, Mak-Nabs, Robert, Con Manqls, Olbinet və iki matros ürəklə işə girişdilər.

Alovun yolunu açmaq üçün sərdabadan otuz addım uzaqda münasib bir yer seçdilər: başının qəbiri toxunulmaz qalmalı idi, çünki qəbir məhv olsaydı, dağdan tabu götürülərdi. Bu yerdə Paqanel böyük bir daş gördü, daşın altından burum-burum buxar və tüstü çıxırdı. Görünür, bu daş vulkanın təbii ağzını tuturdu və öz ağırlığı ilə lavanın çıxmasına mane olurdu. Daşı yerindən kənara itələmək müyəssər olsaydı, şübhəsiz ki, buxar və lava əmələ gəlmiş deşikdən eşiyyə çıxacaqdı.

Cəsur yerqazanlar paya götürüb var gücləri ilə daşı itələməyə başladılar. Onlar tam sükut içərisində işləyirdilər. Çox çəkmədən, daşın altından böyük bir qüvvətlə buxar çıxmağa başladı. İş təhlükəli oldu. Bununla belə qaçqınlar qorxmayıb bütün güclərini toplayaraq daşı yerindən oynatdılar. Daş bir saniyəyə yamacın üzərində asılı qaldıqdan sonra yerindən qoparaq qaranlıqda gözdən itdi.

Vulkanın ağzını örtən yerin nazik təbəqəsi həmin saniyə aşağıdan təzyiqlə məruz qaldı. Nəhəng bir alov sütunu bir neçə topdan atılan yaylım atəşi kimi guruldaraq göyə qalxdı, bu zaman deşikdən pul kimi qızarmış lava çıxıb dağın yamacına aşağı, birbaşa yerlilərin düşərgəsinə sarı axdı.

Dağ titrədi, bir dəqiqəyə hamıya elə gəldi ki, guya dağ indicə parçalanacaq və onun zirvəsi uçuşmağa yuvarlanacaqdır. Qlenarvan və yoldaşları lava ocağının yanından güclə kənara qaça bildilər.

Sürətlə sərdabaya qaçmalarına baxmayaraq, demək olar ki, qaynama dərəcəsinə qədər qızmış suyun sıçrantıları onların əl-ayağını yandırdı. Bu sudan xeyli tünd küürd qoxusu gəlirdi.

Lava axını indi Maunqanamu dağının yamacında özünə yol açmışdı. Dağdan çıxan lavanın işığı qonşu dağlara düşmüşdü. Hətta dərin dəyərlər belə işıqlanmışdı.

Vəhşilər təlaşa ayağa qalxdılar. Lava artıq lap onların düşərgələrinə çatmaq üzrə idi. Onlar ətraf təpələrə dağılıdılar, oradan Allahın qəzəbinin kafirləri necə cəzalandıracağına baxaraq:

– Tabu! Tabu! Tabu! – deyər qışqırdılar.

Bu aralıq Maunqanamu dağının ağzından külli miqdarda buxar, kəzərmiş daş və lava çıxırdı. Bu, İslandiyada olan Qekl vulkanının yaxınlığındakı sadə qaynar çeşmələrə oxşayırdı, – bu Qekl dağının

özündən çıxan vulkandan əskik deyildi. Guruldayan lava və indiyə qədər Maunqanamu dağının bayıra buraxmadığı böyük təzyiq altında sıxılmış qazlar özünə yeni yol taparaq böyük bir qüvvətlə bayıra can atırdı. Bu qazlar indiyə qədər ancaq Tonqarironun dağının ağzından eşiyyə çıxırdı. Müvazinet qanununa görə Tanqarironun vulkanik fəaliyyəti müvafiq olaraq azalmalı idi.

Yeni vulkan arasın kəsilməyən göy gurulturu və ildırımlarla bərabər bütün gecəni coşdu. Vulkanın qəzəbi Qlenarvanı həyəcanlandırmağa başladı.

Sərdabanın hasarı dalında gizlənmiş səyyahlar vulkana diqqət yetirirdilər.

Səhər açıldı, ancaq vulkan gücdən düşmüşdü. Burum-burum çıxan sarımtıraş tüstü indi dağdan alov dillərilə bərabər çıxırdı. Lava axını Maunqanamu dağının yamacıyla yelpinc şəkildə aşağı axırdı.

Qlenarvan şiddətli ürək döyüntüsü ilə hasarın deşiyindən vəhşilərin düşərgəsinə baxmağa başladı.

Maorilər odlu lava axınının çata bilmədiyi qonşu təpələrə qaçmışdılar. Lavadan yanıb kömürə dönmüş bir neçə vəhşinin meyiti Maunqanamu dağının ətəyinə sərilmişdi. Uzaqda, qalanın giriş yolunun yanında, lava iyirmi daxmadan ibarət olan bütöv bir kəndi yandırmışdı. Daxmalardan hələ də tüstü çıxırdı. Bir yere yığılmış yenzelandiyalılar qorxu içərisində Maunqanamu dağının üstülənən zirvəsinə porəstişkar nəzərlərlə baxırdılar.

Bu zaman Kai-Kumu öz əsgərlərilə gəldi. Uzaq olmasına baxmayaraq Qlenarvan onu tanıdı. Maorilərin başçısı lava olmayan tərəfdən dağın ətəyinə yaxınlaşdısa da bir addım belə irəli gəlməyə cəsarət etmədi.

O, şaman kimi əllərini göyə qaldıraraq nə işə qışqırdı. Arada olan məsafənin uzaqlığı onun dediyi sözlərin aydın eşidilməsinə imkan vermirdisə də, qaçaqlar onun qışqırığının mənasını gözəl anladılar. Paqanel vəhşilərin davranışlarını qabaqcadan düzgün sezmışdi: Kai-Kumu intiqam alan dağa yeni ən ciddi tabu elan etdi.

Bundan sonra vəhşilər yaxın təpələrin yamaclarını tələsik tərk edib qalaya qayıtdılar.

– Onlar gedirlər! – deyə Qlenarvan səsləndi. – Onlar mühasirədən əl çəkirlər! – Bizim hiyləmiz baş tutdu! Dostlar, biz artıq cəzamız çəkdik, Allahın qəzəbi bizi məhv etdi! Ancaq bu gün axşam biz diri-ləcək, bu qəbirdən qaçacağıq!

Sərdabanı necə bir sevinc sardığını sözlə demək çətindir. Ümid şüası yenidən parladı. Cəsur səyyahlar keçmişini untdular; onlar gələcək haqqında düşünməyib yalnız indiki vəziyyətlərinə sevinirdilər.

Hələ onların qarşısında çətin bir məsələ dururdu. Onlar hələ bu vəhşi və düşmən ölkəni dolaşıb avropalı yaşayan bir yer tapmalı idilər. Ancaq Kai-Kumunun əlindən qurtarmaq onlarda elə bir sevinc doğurmuşdu ki, bu sevinc gələcəyi onların gözləri qarşısında işıqlandırırdı. Səyyahlara elə gəlirdi ki, Yeni Zelandiya vəhşiləri onlar üçün daha təhlükəli deyildir.

Mayor açıq-açıqna bildirdi ki, maorilərə nifrət edir və onların ruhi xüsusiyyətlərini, əxlaq və adətlərini müəyyən etmək üçün söyüş işlətməkdən çəkinmədi. Tamış olduqları müddətdə Paqanel birinci dəfə idi ki, mayorla tamamilə şərik idi, gücü və qabiliyyəti daxilində söyüş söyməkdə ona kömək edirdi.

Qaranlıq düşənə qədər olan vaxt qaçış planının müzakirəsinə həsr edildi. Xoşbəxtlikdən Paqanel Yeni Zelandiyanın xəritəsini saxlaya bilmişdi.

Uzun müzakirədən sonra Plenti limanı istiqamətilə şərqə doğru getməyi qərara aldılar. Yol tədqiq edilmiş əyalətlərdən keçdiyi üçün, səyyahlar bu əyalətlərdə adam yaşamadığına ümid edirdilər. Onlar artıq təbiətin hər hansı bir maneəsinin öhdəsindən gəlməyə adət etmişdilər və indi yalnız yenidən maorilərə rast gəlməkdən ehtiyat edirdilər. Şərqə doğru olan yol onların maorilərə rast gəlməyəcəklərini deyəsən təmin edirdi; okeanın sahilində isə Avropa müstəmləkələri vardı.

Taupo gölündən Plenti limanına qədər olan məsafə yüz mildən artıq deyildi. Gündə on mil hesabla on gün yol getmək lazımdı. Yol asan deyildi, ancaq bu, cəsur səyyahları qorxutmurdu. Onlar şərq sahilində olan Avropa qəsəbələrinə çatmağı və Oklendə getmək üçün münasib vaxt gözləməyi qərara aldılar. Oklend, əvvəlki kimi onların səyahətinin məqsədi olaraq qalırdı.

Bu planı qəbul və hər cəhətdən müfəssəl surətdə müzakirə etdikdən sonra, səyyahlar yenidən vəhşilərin hərəkətlərinə diqqət yetirməyə başladılar. Ancaq bir nəfər olsun vəhşi iki dəfə tabu elan edilmiş dağa yaxın gəlməyə cəsarət etmirdi. Yol açıq idi.

Axşam saat doqquzda, qatı zülmətdə, Qlenarvan yola düşmək üçün işarə verdi. On avropalı Kara-Tetenin qəbrindən silah və ərzaq ehtiyatı götürərək asta-asta, səs çıxartmadan Maunqanamu dağının döşü ilə enməyə başladı.

İKİ OD ARASINDA

ecənin zülməti səyyahları öz himayəsinə almışdı. Taupo gölünün təhlükəli sahillərindən uzağa getmək üçün bu qaranlıqdan istifadə etmək lazımdı. Bu balaca dəstəni Paqanel idarə etməyə başladı və onun heyranedicə coğrafiyaşünaslıq duyğusu tanımadıqları vəhşi yerlərlə gecə vaxtı dolaşarkən özünü xüsusi bir parlaqlıqla göstərdi. Gözişləməz zülmətdə o, cəhətləri tam bir yəqinliklə təyin edib bir addım da olsun kənara çıxmadan yoldaşlarını tutduğu istiqamətlə aparırdı. Doğrudur, bu işdə iti gözləri alimə kömək edirdi: onun pişik gözləri qaranlıqda, demək olar ki, gündüz gördüyü kimi yaxşı görürdü.

Dəstə bir an belə dayanmayıb dinmədən Vaixiti-Renc dağının az enişli şərq yamacı ilə irəliləyirdi. Paqanel dəstəni Kaymanana və Vaixiti arasındakı dar keçidə doğru, cənub-şərq tərəf aparırdı. Oklendən Qauks limanına gedən yol Vaixiti dağından keçirdi. Paqanel, bu keçidi ötdükdən sonra araba yolundan çıxıb dağ silsiləsinin arxası ilə adam yaşamayan yerlərdən birbaşa okeanın sahilinə yollanmağı düşüncüdü.

Səyyahlar on iki saat dayanmadan yol getdikdən sonra səhər saat doqquzda on iki mil yol qət etdilər. Cəsur qadınlar yorğunluqdan şikayət etmədilər, ancaq onların artıq gücdən düşmüş olduqları və daha bir addım belə ata bilmədikləri görünürdü. İndi səyyahlar iki dağ silsiləsinə bir-birindən ayıran bir dərədə idilər. Oklend yolu sağda qalmışdı və cənuba gedirdi. Dayanmaq üçün bu yer tamamilə münasib idi.

Paqanel əlində xəritə öz dəstəsinə sıldırım bir çıxıntıının kənarında olan balaca meydançaya gətirdi.

Ərzaq kisələrdən çıxarılıb iştaha ilə yeyildi. Hətta yeməli əyrilti otlarına indiyə kimi etinasız yanaşan Meri Qrant və mayor belə bunların qidalı və ləzzətli olduğunu söylədilər.

Səyyahlar gündüz saat ikiyə qədər burada dincəldikdən sonra yola düşdülər. Onlar axşam, qarşıdakı dağdan səkkiz mil uzaqda yenidən dayandılar. Gün ərzində hamı çox yorulduğundan, uzanan kimi dərin yuxuya getdi.

Ertəsi gün yol daha da çətinləşdi. İndi o vulkanlı dağların, qaynar çeşmələrin və Vaixiti-Rencin şərq tərəfində yerləşmiş kükürlü bu-laqların yanından keçirdi. Bu yol piyada getmək üçün yox, tamaşa etmək üçün xoş idi. Hər bir milin dördüdə birini dolanbac yolla və dön-

Con Manqls və Vilson hər bir şaqqılıya diqqətlə qulaq verib qaranlıqda o yan-bu yana baxa-baxa qabaqda gedirdilər. Maorilər ancaq hiylə işlətmək üçün mühasirədən əl çəkmiş olsaydılar, onların keşikçiləri yaxınlarda olmalı idi. Paqanelin zarafat və istehzalarına baxmayaraq, Qlenarvan bunu mümkün hesab edirdi və dağ silsiləsinin yalı ilə getdikləri bütün müddətdə daxilən titrəyirdi. O, yol yoldaşlarının və öz həyatının təhlükədə olduğunu anlayırdı.

Ancaq geri çəkilmək fikri onun ağına belə gəlmirdi. Con Manqls bu barədə daha az düşünürdü. Qabaqda gedən gənc kapitan sivri yal üzərindəki yolu hamıya göstörirdi; o, qatı zülmətdə təhlükəli yerləri daxili bir hissin köməyi ilə keçir, balaca bir daş ayağı altından qaçıb xırıltı ilə uçuroma yuvarlandıqda bütün diqqətini toplamış halda yerində donub qalırdı. Vəhşilər onları mühasirəyə almış olsaydılar, aşağı yuvarlanan bu daşın səsi onları şübhələndirərdi, belə olduqda səyyahlar hər iki tərəfdən atəşə tutula bilərdilər.

Səyyahlar dağ silsiləsinin sıldırım döşü ilə ilan kimi sürüşdükləri üçün, təbiidir ki, sürətlə irəliləyə bilmirdilər. Onlar yamacın lap aşağı nöqtəsinə gələrək, hələ dünən vəhşilərin düşərgəsi olan yerin iyirmi addımlığına çatdılar. Buradan dağ silsiləsi yenə dik yuxarı qalxırdı və axırıncı dördüdə bir mil məsafə sıx meşə ilə örtülmüşdü.

Səyyahlar aran hissəsindən sağ-salamat keçib dağa dırmanmağa başladılar. Meşə hələ görünmürdüsə də, onlar meşəyə yaxınlaşdıqlarını bilirdilər. Tabunun hökmü bu yerlərə yayılmadığından, indi *təkce tüfəng atəşindən deyil, vəhşilərlə əlbəyaxa vuruşmaqdan da ehtiyat etmək lazımdı*. Meşəyə iki yüz addımdan çox qalmamışdı ki, Con Manqls birdən dayandı və hətta geri çəkildi. O, şübhəli bir səs eşitmişdi. Səyyahlar yerlərində donub qaldılar.

Gənc kapitan o qədər hərəkətsiz qaldı ki, yol yoldaşlarının hamısının üreyini həyəcan qapladı. Onların necə həyəcan keçirdiklərini sözlə ifadə etmək çətindi. *Hamı bəlkə də Maunqanamu dağının zirvəsinə qayıtmaq lazım gələcəyini dəhşətlə düşünürdü*.

Ancaq Con Manqls daha səs gəlmədiyinə əmin olduqda yenə ehtiyatla irəli hərəkət etdi. Yüz addım getdikdən sonra o, qabaqda ağacların tutqun kölgələrini gördü. Daha bir neçə dəqiqədən sonra səyyahlar özlərini sıx meşə örtüyü altına yetirdilər.

gələrlə getmək lazım gəlirdi, belə ki, günün axırına qədər səyyahlar tamamilə əldən düşdülər.

Ancaq bunun əvəzində onlar bu yolda necə qərribə mənzərələr, təbiət qüvvəsinin necə müxtəlif təzahürlərini gördülər.

Hər tərəfdə parklardakı fəvvarələri andıran buxara bürünmüş su şırnaqları yerdən göyə ucalırdı. Bunların bəziləri dayanmadan, bəziləri sanki Plutonun özünün əmrilə ara verərək fəvvarə vururdu. Su şırnaqları bir-birindən hündürdə çıxıntılardan göyə fəvvarə vuraraq böyük bir amfiteatr təşkil edirdi.

Şırnaqların buxarla qarışmış suyu nəhəng şəffaf pillələrlə bir çıxıntıdan o biri çıxıntıya tökülərək şalalə kimi gölə axırdı. Hər tərəf çibana oxşayan xırda təpəciklərlə örtülmüşdü – bunlar yarımşönmüş vulkanların ağızı idi. Onların çoxlu yanqlarından qaz çıxırdı. Bülluru andıran kükürd sarı xalı kimi yerə sərilmişdi.

Hava kəskin və xoşagəlməz kükürd qoxusu ilə dolu idi.

Burada, demək olar ki, əti yeyilən heç bir şey, daha doğrusu mister Olbinetin bişirib xəcalət çəkmədən yolçulara təklif edə biləcəyi heç bir heyvan yox idi. Buna görə də səhər, günorta və axşam əyrilti otu və şirin kartofla kifayətlənmək lazım gəlirdi, bu isə əyri-üyrü yollarla bu qədər qüvvə sərf edib gələn adamlara kifayət deyildi.

Səyyahlar bu ürəyətməyən yerləri nə qədər tez tərk etməyə çalışsalar da, yalnız dörd gündən sonra, fevralın 23-də gəlib alçaq kollellərlə örtülü açıqlığa çıxdılar. Uzaqda böyük bir meşənin yaxası görünürdü.

Maunqanamu dağından əlli mil uzaqda olan bu düzün mənzərəsi adamın ürəyini açırdı. Bu bitkilər buraya əhali cəlb etməmişdisə, əlbəttə, yol yaxşı olacaqdı. Mənzərənin gözəlliyi də bunu göstərirdi. Səyyahlar indiye kimi vəhşilərin heç bir izinə rast gəlməmişdilər.

Günortaya yaxın Robert və Mak-Nabsa xoşbəxtlik üz verib üç kivi vurdular. Bu kivilər naharın başlıca bəzəyi idi.

Bu yeknəsəq və heç bir hadisə ilə qeyd olunmayan səyahəti müfəssəl olaraq təsvir etməyə dəyməz. Səyyahlar hər gün, günəş çıxandan günəş batana kimi meşə və düzəngahlarla yol gedirdilər. Con ulduzlar və günəş vasitəsilə cəhətləri təyin edirdi. Hava da yolçulara qəhmər çıxırdı, nə həddindən artıq isti, nə də bərk yağışlarla onları yormurdu. Buna baxmayaraq bu qədər ağır iztirablar çəkmiş səyyahların yorğunluğu gündən-günə artırdı.

Keçmişdə dəstə dayanırkən onu canlandıran, yol təəssüratının yeknəsəqlik və yoxsulluğunu unuduran ümumi söhbət, demək olar ki, kəsilmişdi.

Qlenarvan yolun çox hissəsini tək gedirdi. Okeanın sahilinə yaxınlaşdıqca “Dunkan” və onun məhv olmuş xidmətçiləri haqqında ağır fikirlər Qlenarvanı daha çox narahat edirdi. Okləndə gedən yolda hələ dəstəni gözləyən təhlükəni unudaraq o, bütünlüklə bu kədərli fikirlərə dalmışdı.

Dəstədə Qarri Qrant haqqında, demək olar ki, danışılmırdı. Bir də nə danışacaqsan? Ona ki, heç bir şeylə kömək etmək olmazdı.

Yalnız Meri və Con Manqls hərdənbir kapitan Qrantdan söhbət açırdılar.

Maunqanamuya qaçmazdan əvvəl Merinin məbəddə dediyi sözü Con Merinin yadına salmaq istəmirdi. Ümidsizlik dəqiqəsində qızın ağzından çıxmış etiraf sözlərindən sui-istifadə etməyə təvazökarlığı ona yol vermirdi.

Con Manqls gənc qızla olan söhbətlərində kapitan Qrantı gələcəkdə necə axtaracaqlarının planını inkişaf etdirirdi. O, Merini inandırır ki, birinci səfərin müvəffəqiyyətsizliyinə baxmayaraq Qlenarvan yenidən bu axtarışlara başlayacaqdır. O, deyirdi ki, sənədlərin doğruluğuna şübhə ola bilməz, demək Qarri Qrant harada isə sağ və salamat yaşamaqdadır. Bir halda ki, belədir, bütün yer küresini qazıyıb onu tapmaq lazımdır.

Meri gənc kapitanın sözlərindən dərin zövq alır və onunla Con arasındakı dostluq artıb möhkəmlənirdi. Çox vaxt Elen də onların söhbətlərinə qarışırdı. Ancaq o, vəziyyəti dərindən qiymətləndirməsinə və hər şeyə çox tez inanmamasına baxmayaraq, Merinin ümidini qırmaq istəmir, Con Manqlsa zidd getmirdi.

Mak-Nabs, Robert, Mülredi və Vilson balaca dəstədən ayrı düşməməyə çalışaraq, yolunu ov edir və hər biri öz ovunu gətirib dəstənin yemək ehtiyatı fonduna qatırdı.

Həmişə maori plaşına bürünmüş olan Paqanel ayrı gəzir, danışmır və fikirli görünürdü.

Burada bir şeyi qeyd etmək lazımdır. Belə bir qayda vardır ki, iztirab, bəla və məhrumiyət ən yaxşı səciyyələri belə pozub xarab edir. Ancaq bunun əksinə olaraq, Qlenarvanın dəstəsinin bütün üzvləri bir-birlərini qabaqki kimi sevir, bir-birlərinə hörmət edirdi və onların

hər biri qalanlarının qurtuluşu xatirinə öz həyatını tərəddüd etmədən qurban verməyə hazır idi.

Fevralın 25-də məlum oldu ki, yolun qabağını çay kəsmişdir. Paqanelin xəritəsinə görə bu Vaykari çayı olmalı idi. Səyyahlar çayın dayaz yerindən keçdilər.

Sonrakı iki günü yol həmişə alçaq kollarla örtülmüş düzənle gedirdi. Taupo gölü ilə okean arasındakı məsafənin yarısı artıq gedilmişdi.

Çox çəkmədən onlar Avstraliya meşələrini xatırladan ucsuz-bucaqsız böyük bir meşəyə girdilər. Ancaq evkalipt ağaclarının yerini burada şam ağacları tuturdu. Səyyahlar son dörd ay müddətində gözəl bir şeyə heyran olmaq qabiliyyətlərini xeyli sərf etmişdilərse də, Livan sidr və Kaliforniya mamont ağaclarının ləyaqətli rəqibi olan bu nəhəng şamları gördükdə sevinməyə bilmədilər. Şam ağacının gövdəsinin uzunluğu dibindən birinci budağına qədər yüz futa çatır. Şam ağacları dəstə-dəstə bitmişdi və meşə ayrı-ayrı ağaclardan yox, öz pırpızlaşmış çətirini yerdən iki yüz fut yuxarı qaldırmış xırda yaşıl ağac qruplarından ibarət idi.

Hələ yüz yaşa çatmamış cavan şam ağaclarından bəziləri Avropa meşələrindəki qırmızı küknar ağaclarına oxşayırdı. Onların qara çətirləri ucu şiş konusu andırırdı. Əksinə, beş yüz-altı yüz illik ömrü olan qoca ağaclar yaşıl rəngli nəhəng çətir əmələ gəfirmişdi. Yeni Zelandiya meşələrindəki bu qədim ağacların gövdələrinin yoğunluğu əlli fut idi; bütün dəstə üzvləri əl-ələ versəydi, bu ağaclardan birinin gövdəsini güclə qucaqlaya bilərdi.

Üç gün müddətində balaca dəstə adam ayağı dəyməmiş bu meşənin yaşıl günbəzi altında dolanmalı oldu. Buranın məskun olmadığı əl toxunmamış ağac qatranı komalarından görünürdü; ağac qatranı isə yerlilər tərəfindən çox yüksək qiymətləndirilən bir məhsuldur.

Ovçular burada maorilərin yaşadığı yerlərdə az təsadüf edilən çoxlu kivi tapdılar. Az-az tapılan bu quşlar yerlilər və onların itləri tərəfindən təqib olunmamaq üçün, insan ayağı dəyməmiş meşələrdə gizlənmişdilər. Ovun belə çox olması sayəsində indi səyyahların bol-luca ləzzətli yeməkləri vardı.

Martın 1-də axşam balaca dəstə, nəhayət, meşədən çıxdı və gecələmək üçün İkarenqi dağının ətəyində dayandı; bu dağın zirvəsi dəniz səthindən beş min beş yüz fut yüksəkdir.

yandı. Paqanel, Olbinet, Robert və iki qadın qayıq burnunda yerləşdilər. On dəqiqədə qayıq sahildən dördə bir mil uzaqlaşdı.

Ancaq Con Manqls sahildən çox uzağa getmək istəmirdi. O, Qlenarvana sahil boyu ilə üzməyi təklif etmək istəyirdi ki, birdən nə isə gördü, bu onu avarları əlindən buraxmağa məcbur etdi.

Lottin burnundan, içərisində səyyahları təqib edən vəhşilər oturmuş üç qayıq ayrıldı.

– Dənizə sürün! – deyə kapitan qışqırdı. – Dənizə! Yamyamların əlinə düşməkdənsə, dənizdə batmaq daha yaxşıdır!

Dörd avarçının qüvvətlə avar çəkməsi sayəsində qayıq sürətlə açıq dənizə üzdü. Yarım saat müddətində qayıq vəhşilərlə öz arasında qabaqkı məsafəni saxlaya bildi, ancaq sonra gücdən düşmüş avarçılar təslim oldular və yerlilərin qayıqları sürətlə yaxınlaşmağa başladı. İndi onlar səyyahlardan ən çoxu iki mil uzaqda idilər.

Qlenarvan nə etməli idi? O, sükannın başında dayanaraq nəzərlərini üfüqdə gəzdirdi, sanki orada qurtuluş tapmağa ümid edirdi. O, haradan kömək gözləyirdi? Doğrudanmı o, baş verəcək şeyi qabaqcadan hiss etmişdi?

Birdən onun gözlərində sevinc parladı. Əlini uzadıb üfüqdə bir nöqtəni göstərərək qışqırdı:

– Gəmi! Dostlarım, orada gəmi vardır. Avar çəkin! Var gücünüzlə avar çəkin!

Bu gəmiyə baxmaq üçün avarçıdan heç biri dönüb geri baxmadı, çünki bir saniyə də olsun vaxt itirmək olmazdı. Ancaq Paqanel dik qalxaraq təərəssüd borusunu gəmiyə tərəf tutdu. O, dedi:

– Bu gəmidir. Tam sürətlə bizə doğru gəlir. Cəsarətlə, dostlar!

Avarçılar yeni bir qüvvə ilə avar çəkməyə başladılar; qayıq yenə yarım saat müddətində vəhşilərlə öz arasında olan qabaqkı məsafəni saxladı. Gəmi getdikcə yaxınlaşırdı. Artıq gəminin iki dörünü və bacasından çıxan burum-burum tüstünü adı gözlə görmək olurdu. Qlenarvan sükannı Robertə verib, gəminin bir hərəkətini də gözədən qaçırmamaq üçün, coğrafiyaşünasın təərəssüd borusunu aldı.

Qlenarvanın üzünün birdən qırıxdığını gördükdə, Con Manqls və qalan avarçəkənlər nə düşünməli idilər? Tərəssüd borusu onun əlindən düşdü. Bu gözlənilməz məyusluğun səbəbini səyyahlar bircə kəlmədən anladılar. Qlenarvan:

– “Dunkan!” – deyə qışqırdı. – “Dunkan”, onun içərisində isə katorqaçılar...

Con Manqls avarı atdı və yerindən qalxaraq:

– Dunkan? – deyə təkrar etdi.

Bu yeni bədbəxtlikdən gicəlməmiş Qlenarvan:

– Bəli, hər iki tərəfdən ölüm! – deyə pıçıldadı.

İndi, doğrudan da, şübhə etmək olmazdı ki, yaxınlaşan gəmi, xidmətçiləri katorqaçılardan ibarət olan “Dunkan” idi. Hətta sakit mayor belə Allaha acı lənətlər yağdırmaqdan özünü saxlaya bilmədi.

Bu aralıq başlı-başına buraxılmış qayıq yerində dayandı. Haraya üzməli? Hansı tərəfə qaçmalı? Kimi üstün tutmalı, – vəhşilərimi, katorqaçılarımı?

Yaxındakı qayıqdan tufəng səsi eşidildi və güllə Vilsonun avarını deşdi.

Gəmi indi bədbəxt səyyahlardan cəmisi yarım mil uzaqda idi. Hər iki tərəfdən düşmənlərlə əhatə olunmuş səyyahlar nə edəcəklərini bilmirdilər. Qadınlar göz yaşını axıtdırdı.

Vəhşilər arası kəsilmədən atəş açırdılar, güllələr səyyahların minmiş olduğu qayıqın ətrafında vıyıldayırdı. Bu zaman gurultulu bir atəş səsi eşidildi və top gülləsi qaçqınların başı üzərindən keçdi. Onlar iki od arasında qaldıqlarından avarları atdılar.

Gon Manqls baltanı götürüb qayıq sərmişinlərlə bərabər batırmaq üçün, onun dibini yarmaq istəyirdi ki, birdən Robert:

– Tom Austin oradadır! Tom Austin! Mən onu görürəm! O bizi tanıyır! Şlyapasını yelləyir!

Balta havada donub qaldı. Con Manqls yerində daşa döndü.

Bu zaman ikinci top gülləsi vıyıltı ilə onun başı üzərində keçib üç qayıqdan yaxında olanı ikiyə böldü, “Dunkan”dan gurultulu “ura” səsləri eşidildi.

Qorxmış yerlilər qayıqlarını döndərərək var gücləri ilə sahile doğru üzməyə başladılar.

– Köməyə, Tom, köməyə! – deyə Con var səs ilə qışqırdı.

Hec bir şey anlamayan, özlərini itirmiş və gicəlməmiş səyyahlar bir neçə dəqiqədən sonra “Dunkan”da, təhlükəsiz yerdə idilər.

“DUNKAN” NƏ ÜÇÜN YENİ ZELANDİYANIN ŞƏRQ SAHİLİ BOYUNCA ÜZÜRMÜŞ?

Köhnə Şotlandiya mahnısı Qlenarvan və onun yol yoldaşlarının qulaqlarında səsləndikdə onların keçirdikləri halı sözlə təsvir etmək mümkün deyil. Onlar balaca körpü ilə “Dunkan”a qalxan zaman şeypurular gurultulu “ura” səsləri altında Malkolm nəslinin döyüş mahnısını çaldı.

Qlenarvan, Con Manqls, Paqanel, Robert, hətta mayor qucaqlaşmış ağladılar, güldülər və hıçqırdılar. Coğrafiyaşünas tamamilə ağlımı itirmişdi. O, göyörtədə o yan-bu yana cumub əlindən buraxmadığı tərəssüd borusu ilə vəhşilərin artıq sahilə çatmaqda olan qayıqlarını hədələyir və yenidən oynamağa başlayırdı.

Ancaq gəmi xidmətçiləri Qlenarvan və onun yol yoldaşlarının yorğun və iztirablı üzlerini, cırıq-cırıq olmuş paltarlarını gördükdə, öz sevinclərini dayandırdılar. Üç ay bundan əvvəl kapitan Qrantın izi ilə axtarışa çıxmış sağlam, şən, coşqun səyyahlardan əsər də qalmamışdı. “Dunkan”a solğun, zəif ayaqlarını güclə çökən on xəyal qayıtmışdı.

Qlenarvan özabverici susuzluğu və aclığı unudaraq birinci növbədə Tom Austindən onun buraya necə gəldiyini soruşdu.

“Dunkan” nə üçün Yeni Zelandiyanın şərq sahillərində üzürdü? Necə bir xoşbəxt təsadüf onu səyyahların köməyinə yetirmişdi? Gəmi Ben Coysun katorqaçılarının əlindən necə qurtulmuşdu?

Necə, nə üçün sualları hər tərəfdən başını itirmiş Tom Austinin üzərinə yağdı. Köhnə dənizçi bilmirdi kimə qulaq assın, birinci olaraq kimə cavab versin. Nəhayət o, yalnız Qlenarvana qulaq asıb, ancaq onun suallarına cavab verməyi qərara aldı.

– Katorqaçılarla nə etdiniz? – deyərək Qlenarvan soruşdu.

Tom Austin onun nə barədə soruşduğunu anlamayan bir adam kimi:

– Katorqaçılarla? – deyərək təkrar etdi.

– Bəli, gəmiyə hücum etmiş katorqaçılarla.

Tom Austin heç şey anlamayaraq:

– Hansı gəmiyə? – deyərək soruşdu.

– “Dunkan”a! “Dunkan”a, Tom! Ben Coysun katorqaçıları!

– Mən heç bir Ben Coys tanımıram, – deyərək namuslu kapitan müavinini cavab verdi. – Onun barəsində mən heç bir şey eşitməmişəm.

Qlenarvanın təəccüblənmək növbəsi çatdı.

– Necə yəni heç bir şey? Elə isə, Tom, “Dunkan” birdən Yeni Zelandiya sahillərinə necə gəlib çıxmışdır?

Səyyahlar köhnə dənizçinin təəccübünü özlərinə heç bir vəchlə izah edə bilmirdilər.

– Axı “Dunkan” sizin ömrünlə burada üzür, ser! – deyərək Tom Austinin verdiyi sakit cavabın səyyahlara necə sarsıdıcı bir təsir bağışladığını təsəvvür etmək olar.

– Mənim əmrilə? – deyərək Qlenarvan qışqırdı.

– Əlbəttə. Mən sizin 14 yanvar tarixli məktubla göndərdiyiniz əmri olduğu kimi yerinə yetirmişəm.

– Mənim məktubumla?! Mənim məktubumla?! – deyərək Qlenarvan səsləndi.

Bu zaman on səyyahın onu da Tom Austini dövrəyə aldı. Onlar sakit gözlərilə bu saat Tomu yeyəcəkdilər. Demək, Snou sahillərindən göndərilmiş məktub yerinə çatıbmiş. Qlenarvan dedi:

– Tom, aydın danışın, çünki mənə elə gəlir ki, mən dəli olmuşam. Tom, siz mənim məktubumu almışsınız mı?

– Elədir ki var, ser.

– Melburndamı?

– Melburnda, mən gəminin təmirini qurtardığım gün.

Özü də o məktubu?

– Məktubu siz yazmamışdımsa da, imza sizin idi.

– Doğrudur. Bu məktubu sizə Ben Coys adlı katorqaçımı gətirmişdi?

– Yox, Ayrton adlı matros.

– Düzdür. Ayrton və Ben Coys bir adamdır! Məktubda nə yazılmışdı?

– Məktubda siz əmr edirdiniz ki, təcili olaraq Melburnu tərk edib, oradan şərq sahillərinə doğru gəlim...

– Avstraliyanın, – deyərək Qlenarvan köhnə dənizçini çaşıdıran bir qızgınlıqla qışqırdı.

– Avstraliyanın? – deyərək o, gözlərini genişləndirərək təkrar etdi, – yox canım, Yeni Zelandiyanın!

– Avstraliyanın, Tom, Avstraliyanın!.. – deyərək bütün səyyahlar bir səsle təsdiq etdilər.

Tom Austinin başı gicəlləndi. Qlenarvan elə bir etimadla danışdı ki, köhnə dənizçi qorxdı: birdən o, əmri düzgün oxumamış olsa? Doğrudanmı dəqiq və itaətkar dənizçi belə səhv buraxmışdır? O, qızarıb utandı. Onun halına qalan Elen:

– Sakit olun, Tom, – dedi. – Hər şey yaxşı qurtarmışdır.

– Yox, xanım, bu mümkün deyildir, – deyə köhnə dənizçi etiraz etdi. – Mən səhv edə bilmərəm! Ayrton bu məktubu mənimlə bərabər oxudu və hətta məni Avstraliya sahillərinə doğru getmək üçün yola gətirmək istədi.

– Ayrtonmu? – deyə Qlenarvan səsləndi.

– Bəli, Ayrton! O, məni inandırır ki, məktub səhv yazılmışdır və siz mənimlə Tufold limanında görüş təyin etmişsiniz!

Bu tapmaca ilə olduqca maraqlanmış mayor:

– Tom, bu məktub sizdə dururmu? – deyə soruşdu.

– Əlbəttə, cənab mayor, – deyə Austin cavab verdi. – Mən bu saat onu sizə göstərəm.

Bunu deyib kapitan müavini öz kayutuna cumdu. O getdikdən sonra hamı heyətlə bir-birinə baxdı. Mayor əllərini döşündə çarpazlayaraq diqqətlə Paqanelə baxıb dedi:

– Bilirsinizmi, Paqanel, sizin huşsuzluğunuz məlumdur, ancaq daha bu qədər də deməyiblər!

Coğrafiyaşünas belini əyib böyük bir sual işarəsi kimi duraraq:

– Nə? – deyə qışqırdı.

Mayor cavab vermədi.

Austin, Paqanel tərəfindən yazılan və Qlenarvanın imza etdiyi məktubla geri qayıtdı. Köhnə dənizçi:

– Ser, özünüz oxuyun, – dedi.

Qlenarvan məktubu ondan alıb ucadan oxudu:

“Təcili olaraq dənizə çıxıb “Dunkan”ı otuz yeddi dərəcə en dairəsinə, Yeni Zelandiyanın şərq sahilinə aparmağı Tom Austinə əmr edirəm”.

Paqanel yerində atılıb-düşərək:

– Yeni Zelandiyanın! – deyə qışqırdı.

O, məktubu Qlenarvanın əlindən qapdı, gözlərini sildi, gözlüyünü burnunun üstündə düzəldib öz növbəsində oxudu:

– Yeni Zelandiyanın! Yeni Zelandiyanın! – deyə o, diləgəlməz və təsvirolunmaz bir ifadə ilə təkrar etdi.

Məktub əlindən yerə düşdü. Bu zaman o, kiminsə ağır əlinin onun çiyinə qoyulduğunu hiss etdi. O diksindi, geri çönüb mayoru gördü. Mayor sakitcə:

– Eybi yoxdur, əziz Paqanel, – dedi. – Yaxşı ki, siz “Dunkan”ı Koxinxinə göndərməyibsiniz!

Gurultulu qəhqəhə qopdu. Səyyahla birlikdə axırcı matrosa qə-dər bütün komanda gülürdü.

Paqanel dəli kimi göyörtəni dolandı. O, əlləri ilə başını sıxıb saçlarını yolurdu. Nə etdiyini anlamır, hara getdiyini görmür və nə üçün getdiyini bilmirdi. O, pilləkənlə kapitan körpüsünə çıxdı, səndələyə-səndələyə enib gəminin buruna getdi, orada ayağı buraza dolaşdı və yıxılmamaq üçün bir kəndirdən yapışdı.

Birdən dəhşətli bir gurultu qopdu. Top açılıb qırma ilə dənizin sakit səthini dalğalandırdı. Demə, uğursuz Paqanel topun kəndirindən yapışaraq onu dartıbmış. Buna görə də top atılmışdır. Bədbəxt coğrafiyaşünas qorxusundan səndələyib açıq qapaqdan kayuta düşdü. Qorxulu qışqırtı qopdu. Hamı alimə bədbəxt hadisə üz verdiyini düşündü.

On nəfər matros kayuta cumub Paqanelin büzüsmüş bədəninə oradan çıxartdı.

Görünür, alim huşunu itirmişdi.

Onu göyörtəyə uzatdılar. Sevimli fransızın yol yoldaşları məyus oldular. Bütün bədbəxt hadisələrdə həkim vəzifəsini görən mayor, Paqanelin yarasını sarımaq üçün onun paltarını soyundurmaq istədi, ancaq zavallı alimə toxunar-toxunmaz, Paqanel elektrik cərəyanı vurmuş kimi dik atıldı. Paqanel arıq bədəninə cırıq plaşa bürüyərək:

– Mənə toxunmayın! – deyə qışqırdı.

– Paqanel, axı.. – deyə mayor etiraz etdi.

– Deyirəm, toxunmayın!

– Sizi müayinə etmək lazımdır...

– Məni siz müayinə etməyəcəksiniz!

– Bəlkə bir sınımış...

Paqanel uzun qıçları üzərində möhkəm dayanaraq:

– Bəli, – dedi. – Mən sındırmışam... ancaq mənim sındırdığımı təmir etmək sizin deyil, dülgerin işidir.

– Sizin sındırdığınız nədir?

– Mən pilləkənin məhəccərini sındırmışam.

Bu söz yeni qəhqəhə ilə qarşılandı.

Paqanelin dostları huşsuz alimin həyatı üçün daha təlaş etmədilər. Topla olan macəranın yaxşı qurtarması üçün onu təbrik etdilər.

“Qəribədir, – deyə mayor düşündü. – Bu coğrafiyaşünas nə qədər utancaq olmuşdur!”

Bununla belə bütün bu həyəcanlardan sonra Paqanel onun yol yoldaşlarını eyni dərəcədə maraqlandıran suallara da cavab verməli idi. Qlenarvan dedi:

– İndi isə Paqanel, mənə açıq cavab verin. Mən etiraf etməyə hazırım ki, sizin huşsuzluğunuz bizim üçün lap yerinə düşmüşdü. Heç şübhə yoxdur ki, siz olmasaydınız “Dunkan” katorqaçıların əlinə, biz isə maorilərə əsir düşərdik. Ancaq bircə deyin görək hansı qəribə fikirlər hərc-mərcliyi, hansı zəhlətökən ideyaların təsirilə siz məktubda “Avstraliya” yazmalı ikən “Yeni Zelandiya” yazmışsınız?

– Cox sadə olaraq, – deyə Paqanel sözə başladı.

Ancaq burada o, Robert və Meri Qranta baxaraq birdən susdu. Bir az sükutdan sonra dedi:

– Qlenarvan, mənimlə nə istəyirsiniz edin. Mən dəliyəm, islahedilməz ağılsız bir adamam, görünür, öləne qədər də belə qalacağam...

– Ölmezdən əvvəl dərini boğazımızdan çıxarmasalar, – deyə mayor əlavə etdi.

– Necə yeni dərimi boğazımdan çıxararlar? – deyə coğrafiyaşünas hirsle qışqırdı. – Siz nəyə işarə edirsiniz?

– Mən heç nəyə işarə etməirəm, – deyə mayor sakit cavab verdi.

Söhbət bununla kəsildi. “Dunkan”ın gözlənilmədən Yeni Zelandiya sularında görünməsi sirri aydın oldu; möcüzə nəticəsində xilas olmuş soyyahlar indi rahat kayutlarına gedib, sonra səhər yeməyinə başlamaq haqqında düşünməyə başladılar.

Ancaq Elen, Meri, mayor, Paqanel və Robert öz kayutlarına getdikdən sonra Qlenarvan və Con Manqls təkrar Tom Austini sorğusuala tutdular.

– İndi isə dostum, söyləyin görüm, Yeni Zelandiya sahillərinə yol almaq əmrini aldıqda siz təəccüblənmədinizmi?

– Doğrusu, ser, mən çox təəccübləndim. Ancaq mənə əmr etdikdə bu əmri mühakimə etmək mənim adətım deyildir. Buna görə də mən əmrə tabe oldum. Başqa cür hərəkət edə bilirdimmi? Mən sizin əmrinizə tabe olmasaydım və bir bədbəxt hadisə üz versəydi, bu hadisə-

nin müqəssiri mən olmazdımı? Siz mənim yerimə olsaydıq, necə hərəkət edərdiniz?

– Sizin kimi, Tom, – deyə Con Manqls cavab verdi.

– Bəs siz nə düşündünüz? – deyə Qlenarvan israr etdi.

– Ser, mən düşündüm ki, Qarri Qrantın mənafeyi “Dunkan”ın sizin göstərdiyiniz yere üzməsini tələb edir. Mən güman etdim ki, bezi mülahizələrə görə sizə “Dunkan”ı gözləməyib başqa bir gəmi ilə yeni Zelandiyaya getmək daha əlverişlidir. Yeri gəlmişkən deməliyəm ki, Melburn limanını tərk edirkən, haraya getdiyimizi kimsəyə deməim. Gəmi xidmətçiləri səfərimizin məqsədini ancaq açıq dənizdə, Avstraliyanın sahilli gözdən itirən bildilər. Ancaq burada məni olduqca təlaş salan bir hadisə baş verdi.

– Nə hadisə, o nə idi, Tom?

– Demək istəyirəm ki, – deyə Tom Austin cavab verdi. – Ertəsi günü bosman “Dunkan”ın haraya üzdiyünü öyrəndikdə...

– Necə? – deyə Qlenarvan qışqırdı. – Demək, Ayrton gəmidədir?

– Bəli, ser.

Qlenarvan Con Manqlsa baxaraq:

– Ayrton buradadır, – deyə təkrar etdi.

– Tale belə imiş! – deyə kapitan cavab verdi.

Bir anda Ayrtonun hərəkəti, onun qurduğu xəyanət, Qlenarvanın yaranması, Mülredinin həyatına edilən sui-qəsd, dəstənin Snoy bataqlığında çəkdiyi əzab haqqındakı xatirat hər iki səyyahın beynindən ildirir kimi gəlib keçdi və bu canının bütün keçmiş xəyalən onların gözləri qabağında canlandı. İndi isə tale bu alçağı onların əlində əsir etmişdi.

– O haradadır? – deyə Qlenarvan cəld soruşdu.

– Gəminin burnundakı kayutda mühafizə altındadır, – deyə Tom Austin cavab verdi.

– Siz onu nə üçün həbs edibsiniz?

– Çünki Ayrton gəminin Yeni Zelandiyaya getdiyini bildikdə coşdu, gəminin yolunu dəyişməyi məndən xahiş etdi, məni hədələdi, nəhayət, mənim matroslarımı iğtişaya təhrik etməklə mənə qalib gəlməyə çalışdı. Mən onun təhlükəli adam olduğunu anlayıb ehtiyat tədbirləri görməyi qərara aldım.

– O zamandan da...

– O zamandan onu kayuta salıb qapını üzünə bağlamışıq və buradan eşiyə buraxmırıq.

– Tom, çox gözəl edibsiniz.

Bu zaman Qlenarvanla Con Manqlsı ümumi kayuta çağırıdılar. Sahildə çoxdan bəri həsrətini çəkdiqləri səhər yeməyi süfrəyə gəldi. Onlar Ayrton haqqında yol yoldaşlarına bir söz demədən süfrə başına əyləşdilər.

Ancaq səhər yeməyindən sonra, hamı qüvvə topladıqda Qlenarvan sabiq bosmanın cəmidə olduğunu və onu dindirmək istədiyini bildirdi.

– Bu istintaqda mənim iştirakım lazımdır mı? – deyə Elen soruşdu.
– Əziz Eduard, etiraf edirəm ki, o bədbəxti görmək mənim üçün çox ağır olacaqdır.

– Elen, bu üzleşdirmə olacaqdır, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Mən sizdən burada qalması xahiş edirəm. Qoy Ben Coys öz xəyanətinin qurbanlarını gözləri qabağında görsün.

Elen güzəştə getdi. Meri Qrant və Elen yanaşı oturdular. Mayor, Paqanel, Con Manqls, Robert, Mülredi, Vilson və Olbinet Qlenarvanın yanında durdular. Tom Austin və gəminin bütün xidmətçiləri kayutda öz yerlərini tutdular. Hamı hələ nə baş verdiyini anlamadığı üçün dərin sükuta dalmışdı.

– Ayrtonu buraya getirin, – deyə Qlenarvan əmr etdi.

XVIII FƏSİL

AYRTON, YOXSAN BEN COYS?

Ayrton ümumi kayuta girdi. O, qəti addımlarla masaya yaxınlaşdı. Onun görünüşü ötkəm deyildi, üzündə azacıq da olsa qəzəb əlaməti oxumaq olmazdı. Özünü Qlenarvanın qarşısında gördükdə o, əllərini döşündə çarpazlayıb dinmədən sorğu-sualın başlanmasını gözlədi. Qlenarvan dedi:

– Ayrton, budur, biz indi Ben Coysun katorqaçılardan ibarət olan quldur dəstəsinə vermək istədiyiniz həmin “Dunkan”da üz-üzə gəldik!

Bu sözləri eşitdikdə sabiq bosmanın dodaqları azacıq titrədi. Onun sakit üzü azacıq qızardı. Bu, vicdan əzabı deyil, niyyətinin baş tutmamasından doğan qızartı idi. Ayrton komandanlıq etmək istədiyi gəminin göyərtəsində indi bir əsir sifətilə dayandığı üçün qızarmışdı.

Ancaq o, Qlenarvana heç bir cavab vermirdi. Qlenarvan səbirli gözləyirdi. Ayrton inad edərək susurdu. Qlenarvan dedi:

– Danışın, Ayrton, siz mənə nə cavab verə bilərsiniz?

Ayrton tərəddüd edirdi. Onun alını qırıxmışdı. Sonra sakitcə cavab verdi:

– Mənim sizə deyəcək bir sözlüm yoxdur, ser. Mən çox səfeh olmuşam ki, həbs edilməyimə imkan vermişəm. Mənimlə necə istəsəniz rəftar edin.

Bunu deyib sabiq bosman qərbdə görünən sahilə doğru dönərək özünü elə göstərdi ki, guya ətrafda baş verən şeylər qətiyyətin onun vəcinə deyildir. Uzaqdan baxan adam ümumi kayutda müzakirə olunan bu mühüm işin ona qətiyyətin dəxli olmadığını güman edərdi.

Ancaq Qlenarvan qəzəblənməməyi qərara aldı. O, Ayrtonun torcümeyi-halından bezi sirli halları, xüsusilə onun həyatının Qari Qrant və “Britaniya” ilə bağlı olan dövrünə aid halları hər necə olursa-olsun aydınlaşdırmağı istədi.

Buna görə də Qlenarvan qəzəbini gizləyərək özünü tamamilə sakit səsle danışmağa məcbur etdi.

– Ayrton, güman edirəm ki, mənim verəcəyim bir neçə suala cavab verməkdən boyun qaçırmazsınız, – deyə Qlenarvan davam etdi. – Ancaq, hər şeydən əvvəl, deyin görüm, sizin adınız nədir: Ayrton, yoxsa Ben Coys? Özü də siz doğrudanmı bir zaman “Britaniya”da bosman olmuşsunuz?

Ayrton heç bir şey eşitmirmiş kimi sakitcə sahilə baxırdı.

– Heç olmazsa mənə “Britaniya”dan nə vaxt ayrıldığınızı və nə üçün Avstraliyaya gəlib çıxdığınızı deməzsinizmi?

Eyni sükut, eyni laqeyd görünüş.

– Mənə diqqətlə qulaq asın, Ayrton, – deyə Qlenarvan davam etdi. – Cavab vermək sizin xeyrinizədir. Sizin günahınızı azaldacaq yeganə bir şey varsa, o da təqsirinizi açıq etiraf etməkdir. Sizdən axırıncı dəfə soruşuram, mənim suallarına cavab verəcəksinizmi?

Ayrton üzünü Qlenarvana döndərüb düz onun gözlərinin içinə baxdı. O:

– Bilirsinizmi, ser, mənim verəcək bir cavabım yoxdur, – dedi. – Öz-özümü təqsirləndirmək mənim işim deyildir. Qoy bununla məhkəmə məşğul olsun.

– Sizin təqsirinizi sübut etmək üçün uzağa getmək lazım deyildir, – deyə Qlenarvan cavab verdi.

– Siz sübut yığmağın asan olduğunu söyləyirsiniz? – deyə Ayrton kinayəli bir ahənglə soruşdu. – Məncə, ser, siz səhv edirsiniz. Mən əminəm ki, ən həssas hakim mənim işimə baxdıqda, çıxılmaz vəziyyət

yətdə qalar. Kapitan Qrant məhkəmədə olmayacağı halda mənim Avstraliyaya necə gəlib çıxdığımı kim aydınlaşdırı bilər. Bir halda ki, polis məni heç bir vaxt görməmişdir və yoldaşlarım azaddır, mənim polis tərəfindən axtarılan Ben Coys olduğumu kim sübut edə bilər? Sizdən başqa kim məni nəinki cinayətdə, hətta ən kiçik bir namünasib hərəkətdə töhmətləndirə bilər? Kim sübut edə bilər ki, mən gəmiyə sahib olub onu qaçmış katorqaçılara vermək istəmişəm? Heç kəs! Eşirdirsinizmi, heç kəs! Siz məndən şübhələniirsiniz, çox gözəl, ancaq bir adamı cəzalandırmaq üçün şübhə kifayət deyildir. – Sübut lazımdır. Sizin isə sübutunuz yoxdur və siz sübutları əldə etməyincə, mən Ayrton – üçürlü “Britaniya” gəmisinin bosmanı olaraq qalacağam!

Böyük qızğınqla danışan Ayrton sözünü qurtarıb, yenə laqeyd görünüş aldı. Yəqin o, Qlenarvanın bir belə cavab alaraq sorğu-sualı dayandıracağını güman edirdi. Ancaq Qlenarvan yenidən sözə başladı:

– Ayrton, mən hakim deyiləm və istintaq aparmıram. Bu mənim işim deyildir. Bizim düzgün münasibətimizi özünüzdə aydınlaşdırmağınız pis olmazdı. Mən sizdən gələcəkdə sizə zərər verə biləcək bir etiraf əldə etmək istəmirəm. Təkrar edirəm, bu məhkəmənin işidir. Ancaq siz mənim kimi axtardığımı bilirsiniz və bir sözlə məni itmiş izə sala bilərsiniz. Cavab verəcəksinizmi?

Ayrton susmağa qəti qərar vermiş bir görünüşlə başını yırğaladı.

– Siz kapitan Qrantın harada olduğunu mənə deyəcəksinizmi? deyər Qlenarvan davam etdi.

– Yox, ser, deyər bilməyəcəyəm, – deyər Ayrton cavab verdi.

– “Britaniya”nın harada qəzaya uğradığını necə?

– Demərəm.

Qlenarvan az qala yalvarıcı bir ahənglə:

– Ayrton, – dedi, – Qarri Qrantın harada olduğunu bilirsinizsə bunu mənə yox, sizə yalvarışla baxan bu yazıq uşaqlara deyın.

Ayrton tərəddüd etdi. Onun üz-gözü əyildi. Ancaq alçaqdan:

– Mən heç şey söyləyə bilmərəm, – deyib cavab verdi.

O, bir dəqiqəliyə zəiflik göstərdiyi üçün, özünü məzəmmət edirmiş kimi qızğınqlıqda:

– Yox, mən heç şey deməyəcəyəm! İstəsəniz, məni asa bilərsiniz, – deyər bağırıldı.

Qlenarvan qəzəblənərək:

– Asmaqımı? – deyər qışqırdı.

Ancaq özünü dərhal ələ alaraq sakit bir səslə:

– Ayrton, burada nə hakim, nə də cəllad vardır, – deyər cavab verdi. – Birinci duracağımız yerdə mən sizi İngiltərə hökumətinin əlinə verəcəyəm.

– Mən də ələ bunu istəyirəm, – deyər sabiq bosman cavab verdi.

Ayrton eyni səlis və qəti addımlarla öz kayutuna qayıtdı. Con Manqls kayutun qapısında iki gözətçi qoyub, məhbusdan göz çəkməməyi onlara ciddi əmr etdi. Bu mənzərənin şahidləri ürəklərinin dərinliyinə qədər həyəcanlı və pərt halda ümumi kayutdan dağılıdılar.

Qlenarvan, Ayrtonu dindirməkdə müvəffəqiyyətsizliyə uğramışdı. İndi o, nə etməli idi? Aydındı ki, Edendə düşünülmüş planı yerinə yetirməkdən, yəni Avropaya qayıtmaqdan başqa çarə yox idi. Sonra o, bəlkə bir daha səfərə çıxıb kapitan Qrantı axtarmağa yollandı. Ancaq indi, kapitan Qrantın izi tamamilə itdiyi və sənədlərdən yeni bir məlumat almaq mümkün olmadığı, otuz yeddinci paraleldə daha tədqiq edilməmiş bir yer qalmadığı halda “Dunkan”ın Avropaya qayıtmaqdan başqa çarəsi yox idi.

Qlenarvan yubanmadan geri qayıtmaq imkanını Con Manqlsla müzakirə etdi. Cavan kapitan kömür anbarlarını gözədən keçirdi. Kömür ehtiyatının ən çoxu on beş günə çatacağı məlum oldu. Demək, yaxın limanda kömür ehtiyatı götürmək lazımdı.

Con Manqls Talkaquano limanına gətməyi Qlenarvana təklif etdi, o, dövrü-ələm səyahətinə yola düşməzdən əvvəl bir dəfə burada kömür götürmüşdü. Bu, düz otuz yeddinci paralellə gedən bir yol idi. Gəmi Talkaquanodan cənuba gedib Qori burnunu keçər və Atlantik okeanla Şotlandiyaya qayıdardı.

Bu plan qəbul olundu və mexanik buxarın təzyiqini artırmaq əmri aldı. Yarım saatdan sonra gəmi Talkaquano istiqamətilə okeanla üzməyə başladı. Axşam saat altıda Yeni Zelandiyanın dağları üfünün tutqun dumanları içərisində gözədən itdi.

Beləliklə, gəminin geri qayıtması səfəri başladı. Yorulmaz tədqiqatçılar üçün bu, kədərli bir səfər idi. Doğma Şotlandiyadan çıxarkən qəlbi ümid və əminliklə dolu olan adamlar indi qüssəli və dalgın idilər. “Dunkan”ın cəsur matroslarından heç biri tezliklə vətəninə görməyə sevinmirdi. Vətən ayrılığı ağır idi, lakin kapitan Qrantı tapmağa azca belə ümid olsaydı, gəmi xidmətçiləri hələ uzun zaman uzaq səfərlərin bütün təhlükələrinə dözdərdilər.

Qlenarvan və onun yol yoldaşlarının gəmiyə qayıtmalarını qarşılayan mahmı və müsiqi səsləri cansıxıcı sükutla əvəz olundu. Sənişinlər daha ümumi kayutda toplaşib səfərin başlanğıcını qızıqdıran mehriban söhbətlər etmirdilər. Hamı öz sakit kayutunda gizlənmişdi və adamlar “Dunkan”ın göyertəsində seyrək-seyrək görünürdü.

Öz xasiyyətinin xüsusiyyəti üzündən gəmidəki sevinc və kədəri hamıdan kəskin hiss edən Paqanel tutqun və dinməz olmuşdu. O, demək olar ki, kayutundan heç çıxmırdı. Onun adı çərənciliyi, saf fransız cəldliyi yox olmuşdu. İndi Paqanel sıxıntılı bir görünüş almışdı, az-az və həvəssiz danışdı. Sanki o, axtarışı davam etdirməyə digər səyyahlardan daha ümitsiz baxırdı. Qlenarvan yenidən səfərə çıxmaq haqqında danışdıqda, Paqanel ancaq kədərlə başını yırğalayır. Kapitan Qrant və onun yol yoldaşlarının həlak olduqlarına Paqanelin əmin olduğu hiss edilirdi.

Halbuki, “Britaniya”nın məhv olması sirrini bilib, bu barədə danışmayan adam buradaca, “Dunkan”da idi. Bu adam Ayrton idi. Kapitan Qrantın olduğu yeri bilməsə də, hər halda “Britaniya”nın qəzaya uğradığı şəraitdən və yerdən katorqaçının xəbərdar olduğuna heç kəs şübhə etmirdi. Ancaq Ayrton anlayırdı ki, kapitan Qrantı tapmaq mümkün olarsa, o, məhkəmədə Ayrtonun üzünə duracaq. Buna görə də o, inadla susurdu. Bu hamını, xüsusilə Ayrtonu əməllicə cəzalandırmaq istəyən matrosları qəzəbləndirirdi.

Qlenarvan Ayrtonun etirafını əldə etməyə dəfələrlə çalışdı. Ancaq nə vədlər, nə də təhdidlər ona əsər etmirdi. Ayrton çox inad etdiyi üçün mayor bəlkə də katorqaçının heç bir şey bilmədiyini düşünməyə başladı. Qarri Qrantın taleyi haqqında bəzi gizli mühakimələri olan coğrafiyaşünas da mayorun bu fikri ilə şərik idi. Ancaq Ayrton bir şey bilmirdisə, bəs nə üçün bunu boynuna almırdı. Bu etiraf ona heç bir zərər verə bilməzdi. Bununla belə onun susması yeni axtarış planı tərtib etməyə yol vermirdi.

Elen ərinin söylərinin müvəffəqiyyətsizliyini görüb, sabiq bosmanın inadını qırmaq üçün təşəbbüs göstərməyə icazə istədi. O, “kişilərin məğlub olduqları yerdə, bəlkə qadın qalib gələ bildi” – deyirdi. Bu, yolçunun plaşını çiyinlərindən qoparmağa əbəs səy edən tufan və buna o saat nail olan günəş şüası haqqındakı qədim bir rəvayətə oxşamırmı?

Öz arvadının ağılı və hərəkətini qiymətləndirən Qlenarvan Ayrtonla görüşmək üçün ona həvəslə icazə verdi.

Elen və Mcri Qrant sabiq bosmanla Elenin kayutunda bir saat tək qaldılar, *ancaq onların söhbətlərinin məzmunu haqqında heç kəs bir şey bilmədi*. Onlar Ayrtonun sirrini öyrənmək üçün necə dəlillər işlətdiklərini, onun nə cavab verdiyini heç kəsə demədilər. Hər iki qadın canıdan ayrıldıqda çox məyus idilər və onların simasında tam ümitsizlik ifadəsi vardı.

Buna görə də bosman öz kayutuna gedərkən matroslar ona lənət yağdırıb hədələdilər. O, buna yalnız çiyinlərini çəkməklə cavab vermişdi ki, bu da gəmi xidmətçilərini qəzəbləndirmişdi. Qlenarvan və Con Manqls işə qarışmasaydılar, komanda canını parça-parça edəcəkdilər.

Ancaq Elen təslim olmadı. O, bu rəhmsiz adamla axıra qədər mübarizə etməyi qərara aldı və ertəsi gün özü məhbusun kayutuna gəldi.

Mərhəmətli və həlim qadın qaçqın katorqaçıların quldur dəstəsinin başçısı ilə düz iki saat üz-üzə qaldı. Əsəbi bir həyəcan içərisində olan Qlenarvan Ayrtonun kayutunun dövrəsində dolanıb gah arvadına belə xoşagəlməz danışqlar aparmağa icazə verdiyinə görə təəssüf edir, gah da onun məğlub olduğu məsələdə Elenin müvəffəqiyyət əldə edəcəyi ümidinə qapılırdı.

Ancaq bu dəfə, Elen göyertəyə çıxdıqda sevincindən onun çöhrəsi gülürdü. Doğrudanmı, canının qəlbində susmuş insanlıq hissini oyatmaq və sirri öyrənmək ona müyəssər olmuşdu?

Eleni birinci olaraq görənlər Mak-Nabs etinasız bir hərəkət etməkdən özünü saxlaya bilmədi.

Lakin bütün gəmiyə belə bir səs düşdü ki, sabiq bosmanın inadına qələbə çalmaq nəhayət Elenə müyəssər olmuşdur. Bütün komanda göyertəyə, Tom Austinin avral fiti ilə toplandığından daha tez yığıldı.

Qlenarvan arvadının qarşısına yüyürdü.

- Siz onun boynuna qoya bildinizmi?
- Yox, – deyərək Elen cavab verdi, – ancaq mənim xahişimə əməl edərək, sizinlə danışmağa razılıq verdi.
- Ah, əziz Elen, doğrudanmı siz onu yola gətirə bildiniz?
- Buna əminəm, Eduard.
- Siz mənim adımdan ona bir şey boyun olmadınız ki?

– Mən boyun oldum ki, onun cəzasını yüngülləşdirmək üçün siz var gücünüzü sərf edəcəksiniz.

– Yaxşı, Elen, mən belə də edərem. Tez Ayrtonu mənim yanıma getirin, – deyə o, matroşa əmr etdi.

Elen Meri Qrantla öz kayutuna, sabiq bosman da Qlenarvanın onu gözlədiyi ümumi kayuta getdi.

XIX FƏSİL

BARIŞIĞIN ŞƏRTLƏRİ

Bosman Qlenarvanın qarşısında dayanar-dayanmaz keşikçilər getdilər. Qlenarvan dedi:

– Ayrton, siz mənimlə danışmaq istəyirsiniz?

– Bəli, ser, – deyə bosman cavab verdi.

– Təkliddəmi?

– Yox, ser. Bizim danışığımızda mayor Mak-Nabs və cənab Paqanel iştirak etsələr yaxşı olardı.

– Kimin üçün yaxşı olardı?

– Mənim üçün.

Ayrton tamamilə sakit danışdı.

Qlenarvan diqqətlə ona baxdı. Mak-Nabs və Paqanelin dalmca adam göndərdi, onlar o saat gəldilər. Qlenarvanın hər iki dostu əyləşən kimi o:

– Biz sizi dinləyirik, – dedi.

Ayrton bir qədər dayanıb fikrini topladı. Nəhayət sözə başladı:

– Ser, – dedi, – belə bir qayda vardır ki, mühüm bir müqavilənamə, yaxud saziş bağladıqda şahidlər dəvət olunur. Buna görə də mən bizim danışığımızda cənab Paqanel və mayor Mak-Nabsın iştirak etməsini xahiş etdim. Əslinə baxsan mənim sizo təklif etmək istədiyim şey sazişdən başqa bir şey deyildir.

Ayrtonla necə bir saziş bağlamaq fikri Qlenarvana əcayib görünməyünə baxmayaraq, o, Ayrtonun hərəkətlərinə belə olduğu üçün, heç qaşlarını da tərpətmədi.

– Bu saziş nədən ibarətdir? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Belədir, – deyə Ayrton cavab verdi. – Siz məndən işinizə xeyir verə biləcək bəzi məlumat almaq istərdiniz. Mən də öz növbəmdə mənim

üçün çox qiymətli olan bəzi güzəştlər əldə etmək istərdim, bunları bir-birimizə boyun olaq. Razısınızmı, ser?

– Bu məlumat nədir? – deyə Paqanel cəld soruşdu.

– Yox, üstünlük nədir? – deyə Qlenarvan onun sözünü kəsdi.

Ayrton başını tərpədən Qlenarvanın bu sözlərlə nə demək istədiyini anladığını göstərdi. O:

– Mənim irəli sürdüyüm şərtlər bunlardır: ser, siz məni İngiltərə ədalət məhkəməsinə vermək istəyirsiniz, eləmi?

– Bəli, Ayrton, bu ədalətli iş olar.

– Mən bunu inkar etmirəm, – deyə sabiq bosman sakitcə cavab verdi. – Demək, siz heç bir vəchlə məni azad etmək fikrində deyilsiniz?

Qlenarvan qəti qoyulmuş bu suala cavab vermədən qabaq fikirləşdi. Bəlkə də Qarri Qrantın taleyi onun cavabından asılı idi. Nəhayət, vəzifə hissi üstün gəldi və o, cavab verdi:

– Yox, Ayrton, mən sizi azad edə bilmərəm.

– Mən bunu sizdən xahiş də etmirəm, – deyə bosman qürurla cavab verdi.

– Belə olduqda bəs siz nə istəyirsiniz?

– Ser, məni gözləyən dar ağacı ilə mənə verə bilmədiyiniz azadlıq arasında orta bir hal istəyirəm.

– Bunumu?

– Məni Sakit okeanın insan yaşamayan bir adasına çıxarıb yalnız ilk vaxtlar üçün zəruri olan şeylərlə təmin edin. Mən özüm bu vəziyyətdən çıxmağa çalışaram. Tövbə etmək üçün mənim kifayət qədər vaxtım olar.

Qlenarvan belə qərribə bir təklif gözləməirdi. O, bir-bir öz dostlarına baxdı. Onlar susurdular. Qlenarvan bir qədər düşündükdən sonra cavab verdi.

– Mən sizin xahişinizə razı olsam, mənim öyrənmək istədiklərimin hamısını mənə söylərsinizmi?

– Bəli, ser, kapitan Qrant və “Britaniya” haqqında bildiklərimin hamısını söylərəm.

– Lap düzünü mü deyərsiniz?

– Tam həqiqəti.

– Kim mənə zəmin ola bilər?

– Ser, sizi nə narahat etdiyini mən anlayıram! Siz mənim sözümə, cinayətkar sözümə inanmalısınız. Vəziyyət belədir. Mənim təklifimi ya qəbul etmək, ya da rədd etmək olar.

Qlenarvan sadəcə olaraq:

– Mən sizə inanıram, Ayrton, – dedi.

– Yaxşı edirsiniz, ser. Bir də mən sizi aldatsam, siz məni istədiyiniz vaxt cəzalandıra bilərsiniz.

– Nə surətlə?

– Siz mənim dalmca adaya gələ bilərsiniz, mən buradan heç yere qaça bilmərəm.

Ayrtonda hər şeyin cavabı hazırdı. O, baş verə bilən bütün şübhələr haqqında qabaqcadan xəbər verir, onun əleyhinə olan dəlilləri özü tapırdı. Onun öz “sazişini” ən nəcib niyyətlərlə təklif etməyə can atdığı aydın idi. Ancaq Ayrton bu sübutlarla kifayətlənməyib daha da irəli getdi.

– Mister Qlenarvan və burada duran cənablar, mən istəyirəm ki, – deyərək o, əlavə etdi, – mənə inanasınız, buna görə də açıq danışım. Mən sizi aldatmaq niyyətində deyiləm və bunu öz səmimiyyətimlə sübut edirəm. Mən namusla hərəkət edirəm, çünki sizin mənə namusla münasibət göstərəcəyinizə əminəm.

Qlenarvan dedi:

– Danışın, Ayrton.

– Ser, siz hələ mənim təklifimə razılıq verməmişsiniz; bununla belə kapitan Qarri Qrant haqqında çox az şey deyərək biləcəyimi sizdən gizlətmirəm.

– Az şey? – deyərək Qlenarvan səsləndi.

– Bəli, ser. Sizə deyəcəyim sözlər tamamilə mənə aiddir və bu, kapitan Qrantın itmiş izini tapmağa heç bir vəchlə kömək edə bilməz.

Qlenarvan və mayorun üzündə məyusluq ifadəsi göründü. Onlar sabiq bosmanın mühüm bir sirt bildiyinə əmin idilər, bosman isə onlar üçün az əhəmiyyəti olan bir şey bildiyini boynuna aldı.

Paqanelə gəlincə o, lal bir sükuta dalmışdı.

Ayrtonun öz zərərinə olan etirafı onun dinləyicilərinə təsir etdi.

– Beləliklə də, ser, mən sizi qabaqcadan xəbərdar edirəm, indi sazişin sizdən çox, mənim üçün daha xeyirli olduğunu bilirsiniz.

– Bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur, Ayrton, – deyərək Qlenarvan cavab verdi. – Mən sizin təklifinizi qəbul edirəm. Mən sizi Sakit okeanın boş bir adasında düşürməyə söz verirəm.

Ayrton dedi:

– Çox gözəl, ser.

Bu qərribə adam belə qərardan razı idimi? Bunu demək çətin idi. Hər halda onun üzündə azacıq da olsun həyəcan ifadəsi yox idi. Sanki söhbət onun haqqında deyil, başqa bir adam haqqında idi. O dedi:

– Mən cavab verməyə hazırım.

– Bizim sizə verəcək heç bir sualımız yoxdur, – deyərək Qlenarvan etiraz etdi. – Bildiklərinizin hamısını bizə danışın. Öz tərcümeyi-halınızla başlayın. Siz kimsiniz?

– Cənablar, mən doğrudan da, üçdərli “Britaniya” gəmisinin bosmanı Tom Ayrtonam, – deyərək Ayrton sözə başladı. – Mən 1861-ci il martın 12-də Qarri Qrantın gəmisində Qlazqonu tərk etmişəm. Şotlandiya müstəmləkəsini təsis etmək üçün biz münasib bir yer axtararaq dörd ay Sakit okeanın sularını gəzib-dolaşdıq. Qarri Qrant böyük işlər üçün yaranmış bir adam olsa da, tez-tez bizim aramızda ciddi münaqişələr baş verirdi. Bizim xasiyyətimiz tutmurdu. Mənim xasiyyətim pisdirdi. Qarri Qrant isə belədir: başına bir şey düşdümü, hamı ona tabe olmalıdır. O, demir kimi möhkəm bir adamdır və hamının dinməz-söyləməz ona tabe olmasına tələb edir. Buna baxmayaraq bir dəfə mən onun əleyhinə çıxmağa cəsarət etdim. Demək olar ki, gəmidə olan bütün dənizçiləri öz tərəfinə çəkmək mənə müvəffəq oldu. Bizim hansımızın haqlı, hansımızın haqsız olmasının indi heç bir rolu yoxdur. Nə isə, 1862-ci il aprelin 8-də Qarri Qrant məni Avstraliyanın qərb sahilinə çıxardı.

– Avstraliyanın, – deyərək mayor Ayrtonun sözünü kəsdi. – Gəmi haqqında axırıncı xəbər Kalyaoda alınmışdı və demək siz “Britaniya”-nı Kalyaoda lövbər atmazdan əvvəl tərk etmişsiniz?

– Bəli, – deyərək bosman cavab verdi. – Mən gəmidə olarkən biz Kalyaya girməmişdik. Paddi O’Murun fermasında mən Kalya haqqında ona görə söz açdım ki, sizin bu barədə olan söhbətinizə xəlvətçə qulaq asa bilmişdim.

Qlenarvan dedi:

– Ayrton, davam edin.

– Beləliklə, məni Pertdən iyirmi mil uzaqda boş bir sahilə çıxardılar; mən sahilə dolaşarkən Pert həbsxanasından qaçıb polisdən gizlənmən katorqaçılar dəstəsinə rast gəldim. Onlara qoşuldum. Ser, siz məni iki il müddətində keçən həyatımı müfəssəl danışmaq zərurətindən azad edərsiniz. Ben Coys adı ilə quldur dəstəsinin başında durduğumu bilmək sizə kifayətdir. 1864-cü il sentyabr ayında mən İrlandiyalınnın fermasına gəldim. Orada işə durdum və məni əsl adımla – Ayrton ça-

ğırmağa başladılar. Mən bir gəmi ələ keçirmək üçün fürsət gözləyirdim. Bu mənim başlıca məqsədim idi. İki aydan sonra “Dunkan” Avstraliya sahilinə yan aldı. Ser, Paddi O’Murun fermasında nahar zamanı siz, kapitan Qrantın başına gələnləri nağıl etdiniz. Beləliklə, əvvəldə bilmədiyim şeylərin hamısını: “Britaniya”nın Kalyaoda dayanmasını, 1862-ci iyun tarixilə, yeni mən sahilə çıxdıqdan iki ay sonra gəmidən alınan axıncı məlumatı öyrəndim. Mən sənədlər məsələsini, gəminin otuz yeddinci paraleldə qəzaya uğramasını və nəhayət, sizin Qarri Qrantı Avstraliya qitəsində axtarmağa olan qəti fikrinizi öyrəndim. Mən bir dəqiqə olsun tərəddüd etmədim. Mən “Dunkan”ı – İngiltərə donanmasının ən yaxşı gəmisini əldə etməyi qərara aldım. Ancaq “Dunkan”ın ciddi təmirə ehtiyacı vardı. Gəmiyə arxayınlıqla Melburna çatmağa imkan verdim. Belədən sifətilə sizinlə bərabər “Britaniya”nın qəzaya uğradığı saxta yərə yollanaraq quldur dəstəmə sizin dəstəni addım-addım izləməyi əmr etdim. Beləliklə, heç bir şübhə doğurmadan sizi Snou çayına getirdim. Sizin atlarınız və öküzləriniz bir-birinin dalınca mənim tərəfindən zəhərlənmişdi. Mən furqonu qəsdən Snou bataqlığına saldım. Mənim israrımla... Ser, qalanını siz özünüz bilirsiniz, əmin olun ki, mister Paqanelin huşsuzluğu olmasaydı, indi mən “Dunkan”a başçılıq edirdim. Mənim bütün qəziyyəmə bundan ibarətdir. Bədbəxtlikdən, mənim ifşa olunmağım Qarri Qrantın izini tapmaqda sizə kömək edə bilməz, indi siz özünüz görürsünüz ki, mənimlə sazişə girdikdə siz uduzmuşsunuz.

Ayrton susdu və adəti üzrə əllərini döşündə çarpazlayaraq sakitcə gözlədi.

Qlenarvan və onun dostları susurdular. Onlar bu qərübə, bədəfkar adamın danışmalarının hamısının saf həqiqət olduğunu hiss edirdilər. Ondan asılı olmayan şərait üzündən o, “Dunkan”ı ələ keçirə bilməmişdi. Qlenarvanın tapmış olduğu məhbus köynəyindən məlum idi ki, onun yoldaşları Tufold limanının sahilinə gəlmişdilər. Öz başçıların əmrlərinə tabe olan katorqaçılar orada gəmini gözləmiş, nəhayət, gözləməkdən yorularaq, şübhəsiz, öz peşələrinə, yəni Yeni Cənubi Uellsin kəndlərini talamaq və yandırmaq peşəsinə başlamışlar.

Tarixi düzgün öyrənmək üçün mayor birinci olaraq Ayrtonu dinləməyə başladı. O, sabiq bosmandan soruşdu:

– Demək, kapitan Qrant 1862-ci ilin 8 aprelində sizi Avstraliyanın qərb sahilinə çıxarmışdır, eləmi?

– Tamamilə doğrudur, – deyərək Ayrton cavab verdi.

– Bəs siz Qarri Qrantın sonrakı planını bilmirsinizmi?

– Çox dumanlı bilərəm.

Qlenarvan dedi:

– Danışın, Ayrton. Balaca bir göstəriş bizi doğru yola sala bilər.

– Ser, sizə söyləyə biləcəyim şeylər bunlardır, – deyərək Ayrton cavab verdi. – Kapitan Qrant Yeni Zelandiyaya getməyə hazırlaşdı. Mən “Britaniya”da olduğum zaman onun proqramının bu hissəsi yerinə yetirilməmişdi. Kalyaonu tərk etdikdən sonra “Britaniya”nın Yeni Zelandiya sahillərini tədqiq etməyə yollanması tamamilə mümkündür. Bu, sənədə göstərilmiş 1862-ci il 27 iyun tarixinə uyğun gəlir.

Paqanel dedi:

– Tamamilə aydındır.

– Ancaq sənədlərdə qalmış söz qırıqları Yeni Zelandiyaya işarə etmir, – deyərək Qlenarvan etiraz etdi.

– Bu barədə sizə heç bir şey söyləyə bilmərəm, – deyərək Ayrton cavab verdi.

Belə olduqda Qlenarvan dedi:

– Yaxşı, Ayrton, siz öz sözlünüzə durdunuz, mən də öz sözlümdə dururam. İndi sizi Sakit okeanın hansı adasına çıxarmağımızı qətləndirmək məsələsi qalır.

– Ser, mənim üçün fərqi yoxdur, – deyərək Ayrton laqeydcəsinə cavab verdi.

Qlenarvan ona dedi:

– Öz kayutunuza gedib bizim qərarımızı gözləyin.

Bosman iki matrosun mühafizəsi ilə getdi. Mayor dedi:

– Bu yaramazı adam eləmək olar.

– Elədir, – deyərək Qlenarvan cavab verdi. – O qüvvətli və zirək adamdır. Təəssüf ki, onun istedadı cinayətkar işlərə yönəldilmişdir.

– Bəs Qarri Qrant?

– Mən qorxuram o ölmüş olsun. Yazıq uşaqlar! Atalarının harada olduğunu onlara kim deyər bilər?

– Mən, mən deyərəm, – deyərək Paqanel cavab verdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, adətən, danışqan və səbirsiz olan coğrafiyaşünas Ayrtonla söhbət zamanı, demək olar ki, bir kəlmə də danışmamışdı. O, dodaqlarını bərk-bərk yumaraq qulaq asmışdı. Ancaq onun son sözləri Qlenarvanı heyrətə saldı. O:

– Sizmi deyərdiniz? – deyə qışqırdı. – Siz kapitan Qrantın harada olduğunu bilirsiniz?

– Bəli!

– Bunu haradan bilirsiniz?

– Əlimizdə olan sənədlərdən.

Mayor böyük bir etimadsızlıqla:

– Eh! – deyə səsini uzatdı.

– Mak-Nabs, siz qabaqca qulaq asın. Çiyinlərinizi etinasızlıqla çəkməyə həmişə vaxt tapa bilərsiniz. Qabaqlarda mən bu barədə danışmırdım, çünki fərqi yoxdur, siz mənə inanmayacaqdınız və bu, tamamilə xeyirsiz olacaqdı. Mən bunu indi, yalnız Ayrtonun sözlərinin mənim gümanımı tamamilə təsdiq etdiyi üçün deməyə cəsarət edirəm.

– Demək, sizin gümanınız Yeni Zelandiyaya gəlir? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Əvvəlcə qulaq asın, sonra mühakimə edin, – deyə Paqanel cavab verdi. – Bizi xilas edən səhvin mənim tərəfimdən buraxılmasının bir neçə səbəbi, daha doğrusu bir səbəbi vardır. Mən Qlenarvanın diktəsilə məktub yazdığı zaman, “Zelandiya” sözü gözlənilmədən ağıma gəldi. Görün bir nə üçün: hamımız fərqləndirəndə Mak-Nabsin missis Qlenarvana qaçqın katorqaçıların cinayətləri haqqında danışması yadırdadır? O, Kemden-Briç fəlakətinin dərc edildiyi “Avstraliya və Yeni Zelandiya” qəzetinin nömrəsini ona göstərdi. Mən məktubun axırını yazarkən, qəzet yerə düşüb elə qatlandı ki, başlıqda Zealand sözünün son hecasını oxumaq mümkün oldu. Bu sözün mənə nəyi xatırladığını yadıma salmağa çalışdım. Bu söz ingiliscə yazılmış sənəddəki aydın olmayan land sözünün özü idi, bu sözü isə biz heç cürə izah edə bilmirdik. Bu Zeland – Zelandiya sözünün axırncı hecası imiş.

– Bu, doğrudan da, belədir! – deyə Qlenarvan qışqırdı.

– Bəli, – deyə Paqanel dərin bir etimadla yenidən sözə başladı. – Ancaq bu fikir əvvəlcə nəzərimi cəlb etməmişdi, özü də bilirsinizmi nə üçün? Ona görə ki, mənim bütün fikrim başqalarından daha məzmunlu olan, ancaq bir mühüm sözün olmadığı fransızca yazılmış sənədin ətrafında dolaşır.

– Paho! – deyə mayor səsləndi. – Paqanel, siz yenə də öz xəyallarınıza qapılmışsınız, siz qabaqkı fikirlərinizi çox tez unutdunuz.

– Mayor, mən sizə cavab verməyə hazırım.

– Sizcə, bəs avstral sözü nə deməkdir? – deyə Mak-Nabs sözə başladı.

– Bu söz əvvəlki mənasını saxlayır, özü də cənubi ölkələr deməkdir.

– Yaxşı! Bəs sizin əvvəlcə indiens – hindilər sonra isə indigenes – yerlilər sözünün bir hissəsi hesab etdiyiniz indi sözü?

– Üçüncü və axırncı dəfə bildirirəm ki, bu indigence – ehtiyac sözünün köküdür, – Paqanel cavab verdi.

– Bəs yarımçıq contin sözü... əvvəlki kimi qitə deməkdirmi?

– Yox, – deyə Paqanel cavab verdi, – çünki Yeni Zelandiya adadan başqa bir şey deyildir, – continue – daimi sözünün bir hissəsidir.

– Belə? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Əziz ser, – deyə Paqanel cavab verdi, – mən üçüncü və axırncı izahatıma əsaslanaraq, bu saat sənədin məzmununu tərcümə edərdim və o zaman siz mühakimə edərsiniz. Mənim ancaq iki qeydim vardır. Birincisi budur ki, qabaqlarda sizə dediyim hər şeyi unudun və bütün diqqətinizi indi deyəcəklərimə verməyə çalışın. İkincisi, bəlkə də sizə elə gələcəkdir ki, ayrı-ayrı yerlər çox sərbəst izah edilir. Bəlkə də mən onları düzgün izah etməmişəm, ancaq indi bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Axırncısı budur ki, başqa sözlərin arasında “qoni” hecası vardır – bu heca mənə ixtirab verir, ancaq mən buna “aqoniyadan” başqa bir mənə verə bilmirəm. Beləliklə də başlayıram.

Bundan sonra Paqanel hecaları vurğu ilə oxumağa başladı:

“1862-ci il iyunun 27-də üçdörtü “Britaniya” Qlazqodan çıxaraq cənub dənizlərində uzun müddət aqoniyadan sonra Yeni Zelandiya sahillərində batmışdır. Kapitan Qrantu və onun iki matrosuna ... oborder – sahila çıxmaq müyassər olmuşdur”.

Yarımçıq obor sözünü mən belə izah edirəm. Sonra mətəndə contin sözü gəlir, mən bunu – continue daimi və mənəcə indi – gence demək olan indi sözünü ehtiyac mənasında oxuyuram. Demək sənədin axırncı hissəsi belə mənə verir:

“Onlar orada daimi kəskin ehtiyac keçirdiklərindən, bu sənədi... uzuntuq və 37°11' en dairəsində dənizə atmışlar. Onlara kömək edin, yoxsa məhv olacaqlar”.

Paqanel susdu. Sənədi belə izah etmək tamamilə mümkün idi. Çünki bu izahat əvvəlki iki izahat kimi inandırıcı olduğu qədər də

yalan ola bilərdi. Qlenarvan və mayor mübahisə üçün bəhanə axtarmırdılar. Bir halda ki, nə Pataqoniyada, nə Avstraliyada, otuz yeddinci paralelin qət etdiyi yerlərdə “Britaniya”nın izini tapmaq onlara müəssər olmadı, o zaman sənədin üçüncü izahatına – “Britaniya”nın Yeni Zelandiyada fəlakətə uğraması ehtimalına bəraət qazandırmaq lazım gəlirdi.

Paqanelin etdiyi bu qeyd onun dostlarını inandırdı.

– İndi, Paqanel, bu kəşfiyyatınızı iki aya yaxın bir müddətdə bizdən nə üçün gizlətdiyinizi deməzmişiniz? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Çünki mən əbəs yerə sizə ümid vermək istəməirdim. Bundan başqa biz, onsuz da, Oklendə tərəf, yeni sənəddə göstərilmiş en dairə-sindəki məntəqəyə tərəf gedirdik.

– Bəs biz bu yoldan dönməyə məcbur olduğumuz zaman nə üçün bu barədə danışmadınız?

– Çünki yeganə düz olan bu son izahat, kapitan Qrantın xilasında yenə bizə kömək edə bilməzdi.

– Nə üçün, Paqanel?

– Çünki “Britaniya”nın qəzaya uğramasından iki il keçirsə, demək, kapitan Qrant ya gəmi fəlakəti zaman ölmüş, ya da yenzelandiyalı-ların əlində həlak olmuşdur.

– Demək, siz güman edirsiniz ki.. – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Biz bəlkə də gəmi fəlakətinin izlərinə rast gəldik, ancaq qəzaya uğrayanlar özləri həmişəlik məhv olmuşlar.

Qlenarvan dedi:

– Bu barədə heç kəsə bir söz deməyin və kədər doğuran bu yeni xəbəri kapitan Qrantın uşaqlarına demək üçün münasib vaxt seçməyə mənə imkan verin.

XX FƏSİL

GECƏ BAĞIRTISI

 ox çəkmədən “Duncan”dakılar anladılar ki, Ayrtonun ifşa edilməsi kapitan Qrantın əsrarəngiz bir surətdə yox olmasının üstünü açmadı. Gəmiyə tam bir kədər hakim oldu, çünki hamı sabiq bosmanın bu sirri bildiyini ümid edirdi.

Gəmi əvvəlki yolu ilə gedirdi. Bircə Ayrtonu çıxarmaq üçün bir ada axtarıb tapmaq lazım idi.

Paqanel və Con Manqls diqqətlə gəmi xəritəsini nəzərdən keçirirdilər. Otuz yeddinci paraleldə Mariya-Tereziya adlı boş və qayaltq bir ada vardı. Bu balaca ada Sakit okeanın dərinliklərində itmişdi. Afrika sahillərindən üç min beş yüz, Yeni Zelandiyadan min beş yüz mil uzaqda idi.

Bu adanın şimalında Fransanın protektoratı altında olan Paumotu arxipelaqı yerləşmişdi. Cənubda başdan-başa buzla örtülmüş qütb ətrafındakı zolağa qədər heç bir torpaq yoxdu.

Bu tənha adaya bir dənə də olsun gəmi yaxınlaşmır. Ancaq fırtına quşları uzaq uçuşları zamanı adanın qayalarına qonub dincəlirlər. Coğrafiya xəritələrinin çoxunda bu balaca ada əsla qeyd edilməmişdir, sanki Sakit okeanın dalğaları heç vaxt onun sahillərini döymür.

Əgər yer üzərində bir zaman tam tənhalıq olmuşdursa, o da məhz insanların gedib-gəldiyi yollardan bu qədər uzaqda yerləşmiş haman bu adada olmuşdur.

Bu adanın adını Ayrtona dedilər və onun coğrafi mövqeyini izah etdilər. O, bu adada yaşamağa razı oldu və gəmi birbaşa Mariya-Tereziyaya doğru getməyə başladı. Bu zaman gəmi bu adanı Talkaquano limanı ilə birləşdirən düz xətlə gedirdi. İki gündən sonra növbətçi üfüqdə qurunun göründüyünü xəbər verdi.

Bu alçaq, uzunsov, dalğaların arasında güclə görünən və öz görünüşü ilə balınanı xatırladan Mariya-Tereziya adası idi.

Adaya cəmisi otuz mil qalmışdı, gəmi isə saatda on altı uzal sürtülə gedirdi. Günəş artıq qərbə meyl edirdi, onun çəp şüaları adanı və sahil qayalarının təpəsini işıqlandırır.

Saat beşdə Con Manqls edə bil, havada burulan yüngül bir tüstü gördü. O, tərəssüd borusu ilə yeni qurunu seyr edən Paqaneldən:

– Bu vulkan olmasın? – deyə soruşdu.

– Bilmirəm, sizə nə cavab verim, – deyə coğrafiyaşünas cavab verdi. – Mariya-Tereziya demək olar ki, hələ tədqiq edilməmişdir. Bununla belə bu adanın vulkan mənşəli olması tamamilə mümkündür.

Qlenarvan dedi:

– Əgər bu ada vulkan nəticəsində əmələ gəlmişdirsə, onun bu yolla da yox olacağından ehtiyat etmək lazım deyilmi?

– Çətin ağılın kəsir. Bu ada artıq bir çox əsrlərdir ki, mövcuddur və bu, onun gələcəkdə də mövcud olacağına kifayət qədər təminat verir. Aralıq dənizində Culiya adası sular arasında baş qaldırırda o, dalğalar üzərində dayanıb bilməyib bir neçə aydan sonra yerli-dibli yox oldu.

– Con, siz necə güman edirsiniz, gecə düşənə qədər biz sahilə yan ala bilərikmi? – deyə Qlenarvan soruşdu.

– Yox, ser, mən gecə vaxtı tanımadığım bir sahilə yan almağa cürət edə bilmərəm. Mən az sürətlə gedib ada ilə bir neçə mil ara saxlayacağam, səhər isə günəş çıxar-çıxmaz sahilə yaxınlaşarıq.

Axşam saat səkkizdə Mariya-Tereziya gəmidən cəmisə səkkiz mil uzaqda idi. “Dunkan” yavaş-yavaş quruya yaxınlaşırdı.

Saat doqquzda adada od yandı. Diqqətlə adada görünən oda baxan Paqanel:

– Bax, bu od vulkan haqqındakı gümanımızı təsdiq edir, – dedi.

– Əgər belədirsə, vulkanın qopardığı gurultunu biz bu məsafədən eşitməli idik, külək isə balaca bir səs belə gətirmir, – deyə Con Manqls etiraz etdi.

– Doğrudan da, – deyə Paqanel təsdiq etdi, – vulkanın işığı gəlir, ancaq səsi yoxdur. Bundan başqa o, lap mayak kimi vaxtdan-vaxta parlayır!

– Siz haqlısınız, – deyə Con Manqls onunla razılaşdı, – ancaq bu adanın sahilində mayak ola bilməz! Aha! – deyə o qışqırdı. Daha bir od parladı! Bu dəfə lap sahilədə! O titrəyir və yerini tez-tez dəyişir!

Con səhv etmirdi. Doğrudan da od gah yanır, gah da sönmürdü, özü də müxtəlif yerlərdə görünürdü. Qlenarvan dedi:

– Demək, adada adam yaşayır?

– Görünür, orada vəhşilər yaşayır, – deyə Paqanel cavab verdi.

– Belə olduqda biz Ayrtonu bu adaya çıxara bilmərik.

– Heç bir vəchlə, – deyə mayor onun sözünü təsdiq etdi. – Bu zavallı, vəhşilər üçün çox pis bir bəxşiş olardı.

Mak-Nabsın sözüne gülümsəyən Qlenarvan:

– Biz başqa tənha bir ada axtarmalıyıq, – dedi. – Mən Ayrtona sakit həyat vəd etmişəm və öz vədimi yerinə yetirmək istəyirəm.

Paqanel dedi:

– Hər halda ehtiyatlı olmaq lazımdır. Zelandiyalıları da bir zaman Kornuel adalarında yaşamış vəhşilər kimi sayrışan odlarla gəmiləri aldatmağa adət etmişlər. Cox ola bilər ki, bu vasitə Mariya-Tereziya vəhşilərinə də məlumdur.

– Dörd mil məsafəyə yaxınlaş! – deyə Con sükançıya qışqırdı. – Sabah, günəş çıxar-çıxmaz necə hərəkət edəcəyimizi qəti qərara alaraq.

Saat on birde Con Manqls və səmşinlər öz kayutlarına çəkildilər.

Göyertədə təkcə növbətçi gəzirdi. Gəminin burnunda təkcə sükançı qalmışdı.

Bu anda Meri Qrant və Robert göyertəyə qalxdılar. Kapitan Qrantın uşaqları məhəccərə dirşəklənərək kədərlə qaranlıqda fosfor kimi parıldayan dənizə və “Dunkan”ın dalında işıldayan şırnağa baxırdılar. Meri, Robertin gələcəyi, Robert də bacısının gələcəyi haqqında düşüncələrə nürdü. Onların hər ikisi öz atalarını xatırlayırdılar.

Görəsən, sevimli ataları hələ sağdırmı? Onsuz bu uşaqların həyatı necə olacaqdır? Qlenarvan və onun arvadından ayrıldıqda, onların halı necə olacaqdır?

Kədərindən təsirsiz olaraq yaşa dolmuş uşaq bacısının düşüncələrini anlayırdı.

O, Merinin əlindən yapışdı:

– Meri, – dedi, – məyus olmaq lazım deyildir. Atamızın bizə nə öyrətdiyini yadına sal. O: “İgid olmaq - ən başlıca şərtdir” – deyirdi. Bacım, cəsarətli olmalıyıq! İndiyə kimi sən mənə üçün işləyirdin, indi isə mənə növbəm çatmışdır.

Cavan qız nəzakətlə dedi:

– Əziz Robert!

– Mən sənə bir şey demək istəyirəm. Məndən acığın gəlməz ki?

– Nə üçün acığım gəlsin, quzum!

– Mənə mane olmazsan ki?

– Sən nə demək istəyirsən? – deyə Meri həyəcanla soruşdu.

– Əziz bacım, mən dənizçi olmaq istəyirəm.

Cavan qız qardaşının əlini sıxaraq:

– Sən mənə atırsan? – deyə qışqırdı.

– Bəli, bacım, mən atam kim... kapitan Con kimi dənizçi olmaq istəyirəm! Meri, sevimli Meri! Kapitan Con necə sadıqdır. O mənə həqiqi dənizçi kimi tərbiyə edəcəyinə söz vermişdir, biz birlikdə atamızı axtarmağa gedəcəyik; bacı, de ki, mən razıyam!

Meri Qrant Roberti bağrına basdı.

Uşaq bir qətrə göz yaşının onun alınına düşdüyünü hiss etdi.

– Meri, Meri! – deyə o, qışqırdı. – Mən ümidəndən düşmürəm! Atamız kimi bir adam öz vəzifəsini yerinə yetirmədən ölə bilməz.

Meri Robertə cavab verə bilmirdi. Hıçqırıq onu boğurdu!

– Demək, kapitan Con hələ ümidəndən düşməmişdir? – deyə Meri soruşdu.

– Bəli, – deyə Robert cavab verdi. – O, heç vaxt bizi atmayacaqdır! Mən dənizçi olacağam və biz birlikdə atamı axtaracağıq!

– Axı onda biz ayrılmalı olacağıq?

– Meri, sən tək qalmayacaqsan. Mən bunu bilirəm. Dostum Con hamısını mənə danışmışdır. Elen, Qlenarvan səni tərk etməz. Sən qadınsan, sən ondan kömək ala bilərsən, bunu almağa razı olmalısan. Bundan boyun qaçırmaq – nankorluq deməkdir! Atam mənə yüz dəfə demişdir ki, kişi öz taleyini özü qurmalıdır!

– Bəs Dendidəki sevimli evimiz necə olacaqdır?

– O bizdə qalar, bacım! Qlenarvan və Con artıq bunların hamısını ölçüb-biçmişlər. Sən Qlenarvanın qızı kimi Malkolm-Kestldə yaşayacaqsan. Qlenarvan bunu Cona, Con da mənə demişdir. Son orada öz evindəki kimi yaşayacaqsan və orada atamla mənim birlikdə evimizə qayıtmağımızı gözlədiyini ana qədər atam haqqında sənənlə söhbət etməli adamlar olacaqdır. Ah, bu nə xoşbəxt bir gün olacaqdır!

– Əziz qardaşım, atam sənənlə sözlərini eşitsəydi nə qədər xoşbəxt olardı! Robert, sən əziz atamıza nə qədər oxşayırsan! Yaşa dolduqda sən də onun kimi olacaqsan.

Uşaq qulaqlarına qədər qızararaq:

– Ah, Meri! – deyə pıçıldadı.

Meri dedi:

– Ancaq biz Qlenarvan və onun arvadının xəcalətindən necə çıxacağıq?

– Bu çox asandır! – deyə Robert coşqun gənclik hissiyyatı ilə qışqırdı. – Biz onları son dərəcə sevib hörmət edəcəyik və lazım olarsa hər ikimiz özümüzü onların yolunda qurban edəcəyik.

Qız qardaşını öpüslərə qərş edərək:

– Yox, biz onlar üçün yaşayacağıq, – deyə səsləndi.

Kapitan Qrantın uşaqları nəzərlərini həsrətlə gecənin zülmətinə bürünmüş dənizin uzaqlarına dikdilər. Onlar susdular. Ancaq başladıkları söhbəti hər ikisi xəyalında davam etdirirdi. Xırda ləpələr gəminin yanlarına ahəstəcə çarpırdı. Gəminin pərləri dənizi köpükləndirirdi.

Sanki bütün dünyanın dalmış olduğu bu tam sükut içərisində birdən həm qardaşa, həm də bacıya eyni zamanda elə gəldi ki, kiminsə uzaqdan gələn şikayətli səsini eşidirlər. Bu səs onları diksindirirdi.

– Bura gəlin, bura gəlin! – deyə sakitlikdə aydın bir səs eşidildi.

– Meri, eşidirsənmi? – deyə Robert pıçıldadı.

Hər ikisi kənara boylanıb nəfəslərini güclə çəkərək zülmətə qulaq asmağa və diqqətlə baxmağa başladılar.

Ancaq heç şey görmədilər. Gecənin zülməti hər tərəfdən onları bürümüşdü. Meri həyəcanından rəngi qaçmış halda:

– Robert, – dedi, – sənə görünən kimi mənə də elə göründü ki... Yox, Robert, biz ikimiz də sayıqlayırıq!

Ancaq bu zaman onların qulaqlarına yeni bir səs gəldi. Bu dəfə xəyal o qədər qüvvətli idi ki, hər ikisi:

– Ata! Ata! – deyə qışqırdılar.

Meri Qrant buna dözə bilmədi. Onun əsəbləri tab gətirmədi və o, bihuş halda qardaşının qucağına düşdü.

– Köməyə gəlin! – deyə Robert bağırdı. – Bacıma, atama köməyə gəlin!

Sükançı və növbətçi matroslar qaçaraq səs gələn tərəfə gəldilər.

Bir neçə saniyədən sonra Qlenarvan, Con Manqls və Elen artıq göyörtədə idilər. Robert dalğaları göstərərək özünü bilmədən:

– Bacım ölür, atam oradadır!.. – deyə qışqırırdı.

Onun sözlərini heç kəs anlamadı.

– Atam oradadır!.. – deyə o, təkrar etdi. – Mən onun səsini eşitdim!.. Meri də eşitdi.

Bu zaman Meri özünə gəldi.

– Ata! Ata!.. – deyə o, dəli kimi təkrar edirdi.

Yazıq qız özünü dənizə atmaq istəyirmiş kimi səndələyərək gəminin konarına öyildi.

– Mister Qlenarvan, Elen! – deyə o, əllərini ovuşduraraq səsləndi. – Mən sizə deyirəm ki, atamın səsini eşitdim!.. Bu səs dalğaların arasından qalxıb son “əlvida” kimi mənə yetişdi.

Hiçqırıq qızın danışmasına mane olurdu. Onun halı yenə də xarablaşdı. Elen onu kayuta apardı.

Robert: “Atam oradadır... Mən buna əminəm!” deyə ara vermədən təkrar edə-edə göyörtədə qaldı.

Bu kədərli mənzərənin bütün şahidləri yazıq uşaqları qara basdığına şübhə etmədilər. Ancaq onları necə ayıltmalı, səhv etdiklərini onlara necə başa salmalı?

Qlenarvan bu işə birinci olaraq girişdi. O, Robertin əlindən yapışıb:

– Dostum, sən doğrudanmı atanın səsini eşitdin?

– Bəli, ser, onun səsi uzaqlardan gəlirdi. O, “Buraya gəlin, buraya gəlin”, – deyə çıxırdı.

– Sən onun səsini tanıdınmı?

– Mən atamın səsini tanımaya bilərəmmi? Bacım da onun səsini eşidib tanıdı! Hər ikimizin də səhv etdiyini necə güman edə bilərsiniz? Ser, yalvarıram sizə, tez atama kömək edin! Qayıq, qayıq!

Qlenarvan yazıq uşağı inandırmaqda aciz olduğunu gördü. Bununla belə o, yenə də buna təşəbbüs etdi. Sükançını yanına çağırırdı.

– Qaukins, miss Qrantın halı xarablaşan zaman siz növbədə idinizmi? – deyə ondan soruşdu.

– Bəli, ser, – deyə Qaukins cavab verdi.

– Siz bir şey görmədiyinizi, bir şey eşitmədiyinizi?

– Heç bir şey, ser.

– Robert, görürsənmi ki, sən səhv edirsən?

Uşaq sarsılmaz bir inamla:

– O, Qaukinsin atası olsaydı, bir şey görmədiyini və ya eşitmədiyini deməzdi, – deyə etiraz etdi. – Ser, o, mənim atam idi! Mənim atam, mənim atam!..

Hıçqınq Roberti boğurdu, onun rəngi ağappaq ağardı və bihüş halda yerə yığıldı. Qlenarvan onu kayutaya aparıb yatağa uzatdı və gecəki həyəcədən əzgin düşmüş uşaq dərin yuxuya getdi. Con Manqls dedi:

– Yazıq yetimlər! Gör tale onlara necə iztirablar qismət etmişdir!

– Elədir, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Məyusluq nəticəsində hər ikisini qara basa bilər.

– Eyni zamanda hər ikisini də! – deyə Paqanel pıçıldadı. – Bu çox qəribədir. Heç bir alim buna inanmaz...

O, məhəccərdən əyilib orada olanlara susmalarını işarə edərək diqqətlə qulaq asdı. Ətrafda tam sükut hökm sürürdü. Paqanel bərkdən qışqırdı. Qaranlıqda ona cavab verən olmadı.

– Hər halda bu qəribədir, – deyə coğrafiyaşünas öz kayutuna enənə donqulandı. – Elə bir möcüzəyə səbəb olmaq üçün fikir və hisslərin doğmalığı və ümumiliyi kifayət deyildir.

Ertəsi gün, martın 8-də səhər saat beşdə şəfəq sökülürkən yataqda saxlanılmaları mümkün olmayan Meri və Robert bir tərəfdə qalsın, sənişinlərin hamısı “Dunkan”ın göyörtəsinə toplaşmışdılar. Hər kəs qurunu daha tez görmək istəyirdi.

Bütün durbinlər hərisliklə adaya tərəf çevrilmişdi. Gəmi adadan bir mil uzaqda idi. Ada artıq göz qabağında idi. Birdən Robert qışqırdı. Uşaq, sahille qaçaraq əllərini tovlayan iki adamı və bayraq qaldıran üçüncü bir adamı gördüyünü inandıрмаğa başladı. Con Manqls təressüd borusunu qaparaq:

– İngiltərə bayrağıdır! – deyə qışqırdı.

Paqanel Robertə dönərək öz növbəsində:

– Doğrudur, – deyə səsləndi.

Robert həyəcanından titrəyərək:

– Ser, – dedi, – mənim dənizə atılmamı istəmirsinizsə, əmr edin suya qayıq salsınlar. Ah, ser, diz çöküb sizə yalvarıram, icazə verin adaya birinci olaraq mən ayaq basım.

Təəccübdən heç kəs bir kəlmə danışa bilmirdi. Bu necə işdir! Otuz yeddinci paraleldə olan bu balaca adada fəlakətə uğramış üç adam yaşayır. Üç ingilis...

Hər kəs keçən gecəki hadisəni xatırlayıb Robert və Merinin eşitdikləri səs haqqında düşünürdü. Bəlkə də, uşaqlar aldanmamışlar. Bəlkə də onlar, doğrudan da, bir adamın səsini eşitmişdilər? Ancaq bu, doğrudanmı onların atalarının səsi idi? Heyhat, bu mümkün deyildi.

Həm qorxu ilə yazıq uşaqların məyusluğa necə dözəcəklərini düşünürdü. Bu axırıncı zərbə ilə barışmağa onların gücü çatacaqdımı? Ancaq onları necə saxlamalı? Qlenarvan buna cürət edə bilmirdi. O:

– Tez suya qayıq sahn! – dedi.

Bir anda suya qayıq saldılar.

Kapitan Qrantın uşaqları, Qlenarvan, Con Manqls və Paqanel cəld qayığa endilər. Qüvvətlə çəkilən altı avar qayığı sürətlə sahile apardı.

Sahile on sajen qalmış Meri ürək parçalayan bir səslə:

– Ata! – deyə bağırırdı.

Sahildə, iki başqa adamla yanaşı olaraq ucaboy və qüvvətli bir adam dayanmışdı, onun mərhəmətli və mərd üzü təəccüb ediləcək dərəcədə Meri və Robert Qrantın üzünə oxşayırdı.

Doğrudan da bu, uşaqların öz dostlarına tez-tez təsvir etdikləri həmin adam idi. Hissləri onları aldatmamışdı.

Bu adam onların atası, özü də kapitan Qrant idi!

Kapitan Qrant Merinin qışqırığını eşidərək biçilmiş ot kimi qumun üzərinə sərilirdi.

TABOR ADASI

Scvincdən ölməzlər, buna görə də ata və uşaqlar gəmiyə gətirilməzdən qabaq özlərinə gəldilər. Bu səhnəni necə təsvir etməli? Sükut içərisində qucaqlaşmış bu üç adamı gördükdə, “Dunkan”dakıların hamısını qaplayan həyəcanı təsvir edə biləcək sözləri haradan tapmalı? Səyyahlar və matroslar onlara baxaraq ağlayırdılar.

Qarri Qrant həyəcanından titrəyən bir səslə öz xilasını üçün Qlenarvana və bütün gəmi xidmətçilərinə təşəkkür etdi...

Uşaqlar gəmiyə gələnə kimi “Dunkan”ın başına gəlmiş bütün macəraları atalarına söyləməyə macal tapmışdılar.

Kapitan Qrant bu igid qadına, onun ərinə və dostlarına nə qədər minnətdar idi! Qarri ürəyini doldurmuş hissləri ilə sadəlik və alicənablıqla söylədi, onun yorğun üzünü elə həqiqi, elə saf bir həyəcanla parladi ki, keçirdikləri iztirablar üçün hamı özünü tamamilə təmin olunmuş hiss etdi.

Soyuqqanlı mayor belə göz yaşlarını saxlaya bilməyib gizlincə onları silirdi. Paqanelə gəlincə o, göz yaşlarını gizlətməyə çalışmırdı: o, uşaq kimi heçqırırdı.

Qarri Qrant nəzərlərini qızından ayıra bilmirdi. Qızı ona gözəl və füsunkar görünürdü.

Atalıq hissənin onu aldatmadığına inanmaq üçün, o, Merini şahid çağıraraq bunu hey təkrar edirdi.

O, heyran-heyran oğluna baxırdı.

– Necə də böyümüsən! Sən ki lap böyük kişisən! – deyər Qarri Qrant sevincle səsləndi.

Bundan sonra o, uşaqlarını öpüşlərə qərər etdi.

Robert dostlarının hər birini tərifləyici ifadələrlə növbə ilə atasına təqdim etdi. Bu adamların hamısı yazıq uşaqlara qarşı eyni dərəcədə mərhəmətli idilər. Növbə Con Manqlsa çatdıqda cavan kapitan, həmçinin gənc qız qızardı və Con, Meri Qrantın atasına cavab verdikdə səsi titrədi.

Elen xilasedici səyahətin tarixini bütün təfəsilatla kapitan Qranta nağıl etdi və uşaqlarının hərəkəti onun ürəyini iftixar hissilə doldurdu.

Qarri Qrant oğlunun qəhrəmanlıqlarını bildi və əmin oldu ki, oğlu onun borcunun artıq bir hissəsini ödəmişdir.

Sonra Con Manqls, Meri haqqında elə ifadələrlə danışdı ki, Elenin bir neçə sözümdən məsələni artıq duymuş olan Qarri cavan kapitannın qüvvətli əlindən yapışıb qızının əli ilə birləşdirdi və:

– Bu uşaqları təbrik edin! – deyər Qlenarvan və onun arvadına müraciət etdi.

Hər şey haqqında min dəfələrlə danışıldıqdan sonra, Qlenarvan Ayrton haqqında kapitan Qranta danışdı. Qrant Ayrtonun demiş olduqlarının hamısını təsdiq etdi.

– O, ehtirasın cinayətə sövq etdiyi ağıllı və cəsur bir adamdır. Yalqızlıq və peşmanlıq bəlkə də onu namuslu həyata qaytardı.

Ayrton Mariya-Tereziya adasına çıxarılmadan əvvəl Qarri Qrant yeni dostlarını orada qəbul etmək istədi. O, dostlarını özünün taxta daxmasına baxmağa, okean Robinzonunun süfrəsi başında əyləşməyə dəvət etdi.

Qlenarvan və onun yoldaşları bu dəvəti həvəslə qəbul etdilər. Robert və Meri atalarının belə uzun müddət iztirab çəkdiyi yeri görmək arzusu ilə qovrulurdular.

Qayıq yenidən suya saldı, ata iki uşağı ilə, Qlenarvan arvadı ilə, mayor, Con Manqls və Paqanel adanın sahilinə çıxdılar.

Qarri Qrantın bütün malikanəsinə tamaşa etmək üçün bir neçə saat kifayət idi. Əslinə baxsan, ada vulkandan əmələ gəlmiş bazalt qayasından başqa bir şey deyildi. Qədim geoloji dövrlərdə bu dağ yeraltı qüvvələrin təzyiqi ilə Sakit okeanın dibindən qalxmışdı. Lakin əsrlər keçdikcə vulkan dönüb adi dağ olmuşdu. Sonra burada qara torpaq əmələ gəlmiş, bitki göyərmiş, balina ovçuları burada bir neçə ev heyvanı, keçi və qaban qoyub getmişlər, bu heyvanlar artıb çoxalmış və vətənləşmişlər. Beləliklə, təbiətin mədən, bitki və heyvanlardan ibarət olan üç zənginliyi Sakit okeanın ortasındakı bu tənha adada inkişaf etmişdi.

“Britaniya”da qəzaya uğramış olan adamlar buraya çıxan kimi insan əli təbiətin köməyinə gəlmişdi. Qarri Qrant və iki matros iki il yarımda adanın görkəmini tamamilə dəyişmişdilər. Gözəl becərilmiş torpaq yüksək məhsul verməyə başlamışdı.

Qonaqlar qol-buldaq atmış gitrə ağacının kölgəliyindəki evə baxdılar. Evin pəncərələri qarşısında günəşin gözqamaşdırıcı şüaları ilə

işıqlanmış ucsuz-bucaqsız dəniz uzanırdı. Qarri Qrant masanı ağacın kölgəsinə qoymağı əmr etdi və hamı masanın dövrəsində oturdu. Arkad çobanlarına layiq olan sadə nahar, qoyun eti qovurmasından, nardudan, keçi südündən, iki-üç siqori kökündən, təzə və təmiz sudan ibarətdi.

Paqanel şad idi.

Robinzonun heyatının üstünlüyü haqqındakı köhnə fikirlər yenidən onun xəyalında canlandı. O dedi:

– Bu dələduz Ayrtonun bəxti işlədi! Bu ada lap cənnətin bir guşəsidir.

– Bəli, – deyər Qarri Qrant cavab verdi, – qəzaya uğramış üç bədbəxt üçün cənnətdir, ancaq mən təəssüf edirəm ki, Mariya-Tereziya irmaq əvəzində çayı, miskin və balaca buxtası əvəzində limanı olan böyük münbət bir ada deyil, ucsuz-bucaqsız okeanda itib-batmış xırdaca bir yerdir.

– Nə üçün, kapitan? – deyər Qlenarvan soruşdu.

– Çünki belə olsaydı, mən burada Şotlandiya koloniyası təsis edə bilərdim.

Qlenarvan təəccüblə dedi:

– Ah, kapitan Qrant, demək siz, adınızı vətənimizdə bu qədər şöhrətləndirən məqsəddən hələ əl çəkməmişsiniz?

– Yox, ser, mən bu məqsədimə çatacağıma ümid edirəm. Bizim yoxsullara, nəhayət, yeni bir torpaqda onları ehtiyac və aclıqdan qoruya biləcək bir yer vermək lazımdır. Dünyada elə bir yer olmalıdır ki, həmvətənlərimiz Avropada əldə edə bilmədikləri istiqlalyyəti burada əldə etsinlər!

– Gözəl plandır! – deyər Elen səsləndi. – Bu plan nəcib bir ürəyə layiq plandır. Ancaq bu ada...

– Yox, xanım, bu ada yalnız bir neçə müstəmləkəçini doydura bilər, bizə isə geniş yer lazımdır.

– Yaxşı, kapitan! – deyər Qlenarvan səsləndi. – Gələcək bizim əlimizdədir. Biz bu yeri bərabər axtaracağıq.

Qarri Qrant və Qlenarvan bu vədi möhkəmləndirmiş kimi bir-birinin əllərini bərk-bərk sıxdılar.

Bundan sonra hamı kapitan Qrantdan özünün, həmçinin də “Britaniya”da qəzaya uğrayıb iki illik uzun bir müddətə bu boş adaya atılmış iki matrosun qəziyyəsinə nağıl etməyi xahiş etdi.

Kapitan Qrant onların xahişini məmnuniyyətlə yerinə yetirdi.

Kapitan Qrant sözə başladı:

– Bizim qəziyyəmiz, tənha bir adaya düşüb təbiətin qüvvələri ilə mübarizədə özlərindən başqa kimsəyə gümanı gələdiyini anlayan başqa robinzonların qəziyyəsinə oxşayır.

1862-ci il iyunun 26-cı gecəsi “Britaniya” altı gün arasın kəsilmədən davam edən dəhşətli fırtına nəticəsində Mariya-Tereziyanın sualtı qayalarına dəyib qəzaya uğradı. Dəniz qəzəblə coşmuşdu: mən, Bob Lirs və Con Bell adlı iki matrosdan başqa hamı dalğalarda məhv oldu. İyirmi nəticəsiz təşəbbüsdən sonra sahilə çıxmaq bizə müyəssər oldu. Bizim çıxdığımız torpağın uzunluğu iki mil, eni beş mil balaca, tənha bir ada olduğu məlum oldu. Adada iyirmi-otuz ağac bitmişdi, iki-üç gölməçə və xoşbəxtlikdən heç vaxt qurumayan bulaq vardı.

Biz dünyanın qurtaracağıma düşməyimizə baxmayaraq ruhdan düşmədik. Mənim bədbəxt yoldaşlarım Bob və Con var qüvvələrilə mənə kömək edirdilər.

Biz Daniel Defonun Robinzon Kruzosunun başladığı işdən başladığ, yeni qəzaya uğramış gəminin qırıqlarını dənizdən tutmağa başladığ. Qab-qacaqdan bəzilərini, bir qədər barıt, silah, bir kisə taxıl əldə etmək bizə müyəssər oldu. İlk günlər çox ağır keçdi, ancaq çox çəkmədən heyvan və balıq ovu bizi yemək üçün zəruri olan hər şeylə bolluca təmin etməyə başladı. Vəhşi keçilər yaşıl çəmənlərdə otlayır, doğur-töreyir və artırdılar, sahilə isə çoxlu su heyvanları tapırdıq. Həyatımız get-gedə yoluna düşdü.

Xilas edə bildiyim astronomik cihazların vasitəsilə adanın yerini müəyyən etdim.

Tamamilə aydın idi ki, bizim adamız dəniz yollarından kənarıda idi və bizi təsadüf xilas edə bilərdi.

Biz yorulmadan işləyirdik. Çox çəkmədən olduqca böyük bir sahədə “Britaniya”dan xilas etdiyimiz taxılı əkdik. Bizim adi qidamıza kartof, siqori, ispanaq və digər göyörti də əlavə olundu.

Biz bir neçə vəhşi keçini əhliləşdirdik, bizim südümüz və yağımız da oldu. Qurumuş irmaqların dibində bol-bol bitmiş nardu bizə yeməli çörək verirdi.

Beləliklə də, bizim heyatımız zəruri olan hər cür şeylə az-çox təmin olunmuşdu.

Biz "Britaniya" qırıqlarından ev qurduq, damını yaxşı qatranlanmış brezentlə örtükdük. İndi biz yağışlı mövsümün görməsini qorxmadan gözləyirdik.

Əvvəlcə mən "Britaniya" nın qırıqlarından qayıq qayırib onunla üzməyi düşünürdüm, ancaq biz yaxındakı torpaqda, yəni Paumotu tağım adalarından min beş yüz mil məsafədə idik. Belə uzun səyahətə heç bir qayıq davam gətirə bilməzdi. Mən qurtuluşumuzu taleyin ixtiyarına buraxaraq bu fikirdən əl çəkdim.

Ah, mənim əziz balalarım, əgər bilsəydiniz, biz neçə dəfələrlə qayanın başında dayanıb təsadüfən bir gəmi görməyi necə arzu edirdik! Bizim, tale tərəfindən sürgün olduğumuz müddətdə üfüqdə cəmi bir-iki dəfə yelkon ağarmış və gözden itmişdir. Beləliklə, iki il yarım keçmişdir. Biz artıq ümidimizi kəşmişdikse də məyus olmurduq.

Nəhayət, dünən, mən qayanın təpəsinə durmaşdım və birdən qərbdə azacıq bir tüstü gördüm, tüstü getdikcə yaxınlaşırdı. Çox çəkmədən gəminin özünü də gördüm. Gəmi burada, hətta lövbər atmaq mümkün olmayan bu balaca adanın yanında dayanacaqmı?

Ah, bu nə qədər əzablı bir intizar idi! Sinəmdə qəlbim donurdu... Mənim yoldaşlarım Mariya-Tereziyanın iki ən uca qayasında od yandırdılar. Gecə oldu. Ancaq gəminin sənişinləri heç bir həyat əlaməti göstərmirdilər. Doğrudanmı bu son ümidimiz də xəyal kimi uçub yox olacaqdı? Mən daha tərəddüd etmədim. Gecə gəmi adanı tərk edə bilərdi. Mən dənizə atılıb gəmiyə tərəf üzməyə başladım. Mən qeyri-adi bir insan qüvvəsilə dalğaları yarırdım. Gəmiyə yaxınlaşırdım, gəmiyə artıq altmış metr qalmışdı ki, o, birdən dönüb adadan uzaqlaşdı.

Bunu görüb məyusluqla qışqırmağa başladım. Uşaqlarım mənim qışqırığımı eşitdilər. Uşaqları heç də qara basmamışdı.

Mən həyəcan və yorğunluqdan gücdən düşmüş və əzgin halda sahilə qayıtdım. Bob Loris və Con Bell məni az qala ölü halda sudan çıxartdılar. Bu, bizim adada keçirmiş olduğumuz gecələrin ən dəhşətlisi idi. Biz ömürlük olaraq burada qalacağımızı güman edirdik.

Lakin, səhər biz gəminin yavaş-yavaş bizə yaxınlaşdığını gördük! Mən suya qayıq salındığını gördüm... Biz xilas edilmişdik. Mənim balalarım, mənim əziz uşaqlarım ağuşlarını mənə açdılar!..

Qarri Qrant söhbətini qurtardı, Meri və Robert hərətlə onu qucaqladılar. Kapitan özünün qurtuluşuna görə, gəmi fəlakətə uğradıq-

dan səkkiz gün sonra butulkaya qoyub dalğaların ixtiyarına buraxdığı həmin sənədə borclu olduğunu yalnız indi anladı.

Jak Paqanel kapitanın söhbətinə qulaq asırkən nə düşünürdü? Möhtərəm coğrafiyaşünas sənədin hər bir sözünü beynində min dəfə canlandırırdı. O, özünün yalana çıxmış hər cür izahatını bir-birinin dalınca yadına salırdı.

Mariya-Tereziya bu, yazısı yarıpozulmuş kağızlarda necə göstərilmişdi? O, daha özünü bilməyib kapitan Qrantın qolundan yapışdı və:

– Kapitan, bu sirlə sənəddə nə yazdığımızı nəhayət açıb söyləyin, – deyə səsləndi.

Coğrafiyaşünasın sualı ümumün marağına səbəb oldu. Hamı bütün gəmidəkilərə doqquz ay əzab vermiş sirri öyrənmək istəyirdi.

– Sənədin düzgün mətni yadınızdadır mı? – deyə Paqanel kapitan Qrantdan soruşdu.

– Əlbəttə, – deyə Qarri Qrant cavab verdi. – Qurtuluşumuzun yeganə ümidi olan bu sözləri öz-özümə təkrar etmədiyim bir gün olmamışdır.

– Sənədə nə yazılmışdı? – deyə Qlenarvan soruşdu. – Tez söyləyin, bu bizi çox maraqlandırır.

– Mən sizin marağınızı təmin etməyə hazırım, – deyə Qarri Qrant cavab verdi. – Ancaq bilirsinizmi, qurtuluşa olan ümidi artırmaq üçün, mən butulkaya üç dildə yazılmış sənəd qoydum. Siz onlardan hansını öyrənmək istəyirsiniz?

– Məgər hər üç sənədin üçü də bir-birinin eyni deyilmi? – deyə Paqanel qışqırdı.

– Bir sözdən başqa üçü də birdir.

– Fransızca yazılmış sənədi bizə oxuyun. Dəniz ona başqalarından daha çox rəhm etmişdir və möhz bu sənəd bizim izahatımızın əsası olmuşdur.

– Ser, sənəd kəlmə-kəlmə bundan ibarətdir, – deyə Qarri Qrant cavab verdi.

"1862-ci il iyunun 27-də, "Britaniya" adlı üçdörlü gəmi Qlazgodan çıxaraq Pataqoniya sahillərindən min beş yüz mil uzaqda, cənub yarımkürəsində qəzaya uğramışdır. Kapitan Qranta və onun iki matrosuna Tabor adasına çıxmaq müyəssər olmuşdur...".

– Necə! – deyə Paqanel səsləndi.
Kapitan Qrant davam etdi.

“Onlar orada daimi və amansız ehtiyac keçirərək, bu sənədi dənizə atdılar. Adanın koordinatları 153° uzunluq və 37°11' en dairəsidir. Onlara kömək edin, yoxsa məhv olacaqlar”.

“Tabor” sözünü eşitdikdə, Paqanel sıçradı və özünü saxlaya bilməyərək:

– Necə? Tabor adası! Bu ki, Tereziya adasıdır! – deyə bağırdı.

– Cənab Paqanel, siz haqlısınız, – deyə Qarri Qrant cavab verdi. – İngilis və alman xəritələrində bu adaya “Mariya-Tereziya” deyirlər, ancaq fransız xəritəsində onun adı Tabordur.

Bu zaman Paqanelin çiyinə ağır bir yumruq endi. Paqanel bu zərbədən, hətta bir az çökdü. Etiraf etmək lazımdır ki, bu zərbə, həyatında birinci dəfə olaraq nəzakət çərçivəsindən çıxmış mayor tərəfindən endirilmişdi. Mak-Nabs böyük nifrət andıran bir ahənglə:

– Bir coğrafiyaşünasa baxın! – dedi.

Ancaq Paqanel ona endirilmiş zərbəni hətta hiss etmədi. Onun alimlik izzəti-nəfsinə endirilmiş zərbənin yanında bu zərbə heçdi.

İndi, aydın olmuşdu ki, Paqanelin izahatı həqiqətə yaxınmış. O, sənədi, demək olar ki, tamamilə açıb izah etmişdi. O, qəzaya uğramışların, şübhəsiz, Pataqoniya, Avstraliya, Yeni Zelandiyada olduqlarını güman etmişdi.

Əvvəlcə continen (kontinent) kimi izah edilən contin sözü, sonra continue (daimi) olmuşdur; əvvəlcə indiens (hindilər) sonra isə indigenes (yerlilər) mənası verilmiş, indigence sözü nəhayət indigenese (ehtiyac) olub əsl mənasını almışdır.

Yalnız yarısı pozulmuş aborder sözü həssas coğrafiyaşünası aldatmışdı. Paqanel, bu sözü fransızca aborder (çıxmaq, yan almaq) felinin bir hissəsi hesab etmişdi. Halbuki, bu Tabor adasının – qəzaya uğramışların sığındıqları həmin yerin adı idi. Bu səhv tamamilə üzrlü idi, çünki “Dunkan”ın gəmi xəritəsində bu adanın adı – Mariya-Tereziya idi.

Paqanel saçını çəngə-çəngə yolaraq:

– Fərqi yoxdur! – deyə qışqırırdı. – Mən iki adı olan bu adanı yadımdan çıxarmamalı idim! Bu, bağışlanmaz bir səhvdir. Coğrafiya cəmiyyətinin katibinə layiq olmayan bir səhvdir! Mən biabır oldum.

– Sevimli Paqanel, qəm yeməyin! – deyə Elen onu yola gətirirdi.

– Yox, xanım, heç vaxt! Mən eşşəyəm!

Mayor onun dərdinə şerik olmuş kimi:

– Özü də zır eşşəksiniz! – dedi.

Nahar qurtaran kimi Qarri Qrant öz mənzilini qaydaya saldı.

Cani namuslu adamın bütün mirasına sahib olsun deyə Qarri Qrant özü ilə heç bir şey götürmədi.

Hamu gəmiyə qayıtdı. Qlenarvan elə o gün geri qayıtmaq niyyətində olduğundan, Ayrtonu sahilə çıxarmağa aid olan hər bir sərəncamı verdi.

Sabiq bosmanı göyərtəyə gətirdilər, o burada Qarri Qrantla üz-üzə gəldi. Qrant:

– Salam, Ayrton, – dedi.

Ayrton azacıq da olsun təəccüblənməyərək:

– Bu sizmisiniz, kapitan? – deyə cavab verdi. – Mən sizi sağ-salamat gördüyümə çox şadam.

– Ayrton, deyəsən sizi insan yaşayan torpağa çıxarmaqda səhv etmişəm.

– Yəqin belədir, kapitan.

– İndi bu tənha adada siz mənim yerimi tutarsınız, ümidvaram ki, insanlara vurduğunuz ziyanların peşmançılığını çəkərsiniz.

– Hər şey ola bilər, – deyə Ayrton sakit cavab verdi.

Qlenarvan sabiq bosmana müraciət etdi:

– Siz insan yaşamayan bir adaya çıxarılmaz arzusunda yenəmi israr edirsiniz? – deyə soruşdu.

– Bəli, ser.

– Tabor adası işinizə yarararmı?

– Tamamilə yararır.

– Ayrton, indi mənim axarıncı sözlərimə qulaq asın. Burada siz bütün bəşəriyyətdən ayrı düşəcəksiniz. Möcüzə həyatda çox az baş verir, buradan qaçmaq sizə çətin müyəssər olar. Siz burada tamamilə yalqız və öz vicdanınızla üzəüz olacaqsınız, ancaq kapitan Qrantdan fərqli olaraq, siz nə yaddan çıxarılaçaq, nə də tərkdiləcəksiniz. Siz adamların yadlarına düşməyə layiq deyilsiniz, ancaq onlar sizi yad

JAK PAQANELİN AXIRINCI HUŞSUZLUĞU

edəcəklər. Ayrton, mən sizin harada olduğunuzu bilirəm, mən sizi harada tapmaq lazım gəldiyini bilirəm və sizi yaddan çıxarmayacağam.

– Təşəkkür edirəm, ser, – deyə Ayrton sadəcə cavab verdi.

Bu, Qlenarvanla sabiq bosman arasında gedən axırncı söhbət oldu. Qayıq suya salınmışdı. Ayrton ona mindi.

Con Manqls qabaqcadan adaya bir neçə qutu konserv, qab-qacaq, külli miqdarda barıt və güllə göndərmişdi.

Ayrton yeni zəhmət həyatına başlaya bilərdi. Onun ixtiyarına hətta kitabə qədər bütün zəruri olan şeylər verilmişdi.

İnsanlardan ayrılmaq vaxtı çatdı. Gəmi xidmətçiləri və sənişinlər göyertəyə toplaşmışdılar. Çoxunun ürəyi sıxılırdı. Meri Qrant və Elen həyəcanlarını gizləyə bilmirdilər.

Cavan qadın titrək bir səsle:

– Məgər, bu bədbəxti burada qoymaq bu qədər zəruridirmi? – deyirdi.

– Bu zəruridir, Elen, – deyə Qlenarvan cavab verdi. – Qoy günahlarını yusun.

Bu zaman Con Manqlsın komandası ilə qayıq gəmidən ayrıldı. Qayıqda, ayaq üstə dayanmış Ayrton şlyapasını çıxarıb təzim etdi.

Qlenarvan və bütün gəmi xidmətçiləri ölü qarşısında imişlər kimi başlarını açdılar, qayıq qəbir sükutu içərisində üzüb getdi.

Qayıq sahilə çatan kimi Ayrton qumun üstünə sıçradı.

Qayıq gəmiyə döndü.

Hava hələ işıq idi və göyertədə olan sənişinlər, qollarını döşündə çarpazlayıb qayanın üstündə heykəl kimi hərəkətsiz dayanmış Ayrtonu görə bilirdilər.

– Ser, biz yola düşə bilirikmi? – deyə Con Manqls Qlenarvandan soruşdu.

Qlenarvan həyəcanını gizlətməyə çalışaraq:

– Bəli, Con, – deyə cavab verdi.

– Tam sürətlə, – deyə Con mexanikə qışqırdı.

Silindrlərdə buxar fışıldadı, pərlər hərləndi və axşam saat səkkizə yaxın Tabor adası gözəndən itdi.

Gəmi Tabor adasından çıxdıqdan on bir gün sonra Amerika sahillərinə çatdı. Bu, martın 18-də idi. Ertəsi günü “Dunkan” artıq Talkaquano limanında lövbər atmışdı.

Gəmi buraya, otuz yeddinci paralellə dünyanı dövr etdikdən, yeni doqquz aylıq səyahətdən sonra qayıdırdı.

Səferdə iştirak edənlər pampaslarda, Çilidə, Argentina respublikasında, Atlantik okeanında, Tristan-da-Kunya adalarında, Hind okeanında, Amsterdam adalarında, Avstraliyada, Yeni Zelandiyada, Tabor adasında, Sakit okeanda olmuşdular. Onların söyləri müvəffəqiyyətli bitmişdi. Onlar indi vətənlərinə qayıdırdılar və özləri ilə “Britaniya”nın fəlakətə uğramış dənizçilərini də gətirirdilər.

Kapitan Qrantı axtarmağa gedənlərin hamısı sağ-salamat vətənlərinə qayıdırdılar.

“Dunkan” Talkaquanoda lazım olan hər şeyi götürərək Pataqoniyanın sahillərini ötüb keçdi. Qorn burnunu geridə qoyub Atlantik okeanın suları ilə üzməyə başladı.

Az-az səyahətlər belə asan və sakit davam edər. Adama elə gəlirdi ki, gəminin yeganə yükü onun sənişinlərinin ürəyini dolduran sonsuz sevincdən ibarət idi.

Artıq səyyahları həll olunmamış heç bir məsələ, heç bir sirr təlaşa salmırdı. Hətta Con Manqlsın Meri Qranta olan məhəbbəti də artıq ətrafdakılara bir sirr deyildi.

Bununla belə Mak-Nabsı olduqca maraqlandıran balaca bir müəmma vardı: nə üçün Paqanel həmişə diqqətlə bürünmüş, bütün düymələri bağlanmış halda, az qala burnunun dibinə bağlanmış olduğu qalstukla və az qala qulaqlarına qədər sarınmış şərflə gəzirdi?

Mayor bu qəribə hərəkətin səbəbini öyrənmək üçün marağından yanırdı. Ancaq demək lazımdır ki, Mak-Nabsın bütün suallarına və işarələrinə baxmayaraq, Paqanel öz sirtini açmayıb şərfini daha bərk-bərk boynuna dolayırdı, hətta “Dunkan” ekvatoru keçdikdə və qatran əlli dərəcəlik istidən əridikdə belə, o, şərfini boynundan açmırdı. Mak-Nabs hörmətli coğrafiyaşünasın enli pləşə necə büründüyünə baxaraq:

– Paqanel huşsuzluğundan Sibirdə olduğunu zənn edir, – deyirdi.

Nəhayət, mayın 9-da gəmi Talkaquanodan çıxdıqdan əlli iki gün sonra Klir burnunun mayakı görüldü. Gəmi Müqəddəs Georgi kanalına girdi. İrlandiya dənizini keçdi və mayın 16-da artıq Klayd körfəzinə daxil oldu. Saat on birdə Dumbartonda lövbər atdılar, gecə saat ikidə isə gəminin səmişinləri ev qufluqçularının sevincli “ura” səsləri altında Malkolm-Kestlə qayıtdılar.

Beləliklə, tale kitabında Qarri Qrant və onun iki yoldaşının xilas ediləcəyi, Meri Qrantın Con Manqlsın arvadı və Robertin də öz atası və Con Manqls kimi şanlı dənizçi olacağı yazılmışdı.

Ancaq bu kitabda yazılmışdımı ki, Paqanel axıra qədər subay qalaraq ölməlidir? Çətin.

Coğrafiya alimi qeyri-adi macərələri ilə məşhur oldu. Hətta onun huşsuzluğu da qeyri-adi bir şöhrət tapdı. Onu hər yerə dartıb aparırdılar, o, lütfkar dövətlərə cavab verməkdən yorulurdu.

Elə bu zaman Mak-Nabsın əmisi qızı möhtərəm coğrafiyaşünası sevib ona ərə getməyə razılıq verdi: o, otuz yaşlarında çox sevimli, azacıq eksentrik olsa da, mərhəmətli və dedikcə gözəl bir qız idi.

Coğrafiyaşünasın ürəyini ən qızgın hisslər doldurmuşdusa da, bunları deməyə onun heç bir vəchlə cürəti çatmırdı.

Mayor bir-biri üçün yaranmış bu iki qəlbin arasında vasitəçilik rolunu öz üzərinə götürdü.

O, Paqaneli inandırır ki, izdivac – onun özünə rəva görə biləcəyi “axırınca huşsuzluqdur”.

Bu nə qədər qeribə olsa da, Paqanel məlum olmayan səbəb üzündən bu işə razılıq verməyə cürət etmirdi. Mak-Nabs ondan əl çəkməyə yərək:

– Məgər miss Arabella sizin xoşunuza gəlmir? – deyər soruşdu.

– Mayor! O füsunkardır, – deyər Paqanel cavab verirdi, – dedikcə füsunkardır! Boynuma alıram ki, mən hətta onda müəyyən bir qüsurun olmasını istərdim.

– Arxayın olun, onda qüsür tapılar, – deyər mayor cavab verdi. – Dünyaya qüsursuz qadın hələ gəlməmişdir. Beləliklə, Paqanel, bu iş həll olundu mu?

– Mənim cürətim çatmır, – deyər Paqanel kədərlə cavab verdi.

– Mənim alim dostum, mən sizin tərəddüdlərinizi anlamıram.

– Mən miss Arabellaya layiq deyiləm, – deyər coğrafiyaşünas dönmədən cavab verirdi.

Onun bundan başqa sözü yox idi.

Ancaq bir gün öz bildiyindən əl çəkməyən mayor onu möhkəmcə sıxışdırdı və Paqanel öz sirrini ona açdı. Mayor and içdi ki, bu sirri kimsəyə söyləməyəcək. Əgər polisın ağına alimi təqib etmək gəlsəydi, bu sirr onun işini asanlaşdırardı.

– Aha, belə imiş! – deyər mayor qışqırdı.

– Təəssüf ki, belədir, – deyər Paqanel cavab verdi.

– Ləyaqətli dostum, bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

– Siz beləmi güman edirsiniz?

– Sizi inandırırım ki, bu yalnız sizin orijinallığınızı artırır. Elə bu da miss Arabellanın xoşuna gələcəkdir. Siz onun bütün ömrü boyu arzu etdiyiniz adamsınız.

Bundan sonra mayor tam bir ciddiyyətlə ondan uzaqlaşdı və Paqanelə öz şübhələrilə təkləşməyə imkan verdi.

Mayor miss Aradella ilə danışdı və on beş gündən sonra Malkolm-Kestlədə tənənəli toy oldu. Paqanel qara sürtükünü bədəninə kip geymişdi, onun çox təlqinedici görünüşü vardı. Arabellanın üzündə gözəllik və xoşbəxtlik parlayırdı.

Mayor coğrafiyaşünasın sirrini Qlenarvana, o da öz növbəsində Elenə deməşdi, onun sirri dünyada həmişəlik gizlin qalardı; Elen bu sirri Meriyə söylədi və sirr missis Olbinetin qulağına çatdıqda aləmə yayıldı.

Jak Paqanel üç gün maorilərə əsir olduğu zaman onun bədəninə şəkil döymüşdülər... Onun bədənini başından ta ayağına qədər şəkillərlə örtülmüşdü. Onun sinəsində ürəyini dimdikləyən və qanadlarını açmış kivi quşunun şəklində çəkilmişdi.

Bu, bütün səyahətdə Paqanelin döşətlə xatırladığı yeganə bir hadisə idi. Bu, onun yenzelandiyalıları heç vaxt əfv edə bilməyəcəyi yeganə bir günahıdır. Bu, dərin qüssəsini çəkdiyi vətəninə qayıtmaq istəməməsinin yeganə səbəbi idi. Paqanel bulvar məcmuələrinin və qəzetlərinin onun bədbəxtliyini duymasından dedikcə qorxurdu. O, reportyor cənablarının əyləncəsi olmaq fikrindən tir-tir əsirdi.

Bəs bədəninə təzəcə şəkil döyülmüş katibini Coğrafiya cəmiyyəti necə qəbul edəcəkdirdi?

Kapitan Qrantın Şotlandiyaya qayıtması milli təntənə kimi bayram edildi.

Qarri Qrant köhnə Kaledoniyada ən məşhur adam, onun oğlu isə özü kimi və kapitan Con kimi dənizçi oldu. Robert, Qlenarvanın himayəsi altında öz atasının Sakit okeanın adalarından birində Şotlandiya müstəmləkəsi təsis etmək arzusunu həyata keçirəcəyinə ümid edirdi.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz 4

Birinci hissə

I fəsil. Çəkiç balığı	13
II fəsil. Üç sənəd	18
III fəsil. Malkolm-Kestl	27
IV fəsil. Elen Qlenarvanın təklifi	31
V fəsil. "Dunkan"ın yola düşməsi	36
VI fəsil. 6 nömrəli kayutun sərnəşini	41
VII fəsil. Jak Paqanel haradan gəlib haraya gedir	48
VIII fəsil. "Dunkan"da yaxşı adamların biri də artdı	54
IX fəsil. Magellan boğazı	60
X fəsil. Otuz yeddinci paralel	69
XI fəsil. Çilidən keçirlər	77
XII fəsil. Dəniz səthindən 1200 fut yüksəkdə	84
XIII fəsil. And dağlarından enmə	90
XIV fəsil. Xilaskar atəş	99
XV fəsil. Jak Paqanelin ispan dili	105
XVI fəsil. Rio-Kolorado	112
XVII fəsil. Pampaslar	120
XVIII fəsil. Su axtarışı	130
XIX fəsil. Qırmızı canavarlar	139
XX fəsil. Argentina düzəngahları	148
XXI fəsil. İstiqlaliyyət qalası	155
XXII fəsil. Daşqın	162
XXIII fəsil. Quşsayağı həyat	170
XXIV fəsil. Quşsayağı həyat davam edir	178
XXV fəsil. Odlu su arasında	187
XXVI fəsil. Atlantik okeanı	193

İkinci hissə

I fəsil. Gəmiyə qayıtma	201
II fəsil. Tristan-da-Kunya	210

III fəsil. Amsterdam adaları	216
IV fəsil. Jak Paqanelle mayor Mak-Nabsın mərci	223
V fəsil. Hind okeanı coşur	235
VI fəsil. Bernulli burnu	244
VII fəsil. Ayrton	252
VIII fəsil. Yola düşmək	261
IX fəsil. Viktoriya əyaləti	268
X fəsil. Vimerra çayı	275
XI fəsil. Byörk və Stüart	283
XII fəsil. Məlburndan Sendxorsta gedən dəmir yolu	292
XIII fəsil. Coğrafiyadan birinci mükafat	300
XIV fəsil. Aleksandr dağının mədənləri	309
XV fəsil. "Avstraliya və Yeni Zelandiya qəzeti"	318
XVI fəsil. Bu fəsildə Robert yeni cinsli adam kəşf edir	325
XVII fəsil. Milyoner maldarlar	334
XVIII fəsil. Avstraliya alpları	342
XIX fəsil. Hər şeyin qəflətən aydınlaşması	351
XX fəsil. "Landiya! Zelandiya"	361
XXI fəsil. Dörd dəhşətli gün	369
XXII fəsil. Eden	378

Üçüncü hissə

I fəsil. "Makari"	384
II fəsil. Səyyahların getdiyi ölkənin keçmişi	394
III fəsil. Yeni Zelandiyada qırğın	401
IV fəsil. Dalğaqrıranlar	408
V fəsil. Zorla matros olanlar	415
VI fəsil. Yamyamlığın nəzəri cəhətdən əsaslandırılması	423
VII fəsil. Səyyahlar quruya çıxırlar	429
VIII fəsil. Yeni Zelandiyanın bugünkü günü	435
IX fəsil. Şimala doğru otuz mil	444
X fəsil. Milli çay	451
XI fəsil. Taupo gölü	459
XII fəsil. Maori qəbilə başçısının dəfni	468
XIII fəsil. Axırncı saatlar	475

XIV fəsil. Tabu dağı	482
XV fəsil. Paqanelin qəti tədbirləri	492
XVI fəsil. İki od arasında	499
XVII fəsil. "Dunkan" nə üçün Yeni Zelandiyanın şərq sahilini boyunca üzürmüş?	506
XVIII fəsil. Ayrton, yoxsa Ben Coys?	512
XIX fəsil. Barışığın şərtləri	518
XX fəsil. Gecə bağirtəsi	526
XXI fəsil. Tabor adası	534
XXII fəsil. Jak Paqanelin axırncı huşsuzluğu	543

JÜL VERN
KAPİTAN QRANTIN
UŞAQLARI
“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”
BAKI-2004

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Gülləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Alianna Duxanina</i>
Korrektor:	<i>Yasəmən Abbasova</i>

Yığılmağa verilmişdir 23.05.2004. Çapa imzalanmışdır 29.12.2004.
Formatı 60x90 'i6- Fiziki çap v r qi 34,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 240.

Kitab "Şarq-Q rb" m tb sind çap olunmuşdur.
Bakı, Aşiq losg r küç., 17.